FIRAT ÜNİVERSİTESİ
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN:2149-3243

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 35 Sayı/Number: 1
Ocak/January
ELAZIĞ 2025

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

Cilt/*Volume*: **35** **Sayı**/*Issue*: **1**

Ocak / *January* – 2025

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve ULAKBİM TR Dizin, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere üç sayı hâlinde yayımlanır.
This journal is published three be annually in January, May and September every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the journal, original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt/*Volume*: **35** **Sayı**/*Issue*: **1**

BAŞ EDİTÖR
Chief Editör

Prof.Dr.Ahmet AKSIN

EDİTÖRLER
Editors

Doç. Dr. Cuma Ali YILMAZ
Doç. Dr. Emre ÜNAL

İngilizce Dil Editörü
English Language Editor

Dr. Öğr. Üye. Naciye SAĞLAM

YAZI İŞLERİ
Editorial Secretary

Hilal TOKUŞ

Yazışma Adresi / *Correspondence*
Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
0-424-237 00 00

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web:
http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128
http://dergipark.gov.tr/firatsbed

Dizgi / *Composition*
Hilal TOKUŞ

Baskı / *Print*
Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495
ELAZIĞ – 2022

YAYIN KURULU / *Editorial Board*

Prof. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. M.Ali ÖZDEMİR (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon-Türkiye)
Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Prof. Dr. Ali Akın AKYOL (Ankara HBV Üniversitesi, Ankara- Türkiye)
Prof. Dr. Kürşat ÇELİK (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Nezir KÖSE (Beykent Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Doç. Dr. Ali Yavuz POLAT (Gulf University, Kuveyt)
Doç. Dr. Kota KİTAGAWA (Kansai University, Japonya)
Doç. Dr. Ryo IZAWA (Tokyo Metropolitan University, Japonya)
Yrd.Doç.Dr. Thierry Yerema COULİBALY(Kyushu University, Japonya)
Dr. Öğr. Üye. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Dr. Işık AKIN (Bath Spa University, Birleşik Krallık)

DANIŞMA KURULU / *Advisory Board*

Prof. Dr.Abdulhalim AYDİN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye))
Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt / *Volume*: **35** **Sayı** / *Issue*: **1**

BU SAYININ HAKEMLERİ / *Referees of the Issue*

Prof. Dr. Ahmet ŞAHBAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya) asahbaz@gmail.com
Prof. Dr. Alaaddin AKÖZ (Selçuk Üniversitesi-Konya) aakoz@selcuk.edu.tr
Prof. Dr. Bahattin GENCAL (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi-Bolu) bahattin25@hotmail.com
Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU (Ankara Üniversitesi-Ankara) aydogmusoglu@ankara.edu.tr
Prof. Dr. Çağatay BENHÜR (Selçuk Üniversitesi-Konya) cbenhur@selcuk.edu.tr
Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi-Elazığ) esimsek@firat.edu.tr
Prof. Dr. Hatice DEMİRBAŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) demirbashatice@hotmail.com
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat Üniversitesi-Elazığ) iycelik@firat.edu.tr
Prof. Dr. İsmail Akbal (Selçuk Üniversitesi-Konya) ismail.akbal@selcuk.edu.tr
Prof. Dr. Mikail ACIPINAR(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi- İzmir) mikail.acipinar@ikc.edu.tr
Prof. Dr. Oğün COŞKUN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) oguncoskun@atauni.edu.tr
Prof. Dr. Oktay TANRISEVER (Orta Doğu Teknik Üniversitesi-Ankara) oktay@metu.edu.tr
Prof. Dr. Özgür SARI (Sinop Üniversitesi-Sinop) sosyologozgur@gmail.com
Prof. Dr. Özlem SERTKAYA DOĞAN (İstanbul Üniversitesi-İstanbul)srtkydgn@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi-Bolu) rozgurdonmez@gmail.com
Prof. Dr. Savaş SERTEL (Munzur Üniversitesi-Tunceli) savassertel@gmail.com
Prof. Dr. Türkmen TÖRELİ (Dokuz Eylül Üniversitesi-İzmir) turkmen.toreli@deu.edu.tr
Prof. Dr. Veysel ŞAHİN (Fırat Üniversitesi-Elazığ) vsahin@firat.edu.tr
Doç. Dr. Ahmet GÖÇEN ((Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyon) ahmet135@gmail.com
Doç. Dr. Ahmet KESKİN (Samsun Üniversitesi-Samsun) ahmetkeskinahmet@gmail.com
Doç. Dr. Ahmet Şakir DOKUZ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi- Niğde) adokuz@oku.tr
Doç. Dr. Ali CULHA(Harran Üniversitesi-Şanlıurfa) aliculha@harran.edu.tr
Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi-Yozgat) alpermumyakmaz@gmail.com
Doç. Dr. Atalay BAHAR(Polıce Academy, Polis Vocatıonal School-İstanbul) atly.bhr@gmail.com
Doç. Dr. Bahar YALÇIN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa) baharyalcin.cbu@gmail.com
Doç. Dr. Canser KARDAŞ (Muş Alparslan Üniversitesi-Muş) kardascanser@gmail.com
Doç. Dr. Durmuş ÜMMET (Marmara Üniversitesi- İstanbul) dummet@marmara.edu.tr
Doç. Dr. Egemen HANIMOĞLU (Çukurova Üniversitesi-Adana) ehanimoglu@hotmail.com
Doç. Dr. Eralp ERDOĞAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Tekirdağ) eralperdogan@hotmail.com
Doç. Dr. Erhan SOLMAZ (Uşak Üniversitesi-Uşak) erhan.solmaz@ usak.edu.tr
Doç. Dr. Erol SUBAŞI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi-Rize) erol.subasi@erdogan.edu.tr
Doç. Dr. Fatih ERHAN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi-Osmaniye) fatiherhan@gmail.com
Doç. Dr. Füsun Çoban DÖŞKAYA (Dokuz Eylül Üniversitesi-İzmir) fcdoskaya@hotmail.com
Doç. Dr. Gökçe CEREV (Kocaeli Üniversitesi- Kocaeli) gokce.cerev@kocaeli.edu.tr
Doç. Dr. Hüseyin MERTOL (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Tokat) huseyin.mertol@gop.edu.tr
Doç. Dr. İlknur BEYAZ ÖZBEY(Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin) ilknurbeyaz087@gmail.com
Doç. Dr. Mahmut AYDIN (Batman Üniversitesi-Batman) mahmut.aydin@batman.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet İnanç ÖZEKMEKÇİ (Erciyes Üniversitesi -Kayseri) inancozekmekci@gmail.com
Doç. Dr. Mehmet Murat TUNÇBİLEK (Karabük Üniversitesi-Karabük) mtuncbilek@yahoo.com
Doç. Dr. Mehmet Öztürk (Aksaray Üniversitesi-Aksaray) mehmetozturk@aksaray.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet Serkan ŞAHİN (Dicle Üniversitesi-Diyarbakır) serkansahin44@gmail.com
Doç. Dr. Meryem GÜNAYDIN (Fırat Üniversitesi-Elazığ) mgnydn@yahoo.com
Doç. Dr. Mesut CEYLAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) mesutcyl@gmail.com
Doç. Dr. Mesut TOĞAÇAR (Fırat Üniversitesi-Elazığ) mtogacar@firat.edu.tr
Doç. Dr. Nergiz AYDOĞDU (Kırklareli Üniversitesi-Kırklareli) nergiz.aydogdu@klu.edu.tr
Doç. Dr. Nermin Zahide AYDIN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis) nzahideaydin@hotmail.com

Doç. Dr. Nuran AKYURT((Marmara Üniversitesi-İstanbul) nakyurt@marmara.edu.tr
Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin) simsekorhann@gmail.com
Doç. Dr. Oya MORTAN SEVİ (Yaşar Üniversitesi-İzmir) oyamortan@gmail.com
Doç. Dr. Önder Aytaç AVŞAR (Selçuk Üniversitesi-Konya) oaytacafsar@yahoo.com
Doç. Dr. Pınar DURSUN KARSLI (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyon) dursun.pinar@gmail.com
Doç. Dr. Pınar YARDIMCI (Mersin Üniversitesi-Mersin) drpinaryardimci@hotmail.com
Doç. Dr. Rojan GÜMÜŞ (Dicle Üniversitesi-Diyarbakır) gumusrojan@gmail.com
Doç. Dr. Serdar V.Uygun (Nevşehir H. Bektaş Veli Üniversitesi-Nevşehir) serdarvuraluygun@nevsehir.edu.tr
Doç. Dr. Sezin SEZER (Kafkas Üniversitesi-Kars) sezinsezer1@hotmail.com
Doç. Dr. Utku AYBUDAK (Karabük Üniversitesi-Karabük) utkuaybudak@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Ahmed İhsan ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi-Elazığ) aisimsek@firat.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Erdinç BURULDAĞ (Çankırı Karatekin Üniversitesi-Çankırı) erdincburuldag@hotmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZÇELİK (Amasya Üniversitesi-Amasya) fatihozcelik@hotmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Gülay EKREN (sinop üniversitesi -Sinop) gekren@sinop.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Gülnur KOCAPINAR (Yeditepe Üniversitesi- İstanbul) gulnur.kocapinar@yeditepe.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Mahsum AVCI (Bingöl Üniversitesi- Bingöl) mavci@bingol.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ozan Can AKPINAR (Bingöl Üniversitesi-Bingöl) ozanakpinar10@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Seda İŞGÜZAR(Malatya Turgut Özal Üniversitesi-Malatya) seda.işgüzar@ozal.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Sema ALİMOĞLU ÖZKAN(Sakarya Üniversitesi-Sakarya) sema.ozkan@ogr.sakarya.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Serkan METİN (Malatya Turgut Özal Üniversitesi-Malatya) smetin23@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre GÜR (Fırat Üniversitesi-Elazığ) yegur@firat.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ÖZER (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi-Balıkesir) zozer@bandirma.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Zühre AYVAZ (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi-Erzincan) zuhretoglu@hotmail.com

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

İsmail YOŞUMAZ **(Araştırma Makalesi)** Generative Artificial Intelligence and Usage in Academia *Üretken Yapay Zeka ve Akademide Kullanımı*	1 24
Fuzuli BAYAT, Esra ÇAM **(Araştırma Makalesi)** Orta Asya Şamanlarına Özgü Tedavi Sistemi: Hastalığı Göçürme *Treatment System Specific to Shamans: Disease Dismissal*	25 34
Halil KARADAŞ, Mehtap OCAK **(Araştırma Makalesi)** A Conceptual and Applied Analysis of the Level 5 Leadership *Beşinci Düzey Liderliğin Kavramsal ve Uygulamalı İncelenmesi*	35 50
Gülşen GÜNDOĞDU, Cem AYDEN **(Araştırma Makalesi)** Hüseyin Nihal Atsız'ın Eserlerinde Eski Türk İnançları ve Kültürle İlgili Görüşleri *Hüseyin Nihal Atsız's Opinions on Old Turkish Beliefs and Culture in His Works*	51 65
Devrim VURAL YILMAZ, Demet VURAL YÜZBAŞI **(Araştırma Makalesi)** Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlilik Ve Güvenirlik Analizi *Turkish Adaptation of University Students Social Support Scale: Validity and Reliability Analysis*	67 78
Özlem ÖZAN **(Araştırma Makalesi)** Türkiye'nin İklim Değişikliği Politikalarının Avrupalılaşması *Europeanization of Türkiye's Climate Change Policies*	79 94
Murat TOPRAK **(Araştırma Makalesi)** Prematüre Çocuklara Yaklaşımların Ebeveynler Üzerindeki Etkisine Yönelik Sosyolojik Bir Analiz *A Sociological Analiysis of the Impact of Approaches to Premature Children on Parents*	95 106
Emre GÜNAY, Mesut GÜL **(Araştırma Makalesi)** Ortaçağ Türk-İslam Devletlerine Ait Bağdaş Kurmuş İnsan Tasvirli Sikkeler *Coins Depicting Figures in the Cross-Legged Position in Medieval Turkish-Islamic States*	107 121
Emre AKUSTA **(Araştırma Makalesi)** Analysis of Provincial Export Performance in Türkiye: A Spectral Clustering Approach *Türkiye'de İllerin İhracat Performansının Analizi: Spektral Kümeleme Yaklaşımı*	123 140
Ahsen ERKEK, Tuğba BİNGÖL **(Araştırma Makalesi)** Üniversite Öğrencilerinin Flört Kaygısı Düzeylerinin Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantıları Tarafından Yordanması *Prediction of University Students' Dating Anxiety Levels by Childhood Abuse Experiences*	141 156

Ömer Faruk İNCİLİ **(Araştırma Makalesi)** Suriyeli Göçmenlerin Göç Süreci Ve Rotaları: Kilis Örneği *Migration Process and Routes of Syrian Immigrants: the Example of Kilis*	157 174
Celal ASLAN **(Araştırma Makalesi)** Rıza Şah Pehlevi Dönemi Farslaştırma Politiklarının Güney Azerbaycan'a Etkileri *The Effects of Persianization Policies of Reza Shah Pahlavi Period on South Azerbaijan*	175 185
Ömer Can YILDIRIM **(Araştırma Makalesi)** Çanakkale Troya Müzesi'nden Bir Zeus Büstü *A Bust of Zeus from the Çanakkale Troy Museum*	187 193
Hasan Mesut ÖNDER, Timuçin KODAMAN **(Araştırma Makalesi)** İstihbarat Başarızlığına Neden Olan Bir Faktör Olarak Bilişsel Uyumsuzluk: Hendek Operasyonları Örneği *Cognitive Dissonance As A Factor Causing Intelligence Failure: Case of Trench Operations*	195 206
Hüseyin SEVİNÇ, Özgür KIZILTOPRAK **(Araştırma Makalesi)** The Transformation of Budget Right in Türkiye: A Historical and Constitutıonal Perspective *Türkiye'de Bütçe Hakkının Dönüşümü: Tarihsel ve Anayasal Bir Perspektif*	207 221
Hacer YILMAZ, Nursel AKSIN **(Araştırma Makalesi)** Osmanlı Devleti'nde Veterinerlik Eğitimi: Halkalı Ziraat Ve Baytar Mektebi'nin Kuruluşu *Veterinary Education in the Ottoman State: The Establishment of The School of Halkalı Agriculture and Veterinary Science*	223 234
Saadet ÇELİK **(Araştırma Makalesi)** Stratejik Araştırma Merkezlerinin Bilgi-İktidar İlişkileri Çerçevesinde Tarafsızlık Sorunsalı *The Problem of Impartiality in the Framework of Knowledge-Power Relationships of Strategic Research Centers*	235 247
Yılmaz KAVAL **(Araştırma Makalesi)** Dede Korkut Anlatılarında Soy Bozulması Motifi: Oğuz Tepegözü Örneği *The Motif of Lineage Disruption in Dede Korkut Narratives: The Example of Oğuz Tepegözü*	249 259
Kamil Abdullah EŞİDİR **(Araştırma Makalesi)** Türkiye'nin Kimyasal Madde İthalatının Gelecek Tahmini: Makine Öğrenmesi Ve Topluluk Öğrenme Yöntemleri Performans Analizi *Future Forecasting of Turkey's Chemical Imports: Performance Analysis of Machine Learning and Ensemble Learning Methods*	261 278
Burcu ÖZBAY **(Araştırma Makalesi)** Elazığ Halkevinin Açılışı ve 1934-1937 Yılları Arasında Yürüttüğü Faaliyetler *The Opening of Elazığ People's House and It's Activities Between 1934-1937*	279 291
Gül ARIKAN AKDAĞ, Murat İNAN **(Araştırma Makalesi)** Voter Sophistication and Voting Behavior in Türkiye *Türkiye'de Seçmen Karmaşıklığı ve Oy Verme Davranışı*	293 302

Vahit BÖLÜKBAŞ **(Araştırma Makalesi)** The Problem of Women's 'Absence' and Women's Representation in Local Government Assemblies: A Study on the Central Anatolia Region *Kadının 'Yokluk' Sorunsalı ve Yerel Yönetim Meclislerinde Kadın Temsiliyeti: İç Anadolu Bölgesi Üzerine Bir İnceleme*	303 316
Ayşe DEĞERLİ VELET, Gaye YAVUZCAN **(Araştırma Makalesi)** Bizans'tan Osmanlı'ya Kentsel Dönüşüm Ve İktidar-Mekân İlişkisi: İstefe Örneği *Urban Transformation and Power-Space Relationship From Byzantium to the Ottoman Empire: The Case of Istefe*	317 334
Umut ÇIVGIN **(Derleme Makalesi)** Koruyucu Nitelikteki Ulusal Psikolojik Müdahale Programı Çalışmaları: Kapsam Belirleme Derlemesi *National Preventive Psychological Intervention Program Studies: A Scoping Review*	335 351

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

p-ISSN: 1300 9702
e-ISSN: 2149-3243

EDİTÖRLERDEN

Değerli okuyucular,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 35. cilt 1. sayısını yayımlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda dergimize gönderilen yazılardan hakem süreci tamamlanan ve yayımlanabilir raporu alan 24 bilimsel çalışma yer almaktadır. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden makale göndererek dergimizin bu sayısına katkı yapan değerli bilim adamlarına; değerlendirme sürecinde, kıymetli zamanlarını ayırıp makaleleri bilimsel dikkat ve ciddiyetle inceleyen hakemlerimize ve dergiyi yayına hazırlarken katkı sunanlara teşekkür ederiz.

EDİTÖRLER

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Generative Artificial Intelligence and Usage in Academia

Üretken Yapay Zeka ve Akademide Kullanımı

İsmail Yoşumaz[1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, İşletme Yönetimi Bölümü Üniversitesi, Kütahya, ismaily@dpu.edu.tr* orcid.org/ 0000-0002-2287-4994

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 21.01.2024
Kabul/Accepted: 25.11.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1423208

Keywords
Artificial Intelligence, Knowledge Management, Generative Artificial Intelligence

ABSTRACT

Artificial intelligence is not a new concept. However, it has reached an important point with technological development. Today, there are many software developed using artificial intelligence and various application areas where they are used. Generative artificial intelligence, one of these areas, is a technology in machine learning of artificial intelligence, aiming to generate new content by training on large data sets. Generative artificial intelligence is used in fields such as health, business, finance, e-commerce, academic studies, and R&D. This study evaluates the use of generative artificial intelligence applications in the academic field. In this context, the differences and similarities between texts generated by ChatGPT, Claude Sonet, and Google Gemini generative artificial intelligence applications and texts prepared by human intelligence were analyzed regarding subject integrity, language, ethics, and plagiarism rate. Descriptive content analysis, one of the qualitative methods, was used in the study. As a result, it was concluded that texts generated by generative artificial intelligence applications and texts prepared by human intelligence are similar in subject integrity and content, and plagiarism rates of texts generated by generative artificial intelligence vary according to language.

Anahtar Kelimeler
Yapay Zekâ,
Bilgi Yönetimi
Üretken Yapay Zekâ

ÖZ

Yapay zekâ yeni bir kavram olmamakla birlikte teknolojinin gelişmesiyle önemli bir noktaya gelmiştir. Günümüzde yapay zekâ kullanılarak ortaya çıkarılmış birçok yazılım ve bu yazılımların kullanıldığı farklı uygulama alanları vardır. Bu uygulama alanlarından bir tanesi olan üretken yapay zekâ, büyük veri kümeleri üzerinde eğitilerek yeni içerikler üretmeyi amaçlayan, yapay zekânın makine öğrenmesi alanında geliştirilen bir teknolojidir. Üretken yapay zekâ sağlık, işletme, finans, e-ticaret, akademik çalışmalar ve Ar-Ge gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Bu çalışmada üretken yapay zekâ uygulamalarının akademik alanda kullanılması değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, ChatGPT, Claude Sonet ve Google Gemini üretken yapay zekâ uygulamaları tarafından üretilen metinler ile insan zekâsı tarafından hazırlanan metinlerin farklılık ve benzerlikleri, konu bütünlüğü, lisan, etik ve intihal oranı açısından incelenmiştir. Çalışmada nitel analiz metotlarından betimleyici içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma neticesinde üretken yapay zekâ uygulamaları ile üretilen metinler ile insan zekâsı tarafından üretilen metinlerin birbirine konu bütünlüğü ve içerik açısından benzediği, üretken yapay zekâ ile üretilen metinlerin intihal oranlarının lisana göre değişiklik gösterdiği sonucu ortaya çıkmıştır.

Atıf/Citation: Yoşumaz, İ. (2025). Generative Artificial Intelligence and Usage in Academia. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-24

Sorumlu yazar/Corresponding author: İsmail YOŞUMAZ, ismaily@dpu.edu.tr

1. Introduction

The advancement of technology has brought new trends to the field of knowledge management. Generative artificial intelligence (GAI), an application area within artificial intelligence (AI), is an emerging trend. AI is based on the simulation of human intelligence (HI) and, as a metaphor, adapts HI's learning and reasoning processes to computer science. GAI applications are recognized as an application area within Natural Language Processing, the machine learning subfield of AI. While the rise of AI can be evaluated in the context of experts, the rise of GAI has been accepted in all segments of society. In fact, in terms of society, GAI applications have started to be called AI applications in general. In particular, ChatGPT, Claude Sonet, Dall-E, Gemini and Vertex applications have recently gained significant popularity. In addition, thanks to the AI support provided by ChatGPT to applications without AI support, such as text editors and PDF readers with AI support, have emerged. The ChatGPT GAI application, also selected for this study, is a GAI tool used to generate new content, including text and images, trained on large datasets (McKinsey, 2023; Varghese & Chapiro, 2023). Thanks to the API (Application Program Interface) support in GAI such as ChatGPT, Claude and Google Gemini, it can be integrated with software used in sectors such as health, education, automotive and manufacturing, and can enhance the capabilities of the software it is integrated with. For example, it can automatically generate product descriptions on e-commerce platforms or provide new ideas for those who need data on a specific topic. On the Android Playstore, the AI tool is used to generate descriptions and screenshots of some applications. For a student, it can help outline the scope of content when preparing a homework assignment, paper, or presentation (Farrelly & Baker, 2023; Habib, Vogel, Thorne, & Xiao, 2023; Yilmaz & Karaoglan Yilmaz, 2023). For a parent, it can serve as an assistant to help their elementary school child with homework. For an employee, it can function as a colleague who helps in preparing work-related documents. For a human resource manager, it can act as an assistant to provide the conceptual framework needed to evaluate employee performance (Prasad Agrawal, 2023). For a pharmacist, it can be a medical assistant that helps develop drug formulations (Colbran & Toker, 2023). For a physician, it can improve diagnostic accuracy by synthesizing patient information (Varghese & Chapiro, 2023). For an academic, it can be a complementary tool in scientific research (Dien, 2023; Farrelly & Baker, 2023; Ratten & Jones, 2023). In summary, GAI is being used in most sectors and is emerging as a kind of assistant for employees in business processes or as a structure in which processes are automated. However, the concept of ethics regarding the use of GAI, especially in the academic field, is also being discussed. In this context, the Council of Higher Education in Turkey has published a document on the ethical use of GAI in academic research. This document acknowledges the ethical drawbacks of GAI, but emphasizes its potential benefits. In particular, with the statement "GAI systems, which have great potential in education and research, can significantly improve the quality and effectiveness of education and research if they are used within the framework of ethical principles and scientific responsibility," it is stated that GAI applications can be used in the production of academic texts, but ethical principles should be taken into account (Yükseköğretim Kurumu, 2024).

The use of GAI in the academic field has been examined in the literature in two different ways. The first is the purposes for which GAI applications can be used in the academic field. For example, Farrelly and Baker (2023) and Ratten and Jones (2023) stated that GAI applications can be used in the generation of academic texts, that is, in the generation of their content, while Peres, Schreier, Schweidel, and Sorescu (2023) stated that texts can be translated, grammatically checked, and rewritten in an academic tone. They also emphasized that it is important for the researcher to have detailed knowledge of the topic to prepare content using GAI. Because the content generated by GAI may contain errors. He stated that the direct use of erroneous content in studies may reduce the quality of scientific studies. Habib et al. (2023) stated that GAI applications can be used to prepare students' homework and presentations. Second, studies in the literature have addressed the consistency of textual content and ethical processes related to the use of GAI in academia. Schlagwein and Willcocks (2023) examined the relationship between the use of GAI and ethics, particularly in terms of transparency. They argued that when a text is generated using GAI applications, it is imperative to be transparent about the assistance provided by these tools. Similarly, Leung et al. (2023) emphasized that GAI applications should not be cited as co-authors in research studies due to their lack of accountability. Researchers are advised to clearly indicate the extent to which GAI is used, in accordance with the principles of transparency.

A review of the literature reveals there isn't encountered any study that compares the texts generated by three distinct GAI applications with different AI technologies with a text prepared by human intelligence in terms of content, language and plagiarism rate. In this context, this study aims to fill this gap by exploring the application areas of GAI in the academic field and examining its ethical use. This study can be considered as a kind of practical application of the studies on GAI in the literature. In addition, the study also evaluates how plagiarism rates may change in language translations of texts generated by GAI applications.

2. Literature Review

AI models abilities such as problem solving, reasoning, and learning specific to human intelligence through computer software, serving as a metaphorical concept (Copeland B.J., 2023). The origins of AI research can be traced back to the 9th century. Important milestones in the history of AI include Al-Khwarizmi's work on algebra and algorithms in the 9th century and Al-Jazari's contributions to cybernetics and programmable automata in the 13th century. The term "automaton" was used before the term "robot" and served as an early precursor in the nomenclature of the time. In 1021, Ibn al-Haytham's research on the human brain's perception of images laid the groundwork for modern visual recognition studies in computer science. In the 1300s, Ibn al-Nafis laid the foundation for systematic data collection using scientific techniques and data analysis in medicine (Külcü, 2015; Türkiye Gazetesi Ansiklopedi Grubu, 2005). In 1595, Taqî al-Dîn Effendi, an astronomer of the Ottoman Empire, discovered a mechanical clock, now considered an analog computer. Although primarily used for astronomical calculations, Taqî al-Dîn Effendi successfully analyzed the relationship between geometry and mechanics, forming the basis of modern computing systems (Gökdoğan, 2024). In 1726, Jonathan Swift introduced a fictional machine on the island of Laputa in his novel Gulliver's Travels, representing an early form of imaginary technology that influenced the development of computing (Rodgers, 2017). This discovery allowed individuals to write about topics outside of their expertise. In 1844, Ada Lovelace developed an algorithm for a machine, earning her the title of the world's first programmer (Carlucci Aiello, 2016). In 1936, the development of the Turing machine marked another significant advancement in the field (Wu, Qiu, & Xing, 2012). Following these and other key developments, AI research progressed steadily, culminating in the first mention of AI by John McCarthy at the Dartmouth Conference in 1955 (Morgenstern & McIlraith, 2011). That same year, The Logic Theorist became the first AI software, and in 1959, Arthur Samuel introduced the term "machine learning" (Fogel, 2002). The first industrial robot, Unimate, was developed in 1961 (Cannataro, Guzzi, Agapito, Zucco, & Milano, 2022). The 1970s saw the emergence of natural language processing, while the 1980s saw the development of autonomous vehicles, business intelligence systems, and neural networks. In 1988, Jabberwacky became the first chatbot. In the late 1990s, big data was introduced (Jabberwacky, 2024). In 2007, IBM developed Watson, a system similar to ChatGPT (Cannataro et al., 2022). The development of AI since 2010 can be divided into three major phases. From 2010 to 2016, advances in neural-network design led to major advances in AI, particularly in image recognition and deep learning, exemplified by models such as AlexNet and AlphaGo, which achieved remarkable success. In the period from 2016 to 2022, these developments were extended with influential neural network models, including Google's BERT (Bidirectional Encoder Representations from Transformers) and OpenAI's GPT, which further advanced the capabilities of AI. From 2022 to the present, generative AI has advanced rapidly, with tools such as ChatGPT, Bard, Claude, DALL-E, and Midjourney becoming available to the public. This proliferation has sparked discussions about the potential impact of AI on work and society (Orrell & Veldran, 2024).

There are three different forms of AI. These are artificial narrow intelligence (ANI), artificial general intelligence (AGI), and artificial superintelligence (ASI). ANI includes all current AI systems whose limitations are defined by human input. AGI, on the other hand, operates without human-imposed limits and is believed to have the potential to rival human intelligence. ANI represents a level of AI that is expected to far exceed human cognitive abilities. (Anyoha, 2017; O'Carol, 2017; Saghiri, Vahidipour, Jabbarpour, Sookhak, & Forestiero, 2022). Since human emotions and dreams cannot be defined as software, AGI and ASI level artificial intelligence cannot be achieved. However, with the collaboration of artificial intelligence and human beings, the maximum efficiency of artificial intelligence can be achieved.

The most prominent subfields of AI include machine learning (ML), deep learning (DL), natural language processing (NLP), computer vision (CV), expert systems (ES), robotics (RBS), and artificial neural networks

(ANN) (de-Lima-Santos & Ceron, 2022; Esengönül, Marta, Beirão, Pires, & Cunha, 2022; Kanimozhi & Jacob, 2019). These subfields have applications in numerous domains. For example, GAI applications are being developed in the context of machine learning. ChatGPT is an example of a GAI application.

GAI falls within the machine learning domain of AI. It can be characterized as an application that uses deep learning models to generate content, including text and visual elements (Lim, Gunasekara, Pallant, Pallant, & Pechenkina, 2023a). Through the collaboration of GAI and human intelligence, high-quality content can be generated more efficiently. This synergy combines the unique interpretive, emotion-driven reasoning and learning capabilities of human intelligence with the rapid scanning, learning and analytical capabilities of GAI, leading to the concept of hyperintelligence (Liu & Zeng, 2021; Prasad Agrawal, 2023).

GAI can be applied in various sectors, including healthcare, chemistry, education, automotive, and finance (Gülbaşı & Karahan, 2023), as well as in specialized areas such as pharmaceutical drug development (Chui, Roberts, & Yee, 2022). Examples of GAI applications include ChatGPT, Dall-E, Google Gemini (Lim et al., 2023a), Midjourney, Claude Sonet (Sætra, 2023), and GitHub Copilot (Chui, Roberts, & Yee, 2022).

The use of GAI in academia has become increasingly common. GAI can assist with tasks such as content generation, paraphrasing, language translation, grammar checking, assignment and presentation preparation, data analysis, data visualization, and language learning. While GAI applications offer significant benefits in terms of time and labor efficiency in academic research, they also present ethical challenges. Table 1 provides detailed information on the various applications of GAI in academia and the specific tasks they can support.

Table 1. Uses of GAI in Academia

Fields	How Gen. AI can be used in Academia	Applications	References
Content Production	- Content (text, image, video, etc.) production for academic articles - Rewriting the prepared contents in an academic tone -Content production for students' assignments -Paraphrasing	ChatGPT, Spinbot, Bard AI, Quillbot Deepl, Grammarly, Apple Intelligence, Claude, Google Gemini	(Dai, Liu, & Lim, 2023; Fitria, 2021; Google LLC, 2023; Lim, Gunasekara, Pallant, Pallant, & Pechenkina, 2023b; Moorhouse, Yeo, & Wan, 2023; Quillbot, 2023)
Translation	- Language translations of academic articles and grammar checks of language translations	Deepl, Grammarly, Google Translate, ChatGPT, Claude, Google Gemini, Microsoft Office	(DeepL, 2023; Grammarly, 2023; Peres, Schreier, Schweidel, & Sorescu, 2023b)
Learning and Education	- Presentation preparation - Language learning - Infographics	Presentations AI, SlidesGo, Visme	(Galaczi, 2023; Presentations.AI, 2023; Slidesgo, 2023; Visme, 2023)
Analysis	- Analysing data sets - Simulation and data visualisation	Tableau, Microsoft Azure Machine Learning, Amazon Q, Google Cloud Auto ML, ChatGPT, Google Gemini, Claude	(Microsoft, 2023; Tableu, 2023; Walle, 2023)
Reading	- AI supported reading - AI-assisted translation and summarisation of documents	UPDF, Microsoft Office 365	(UPDF, 2024)

Based on Table 1, the following are descriptions of artificial intelligence applications that can be used in the academic field.

a. ChatGPT, Google Gemini, Claude: All three GAI applications have their own artificial intelligence model. All three are web-based applications. All three have free and paid versions. All three applications can perform

operations such as content generation, language translation, bibliography editing according to the desired format (such as APA v6, APA v7), and data analysis. Thanks to these applications, data analysis can be performed, including data analysis that can be performed with applications such as SPSS, Amos and Stata. Paid versions should be preferred for solutions at the data analysis level (Claude, 2024; Google Gemini, 2024; Varghese & Chapiro, 2023).

b. Microsoft Office: The GAI feature of the Microsoft Office application can be provided by Copilot developed by Microsoft, the Apple Intelligence plug-in developed by Apple (specific to the Mac operating system), or Microsoft Office plug-ins developed by other third-party developers. Text translation can be used to write texts in different tones (academic, formal or informal tones) (Apple, 2024; Microsoft, 2024).

c. UPDF: A PDF viewer with GAI support. Thanks to the application's GAI support, it allows summarizing scientific documents, translating them into other languages, and quickly retrieving the desired information from the document by asking questions about the document's content. In particular, the literature review process can be efficiently accelerated using this tool (UPDF, 2024).

d. DeepL: It can be used for language translation of texts and for writing in different tones (academic, formal or informal tones) (DeepL, 2023).

e. Grammarly: It can be used for grammar correction in language translation of texts and for writing in different tones (academic, formal or informal tones) (Grammarly, 2023).

f. Tableau: Can be used to make sense of big data, business analytics, and data visualization (Tableu, 2023).

g. Microsoft Azure Machine Learning, Amazon Q, and Google Cloud ML: These are cloud computing-based solutions used to develop AI projects (Amazon AWS, 2024; Google Cloud, 2024; Microsoft, 2023).

h. Apple Intelligence: This is a GAI solution developed by Apple that can be used on devices running MacOS or IOS operating systems. It can be used to rewrite texts in different tones (academic, formal or informal tones) (Apple, 2024)

In light of the information in Table 1, GAI applications have many functions in academic studies, such as producing content such as text, graphics, and videos, writing texts in different tones (academic, formal, or informal), summarizing texts, and translating texts. In this context, answers to the following research questions are sought.

RQ1: Do the differences and similarities between texts prepared by a researcher and texts prepared by GAI applications vary according to the language of the text generated by GAI applications?

RQ2: Do the plagiarism rates of texts generated by GAI applications vary according to the language used? What ethical implications can be derived from these findings?

RQ3: What should a researcher be aware of when preparing a text using GAI as part of their academic work?

3. Methodology

To address the research questions posed by the study, three Turkish texts were prepared from the researcher's previously published studies. These texts were directly translated into English, resulting in three English texts. The document translator tool in Microsoft Office 365 Word was used for translation. The translated texts were reviewed by the researcher. The themes of the texts prepared by the researcher are shown in Table 2.

Table 2. Subject Themes and Sources Of The Texts Prepared By The Researcher

Subject Theme	Name of Study	Reference
The relationship between industry 5.0 Process and ESG process Abbreviation: I50	The relationship between industry 5.0 Process and ESG process: A qualitative analysis in the context of Türkiye's Bist Sustainability 25 Index white good sector	Yoşumaz, İ., & Uzun, H. (2024). The relationship between industry 5.0 Process and ESG process: A qualitative analysis in the context of Türkiye's Bist Sustainability 25 Index white good sector. Environmental Research and Technology.

		17(4) https://doi.org/10.35208/ert.1431800
Metaverse and Industril Metaverse Abbreviation: MV	Industrial Metaverse as a New Component of Digital Transformation: A Bibliometric Analysis	Yoşumaz, İ. (2024). Industrial Metaverse as a New Component of Digital Transformation: A Bibliometric Analysis. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 17(4), 251-265. https://doi.org/10.17671/gazibtd.1487061
Technology Development Zones in the Industry 5.0 Process Abbreviation: TECH	Vırtual Technology Development Zone Model Proposal For Technology Development Zones In The Industry 5.0 Process	Yoşumaz, İ. (2024). Virtual Technology Development Zone Model Proposal For Technology Development Zones In The Industry 5.0 Process. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 15(2), 822-843. https://doi.org/10.54688/ayd.1385039

The GAI applications selected for the study were ChatGPT 4o (Chat Generative Pre-trained Transformer 4 Omni), Google Gemini 1.5, and Claude 3 Haiku. When selecting the generative AIs, care was taken to ensure that the AI models they used were different. For example, Microsoft Copilot and Apple Intelligence were not included in the study because they use GPT technology, which is the same AI infrastructure as ChatGPT. GAI applications are state-of-the-art AI applications that simulate human-like conversations based on user input. GAI analyzes a given input (question, document, image, Excel spreadsheet, etc.) and generates an output according to the user's request (Takagi, Watari, Erabi, & Sakaguchi, 2023). The selection of 3 GAI applications with different AI infrastructures within the scope of the study has both expanded the scope of the study and made it possible to compare the content generated by GAI applications with different AI infrastructures.

The GAI applications were provided with the inputs shown in Table 3, and a total of 18 texts were generated from each of them, 3 texts in Turkish and 3 texts in English. The Turkish and English texts are not translations of each other. For the texts generated in Turkish, the user account logged in to the GAI applications and the user accounts logged in to the GAI applications were selected differently from each other while the English texts were generated, and it was ensured that the text production according to the language was done transparently. The number of samples in the study was increased to 24, with 6 texts prepared by the researcher. Detailed information about the texts used in the sample of the study is presented in Table 4. Abbreviations were used in naming the sample. The names of the texts used in the sample began with the theme abbreviation of the texts. If the text was prepared by the researcher, RS was added to the theme abbreviation, CGPT if the text was prepared by ChatGPT, CLA if the text was prepared by Claude 3 Haiku, GEM if the text was prepared by Google Gemini 1.5. TR if the text language is Turkish and EN if the text language is English. For example, the text on the theme of relationship between Industry 5.0 process and ESG, prepared by the researcher and in Turkish, is named as I50-RS-TR. The text on the theme of metaverse and industrial metaverse, prepared by Claude 3 Haiku in English, was named as MV-CLA-EN. Table 4 shows the text naming in detail.

Table 3. Inputs (Prompts) Used For Producing Texts From GAI Applications

Inputs	I50	MV	TECH
Input (TR)	Endüstri 5.0 Süreci ve ESG İlişkisine odaklanan 3 sayfalık ve 697 kelimelik bir metin hazırla. Kelime sayısı biraz az veya biraz fazla olabilir. Ancak fazlalık veya eksiklik 50 kelimeyi aşmasın. Bu metnin içereceği hususlar şu şekilde olsun. 1. Ana bir başlık koy	Metaverse ve Endüstriyel metaverse ile ilgili 506 kelimelik bir metin hazırla. Kelime sayısı biraz az veya biraz fazla olabilir. Ancak fazlalık veya eksiklik 50 kelimeyi aşmasın. Bu metnin içereceği hususlar şu şekilde olsun. 1. Ana bir başlık koy	Endüstri 5.0 Süreci ve Teknoloji Geliştirme Bölgeleri ile ilgili 819 kelimelik bir metin hazırla. Kelime sayısı biraz az veya biraz fazla olabilir. Ancak fazlalık veya eksiklik 50 kelimeyi aşmasın. Bu metnin içereceği

	2. Endüstri 5.0 süreci ile ilgili bir başlık koy 3. ESG süreci ile ilgili bir başlık koy 4. Endüstri 5.0 ve ESG süreci ile ilgili bir başlık koy.	2. Metaverse ile ilgili bir başlık koy 3. Endüstiyel metaverse ile ilgili bir başlık koy.	hususlar şu şekilde olsun. 1. Ana bir başlık koy 2. Endüstri 5.0 süreci ile ilgili bir başlık koy 3. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri ile ilgili bir başlık koy
Input (EN)	Prepare a 3-page, 697-word text focusing on the Industry 5.0 Process and ESG Relationship. The word count can be a little less or a little more. However, the excess or deficiency should not exceed 50 words. This text should include the following points. 1. Put a main title 2. Put a title related to the Industry 5.0 process 3. Put a title related to the ESG process 4. Put a title related to Industry 5.0 and ESG process.	Prepare a 506-word text about the Metaverse and the Industrial metaverse. The word count can be a little less or a little more. However, the excess or deficiency should not exceed 50 words. This text should contain the following points. Put a main title Put a title related to Metaverse Put a title related to Industrial metaverse.	Prepare an 819-word text on the Industry 5.0 Process and Technology Development Zones. The word count can be a little less or a little more. However, the excess or deficiency should not exceed 50 words. This text should contain the following points. Put a main title Put a title related to the Industry 5.0 process Put a title related to Technology Development Zones

Although the number of words required to be included in the texts generated by GAI applications is specified in Table 3, GAI applications did not consistently comply with the specified word count. However, this was not taken into attention as it did not affect the reliability of the study.

Table 4. Knowledge About the Texts in the Sample

Text Numbers (N = 24)	Text Name	Theme	Prepared / Generated by	Language	Word Count
Text -1	**I50-RS-TR**	**I50**	**RS**	**TR**	**697**
Text -2	I50-CGPT-TR	I50	CGPT	TR	520
Text -3	I50-CLA-TR	I50	Claude 3 Haiku	TR	431
Text -4	I50-GEM-TR	I50	Gemini 1.5	TR	516
Text -5	**MV-RS-TR**	**MV**	**RS**	**TR**	**506**
Text -6	MV-CGPT-TR	MV	CGPT	TR	453
Text -7	MV-CLA-TR	MV	Claude 3 Haiku	TR	219
Text -8	MV-GEM-TR	MV	Gemini 1.5	TR	395
Text -9	**TECH-RS-TR**	**TECH**	**RS**	**TR**	**819**
Text -10	TECH-CGPT-TR	TECH	CGPT	TR	757
Text -11	TECH-CLA-TR	TECH	Claude 3 Haiku	TR	319
Text -12	TECH-GEM-TR	TECH	Gemini 1.5	TR	413
Text -13	**I50-RS-EN**	**I50**	**RS**	**EN**	**1203**

Text -14	I50-CGPT-EN	I50	CGPT	EN	758
Text -15	I50-CLA-EN	I50	Claude 3 Haiku	EN	632
Text -16	I50-GEM-EN	I50	Gemini 1.5	EN	357
Text -17	**MV-RS-EN**	**MV**	**RS**	**EN**	**676**
Text -18	MV-CGPT-EN	MV	CGPT	EN	564
Text -19	MV-CLA-EN	MV	Claude 3 Haiku	EN	572
Text -20	MV-GEM-EN	MV	Gemini 1.5	EN	324
Text -21	**TECH-RS-EN**	**TECH**	**RS**	**EN**	**1083**
Text -22	TECH-CGPT-EN	TECH	CGPT	EN	1045
Text -23	TECH-CLA-EN	TECH	Claude 3 Haiku	EN	783
Text -24	TECH-GEM-EN	TECH	Gemini 1.5	EN	423

In the study, descriptive content analysis, one of the qualitative analysis techniques, was used to answer the first research question within the framework of 24 samples prepared by RS and generated by GAI. To ensure the reliability of the study in descriptive content analysis, the coding and text content prepared by the researcher were re-evaluated by 5 expert researchers. The researchers were asked 5 questions about whether the text content was sufficient, whether the selected GAI applications could be used within the scope of the study, and whether the coding structure prepared by the researcher was sufficient to evaluate the content of the texts. A total of 25 responses were received, of which 23 agreed and 2 disagreed. The questions on which there was disagreement recommended the use of more coding for the MV and TECH themes of the study. In this context, as reported by Miles and Huberman (1994, p. 64), the reliability of the study was calculated as 92% over 70% according to the formula Reliability = Agreements (23) / (Disagreement (2)+ Aggreements (23)) as a result of the responses of 5 researchers.

NVivo (version 13), one of the qualitative analysis tools, was used to easily determine the number of words and the most frequently used words in the texts analyzed in the study, to compare the texts in terms of content, to easily apply the codes used in comparing the texts, and to generate word clouds. Information about the codes used in the analysis of the texts and the number of times each code was used in the text are given in Tables 5, 10 and 15.

The plagiarism rates of the texts were evaluated using the iThenticate application, which was chosen because the researcher's institution provides free access to this service through an institutional agreement. While evaluating the plagiarism rates, both 24 samples were evaluated and the texts generated by GAI applications in English were directly translated into Turkish in order to make a more detailed examination, and in addition to 24 samples, 8 newly generated samples were included in the scope of the examination where only the plagiarism rates were evaluated and the plagiarism rates of 32 samples were evaluated. Since the English texts prepared by the researcher are translations of the Turkish texts, they were not translated back into Turkish in the evaluation of plagiarism rates.

4. Findings and Discussions

The findings and discussion section of the study is structured into three distinct chapters, each addressing a specific research question. The first chapter compares the texts prepared by RS and generated by CGPT, CLA and GEM in both TR and EN languages. The second chapter evaluates the texts based on their plagiarism rates, further examining the ethical implications associated with the use of GAI, considering these plagiarism rates. The third chapter assesses the key considerations that should be considered when utilizing GAI in academic research.

4.1. RQ1. Do the differences and similarities between texts prepared by a researcher and texts prepared by GAI applications vary according to the language of the text generated by GAI applications?

The following tables 5, 10 and 15 present the codings made according to the themes of the English and Turkish texts and the number of times the codes were used in the texts. These tables allow for a comparison of the texts.

4.1.1. Comparison of I50-themed Turkish texts prepared by RS and generated by GAI applications

The comparison of I50-themed texts according to the given codings is presented in Table 5 for both Turkish and Englishs.

Table 5. Comparison of I50-themed texts according to the codes prepared by RS

Codes (N= 24)	I50-CGPT-EN	I50-CGPT-TR	I50-CLA-EN	I50-CLA-TR	I50-GEM-EN	I50-GEM-TR	I50-RS-EN	I50-RS-TR
Artificial Intelligence	0	1	0	0	1	1	1	1
Business Resilience	0	0	0	0	1	1	1	1
Data and Knowledge Cycle	1	0	0	0	0	0	0	0
Digital Transformation	1	1	1	1	1	1	1	1
Employees	1	1	1	1	1	1	1	1
Environmental	1	1	1	1	1	1	1	1
Environmental Sustainability	1	1	0	1	1	1	3	3
Environmetal (ESG) - (I50) Sustainability Relationship	1	1	1	1	1	1	1	1
ESG Definition	1	1	1	1	1	1	1	1
Governance	1	1	1	1	1	1	1	1
Governance (ESG) - (I50) Business Resilience	1	0	1	0	1	0	1	1
Human Intelligence	0	0	1	0	0	0	1	1
Hybrid Intelligence	0	0	1	0	0	0	2	2
I50 Definition	1	1	1	1	1	1	1	1
Industry 4.0	1	1	0	0	0	0	1	1
Data and Knowledge	2	1	1	1	1	1	1	1
Social	1	1	1	1	1	1	1	1
Social (ESG) - (I50) (Employee - Society) Relationship	1	1	1	2	1	1	1	1
Society 5.0	0	0	0	0	0	0	1	2
Technology Support	2	1	1	0	0	1	1	1
Technology - human collaboration	2	1	3	1	1	1	1	1
Main Title	1	1	1	1	1	1	1	1
Subtitle	3	3	3	3	3	2	3	3
Conclusion	1	0	0	0	0	1	0	0

A1. Comparison of I50-themed Turkish texts prepared by RS and generated by GAI applications

Analyzing Table 5, it can be seen that Turkish texts on the I50-themed are generally similar to each other in terms of content and subject integrity. When comparing the Turkish texts on the I50-themed, Table 6 shows how the codes given according to Table 5 differ.

Table 6. I50-themed Coding Differentiated Texts in the Turkish

Codes	I50-CGPT-TR	I50-CLA-TR	I50-GEM-TR	I50-RS-TR
Artificial Intelligence	1	0	1	1
Business Resilience	0	0	1	1
Data and Knowledge Cycle	0	0	0	0
Governance	1	1	1	1
Governance (ESG) - (I50) Business Resilience	0	0	0	1
Human Intelligence	0	0	0	1
Hybrid Intelligence	0	0	0	1
Industry 4.0	1	0	0	1
Society 5.0	0	0	0	2
Technology Support	1	0	1	0
Conclusion	0	0	1	0

Examining Table 6, it can be seen that the conclusion section in the Turkish texts with the I50-themed is included only in the text generated by GEM and not in the other texts, business resilience, which is a component of the Industry 5.0 process, and its relationship with the ESG process are included in the texts generated by GEM and prepared by RS, hybrid intelligence, which describes the cooperation of HI and AI, is found only in the text prepared by RS, Industry 4. 0 process are mentioned only in the texts generated by CPGT and prepared by RS, and the mention of the Society 5.0 process is included only in the text prepared by RS.

For a comparison made according to the repetition of the 24 codings given in Table 5 at least once in the texts with the I50-themed in Turkish, the results are shown in Figure 1. According to Figure 1, it can be seen that the text generated by GEM is the closest text to the total number of codes that the text prepared by RS has among the texts with I50-themed in Turkish.

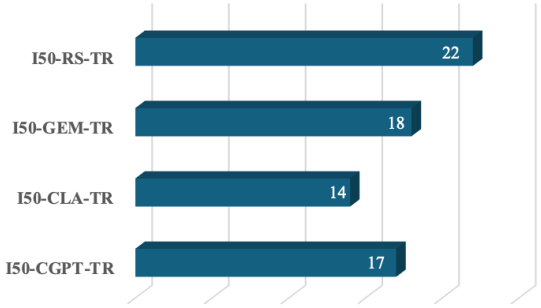

Figure 1. Total number of codes contained in I50-themed Turkish texts

I50-themed word cloud consisting of the 15 most frequently used words in Turkish texts is shown in Table 7.

Table 7. I50-themed Word Cloud Consisting of the 15 Most Frequently Used Words in Turkish Texts

I50-RS-TR	I50-CGPT-TR	I50-CLA-TR	I50-GEM-TR
			

A2. Comparison of I50-themed English texts prepared by RS and generated by GAI applications

Analyzing Table 5, it can be seen that English texts on the I50-themed are generally similar to each other in terms of content and subject integrity. When comparing the English texts on the I50-themed, Table 8 shows how the codes given according to Table 5 differ.

Table 8. I50-themed Coding Differentiated Texts in the English

Codes	I50-CGPT-EN	I50-CLA-EN	I50-GEM-EN	I50-RS-EN
Artificial Intelligence	0	0	1	1
Business Resilience	0	0	1	1
Data and Knowledge Cycle	1	0	0	0
Environmental Sustainability	1	0	1	3
Human Intelligence	0	1	0	1
Hybrid Intelligence	0	1	0	2
Industry 4.0	1	0	0	1
Society 5.0	0	0	0	1
Conclusion	1	0	0	0

Examining Table 8, it can be seen that in the English texts on the I50-themed, the conclusion section is included only in the text generated by CGPT and not in the other texts, business resilience, which is a component of the Industry 5.0 process and its relationship with the ESG process, are included in the texts generated by GEM and prepared by RS, hybrid intelligence, which describes the collaboration of HI and AI, are found in the texts generated by CLA and prepared by RS, unlike the Turkish texts, Industry 4.0 process is mentioned in the texts prepared by CPGT and RS as well as in the Turkish texts, and mention of the Society 5.0 process is included only in the text prepared by RS.

For a comparison made according to the repetition of the 24 codings given in Table 5 at least once in the texts with the I50-themed in English, the results are shown in Figure 2. According to Figure 2, it can be seen that the text generated by CGPT is the closest text to the total number of codes that the text prepared by RS has among the texts with I50-themed in English.

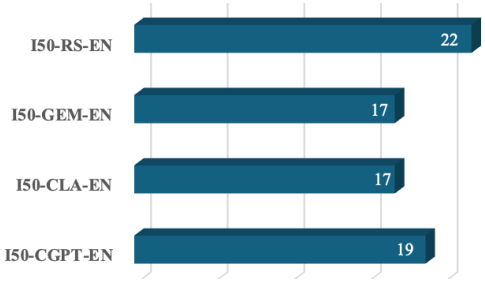

Figure 2: Total number of codes contained in I50-themed English texts

I50-themed word cloud consisting of the 15 most frequently used words in English texts is shown in Table 9.

Table 9: I50-themed Word Cloud Consisting of the 15 Most Frequently Used Words in English Texts

I50-RS-EN	I50-CGPT-EN	I50-CLA-EN	I50-GEM-EN
			

4.1.2. Comparison of MV-themed Turkish texts prepared by RS and generated by GAI applications

The comparison of MV-themed texts according to the given codings is presented in Table 10 for both Turkish and Englishs.

Table 10. Comparison of MV-themed texts according to the codes prepared by RS

Codes (N=16)	MV-CGPT-EN	MV-CGPT-TR	MV-CLA-EN	MV-CLA-TR	MV-GEM-EN	MV-GEM-TR	MV-RS-EN	MV-RS-TR
Artificial Intelligence	1	0	0	0	0	0	0	0
Augmented Reality	2	1	1	1	1	1	1	1
Avatar	1	0	0	1	0	1	1	1
Benefits	0	0	0	0	1	0	1	1
Blockchain	1	1	0	1	0	1	1	1
Cybersecurity	0	0	1	0	0	0	0	0
Digital Twins	0	1	1	1	1	1	1	1
Environmental Sustainability	1	1	1	0	0	0	0	0
Extended Reality	0	1	1	0	1	0	0	0
Industrial Metaverse Definition	1	1	1	1	1	1	1	1

IoT	1	0	1	0	0	0	1	1
Metaverse Definition	1	1	1	1	1	1	1	1
NFT	0	1	0	0	0	0	1	1
Virtual Reality	2	1	1	1	1	1	1	1
Main Title	1	1	1	1	1	1	1	1
Subtitle	3	2	3	2	3	2	2	2

B1. Comparison of MV-themed Turkish texts prepared by RS and generated by GAI applications

Analyzing Table 10, it can be seen that Turkish texts on the MV-themed are generally similar to each other in terms of content and subject integrity. When comparing the Turkish texts on the MV-themed, Table 11 shows how the codes given according to Table 10 differ.

Tablo11. MV-themed Coding Differentiated Texts in the Turkish

Codes	MV-CGPT-TR	MV-CLA-TR	MV-GEM-TR	MV-RS-TR
Artificial Intelligence	0	0	0	0
Avatar	0	1	1	1
Benefits	0	0	0	1
Cybersecurity	0	0	0	0
Environmental Sustainability	1	0	0	0
Extended Reality	1	0	0	0
IoT	0	0	0	1
NFT	1	0	1	1

Examining Table 11, it can be seen that the concepts of AI and cybersecurity are not included in any text, the concept of avatar, which is closely related to the metaverse, is not included in the CGPT text, the concepts of environmental sustainability and augmented reality are included only in the CGPT text, and the concept of IoT is included only in the text prepared by RS.

For a comparison made according to the repetition of the 16 codings given in Table 10 at least once in the texts with the MV-themed in Turkish, the results are shown in Figure 3. According to Figure 3, it can be seen that the text generated by CGPT is the closest text to the total number of codes that the text prepared by RS has among the texts with MV-themed in Turkish.

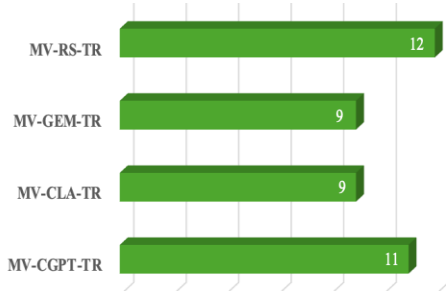
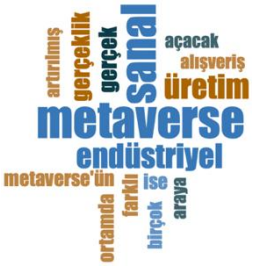

Figure 3: Total number of codes contained in MV-themed Turkish texts

MV-themed word cloud consisting of the 15 most frequently used words in Turkish texts is shown in Table 12.

Table 12: MV-themed Word Cloud Consisting of the 15 Most Frequently Used Words in Turkish Texts

MV-RS-TR	MV-CGPT-TR	MV-CLA-TR	MV-GEM-TR
			

B2. Comparison of MV-themed English texts prepared by RS and generated by GAI applications

Analyzing Table 10, it can be seen that English texts on the MV-themed are generally similar to each other in terms of content and subject integrity. When comparing the English texts on the MV-themed, Table 13 shows how the codes given according to Table 10 differ.

Table 13. MV-themed Coding Differentiated Texts in the English

Codes	MV-CGPT-EN	MV-CLA-EN	MV-GEM-EN	MV-RS-EN
Artificial Intelligence	1	0	0	0
Augmented Reality	2	1	1	1
Avatar	1	0	0	1
Benefits	0	0	1	1
Blockchain	1	0	0	1
Cybersecurity	0	1	0	0
Digital Twins	0	1	1	1
Environmental Sustainability	1	1	0	0
Extended Reality	0	1	1	0
IoT	1	1	0	1
NFT	0	0	0	1

Examining Table 13, it can be seen that in the English MV-themed texts, unlike the Turkish texts, the concept of AI is included in the texts generated by CGPT and the concept of cybersecurity is included in the texts generated by CLA, while the concept of avatar, which is closely related to the metaverse, is not included in the texts generated by CLA and GEM, It is seen that the concept of environmental sustainability is included in the texts generated by CLA except CGPT, unlike the texts generated in Turkish, and the concept of IoT is included in all the texts except the texts generated by GEM, unlike the texts generated in Turkish.

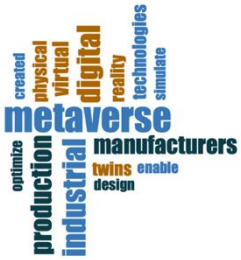
For a comparison made according to the repetition of the 16 codings given in Table 10 at least once in the texts with the I50-themed in English, the results are shown in Figure 4. According to Figure 4, it can be seen that the text generated by CGPT is the closest text to the total number of codes that the text prepared by RS has among the texts with I50-themed in English.

Figure 4: Total number of codes contained in MV-themed English texts

MV-themed word cloud consisting of the 15 most frequently used words in English texts is shown in Table 14.

Table 14. MV-themed Word Cloud Consisting of the 15 Most Frequently Used Words in English Texts

MV-RS-EN	MV-CGPT-EN	MV-CLA-EN	MV-GEM-EN
			

4.1.3. Comparison of TECH-themed Turkish texts prepared by RS and generated by GAI applications

The comparison of TECH-themed texts according to the given codings is presented in Table 15 for both Turkish and Englishs.

Table 15. Comparison of TECH-themed texts according to the codes prepared by RS

Codes (N=6)	TECH-CGPT-EN	TECH-CGPT-TR	TECH-CLA-EN	TECH-CLA-TR	TECH-GEM-EN	TECH-GEM-TR	TECH-RS-EN	TECH-RS-TR
I50 Definition	1	1	1	1	1	1	1	1
I50 Main Charecteristics	1	1	1	1	1	1	1	1
I50-TDZ Relationship	1	1	1	1	1	1	0	0
TDZ Definition	1	1	1	1	1	1	1	1
Main Title	1	1	1	1	1	1	1	1
Subtitle	3	2	3	2	3	2	2	2

C1. Comparison of TECH-themed Turkish texts prepared by RS and generated by GAI applications

Analyzing Table 15, it can be seen that Turkish texts on the TECH-themed are generally similar to each other in terms of content and subject integrity. When comparing the Turkish texts on the TECH-themed, Table 16 shows how the codes given according to Table 15 differ.

Tablo16. TECH-themed Coding Differentiated Texts in the Turkish

Codes	TECH-CGPT-TR	TECH-CLA-TR	TECH-GEM-TR	TECH-RS-TR
I50-TDZ Relationship	1	1	1	0

Examining Table 16, it can be seen that the difference in the Turkish texts with the TECH-themed is due to the fact that the researcher did not mention the relationship between the Industry 5.0 process and technology development zones (TDZ). All other codings are covered by all texts.

For a comparison made according to the repetition of the 6 codings given in Table 15 at least once in the texts with the TECH-themed in Turkish, the results are shown in Figure 5. According to Figure 5, among the TECH-themed texts in Turkish, the total code of the text prepared by RS was lower than that of the GAI applications.

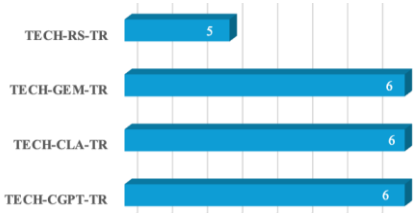

Figure 5. Total number of codes contained in TECH-themed Turkish texts

TECH-themed word cloud consisting of the 15 most frequently used words in Turkish texts is shown in Table 17.

Table 17. TECH-themed Word Cloud Consisting of the 15 Most Frequently Used Words in Turkish Texts

TECH-RS-TR	TECH-CGPT-TR	TECH-CLA-TR	TECH-GEM-TR
			

C2. Comparison of TECH-themed English texts prepared by RS and generated by GAI applications

Analyzing Table 15, it can be seen that English texts on the TECH-themed are generally similar to each other in terms of content and subject integrity. When comparing the English texts on the TECH-themed, Table 18 shows how the codes given according to Table 15 differ.

Table 18. TECH-themed Coding Differentiated Texts in the English

Codes	TECH-CGPT-EN	TECH-CLA-EN	TECH-GEM-EN	TECH-RS-EN
I50-TDZ Relationship	1	1	1	0

Examining Table 18, it can be seen that the difference in the English texts with the TECH-themed, as well as in the Turkish texts, is due to the fact that the researcher did not mention the relationship between the Industry 5.0 process and TDZs. All other codings are covered by all texts.

For a comparison made according to the repetition of the 16 codings given in Table 10 at least once in the texts with the TECH-themed in English, the results are shown in Figure 6. According to Figure 6, among the TECH-themed texts in English, the total code of the text prepared by RS was lower than that of the GAI applications.

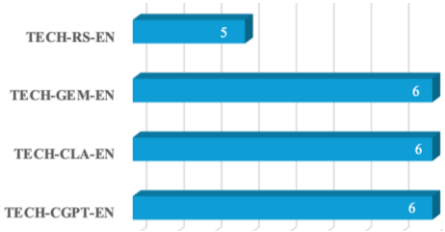

Figure 6. Total number of codes contained in TECH-themed English texts

TECH-themed word cloud consisting of the 15 most frequently used words in Turkish texts is shown in Table 19.

Table 19. TECH-themed Word Cloud Consisting of the 15 Most Frequently Used Words in English Texts

TECH-RS-EN	TECH-CGPT-EN	TECH-CLA-EN	TECH-GEM-EN
			

4.2. RQ2. Do the plagiarism rates of texts generated by GAI applications vary according to the language used? What ethical implications can be derived from these findings?

Table 20 illustrates the plagiarism rates of the Turkish texts prepared by the researcher and generated by GAI applications. Analyzing the plagiarism rates of the Turkish texts, it can be seen that the highest plagiarism rate is in the TECH-themed texts prepared by RS and generated by CLA. All other plagiarism rates are close to each other.

Table 20. Plagiarism rates of all Turkish texts

RS TR		**CGPT TR**		**CLA TR**		**GEM TR**	
I50-RS-TR	0 %	I50-CGPT-TR	0 %	I50-CLA-TR	0 %	I50-GEM-TR	1 %
MV-RS-TR	0 %	MV-CGPT-TR	2 %	MV-CLA-TR	4 %	MV-GEM-TR	2 %
TECH-RS-TR	**11%**	TECH-CGPT-TR	0 %	TECH-CLA-TR	**6 %**	TECH-GEM-TR	0 %

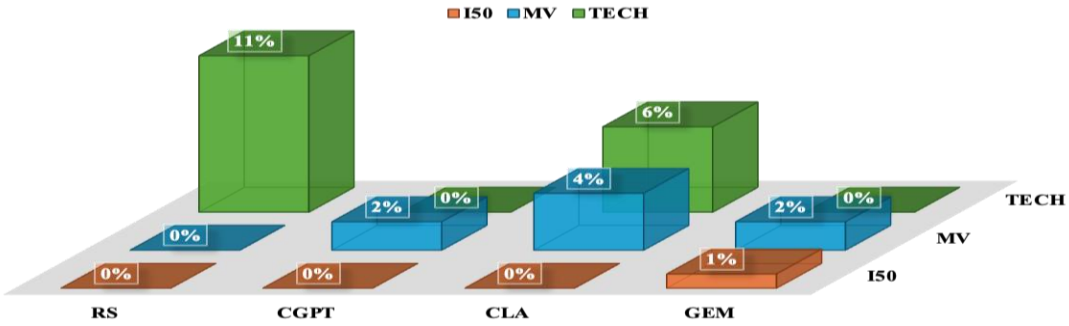

Table 21 illustrates the plagiarism rates of the English texts prepared by the researcher and generated by GAI applications. Analyzing the plagiarism rates of the English texts, it can be seen that the highest plagiarism rate is in the texts generated by GEM GAI application. Among English-language texts, the plagiarism rates of texts generated by GAI applications increased significantly.

Table 21. Plagiarism rates of all English texts

RS EN (Translated from TR to EN)		**CGPT EN**		**CLA EN**		**GEM EN**	
I50-RS-EN	9 %	I50-CGPT-EN	16%	I50-CLA-EN	19 %	I50-GEM-EN	34 %
MV-RS-EN	0 %	MV-CGPT-EN	13%	MV-CLA-EN	0 %	MV-GEM-EN	35 %
TECH-RS-EN	9 %	TECH-CGPT-EN	11 %	TECH-CLA-EN	15 %	TECH-GEM-EN	30 %

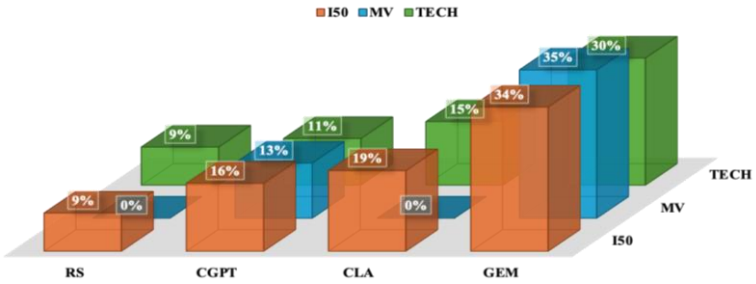
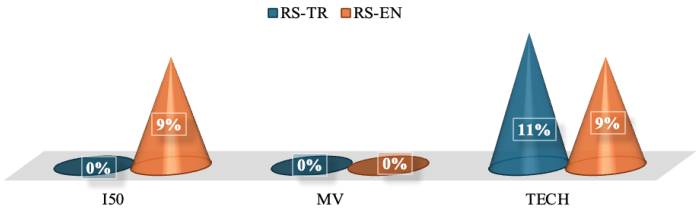

Table 22 compares the plagiarism rates of the texts prepared by RS in Turkish and English. Analyzing the plagiarism rates of the English texts, it can be seen that they are different from the Turkish texts in terms of plagiarism rates. In particular, the plagiarism rates of the English texts, which were obtained by directly translating the Turkish texts prepared by RS into English, are striking. The plagiarism rate of the I50-RS-TR text decreased from 11% to 0%, while the plagiarism rate of the I50-TECH-TR text increased from 0% to 9%.

Table 22. Plagiarism rates when Turkish texts prepared by RS are translated into English without any changes

Prepared Turkish Texts by RS		Translation of Turkish texts prepared by RS into English without any changes	
I50-RS- TR	0 %	I50-RS-EN	9%
MV-RS-TR	0 %	MV-RS-EN	0%
TECH-RS-TR	11 %	TECH-RS-EN	9%

The plagiarism rates of the texts generated by GAI applications also vary significantly. However, it should be noted that the texts generated by GAI applications in Turkish and English are not direct translations of each other. In order to examine this situation more closely, the texts generated by GAI applications in English were translated into English without any changes. The results are shown in Table 23.

Table 23. Plagiarism rates when English texts generated by GAI applications are translated into Turkish without any changes

CGPT Translated Text from EN to TR		CLA Translated Text from EN to TR		GEM Translated Text from EN to TR	
I50-CGPT-TRANSLATE-TR	1 %	I50-CLA-TRANSLATE-TR	0 %	I50-GEM-TRANSLATE-TR	0%
MV-CGPT-TRANSLATE-TR	4 %	MV-CLA-TRANSLATE-TR	0 %	MV-GEM-TRANSLATE-TR	8%
TECH-CGPT-TRANSLATE-TR	0 %	TECH-CLA-TRANSLATE-TR	0 %	TECH-GEM-TRANSLATE-TR	0%

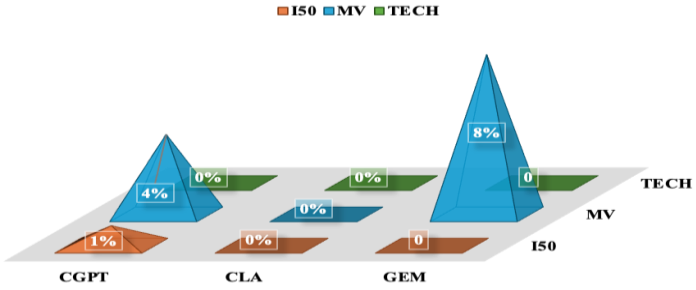

Table 24 shows a comparison of the plagiarism rates of the English texts generated by CPGT and the direct translations of the English texts generated by CPGT into Turkish. Analyzing Table 24, it can be seen that the plagiarism rate of the texts translated from English into Turkish is almost 0%.

Table 24. Plagiarism rates when English texts generated by CGPT are translated into Turkish without any changes

Procued English Texts via CGPT		Translation of English texts generated by CGPT into Turkish without any changes	
I50-CGPT- EN	1 %	I50-CGPT-TRANSLATE-TR	16%
MV-CGPT-EN	4 %	MV-CGPT-TRANSLATE-TR	13%
TECH-CGPT-EN	0 %	TECH-CGPT-TRANSLATE-TR	12%

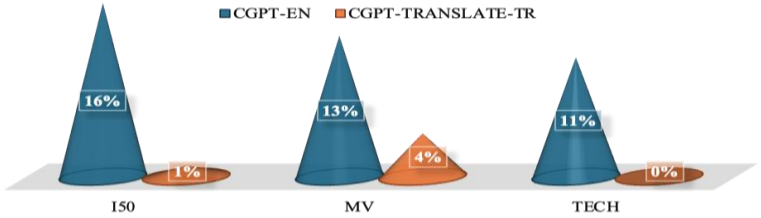

Table 25 shows a comparison of the plagiarism rates of the English texts generated by CLA and the direct translation of the English texts generated by CLA into Turkish. Table 25 shows that the plagiarism rates of the texts translated from English into Turkish have completely disappeared.

Table 25. Plagiarism rates when English texts generated by CLA are translated into Turkish without any changes

Procued English Texts via CLA		Translation of English texts generated by CLA into Turkish without any changes	
I50-CGPT- EN	19 %	I50-CGPT-TRANSLATE-TR	0%
MV-CGPT-EN	0%	MV-CGPT-TRANSLATE-TR	0%
TECH-CGPT-EN	15 %	TECH-CGPT-TRANSLATE-TR	0%

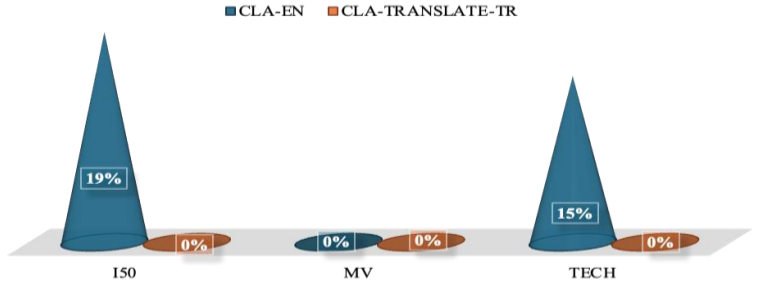
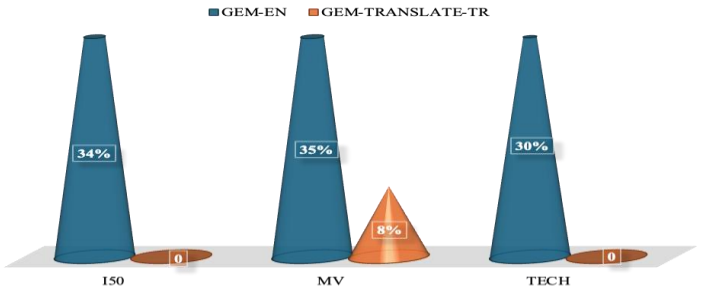

Table 26 compares the plagiarism rates of the texts generated by GEM in English and the texts generated by GEM in English and translated directly into Turkish. Analyzing Table 26, it can be seen that the plagiarism rates of the texts translated from English into Turkish have changed significantly.

Table 26. Plagiarism rates when English texts generated by GEM are translated into Turkish without any changes

Procuced English Texts via GEM		Translation of English texts generated by GEM into Turkish without any changes	
I50-CGPT- EN	34 %	I50-CGPT-TRANSLATE-TR	0%
MV-CGPT-EN	35 %	MV-CGPT-TRANSLATE-TR	8%
TECH-CGPT-EN	30 %	TECH-CGPT-TRANSLATE-TR	0%

By evaluating Tables 24, 25 and 26 together, it can be concluded that when the plagiarism rates of texts generated by GAI applications are translated from English to Turkish, the plagiarism rate of 17 texts has significantly decreased and one of them (MV-CGPT-EN) has not changed.

By evaluating Tables 22 and 23 together, when the plagiarism rates of the texts prepared by RS in Turkish are translated into English, it can be concluded that the plagiarism rate of 1 text has increased (I50-RS-TR), 1 text has decreased (TECH-RS-TR) and 1 text has not changed (MV-RS-TR).

When all the evaluations are examined from an ethical point of view, when the texts generated by the GAI applications in this study and the plagiarism program are evaluated, ethical problems arose due to the significant decrease in plagiarism rates by translating the texts from English to Turkish. It is important for researchers to pay attention to this issue, especially when using GAI applications, in order to avoid plagiarism problems related to their studies in the future.

4.3. RQ3. What should a researcher be aware of when preparing a text using GAI as part of their academic work?

a. In the ethical evaluation of content generated with GAI applications, language translation of scientific studies and texts, rewriting in different tones (such as academic or official), or simply academic writing should be separated from each other (Lin, 2024). In cases of language translation and rewriting in different tones, ethical problems cannot be mentioned. This is because in the process of language translation or academic writing by GAI applications, a value that has been scientifically proposed by the researcher retains its originality. On the contrary, in the process of producing the value to be scientifically proposed by GAI and presenting it as if it had been done by the researcher, major ethical problems arise.

GAI applications can be valuable for providing researchers with initial ideas on a given topic. However, it is essential to recognise that the content generated by these applications may not be entirely accurate (Dien, 2023; Peres et al., 2023a). Moreover, the ethical implications of using content generated by AI necessitate a thorough literature review to ensure accuracy and integrity.

b. The content generated by GAI applications may vary depending on the language. Therefore, if GAI applications from prominent countries related to the research topic are available, it may be prudent to prioritise those applications to ensure more accurate and relevant content.

c. When employing a GAI application during research, it is crucial to define the scope of the research first through a comprehensive literature review. The scope of the text generated by the GAI application should then be compared with the scope established through the literature review. Content that can be incorporated into the researcher's study from the AI-generated text should be integrated within the researcher's literature review context. However, it is also essential to trace the origins of the added content in the literature, as institutions that do not recognise GAI as a legitimate source may reject the research.

d. The combination of the agility of GAI applications with the emotional intelligence and experience of human intellect leads to the concept of hyperintelligence (Liu & Zeng, 2021), which can enhance the quality of academic research, reduce preparation time, and improve content consistency. In this context, knowledge of prompt engineering is crucial to achieving the desired efficiency from GAI applications. This discipline ensures that the generated texts meet the researcher's expectations and are free from ethical issues. However, ethical responsibility ultimately lies with the researcher. While texts generated with AI can be made ethically sound, as suggested in the second research question of this study, detecting such issues in well-edited texts can be challenging. Thus, the researcher's transparency is critical.

e. GAI applications are instrumental in sparking new ideas for researchers. Traditionally, researchers may spend considerable time exploring various sources to develop and expand on new ideas inspired by different studies. GAI applications can significantly reduce this time, assisting researchers in their work.

Consequently, excluding GAI applications from research is not feasible. The key is to enhance the quality of research and expedite the process by using GAI applications that do not raise ethical concerns. For instance, a researcher writing a study in Turkish may use translation programmes like DeepL or Google Translate to prepare an English version of the text. However, texts prepared with translation programmes may have linguistic issues, particularly when intended for publication abroad. This is because translation programmes may not fully adhere to all grammar rules of the target language. To address this, after translating the text, GAI applications like CGPT can be employed to refine the text, ensuring it aligns with grammatical rules and even adjusting the tone to an academic style. Finally, using tools like Grammarly to check grammar can further resolve any language and fluency issues in the translated text. Texts prepared in this manner do not present ethical problems, as the primary content is authored by the researcher, with technology simply aiding in translation and fluency rather than relying on a human translator.

5. Conclusion and Evaluations

GAI applications are becoming more widespread across all industries and are having a significant impact on various fields of study. The concept of hyper-intelligence, resulting from the combination of human intelligence based on emotionality and experience with the agility of GAI applications, serves as a catalyst for researchers to generate new ideas. However, as in other sectors, the increasing use of GAI in academia raises ethical concerns and encourages continued research in this area (Peres et al., 2023; Habib et al., 2023).

The quality of work improves as the amount of academic effort expended in studies involving GAI applications increases. Academic work in GAI applications consists of knowing how to provide efficient input to GAI applications and understanding how to use the outputs. In order to provide the best input, it is important that the researcher who will be using artificial intelligence applications has a good command of the subject he/she will be researching and has done literature reviews. As a result, it can be stated that the integration of artificial intelligence with the intelligence of a researcher conducting academic research leads to the concept of hyperintelligence and has the potential to enhance the quality of studies by addressing ethical concerns. In order to embed the concept of hyperintelligence in the academic field, the concept of prompt engineering is of great importance in the use of GAI applications. This concept is based on providing the most efficient input to GAI applications and obtaining the most efficient output as a result.

In this study, 6 texts in Turkish and Englishs prepared by the researcher, 18 texts in Turkish and Englishs prepared by ChatGPT, Claude and Gemini GAI applications, 24 texts in total, were examined in terms of content, subject integrity, how the content and plagiarism rates change according to the language, and ethics.

The texts prepared by the researcher and the texts generated by the GAI applications were similar in terms of content and subject integrity. However, the plagiarism rates of the texts differed significantly. One of the most important results of the study is that the plagiarism rates of the texts generated by GAI applications decreased significantly when the texts were translated from English to Turkish. Accordingly, based on the samples in this study, it can be said that the concept of plagiarism is eliminated when the texts generated by GAI applications are translated from English to Turkish. This is an important issue that should be emphasized and discussed in the academic field. Especially in future research, comparing the plagiarism rates that occur when academic works written in English or in another language are translated directly into another language can provide important results. Reducing the plagiarism rate in a text generated with GAI applications should not be done through language translation. It should be the result of the researcher verifying the information obtained by GAI as a result of the literature review and interpreting it with his own intelligence. Presenting a text professionally generated by GAI as if it had been prepared by the researcher is contrary to ethical principles, particularly those of transparency (Schlagwein & Willcocks, 2023).

One of the points that can be criticized about this study is that the researcher compiled the texts prepared within the framework of the study from his own works. This criticism is justified. However, since the analysis processes in the study are very extensive and long, it was preferred to use the labor and time constraints in favor of the researcher.

One of the important issues in the use of GAI applications in academic research is the potential for misinformation that may arise in the texts generated by GAI applications. Incorporating such information into studies without verification can compromise the quality of the research. Despite this risk, it is undeniable that GAI applications speed up the research process. Therefore, it is crucial to establish appropriate regulations for the use of GAI in academic studies. The aim should not be to exclude GAI from science, but to ensure that its use is in accordance with ethical principles. In this context, at the end of each study, the researcher may be asked to provide information on the extent to which he/she used GAI applications in his/her study.

The increasing use of GAI in academic research should not be evaluated only in terms of content generation. GAI applications can provide significant benefits to reviewers in the process of evaluating academic studies. For example, these tools can quickly check whether the manuscript complies with grammar rules, whether the content is sufficient, whether the references cited in the text are used correctly, and whether the manuscript meets the requirements of the academic journal to which it is submitted. This can significantly reduce the time it takes to review academic papers.

The most important limitation of this study is that it does not examine how the plagiarism rates of texts prepared by human intelligence vary by language. Due to the excessive length of the study, time and labor constraints, this investigation could not be done.

For future researchers who wish to work in this area, it is possible to observe how the plagiarism rates of texts prepared by human intelligence vary according to language. It may also be important to focus on distinguishing texts generated by GAI from those generated by humans. Finally, studies on how to enhance the potential of GAI applications and human intelligence to work together can provide valuable insights for researchers.

References

Amazon AWS. (2024). Amazon Q - AWS., https://aws.amazon.com/tr/q/ (Accessed date: 6 November 2024)

Anyoha, R. (2017). The History of Artificial Intelligence - Can Machines Think ? Harvard University.

Apple. (2024). Apple Intelligence'a İlk Bakış., https://www.apple.com/tr/apple-intelligence/ (Accessed date: 6 November 2024)

Cannataro, M., Guzzi, P. H., Agapito, G., Zucco, C., & Milano, M. (2022). Artificial intelligence. Artificial Intelligence in Bioinformatics, 29–33. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-822952-1.00012-7

Carlucci Aiello, L. (2016). The multifaceted impact of Ada Lovelace in the digital age. Artificial Intelligence, 235, 58–62. https://doi.org/10.1016/J.ARTINT.2016.02.003

Chui, M., Roberts, R., & Yee, L. (2022). Generative AI is here : How tools like ChatGPT could change your business. Quantum Black, AI by McKinsey, (December).

Claude. (2024). Claude 3.5 Sonnet., https://claude.ai/new (Accessed date: 6 November 2024)

Colbran, R. J., & Toker, A. (2023). Regenerative artificial intelligence in Journal of Biological Chemistry. Journal of Biological Chemistry, 299(8). https://doi.org/10.1016/j.jbc.2023.105008

Copeland B.J. (2023). Artificial intelligence (AI) | Definition, Examples, Types, Applications, Companies, & Facts | Britannica., Britannica website: https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence (Accessed date: 9 July 2023)

Dai, Y., Liu, A., & Lim, C. P. (2023). Reconceptualizing ChatGPT and generative AI as a student-driven innovation in higher education. Procedia CIRP, 119, 84–90. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.procir.2023.05.002

DeepL. (2023). DeepL Press Information | Setting Records!, https://www.deepl.com/press.html (Accessed date: 18 January 2024)

de-Lima-Santos, M. F., & Ceron, W. (2022). Artificial Intelligence in News Media: Current Perceptions and Future Outlook. Journalism and Media, 3(1). https://doi.org/10.3390/journalmedia3010002

Dien, J. (2023). Editorial: Generative artificial intelligence as a plagiarism problem. Biological Psychology, 181. https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2023.108621

Esengönül, M., Marta, A., Beirão, J., Pires, I. M., & Cunha, A. (2022). A Systematic Review of Artificial Intelligence Applications Used for Inherited Retinal Disease Management. Medicina (Lithuania), Vol. 58. https://doi.org/10.3390/medicina58040504

Farrelly, T., & Baker, N. (2023). Generative Artificial Intelligence: Implications and Considerations for Higher Education Practice. Education Sciences 2023, Vol. 13, Page 1109, 13(11), 1109. https://doi.org/10.3390/EDUCSCI13111109

Fitria, T. N. (2021). QuillBot as an online tool: Students' alternative in paraphrasing and rewriting of English writing. Englisia: Journal of Language, Education, and Humanities, 9(1). https://doi.org/10.22373/ej.v9i1.10233

Fogel, D. B. (2002). Samuel's Learning Machine. Blondie24, 129–149. https://doi.org/10.1016/B978-155860783-5/50009-X

Galaczi, E. (2023). English language education in the era of generative AI: our perspective., https://cambridgeenglish.org/Images/685411-english-language-education-in-the-era-of-generative-ai-our-perspective.pdf (Accessed date: 6 July 2024)

Gökdoğan, M. D. (2024). New Views on the Famous Ottoman Engineer Taqî al-Dîn. History of Mechanism and Machine Science, 47, 281–288. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-54876-5_20

Google Cloud. (2024). AI & Machine Learning Products & Services., https://cloud.google.com/products/ai?hl=en (Accessed date: 6 November 2024)

Google Gemini. (2024). Gemini., https://gemini.google.com/app (Accessed date: 6 November 2024)

Google LLC. (2023). Google Bard., https://bard.google.com/ (Accessed date: 18 January 2024)

Grammarly. (2023). Grammarly., https://app.grammarly.com/ (Accessed date: 18 January 2024)

Habib, S., Vogel, T., Thorne, E., & Xiao, A. (2023). How Does Generative Artificial Intelligence Impact Student Creativity? Journal of Creativity, 100072. https://doi.org/10.1016/J.YJOC.2023.100072

Jabberwacky. (2024). About the Jabberwacky AI., http://www.jabberwacky.com/j2about (Accessed date: 6 November 2024)

Kanimozhi, V., & Jacob, T. P. (2019). Artificial Intelligence based Network Intrusion Detection with hyper-parameter optimization tuning on the realistic cyber dataset CSE-CIC-IDS2018 using cloud computing. ICT Express, 5(3). https://doi.org/10.1016/j.icte.2019.03.003

Külcü, R. (2015). Ortaçağ Anadolu'sunun Büyük Mühendisi El-Cezeri The Great Engineer of the Medieval Anatolia: Al-Jazari. Academia Journal of Engineering and Applied Sciences, 1, 1–9.

Leung, T. I., de Azevedo Cardoso, T., Mavragani, A., & Eysenbach, G. (2023). Best Practices for Using AI Tools as an Author, Peer Reviewer, or Editor. Journal of Medical Internet Research, Vol. 25. https://doi.org/10.2196/51584

Lim, W. M., Gunasekara, A., Pallant, J. L., Pallant, J. I., & Pechenkina, E. (2023a). Generative AI and the future of education: Ragnarök or reformation? A paradoxical perspective from management educators. International Journal of Management Education, 21(2). https://doi.org/10.1016/j.ijme.2023.100790

Lim, W. M., Gunasekara, A., Pallant, J. L., Pallant, J. I., & Pechenkina, E. (2023b). Generative AI and the future of education: Ragnarök or reformation? A paradoxical perspective from management educators. The International Journal of Management Education, 21(2), 100790. https://doi.org/10.1016/J.IJME.2023.100790

Lin, Z. (2024). Techniques for supercharging academic writing with generative AI. Nature Biomedical Engineering. https://doi.org/10.1038/s41551-024-01185-8

Liu, Z., & Zeng, X. (2021). Hybrid Intelligence in Big Data Environment: Concepts, Architectures, and Applications of Intelligent Service. Data and Information Management, 5(2). https://doi.org/10.2478/dim-2020-0051

McKinsey. (2023). What is ChatGPT, DALL-E, and generative AI? | McKinsey., https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-generative-ai#/ (Accessed date:)

Microsoft. (2023). Azure Machine Learning - ML as a Service | Microsoft Azure., https://azure.microsoft.com/en-us/products/machine-learning/ (Accessed date: 18 January 2024)

Microsoft. (2024). Microsoft Office 365., https://www.microsoft.com/tr-tr/microsoft-365?ms.url=office365com (Accessed date: 6 November 2024)

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). Qualitative Data Analysis (2nd ed., Vol. 1). New Delhi, London: Sage., https://vivauniversity.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/11/milesandhuberman1994.pdf (Accessed date:)

Moorhouse, B. L., Yeo, M. A., & Wan, Y. (2023). Generative AI tools and assessment: Guidelines of the world's top-ranking universities. Computers and Education Open, 5, 100151. https://doi.org/10.1016/J.CAEO.2023.100151

Morgenstern, L., & McIlraith, S. A. (2011). John McCarthy's legacy. Artificial Intelligence, 175(1), 1–24. https://doi.org/10.1016/J.ARTINT.2010.11.003

O'Carol, B. (2017). What Are The 3 Types Of AI? A Guide To Narrow, General, And Super Artificial Intelligence. Codebots.

Orrell, B., & Veldran, D. (2024). The Age of Uncertainty-and Opportunity: Work in the Age of AI.

Peres, R., Schreier, M., Schweidel, D., & Sorescu, A. (2023a). Editorial: On ChatGPT and beyond: How generative artificial intelligence may affect research, teaching, and practice. International Journal of Research in Marketing, 40(2), 269–275. https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2023.03.001

Prasad Agrawal, K. (2023). Towards Adoption of Generative AI in Organizational Settings. Journal of Computer Information Systems. https://doi.org/10.1080/08874417.2023.2240744

Presentations.AI. (2023). Presentations.AI - ChatGPT for Presentations., https://www.presentations.ai/ (Accessed date: 18 January 2024)

Quillbot. (2023). Paraphrasing Tool - QuillBot AI., https://quillbot.com/ (Accessed date: 18 January 2024)

Ratten, V., & Jones, P. (2023). Generative artificial intelligence (ChatGPT): Implications for management educators. International Journal of Management Education, 21(3). https://doi.org/10.1016/j.ijme.2023.100857

Rodgers, J. (2017). The Genealogy of an Image, or, What Does Literature (Not) Have To Do with the History of Computing? : Tracing the Sources and Reception of Gulliver's "Knowledge Engine". Humanities, 6(4). https://doi.org/10.3390/h6040085

Sætra, H. S. (2023). Generative AI: Here to stay, but for good? Technology in Society, 75, 102372. https://doi.org/10.1016/J.TECHSOC.2023.102372

Saghiri, A. M., Vahidipour, S. M., Jabbarpour, M. R., Sookhak, M., & Forestiero, A. (2022). A Survey of Artificial Intelligence Challenges: Analyzing the Definitions, Relationships, and Evolutions. Applied Sciences (Switzerland), Vol. 12. https://doi.org/10.3390/app12084054

Schlagwein, D., & Willcocks, L. (2023). 'ChatGPT et al.': The ethics of using (generative) artificial intelligence in research and science. Journal of Information Technology, Vol. 38. https://doi.org/10.1177/02683962231200411

Slidesgo. (2023). Free AI Presentation Maker | Slidesgo., https://slidesgo.com/ai-presentations (Accessed date: 18 January 2024)

Tableu. (2023). Business Intelligence and Analytics Software | Tableau., https://www.tableau.com/ (Accessed date: 18 January 2024)

Takagi, S., Watari, T., Erabi, A., & Sakaguchi, K. (2023). Performance of GPT-3.5 and GPT-4 on the Japanese Medical Licensing Examination: Comparison Study. JMIR Medical Education, 9, e48002. https://doi.org/10.2196/48002

Türkiye Gazetesi Ansiklopedi Grubu. (2005). Müslüman Bilim Adamları 1. İstanbul: Türkiye Gazetesi.

UPDF - An AI-integrated PDF Editor, Converter, Annotator, and Reader. (2024)., https://updf.com/ (Accessed date: 6 November 2024)

Varghese, J., & Chapiro, J. (2023). ChatGPT: The transformative influence of generative AI on science and healthcare. Journal of Hepatology. https://doi.org/10.1016/J.JHEP.2023.07.028

Visme. (2023). Presentations, Infographics, Design & Video | Visme., https://www.visme.co/ (Accessed date: 18 January 2024)

Walle, T. (2023). Generative AI: A New Era For Data Analysis And Interpretation. Forbes., https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2023/10/17/generative-ai-a-new-era-for-data-analysis-and-interpretation/?sh=22228d724e89 (Accessed date:)

Wu, L., Qiu, D., & Xing, H. (2012). Automata theory based on complete residuated lattice-valued logic: Turing machines. Fuzzy Sets and Systems, 208, 43–66. https://doi.org/10.1016/J.FSS.2012.03.001

Yilmaz, R., & Karaoglan Yilmaz, F. G. (2023). The effect of generative artificial intelligence (AI)-based tool use on students' computational thinking skills, programming self-efficacy and motivation. Computers and Education: Artificial Intelligence, 4. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100147

Yükseköğretim Kurumu. (2024). Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber. Ankara., https://www.yok.gov.tr/Documents/2024/yapay-zeka-kullanimina-dair-etik-rehber.pdf (Accessed date:)

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Orta Asya Şamanlarına Özgü Tedavi Sistemi: Hastalığı Göçürme

Treatment System Specific to Shamans: Disease Dismissal

Fuzuli BAYAT[1] ve Esra ÇAM[2]

[1]*Prof. Dr., AMEA Folklor Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan, fuzulibayat58@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0811-5852.*
[2]*Dr., İzmir, Türkiye, esrauz.ege@gmail.com,orcid.org/0000-0002-2346-2502*
.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 05.04.2024
Kabul/Accepted: 25.11.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1465460

Anahtar Kelimeler
Şaman tedavisi, geleneksel halk hekimliği, somatik ve fiziksel hastalık, göçürme sistemi, tedavi seansları.

ÖZ

Şamanların; kozmik seyahat yapmak, gelecekten haber vermek, kehanette bulunmak, toplumsal ritüelleri icra etmek gibi işlevlerinin yanı sıra bir önemli işlevi de hastalıkları tedavi etmektir. Şamanların mitolojik ve dinsel içerikli iyileştirme yöntemleri kültürün kutsal çekirdeğini oluşturmakta ve seçilmişlerin bilgisi dahilinde gerçekleşmektedir. Uzun yıllar boyunca yapılan tedavi usulleri şamanlıkta sistemleştirilmiş; hastalığın kaynağı olarak genellikle ya insan bedenine yabancı bir ruhun yerleşmesi ya da travmatik bir olay sonucunda beden sağlığının korunması için önemli olan ruh kaybının yaşanması şeklinde belirlenmiştir. Enerjinin fazlalığı veya kaybı olarak da bilinen hastalık, ruhi-somatik ve fiziksel olarak iki türde değerlendirilmiş olup her biri için özel tedavi metotları hazırlanmıştır. Orta Asya'da -Türkler ve Türk şamanlığını yaşatan Tacikler kısmen de Araplar arasında- Bolşevik ihtilalinden sonra Sovyetlerin güçlenmesiyle geleneksel tedavi metotları arka plana itilmiş, komünist ideolojisine ters düştüğü gerekçesiyle geleneksel şaman tedavi sistemi kabullenilmemiştir. Sovyet rejimi, Orta Asya'da asırlarca devam eden şaman tedavi sistemini yasaklamaya çalışmıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin çökmesi sonucunda şaman tedavisi hızlı bir şekilde varlık göstermeye başlamış, eski geleneksel yöntemler yeni tekniklerin sentez edilmesiyle ivme kazanmıştır. Çalışmada, şamanik tıbbi-büyüsel pratiklerden biri olan göçürme yöntemi üzerinde durulmuş, ağırlıklı olarak Orta Asya halklarından Kazak, Kırgız, Uygur, Özbek ve Tacik şamanlarının tedavisi incelenmiştir. Bu yazıda, saha araştırmalarına dayanan metin merkezli çalışma metodu kullanılmıştır.

Keywords
Shaman therapy, traditional folk medicine, somatic and physical disease, transmission system, healing sessions.

ABSTRACT

In addition to their services such as cosmic travel, foretelling the future, making prophecies, performing social rituals, one of the important roles of shamans is to treat illnesses. The treatment methods developed over many years have been systematized in shamanism; the source of illness is typically identified as either the settling of a foreign spirit in the human body or the loss of the soul, which is vital for maintaining physical health, following a traumatic event. Specific treatment methods developed for each. In Central Asia—among Turks, Tajiks who preserve Turkish shamanism, and to some extent Arabs—traditional healing methods were marginalized with the rise of Soviet power after the Bolshevik Revolution and the traditional shamanic healing system was not accepted, as it was deemed contrary to communist ideology. However, with the collapse of the Soviet Union, shamanic healing quickly re-emerged, and traditional methods gained momentum through the synthesis of new techniques. The current study focuses on the method of "exorcism", one of the shamanic medical-magical practices, with a particular emphasis on the healing practices of Kazakh, Kyrgyz, Uyghur, Uzbek, and Tajik shamans from Central Asian communities. In this study, a text-centered research method based on field studies was used.

Atıf/Citation: Bayat, F. ve Çam, E. (2025). Orta Asya Şamanlarına Özgü Tedavi Sistemi: Hastalığı Göçürme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-10
Sorumlu yazar/Corresponding author: Fuzuli BAYAT, fuzulibayat58@gmail.com.

1. Giriş

Asya halklarında özellikle de Türk toplumunun dini yaşamında şamanların rolünün ne kadar önemli olduğu belli olsa da 19. yüzyıl bilgilerine dayanarak işlevlerinin sınırlı olduğu görülmektedir. Nitekim şaman genellikle Tanrı'ya kurban törenini yönetmemekte, su, orman ve aile tanrılarına kurban edilen nesnelerin denetimini yapmamakta, doğumla, evlilikle ve hatta yasla ilgili ritüellerin büyük bir kısmını da gerçekleştirmemektedir. Tüm bu ilgili olağandışı durumlarda şaman davet edilse de görevi büyülü korumayla sınırlı olarak kalmaktadır. Bundan dolayıdır ki eski çağların şamanlığı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımızdan şamanların kamusal görevlerine tam olarak nelerin dahil olduğunu bilemiyoruz. Ancak 19.-20. yüzyıllara gelindiğinde, tedavinin neredeyse şamanın asli görevi hâline geldiği görülmektedir.

Saha araştırmalarından edinilen tüm veriler şamanın, bedeni terk edebilen ve yeraltı ruhları tarafından ele geçirilen insan ruhunun deneyimleriyle ilgili her törende vazgeçilmez olduğunu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Orta Asya ve Sibirya şamanları bir şifacı ve halk hekimi işlevini yerine getirmekte; teşhis koymakta; hastanın kaçak ruhunu yakalayıp getirmektedir. Ayrıca ölen kişinin ruhuna yeraltı dünyasına kadar eşlik etmek de şamanın görevleri arasındadır.

Sayan-Altay ve Yakut şamanları gibi Orta Asya şamanlarının da tedavi seansında ana işlevi, ruhun/ruhların ele geçirdiği ve hastalandırdığı kişileri iyileştirmek, gelecekten haber vermek ve toplumsal ayinleri yönetmektir. Ritüeli yöneten her bir şamanın ruhlar tarafından telkin edilen kendine özgü bir kostümü vardır. Ancak Orta Asyalı hem erkek hem de kadın şamanların tedavi sırasında özel bir kostümü yoktur. Tedavi ritüeli sırasında, tokmaksız, deliklerine dişli halkalar takılmış olan yuvarlak şekilli bir tef kullanmaktadırlar (Bayaliveya, 1972: 138-141). Özellikle Kırgız, Kazak, Uygur, Özbek ve Tacik şamanlar tedavide kamçı (özel kırbaç) kullanmakta, hastayı kırbaçlamakla kötü ruhu bedenden dışarı atmaktadırlar.

Orta Asya şaman-bakşılarının tedavi seansları sırasında sadece çeşitli ruhları, perileri değil, aynı zamanda Müslüman evliyaları da yardıma çağırdığı bilinmektedir. Örneğin T. Bayaliyeva'nın da belirttiği gibi, bakşılar tek başına Müslüman evliyaları anmazlar. Bu anma diğer şaman ruhları ile beraber zikredilmektedir. Nitekim bir kadın şamanın yardım için peri ruhları ile beraber bir grup evliya veya Müslüman azizlere döndüğü ile ilgili Kırgız bakşılarının duaları mevcuttur. Bu Müslüman evliyalar ve peygamberler genelde yedi olup sırasıyla şöyledir: 1) Azret-Ayub-ak-ata (Eyyûb Peygamber); 2) Süleyman Paygambar; 3) Arstan-bap-ata (Arslan-bab); 4) Tak-çaluumazar; 5) Tak-mazar; 6) Koçkar-ata-koş-mazar; 7) İlyas-Kıdır (Hızır). Bazı verilere göre bu yedi kutsal, kardeştirler. Şaman ise yedi kardeşten bahsetmese ve yedi sayısından hiç söz etmese de neredeyse tamamı Fergana'nın doğu eteklerinde bulunan yedi kutsal ve onların mezarlarından (üç kardeş) bahsettiğini görmek mümkündür. Bunlardan üçü bölgesel, üçü yerel, İlyas-Hızır ise Müslümanlar arasında yaygın kutsallardır (Bayaliyeva, 1972: 142-143).

Eski çağlardan günümüze kadar şamanların asli görevlerinden biri kehanet yapmaksa, diğeri de hastaları iyileştirmek olmuştur (Eliade, 1999: 22). Kaşgarlı Mahmud, şamanın kahinlik görevinden söz eder. Yusuf Balasagunlu da onun iyileştirme işlevinden söz açmaktadır. 11. yüzyılın bu iki bilgini hem kehanet yapan hem de hastaları iyileştiren kişiyi belirtmek için *kam* terimini kullanmışlardır (İnan, 1986: 78). Şamanlar, tedavi sırasında kendilerine yardımcı olması için ruhları çağırmak amacıyla; davul, kopuz, kamçı, su gibi araçlar kullanmaktadırlar. Her bir tedavi ritüelinde işlevsel olarak üç grup; şaman, hasta ve seyirciler mevcuttur. Şaman ile hasta arasındaki tüm büyüsel, fiziksel ve hatta metafiziksel iletişim seyircilerin gözü önünde gerçekleşir. Seyircinin katılımı şamanların kamusal bir görevi yerine getirdiğinin işareti olarak görülebilir. Şamanın kamusal görevinin genelde tedavi üzerine aktarıldığı, bu konu ile ilgili çalışan araştırmacıların yekdil tespitleri arasındadır. Burada Sayan-Altay şamanlarının diğer işlevlerinde olduğu gibi tedavi ritüellerinin ve uygulamalarının Orta Asya bakşılarından bazı yönleriyle farklılık gösterdiği de dikkat çeken bir diğer noktadır. Ancak Sovyetler Birliği'nin bölgede güçlenmesi ile şamanlar takip edilmiş, onların tedavi sistemleri de "şarlatanlık" olarak değerlendirilmiştir. Özellikle şamanlığın daha çok korunduğu Kazaklarda, Kırgızlarda, kısmen de Özbek ve Uygurlarda 19. yüzyıl araştırmalaraından belli olan tedavi yöntemleri Sovyet yöneticileri tarafından yasaklanmış, tıp doktorları tarafından da her fırsatta kötülenmiş, bu tür tedavi sistemi eğitimsizlikle ve cahillikle bağdaştırılmıştır. Bu yasak ve kötüleme işi Sovyetlerin çökmesine kadar devam etmiş, Orta Asya halklarının bağımsızlığı kazanmasından kısa süre sonra eski geleneksel tedavi yöntemleri yeniden canlandırılmıştır. Şamanik tedavi sistemi tıpkı Sibirya'da olduğu gibi yeni bir döneme girmiştir; tek farkla ki Sibirya şamanları tedavi yöntemini organize edilmiş bir biçimde resmi dernek ve kurumlarda yapmaktadırlar.

2. Şaman Tedavi Teknikleri

Şaman toplumun ruhi ve fiziki sağlığından sorumlu olduğu için onun başlıca işlevi insan neslinin sağlığını korumaktır. Hem geleneksel hem de modern şaman, hastalık durumunda devreye girmekte ve ilk olarak hastaya teşhis koymaktadır. Teşhis iyileştirme için kullanılacak teknikleri belirlemeğe ve şamanın hangi yollara başvuracağına yardımcı olmaktadır. Şamanlık bir sistem olarak hastalığın nedenini insan ruhunda aradığı içindir ki hastanın bedeninden işgalci ruhun veya negatif enerjinin çıkarılması (emilmesi) veya ruhun sınır dışı edilmesi sürecine başlamış olur. Bir diğer durumda kaybolan ruhu geri getirmek için işe koyulur. Bu durumda şaman psikoterapik yollara, zarar veren ruhlarla müzakerelere başvurduğu gibi çeşitli bitkiler de kullanmaktadır.

Tıpkı Sibirya Türk şamanları gibi Orta Asya şamanı olan bakşının, perihanın[1], falbinin[2] de başlıca görevi hastaları tedavi etmektir. Bu nedenledir ki; *"Bir Doktor ve Büyücü Olarak Bakşı"* adlı makalesine A. Divaev şöyle başlar: *"Çoğu durumda, çeşitli hastalıklarda öne çıkan rollerden biri Kırgız `bakşıları` tarafından oynanır; bir kadının doğumu, sinir ve akıl hastalıkları, romatizma, felç vb. sırasında onlar özel yetkiye sahiptirler, burada Kırgızlar kural olarak bu rahatsızlıkları kötü ruhlara, yani: `cin`, `peri`, `albastı`, `Martı` vb. ruhlara atfederler."* Divaev sözlerinin devamında bakşıların genelde ruhlarla ilişkileri olan ve hatta onların üzerinde güç sahibi olan şifacılar olduğunu ifade eder. Diğer taraftan ayine kayıtsız şartsız inanması için, her bakşı birkaç hile kullanır, örneğin kobızının yaylarını kaburgalarından geçirir veya midesine bir bıçak batırır, iğneleri yutar, vb. (Divaev, 1899: 307). Anlaşıldığı kadarıyla Sibirya Türk şamanları gibi bakşılar da geniş tedavi uygulamaları ve inandırma yöntemleri kullanmışlardır.

İslami dönemde şaman gelenekleri en açık şekilde insanları hastalıklardan iyileştiren uzmanların tıbbi uygulamalarında ortaya çıkmaktadır. Basilov'a göre bunun nedeni, popüler inanışlara göre kötü ruhların entrikalarıdır. Bu tür uzmanlar, yani şamanlar, Orta Asya'nın tüm halkları tarafından bilinmektedir ki bunlara *bakşı, baksı, perihan, perhan, falbin* denilir. Bu şamanların kötü ruhları kovmak için ruhlardan oluşan "orduları" vardır ki bakşıların bunların üzerinde güç sahibi oldukları düşünülmektedir. Bir hastanın tedavi seansını yürütmek için baksı (perihan), müzik aletleri (kobız, dutar, tef) çalarak vecd durumuna girmek zorunda kalır (Basilov, 1970: 93).

Ayrıca hem A. Divaev'in hem O. Suhareva'nın hem de V. Baskakov'un belirttiği gibi tedavi seansının birkaç gün, hatta yedi gün sürdüğü hakkında da bilgiler mevcuttur ki bu da her iyileştirmenin bir dizi ritüel etkinlikle, örneğin kurban kesmek, etin merasime katılanlar arasında paylaşılması (çoğu zaman bu kurbanlıktan hasta ve şaman yemez); şamanın ruhlardan oluşan ordusunu çağırması; fala bakma, tedavinin belli bir süre ile yürütülmesi vs. beraber yürütüldüğünü kanıtlamaktadır.

Kişisel olarak sesini şaşırtıcı derecede iyi değişebilen, yani *vantrilokluk* yapan bakşı, ruhları çağırmaya başladığında ve zaten neredeyse çılgına döndüğünde, domuzların homurdanması ve köpeklerin havlaması, tayların kişnemesi, kuzuların melemesi vb. sesler çıkarır. Bu zaman içinde hem sema ruhları hem de yaraltı kötü ruhlar yavaş yavaş ona görünmeye başlar. Bakşı bu ruhların her birine ayrı ayrı hitap eder, her birini adıyla çağırır ve korkunç görünüşünü anlatır (Divaev, 1899: 307).

Tedavi seanslarının 19. yüzyılın sonlarından başlayarak hızlanması şamanik tutkulardan kurtulmanın en mantıklı yolu olarak tıbbi/şifa faaliyetlerine yönelmek olduğu inancıdır. Orta Asya'nın tümünde olmasa da özellikle Özbekistan'ın Harezm, Karamut, Semerkant, Buhara, Fergana gibi bölgelerinde ve Türkmenistan'ın birçok yerinde açık bir şekilde kadın şamanların baskın olduğu bilinmektedir. Taciklerde ise tedavi ile yalnız kadın şamanlar ilgilenmektedirler. Araştırmacılar da şamanlıkta tıbbın ve şifanın kadınların önceliği olduğu hakkında birçok varsayım ileri sürmüşlerdir. Genelde varsayımlar kadın ruhunun özellikleri, kadının sosyal rolü ve bazı sosyoekonomik şartlara bağlanmıştır. Tüm bu varsayımların doğruluğu hipotezden öteye gitmese de gerçek olan kadın şamanların tedaviyle daha çok ilgili olmalarıdır. Hatta Sovyet rejiminin yasakladığı şaman tedavi sistemini gizli şekilde yaşatmağa çalışanların çoğu da kadın bakşılar olmuştur.

Şamanın tedavi sırasında titreme ile sarsılma, dans etme, ateşle iyileştirme (şamanın bedeninden çıkan ateş hastayı sarar ve iyileştirir), bedenden kut çalınmışsa hayvan kurban etme, bedene kötü ruh girmişse, bu ruhu başka bir şeye (hayvan, hayvan iskeleti, cansız nesneler gibi) göçürme gibi yöntemler kullandığı görülmektedir. Kadın şamanların da tıpkı tabipler gibi sık sık ilaçlara, bitkilere başvurduğunu görürüz. Ancak tabipler, otacılar,

[1] Perihan, şaman anlamına gelmektedir.
[2] Falbin, gelecek hakkında yorum yapan kişi anlamındadır.

emciler bitkileri hasta organı iyileştirmek için kullanırken, şamanlar ise bitkileri ruhu iyileştirmek, kaybolan enerjiyi geri getirmek için kullanmaktadırlar (Bayat, 2010: 107-109).

Orta Asya şaman tedavisinde kayda değer birkaç araç vardır ki bunlar tedavi yöntemlerinden asılı olmayarak şamanın olmazsa olmazlarındandır. Bu araçlardan önemli olanı erkek ve kadın şamanların tedavide bıçak, hançer ve kılıçtan yararlanmalarıdır. Şamanlar bu önemli araçlarla ruhları korkutur, bıçağı veya kılıcı hastaların vücuduna saplarlar. Hatta her şamanın bir kamçısı olduğu gibi bir de kılıcı (bıçak, hançer) vardır. Şaman kılıcı (ritüel bıçağa ve hançere de kılıç denilir) tedavide önemli araçtır. Özellikle bu kılıçlardan korkutma ile tedavi etmekte yararlanılır. Daha sonralar Orta Asya şamanları tespihlerden, seccadelerden ve Müslüman kitaplarından da yararlanmaya başladılar. İslami dönemin Orta Asya şamanlığına geçtiği bu unsurlar ruhi hastalıkların iyileştirilmesi zamanı daha çok kullanılır.

Tedavide bir önemli mesele de "tuğ" denilen bir nesneden yararlanmaktır. Çadırın veya evin ortasına dört-beş metrelik bir iple bağlanan tuğun esas işlevi hastanın tutunacak yeri olmasıdır. Tuğ kutsal olup bazen evin dört tarafına takıldığı gibi *peri oyun*[3] yapılan merasim odasının ortasına da gerilir. Genelde çeşitli renklerde olan tuğlar hastanın tutunacak dayağı rolünde olur ve şaman tüm iyi ruhlarını tuğun etrafına toplar. Tuğun bağlanma şekli ve Orta Asya'da ve Doğu Türkistan'da tedavide önemli araç olması hakkında S. Malov geniş bilgi vermiştir. Bazı evlerde tuğun en üst tarafına yeşil ve kırmızı renkli iki üç bez bağlanır. Hatta Aksu'da tuğa iğne de batırılır. İnanca göre tuğ ilk defa semadan Cenab Cebrail tarafından Muhammed Peygamber'e indirilmiştir (Malov, 1918: 6). Onun kutsallığı ve tedavide olmazsa olmazlardan olması da herhâlde Hz. Peygamber'e indirilmesinden kaynaklanır.

3. En Eski Şaman Tedavisi - Göçürme

İyileştirme ritüellerinden biri hem de en yaygın olanı hastalığı başka bir hayvana veya nesneye göçürmektir. Hatta Orta Asya şaman tedavisini tümüyle *göçürme* adlandırmak da mümkündür. Bu nedenle, bu veya diğer şekilde göçürme elementi olmayan tedavi ritüeli yoktur. Kazak bakşıları buna *köçürü*, Kırgızlar da aynı şekilde *köçürüü* derler. Bu uygulama hem Sibirya Türk hem de Orta Asya şamanlığında görülmektedir. Kötü ruhları, kirli güçleri ve hastalık getiren cinleri insan vücudundan kovmayı amaçlayan bir ritüeldir. A. Divaev de göçürme tedavi seansının tasvirini verirken Kazak ve Kırgızların bu tedavi yöntemini aşağıdaki gibi değerlendirmiştir:

> *Burada çeşitli hastalıkları göz önünde bulundurarak o rahatsızlıklar üzerinde duracağız. Şöyle ki Kırgızların dediği hastalıkta, yani cin ve periler tarafından dövüldüğü iddia edilen ve hastaların muzdarip olduğu insanlar, onların yönetimi altında olan hastalardan konuşacağız. Bu hastalığın tedavi yöntemine Kırgızca (Kazakça) `köşürüü` denir, bu kelime köçürmek/köşürmek fiilinden türetilmiştir, anlamı hastaya yerleşen, ona eziyet eden ruhları başka bir nesneye yerleştirmektir*. (Divaev, 1899: 308).

Kötü ruhları bertaraf edenlere veya şeytan kovuculara Kazak ve Kırgız geleneğinde *kuuçu* denilir. Kuuçular, genellikle bir kadın doğum yapmakta güçlük çektiğinde *köçürüü âyini* yaparlar. Genel anlamda tüm tedavi seanslarının sonu hastalığı herhangi bir nesneye göçürme ile sonuçlanır. Şaman hastalık ruhunu yok edemediği için onu başka bir nesneye veya başka bir yaratığa taşımak zorundadır. Özellikle Sibirya Türk şamanlığında yaygın olarak görülen uygulamalardan biri de göçürmedir ki bu tür tedavi sistemi Orta Asya'da Harezm Özbekleri, Kırgız, Karakalpaklar, Türkmenler, Uygurlar, hatta bazı Tacik kadın şamanları arasında görülmektedir. Onu da bildirmek gerekir ki bazı Özbek grupları (örneğin, Karamurtlar) ve Tacikler için, şaman geleneği esas olarak veya yalnızca kadın hattı aracılığıyla bir nesilden diğerine geçir ve tıbbi şifa konusunda kadın şamanlar etkin konumda bulunurlar. Bu kadın şamanların esas görevi *kuçuruk âyini* (göçürme) yapmakla hastalığı kovmaktır (Troitskaya, 1925; Tayconov ve İsmailov, 1986).

Hastalığı herhangi bir hayvana veya nesneye göçürmek Doğu Türkistan şamanlarının da başlıca işlevidir. Şamanın hastalığı aktardığı hayvanların başında güvercin, tavuk ve koyun gelmektedir. Bazı durumlarda hastalık tavuk yumurtasına at veya köpek kafatasına, hatta baş ağrılarını tedavi etmek için insan kafatasına da geçirilir. Aksu şehrinde hastalığı şahin kafatasına geçirmek daha yaygındır (Malov, 1918: 6). Kazak ve Kırgız

[3] Peri oyun, Orta Asya özellikle de Türkmen şamanlarının kamlığına ve ritüel gösterilerine verilen addır.

bakşıları hastalığı daha çok siyah tavuka aktarırlar. Bu durumda tavuğu öldürüp, kimsenin ulaşamayacağı bir yere gömerler veya öldürmeyip serbest bırakırlar. Ancak bu tavuğu kesip yiyenlere hastalığın geçeceği inancı tavuğun ölene kadar başıboş dolaşmasına sebep olur.

Göçürme seansı perihanın tedavi ritüelini tamamlayan bir eylem olup kötü ruhun hastanın vücudundan atılmasıdır. Tedavi ritüeli gerçekleştiren erkek veya kadın bakşı:

> *Hastayı üç metrelik kaba patiska ile örterek sırt üstü yere yatırır. Tüm kaynak kişiler özellikle hastanın ölü gibi (Biruni şehrinde buna `huddi kanıtı` - `ceset gibi`) yattığını söylerler. Şavat'ta da bu doğrulanmaktadır: Buna `ulik tsilib utkazadi` – (cesede dönüşmek âyini) denilir. Hive ve diğer yerlerde de benzer şekilde formüle edilir. Bu ritüele göre şaman, hastanın vücudunun farklı yerlerinde 10-15 huştuk (mum) yerleştirerek onları yakar. Mumluklar kil ve at gübresi karışımından yapılır. Bu özel durumda mumlara gur huştuk (mezar mumları) denilir. Hive'de, bu tür mumlar şu şekilde yerleştirilir; bir - alında, iki - omuzlarda, bir - göğüste, iki - ellerde, iki – vücudun yanlarında, belde, iki - dizler ve iki - ayak tabanlarında. Bundan sonra, perihan elinde tefi, hastanın alnından başlayıp ayak parmaklarına kadar vücudunun farklı yerlerine hafifçe vurur, büyü yaparak köç emrini tekrarlar. Bunun için o kötü ruhun gitmeli olduğu yerleri şöyle sıralar: `İitsilgan uyga bar! Kuna maçitga bar! Kuna kalizga bar! Öz makaningizga bar!`, (Yıkık eve git! Terk edilmiş eski mescide git, Eski çigir çukuruna git! Yerlerinize gidin!). İddiaya göre kötü ruh aynı zamanda hastanın vücudunda alnından ayaklara doğru yavaş yavaş hareket eder ve vücudunu ayak parmaklarına çattıkta tamamen terk eder.* (Snesarev, 1969: 67-68).

S. Malov, Doğu Türkistan'dan geçerek Pekin'e kadar yaptığı sefer zamanı – Şubat 1915- Aksu şehrinde izlediği bir şaman âyinini özetle şöyle anlatır: Şaman (perihan) önce odanın dışında abdest aldı, çalgıcılar ateş yanında teflerini kurutmaya başladılar. Akşam saat 8'de şaman geldi ve ekmek üzerine Arapça bir dua okudu, orada bulunanlar ellerini yüzlerine sürterek hep birlikte "Âmin" dediler ve ekmeği yediler. Şaman tuğun yanına oturup biri Arapça, diğeri Türkçenin Aksu lehçesinde iki dua okudu. Sigara ile sıcak kömürleri tuğun yanında yere koydular. Tütsüyü tutan biri tuğa yapışıp ayakta duran hastayı tütsületti. Birisi dört tane mum yakıp tuğun yanında yere soktu. Bu mumlar da yaşlı kadının eteğinin altından geçirildi. Şaman elinde kamçı dua okuduğu sırada çalgıcılar da çalgı çalmaktaydılar. Dört mumu ocağa attılar. Şaman, kamçı ile yaşlı hastayı tuğ etrafında dönmeye zorladı. Tuğun etrafında hızla dönen hasta sonunda düşüp bayıldı. Hastanın bayılıp düşmesi şamanı daha da canlandırdı ve tuğun etrafında dönerek dualar okumaya başladı. Şamana şerbet verdiler. Şaman da ağzına aldığı şerbeti hastanın yüzüne serpti. Hasta kendine gelerek oturdu. Şaman elleri ile hastaya masaj yapmaya başladı. Yine de dört mum yakarak onu ekmeğin üzerine sançtılar ve onu hastanın başına koydular. Hasta ekmekle tuğun etrafını dolanmaya başladı. Perihan bir avuç samanı mumun ateşiyle yakıp hastanın tuğun etrafında döndüğü yolun üzerine tutu ve hasta üç defa yanan samanın üzerinden atlayıp geçti. Şaman bir beyaz tavuğu hastanın etrafında dolandırdı. Hasta, tavuğa tükürmeye başladı. Şaman da Müslüman duası okumaya başladı ve herkes ellerini yüzüne sürterek "Âmin" dedi. Bir az ara verildi. Aradan sonra hasta döşemeye uzandı. Yaşlı şaman ritüelin bu kısmını tamamlayarak, sırayı oğluna verdi (Malov, 1918: 11-12). Bu uzun tedavi seansının geri kalan kısmını şamanın oğlu devam ettirir.

S. Malov'un daha geniş tasvirini verdiği -Ekim 1914- Lobnor'da Çarlık adlandırılan kasabadaki bir şaman tedavisi ayrıntılarının çokluğu ile dikkat çekmektedir. Bu tedavi ritüelini kadın şaman yönetmektedir. Burada hem yakılan şamların/mumların sayısı hem kılıç hem kamçı hem de bez bebeklerin olması daha farklı bir uygulama sistemini göstermektedir. Ayrıca hastanın yanına kadın şaman önce güvercin, sonra horoz, daha sonra da keçi getirterek onları hastanın etrafında döndürür ve evden dışarıya taşınması talimatını verir (Malov, 1918: 8-11). Her iki tedavi Doğu Türkistan'da bir yıl aralıkla yazıya aktarılsa da aralarındaki farklar göz önünedir. Üç gün süren bu ikinci ritüel de göçürme yöntemiyle hastalığı tedavi etmeye yönelmiştir.

Malov'un, Urumçi'de kaleme aldığı, ancak ne yazık ki orijinalini vermeyerek yalnız Rus diline tercümesini verdiği bir şaman tedavi duasında şöyle denildiğini görürüz:

> *Rahim ve Rahman olan Allah'ın adıyla. Beyaz atlarda koşuşturan divler, periler sizleri çağırıyorum. Yılan kamçılı, kızıl sultanlı, gümüş tahta oturanlar, demir cıdalı, ey siz mis kokulu, inci dişli, kafur saçlı, uzun ve kalem kaşlı, siyah nergis gözlü, tatlı dilliler, yeşil bulutları olanlar, tütsülü olanlar, hızlı*

> *süvariler, yılana benzer kamçılı, bulutlara yükselenler, göklere uçanlar, dağlara kalkanlar, nehirlerde yüzenler, çayırlara inenler, yükseklerde yaşayanlar, erkeklere ve kadınlara bela gönderenler ve insan vücudunda 7 deliyi kapatanlar! Ben hastalığı 360 damardan, 444 kemikten, 244 kastan götürmek için geldim. Kafadan, gözlerden ve 7 delikten çıkarak başka yerlere gidin. Doğudaki, Batıdaki, Güneydeki ve Kuzeydeki lanetliler. Rahim ve Rahman olan Allah'tan başka hiç kimde kudret ve güç yoktur.* (Malov, 1918: 3).

Tuğa bağlanan hastanın tedavi seansına son dönemde Uygurlar arasında da rastlanır:

> *Büyük bir karanlık odanın içine tuğ bağlanır. Yani yün ipin (arğamça) bir ucu yerdeki kazığa, diğer ucu ise bacaya bağlanır. İpin bacaya bağlanan ucuna yurun-jurun diye adlandırılan çeşitli renkteki kumaş parçaları (kurak) ve elma, söğüt ağaçları bağlanır. Hasta kişi bu tuğu sıkıca tutup oturur. Üç veya beş kişiden oluşan bahşılar perihanlık elbiselerini giyip (çeşitli renklerden oluşan kumaş parçalarını birleştirmekle dikilen elbise) tuğ çevresinde yarı çember şeklini oluştururlar. Üç bahşı tef çalar. Bahşılardan biri perihan başı olarak, elindeki kötü ruhu kovalayan sopa veya bir avuç söğüt ağacı parçasıyla efsun okumaya başlar. Grubu hastayı tuğ çevresinde tef eşliğinde dönmeye davet eder. Baş perihan da semah etmeye başlar. Hastanın semah edecek gücü kalmayıp otururşa baş perihan elindeki efsun sopasıyla hastaya vurarak sema etmeye zorlar. Bahşıların şarkıları gittikçe yükselir. Bazen hasta bayılıp düşer. Bayılmak perihanlara göre iyiliğe işarettir. Bu hastayı çarpan cinlerin mağlup edildiği anlamına gelmektedir. Tuğ bağlamak iyi ruhları çağırmak, kötü ruhları cehenneme kovmak anlamını aksettirmektedir. Perihanlık genellikle aşk derdinden sinir hastalığına yakalanmış kişiler veya aniden ruhunda değişiklik olan kişileri (çoğu zaman kadınları) tedavi etmeyi amaçlar* (Rahman, 1996: 148).

O. Suhareva, şamanın tedavi seansında yakılan mumların kimlere adandığını kendi gözlemlerinden yola çıkarak anlatmaktadır: Katıldığım ritüel, çok zor bir doğumdan yeni kurtulan genç bir kadın üzerinde yapılacaktı ve yeni doğan bebek de doğumdan kısa bir süre sonra ölmüştü. Ura-Tube'nin Soy kasabasında bir grup Özbek'in yaşadığı ve onların daimî ikametgâhı olan yerde yaşlı bir Özbek kadın şaman bu merasime davet edilmişti. Ayinin yapılması gereken eve vardığımda akşam saat 6-7 arasıydı. Şaman zaten oradaydı ve odada otururdu, tören için gerekli olan sazlardan kandiller hazırlayıp, onları pamukla sarmaktaydı. Önce çiltanlar için 41 kandil (mum), sonra adlarını anlayamadığım birkaç ruh için 11, daha sonra Ğausul-Azam için 5, çaryarlar için her birine ikişer ikişer olmakla 8 kandil, iki küçük çubuğun pamuk yünü ile vidalandığı uzun bir çubuktan oluşan 1 mum da moma için yaktı.

Kurbanlık için siyah renkli küçük bir keçiyi getirdiler. Onu boğazlaması gereken genç, odanın kapısına giderek şamanın kutsamasıyla (Fatiha okumakla) görevine başlamak için izin aldı. Hayvanın kanı büyük bir kapta toplandı. Kadın şaman da keçinin karnını getirilmesini emretti ve hastayı yere oturttuktan sonra keçinin karnını hastanın gömleğinin altından karnının üstüne koydu. Kadın karnındaki ağrıdan şikâyet etmekteydi ve vücudun bu kısmı üzerindeki ağrıyı kötü ruhların yaydığı varsayılırdı. Sonra şaman, hastanın vücudunu kanla bulaştırmaya başladı, önce baş (taç, şakaklar, başın arkası), sonra eller, ayakların yukarı kısmı, göğüs ve sırt. Bir tanga (yirmi kuruş madeni para) getirmesini emretti, onu bir bardak kana attı ve çıkararak hastanın alnına ve diline koydu. Ayrıca yüzünü, yanaklarını ve alnını kanla mesh etti. Tanga daha sonra tekrar bardağa atıldı. Şaman, hastalığa neden olan ruhların hastanın vücudundaki ve fincandaki kanı yalayacağını açıkladı. Kadın şamana göre kan kurursa hasta iyileşir. Hastanın ellerindeki kanın bir kısmı kuruyup, bir kısmı da gömleğin kollarıyla silininçe, herkes onu ruhların yaladığı kanaatini dile getirdi. Sonra şaman hastanın vücudunu ikinci kez kanla mesh etti. Şaman, hastanın vücudunu kanla yağladıktan sonra şöyle dedi: "Rahmân ve Rahîm olan Rabbin adıyla. Canına, can, kanına, kan" ("Bismillahi rahmani rahim, caniga can, koniga kon"). Bu nedenle, kurbanlık hayvanın kanı ve ruhu (veya hayatı), hastanın kan ve ruhunun yerini almış oldu (Suhareva, 1975: 62).

S. Malov, Doğu Türkistan şamanlarının tedavi seansından söz açarken hastayı iyileştirmek için şamanın önceden bir veya birkaç hayvan seçtiğini hastalığı onların üzerine göçürdüğünü yazar. Hastalığı hayvanın veya herhangi bir nesnenin üzerine göçürmeyi Türkistan şamanlığının ana tedavi yöntemi adlandırır. Seçilen hayvanlar arasında güvercin, horoz ve koyun gelmektedir, ancak hastalığı tavuk yumurtasına, atın ve köpeğin

kafatasına, bazen de insan kafatasına aktarmak gibi uygulamalar da mevcuttur (Malov, 1918: 5-6). Örneğin, G. Snesarev'in tespitlerine göre Harezm şamanlarının diğer iyileştirme yolları da vardır. Şaman, ritüelin farklı aşamalarında, bir veya birden fazla hayvanı (bir tavuk, bir kedi, bir köpek yavrusu, bazen bir kirpi vb.) alarak hastanın vücuduna vurur ve bu hayvanı hastanın baş ve vücudu etrafında dönderir. Bundan sonra, hayvan odadan dışarıya atılır (Snesarev, 1969: 52). Bununla da hastalığın başka bir hayvana göçürmekle ortadan kaldırıldığına inanılır.

Hastalığı herhangi bir hayvanın üzerine göçürmekle tedavi etmek 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında daha çok gözlemlenmiştir. Örneğin A. Divaev, Kazaklar arasında hastalığın başka bir nesneye yerleştirilmesi yoluyla yapılan sihirli tedavi âyinleri hakkında geniş bilgi vermiştir. Divaev, Çimkent bölgesinin Nogay-Kurinsk köyünden olan Erkimbek Ahembekov'un anlattıklarına dayanarak bu göçürme ritüelinin nasıl gerçekleştiğini tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır. Onun yazdıklarına göre davet olunan bakşı yedi gece yedi gündüz kobızda çalıp okuyor ve cinlerini davet eder. Yedinci günün sonunda şaman, cinlerin talimatıyla kel kafalı sarı bir keçi ya da kel kafalı siyah bir koç kestirir. Bu hayvanlardan herhangi biri kesildikten sonra kemikleri etten ayrılarak kesilen hayvanın derisine konulur ve et kaynatılarak (Allah'ın adıyla) halka dağıtılır. Üstelik bakşı ve hasta bu eti yemez. Daha sonra hastayı ana yola götürmek için bakşı kendisiyle birlikte deriye yerleştirilmiş kemikleri de alır. Orada bir kişinin serbestçe tırmanabileceği iki solucanlı *oşak* adı verilen bir delik kazar, hastayı bu deliklerden üç kez ileri geri sürükler ve sonra derinin içindeki kemiklerle birlikte oraya bırakarak hastayla birlikte eve döner. Bundan sonra bakşı, hastanın kıyafetlerini alır. Bu bir tedavi yoludur. Bakşı tedavi seansını diğer şekilde de yapar. Sığır kesmek yerine, yere düşen bir hayvanın çıplak kafatasını alıp *joba* adı verilen kırmızı bir boya ile boyarlar ve kurumla karartırlar.

Sonra yedi *korçak* (kukla) yaparlar ve yedi fitil – *şırak*[4] hazırlarlar. Her şey hazır olduğunda bakşı hastayı yedi yol ayrımına götürür. Buradaki kukla, zıt yönde bükülmüş renkli ipliklerle adı geçen kafatasına bağlanmıştır. Orada kuklaları adı geçen kafatasına ters yönde bükülmüş renkli iplerle bağlar, fitili (bir tür mum) yakar ve hastayı kafatasının üzerinde oturtur. Fitil yanar yanmaz bakşı hastayı alır ve *sattım, sattım* diyerek arkasına bakmadan hemen onunla birlikte kaçar! Eğer şaman arkasına bakarsa aç arvah yeniden hastanın bedenine yerleşebilir (Divaev, 1899). Bu şekilde bakşı hastalığı ruhlara satmış, yani göçürmüş olur.

Uygur Türkleri arasında hastalanan kişi ya şamanın huzuruna getirilir ya da hasta şamanın evine gider. Şaman fal açarak hastaya dev, peri ya da bir cinin zarar verdiğini tespit ettiğinde hasta yakanından tedavi için "azâim kuklası" (cin kuklası) yapılmasını ve belirli günde kendisine getirilmesi ister. Şaman tarafında hastaya musallat güç azâim kuklasına göçürülerek hasta tedavi edilir (Ögel ve Gönel, 2011: 241). Doğu Türkistanlı bahşılar hastaları tedavi ederken kugurçakdan (kukladan) faydalandığı gibi Başkurt ve Topal bahşıları da sıtma hastalığını paçavradan yaptıkları korçaklara/kugurçaklara göçürürler (Gömeç, 2011: 77).

Hastalığı başka bir hayvana, kuşa, kafatasına veya nesneye aktarmak Orta Asya ve Uygur şamanlığında çok yaygındır. İlmî literatürde de bu konunun yeterince araştırıldığını görmekteyiz.[5] Orta Asya halkları arasında göçürme metoduyla iyileştirme ritüelinin en eski tasvirlerinden birini H. Kustanaev kaleme almıştır. H. Kustanaev, 19. yüzyılın sonunda Sır-Derya Kazakları arasındaki bir ritüeli tasvir ederken şöyle yazar ki hastanın iyileştiğini gören bakşı/baksı ritüeli son olarak köçürü âyini ile tamamlar: Şamanın önerisi üzerine kuru köpek kafatası getirip onu çeşitli renklerde boyadılar. Sonra bakşı/baksı her evden birer oyuncak bebek topladı. Oyuncak bebeklerin sayısı çift olmamalıdır. Bu bebekler kötü ruhların, şeytanların temsili şekilleridir. Güneş battıktan sonra bakşı/baksı, hastayı yolun geçtiği köyden uzaklaştırdı, kafatasını yanına koydu, etrafına

[4] Kazaklar yakılan muma veya fitile şırak derler.

[5] Bk. Hudabay Kustanaev. Etnografiçeskie Oçerki Kirgiz Perovskogo i Kazalinskogo Uezdov. Taşkent: Tipo-Litografiya br. Portsevıh, 1894, s. 47; O. A-ov. "Baksı i Duana"; A. Divaev. "İz Oblasti Kirgizskih Verovaniy", s. 308; Aleksandr Efimoviç Alektorov, agm., s. 7; A. Vasilev. "Narodnıe Sposobı i Sredstva, Upotreblyamıe Pri Leçenii Bolezney Kirgizami Turgayskoy Oblasti", Turg. G., 1901, № 4, 5, 4, 5, 6, 8, 10, 13, 47, 48, 49, 50; Rihard Karuts. Sredi Kirgizov i Turkmen na Mangışlake. (Perevod s Angliyskogo E. Petri). Sankt-Peterburg: İzdanie A. F. Devrina 1911, s. 128; İ. Kastane "İz Oblasti Kirgizskih Verovaniy"; S. Y. Malov. "Şamanstvo u Sartov Vostoçnogo Turkestana", s. 6, 8-9; N. N. Pantusov "Tarançiskie Bakşi (Peri Uynatmak. Sposobı Leçeniya i İgrı Bakşey)", İTOİRGO. T. 6. Ç 1. SPb, 1906; Mihail Vasileviç Pevtsov. Puteşestvie v Kaşgario i Kun-Lun. Moskova: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Geografiçeskoy Literaturı, 1949, s. 135-136; Vladimir Nikolaeviç Basilov. Şamanstvo u Narodov Sredney Azii i Kazahstana. Moskova: Nauka, 1992, s. 198-199; A. Toleybaev. Reliktı Doislamskih Verovaniy v Semeynoy Obryadnosti Kazahov. Almatı: Gılım, 1991. Geniş bilgi için bk. G. B. Jeksembekova. "Leçenie Kazahskih Şamanov Putem "Pereseleniya" Neduga /Köşiru/", Materialı Jurnala İnstituta İstorii i Kulturnogo Naslediya NAN KP. "Voprosı İstorii Kırgızstana" №1, 2012, s. 42-50.

oyuncak bebekleri saçtı ve hastayı kafatasının etrafında üç kez daire içinde döndürdü. Sonra onlar geri eve döndüler. Hasta kafatasının etrafında dönerken boyalı kafatasları ruhların gözünde işkenceye maruz şeytanlarla (bebekler) çevrili bir köpeğe dönüşür. Köpeğin, *kız kardeşleri* tarafından çevrelendiğini gören ruhlar, hastayı terk eder ve köpeğe binerek kız kardeşlerine katılırlar (Kustanaev, 1894: 47).

Bir başka göçürme tedavisini Alektrov'un makalesinden öğreniriz. Alektorov'ın verdiği bilgiye göre; Kırgız-Kazaklarda bakşı, hastanın olduğu odaya iki tavuk getirtir. Bu tavuklardan birinin boğazını sıkarak bayıldıktan sonra onu hastanın ayaklarına doğru fırlatır. Başka bir tavuğu hastanın başı etrafında döndürerek hançerle başını deler. Kan kâseye boşaltılır, sonra bu kan hastanın ve izleyenlerin üzerine serpilir. Başka bir bölgede çiçek hastalığı olan bir hastaya yapılan tedavi seansında bakşı, sarı başlı beyaz bir koç getirilmesini emreder. Koçu kesen bakşı, ciğerlerini çıkarır, bıçakla koçun ciğerinde iki delik açar ve bağırarak hastanın başı üzerinde sallar: *tart, turt!* (çek, çek) Sonra bağırarak ve yoruluncaya kadar hastanın etrafında koşarak, ciğerleri şu sözlerle odanın üst açıklığına atar: *şık, şık!* (çık, çık!) Atılan ciğerler, önceden ayarlanmış kişi tarafından hemen kaldırılır ve toprağa gömülür. Sonra koçun eti kaynatılır ve öncelikle hastaya, ardından *Kuday Jol'*a (Tanrı'nın yolu) gelen tüm misafirlere verilir (Alektorov, 1899: 7).

Bu iyileştirme usulü hayvanların uğurlu ve uğursuz olarak kategorize edilmesi inancına dayanmaktadır. Nitekim *"*uğurlu ve uğursuz hayvan telakkilerinin tamamıyla totemistik ve şamanistik köklere dayandığı ortaya konulmuştur*."* (Eröz, 1992: 142). Bu hayvanlardan kurt, tavşan, horoz, öküz, şahin, saksağan, sungur, tavşancıl, çakır, kartal vb. göstermek mümkündür

Göçürme tedavi seansında şaman, kamçıyla, asa-musa denilen değnekle veya bıçakla hastanın çeşitli yerlerine vurur. Böylece vücudu işgal etmiş olan cin-şeytan korkutularak vücuttan çıkıp gitmesi sağlanır. Özellikle kamçıyla hastalığı başka nesnelere göçürme Kazak ve Kırgız bakşılarında bilinen yöntemdir.

Altay-Sayan şamanları hastalığı kendi üzerlerine veya ellerindeki nesneye aktarmakl suretiyle tedavi ederler. Bu biraz farklı şekilde hastanın tuğ etrafında dönmesinde de kendini gösterir. G. Snesarev'e göre perihan tefe vurarak tuhaf bir tarzda hareket eder, yavaşça ayaklarının üzerine kalkar, her ayağıyla yere kuvvetlice vurur ve sonra bacağını dizinde hızla bükerek biraz geri atılar. Ayine katılan diğer katılımcılar ellerini birbirlerinin omuzlarına koyarak önce yavaşça, sonra hızı artırarak, bir daire içinde hareket etmeye başlarlar. Zaman zaman vücutlarını hastanın bulunduğu dairenin merkezine doğru bükerler. Bu sırada hasta, dairenin ortasında ya oturmuş ya da yatmış durumda olur. Bütün bunlara, boğuk, monoton "Nasıl... ah!" çığlıkları eşlik etmektedir. Perihanın başladığı "Hak! Hu!" zikrini diğerleri de tekrarlamaya başlarlar (Snesarev, 1969: 53).

Bağımsızlıktan sonra eski geleneksel şaman tedavisini ihya etmeye çalışan Orta Asya şamanları halen de kurumsallaşmadıkları için bireysel icraata üstünlük vermektedirler.

4. Başına Dönmekle Hastalığı Üzerine Almak veya Başka Bir Nesneye Aktarmak Yöntemi

Göçürme tedavi yöntemi en eski olduğundan en çok yayılanıdır. Çünkü eski ve köklü olan, toplumun inanç öbeğinde derinlemesine yer edinendir. Türk kültüründe en eski inanç tek Tanrılı inanç sistemidir. Şamanlık pratik yönü, dini-büyüsel tarafları ile bu inancı toplumsallaştırmıştır.

> *Schmidt, başlangıçta dünyanın her yerinde bir tür ilk monoteizmin yer aldığını ve toplumlar bünyesinde daha sonra meydana gelen değişimlerin bu inancı azalttığını, tahrif ettiğini hatta çoğu zaman da yok ettiğini düşünmüştür… Göçlerle birlikte kültür, değişime uğramıştır. Göçler sonucunda insanların yerleştikleri bölgelerin kültürlerini meydana getirmeyip, başlangıçtaki kültürün değişime uğratılmış şeklini devam ettirdiklerine dikkat çekmiştir. Değişik kültürlerdeki benzerlikleri ve farklılıkları izah etmeyi amaçlamak üzere geliştirilen `yayılma kanununa` göre en geniş çapta yaygın olan bir unsurun en eski olması gerekmektedir.* (Aygün, 2016: 208).

Dolayısıyla eski olan şamanlık unsurlarının, yeni olan İslâmî kültür içinde yer bulabilmiş olması Schmidt'in bu teorisi çerçevesinde açıklanabilir.

Bu bağlamda göçürme tedavi yönteminin bir başka şekli hastanın başına dönmektir. Ancak hastanın başına dönmekle hastalığı defetmek biraz farklı anlam taşımaktadır. Burada esas tedavi şekli *dönmede* yatmaktadır. Orta Asya halkları, ayrıca Azerbaycan ve Anadolu'da inanca göre bir şeyin etrafında dönmek dönülenin ağırlığını, hastalığını ve insana/insanlara yük olan tüm büyüleri üstlenmek anlamına gelir. *Başına dönüm, başına fırlanım* ifadeleri kişinin ağırlığını, sıkıntısını kabullenmekle gösterilen sevginin tezahürüdür. Kazaklar

ve Kırgızlar buna *aynalayın* (başına döneyim) derler. Anlamı senin için canımı vermeye hazırım, şeklindedir. Azerbaycan Türkçesinde "başına dönüm", "başına dolanım", "gadan (hastalık) alım", "kurban olum" gibi ifadeler Kazak ve Kırgızlarda "aynalayın"ın karşılığıdır ve çok eski çağlardan bilinen şaman tedavi yöntemine işaret etmektedir. İnsanlar hastalıklardan ve diğer zararlardan kurtulmak için *sadaka* (adak) vermeye yemin ederler. Bir adak adadığında, kurban olsun diye başlarının etrafında üç defa fırlatırlar ki şaman ayininde olduğu gibi onları hastalıktan ve her türlü beladan korusun. Başın etrafında döndürülen ve/veya dönen hastalığı kendi üzerine almış olur.

Baburnâme'de Bâbür Şah'ın, hasta oğlu Hümâyun'un başına üç defa dönmekle onun hastalığını aldığı ve kendisinin de kısa bir süre sonra öldüğü yazılıdır. Bâbür, tedaviyle sağalmayan hasta oğlu Muhammed Hümâyun'a yakınlarının önerisine rağmen en kıymetli pırlantayı değil de her şeyden kıymetli olan canını feda edeceğini bildirir. Bunun için o, hasta oğlunun yatağı etrafında üç defa dönerek "Senin her ne derdin varsa ben aldım", diyerek gerçekten de oğlunun hastalıklarını kendine göçürmüş olur. Oğlu iyileşir, kendi hastalanıp yatağa düşür (Bobir,1960: 459). Eski zamanlarda çocuk seven babalar genellikle, hasta oğullarının karşılığında boyunlarına bir kemer bağlayarak yurdun etrafında koşardılar. Onlar hasta oğullarının yerine kendilerini göklere teklif ederdiler. Akrabaları ve yurdun insanları onu böyle feci bir niyetten uzak tutmaya çalışsa da genelde buna muvaffak olamazdılar. Kırgızlar dönmeye o kadar çok inanırlar ki şimdi bile ellerine düşen bir kuş, ancak kafalarının etrafında birkaç defa dolandırıldıktan sonra vahşi doğaya salınır. Kuşun tüm talihsizlikleri ve hastalıkları kendi üzerine aldığına inanılır (Jeksembekova, 2012: 48).

Başına dolandırmakla tedavi metodunu gerçekleştiren şaman, hastalığı genelde uğursuz olarak kabul ettiği hayvanların üzerine aktarmış olur. Bu tür iyileştirme genelde hayvanın hastanın etrafında döndürülmesiyle gerçekleşir. Dönmekle göçürme hareketlerinin anlamı hakkında Ç. Valihanov da bilgi vermiştir (Valihonav, 1961: 115). Hastanın etrafında herhangi bir hayvanı döndürmenin anlamı insana musallat olan kötü ruhu, bir başka nesneye veya canlıya aktarmakla ve dışarı atmakla iyileştirmektir. Bunun en keskin şekli insanın hastanın başına dönmekle yapılanıdır. Şamanlıktan kalma bu gelenek daha sonralar Türkler arasında şamanın arabuluculuğu olmadan uygulanagelmiştir.

5.Sonuç

Hastalığı iki farklı çeşide ayıran şaman, eski zamanlardan günümüze kadar tedavide uyguladığı farklı yöntemlerle toplumun manevi ve fiziki sağlığının koruyucusu misyonunu üzerine almıştır. Hem Sibirya hem de Orta Asya Müslümanlaşan şamanlarının en bilinen iyileştirme metodu hastalığı çeşitli canlı veya cansız nesnelere göçürmektir. Yapılan araştırma şamanın bu eski sağaltma yolunun halk hekimi adı ile bilinen tabiplerden farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Genelde kutsal taraflarının olmadığı halk hekimliği yeraltı dünyası ruhlarıyla pazarlık yapan şamanlıktan farklı bir boyuttadır. Şamanın aslı görevi hastalığın kaynağının ruhun kaybolması veya yabancı bir ruhun vücudu işgal etmesi felsefesine dayandırmakla hem ruhsal somatik hem de fiziksel hastalığın ruhu sağaltmaktan geçtiğine toplumu inandırmaktır. Şamanist kanaat önderleri de uzun yıllar bu inançla yaşamış sonraki kuşakları da buna inandırmaya çalışmışlardır. Yapılan bilimsel çalışmalar göre diyebiliriz ki Sovyet ideolojisi tarafından istenmeyen bir konuma getirilen şaman ve onun tedavi yöntemleri rejimin çökmesinden sonra değişik tedavi tekniklerine başvurarak modern çağdaki yeni tıbbi psikoloji yöntemleri de işin içine katmak suretiyle faaliyet alanını genişletmiştir. Ancak Sibirya şamanlarından farklı olarak Orta Asya şamanları belli dernek veya kurumlarda örgütlenmemişlerdir.

Hastalığı canlı veya cansız nesnelere aktarmakla veya hastanın başına dönerek hastalığı kendi üzerine almakla yeraltı ruhlarının zararını azami şekilde azaltan şaman, İslâmiyet'in kabulünden sonra İslâm kutsallarını da yardımcı ruhları arasına katarak yeni bir dönem başlatmış, tedavi tekniklerine tuğ, tespih gibi unsurları da dahil etmiştir. Çıkarılan sonuca göre kültürün kutsal çekirdeğini oluşturan dini mitolojik içerikli göçürme tedavi yolu Sibirya Türk şamanlığından Orta Asya İslâmlaşmış bakşılarına, perihanlarına ve falbinlerine farklı kanallarla aktarılmıştır.

Kaynaklar

Alektorov, A. E. (1899). *Baksa (İz Mira Kirgizskih Sueveriy).* Kazan: Tipo-Litogr İmperatorskogo Universiteta.
A-ov, O, (1894). "Baksı i Duana", *Kirgizskaya Stepnaya Gazeta.* № 36, Omsk.
Aygün, F. (2016). "Dinin ve "Yüce Varlık" İnancının Kökenine İlişkin Tartışmalara Genel Bir Bakış", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi,*14, 1, 203-215.
Basilov, V. N. (1970). *Kult Svyatıh v İslâme.* Moskova: Mısl.
Basilov, V. N. (1992). *Şamanstvo u Narodov Sredney Azii i Kazahstana.* Moskova: Nauka.
Bayaliyeva, T. D. (1972). *Do İslâmskie Verovaniya i ih Perejitki u Kirgizov.* İzdatelstvo İlim. Frunze.
Bayat, F. (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman.* İstanbul: Ötüken.
Bobir, Z. M. (1960). *Bobirnoma.* Toşkent: Uzbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Naşriyati.
Divaev, A. A. (1899). İz Oblasti Kirgizskih Verovaniy. Baksı, kak Lekar i Koldun. *İzvestiya Obşestva Arheologii İstorii i Etnografii pri İmperatorskom Kazanskom Universitete.* XV, 3, 307-341.
Eliade, M. (1999). *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri.* Ankara: İmge Kitabevi.
Eröz, M. (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik-Bektaşîlik. İstanbul:* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
Gömeç, S. (2011). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*. Ankara: Berikan Kitapevi.
İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara:TTK Basımevi.*
Jeksembekova, G. B. (2012). Leçenie Kazahskih Şamanov Putem "Pereseleniya" Neduga /Köşiru/". *Materialı Jurnala İnstituta İstorii i Kulturnogo Naslediya NAN KP*. "Voprosı İstorii Kırgızstana", 1,42-50.
Karuts, R. (1911). *Sredi Kirgizov i Turkmen na Mangışlake.* (Perevod s Angliyskogo E. Petri). Sankt-Petersburg: İzdanie A. F. Devrina.
Kastane, İ. (1912). "İz Oblasti Kirgizskih Verovaniy", *Vestnik Orenburgskogo Uçebnogo Okruga*, № 6.
Kustanaev, H. (1894). *Etnografiçeskie Oçerki Kirgiz Perovskogo i Kazalinskogo Uezdov.* Toşkent: Tipo-Litografiya br. Portsevıh.
Malov, S. E. (1918). "Şamanstvo u Sartov Vostoçnogo Turkestana", *Cbornik Muzeya Antopologiyii Etnografiya Akademii Nauk,* V, 1, 1-16.
Ögel, A. Gönel, T. (2011). Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri, *Turkish Studies*, 6/4, 233-248.
Pantusov, N. N., (1906). "Tarançiskie Bakşi (Peri Uynatmak. Sposobı Leçeniya i İgrı Bakşey)", *İTO İRGO.* 6. 1, 39-53.
Pevtsov, M. V. (1949). *Puteşestvie v Kaşgario i Kun-Lun.* Moskova: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Geografiçeskoy Literaturı.
Rahman, A. (1996). *Uygur Folkloru* (Çev. S. Yalçın-E. Emet). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Snesarev, G. P. (1969). *Reliktı Domusulmanskih Verovaniy i Obryadov u Uzbekov Horezma.* Moskova: Nauka.
Suhareva, O. A. (1975). "Perejitki Demonolgii i Şamanstva u Ravninnıh Tadjikov", *Domusulmanskih Verovaniy i Obryadı v Sredney Azii. Moskova:* Nauka.
Taycanov, K., İsmailov H., (1986). Osobennosti Doİslâmskih Verovaniy u Uzbekov-Karamurtov. *Drevnie Obryadı, Verovaniya i Kultı Narodov Sredney Azii (İstoriko-Etnografiçeskie Oçerki)*. 110-138.
Toleybaev, A. (1991). *Reliktı Doİslâmskih Verovaniy v Semeynoy Obryadnosti Kazahov.* Ğılım. Almatı.
Troitskaya, A. L. (1925). Leçenie Bolnıh İzgnaniem Zlıh Duhov (Kuçuruk) Sredi Osedlogo Naseleniya Turkestana. *Byulleten Sredneaziatskogo Gosudarstvennogo Universiteta,* 10, 145-156.
Valihanov, Ç. Ç.(1961). *Sobranie Soçineniy.* T. 1. Alma-Ata: İzd-vo Akad. Nauk Kaz. SSR.
Vasilev, A. (1901). "Narodnıe Sposobı i Sredstva, Upotreblyamıe Pri Leçenii Bolezney Kirgizami Turgayskoy Oblasti", *Turg G*, № 4, 5, 6, 8, 10, 13, 47, 48, 49, 50.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

A Conceptual and Applied Analysis of the Level 5 Leadership[1]

Beşinci Düzey Liderliğin Kavramsal ve Uygulamalı İncelenmesi

Halil KARADAŞ[1] ve Mehtap OCAK[2]

[1]Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişlimi Bölümü, Mardin, halil.karadas@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-0855-3702
[2]Öğretmen, Mardin Toki İlkokulu, Mardin, lorinocak@gmail.com, orcid.org/0009-0002-0569-0517

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 18.04.2024
Kabul/Accepted: 28.10.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1470631

Anahtar Kelimeler
Level Leadership, Level 5 leadership, Humility, Charisma

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the conceptual perspective of Fifth Level Leadership and to investigate the leadership behaviors of principals in public schools in terms of Fifth Level Leadership. The phenomenological design, one of the qualitative research methods, was used in the research. The study group consisted of 26 teachers working in various branches in Mardin province in 2022-2023. The data of the research was collected through a semi-structured interview form with six questions. It was revealed that modesty and empathy, which are the characteristic features of Fifth Level Leadership, contributed to teachers' willingness to go to school. In the research, it was determined that teachers who worked with Level Five Leaders went to work happily and peacefully, and their professional self-efficacy was contributed to. According to other results reached in the research, school principals generally exhibit a profile far from Fifth Level Leadership behaviors. The principal profile that teachers want to see is a modest, knowledgeable, postgraduate educated manager who tries to understand teachers, constantly improves himself, is open to communication and cares about appearance.

Keywords
Düzey Liderlik, Beşinci Düzey Liderlik, Alçak Gönüllülük, Karizma

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Beşinci Düzey Liderliğin kavramsal açıdan incelemek ve devlet okullarındaki müdürlerin liderlik davranışlarını Beşinci Düzey Liderlik açısından araştırmaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, 2022-2023 yılında Mardin ilinde, çeşitli branşlarda çalışan 26 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmanın verileri altı soruluk yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Beşinci Düzey Liderliğin karakteristik özelliklerinden alçak gönüllülük ve empati kurmanın, öğretmenlerin istekli bir şekilde okula gitmelerine katkı sunduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmada Beşinci Düzey Liderler ile çalışan öğretmenlerin mutlu ve huzurlu bir şekilde işe gittikleri, mesleki öz yeterliklerine katkı sunulduğu tespit edilmiştir. Araştırmada ulaşılan diğer sonuçlara göre okul müdürleri genel anlamda Beşinci Düzey Liderlik davranışlarından uzak bir profil sergilemektedirler. Öğretmenlerin görmek istedikleri müdür profili alçakgönüllü, bilgili, lisansüstü eğitim düzeyi olan, öğretmenleri anlamaya çalışan, kendini sürekli geliştiren, iletişime açık ve dış görünüşe önem veren bir yönetici olması yönündedir.

Atıf/Citation: Karadaş, H., Ocak, M. (2025). A Conceptual and Applied Analysis of the Level 5 Leadership. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-16

Sorumlu yazar/Corresponding author: Halil KARADAŞ, halil.karadas@hotmail.com

[1] ** This study is an improved version of the paper presented as a summary at the International Education Congress-2023

1. Intruduction

Throughout history, certain individuals have emerged to lead the communities they live in. These leaders have been known by various titles across different cultures and eras. In some societies, leadership was hereditary, with titles such as "sultan" passed down through family lines. In others, leaders were chosen by the people from among their own ranks. Leadership, being intrinsically linked to human social structures, has been a subject of curiosity and research from ancient times to the present. Scholars have extensively studied various aspects of leadership, including the characteristics and behaviors of leaders (Turan & Özkan, 2023; Bursalıoğlu, 2022). The effects of different management styles on organizational dynamics have also been a significant area of study (Hoy & Miskel, 2020). Furthermore, researchers have investigated the impact of leadership on employees' organizational commitment and professional satisfaction (Derya, 2010).

Although the concept of leadership is popular in the 21st century, its use dates back to earlier years (Uzun, 2005). There are different definitions of the concept in the literature (Bahar, 2019). The word leadership means guiding people on their journey (Bektaş & Turan, 2014), guiding in adapting to new situations that arise with changing situations and developing technology (Cemaloğlu & Gökyer, 2022; Karadaş & Isırgan, 2024; Mermer & Konan, 2021), knowing what followers want (Bennis, 2009) and the power to influence people (Biber, 2019; Peus et al., 2015; Çelik, 2011). Hoy and Miskel (2020) define leadership as a social process that affects group members' interpretation of internal and external events, setting goals and organizing activities, and their commonalities.

Many new leadership approaches have emerged with contemporary practices related to leadership (Katıtaş et al., 2022; Özcan, 2022; Turan & Özkan, 2023). Learning leadership, ethical leadership, quantum leadership, transformational leadership are some of them (Karadaş & Konan, 2021; Zengin et al., 2021). It is not possible to say that any of these leadership approaches can be effective in all organizations. Which type of leadership will be effective in which organization depends on environmental and organizational factors (Yalçınkaya, 2002). Transformational leadership, charismatic leadership, autocratic leadership, democratic leadership and Level 5 leadership are some of the new leadership approaches. Level 5 leadership, one of the new leadership approaches, was developed by Collins and his teammates as a result of various studies conducted on more than 1400 companies. The managers of 11 of these companies were named Level 5 leaders. These 11 managers have some common characteristics. First of all, it is possible to say that they are disciplined people, they have a disciplined thinking, and their actions are disciplined (Özşahin & Zehir, 2011). In addition, these managers took their already good companies to an excellent level (Jildeh et al, 2021; Collins, 2001).

Collins divides leadership into five stages and calls those at the highest level of leadership Level 5 leaders. He defines the common characteristics of these managers as humility and professional will. It is possible to say that humility refers to softness and permissiveness in general, a reserved, mild-mannered personality trait. The humble leaders defined by Collins are leaders who share their power with their employees, create a common goal with team culture, and create commitment and trust in the work environment (Küçük & Yavuz, 2018; Owens & Hekman, 2016). These leaders, who are free from ego and live without showing off, have great ambition and determination to achieve the goals of their organizations. According to (Collins, 2001) it is necessary to know what to look for in order to see Level 5 leaders. Because they are a fortune waiting to be discovered without showing off. Collins (2001) states that situations where successful structures established in the organization do not continue after the leader leaves the organization are signs that Level Five Leadership has not been achieved. Because the institutional structure established by Level Five Leaders in their organizations continues to exist after them (Özcan, 2022).

1.1. Emergence of 5th Level Leadership

Jim Collins, author of From Good to Great, discovered Level 5 leadership after extensive research with his teammates on 1400 companies on how good companies achieve sustainable greatness. At first, they wanted to call them servant leadership because of the humble behavior of these leaders, but they agreed that it would be more accurate to call them Level 5 leaders because these managers also have high ambition. At the end of the analysis, they found that these leaders were highly disciplined and focused on their work, working in gradual steps, in other words, the first feature discovered in these leaders was that they were the right people and leaders who knew how to set the right direction (Williams, 2005). Jim Collins divides leaders into two categories.

Those who have fifth level competencies and those who do not have these competencies. The personal egos and expectations of those who do not have fifth level competencies get in the way of their leadership behaviors and therefore they cannot show leadership behavior. Those with level five competencies are leaders who show leadership behavior by spreading their egos over a wide area for the benefit of the organization rather than in an individual sense (Collins, 2002).

According to the theory, it is not necessary to pass each stage in order to reach Level 5 (Collins, 2001), but Level 5 leaders have the characteristics of all levels. In this case, Level 5 leaders are at the top of the pyramid (Jildeh et al, 2021; Collins, 2002).

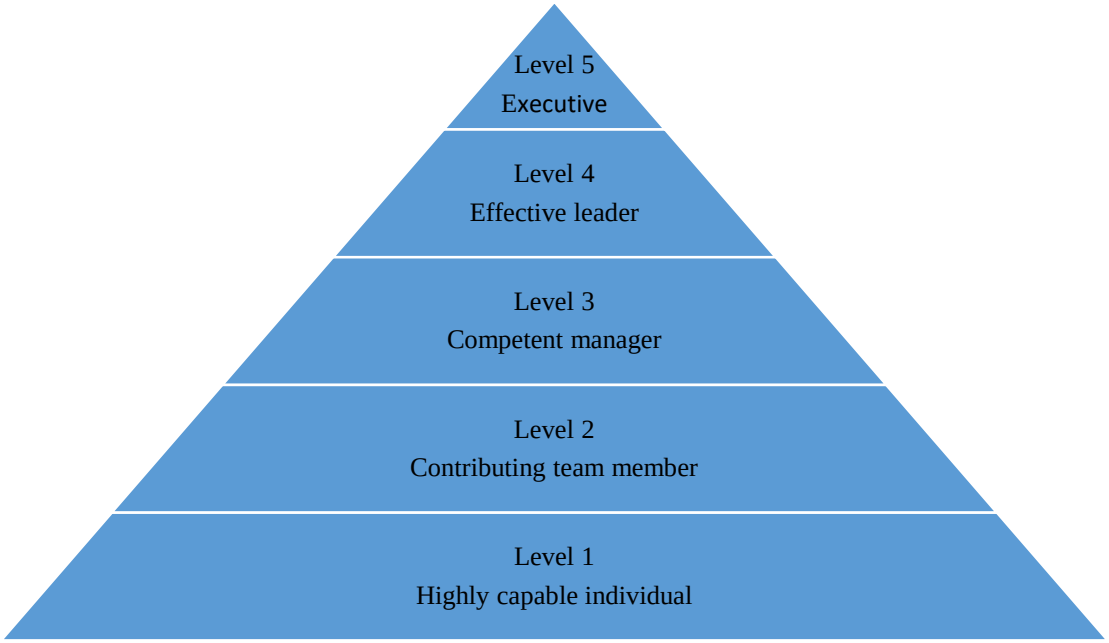

Figure 1. Levels of Leadership

- Level 1: The individual at Level 1 has high ability. He/she is an effective worker and performs near-perfect work alone.
- Level 2: The individual with high abilities adds these abilities to the process by working in harmony with his/her groupmates.
- Level 3: Manages the process by organizing employees and resources to achieve the predetermined goals of the organization.
- Level 4: Has a vision. Organizes employees to realize this vision and raises the organization to higher standards.
- Level 5: A leader who combines personal humility and professional will to take an already good company to great heights.

1.2.Humility Characteristics of Level 5 Leaders

The humble behaviors of Level 5 leaders are defined by Collins (2001) as follows: They are quiet, reserved leaders who do not praise themselves in public, who adopt a low-key lifestyle. According to the window and mirror theory present in these leaders, in case of any failure, Level 5 leaders look in the mirror. (Jildeh et al, 2021). They do not blame it on others or bad luck. In case of success, they look at the window and attribute the success to all employees. They do not emphasize themselves. When Collins interviewed these leaders and asked them to describe themselves, the response was '*I hope I'm not making myself out to be something very important*'. Humble leaders are free of arrogance and individual ego. They are aware of their strengths and shortcomings and act accordingly. They have positive effects on the organization due to their sincere relations with their employees. Humble leaders are a humanitarian leadership approach that creates a safe environment for employees, where they can act honestly and transparently and express their own ideas freely and thus make

employees feel valuable (Alimoğlu et al., 2022; Jildeh et al, 2021)). Caldwell et al. (2017) summarized the humble behaviors of Level 5 leaders as follows:

- Willingness to teach others in the organization
- Recognize their strengths and shortcomings
- Willingness to empower the person whose strengths are recognized in the organization
- Willingness to share success
- Being open to criticism (Caldwell et al., 2017)

Kurtz (2013) states that Level 5 leaders show extreme ambition and high determination to achieve organizational goals. They set big goals and are not satisfied with small goals. They are enthusiastic, hardworking and solution-oriented towards the organization. They do not avoid taking risks for success. These leaders leave a sustainable success after them. If the success continues after the leader, that leader is a Level 5 leader (Collins & Hansen, 2011).

In the scale developed by Reid et al. (2014), the professional will behavior characteristics of Level 5 leaders are summarized as follows.

- Being solution-oriented
- A dedication to the organization.
- To be able to boldly achieve results more quickly by influencing employees to achieve the desired result.
- Being ethical in the work environment.
- Being spontaneously motivated by the ambition to succeed (Reid et al., 2014).

Darwin Smith is a practical example of a Level 5 leader. Born into a poor peasant family from India, Smith went to school during the day and worked at night. Although he lost his fingers in a work accident, he did not quit his job or school, and after graduating from Harvard Law School, he became the head of a paper company called Kimberly-Clark. Thanks to his determination and outstanding success, he made an incredible breakthrough, increasing the company's share value to 4.1 times the stock market average. Smith dressed casually and his closest friends were plumbers and electricians. Smith demonstrated a high level of determination to rebuild Kimberly-Clark and bring it back from the brink of extinction. His bold moves as CEO elevated Kimberly-Clark and Smith to a prominent place in the world of leadership and business (Collins, 2001).

The Level 5 leadership approach will contribute to school administrators being raised at a humble and good level, thus increasing their humility behavior towards their stakeholders, teachers. The Level 5 leadership approach will contribute to the gradual development of school administrators and thus increase their humility towards teachers, their stakeholders (Jildeh et al, 2021). Although Level 5 leadership practices are practiced in companies, it is thought that this study will contribute to the literature since there is not enough study in the field of educational administration. The purpose of this study is to examine the leadership behaviors of school administrators in terms of Level 5 leadership according to teachers' views. In line with this purpose, answers to the following questions were sought.

1. What are teachers' opinions about working with humble managers in the context of the Level 5 leadership approach?

2. What are the contributions to teachers of working with a school administrator who is assumed to be a Level 5 Leader who constantly improves himself?

3. Explain the risk-taking situations of school administrators in school-related decisions in the context of the Level 5 leadership approach.

2. Methods

2.1. Study Design and Participants

In the study, phenomenology design, one of the qualitative research methods, was used. A phenomenology design is the meaning and experience experienced by a person because of experiencing a certain phenomenon (Creswell, 2023). Phenomenology is a qualitative approach in which an individual collects in-depth

information and describes a phenomenon through his or her own experience in real life or a certain period (Tekindal, 2023; Patton, 2018; Creswell, 2023). Within the scope of the research, the data collection phase was carried out in a natural process since the leadership behaviors of the administrators were examined in terms of 5th level leadership and the teachers' views on this issue were examined in depth in school environments.

This study was conducted in schools affiliated to the Ministry of National Education in Mardin province in the 2022-2023 academic year. In the study, maximum variation sampling technique, one of the purposeful sampling techniques, was used to determine the participants. Maximum variation is to reflect the diversity of the people who are parties to the problem being investigated in the sample at the highest level (Patton, 2018; Yıldırım & Şimşek, 2021). Information about the study group is given in Table 1

Table 1. Demographic Characteristics of the Teachers Participating in the Study

Code	Gender	Tenure	Branch	Education Level
T1	Female	9	Preschool	License
T2	Male	17	Classroom Teacher	License
T3	Female	8	Guidance	Master's Degree
T4	Female	11	Preschool	Master's Degree
T5	Female	3	Preschool	License
T6	Female	13	Classroom Teacher	Master's Degree
T7	Male	6	Guidance	License
T8	Female	3	Computer	License
T9	Male	12	Turkish	Master's Degree
T10	Female	8	Religious Culture	License
T11	Male	9	Science	License
T12	Female	5	Preschool	License
T13	Female	10	Preschool	License
T14	Female	12	Classroom Teacher	License
T15	Male	15	Classroom Teacher	License
T16	Male	16	Social Studies	Master's Degree
T17	Female	8	Guidance	License
T18	Male	5	Religious Culture	License
T19	Male	3	Metal	License
T20	Male	5	Mathematics	License
T21	Male	7	Mathematics	License
T22	Female	8	Preschool	Master's Degree
T23	Female	11	Preschool	License
T24	Female	2	Guidance	License
T25	Male	5	Religious Culture	License
T26	Female	12	Mathematics	Master's Degree

Table 1 shows that the participants consisted of a total of 26 teachers, 15 of whom were female and 11 of whom were male, 7 of whom were postgraduates and 19 of whom were undergraduates. In order to protect the confidentiality of the participants, a code was used for each participant.

2.2. Data Collection

A semi-structured interview form was used to collect data in the study. In the semi-structured interview form, the researcher has the freedom to ask both the questions he/she has prepared in advance and to ask additional questions without moving away from the main topic (Yıldırım & Şimşek, 2021). In the process of developing the form, firstly, a comprehensive literature review was conducted and the conceptual framework on the subject was determined. Then, a draft form consisting of 10 questions was prepared and submitted to the opinions of experts in the field of Educational Administration. After the opinions and suggestions of the experts, the number of questions was reduced to 5. Then, considering that the question of what kind of administrator teachers want would enrich the research, the form was finalized by adding the question "What kind of administrator would you like your school administrator to be in terms of characteristics such as education level, qualifications, personal characteristics, appearance?".

The open-ended questions asked to the teachers are as follows.

1. Can you explain your views on working with a manager who is humble and free from personal egos with examples you have experienced?
2. If an implementation in your school fails, how does your manager go about finding the source of the problem? Likewise, do you receive feedback in case of success? Can you explain?
3. Is your opinion consulted when making a decision that affects you at school? If so, on which issues. Please explain.
4. Do you think that charisma, appearance or special talent is a requirement for management, please explain?
5. Have you worked with a manager who continuously learns and improves himself/herself? How has this contributed to your work environment? Can you explain?
6. What kind of administrator would you like your school administrator to be in terms of education level, qualifications, personal characteristics, appearance, etc.? Please explain all aspects that come to your mind.

2.3. Qualitative analysis

In order to conduct the research on a healthy ground and to minimize possible errors, ethics committee approval was obtained from Mardin Artuklu University Scientific Research and Publication Ethics Committee. The data were collected by interview technique in the second semester of the 2022-2023 academic year. Participation was based on volunteerism. The interview form was sent to the participants in advance and an appointment was made for the interview. Then the interviews took place. Participants were informed about ensuring confidentiality and that they could withdraw at any stage without prejudice. Interviews were conducted face-to-face. These interviews lasted between 20-25 minutes. Interviews were conducted at times convenient for the participants. The teachers were convinced that the data collected in the research would be strictly confidential and would not be shared with anyone, and it was stated that answering the questions sincerely would make a great contribution to the research. Thus, with the permission of the teachers, the interviews were recorded on a voice recorder and the data were transcribed in Word. After transcription, spelling mistakes were corrected and sent to the participants and participant confirmation was obtained. The data were then analyzed by content analysis. In content analysis, similar data are grouped within the framework of certain codes and themes and these themes are interpreted (Yıldırım & Şimşek, 2021. The credibility of the research was increased by including direct quotations.

3.Finding

Findings Related to Teachers' Perceptions of Working with Humble and Selfless Administrators

Table 2. Teachers' Experiences About Working with Humble and Ego-Free Administrators

Codes	**F**
It creates a comfortable working environment as it enables people to go to work willingly and happily	9
Increasing success	6
Easy communication between students, parents and teachers	5
Gives importance to the teacher's opinion and makes him/her feel valued	4
It may give negative results because it makes employees accustomed to comfort.	3
Enabling her to change her mind without turning the wrong one into her/his ego	2
Gives importance to the teacher's opinion and makes him/her feel valued	2
Employees working in a team spirit	1

*$n_{female} = 15$, $n_{male} = 11$

According to Table 2, a significant portion of the teachers stated that working with humble administrators created a comfortable working environment for teachers to go to school more willingly and at school. Some of

the opinions of the teachers regarding their experiences of working with humble and ego-free administrators are as follows.

I think an administration stripped of its personal egos will contribute greatly to education. But I have never worked with such a manager. I hope it comes across. (T4)

Actually, on the one hand, it seems like a good thing, but I think it also has bad aspects. Why, for example, I think these people can get used to too much comfort. You know, my manager doesn't interfere with me, it's like he doesn't interfere with anything anyway. (T12)

He was always respectful of all of our opinions. Since he focused primarily on our ideas and the happiness of every staff member at his school, we were more peaceful and would come to school happier. (T6)

There was no position imposed on us, rather we worked together as a teammate with a team spirit. (T18)

The students come directly, that is, without any hesitation, I say, "I'm a teacher, can we get a ball?", I'll give an example. Or, for example, a student comes, my teacher says, "We have a room downstairs, let's use it." The child can explain his problems, I don't even bother with the parents and the teacher. (T15)

Working with someone like that makes you feel valuable, actually makes the work you do a little more valuable, and in my opinion, makes you open to success (T3)

...I remember that what was done was not right and he turned around from the wrong thing. I can easily say that if our school administrator had turned this into an ego and a personal issue, I am sure the problem would have gone to a different place. (T9)

Findings Related to Teachers' Opinions on the Way Administrators Follow to Find the Source of the Problem in the Case of Success or Failure in School Practices

The way managers follow to find the source of the problem in case of success and failure is presented in two separate tables as the way followed in case of success and the way followed in case of failure**.**

Table 3. The Path that Managers Follow in Case of Success

Codes	**F**
Appreciating the teacher's success	9
Congratulate the teacher in the community and show his success as an example	5
The manager attributes success to herself/himself	3
Success is attributed to parents and students	3
Used as advertising for the school	2
The teacher is honored and rewarded	1
No feedback is given	1

*$n_{female} = 15$, $n_{male} = 11$

When the findings in Table 3 are examined, the majority of the teachers stated that their administrators gave them feedback in case of success, and that these were in the form of appreciating success, setting an example in the community, and rewarding, while others stated that the success was attributed to the principal, used as an advertisement for the school, or was attributed to parents and students. They expressed their opinion as follows. Some teachers' views are as follows.

We get feedback in case of success. The principal gathers us all and thanks us (T10)

When he/she is successful, he/she uses the teacher as an example, saying "that's what our teacher did and succeeded" (T4).

As feedback in case of success, I expected that yes, this teacher did this, it was very nice , but I didn't see it much. No feedback is given (T17)

If there is a success, the manager sees the success in himself, which is done to show himself off or to get more bonuses, and presents it to the people around him in that way (T7)
In case of success, it seems to put the parents and children ahead a little more. It feels like the teacher is not doing justice (T3)
There will be a chess tournament throughout the city, there will be mind games, of course, in case of first or second place, let's take a picture immediately and post it on Twitter. You know, there is ostentation in this regard, but I do not see support given to the teachers who prepare them for this course or the competitions in the background (T14)

The Path Managers Follow in Case of Failure

Table 4. The Path that Managers Follow in Case of Failure

Codes	**F**
The teacher is directly blamed	9
The manager conducts environmental research without blaming anyone and gives everyone a share.	8
It is left alone without getting to the root of the problem.	3

*$n_{female} = 15$, $n_{male} = 11$

According to the data in Table 4, 9 of the teachers stated that they were seen as the source of the problem if an implementation in the school resulted in failure, 9 stated that when there was a problem, the administrator took credit for everyone, including themselves, while 3 stated that the source of the problem was not investigated. Some of the participant views are given below.

In case of failure, our administrator's attitude is generally to blame the teacher... (T11)
…he leaves it at that, generally superficial, without getting to the root of the problem. Nothing is resolved (T8)
...for example, if a child has not yet learned to read and write, for example, what is the infrastructure, the guidance service, the family, the social economic situation, the family's communication with teachers at school, their situation in the classroom, any illness they have had in the past, they do a general scan and solve the problem (T15

Findings Regarding the Administrators' Consultation of Teachers' Opinions in Decision Making

Table 5. Consulting the Teacher's Opinion

Codes	**F**
The teacher's opinion is sought and and appropriate opinion is applied	14
The teacher's opinion is sought but not implemented	6
The teacher's opinion is not consulted	4

*$n_{female} = 15$, $n_{male} = 11$

According to the findings in Table 5, most of the teachers stated that their opinions were consulted when making a decision, but 4 of them stated that although they were consulted, the administrators did not implement it. The rest stated that their opinions were not consulted. Some participant opinions are as follows.

We are never consulted on issues that concern us at school. School administrations are now mostly top-down, far from democratic environments. School administrations mostly act in a "done and done" manner (T9)
It is asked in the teachers' council, but the administrators usually decide. Even if we express our opinion, their opinion does not change. For example, they asked us to give our opinion about the school's slogan and the slogan that the teachers agreed on was not accepted, but the one the principal said was accepted (T16)

For example, he asked about the color of our school uniform. Our administrators chose the color of our school uniform according to us and the opinion of the majority (T6)

Findings related to the question whether charisma, appearance or special talent is a condition for management

Table 6. Prerequisites of charisma, appearance and special talent in management

Codes	**F**
Charisma and appearance and special talent are prerequisites	12
Charisma, looks, and special talents are not prerequisites	6
Charisma and appearance are not prerequisites, but special talent is.	3

*$n_{female} = 15$, $n_{male} = 11$

When the data in Table 6 are analyzed, most of the participants stated that charisma, appearance and special talent are prerequisites. Some participant views are as follows.

I think charisma, appearance and special talent are absolutely prerequisites in management. People who respect their jobs make this felt with their appearance (T3)

Charisma and looks are not a prerequisite, but special talent is. A manager must have high communication skills with people and the ability to express himself (T18)

...I think it was never effective. What we call a manager is not really a patronizing person, that is, he is not a symbol with his clothes or shape. He should come to the fore with his hard work, determination and the work he creates with his colleagues (T7)

Findings on the Effect of Working with a Self-Developing Administrator on Your School Environment

Table 7. The Effects of Continuously Self-Improving Managers on the Work Environment

Codes	**F**
Encourages the teacher to learn	12
Increases success at school	10
Makes students at school happy	9
Provides a motivating work environment	8
Gives respect to the manager	4
The teacher's questions will not remain unanswered	3
It's tiring to work with someone who is constantly improving himself	2

*$n_{female} = 15$, $n_{male} = 11$

When the data in Table 7 is examined, it is stated that working with Level 5 administrators has positive aspects such as encouraging the work environment, teachers to learn, increasing success at school, and creating a motivating work environment. Two people stated that working with these managers was tiring. Some participant opinions regarding the theme are below.

I have never worked with a manager who constantly learns and improves himself, but I would love to work with him (T6)

A person who constantly works and produces naturally expects the same from his colleagues. He expected us to produce constantly. We were very tired at that time…(T20)

Teachers should never have more knowledge than the principal, the principal must always be one step ahead, which causes the administrator to have more influence there (T15)

…he was trying to improve himself, he was trying to improve the school, and we were seeing the results of his efforts. It was a success. And the teachers were happy. Something that really changes the atmosphere of the school (T10)
Since we know the legislation very well, we can get answers to the questions we ask. It's nice from this perspective. We do not need to knock on other doors…(T17)
If a manager can improve himself, the teacher must also take him as an example and improve himself. It is a matter of impact (T13)

Findings related to the answers to the question of what kind of administrator you would like your school administrator to be in terms of education level, qualifications, personal characteristics, and appearance

Table 8. Characteristics of Administrators Desired by Teachers

Themes	**Code**	**F**
Education level	Academically advanced	14
	Degree	9
	Doctorate	1
Qualification	Listening and understanding the other person	6
	Being open to innovations and self-improvement	6
	Humble	4
	The style is neat	4
	Ability to maintain balance between parent and teacher	2
	Ability to take responsibility	2
	Having a spirit of leadership	2
	Cooperative	2
	Planned, forward-thinking	1
	Dominate the legislation	1
Temperament	His diction is correct, his communication is good	4
	Fair, democratic	4
	Self-confident	3
	Smiling	2
	Able to take from below	2
	That can make empathy	2
	Able to manage emotions	1
Physical appearance	Clean, attentive	8
	With suit	7
	Does not matter	4
	Must be different	2

*$n_{female} = 15$, $n_{male} = 11$

When the data in Table 9 are examined, the characteristics that teachers look for in administrators as personal characteristics and qualities are shaped under the themes of administrator qualities and administrator

temperament. The qualities that teachers look for in their administrators are qualities such as listening to and understanding them, being open to innovations and improving themselves, and being humble. In the theme of the administrator's temperament, the codes that emerged were mostly listed as having a smooth diction, being open to communication, being fair and democratic. In terms of education level, most of the teachers want to work with an administrator who assimilates the education he/she has received and develops himself/herself rather than a diploma. Finally, in terms of appearance, 7 of the teachers wanted the administrators to be in suits, while 8 of them stated that it was sufficient for them to be clean and attentive. Some participant opinions are as follows.

> *Appearance is not important, as a personal trait, I would like him to be a humble and understanding manager. I would like him to be someone who never discriminates against teachers, who can ensure a good balance between teachers and parents, that is, who does not prioritize parents and teachers over each other (T1)*
>
> *I would like a manager who listens to the other person, cares about their opinions and acts in this way. Of course, a manager should not be sloppy in appearance. In other words, he must be dressed properly and have a clean belt so that he can somehow impress the other person (S11).*
>
> *I would like my manager to be innovative, someone who loves research, and to be planned. Its appearance must be different. Maybe differences can help our children accept each other more quickly. Because by showing an example of our administrator, who has a different appearance, we can make the students in our class with different appearances accept them more quickly (T6).*
>
> *I think the education level should be a master's degree. As his personal characteristics, he should know how to take things from the bottom (T5)*
>
> *As a personal characteristic, he must be forward-thinking, he must have a good command of the legislation, that is, he must keep up with the changes, and in terms of appearance, of course, I give an example of good clothing, when he wears a nice suit, he is noticed in society (T15)*
>
> *I definitely do not limit the level of education to a diploma. I know people who have very high-level diplomas but cannot establish social relations at all, and unfortunately, this develops independently of their diploma. That's why being extroverted, being able to express yourself and influencing people is something different (T17).*
>
> *…I want him to be at an equal and fair distance from his colleagues, really affectionate, but at the same time disciplined. Speaking style should be correct (T19)*
>
> *I definitely want my school principal or administrators to have a high level of education, to have a doctorate etc. This can both be a role model for teachers and contribute to the management of the school. Besides, no matter how educated you are, you must be able to manage people. He needs to be able to manage emotions. I think that if a person's soul does not have leadership or management skills, you cannot do much in education (T9)*

4. Conclusion and Discussion

In this study, it was aimed to examine the leadership characteristics of school administrators in terms of Level 5 leadership according to teachers' views. The results obtained for this purpose are given. When the findings related to the teachers' experiences of working with a humble and ego-free administrator were analyzed, they wanted to work with such an administrator because they thought that working with such administrators was positive. The rest of the researchers generally stated that when they worked with humble administrators, they went to school willingly, so there was a comfortable working environment, that they had a comfortable communication with their administrators, that this increased their success, and that the administrators were open to ideas and did not insist on their own truths and did not turn them into ego. In the literature review, Wang et al. (2018) also stated that humble leaders create a psychologically safe environment and make employees feel safe and encourage them to take risks and come up with new ideas. The findings are in parallel with the research. Accordingly, as a result of the research, it was stated that teachers positively evaluated the humble behaviors of their managers. In his study, Ünsal (2018) stated that teachers' experiences of working with humble managers were mostly in the form of being valued, being able to reach them easily whenever they

want, and accepting their mistakes. In Patterson's (2003) study, it was stated that humility behavior, which is dominant in servant leadership, is perceived as weakness and it is possible that this may have the opposite effect on employees. Similarly, two participants stated that the experience of working with a humble manager was negative because it accustomed employees to comfort. In general, it is possible to say that humble behavior in administrators is preferred by teachers, provided that it is not abused.

When the findings on the way the administrator follows in case of success and failure of the practices in the school are analyzed, most of the participants stated that the administrators gave feedback in the form of appreciating their success, rewarding them, and showing them as an example in the community. The rest stated that although it was actually the success of the teacher, the teachers were ignored and this success was presented as the school administration's own success, the school's advertisement or the success of the students and parents. It can be concluded that teachers want to be appreciated in the event of a success and the absence of this disturbs them. When the findings in the literature are examined, in the study conducted by Serin and Buluç (2012), teachers' appreciation of themselves by their principals, giving compliments in case of success, was the dimension that they realized the least among the dimensions of principals' instructional leadership by answering "occasionally". Özdemir (2012) concluded that teachers were not sufficiently appreciated by their principals. Considering the finding that most of our researchers were appreciated in case of success, the studies in the literature do not support our research.

In case of failure of the practices, some of the participants stated that the manager directly blamed them for this failure without taking any share for himself/herself, other of the participants stated that the manager did environmental research by taking a share for everyone in this failure, and other participants stated that the problem was left without any solution. Leaders who emphasize themselves in case of success and blame the other party directly in case of failure are toxic leaders (Kırbaç, 2013). When the literature was reviewed, it is possible to say that Demirtaş and Küçük (2019) supported our research findings since the toxic leadership views of teachers were low in their research.

In the question about the administrators' consultation of teachers' opinions during the decision-making process, it was found that more than half of the participants stated that the administrators consulted their opinions when making decisions, and that their opinions were asked on issues such as purchasing materials for their classrooms, deciding on the color of the school uniform, and opening new classrooms, which contributed to them seeing themselves as a part of the school and made them happy. Four of the teachers who stated that our opinion is consulted, even if their opinions are consulted, the principal does not take this into consideration during the implementation phase and does his own thing. In the study conducted by Aşgın and Özdoğan (2023), participants stated that their principals consulted their ideas in decision-making. Thanks to these practices of these leaders, who are called participatory leaders, school environments are more democratic and a sense of ownership has developed among employees. Güçlü et al. (2015). concluded that school principals and current legislation are effective in the decision-making process at school rather than teachers' own ideas, which is not in line with our research results. In the study conducted by Uzundağ and Özmusul (2021), it was concluded that school administrators do not consult the opinions of teachers in decision-making processes at school, and even if they do, they do not go beyond what they know and do not apply it.

When asked whether charisma, appearance or talent is a prerequisite according to teacher opinion, most of the participants stated that it is a prerequisite. Because, according to these teachers, this creates a weight in the administrators and causes them to be respected and admired by the other party. Kazan and Özgenel (2021) found that charismatic leadership contributes to school development, which is in line with our study. Yirci and Berk (2021) also concluded that administrators should pay attention to their appearance, which is in line with our research results.

When the findings regarding the experience of working with a manager who continuously improves himself/herself were analyzed, some of the participants stated that they had not worked with such a manager before. They stated that the administrators did not take any steps to improve themselves after reaching this position. In other words, teachers want their administrators to be self-developing administrators, but stated that they have not worked with such an administrator before. In his study, Tepe (2017) reached findings that overlap with our study in the sense that the self-development process of the administrators should continue after the principal is elected. The other participants who worked with self-developing principals stated that they developed themselves by following the example of their principals, which automatically increased success at

school, and that the questions they asked to their principals did not remain unanswered and were tiring. In the study conducted by Kasapoğlu and Çalık (2017), teachers stated that the level of self-improvement of the administrators was medium. According to the teachers, as the administrator improves himself/herself, his/her management skills increase. In the study conducted by Bakioğlu and Demiral (2013), administrators who develop themselves and follow innovations are less likely to feel pressure and stress in case of uncertainty. The findings are in parallel with the research.

When the findings regarding the experience of working with a manager who continuously improves himself/herself were analyzed, some of the participants stated that they had not worked with such a manager before. They stated that the administrators did not take any steps to improve themselves after reaching this position. In other words, teachers want their administrators to be self-developing administrators, but stated that they have not worked with such an administrator before. In his study, Tepe (2017) reached findings that overlap with our study in the sense that the self-development process of the administrators should continue after the principal is elected. The other 13 participants who worked with self-developing principals stated that they developed themselves by following the example of their principals, which automatically increased success at school, and that the questions they asked to their principals did not remain unanswered and were tiring. In the study conducted by Kasapoğlu and Çalık (2017), teachers stated that the level of self-improvement of the administrators was medium. According to the teachers, as the administrator improves himself/herself, his/her management skills increase. In the study conducted by Bakioğlu and Demiral (2013), administrators who develop themselves and follow innovations are less likely to feel pressure and stress in case of uncertainty. The findings are in parallel with the research.

When the findings of the last question of the research are analyzed, teachers mostly stated that the educational level of their administrators was not very important, and that it was important to be able to absorb the education they received regardless of their educational level. Some of teachers stated that they wanted their administrators to have a master's degree and one teacher stated that they wanted their administrators to have a doctorate degree. There are parallel studies in the literature. In the study conducted by Altın and Vatanartıran (2014), master's degree was seen as a necessary criterion for principals to have the necessary equipment. In terms of qualifications and personal characteristics, teachers mostly stated that they wanted their principals to have characteristics such as listening and understanding others, being open to innovations and improving themselves, having a proper style, being fair and democratic. In terms of appearance, while some of them stated that it was enough to be clean and attentive, some of them stated that they wanted them to wear a suit. Teachers who do not care about clothing are in the minority. As a result, it is possible to say that the majority of the teachers want their administrators to have an attentive appearance. When the literature on previous studies on this subject is reviewed, Madenoğlu (2003) found that teachers want their administrators to be democratic, honest, have good communication, be open to innovations, and be educated in the field of school administration. In the study conducted by Diş and Akbaşlı (2019), teachers want their administrators to be democratic, fair, reliable, understand the teachers they face, and be open to development. The findings are in parallel with the research.

The research results reveal that it is possible for school administrators to reach the process of being humble, valuing teachers and becoming a leader through Level 5 leadership. Based on these results, it can be said that Level 5 leadership, also known as level leadership, will increase teacher-administrator interaction through the process of creating a humble leader.

Level 5 leadership attention to the limited number of studies on Level 5 leadership, it is suggested that more studies on this subject should be included. The research is qualitative research. The number of participants in qualitative research is limited. It is recommended that a scale related to the subject be developed and the study group of the research be expanded and applied. In the study, data were collected from teachers in public schools. It can be said that future research on the subject will enrich the research results by collecting data from teachers working in schools that are considered successful (qualified) in their region and comparing and evaluating the findings in the context of other schools in the region.

References

Alimoğlu Özkan, S., Ardıç, K., & Özsoy, E. (2022). The role of psychological well-being in the effect of humble leadership on innovative work behavior. *MANAS Journal of Social Studies, 11*(3), 1179-1191. https://doi.org/10.33206/mjss.1107468

Altın, F., & Vatanartıran, S. (2014). A model proposal for the preparation, selection, and professional development of school principals in Turkey. *Journal of Ahi Evran University Kırşehir Faculty of Education, 15*(2), 17-35. https://doi.org/10.2010/27724

Aşgın, S., & Özdoğan, A. (2023). Class teachers' school heads opinions on exhibitor leadership: example of Zonguldak center. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 10*(92), 451-462. https://doi.org/10.26450/jshsr.3456

Bahar, B. (2019). Ethics leadership from the perspective of social learning theory and social exchange theory. *Balkan Journal of Social Sciences, 8*(16), 237-242.

Bakioğlu, A., & Demiral, S. (2013). Perception of principals and their decision making style in cases of ambiguity. *Journal of Educational Sciences, 38*(38), 9-36.

Bektaş, F., & Turan, S. (2014). *Leadership. S. Turan (Ed.). Educational management, theory, research and practice*, Pegem Academy Publication.

Bennis, W. (2009). *On becoming a leader*. Perseus Books Group.

Bursalıoğlu, Z. (2022). *New structure and behavior in school management.* (22nd Edition). Pegem Academy Publication.

Caldwell, C., Anderson, V., & Ichiho, R. (2017). Understanding level 5 leaders – the ethical perspectives of leadership humility. *Journal of Management Development 36*(5), 724-732. doi: 10.1108/JMD-09-2016-0184

Cemaloğlu, N., & Gökyer, N. (2022). *Leadership from theory to practice*. Eğiten Kitap Publishing.

Creswell, J.W. (2023). *Qualitative research methods- Qualitative research and research design according to five approaches.* (7th edition) (Trans.: M. Tüm and S. B. Demir). Ankara: Political Bookstore

Collins, J. (2001). Fifth Level Leadership. the triumph of humility oath fierce resolve. *Harvard Business Review, 79*(1), 66–76.

Collins, J. (2002). *From 'good' to 'excellent' company,* (Trans. Levent Cinemre), (8th Edition). İstanbul: Boyner Publications.

Collins, J., & Hansen, M. T. (2011). *Great by Choice: Uncertainty, Chaos and Luck-Why some thrive despite them all.* Random House.

Çelik, V. (2011). *Educational leadership*, (6th Edition) Pegem Akademi.

Demirtaş, Z., & Küçük, Ö. (2019). Relationship between school principals' toxic leadership behaviors and teachers' organizational silence. *PAU Journal of Education, 47,* 41-58. *doi:10.9779/pauefd.489747*

Derya, S. (2010). *The relationship between leadership styles and influence tactics: a survey on managers working 5 stars hotels in Antalya.* (Unpublished master's thesis) Süleyman Demirel University Social Sciences Institute, Isparta.

Diş, O., & Akbaşlı, S. (2019). Competencies of school managers as a leader according to teachers' views. *International Journal of Leadership Studies: Theory and Practice*, *2*(2), 86-102. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/ijls/issue/47860/586375.

Güçlü, N., Özer, A., Kurt, T., & Koşar, S. (2015). Multilevel analysis of the effects of leadership styles, decision making strategies and personality on decision-making process in schools. *International Journal of Human Sciences, 12*(2), 1756-1791. doi: 10.14687/ijhs.v12i2.3470

Hoy, W.K. & Miskel, C. G. (2020). *Education management*. (7th Edition). (Trans. Ed. S. Turan). Ankara: Nobel.

Jildeh, Toufic R. MD; Hasan, Laith K. BBA; Okoroha, Kelechi R. MD; Parsons, Theodore W. III MD. (2021). Leadership in Orthopaedic Surgery. JBJS Reviews 9(4):e20.00187, April 2021. doi:10.2106/JBJS.RVW.20.00187

Karadaş, H., & Isırgan, R. (2024). Investigation of quantum leadership levels of school principals: the case of Mardin province. *International Journal of Mardin Studies, 5*(1), 40-52. https://doi.org/10.63046/ijms.1445278

Karadaş, H., & Konan, N. (2021). Development of learning leadership scale. *Kahramanmara Sutcu Imam University Journal of Education (KSUJED), 3*(1), 93–106.

Kasapoğlu, H., & Çalık, T. (2017). Self-development as a predictor of the school administrators' managerial effectiveness. *Elementary Education Online, 16*(3), 1079-1091. https://doi.org/10.17051/ilkonline.2017.330243

Katıtaş, S., Karadaş, H., & Coşkun, B. (2022). The effect of ethical leadership behaviors of school admınistrators on teachers' subjective well-being and job satisfaction. Mehmet Akif Ersoy University Journal of Faculty of Education *(62),* 182-207. https://doi.org/10.21764/maeuefd.949243

Kazan, A., & Özgenel, M. (2021). The effect of charismatic leadership characteristics of school principals on school development. *Academic Platform Journal of Education and Change, 4*(1), 175-194. https://dergipark.org.tr/en/pub/apjec/issue/62988/946700

Kırbaç, M. (2013). *Toxic leadership in educational organizations* (Unpublished master's thesis). İnönü University Institute of Educational Sciences, Malatya.

Konan, N. &. Mermer, S. (2021). Quantum leadership scale: validity and reliability study. *E-International Journal of Pedandragogy (e-ijpa) 1*(1), 74-86. Doi: https://trdoi.org/10.27579808/eijpa.13

Kurtz, L. (2013) Great by Choice: Uncertainty, Chaos, and Luck – Why Some Thrive Despite Them All, Quantitative Finance, 13 (7), 997-999. doi: 10.1080/14697688.2013.779016

Küçük, K., & Yavuz, E. (2018). Servant leadership: Gandhi example. *International Journal of Leadership Studies: Theory and Practice, 1*(2), 81-93. https://dergipark.org.tr/en/pub/ijls/issue/41407/419913

Madenoğlu, C. (2003). *The Priorities of the high school teachers and administrators related to the reguired qualities of school administrators.* (Unpublished master's thesis). Anadolu University Institute of Educational Sciences, Eskişehir.

Owens, B. P., & Hekman, D. R. (2016). How does leader humility ınfluence team performance? Exploring the mechanisms of contagion oath collegtive promotion focus. *Academy of Management Journal, 59*(3). doi:10.5465/amj.2013.0660

Özcan, M. (2022). *Leadership from theory to practice. N. Cemaloğlu & N. Gökyer (Ed). Fifth level leadership* (pp.375-386). Eğiten Kitap Publications.

Özdemir, S. (2012). The relationship between school culture and organizational health in primary schools. *Educational Administration: Theory and Practice, 18*(4), 599-620.

Özşahin, M., & Zehir, C. (2011). The relationship between the leadership, entrepreneurial orientation and

Organizational performance in high performing organizations. *Journal of Administrative Sciences, 9(*2), 115-140. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/comuybd/issue/4105/54066

Peus, C., Braun, S., & Knipfer, K. (2015). On becoming a leader in Asia and America: Empirical evidence from women managers. *The Leadership Quarterly, 26*(1), 55-67.

Patterson, K. A. (2003). *Servant leadership: A theoretical model*. Dissertation Abstracts International, UMI No. WWTP 3082719, Regent University.

Patton, M. Q. (2018*). Qualitative research and evaluation methods*. (3rd Edition). (Trans. Ed. M.Bütün and SB Demir). Pegem Akademi.

Reid, W. A., Bud West, G. R., Winston, B. E., & Wood, J. A. (2014). An instrument to measure Fifth Level Leadership. *Journal of Leadership Studies, 8*(1), 17-32. doi: 10.1002/jls.21317

Serin, M. K., & Buluç, B. (2012). The relationship between ınstructional leadership and organizational commitment in primary schools. *Educational Administration: Theory and Practice, 3*(3), 435-459.

Tepe, N. (2017). Teacher and administrator opinions on competencies of school administrators. *The Journal of Academic Social Science, 5*(59), 388-401.

Turan, S., & Özkan, M. (2023). *Applied school leadership*. Asos Publications.

Tekindal, S. (2023). *Quantitative, qualitative, mixed methods research designs and statistics*. (2nd edition). Ankara: Nobel Publishing House.

Uzun, G. (2005). *Differences between the leadership behaviors of male and female managers and an application in banking sector* (Unpublished master's thesis). Çukurova University Social Sciences Institute, Adana.

Uzundağ, V., & Özmusul, M. (2021). About the decision-making processes of school principals Examining teachers' opinions. *International Journal of Leadership Studies: Theory and Practice, 4*(1), 01-16.

Ünsal, Y. (2018). *The influence of the servant leadership roles displayed in educational organizations on the alienation of teachers to work* (Unpublished master's thesis). Harran University Institute of Social Sciences, Şanlıurfa.

Wang, Y., Liu, J., & Zhu, Y. (2018). Humble leadership, psychological safety, knowledge sharing, and follower creativity: a cross-level investigation. *Frontiers in psychology, 9*, 1727. doi:10.3389/fpsyg.2018.01727

Williams, M. (2005). *Leadership for leaders*, Thorogood publishing pp. 38-42.

Fifth Level Leadership. (2021). https://www.kooplog.com/5-seviye-liderlik/

Yalçın, D., & Başar, M. (2022). Teachers' views on school happiness of the leadership styles shown by school managers. *International Journal of Leadership Training, 6*(2), 122-138. https://trdoi.org/10.26023458/uled.1206522

Yalçınkaya, M. (2002). Leadership at effective schools. *Ege Education Journal, 1*(2), 109-119.
Yıldırım, A., & Simsek, H. (2021). *Qualitative research in social sciences methods* (12th Ed.). Seçkin Publishing.
Yin, R. K. (2014). *Case study methods: design oath methods* (5th Edition). Sage Pbc.
Yirci, R., & Berk, B. (2021). Effective school principal according to the views of school administrators and teachers: a qualitative research. *Journal of History School, 50*, 570- 598.
Zengin, R., Akın, M.A ve Karadaş, H. (2021). An Investigation of the relationship between school principals' transformational leadership behaviors and teachers' burnout levels according to teacher perceptions. *Inonu University Journal of the Faculty of Education, 22*(3), 2677-2706. DOI: 10.17679/inuefd.991281

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑. Bu çalışmanın yazar/yazarları, Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun tarih 2023 sayı 02/06/2023-98233 ve karar ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

E-Health Readıness Scale of Health Instıtutıons: Development, Valıdıty and Relıabılıty[1]

Sağlık Kurumlarının E-Sağlığa Hazırbulunuşluğu Ölçeği: Geliştirme, Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması

Gülşen GÜNDOĞDU[2] Cem AYDEN[3]

[1]This article was produced from the doctoral thesis of Lecturer Dr. Gülşen Gündoğdu, under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Cem AYDEN, at the Department of Health Management, Institute of Social Sciences, Fırat University.

[2]Öğr. Gör. Dr., Kastamonu University, İnebolu Vocational School, Health Institutions Management Program., ggundogdu@kastamonu.edu.tr, 0000-0001-9402-1088
[3]Doç. Dr.., Fırat University, Faculty of Engineering, Department of Management Information Systems, cemayden@gmail.com, 0000-0002-7648-7973.

Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 09.05.2024
Kabul/Accepted: 24.11.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1481321

Keywords
e-health, mixed methods, information and communication technologies, health institutions.

ABSTRACT
The use of information and communication technologies, known as e-health, in health services is rapidly increasing. This study aims to develop a measurement tool that can evaluate the readiness of health institutions for e-health applications and to test its validity and reliability. In this research, which was conducted with an exploratory sequential mixed method research, the qualitative research phase was primarily conducted. At this stage, semi-structured interviews were conducted with eight experts in the relevant field, and the data obtained were analyzed with the MAXQDA 2020 program. At this stage, an item pool consisting of six sub-dimensions and 40 items was created for the e-health readiness scale of health institutions. These items were reduced to 33 after the expert opinion and content validity stages. The draft scale of e-health readiness of health institutions was applied to an appropriate sample in the quantitative research stage, and the reliability and construct validity of the scale were examined with the R-Project 2021 program. As a result of these analyses, the scale of health institutions' e-health readiness consists of four sub-dimensions and 25 items: acceptance and readiness for use, self-sufficiency, technology and infrastructure readiness, and structural readiness.

Anahtar Kelimeler
e-sağlık, karma yöntemler, bilgi ve iletişim teknolojileri, sağlık kurumları.

ÖZ
Sağlık hizmetlerinde e-sağlık olarak bilinen bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı hızla artmaktadır. Bu çalışmada sağlık kurumlarının e-sağlık uygulamalarına hazır olma durumlarını değerlendirebilecek bir ölçme aracı geliştirilerek geçerlik ve güvenirliliği sınanması amaçlanmıştır. Keşfedici ardışık karma yöntem araştırmasıyla yürütülen bu araştırmada öncelikle nitel araştırma aşaması yürütülmüştür. Bu aşamada ilgili alanda uzman sekiz kişiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve elde edilen veriler MAXQDA 2020 programı ile analiz edilmiştir. Bu aşamada sağlık kurumlarının e-sağlık hazırlığı ölçeği için altı alt boyut ve 40 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Uzman görüşü ve içerik geçerliliği aşamalarından sonra bu maddeler 33'e düşürülmüştür. Sağlık kurumlarının e-sağlık hazırlığı taslak ölçeği nicel araştırma aşamasında uygun bir örnekleme uygulanmış ve ölçeğin güvenirliliği ve yapı geçerliliği R-Project 2021 programı ile incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda sağlık kurumlarının e-sağlık hazır bulunuşluğu ölçeği; kabul ve kullanıma hazır olma, öz yeterlilik, teknoloji ve altyapı hazır bulunuşluğu ve yapısal hazır bulunuşluk olmak üzere dört alt boyuttan ve 25 maddeden oluşmaktadır.

Atıf/Citation: Atıf/Citation: Gündoğdu, G., Ayden, C. (2025). E-Health Readiness Scale of Health Institutions: Development, Validity and Reliability. *Fırat University Journal of Social Sciences,* 35, 1, 1-15
Sorumlu yazar/Corresponding author: Gülşen GÜNDOĞDU , ggundogdu@kastamonu.edu.tr

1. Introduction

During the Covid-19 epidemic, all aspects of the healthcare sector, including healthcare institutions and patients, have had to reorganize and adapt to new situations. In this period, the trend towards digital health applications has increased in order to reduce infectious risks to lower levels by reducing physical contact between healthcare providers and patients.

In addition to epidemic periods, geographical limitations also cause the rapid development of digital health applications in the healthcare sector. Digital health applications, which allow individuals living in rural and urban centers to benefit from health services equally, may also bring with them some risks. One of these risks is that healthcare providers and patients are not prepared for the practices in the relevant field. This situation causes the time and effort spent on digital health applications in the healthcare sector to be wasted and leads to financial losses. In order to minimize or eliminate such losses, it is necessary to evaluate the preparedness of the relevant parties and take the necessary measures. In this context, the aim of the research is to discover and test the validity and reliability of a measurement tool that can evaluate the readiness of health institutions for e-health applications. Baur and Deering (2000) e-health; It is defined as the use of electronic technologies in health and public health, including personal care, consultancy, e-health commerce, data warehouses, registry service and detection of factors that threaten public health. The focus of the traditional healthcare system is on the care of the patient rather than on improving health. In e-health applications, the emphasis is on preventive and widespread health services (Tan, 2005). E-Health system is an area that brings a new service concept in the health sector by providing speed and dynamism as well as efficiency and flexibility (Kılıç, 2017). Additionally, e-health applications use highly efficient innovative systems to minimize human-caused medical errors. This reduces the need for travel and waiting times. There are also some obstacles to accessing such benefits of e-health applications. These obstacles include fear of change, resistance to change, and concerns about security and privacy (Tan, 2005; Gaddi, 2013; Mazloomi, 2018). E-health readiness refers to the readiness of health institutions or communities for possible changes that may develop with information and communication technologies (Qureshi et al., 2012).

Among the World Health Organization (WHO)'s 2020-2025 Global Health Strategic Goals; "Analyze the state of digital health networks and partnerships at national, regional and global levels to promote and engage in collaborations and partnerships to support successful global digital health transformation" and "Inform relevant stakeholders, regulatory bodies and stakeholders to support the implementation of digital health transformation at the national or regional level." "Identify and connect with regional e-Health/digital health networks". In this context, it is believed that evaluating the readiness for e-health applications will contribute to both the achievement of the determined goals and the relevant literature. In the relevant literature, Yusif et al. (2017) determined, as a result of their systematic analysis of studies evaluating the current e-health readiness, that e-health readiness at both individual and institutional levels was evaluated through different themes and structures. The authors stated that there are no reliable measurement tools even for the most commonly used constructs. Mauco et al. (2020) also underlined in their study that there is a need to develop different evaluation tools for various stakeholders as well as managers and healthcare providers.

When the studies in the literature are examined, studies that evaluate readiness for a single digital health application are frequently encountered, rather than studies that evaluate readiness for e-health applications in general. Wubante et al. (2022) evaluated whether healthcare providers working in private hospitals were ready for telemedicine and examined the factors affecting this readiness. The research reported that the majority of healthcare professionals are ready to adopt telemedicine and that preparation for telemedicine can improve the quality of healthcare services. Hailegebreal et al. (2023) examined whether healthcare providers are ready to adopt the Electronic Medical Records (EMK) system. As a result of this research, it was determined that the majority of the participants had a good knowledge of the EMK system. It was also determined that the majority of participants had a positive attitude towards the EMK system and were generally ready for EMK. However, the general evaluation of e-health readiness is important in increasing the efficiency and effectiveness of patient care, improving patient safety and service quality, enabling healthcare institutions to better manage large data sets, and providing the opportunity to provide healthcare services to a wider range of patients, especially in rural and hard-to-access settlements. It is believed that there will be effects. Evaluating e-health readiness will allow healthcare institutions to make strategic plans for the future by evaluating their current situation. It is believed that the e-health readiness scale of health institutions developed within the scope of this research can make a comprehensive evaluation with high reliable coefficients.

2. Method

The main purpose of this study is to evaluate the degree of preparedness of healthcare institutions in terms of implementation of e-health initiatives. To achieve this goal, a research methodology known as the exploratory

sequential mixed methods model was used. Mixed methods research requires the use of both quantitative and qualitative methods in data collection(Greene et al., 1989). While the quantitative method focuses on the collection and analysis of numerical data, the qualitative method emphasizes the collection and analysis of textual data. In the exploratory sequential mixed methods design (qualitative → quantitative), first qualitative data are collected and analyzed. Qualitative findings are then used in the development of the second stage, the quantitative method stage. In this context, the purpose of the exploratory sequential mixed design, which is one of the mixed methods research designs, is to create a scale or to create variables determined based on qualitative data and apply them quantitatively (Toraman, 2021).

This research was conducted between 14.07.2021 and 22.12.2022.The research consists of qualitative data collection consisting of expert interviews, qualitative data analysis, tool development based on interview data, quantitative data collection using an online survey tool with an appropriate number of participants, and finally analysis of quantitative data. The following sections will describe the qualitative and quantitative procedures used to develop and validate the e-health readiness scale.

2.1. Qualitative Research Phase

In the qualitative phase of the research, it is desired to discover the dimensions of e-health readiness. The data was obtained by interviewing people who are experts and experienced in the relevant field. In a study, by using the interview technique, an attempt is made to enter the inner world of the person participating in the interview and to understand and comprehend the events from their own perspective (Patton, 1987). In the semi-structured interview technique, researchers create interview questions in advance, but can change the interview questions according to the progress of the interview (Güler et al., 2015; Güçlü, 2019).

Participants

Experts who will participate in the semi-structured interview were determined according to the purposeful sampling method. Experts were selected from those who would contribute the most to the research using the snowball sampling method, which is one of the non-probability sampling methods within the scope of purposeful sampling methods. Chain access logic prevails in snowball sampling (Güler et al., 2015). The selection of experts consists of professionals with experience in the sector and academicians with academic studies in this field. Before starting the interviews, expert selection criteria were clearly determined and the interview questions were presented to the selected experts for their opinions and necessary corrections were made. In this context, a total of eight experts, four physicians and four academicians, participated in the research. Participants were coded as P1-P2-...-P8.

Based on the information in the literature, the interview concludes when the researcher begins to repeat expressions that may be the answer to the research question and thus reaches a saturation level (Glaser and Strauss, 1967; cited in Yıldırım and Şimşek, 2018). During the last two interviews, it was determined that the issues emphasized by the previous participants were repeated and the interviews were concluded.

Interviews continued until data saturation was reached. The researcher first began the interviews with the question "What does it mean to be ready for e-health?" It started with a general question. According to the answers given by experts, "What is required for health institutions to be prepared for e-health?" Interviews continued with buffer questions such as:

In data analysis, the researchers first converted the voice recordings into transcripts, and then all transcripts were reviewed together with the voice recordings. In qualitative research data analysis, thematic analysis stages were taken into consideration. Thematic analysis, as a qualitative data analysis method, serves the purpose of identifying, examining and documenting themes in the data (Braun and Clarke, 2006).

After the data was transferred to the MAXQDA 2020 program, another researcher was involved in the code guide creation, theme definition and data analysis processes. Researchers independently analyzed the data in accordance with the code guide. The consistency between the coders was examined and necessary adjustments were made.

2.2. Quantitative Research Phase

This phase of the study was determined according to qualitative research findings. It was wondered to examine the structural validity of the Health Institutions' E-Health Readiness Scale, which consists of 6 dimensions discovered based on qualitative research findings, and to what extent the quantitative findings would support the qualitative findings.

Sample size and sampling technique: Gorsuch (1983) recommended a minimum of five participants per variable or at least one hundred participants per analysis (as cited in Bryman and Cramer, 2001). Therefore, within the scope of the exploratory factor analysis of the research, the sample was 340; Within the scope of confirmatory factor analysis, the sample was determined as 260. While determining the sample, convenience sampling method,

which is one of the non-probability sampling types, was applied. In convenience sampling, researchers carry out the application phase using the sample they can most easily reach until the sample they need is reached (Gürbüz and Şahin, 2014). In this study conducted during the pandemic, the convenience sampling method was preferred due to the time constraints of the study and the difficulties in accessing health institutions. The limited access to health institutions and employees during the pandemic period revealed the need for fast and secure data collection. For this reason, the researchers adopted the convenience sampling method in order to carry out the data collection process in the fastest and most effective way. In this context, data were obtained through a scale from physicians and nurses after obtaining the necessary permission from the provincial health directorate of a province in Turkey and the chief physician of the hospitals. Research data were collected between July 2021 and January 2022.

In the application of the scale, the items in the scale were applied using 5-point Likert type scaling. Answering the items was structured as "Strongly Disagree-1", "Disagree-2", "Undecided-3", "Agree-4", "Strongly Agree-5" and questions were also included for demographic information.

Data analysis: Exploratory factor analysis (EFA) was used to determine the sub-dimensions of the scale used in the research. The most appropriate number of factors for the scale was determined using Kaiser's eigenvalue≥1 rule (Kaiser, 1960). This rule is a widely used method to determine the significance level of factors and is widely accepted in the literature as providing reliable results when evaluating the share of factors in the total variance (Kaiser, 1960; Fabrigar et al., 1999). In particular, we believe that this rule is appropriate to accurately reflect the multidimensional structure of our data set. For EFA, Varimax method was used in the rotation process and Principal Component method was used in the estimation process. The Varimax rotation method aims to maximize factor loadings based on the assumption of independence between factors. This method is frequently preferred in the literature because it makes the factors easier to interpret and clarifies the relationships between factors (Thurstone, 1947; Tabachnick and Fidell, 2007). For this reason, we preferred Varimax rotation when determining the different dimensions of our scale. In the EFA stage, since the scale items had an ordinal measurement level, dimension reduction operations were carried out with the Polychoric correlation matrix (Şencan and Fidan, 2020). The polychoriac correlation matrix was used to more accurately reflect the relationships between variables, especially those with an ordinal data structure. This method allows for more consistent results by taking into account nonlinear relationships between variables (Holgado-Tello et al., 2010; Jöreskog, 1994). Therefore, the polychoriac correlation matrix was preferred to accurately determine the factor structure of our scale.In addition, assumptions such as the Kaiser Meier Olkin (KMO) sampling adequacy statistic and Bartlett's sphericity test, which are among the basic assumptions of the EFA process, were examined. In the last stage, Cronbach's alpha reliability analysis was applied to evaluate the internal consistency of the developed scale. In the next stage, confirmatory factor analysis (CFA) was applied to test the validity of the developed scale. Since the data was Likert type in the estimation phase of CFA, the diagonal weighted least squares (DWLS) technique was preferred. DWLS is recommended in the literature as an appropriate estimation method, especially for small sample sizes and non-normal distributions (Muthén, 1984; Finney and DiStefano, 2013).

All statistical analyzes were carried out using the R-Project program (Team, 2021) and the lavaan (Rosseel, 2012) package. The confidence level in the study was evaluated as 95%.

3. Findings

Findings of the qualitative study: In the relevant literature, it has been observed that the level of e-health readiness among health sector stakeholders is most frequently evaluated in health institutions. In these studies, researchers evaluated the preparedness of healthcare institution managers and healthcare providers (Yusif et al., 2017). Participants (P) who participated in the interview within the scope of this study agree that the readiness of health institutions for e-health should be evaluated.

Definitions regarding the common themes discovered according to the results of the qualitative data analysis conducted to determine the dimensions of e-health readiness of health institutions are given below:

The organizational dimension can be defined as the degree to which the institutional environment and culture support and encourage the awareness, implementation and use of e-health innovations. For example, relevant working arrangements, job designs, feedback system as well as whether there is sufficient personnel are evaluated under this dimension. When the relevant studies in the literature are examined, in some studies the organizational and organizational dimension is evaluated as an independent factor (Mauco et al., 2018; Yusif et al., 2017), while in some studies the relevant dimension is evaluated as being related to the scope of the structural preparation dimension (Justice et al., 2012; Pujani et al., 2018; Kiberu et al., 2021). Based on the qualitative research findings of this study, the organizational dimension was evaluated as an independent dimension in the draft scale.

Sample participant comments:

- *There must be manpower to run these systems and managers to manage them (P6).*

- When doing something, it is necessary to think holistically. The technician who will use a device must have the emergency system ready to bring that patient there. There also needs to be a physician who knows how to use this system (P8).
- With e-health applications, the need for manpower will be replaced by machinery. In other words, when another employee is on duty at the next desk of an employee, that person can hand over his/her seat to the computer. In this context, you need to consider his mental health, whether he can work alone, and where and how he will interact with other people within the work design (P1).
- I think that a strategic plan should be created, especially in a way that is open to initiatives in the field of e-health applications, new business models that can be established here, and new health service delivery models (P5).

The legal-legal dimension means that legal regulations and legal sanctions must be regulated. This dimension, which is also referred to as policy preparation in the relevant literature; It refers to the existence of a set of declarations, regulations, laws and judicial interpretations that guide and govern the lifecycle of e-health (Kiberu et al., 2021). As with the organizational dimension, there are studies in the literature that consider the legal dimension as an independent dimension (Khoja et al., 2007), as well as studies that associate it with the structural dimension (Justice et al., 2012; Pujani et al., 2018; Kiberu et al., 2021).) is available. In this study, the relevant dimension was included in the evaluation as an independent dimension based on qualitative research findings.

Sample participant comments:
- Laws and regulations play an important role in the acceptance of e-health applications (P2).
- First of all, legal procedure is needed. First you need to pass the law. E-health applications must operate on legal grounds for reimbursement institutions and patients. This is clear (P2).
- The legal infrastructure for e-health applications must be established and developed with the public interest in mind. (P3)
- How much legal legislation exists regarding the protection and security of patient data? Although information privacy is a concern, there is a need for legislation directly related to the security of patients' data. In other words, at that point, the more adequate the legislation is, the more ready the e-health application will be (P4).
- Now, considering the first things I said about medicine, there is currently a lot of deficiency in the legal part. In other words, legislation regarding e-health applications is lacking (P5).
- Legislation must be ready when e-health applications are implemented (P7).

With the educational dimension, it is stated that the personnel who will use health applications should be trained on the applications and informed about legal liability and cyber security awareness. Although the content of this dimension is related to the structural dimension in the literature, it was evaluated as an independent dimension in the draft scale developed in the first stage of this study.

Sample participant comments:
- So people are afraid of what they don't know. The unknown scares people. People need to have a smooth transition here. This education should be given by teaching people and showing its benefits rather than forcing them. (P3).
- So you have to be ready for this. The system needs to be established and people need to be trained to use it P6).
- We have made really great applications, especially in the field of computing. This area has become very beautiful, but it is very important that the personnel in the field are qualified to implement these. In other words, in-service training should be implemented starting from the provincial health level and programmed very well (P8).

With the technological and infrastructure dimension, it was aimed to determine whether health institutions have sufficient technological and infrastructure resources required for e-health applications. It is stated in the literature that the technological sub-dimension of e-health readiness is related to the determinants of accessibility such as the ability to purchase and develop capacity, as well as an institution's physical access to technology (Khoja et al. 2007).

Sample participant comments:
- Software and hardware are also needed to ensure the readiness of health institutions. Health personnel will have mobile devices (P2).
- Infrastructure, software, etc. for healthcare personnel to be ready for e-health applications. facilities must be sufficient. We cannot expect them to produce or demand these themselves (P5).

Under the acceptance and readiness for use dimension, it evaluates the extent to which members of healthcare institutions are exposed to the concept of e-health and its perceived benefits as well as its negative effects (Mauco et al., 2020). This dimension aims to evaluate whether healthcare providers find e-health applications useful, their mental transformation, motivation and fear of job loss.

Sample participant comments:

- Healthcare professionals need to be convinced about how their work will be easier and better with e-health applications. (P1).
- We also need mental preparation for healthcare personnel to be ready. Again, who should want this? Parties providing and receiving health care must have a mental vision and be consciously prepared (P2).
- Healthcare personnel must be trained to use telemedicine. This both initiates their mental preparation and enables them to develop skills in e-health applications. Because skill is also required in that field (P6).
- That is why the mental transformation in physicians' minds is important and the practice needs to be clarified (P7).

The self-efficacy dimension measures the perception of healthcare personnel as to whether their own capacities are suitable for e-health applications. There is no direct equivalent of this dimension in the literature.
Sample participant comments:
- Therefore, the division of labor will need to be redesigned, taking into account both the technical equipment of the personnel and what they can do (P1).
- We have made really great applications, especially in the field of computing. Thanks to this, the field of computing has become very beautiful, but it is very important that the personnel in the field are qualified to apply these (P8).

Reliability and validity show the interpretive validity of qualitative research by including direct quotations in qualitative research and showing to what extent the participants' perspectives and thoughts are correctly understood by the researcher (Güçlü, 2019:396). In order to ensure the interpretive validity of the qualitative data obtained within the scope of this article, sample quotations are included above along with the definitions of the dimensions. The coding made based on these quotations and the resulting dimensions are presented in Table 1. Since it is not possible to present all the quotations for each discovered code in this article, quotations for some codes are presented.

Table 1. Codes and Themes of E-Health Readiness Dimensions of Health Institutions

	Sub Deminsions	**Codes**
E-Health Readiness Dimensions of Health Institutions	**Organizational Dimension**	New business designs Renewal of working order Reorganization of workflows Having managers who can run the applications Automation is not perceived as a threat Feedback mechanism Sufficient personnel to provide new job opportunities
	Legal Dimension	Organizing the necessary procedures Legal sanctions Adequate legislation
	Education Dimension	Legal awareness Cyber security awareness Providing application training
	Technological and Infrastructure Dimension	Adequate infrastructure Adequate software Adequate equipment
	Attitude Dimension	Being persuaded Find it helpful Mental preparation Fear of losing job Having motivation
	Self-sufficiency Dimensison	Capacity of staff Qualifications of the staff

In order to ensure consistency in the reproducibility of qualitative research, it is necessary to ensure the participation of more than one researcher in the research process (Şencan, 2005:535-536). During the analysis of the data obtained within the scope of this study, the researchers analyzed a certain part of the transcripts independently of each other and checked whether the harmony between the coders was achieved. This

compatibility was examined through the MAXQDA 2020 program. At this stage, the Kappa statistics technique recommended by Cohen (1960) was used to evaluate the agreement between researchers. The Kappa value calculated among the researchers was found to be 0.75. This shows that a significant degree of agreement has been achieved among researchers (see Barret, 2001). Inconsistencies were eliminated by comparing the coding made by the researchers.

In the stability analysis, the researcher repeated the coding process of the obtained data twice at regular intervals. The Kappa value, which indicates consistency between coding made in different time periods, was determined as 0.92. This shows that there is a significant degree of agreement regarding researcher internal consistency (see Barret, 2001). Inconsistencies were eliminated by comparing two different codings made by the researcher.

In order to ensure accuracy and consistency, the coding and thematization results of the research findings were developed by taking into account previous studies in the literature on e-health. While defining the dimensions in the findings phase of qualitative research data, relevant studies were included.

Scale Development: During the creation of the item pool to be included in the draft scale, 40 draft items were written based on the e-health readiness dimensions of health institutions and the codes in the relevant dimensions, which emerged as a result of the analysis of interviews with experts on e-health. The items in the draft scale were submitted to the opinion of relevant field and Turkish language experts to evaluate the suitability of including them in the main scale.

Content validity findings regarding the decision of whether the items in the e-health readiness draft scale of health institutions will be included in the main scale are presented in Table 2.

Table 2. Content Validity Rates of the Draft Scale Items for E-Health Readiness of Health Institutions

Item	**CVR**	**Item**	**CVR**
Item 1	1	Item 22	1
Item 2	1	Item 23	0,25
Item 3	1	Item 24	1
Item 4	1	Item 25	0,75
Item 5	1	Item 26	1
Item 6	1	Item 27	1
Item 7	1	Item 28	1
Item 8	1	Item 29	1
Item 9	1	Item 30	1
Item 10	0,25	Item 31	1
Item 11	0,25	Item 32	1
Item 12	1	Item 33	1
Item 13	1	Item 34	1
Item 14	0,25	Item 35	0,75
Item 15	1	Item 36	0,25
Item 16	1	Item 37	0,25
Item 17	0,25	Item 38	1
Item 18	1	Item 39	0,75
Item 19	1	Item 40	1
Item 20	1		
Item 21	1		
Total Number of Experts 8			
	Content Validity Criteria 0,75		
	Content Validity Index 0,97		

It was decided whether the items in the draft scale would be included in the main scale or not according to Table 2. Accordingly, seven items (Item 10, Item 11, Item 14, Item 17, Item 23, Item 36, Item 37) that were observed to have a lower value than the CVR were removed from the scale. Necessary corrections were made to some items in the scale (Item 25, Item 35, Item 39), taking into account the suggestions of experts. After removing 7 items from the draft scale, CVI was calculated and found to be 0.97. According to the information in the literature, the fact that the CVI value is greater than the KGS indicates that the content validity of the scale is statistically significant (Lawshe, 1975; cited in Yeşilyurt and Çapraz, 2018). According to this information, it was concluded that CVI (0.97) > CVC (0.75) from the values obtained from the draft scale.

As a result, the draft scale consisting of 40 items was reduced to 33 items after the expert opinion and content validity stages. The analyzes carried out to test the construct validity of the developed e-health readiness tool of health institutions were mentioned at the quantitative research stage.
Within the scope of quantitative data analysis findings, first Exploratory Factor Analysis (EFA) findings and then Confirmatory Factor Analysis (CFA) findings will be included.

Descriptive Analysis Results

Frequency analysis results were examined according to the demographic characteristics of the participants included in the study. According to the findings, 5.9% of the participants are 20-24 years old, 12.1% are 25-29 years old, 17.4% are 30-34 years old, 12.1% are 35-39 years old, 20.9% are 40-44 years old, 15.3% are 45-49 years old and 16.5% are 50 and over. 67.1% of these participants are women and 32.9% are men. According to their professional status, 33.9% of the participants are doctors and 66.2% are nurses. Additionally, according to their total service period, 2.1% of the participants are less than 1 year, 11.2% are 1-4 years, 13.8% are 5-9 years, 17.1% are 10-14 years, 55.9% are 15 years and 15 years. They expressed it as above.

Exploratory Factor Analysis Findings

Table 3 shows the KaiserMeierOlkin (KMO) and Bartlett sphericity test results of the EFA findings of the e-health readiness dimensions scale of healthcare institutions. When Bartlett's sphericity test is examined, there is a statistically significant correlation between the items of the e-health readiness dimensions scale of health institutions ($p < 0.05$). Additionally, the KMO statistic is over 0.7 (KMO=0.930>0.7). In light of this finding, the e-health readiness dimensions scale of health institutions is sufficient for sampling.

Table 3. Basic Assumptions of the EFA Process of the E-Health Readiness Scale of Health Institutions

KMO	0.930
Bartlett Sphericity test	4732.643
P	<0.001

Table 4 shows the factor loadings, communality and variance explanation rates obtained as a result of EFA for the e-health readiness dimensions scale of health institutions. According to Kaiser's eigenvalue≥1 rule, the scale is represented under 4 sub-dimensions.

Table 4. EFA Results for the Items of the E-Health Readiness Scale of Health Institutions

Factor	**Item**	**Factor Loadings**	**Communality**	**VER**
Structural Preparation	I24-Employees in our organization receive training on e-health applications (e-pulse, online examination, telemedicine, etc.) periodically	0.870	0.776	0.263
	I28-In our institution, trainings are organized to raise awareness of legal responsibility of healthcare personnel in e-health applications (e-pulse, online examination, telemedicine, etc.).	0.814	0.693	
	I22-Trainings are organized to increase the cyber security awareness of our company's employees.	0.811	0.681	
	I23-Our institution has a feedback system where problems related to e-health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.) are reported.	0.795	0.675	
	I21- New employment is made in our institution, if necessary, for e-health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.).	0.692	0.678	
	I6- In our institution, sufficient in-service training is provided on e-health applications (e-pulse, online examination, telemedicine, etc.).	0.679	0.622	
	I25-Legal regulations regarding e-Health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.) are sufficient.	0.677	0.629	
	I29-Our institution has sufficient manpower to carry out e-health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.).	0.646	0.668	
	I17-There are managers in our institution who are competent to manage e-health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.).	0.622	0.568	
	I27-Within the scope of e-Health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.), in case the patient is misled, it is clear who will be responsible.	0.588	0.550	

Acceptance and Readiness for Use	I16-The working order of our institution is rearranged in accordance with e-health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.).	0.586	0.499	0.157
	I18-In our institution, new business designs are developed together with e-health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.).	0.546	0.541	
	I9-I find it necessary for e-health applications (e-pulse, online examination, telemedicine, etc.) to become widespread while providing health services.	0.758	0.743	
	I7-Using e-Health applications (e-pulse, online examination, telemedicine, etc.) increases the quality of my work.	0.734	0.742	
	I2-I am willing to use e-health applications (e-pulse, online examination, telemedicine, etc.) while providing health services.	0.706	0.748	
	I20-I prefer to use e-health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.) when providing health services.	0.692	0.719	
	I1-I believe that e-Health applications (e-pulse, online examination, telemedicine, etc.) will make my job easier.	0.671	0.756	
	I13-Making financial gain by using e-health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.) while providing health services motivates me.)	0.628	0.502	
	I10-I am qualified to use e-Health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.).	0.782	0.662	
Self-Efficacy	I33-I have the technological knowledge to carry out e-Health applications.	0.774	0.733	0.131
	I26-I have the habit of using e-health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.) when providing health services.	0.773	0.721	
	I12-I can easily learn e-Health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.).	0.753	0.639	
Technology and Infrastructure	I5-The internet infrastructure required for e-health applications in our institution is sufficient.	0.742	0.647	0.111
	I30-The technical infrastructure (server, network, etc.) required for e-health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.) in our institution is at a sufficient level.	0.695	0.739	
	I19-Our institution has a sufficient number of technological tools (computer, printer, etc.) to use e-health applications (e-pulse, e-prescription, telemedicine, etc.).	0.650	0.618	

VER: Variance explanation ratio

When the analysis results were examined, items M3, M4, M8, M11, M14, M15, M31, M32 were removed from the analysis because the factor loadings were below 0.40 in all factors. It was determined that the factor loadings of all other items were higher than 0.50 and all communality values were higher than 0.30. Additionally, the variance explanation rates are 0.236, 0.157, 0.131 and 0.111, respectively. According to the EFA results, the scale items of the e-health readiness dimensions of health institutions scale are grouped under 4 factors with a total variance explanation rate of 66.2%.

Table 5. Reliability Analysis Results of the E-Health Readiness Scale of Health Institutions

Factor	Item	Mean	SD	AR	IDA	Cronbach Alfa
Structural Preparation	I24	2.738	1.144	0.797	0.912	0.922
	I28	2.732	1.062	0.753	0.914	
	I22	2.653	1.161	0.742	0.914	
	I23	2.971	1.102	0.755	0.914	
	I21	3.079	1.096	0.704	0.916	
	I6	2.729	1.174	0.714	0.915	
	I25	3.006	1.022	0.704	0.916	
	I29	3.124	1.151	0.709	0.916	
	I17	3.071	1.067	0.692	0.916	
	I27	3.041	1.009	0.674	0.917	
Acceptance and Use Readiness	I16	3.226	0.968	0.627	0.919	0.851
	I18	3.215	1.015	0.604	0.920	
	I9	3.900	1.005	0.801	0.807	
	I7	3.706	1.048	0.762	0.813	
	I2	3.926	0.970	0.834	0.805	
	I20	3.697	0.915	0.725	0.821	
	I1	4.082	0.995	0.774	0.816	
Self-Efficacy	I13	3.300	1.223	0.376	0.889	0.808
	I10	3.626	1.036	0.698	0.758	
	I33	3.562	0.962	0.736	0.741	

	I26	3.556	0.944	0.720	0.748	
	I12	3.965	0.858	0.628	0.785	
	I5	3.503	1.179	0.612	0.773	
Technology and Infrastructure	I30	3.206	1.069	0.782	0.614	0.773
	I19	3.479	1.093	0.707	0.695	

AR: Adjusted R, IDA: Alpha when item is deleted

Table 5 shows the descriptive statistics and Cronbach Alpha reliability analysis results obtained from the subscales of the e-health readiness scale of healthcare institutions. According to the findings, all corrected correlation values for the items of the subscales of the e-health readiness dimensions of healthcare institutions scale are positive. In addition, it is seen that there is no significant increase in the reliability coefficient when items are removed from the subscales. In light of these findings, Cronbach alpha coefficients for the subscales of the e-health readiness dimensions of health institutions scale are 0.922, 0.851, 0.808 and 0.773, respectively. In addition, the overall Cronbach's alpha coefficient of the e-health readiness dimensions scale of health institutions was determined as 0.933.

Confirmatory Factor Analysis Findings

Reliability and validity analyzes of the e-health readiness dimensions of health institutions scale developed in this section were carried out with 260 samples. In this context, Cronbach Alpha reliability analysis was applied to examine the internal consistency of the developed scale. Descriptive statistics of the items of the developed scale are also given along with the reliability analysis findings. Mean (Mean) and standard deviation (SD) values were calculated from descriptive statistics. In the next stage, confirmatory factor analysis (CFA) was applied to test the validity of the developed scale.

Table 6. Reliability Analysis Results of the E-Health Readiness Scale of Health Institutions

Dimension	Item	M	SD	AC	IDA	Alfa
	I24	2.608	1.054	0.689	0.880	
	I28	2.523	1.004	0.723	0.879	
	I22	2.608	1.108	0.632	0.883	
	I23	2.873	0.992	0.665	0.882	
	I21	3.208	1.056	0.591	0.886	
Structural Preparation	I6	2.673	1.064	0.633	0.883	0.894
	I25	2.938	0.911	0.644	0.883	
	I29	2.938	1.082	0.613	0.885	
	I17	3.077	1.018	0.592	0.886	
	I27	3.123	1.002	0.564	0.887	
	I16	3.362	0.979	0.544	0.888	
	I18	3.392	0.930	0.356	0.897	
	I9	4.200	0.804	0.686	0.776	
	I7	3.904	0.893	0.622	0.786	
Acceptance and Use	I2	4.169	0.858	0.745	0.762	0.822
Readiness	I20	3.938	0.784	0.645	0.785	
	I1	4.285	0.881	0.705	0.769	
	I13	3.581	1.217	0.301	0.878	
	I10	3.631	0.939	0.553	0.693	
Self-Efficacy	I33	3.527	0.902	0.595	0.668	0.752
	I26	3.542	0.914	0.561	0.687	
	I12	4.150	0.706	0.498	0.724	
	I5	3.462	1.088	0.654	0.734	
Technology and Infrastructure	I30	3.062	1.056	0.681	0.706	0.806
	I19	3.404	1.037	0.626	0.763	

M: Mean, SD: Standart deviation, AC: Adjusted correlation, IDA: Alpha when item is deleted

Table 6 shows the descriptive statistics and Cronbach Alpha reliability analysis results obtained from the subscales of the e-health readiness scale of healthcare institutions. When the reliability analysis results were examined, the corrected correlation values of the subscale items of the e-health readiness dimensions of health institutions scale were found to be positive. In addition, it is seen that there is no significant increase in the reliability coefficient

when items are removed from the subscales. In light of these findings, Cronbach Alpha coefficients for the general and subscales of the e-health readiness dimensions scale were determined as 0.921, 0.894, 0.822, 0.752 and 0.806, respectively.

Table 7. Fit Index Values of CFA Findings of the E-Health Readiness Scale of Health Institutions

Chi-square (df)	GFI	AGFI	CFI	TLI	RMSEA	SRMR
364.316 (269)	0.961	0.953	0.983	0.981	0.037	0.076

df: degrees of freedom

Table 7 shows the fit index values of the CFA findings of the e-health readiness scale of health institutions. When the CFA findings are examined, the chi-square/df=1.354 value is below 2. On the other hand, GFI, AGFI, CFI and TLI values are above 0.95. Additionally, the RMSEA value was determined to be below 0.05 and the SRMR value was below 0.08. When these findings are evaluated, the validity results for the e-health readiness dimensions scale of health institutions indicate excellent fit.

Table 8. CFA Statistics of the E-Health Readiness Scale of Health Institutions

Dimension	Item	Beta	SE	z-statistic	P
Structural Preparation	I24	1			
	I28	1.020	0.059	17.352	<0.001
	I22	0.974	0.059	16.480	<0.001
	I23	0.887	0.055	16.086	<0.001
	I21	0.959	0.060	15.975	<0.001
	I6	1.012	0.060	16.820	<0.001
	I25	0.856	0.053	16.241	<0.001
	I29	1.035	0.061	16.870	<0.001
	I17	0.979	0.059	16.544	<0.001
	I27	0.906	0.056	16.093	<0.001
	I16	0.859	0.055	15.717	<0.001
	I18	0.511	0.044	11.557	<0.001
Acceptance and Use Readiness	I9	1			
	I7	1.213	0.106	11.491	<0.001
	I2	1.267	0.109	11.631	<0.001
	I20	1.132	0.097	11.619	<0.001
	I1	1.200	0.107	11.221	<0.001
	I13	0.531	0.080	6.646	<0.001
Self-Efficacy	I10	1			
	I33	1.119	0.101	11.110	<0.001
	I26	1.281	0.111	11.560	<0.001
	I12	0.762	0.072	10.638	<0.001
Technology and Infrastructure	I5	1			
	I30	1.086	0.066	16.366	<0.001
	I19	0.896	0.059	15.062	<0.001

SE: Standard eeror

Table 8 shows the CFA statistics of the e-health readiness scale of healthcare institutions. When the findings are examined, it is seen that all sub-items of the e-health readiness scale of health institutions are collected in a statistically significant way ($p < 0.05$). In addition, the path coefficients of all items under the sub-dimensions were found to be positive ($\beta > 0$).

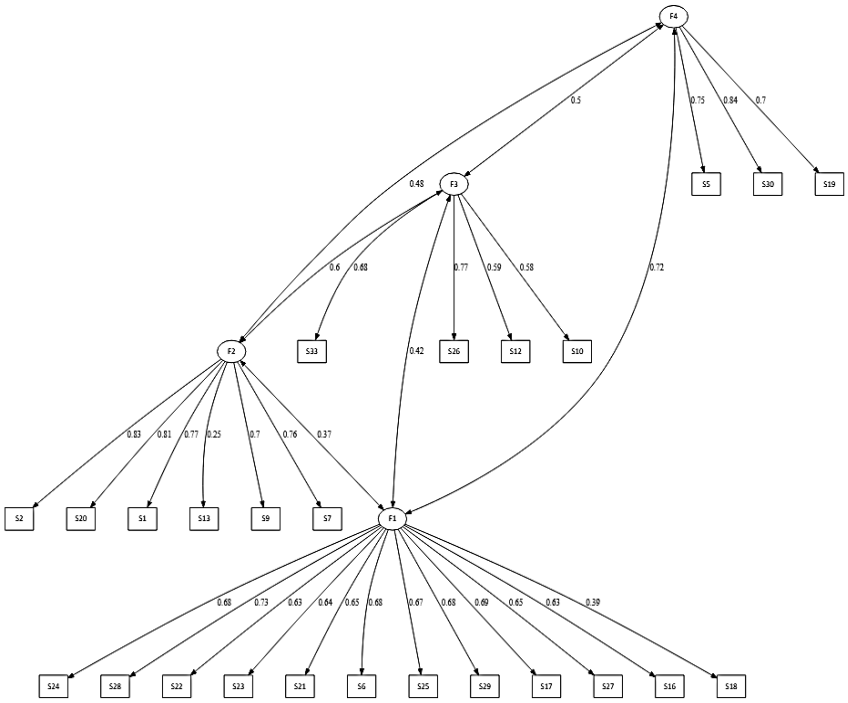

Figure 2. CFA Results of the E-Health Readiness Dimensions Scale of Health Institutions

Figure 2 shows the CFA results of the e-health readiness scale of healthcare institutions. According to the graphical structure obtained as a result of CFA, the standardized load values of all items are positive and above 0.30.
The extent to which the findings obtained in the qualitative research phase of the research were supported by the findings obtained in the quantitative research phase (integration of qualitative findings and quantitative findings) was discussed in the discussion section of the research.

4. Discussion

The e-health readiness scale of health institutions obtained as a result of the qualitative research phase was discovered in a six-dimensional structure in the qualitative data analysis findings. When the explanatory factor analysis findings of the draft scale developed to determine the e-health readiness level of health institutions are examined, it is seen that the relevant scale has a four-dimensional structure. It was observed that the items related to the organizational, legal-legal and educational dimensions in the qualitative research findings were combined into a single factor. Since there is no common opinion in the studies in the literature about whether the relevant dimensions should be considered as independent dimensions or a single dimension, this study aimed to test whether they can be verified by first examining them separately and then verifying them. However, these research findings supported the findings of studies in the literature that considered the three relevant dimensions as a single factor (Pujani et al., 2018; Kiberu et al., 2021). In the relevant literature, studies conducted to determine the e-health readiness of healthcare institutions mentioned "" "structural preparation" dimension is included. The structural dimension means whether an organization has sufficient resources (e.g. human capacity, training, legislation and appropriate equipment, etc.) to be able to provide reliable e-health services (Kiberu et al., 2021). According to this information, "organisational, legal-legal and educational" dimensions have been combined under the "structural dimension" in the scale of e-health readiness of primary health institutions.
The other three dimensions discovered in the qualitative research findings (acceptance and readiness for use, self-efficacy dimensions, technological and infrastructure dimension) are also supported by the quantitative research findings.

In a study conducted in Uganda by Kiberu et al. (2021), the e-health readiness levels of healthcare institutions were evaluated and how infrastructure, technology, human resources and legal regulations affected this process were examined. The importance of the structural readiness dimension was emphasized in this study. Similarly, in our study, structural readiness plays a critical role in the level of readiness of institutions for e-health applications.

This finding underlines the impact of structural factors on technological adaptation and implementation success in healthcare services.

Similarly, Pujani et al. (2018) examined the readiness in the process of adopting e-health applications in regional public hospitals in Indonesia and drew attention to the importance of factors such as technological infrastructure and staff training. Our findings are consistent with this study and show that technological infrastructure and staff training are determining factors in the adoption of e-health applications. This comparison shows that our study correctly identified the basic elements required for the successful implementation of e-health applications.

In addition, Hailegebreal et al. (2023) conducted a study in Ethiopia to assess whether healthcare professionals were ready to implement the Electronic Medical Record (EMR) system. In this study, the knowledge level and positive attitudes of healthcare professionals were determined as important indicators of readiness for e-health applications. The findings in our study are parallel to these results and reveal that the knowledge level and attitudes towards e-health applications are critical factors in the adaptation process of healthcare institutions to these technologies.

5. Conclusion

With this study, the "e-health readiness scale of health institutions", consisting of 25 items in total with four sub-dimensions: structural readiness, acceptance and use readiness, self-efficacy, technology and infrastructure, was developed to evaluate the readiness of health institutions for e-health. The overall Cronbach's Alpha reliability coefficient of the e-health readiness scale of health institutions was calculated as 0.921, and the reliability coefficient of its sub-dimensions was calculated as 0.894, 0.822, 0.752 and 0.806, respectively. When e-health readiness assessment frameworks in the studies in the literature are examined, it is seen that the dimensions obtained in this study support previous studies. For example, Kiberu et al. (2021) in their study, they discussed the structural preparedness dimension, which expresses whether an organization has sufficient resources (human capacity, training, policy and appropriate equipment) to provide reliable health services, within the scope of the e-health readiness evaluation framework. Mauco et al. (2020), in their study, discussed the acceptance and readiness for use dimension, in which healthcare personnel evaluate the extent to which they are exposed to e-health and its perceived benefits as well as its negative effects, within the scope of e-health readiness dimensions. Bhalla et al. (2016) discussed the self-efficacy dimension, which expresses a person's beliefs and expectations regarding their ability to perform a task, in the e-health readiness scale they developed. Studies in the literature (Ojo et al., 2007; Khoja et al., 2007; Wickramasinghe et al., 2005; Kiberu et al., 2021) show that existing hardware, software, networks and internal information and communication technologies resources enable healthcare providers to use clinical innovations and information and communication technologies. It is seen that the technology and infrastructure dimension, which refers to the ability to support the needs, is considered within the scope of e-health readiness evaluation dimensions.

The validity and reliability of the e-health readiness scale of health institutions were determined within the scope of this research. It is recommended that future researchers use this scale to examine the e-health readiness of health institutions in regional, institutional and demographic contexts. Thanks to this scale, healthcare institutions will be able to determine in which areas they need improvement within the scope of digital health applications and develop strategies to plan and implement e-health applications in the most effective way. Healthcare institutions can objectively evaluate their current status regarding e-health applications using this scale. In internal evaluations, this scale can guide the process of identifying weak points and developing improvement strategies in these areas.

The findings provide a clear roadmap for management teams of healthcare institutions on which areas they should focus on to improve e-health applications. In this way, limited resources can be used more efficiently.

Based on the findings in the self-efficacy dimension, the necessary training and development programs can be designed for healthcare professionals to use e-health technologies more effectively. This will increase the level of technology adoption of employees in the long term.

As a result, this developed scale is a reference in the field of e-health and can be a critical measurement tool in the preparation of national and international health institutions for e-health applications. This is important both for institutions providing healthcare services and for improving the quality of care of patients.

The obtained e-health readiness scale can be used as an important tool in increasing the operational efficiency of healthcare institutions, improving service quality and ensuring the efficient use of resources. This scale allows for

the identification of technological and infrastructure deficiencies, enabling rapid improvements in these areas. In addition, effective adoption of e-health applications can have direct positive effects in critical areas such as patient satisfaction, data security and service accessibility. Through this scale, institutions can better plan and distribute their existing resources, and can use it as a guide, especially in planning new technological investments.
Among the potential limitations that may be encountered in the application of the obtained e-health readiness scale, cultural and regional differences, technological maturity levels and human resource adequacy play an important role. Infrastructure and resource problems of health institutions in different geographical regions may require adaptation to local conditions in the application of the scale. In addition, large differences between the technological maturity levels of health institutions may limit the full applicability of the scale in some institutions. Finally, since the effective use of e-health applications depends on adequately trained human resources, lack of training may limit the applicability of the findings obtained from the scale. Therefore, it is important to take these factors into account during the application of the scale.

Ethics Committee Permission: Ethics committee approval was obtained by the Fırat University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee with the decision numbered 2019-26/15 dated 23.05.20219.

References

Barrett, P. (2001). Assessing the reliability of rating data. https://www.pbarrett.net/presentations/rater.pdf.

Baur, C., & Deering, M. J. (2000). *Proposed frameworks to improve the quality of health web sites: Review.* Medscape General Medicine, E35. Retrieved

Bhalla A, Durham RL, Al-Tabaa N, & Yeager C. (2006). The development and initial psychometric validation of the eHealth readiness scale. *Computers Human Behavior*, 65, 460–467. doi: 10.1016/j.chb.2016.09.015.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.

Bryman, A., ve Cramer, D. (2001). Quantitative data analysis with SPSS release 10: A guide for social scientists. London: Routledge.

Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. Educational and Psychological

Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C., & Strahan, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. Psychological Methods, 4(3), 272-299. https://doi.org/10.1037/1082-989X.4.3.272.

Gaddi, A., Capello, F., & Manca, M. (Eds.). (2013). *eHealth, care and quality of life*. Springer Science & Business Media.

Greene, J. C., Caracelli, V. J., & Graham, W. F. (1989). Toward a conceptual framework for mixed-method evaluation designs. *Educational evaluation and policy analysis*, 11(3), 255-274.

Güçlü, İ. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri: Teknik, Yaklaşım, Uygulama*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Güler, A. Halıcıoğlu, BH ve Taşğın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürbüz, S. & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma*. Seçkin Yayıncılık

Finney, S. J., & DiStefano, C. (2013). Non-normal and categorical data in structural equation modeling. In G. R. Hancock & R. O. Mueller (Eds.), Structural equation modeling: A second course (2nd ed., pp. 439-492). Information Age Publishing.

Hailegebreal, S., Dileba, T., Haile, Y., & Abebe, S. (2023). Health professionals' readiness to implement electronic medical record system in Gamo zone public hospitals, southern Ethiopia: an institution based cross-sectional study. BMC Health Services Research, 23(1), 773.

Holgado-Tello, F. P., Chacón-Moscoso, S., Barbero-García, I., & Vila-Abad, E. (2010). Polychoric versus Pearson correlations in exploratory and confirmatory factor analysis of ordinal variables. Quality & Quantity, 44(1), 153-166. https://doi.org/10.1007/s11135-008-9190-y.

Jöreskog, K. G. (1994). On the estimation of polychoric correlations and their asymptotic covariance matrix. Psychometrika, 59(3), 381-389. https://doi.org/10.1007/BF02296131.

Justice, E. O. (2012). E-healthcare/telemedicine readiness assessment of some selected states in Western Nigeria. *International Journal of Engineering and Technology*, 2(2), 195-201.

Kaiser, H. F. (1960). The application of electronic computers to factor analysis. Educational and Psychological Measurement, 20(1), 141-151. https://doi.org/10.1177/001316446002000116.

Khoja, S., Scott, R. E., Casebeer, A. L., Mohsin, M., Ishaq, A. F. M., & Gilani, S. (2007). e-Health readiness assessment tools for healthcare institutions in developing countries. Telemedicine and e-Health, 13(4), 425-432.

Kılıç, T. (2017). e-Sağlık, iyi uygulama örneği; Hollanda. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(3), 203-217

Kiberu, V. M., Mars, M., & Scott, R. E. (2021). Development of an evidence-based e-health readiness assessment framework for Uganda. *Health Information Management Journal*, 50(3), 140-148.

Lawshe C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel psychology*, 28, 563–575.

Mauco, K. L., Scott, R. E., & Mars, M. (2020). Validation of an e-health readiness assessment framework for developing countries. *BMC health services research*, 20(1), 1-10.

Mazloomi, M., Attaran, D., Sanayei, A., Omidvar, M., & Heydarian Aghdash, H. (2018). The evaluation of e-health adoption by Iranian citizens. *Journal of Cardio-Thoracic Medicine*, 6(1), 258-260.

Measurement, 20(1), 37-46.

Muthén, B. O. (1984). A general structural equation model with dichotomous, ordered categorical, and continuous latent variable indicators. Psychometrika, 49(1), 115-132. https://doi.org/10.1007/BF02294210.

Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation* (No. 4). Sage.

Pujani, V., Semiarty, R., & Handika, R. F. (2018). The Readiness Study of E-Health Adoption Among Regional Public Hospitals; An Empirical Study in Indonesia. *International Journal of Health and Medical Sciences*, 4(2), 40-47.

Qureshi, Q. A., Ahmad, I., & Nawaz, A. (2012). Readiness for e-health in the developing countries like Pakistan. *Gomal Journal of Medical Sciences*, 10(1).

Robson, C. (2002). Gerçek dünya araştırması. (Çev. Ş. Çınkır, N. Demirkasımoğlu), Anı Yayıncılık.

Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R package for structural equation modeling. *Journal of statistical software*, 48, 1-36.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). Using multivariate statistics (5th ed.). Pearson.

Tan, J., & Cheng, W., (2005). E-Networkıng. Tan, J. (Ed.) *E-health care information systems: an introduction for students and professionals* içinde (163- 189 ss.). John Wiley & Sons.

Team, R. C., (2020). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. URL https://www.R-project.org/.(Erişim Tarihi: 13.7.2022)

Thurstone, L. L. (1947). Multiple-factor analysis: A development and expansion of the vectors of mind. University of Chicago Press.

Toraman, S. (2021). Karma Yöntemler Araştırması: Kısa Tarihi, Tanımı, Bakış Açıları ve Temel Kavramlar/Mixed Methods Research: A Brief History, Definitions, Perspectives, and Key Elements. *Nitel Sosyal Bilimler*, 3(1), 1-29.

Wickramasinghe, N. S., Fadlalla, A. M., Geisler, E., & Schaffer, J. L. (2005). A framework for assessing e-health preparedness. *International journal of electronic healthcare*, 1(3), 316-334.

Wubante, S. M., Nigatu, A. M., & Jemere, A. T. (2022). Health professionals' readiness and its associated factors to implement Telemedicine system at private hospitals in Amhara region, Ethiopia 2021. PloS one, 17(9), e0275133.

Yeşilyurt, S., & Çapraz, C. (2018). Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kullanılan Kapsam Geçerliği İçin Bir Yol Haritası. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 251-264.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri* (Güncelleştirilmiş geliştirilmiş 11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yusif, S., Hafeez-Baig, A., & Soar, J. (2017). e-Health readiness assessment factors and measuring tools: A systematic review. *International Journal of Medical Informatics*, 107, 56-64.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlilik Ve Güvenirlik Analizi

Turkish Adaptation of University Students Social Support Scale: Validity and Reliability Analysis

Devrim VURAL YILMAZ[1] ve Demet VURAL YÜZBAŞI[2]

[1]*Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, Isparta, devrimvural@sdu.edu.tr,* orcid.org/ 0000-0002-1177-1666
[2]*Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, demet.vural.yuzbasi@ikcu.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-6017-0875

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 30.05.2024
Kabul/Accepted: 28.10.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1492731

Anahtar Kelimeler
Ölçek uyarlama, sosyal bilimler, sosyal destek, üniversite öğrencileri, yükseköğretim

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Blizzard (2020) tarafından geliştirilen Social Support Among Undergraduate Students (SSUS) ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasıdır. Araştırmanın örneklemi Süleyman Demirel Üniversitesi'nde öğrenim gören 362 üniversite öğrencisinden (Ort.yaş = 19.52, SS = 1.29) oluşmuştur. Araştırma kapsamında demografik bilgi formu, Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeği (Blizzard, 2020) ve Üniversite Uyum Ölçeği'nden (Sevinç Tuhanioğlu ve Gizir, 2019) oluşan veri toplama seti uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla Açımlayıcı Faktör Analizi ve ardından Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sürecinde orijinal ölçekte yer alan üç faktörlü yapı korunduğunda, ölçeğin Türkçe formunun varyansın %66,75'ini açıkladığı görülmüştür. Ölçekte yer alan ilk faktör "arkadaş desteği"; ikinci faktör "aile desteği" ve üçüncü faktör "öğretim elemanlarının desteği" olarak isimlendirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen uyum değerleri (CFI = .97, RFI = .95, NFI = .95, GFI = .78, AGFI = .74, IFI = .97, RMSEA = .08; RMR = .07; SRMR = .65) de formun kabul edilebilir düzeyde yapısal geçerliliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. Gerçekleştirilen korelasyon analizlerinde Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeği ve Üniversite Uyum Ölçeği arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Sonuç olarak yapılan analizler ölçeğin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceğini göstermiştir.

Keywords
Higher education, scale adaptation, social sciences, social support, university students.

ABSTRACT

The aim of this study was to adapt the Social Support Among Undergraduate Students (SSUS) scale developed by Blizzard (2020) into Turkish. The sample of the study consisted of 362 university students (M_{age} = 19.52, *SD* = 1.29) studying at Süleyman Demirel University. Within the scope of the study, demographic information form, the SSUS and the University Adjustment Scale (Sevinç Tuhanioğlu & Gizir, 2019) was applied. Exploratory Factor Analysis (EFA) and then Confirmatory Factor Analysis (CFA) were conducted to test the construct validity of the scale. EFA found that the Turkish form of the scale explained 66.75% of the variance when the three-factor structure in the original scale was preserved. The three factors were named as "peer support"; "family support" and "instructor support" respectively. The fit values obtained from CFA also revealed that the form has an acceptable level of structural validity. In the correlation analyses, significant positive relationships were found between the SSUS and University Adjustment Scale. In conclusion, the analyses showed that the Turkish version of the scale can be used as a valid and reliable measurement tool.

Atıf/Citation: Vural Yılmaz, D. ve Vural Yüzbaşı, D. (2025). Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlilik Ve Güvenirlik Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-12
Sorumlu yazar/Corresponding author: Devrim VURAL YILMAZ, devrimvural@sdu.edu.tr

1. Giriş

Üniversite hayatı, öğrencilerin geleceğine büyük ölçüde yön veren ve kendine özgü zorlukları da içeren önemli bir dönemdir (Clinciu, 2013). Üniversite öğrencileri genç yetişkinlik dönemlerinde değişim ve keşifle karakterize edilen kritik geçişler yaşarlar ve bu dönemde yaptıkları seçimler kalıcı sonuçlar doğurabilir (Arnett, 2000). Üniversite, akademik eğitimin yanı sıra gençlerin yeni deneyimler geliştirdiği ve sosyal ağlarını genişlettiği bir değişim dönemidir. Ergenlikten genç yetişkinliğe geçişi kapsayan bu dönem kişinin kendi yaşamını yönetme fırsatına sahip olduğu ve daha bağımsız roller üstlendiği bir aşama olarak birçok sorunu da beraberinde getirir (Lenz, 2001). Üniversite yaşamı öğrencilerin ailelerinden ayrı kaldığı, bağımsız karar almaya başladığı, günlük yaşamlarını yönetmek zorunda olduğu ve finansal sorunlar gibi zorluklarla karşılaştığı bir süreçtir (Andrews ve Wilding, 2004). Bu nedenle birçok öğrenci için üniversite hayatı, yaşam tarzının, sosyal çevresinin ve ilişkilerinin değiştiği stresli bir süreç haline gelebilmektedir (Steptoe, Tsuda, Tanaka ve Wardle, 2007).

Akademik, sosyal ve finansal stres faktörleri öğrencilerin üniversite hayatına uyumunu ve yaşam kalitelerini büyük ölçüde etkilemektedir. Üniversite öğrencileri nispeten sınırlı sosyal deneyimleri nedeniyle, genellikle daha düşük öz bilince ve psikolojik dayanıklılığa sahiptir, bu nedenle psikolojik sorunlara karşı daha savunmasızdırlar (Bask ve Salmela-Aro, 2013). Öğrencilerin bu döneme daha rahat uyum sağlamalarında ve duygusal tükenmelerini azaltmada sosyal desteğin önemli bir rolü bulunmaktadır. Sosyal destek, üniversite öğrencileri için en önemli koruyucu faktörlerden biri olarak görülmektedir (Tao, Dong, Pratt, Hunsberger, ve Pancer, 2000). Nitekim araştırmalar sosyal desteğin stresli yaşam olaylarına karşı bir tampon görevi gördüğünü göstermektedir (Dollete, Steese, Phillips ve Matthews, 2004). Sosyal destek, üniversite öğrencilerine güvenlik ve yeterlilik duygusu sağlayarak zorluklarla daha verimli bir şekilde başa çıkmalarına yardımcı olmaktadır. Daha güçlü sosyal desteğe sahip olanlar, destekleyici bir ağa dâhil olarak üniversiteye sosyal olarak daha fazla entegre olmakta ve daha iyi konumlanmaktadır (Sarason, Sarason ve Pierce,1990).

Sosyal destek, bir bireyin çevresinden aldığı veya var olduğunu algıladığı saygı, ilgi ve yardım gibi sosyal ve psikolojik kaynakları ifade etmektedir (Lin, 1986). Sosyal destek "güvenebileceğimiz, bizi önemsediklerini, değer verdiklerini ve sevdiklerini hissettiren insanların varlığı veya ulaşılabilirliği" olarak tanımlanabilir (Sarason, Sarason ve Pierce, 1983: 127). Barrera (1986: 413) sosyal desteğin genel bir kavram olarak kullanılmasından çok bağlama göre değerlendirilmesi gerektiğini savunmakta ve üç farklı sosyal destek kategorisi tanımlamaktadır: sosyal bütünleşme (social embeddedness), eyleme geçirilen destek (enacted support) ve algılanan sosyal destek (perceived social support). Sosyal bütünleşme, bireylerin sosyal çevrelerindeki önemli diğer kişilerle olan bağlantıların odaklanmaktadır. Eyleme geçirilen destek başkalarının bir kişiye yardım ederken gerçekleştirdikleri eylemleri ifade etmektedir. Algılanan sosyal destek ise başkalarıyla güvenli bir şekilde bağlantıda olmanın bilişsel değerlendirmesi olarak görülmektedir (Barrera, 1986: 415-417). Algılanan sosyal destek, sosyal desteğin en yaygın kullanılan ölçütlerinden biridir. Algılanan sosyal destek, bir kişinin başkalarından (örneğin arkadaşlarından ve ailesinden) destek alabileceğine dair algısıdır ve hem destekleyici davranışı sağlayan bireyle olan ilişkini hem de çevresel bağlamı kapsar (Hobfoll ve Vaux, 1993). Eğitim ortamlarında ise sosyal destek veren gruplar genellikle öğretmenler, akranlar ve ebeveynlerdir.

Sosyal desteğin etkisine ilişkin farklı grupları ve değişkenleri içeren birçok araştırma bulunmaktadır. Ancak üniversite yaşamının kendine özgü sorunları vardır ve gelişimsel geçiş sürecinin benzersiz bir aşamasını temsil etmektedir (Robotham, 2008). Bu nedenle, ruh sağlığını ve yaşam kalitesini koruyan sosyal destek kaynaklarının belirlenmesi, üniversite öğrencilerinin duygusal, sosyal ve akademik uyumu için çok önemlidir (Alsubaie, Stain, Webster ve Wadman, 2019). Üniversite öğrencilerinde sosyal destek üzerine yapılan araştırmalar, sosyal desteğin birçok farklı değişkenle ilişkisini incelemektedir. Örneğin bazı araştırmalar sosyal destek ile yalnızlık duygusu arasındaki ilişkiyi ele almaktadır (Bernardon, Babb, Hakim-Larson ve Gragg, 2011; Duru, 2007; Elkin, 2017; Sayın, 2018; Yılmaz, Yılmaz ve Karaca, 2008). Sosyal desteğin öğrencilerin iyi oluş durumlarına etkisini araştıran çok sayıda çalışma da bulunmaktadır (Aydın ve Kahraman, 2017; Awang, Kutty ve Ahmad, 2014; Brannan, Biswas-Diener, Mohr, Mortavazi ve Stein, 2013; Iraz, Arıbaş ve Özşahin, 2021; Kaya, Çenesiz ve Aynas, 2019; Saygın, 2008). Araştırmalar üniversiteye geçiş gibi stresli durumları veya yaşam olaylarını konuşabilecek birilerinin olmasının stresi azalttığını ve öğrencinin sağlığına olumlu katkıda bulunduğunu göstermektedir (Alsubaie ve diğerleri, 2019; Barry, Hudley, Kelly ve Cho, 2009; Çetinkaya ve Korkmaz, 2019; Friedlander, Reid, Shupak, Cribbie, 2007; Kiyama, Harper, Ramos, Aguayo,

Page, Riester, 2015; Museus, 2014; Talwar, Kumaraswamy ve Ar, 2013; Yamaç, 2009). Sosyal desteğin psikolojik dayanıklılık açısından önemli sonuçları olduğu da görülmektedir (Aydın ve Egemberdiyava, 2018; Eker, Taş ve Anlı, 2020; Gün, 2021; Güngörmüş, Okanlı, Kocabeyoğlu, 2015; Terzi, 2008). Son yıllarda internet kullanımı ve bağımlılığıyla sosyal destek ilişkisini araştıran çalışmaların sayısı da artmaktadır (Baş, Soysal ve Aysan, 2016; Bilgin ve Taş, 2018; Karasu, 2017; Kavaklı ve Yalçın, 2020; Oktan, 2015; Yıldız ve Koçak, 2020; Yılmaz, 2022). Sosyal destek ile ilgili araştırmaların önemli bir kısmı da üniversite yaşamına uyumu konu almaktadır ve üniversite öğrencilerinde sosyal destek ve uyum davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (Bender, Osch, Sleegers ve Ye, 2019; Özabacı, 2023; Friendler ve diğerleri, 2007; Kang ve Cho, 2018; Maqbool, Mahmood, Zaidi, Ajid, Javaid ve Mazhar, 2021; Oliveira, Soarez, Monterio ve Hernandez, 2020; Omar, 2020; Paramo, Martinez, Tinejero ve Rodriguez, 2014; Rahat, 2014; San ve Guo, 2023; Srivastava ve Barmola, 2012; Turkpour ve Mehdinezhad, 2016; Wang, Chen, Zhao ve Xu, 2006; Yusoff, 2012).

Yukarıda bazı örnekleri verilen birçok araştırma üniversite öğrencileri açısından sosyal desteğin önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, üniversitelerde öğrencilerin uyum sürecini güçlendirmek, terk oranlarını azaltmak ve başarıyı arttırmak için sosyal destekle ilgili çalışmalara ciddi bir ihtiyaç vardır. Öğrencilere uygun destek sistemlerini sunabilmek için her bir öğrencinin hangi alanlarda desteğe ihtiyaç duyabileceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu tespitler yapılırken üniversite yaşamının kendine özgü koşulları da göz önüne alınmalıdır. Ancak üniversite öğrencilerinde sosyal destekle ilgili çalışmalar, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (MSPSS), Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (PSSS) gibi genelleştirilmiş sosyal destek ölçümlerini kullanmakta ve üniversite ortamında bulunan durumsal faktörleri dikkate almamaktadır. Bu nedenle kullanılan sosyal destek ölçeğinin üniversite öğrencisi olma deneyimini tam olarak yansıtması mümkün olmamaktadır. Örneğin MSPSS, "arkadaşlarım bana gerçekten yardım etmeye çalışıyor" ve "sorunlarım hakkında ailemle konuşabiliyorum" gibi geniş ifadeler kullanarak arkadaşlardan, aileden ve önemli kişilerden gelen desteği araştırmaktadır. Dolayısıyla bir üniversite öğrencisinin akademik deneyimi veya öğretim elemanlarıyla ilişkisi gibi doğrudan üniversiteye yönelik faktörleri içermemektedir (Blizzard, 2020: 29).

Bu eksiklikten yola çıkan Heather M. Blizzard (2020), lisans öğrencileri için algılanan sosyal desteği ölçmek amacıyla Social Support Among Undergraduate Students (SSUS) ölçeğini geliştirmiştir. Ölçek geliştirme sürecinde araştırmacı öncelikle sosyal desteği üniversite deneyimiyle doğrudan ilişkili olarak algılanan duygusal, finansal ve akademik destek olarak tanımlamıştır. Daha sonra literatür araştırmasından elde edilen bulgular çerçevesinde ölçeğin yapısı tasarlanmıştır. Öncelikle literatürde tartışılan destek kaynaklarında bir ortaklık olduğu görülmüştür ve aile, arkadaş ve öğretim elemanları olmak üzere üç temel destek kaynağı belirlenmiştir. Bu çerçevede ölçek "aile desteği", "öğretim elemanlarının desteği" ve "arkadaş desteği" olmak üzere üç faktörden oluşmaktadır. Daha sonra öğrencilerin sosyal destekle ilgili temel gereksinimleri göz önüne alınmıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan genel eğilim, öğrencilerin hayatlarında genellikle üniversitedeki deneyimlerini anlayan, üniversite sisteminde yollarını bulmalarına yardım edebilecek, üniversiteyi finanse etmelerine katkı sağlayabilecek, akademik çalışmalarında onlara destek olabilecek ve duygusal durumlarını düzeltmelerine yardımcı olabilecek birilerinin önemini göstermektedir. Bu nedenle ölçek maddeleri, öğrencilerin bu alanlarda destek alıp almadıklarını belirleyecek şekilde oluşturulmuştur. İlk faktör olan aile desteği, aile üyelerinden gelen sosyal desteği ölçmek için geliştirilen 11 maddeden oluşmaktadır. Maddeler öğrencinin ailesinde üniversite yaşamıyla ilgili olarak konuşabileceği, kendisine duygusal destek veren, cesaretlendiren, başarılarından gurur duyan, gerektiğinde finansal destek isteyebileceği bireylerin var olup olmadığını kapsamaktadır. İkinci faktör olan öğretim elemanlarının desteği 10 maddeden oluşmaktadır. Bu kapsamda kendisiyle ilgilenen, akademik çalışmalarında yol gösteren, duygusal olarak destek veren öğretim elemanlarının olup olmadığı sorulmaktadır. Arkadaş desteği faktörü ise arkadaşlardan ve sınıf arkadaşlarından alınan sosyal desteği ölçmek için geliştirilen 11 maddeden oluşmaktadır. Bu boyutta öğrencinin üniversitede yaşadıklarıyla ve sorunlarıyla ilgili paylaşımda bulunabileceği arkadaşlarının olup olmadığı sorulmaktadır.

Bu çalışmada Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeği'nin (Blizzard, 2020) Türkçeye uyarlanarak geçerlik ve güvenirlik analizlerinin yapılması amaçlanmıştır. Ölçeğin, alan yazında yer alan sosyal destek ölçeklerinden önemli ölçüde ayrıştığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu ölçeğin Türkçeye uyarlanmasının alan yazına önemli bir katkı sunacağı öngörülmektedir. Ölçeğin Türkçeye kazandırılmasının, üniversite öğrencilerinde sosyal

destek kavramını farklı bir perspektif ile ele alınabilmesi ve farklı disiplinler tarafından kullanılabilecek olması açısından önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında demografik bilgi formu, Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeği (Blizzard, 2020) ve Üniversite Uyum Ölçeğinden (Sevinç Tuhanioğlu ve Gizir, 2019) oluşan veri toplama seti uygulanmıştır.
Demografik Bilgi Formu: Katılımcıların cinsiyet, sınıf, fakülte, anne-baba eğitim düzeyine yönelik sorulardan oluşmaktadır.
Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeği (Social Support among Undergraduate Students-SSUS): Bu çalışma kapsamında Türkçeye uyarlaması yapılan ölçektir. Ölçek Blizzard (2020) tarafından üniversite öğrencilerinin arkadaşlarından, ailelerinden ve öğretim elemanlarından algıladıkları sosyal desteği belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek arkadaş desteği, aile desteği, öğretim elemanlarının desteği olmak üzere 3 faktör ve 32 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 5'li Likert tipi (1 = kesinlikle katılmıyorum ve 5 = kesinlikle katılıyorum) değerlendirme gerektirmektedir. Ölçek geliştirme çalışmasında elde edilen doğrulayıcı faktör analizi uyum değerleri $\chi 2$ (374) = 833.77, p< .001; RMSEA = 0.069, CFI = 0.911, AIC = 955.77 şeklinde raporlanmıştır.
Üniversite Uyum Ölçeği: Üniversite Uyum Ölçeği, Sevinç Tuhanioğlu ve Gizir (2019) tarafından üniversite öğrencilerinin üniversiteye uyum düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 45 madde ve 4 faktörden oluşmaktadır. Ölçekte "1 = bana hiç uygun değil" ile "7 = bana tamamen uygun" arasında olmak üzere 7'li Likert tipi değerlendirme yapılmaktadır. Ölçekten alınan puanların artması, uyum düzeyinin artmasına işaret etmektedir. Ölçeğe ilişkin doğrulayıcı faktör analizi değerleri X^2/sd = 1.91, RMSEA = .047, SRMR = .051, GFI = .92, AGFI = .90, CFI = .98, NFI = .95, NNFI= .97, IFI = .98 ve RFI = .94 olarak bildirilmiştir. Ölçeğin iç tutarlık katsayıları akademik uyum için .92, sosyal uyum için .88, kişisel-duygusal uyum için .91, kurumsal uyum için .89 ve toplam ölçek puanı için .94 olarak bildirilmiştir. Mevcut çalışmada iç tutarlık katsayıları tüm ölçek için .95 ve akademik uyum için .93, sosyal uyum için .93, kişisel-duygusal uyum için .92 ve kurumsal uyum için .91 olarak hesaplanmıştır.

2.2. Katılımcılar

Mevcut araştırmanın örneklemini 362 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcıların yaşları (*Ort.* = 19.52, *SS* = 1.29). 17 ile 24 arasında değişmektedir. Örneklemin %25.7'sini erkek (*N* = 93), %74.3'ünü ise kadın (*N* = 269) bireylerdir. Katılımcılar ilişkin diğer özellikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

	N	%
Öğrenim gördüğü fakülte		
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	174	48.1
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	78	21.5
Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi	35	9.7
Eğitim Fakültesi	18	5.0
Hukuk Fakültesi	12	3.3
İletişim Fakültesi	11	3.0
Mimarlık Fakültesi	11	3.0
Diğer fakülteler	23	6.4
Sınıf düzeyi		
1. sınıf	181	50.0
2. sınıf	106	29.3
3. sınıf	65	18.0
4. sınıf	10	2.8
Anne eğitim düzeyi		
Okula gitmeyen	16	4.4

İlkokul mezunu	113	31.2
Ortaokul mezunu	84	23.2
Lise mezunu	102	28.2
Yüksekokul mezunu	11	3.0
Üniversite mezunu	35	9.7
Doktora mezunu	1	.3
Baba eğitim düzeyi		
Okula gitmeyen	6	1.7
İlkokul mezunu	68	18.8
Ortaokul mezunu	76	21.0
Lise mezunu	113	31.2
Yüksekokul mezunu	16	4.4
Üniversite mezunu	77	21.3
Doktora mezunu	3	.8
Okula gitmeyen	3	.8
Aile gelir düzeyi		
Düşük gelir	46	12.7
Orta gelir	298	82.3
Yüksek gelir	18	5.0

2.3. İşlem

Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışması kapsamında öncelikle ölçeği geliştiren araştırmacıdan ve Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (Tarih:05.03.2024 Karar No: 44) gerekli izinler alınmıştır. Ardından iki çevirmen tarafından orijinal ölçek çeviri ve tekrar çeviri yöntemiyle Türkçeye çevrilmiştir. Türkçeye çevrilen ölçek, içerik uyumu ve kültürel uyum açısından alanlarında uzman iki akademisyen tarafından değerlendirilmiştir. Uzmanlar tarafından yapılan değerlendirmenin ardından ölçeğe son şekli verilmiştir. Çalışma kapsamında katılımcılara çevrimiçi platform aracılığıyla ulaşılmış ve ölçekler çevrimiçi uygulanmıştır. Üniversite öğrencileri öncelikle çalışmanın kapsamı, amacı ve etik hakları konularında bilgilendirilmiş ve ardından çalışmaya gönüllü katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuştur. Katılımcıların ölçek doldurma süreçleri her bir katılımcı için ortalama 15 dakika sürmüştür.

2.4. Analiz

Ölçeğin Türkçe formunun faktör yapısını incelemek amacıyla Açımlayıcı (Exploratory) Faktör Analizi yapılmıştır. Bu süreçte teknik olarak Temel Bileşenler Analizi kullanılmıştır. Analiz öncesinde Kaiser- Meyer-Olkin Testi ve Barlett küresellik testi yapılarak gerekli gerekli varsayımların test edilmiştir. Ardından elde edilen faktör yapısının doğrulanması amacıyla Doğrulayıcı (Conformitory) Faktör Analizi yürütülmüştür. Model uyumunun değerlendirilmesinde alan yazında belirtilen uyum indeksleri dikkate alınmıştır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012, s. 271-272). Ayrıca t-test aracılığıyla her bir madde için %27' lik alt-üst grup karşılaştırmaları gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin ve ölçekte yer alan faktörlerin güvenirliği iç tutarlılık (cronbach alpha) analizleri ile incelenmiştir. Ölçüt bağıntılı geçerliğin değerlendirilmesi için ise korelasyon analizleri yürütülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizinde LISREL.8.80 programından, diğer tüm analizlerde ise SPSS.22 paket programından faydalanılmıştır.

3. Bulgular

Temel analizlere geçilmeden önce araştırma değişkenlerine ilişkin verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla basıklık-çarpıklık değerleri incelenmiştir. Tüm puanlara ait değerlerin -2 ile 2 aralığında değiştiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla verinin normal dağıldığına ilişkin varsayımın karşılandığı belirlenmiş ve analizlere geçilmiştir.

Ölçeğin Türkçe formunun faktör yapısını keşfetmek amacıyla açımlayıcı faktör analizi yürütülmüştür. Öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Testi yapılarak açımlayıcı faktör analizinin temel varsayımlarını test edilmiştir. KMO değeri .94 olarak tespit edilmiştir. Barlett küresellik testi ki kare değerinin de $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu ($\chi 2$ (496) = 10127.72) bulgulanmıştır. Elde edilen bu değerler veri setinin

açımlayıcı faktör analizi için uygunluğuna işaret etmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sürecinde faktörleşme tekniği olarak Temel Bileşenler Analizi, döndürme tekniği olarak ise Varimax döndürme kullanılmıştır. İlk yapılan faktör analizinde özdeğeri 1'den büyük olan değerlerin faktör olarak belirlenmesi sağlanmıştır. Bu analizde verinin 4 faktörde toplandığı ancak son faktörün özdeğerinin 1.005 olduğu ve varyansın yalnızca %3.14'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. 4. faktörün değerlerinin düşük çıkması ve orijinal ölçeğe paralel bir yapının belirlenip belirlenemeyeceğinin tespiti amacıyla ikinci bir faktör analizi yürütülerek faktör sayısının 3 olarak hesaplanması istenmiştir. Yapılan analizler 3 faktörden oluşan ölçeğin toplam varyansın %66,75'ini açıkladığını göstermektedir. Maddelerin faktör yük değerlerine bakıldığında ise tüm maddelerin .645 ile .896 arasında değerler aldığı gözlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, orijinal ölçeğe paralel olarak birinci faktörün 11 maddeden oluştuğu ve varyansın %39.09'unu açıkladığı görülmüştür. Bu faktöre "arkadaş desteği" ismi verilmiştir. Varyansın %18.16'sını açıklayan ve "aile desteği" olarak isimlendirilen ikinci faktörün de 11 maddeden oluştuğu tespit edilmiştir. Üçüncü faktör ise "öğretim elemanlarının desteği" olarak isimlendirilmiştir ve bu faktörün varyansın %9.50'sini açıklayan 10 maddeden meydana geldiği görülmüştür. Ölçekte yer alan maddeler %27'lik alt-üst grup karşılaştırmaları ile incelenmiştir ve tüm maddelerin ortalama puanları arasındaki farklılıkların $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi ve madde analizinden elde edilen sonuçlar detaylarıyla Tablo 2'de sunulmuştur.

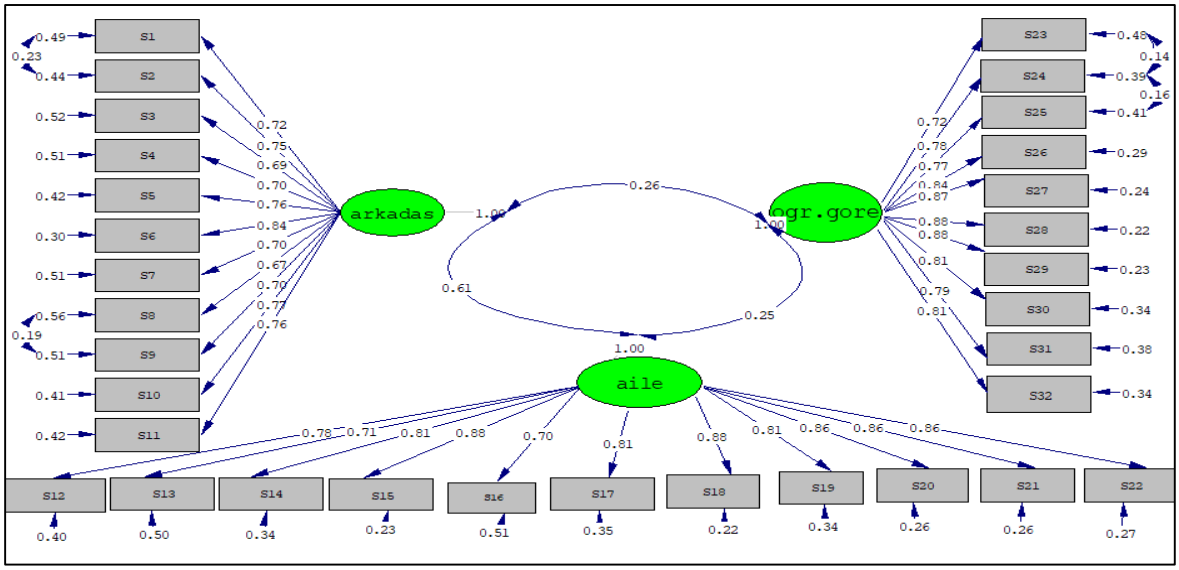
Tablo 2. Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeğine İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi ve Madde Analizleri

Maddeler	*Ort.*	*SS*	Faktörler			%27' lik alt-üst grup karşılaştırmaları				
			1	2	3	*Grup*	*Ort.*	*SS*	*sd*	*t*
Madde 1	4.07	.89	.207	.014	**.747**	Alt grup Üst grup	3.54 4.66	1.06 .57	194	-9.242*
Madde 2	4.16	.85	.265	.047	**.745**	Alt grup Üst grup	3.64 4.68	1.08 .60	194	-8.350*
Madde 3	4.13	.89	.181	.072	**.706**	Alt grup Üst grup	3.56 4.68	1.13 .49	194	-9.016*
Madde 4	3.99	.87	.312	.147	**.645**	Alt grup Üst grup	3.37 4.54	1.01 .59	194	-9.917*
Madde 5	4.02	.90	.213	.043	**.759**	Alt grup Üst grup	3.43 4.58	1.03 .82	194	-8.677*
Madde 6	4.12	.85	.254	.050	**.809**	Alt grup Üst grup	3.54 4.66	1.03 .62	194	-9.242*
Madde 7	3.87	.92	.155	.177	**.699**	Alt grup Üst grup	3.22 4.55	1.04 .61	194	-10.880*
Madde 8	4.03	1.03	.118	.150	**.702**	Alt grup Üst grup	3.36 4.61	1.25 .70	194	-8.658*
Madde 9	3.84	1.04	.202	.116	**.706**	Alt grup Üst grup	3.14 4.40	1.24 .86	194	-8.223*
Madde 10	3.77	.99	.294	.186	**.711**	Alt grup Üst grup	2.98 4.45	1.13 .64	194	-11.180*
Madde 11	4.05	.97	.306	.070	**.715**	Alt grup Üst grup	3.37 4.60	1.18 .77	194	-8.682*
Madde 12	4.12	.98	**.743**	.110	.291	Alt grup Üst grup	3.39 4.87	1.17 .34	194	-11.999*
Madde 13	3.80	1.22	**.688**	.168	.242	Alt grup Üst grup	2.70 4.64	1.27 .74	194	-13.078*
Madde 14	4.25	.97	**.741**	.085	.377	Alt grup Üst grup	3.46 4.87	1.31 .34	194	-10.302*
Madde 15	4.05	1.01	**.862**	.164	.195	Alt grup Üst grup	3.17 4.80	1.21 .45	194	-12.429*
Madde 16	4.10	1.02	**.690**	.095	.208	Alt grup Üst grup	3.36 4.66	1.20 .69	194	-9.328*
Madde 17	3.94	1.19	**.831**	.149	.112	Alt grup Üst grup	2.97 4.67	1.28 .70	194	-11.563*
Madde 18	4.36	.90	**.849**	.021	.276	Alt grup Üst grup	3.63 4.90	1.27 .30	194	-9.582*
Madde 19	4.34	.85	**.757**	.095	.296	Alt grup Üst grup	3.69 4.92	1.11 .31	194	-10.546*
Madde 20	4.33	.87	**.818**	.080	.282	Alt grup Üst grup	3.64 4.93	1.08 .26	194	-11.491*

Madde 21	4.28	.92	**.841**	.040	.233	Alt grup Üst grup	3.61 4.86	1.13 .43	194	-10.212*
Madde 22	4.03	1.07	**.848**	.113	.185	Alt grup Üst grup	3.13 4.73	1.31 .49	194	-11.320*
Madde 23	3.34	1.11	.146	**.744**	.225	Alt grup Üst grup	2.45 4.08	1.05 .75	194	-12.522*
Madde 24	3.27	1.13	.130	**.805**	.181	Alt grup Üst grup	2.22 4.06	.96 .80	194	-14.588*
Madde 25	3.29	1.16	.220	**.791**	.123	Alt grup Üst grup	2.23 4.12	.99 .79	194	-14.730*
Madde 26	3.26	1.10	.128	**.838**	.142	Alt grup Üst grup	2.37 4.03	1.04 .74	194	-12.914*
Madde 27	3.15	1.15	.077	**.872**	.051	Alt grup Üst grup	2.35 3.97	1.09 .89	194	-11.383*
Madde 28	2.93	1.16	.041	**.896**	-.001	Alt grup Üst grup	2.20 3.72	1.12 .95	194	-10.242*
Madde 29	2.91	1.17	.052	**.874**	.079	Alt grup Üst grup	2.16 3.72	1.02 .97	194	-10.958*
Madde 30	3.25	1.15	.095	**.817**	.110	Alt grup Üst grup	2.46 4.07	1.11 .84	194	-11.439*
Madde 31	2.80	1.22	.024	**.816**	-.044	Alt grup Üst grup	2.16 3.51	1.06 1.12	194	-8.624*
Madde 32	3.24	1.12	.084	**.808**	.147	Alt grup Üst grup	2.43 4.06	1.05 .80	194	-12.222*

Not: [1] n = 98; [2] n = 98; *p < .001
1. faktör: arkadaş desteği; 2. faktör: aile desteği; 3. faktör: öğretim elemanlarının desteği

Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeğinin açımlayıcı faktör analizinde gözlemlenen faktör yapısını doğrulamak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yürütülmüştür (Bkz. Şekil 1). Analiz sürecinde modifikasyon önerileri doğrultusunda aynı faktörde yer alan bazı maddelerin hataları birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Yapılan analizde ki-kare anlamlılık değeri 1644.69; serbestlik derecesi ise 457 olarak bulgulanmıştır (p = 0.00). Ki-kare değeri ile serbestlik derecesinin oranın ($\chi 2$/sd = 3,59) ise kabul edilebilir değer olan beşin (5) altında olduğu tespit edilmiştir. Uyum iyiliği değerleri ise CFI = .97, RFI = .95, NFI = .95, GFI = .78, AGFI = .74 ve IFI = .97 olarak belirlenmiştir. Modele ilişkin hata indekslerine bakıldığında ise RMSEA değerinin .085; RMR değerinin .07; SRMR değerinin ise .65 olduğu hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ölçeğin Türkçe formunun kabul edilebilir bir düzeyde yapısal geçerliliğe sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Şekil 1: Standartlaştırılmış Katsayılar ile Path Diyagramı

Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeğinin faktörleri arasındaki korelasyon katsayıları da hesaplanmıştır. Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeği ile arkadaş desteği *(r* = .78, *p* < .01), aile desteği *(r* = .80, *p* < .01) ve öğretim elemanlarının desteği *(r* = .71, *p* < .01) faktörleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte alt faktörlerin de birbirleri ile anlamlı düzeyde ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeğinin dış kriter geçerliğinin değerlendirilmesi amacıyla ise toplam ölçek puanı ve alt faktörleri ile Üniversite Uyum Ölçeği arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Korelasyon analizlerinde, Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeğinden elde edilen toplam puan ve alt faktörlerinden elde edilen puanlar ile Üniversiteye Uyum Ölçeği ve tüm alt faktörleri arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeği ve Üniversite Uyum Ölçeği Arasındaki Korelasyonlar

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeği	-								
2. Arkadaş desteği	,78*	-							
3. Aile desteği	,80*	,57*	-						
4. Öğretim elemanlarının desteği	,71*	,27*	,27*	-					
5. Üniversite Uyum Ölçeği	,52*	,38*	,29*	,50*	-				
6. Akademik uyum	,45*	,23*	,23*	,55*	,78*	-			
7. Sosyal uyum	,48*	,50*	,24*	,37*	,80*	,50*	-		
8. Kurumsal uyum	,39*	,25*	,25*	,39*	,83*	,61*	,54*	-	
9. Kişisel uyum	,25*	,14*	,17*	,24*	,67*	,33*	,34*	,46*	-

* *p* < .01

Son olarak Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeği'nin ve alt faktörlerinin iç tutarlık güvenirliğinin tespit edilmesi amacıyla Cronbach alfa değerleri incelenmiştir. Ölçeğin bütününe ilişkin iç tutarlık katsayısı .95 olarak bulunmuştur. Alt boyutlara ilişkin katsayılar ise arkadaş desteği için .93; aile desteği ve öğretim elemanlarının desteği faktörleri için .95 olarak hesaplanmıştır.

4. Tartışma

Bu çalışmanın temel amacı Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeğinin Türkçeye çevrilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesidir. Söz konusu ölçeğin, ülkemiz alan yazınında yer alan diğer sosyal destek ölçeklerinden önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Nitekim ölçekte yer alan maddeler üniversite öğrencilerinin üniversite yaşamına özgü belirli durumlar (örn. üniversitedeki deneyimlerle başa çıkma, üniversite sistemini keşfetme, üniversite yaşamını finanse etme, akademik çalışmalar, duygusal durumlarını düzenleme) kapsamında sunulabilecek destekleri içermektedir. Bu bağlamda ölçek "aile desteği", "öğretim elemanlarının desteği" ve "arkadaş desteği" olmak üzere üç kaynaktan elde edilebilecek destekleri içermektedir. Ölçeğin Türkçe formunun psikometrik özellikleri açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, %27' lik alt-üst grup karşılaştırmaları, korelasyon analizleri ve iç tutarlılık Cronbach alfa katsayı hesaplamaları aracılığıyla incelenmiştir.

Açımlayıcı faktör analizi sürecinde orijinal ölçekte yer alan 32 madde ve üç faktörlü yapı korunduğunda, ölçeğin Türkçe formunun varyansın %66,75'ini açıkladığı görülmüştür. Ölçekte yer alan ilk faktör "arkadaş desteği"; ikinci faktör "aile desteği" ve üçüncü faktör "öğretim elemanlarının desteği" olarak isimlendirilmiştir. Türkçe formunda elde edilen madde faktör yüklerinin de orijinal ölçek ile paralellik gösterdiği bulunmuştur. Ölçeğin Türkçe formunun üç faktörlü yapısını doğrulamak amacıyla yürütülen doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen uyum değerleri de formun kabul edilebilir düzeyde yapısal geçerliliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca ölçekte bulunan maddeler %27'lik alt-üst grup karşılaştırmaları ile incelenmiştir. T-test analizleri tüm maddelerin ortalama puanları arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte ölçeğin tamamı ile alt faktörleri arasında da anlamlı düzeyde pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Tüm bu bulgular ölçeğin yapısının orijinal ölçekle paralellik gösterdiğini ve yapısal geçerliliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Ölçeğin dış kriter geçerliğinin değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen korelasyon analizleri de Üniversite Öğrencileri Sosyal Destek Ölçeği ve Üniversite Uyum Ölçeği arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular, üniversite öğrencilerinin sosyal destek algısı ve alt faktörleri (arkadaş desteği, aile desteği ve öğretim elemanlarının desteği) ile üniversite uyumu toplam puanı ve alt faktörleri

(akademik uyum, sosyal uyum, kurumsal uyum ve kişisel uyum) arasında pozitif yönde ilişkiler olduğunu göstermiştir. Bu bulgular alan yazında yer alan çalışmalar ile paralellik göstermektedir (Bejerano, 2014; Bender ve diğerleri, 2019; Özabacı, 2023; Friendler ve diğerleri, 2007; Kang ve Cho, 2018; Maqbool ve diğerleri, 2021; Oliveira ve diğerleri, 2020; Omar, 2020; Paramo ve diğerleri, 2014; Rahat, 2014; San ve Guo, 2023; Srivastava ve Barmola, 2012; Turkpour ve Mehdinezhad, 2016; Wang ve diğerleri., 2006; Yusoff, 2012). Ölçeğin iç tutarlılık cronbach alfa değerine bakıldığında ise hem tüm ölçeğin hem de alt faktörlerinin güvenirliğinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ölçeğin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir olduğu görülmektedir.

Üniversite öğrencileri özelinde sosyal desteği ölçmek üzere Türkçeye uyarlanan ölçeğin konuyla ilgili akademik çalışmalarda üniversitelerin kendine özgü yönlerini içeren bir ölçüm aracı olarak kullanılması öngörülmektedir. Diğer yandan üniversitelerin farklı öğrenci gruplarının ihtiyaçlarını anlayabilmesi, eksik oldukları sosyal destek alanlarını tespit edebilmesi açısından da fayda sağlaması beklenmektedir. Bu bağlamda üniversiteler öğretim elemanlarının öğrencilerle olan ilişkisi hakkında bilgi sahibi olarak destek konusunda daha bilinçli adımlar atabilecektir. Aynı şekilde öğrenciler arasında akran desteğinin geliştirilmesine yönelik programların ve faaliyetlerin planlanması mümkündür.

Kaynaklar

Alsubaie, M. M., Stain, H. J., Webster, L. A. D., & Wadman, R. (2019). The role of sources of social support on depression and quality of life for university students. *International Journal of Adolescence and Youth, 24*(4), 484-496. Erişim adresi https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02673843.2019.1568887.

Andrews, B., & Wilding, J. M. (2004). The relation of depression and anxiety to life-stress and achievement in students. *British Journal of Psychology, 95*(4), 509-521.

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. American Psychologist, 55(5), 469. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469

Awang, M. M., Kutty, F. M., & Ahmad, A. R. (2014). Perceived social support and well being: First-year student experience in university. *International Education Studies, 7*(13), 261-270. DOI: 10.5539/ies.v7n13p261

Aydın, A., Kahraman, N., & Hiçdurmaz, D. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi olma düzeylerinin belirlenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 8*(1), 40-47. https://doi.org/10.33716/bmedj.1239124

Aydın, M., & Egemberdiyeva, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi, 3*(1), 37-53. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/496083

Barrera Jr, M. (1986). Distinctions between social support concepts, measures, and models. American Journal of Community Psychology, 14(4), 413-445.

Barry, L. M., Hudley, C., Kelly, M., & Cho, S. (2009). Differences in self-reported disclosure of college experiences by first-generation college student status. *Adolescence, 44*(173), 55-68. Erşim adresi https://www.proquest.com/openview/7ad5dfe85b9b7c03ca6373d78ba80740/1?pq-origsite=gscholar&cbl=41539

Bask, M., & Salmela-Aro, K. (2013). Burned out to drop out: Exploring the relationship between school burnout and school dropout. *European Journal of Psychology of Education, 28*, 511-528. https://doi.org/10.1007/s10212-012-0126-5

Baş, A. U., Soysal, F., & Aysan, F. (2016). Üniversite öğrencilerinde problemli internet kullanımının psikolojik iyi-oluş ve sosyal destek ile ilişkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5*(4), 1035-1046. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/206384

Bender, M., van Osch, Y., Sleegers, W., & Ye, M. (2019). Social support benefits psychological adjustment of international students: Evidence from a meta-analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 50*(7), 827-847. https://doi.org/10.1177/002202211986115

Bernardon, S., Babb, K. A., Hakim-Larson, J., & Gragg, M. (2011). Loneliness, attachment, and the perception and use of social support in university students. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne des Sciences du Comportement, 43*(1), 40-51. DOI: 10.1037/a0021199.

Bilgin, O., & Taş, İ. (2018). Effects of perceived social support and psychological resilience on social media addiction among university students. *Universal Journal of Educational Research, 6*(4), 751-758. DOI: 10.13189/ujer.2018.060418

Blizzard, H. M. (2020). Social support among undergraduate students: measure development and validation

[Doktora tezi]. Erişim adresi University of Denver ProQuest Dissertation & Theses, 2020. 28088059.

Brannan, D., Biswas-Diener, R., Mohr, C. D., Mortazavi, S., & Stein, N. (2013). Friends and family: A cross-cultural investigation of social support and subjective well-being among college students. *The Journal of Positive Psychology, 8*(1), 65-75. https://doi.org/10.1080/17439760.2012.743573

Clinciu, A. I. (2013). Adaptation and stress for the first year university students. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 78, 718-722. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.382

Çetinkaya, F. F. & Korkmaz, f. (2019). Algılanan sosyal destek ile stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20*(1), 91-103. Erişim adresi http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/45599/441325

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları* (2. baskı). Pegem Akademi.

Dollete, M., Steese, S., Phillips, W., & Matthews, G. (2004). Understanding girls' circle as an intervention on perceived social support, body image, self-efficacy, locus of control and self-esteem. *The Journal of Psychology, 90*(2), 204-215. Erişim adresi https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16689441/

Duru, E. (2008). Yalnızlığı yordamada sosyal destek ve sosyal bağlılığın rolü. *Türk Psikoloji Dergisi, 23*(61), 15-24. Erişim adersi https://gcris.pau.edu.tr/bitstream/11499/6974/1/17e2284e-37fe-42a2-9d82-ae164247abc8.pdf

Eker, H., Taş, İ., & Anlı, G. (2020). Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlık ile yaşamın anlamı ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(39), 1182-1199. https://doi.org/10.46928/iticusbe.786008

Elkin, N. (2017). Sağlık bilimleri yüksekokulu öğrencilerinin sosyal destek ve yalnızlık durumlarının değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 7*(2), 89-96. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/351991

Erzen, E., & Ozabaci, N. (2023). Effects of personality traits, social support and self-efficacy on predicting university adjustment. *Journal of Education, 203*(2), 353-366. https://doi.org/10.1177/0022057421102505

Friedlander, L. J., Reid, G. J., Shupak, N., & Cribbie, R. (2007). Social support, self-esteem, and stress as predictors of adjustment to university among first-year undergraduates. *Journal of College Student Development, 48*(3), 259-274.

Gün, S. (2021). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık, yaşam becerileri ve algılanan sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Güngörmüş, K., Okanlı, A., & Kocabeyoğlu, T. (2015). Hemşirelik öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve etkileyen faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 6*(1), 9-14.

Hobfoll, S. E., & Vaux, A. (1993). Social support: Social resources and social context. L. Goldberger & S. Breznitz (Ed.), *Handbook of stress: Theoretical and clinical aspects* içinde (s. 685–705) Free Press.

Iraz, R., Arıbaş, A. N., & Özşahin, F. (2021). Algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş ilişkisi: üniversite öğrencileri örneği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(2), 363-376. Erişim adres. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1742063

Kang, K. A., & Cho, H. Y. (2018). Mediating effect of social support on the relationship between self-efficacy and adjustment to university life. *Journal of the Korea Academia-Industrial Cooperation Society, 19*(3), 210-218.

Karasu, F. (2017). Üniversite öğrencilerinin internet bağımlılığı ile sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(14), 372-386. https://doi.org/10.31834/kilissbd.345142

Kavaklı, M., & Yalçın, S. B. (2019). İnternet bağımlılığı ve algılanan stres ilişkisinin algılanan sosyal destek açısından incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi, 20*(4), 175-184. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/bagimli/issue/48203/606498

Kaya, Z., Çenesiz, G.Z. & Aynas, S. (2019). Yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal destek algıları ile psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumlarının incelenmesi: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi örneği. *Electronic Journal of Social Sciences, 18*(70), 518-537. https://doi.org/10.17755/esosder.416882

Kiyama, J., Harper, C., Ramos, D., Aguayo, D., Page, L., & Riester, K. (2015). Parent and family engagement in higher education. *ASHE Higher Education Report, 41*(6), 1-94. doi: 10.1002/aehe.20024

Lenz, B. (2001). The transition from adolescence to young adulthood: a theoretical perspective. *The Journal of School Nursing, 17*(6), 300-306. DOI: 10.1177/10598405010170060401

Lin, N. (1986). Conceptualizing social support. ,N. Lin, A. Dean, & W. M. Ensel (Ed.). *Social support, life events, and depression* (s. 17–30). Orlando, FL: Academic.

Maqbool, H., Mahmood, D. K., Zaidi, S. M. I. H., Ajid, A., Javaid, Z. K., & Mazhar, R. (2021). The predictive role of social support in social adjustment and academic achievement among university students. *Psychology and Education, 58*(5), 2745-2753. Erişim adresi http://psychologyandeducation.net/pae/index.php/pae/article/view/5846

Museus, S. D., Yi, V., & Saelue, N., (2017). The impact of culturally engaging campus environments on sense of belonging. *The Review of Higher Education, 40*(2), 187-215, doi: 10.1353/rhe.2017.0001

Oliveira N. S. C., Soares, A. B., Monteiro, M. C., & Hernandez, J. A. E. (2020). Satisfaction with social support and adaptation to the university: psychometric properties. *Trends in Psychology, 28*(2), 197-212. https://doi.org/10.9788/s43076-019-00009-y

Omar, R. M. (2020). *The impact of social support, coping strategies, and interpersonal orientation on students' adaptation to university: Transition theory as a framework* [Yayımlanmamış doktora tezi] .Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van. Erişim adresi https://www.researchgate.net/publication/346632599

Paramo, M. F., Martínez, Z., Tinajero, C., & Rodríguez, M. S. (2014). The impact of perceived social support in first-year Spanish college students' adjustment. *Journal of International Scientific Publications, 12,* 289-300. Erişim adresi https://www.scientific-publications.net/en/article/1000502/

Rahat, E. (2014). *Benlik kurgusu, sosyal destek, başa çıkma stilleri ve yılmazlığın üniversite yaşamına uyumu yordama güçlerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

Robotham, D. (2008). Stress among higher education students: Towards a research agenda. *Higher Education, 56,* 735-746. https://doi.org/10.1007/s10734-008-9137-1

San, C. K., & Guo, H. (2023). Institutional support, social support, and academic performance: Mediating role of academic adaptation. European Journal of Psychology of Education, 38(4), 1659-1675.

Sarason, B. R., Sarason, I. G., & Pierce, G. R. (1990). Social support: The sense of acceptance and the role of relationships. B. R. Sarason, I. G. Sarason, & G. R. Pierce (Ed.), *Social support: An interactional view* içinde (s. 97–128). Willey & Sons.

Saygın, Y. (2008). *Üniversite öğrencilerinin sosyal destek, benlik saygısı ve öznel iyi oluş düzeylerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Sayin, C. (2018). *Üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile yalnızlık ve depresyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Srivastava, S. K., & Barmola, K. C. (2012). Social support and adjustment of students. *Social Science International, 28*(2), 303-317. Erişim adresi https://www.researchgate.net/publication/333774609

Steptoe, A., Tsuda, A., Tanaka, Y., & Wardle, J. (2007). Depressive symptoms, socio-economic background, sense of control, and cultural factors in university students from 23 countries. *International Journal of Behavioral Medicine, 14*(2), 97–107.

Talwar, P., Kumaraswamy, N., & AR, M. F. (2013). Perceived social support, stress and gender differences among university students: A cross sectional study. *Malaysian Journal of Psychiatry, 22*(2), 42-49.

Tao, S., Dong, Q., Pratt, M. W., Hunsberger, B., & Pancer, S. M. (2000). Social support: Relations to coping and adjustment during the transition to university in the People's Republic of China. *Journal of Adolescent Research, 15*(1), 123-144. https://doi.org/10.1177/0743558400151007

Terzi, Ş. (2008). Üniversite ögrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 3*(29), 1-11. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpdrd/issue/21449/229847

Tuhanioğlu, S. S. & Gizir, C. A. (2020). Üniversite uyum ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 49*, 1-20. https://doi.org/10.9779/pauefd.547409

Turkpour, A., & Mehdinezhad, V. (2016). Social and academic support and adaptation to college: exploring the relationships between indicators' college students. *International Education Studies, 9*(12), 53-60. https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1121504.pdf

Wang, A., Chen, L., Zhao, B., & Xu, Y. (2006). First-year students' psychological and behavior adaptation to college: the role of coping strategies and social support. *Online Submission, 3*(5), 51-57. Erişim adresi https://eric.ed.gov/?id=ED497417

Yamaç, Ö. (2009). *Üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile stresle başa çıkma stilleri arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yıldız, E., & Koçak, O. (2020). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 31*(3), 1102-1126.

https://doi.org/10.33417/tsh.681389
Yılmaz, E. A. (2022). Üniversite öğrencilerinin pandemi döneminde sosyal medya kullanımları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki: Konya ili örneği. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(26), 171-189. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2153890
Yılmaz, E., Yılmaz, E., & Karaca, F. (2008). Üniversite öğrencilerinin sosyal destek ve yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Journal of General Medicine/Genel Tıp Dergisi, 18*(2), 71-79. Erişim adresi https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/83426/
Yusoff, Y. M. (2012). Self-efficacy, perceived social support, and psychological adjustment in international undergraduate students in a public higher education institution in Malaysia. *Journal of Studies in International Education, 16*(4), 353-371. https://doi.org/10.1177/1028315311408914

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.**Bu çalışmanın yazar/yazarları Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 05.03.2024 tarih 146 sayı ve 44 karar ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Türkiye'nin İklim Değişikliği Politikalarının Avrupalılaşması

Europeanization of Türkiye's Climate Change Policies

Özlem ÖZAN[1]

[1]*Araştırma Görevlisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, ozlem.ozan@hbv.edu.edu.tr,* orcid.org/ 0000-0003-1828-3654.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
04.06.2024
Kabul/Accepted:
28.10.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1495646

Anahtar Kelimeler
Türkiye, Avrupa Birliği, Avrupalılaşma, İklim Değişikliği, Uyum

ÖZ

Son yıllarda iklim değişikliği, dünya üzerindeki yaşamı etkileyen en önemli sorun haline gelmiştir. Bu sorunla karşı karşıya kalan hükümetler yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde çeşitli önlemler almaya başlamıştır. Özellikle Avrupa Birliği (AB), iklim değişikliği politikalarında güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmış, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde iklim değişikliği mevzuatının geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. AB, hem AB üyeliğine aday bir ülke hem de iklim değişikliğinden en çok etkilenen ülkelerden biri olan Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarını da etkilemiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarının AB politikalarından nasıl ve ne ölçüde etkilendiğini incelemek ve bu etkilerin sonuçlarını Avrupalılaşma çerçevesinde değerlendirmektir. Avrupalılaşma, AB'nin üye ve aday ülkelerin iç politikaları ve kurumsal yapıları üzerindeki etkisi olarak tanımlanmakta ve bu etkinin sonuçlarının değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu çalışmanın üç bölümden oluşması planlanmaktadır. İlk bölümde çalışmanın teorik çerçevesi açıklanacak, Avrupalılaşma kavramına ve bunun üye ve aday ülkelerde yol açtığı değişim ve sonuçlara odaklanılacaktır. İkinci bölümde iklim değişikliği ve Türkiye'deki etkileri değerlendirilecek ve Türkiye'nin iklim değişikliği politikaları tartışılacaktır. Üçüncü bölümde ise AB'nin iklim değişikliği alanında Türkiye'yi nasıl ve ne ölçüde etkilediği Avrupalılaşma çerçevesinde incelenecektir.

Keywords
Türkiye, European Union, Europeanization, Climate Change, Accomadition.

ABSTRACT

In recent years, climate change has become the most important problem affecting life on earth. Faced with this problem, governments have started to take various measures at local, regional and international levels. In particular, the European Union (EU) has emerged as a strong actor in climate change policies and contributed to the development of climate change legislation at both national and international level. The EU has also influenced the climate change policies of Türkiye, which is both a candidate country for EU membership and one of the countries most affected by climate change. Therefore, the aim of this study is to examine how and to what extent Türkiye's climate change policies have been affected by EU policies and to evaluate the results of these effects within the framework of Europeanization. Europeanization is defined as the influence of the EU on the domestic policies and institutional structures of member and candidate countries and allows for the evaluation of the consequences of this influence. This study is planned to consist of three parts. In the first part, the theoretical framework of the study will be explained, focusing on the concept of Europeanization and the changes and consequences it has led to in member and candidate countries. In the second part, climate change and its impacts on Türkiye will be evaluated and Türkiye's climate change policies will be discussed. In the third part, how and to what extent the EU has affected Türkiye in the field of climate change will be examined within the framework of Europeanization.

Atıf/Citation: Özan, Ö. (2025). Türkiye'nin İklim Değişikliği Politikalarının Avrupalılaşması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-16

Sorumlu yazar/Corresponding author: Özlem ÖZAN, ozlem.ozan@hbv.edu.tr

*Bu makalenin bildiri özeti 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR 24)'e gönderilmiş ve bildiri özetleri kitapçığında yayınlanmıştır. 16 Mayıs 2024 tarihinde sözlü sunumu yapılmıştır.

1. Giriş

Tarihin en eski dönemlerinden itibaren insanlar ve çevre, etkileşim halinde olmuştur. Bu etkileşim özellikle de Sanayi Devrimi'nden sonra başlayan hızlı endüstrileşme ile insanların doğal kaynaklara zarar verdiği ve bu kaynakları hızla tükettiği farklı bir boyuta evirilmiştir. Bu durum, atmosferdeki dengenin bozulmasına ve hava olaylarında değişimlere neden olmuştur. Bunun sonucunda dünyanın yüzey sıcaklığının artması küresel ısınma olarak adlandırılmış, hava olayları ve iklimlerde meydana gelen değişimler ise iklim değişikliği olarak kavramsallaştırılmıştır (Palmer ve Simon, 2020).

Son dönemlerde küresel ısınma ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin canlılar üzerinde görülmeye başlaması, devletleri ve uluslararası aktörleri bu sorunlara karşı çözümler üretmeye yöneltmiştir. İklim değişikliğinin yarattığı olumsuz etkilerin azaltılması için hem yerel hem de uluslararası düzeyde politikaların geliştirilmesi, AB'nin de en önemli gündem maddeleri arasında yer almaya başlamıştır. 1987 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedine Çevre Başlığının (Başlık VII) eklenmesiyle ortak bir çevre politikasının ilk yasal temeli atılmış ve çevrenin kalitesi ile insan sağlığının korunması ve doğal kaynakların rasyonel kullanımının sağlanması amaçlanmıştır (European Parliament, (t.y.)). 1993 yılında ise Maastricht Antlaşması ile çevre konusu (Başlık XVI) resmi bir politika alanı olarak kabul edilmiştir (European Parliament, (t.y.)). Böylece Antlaşma ile çevrenin korunmasına yönelik taahhüdü güçlendirilmiş ve *"çevreye saygılı, sürdürülebilir ve enflasyonist olmayan büyümenin"* desteklenmesi temel görevler olarak sayılmıştır (Wilkinson, 1992: 221). 2007 yılında imzalanan Lizbon Antlaşması ile ise iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma bir öncelik olarak kabul edilmiş ve AB'ye bu alanlarda uluslararası anlaşmaları imzalayabilmesi için tüzel kişilik kazandırmıştır (European Parliament, (t.y.)).

Öncelikli politika alanlarından biri olarak iklim değişikliğinin AB mevzuatına dahil edilmesiyle AB kurumlarında ulus-üstü düzeyde alınan kararlar, üye ve aday devletlerin uygun politikalar geliştirmelerinde etkili olmuştur. AB'ye aday devletlerden biri olan Türkiye de diğer politika alanlarında olduğu gibi iklim değişikliği alanında da AB normlarına, ilkelerine ve mevzuatına uyum sağlamaya çalışmaktadır. Burada olduğu gibi bir üye veya aday devletin herhangi bir politika alanında AB düzenlemelerinin ve mevzuatının etkili olması, Avrupalılaşma kavramı çerçevesinde açıklanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarında AB'nin etkilerinin kapsamlı bir şekilde analiz edilebilmesi için bu çalışmanın kuramsal çerçevesi, Avrupalılaşma olarak belirlenmiştir.

Avrupalılaşma kavramı, Avrupa'nın ulusal düzeyde politika yapımı ve siyasal arenayı nasıl etkilediğini açıklamaktadır (O'Brennan, 2014: 111). Dolayısıyla Avrupalılaşma, AB'nin üye ve aday devletlerdeki iç politika ve kurumsal yapılar üzerindeki etkisi olarak tanımlanmakta ve bu etkilere nasıl tepki verildiğinin değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Buna göre, özellikle 1990'lı yılların sonları ve 2000'li yılların başlarına kadar yapılan çalışmalar, bazı AB üyesi devletlerin bazı politika alanlarındaki Avrupalılaşmasının ulusal düzeydeki etkisine odaklanmıştır (Katsaris, 2012: 2). Ancak bu süreçte AB ve üye devletler arasındaki etkileşimin sadece AB'den üye devlete doğru olmadığı görülmüştür. Bu noktada üye devletlerin de AB'yi etkilediğine dikkat çekilmiştir. Sonraki çalışmalarda ise Avrupalılaşma, AB ve üye devletler arasında iki yönlü bir süreç olarak değerlendirmiştir (Katsaris, 2012: 2).

Literatürde Avrupalılaşma, daha çok AB'ye üye devletleri analiz etmek için ele alınmış olsa da aday ülkelerin de Avrupalılaşma kapsamında incelenmesi yeni ve ayrı bir çalışma alanı olarak gelişmeye başlamıştır. Bunun ilk nedeni Avrupalılaşma çalışmalarının 1990'lı yılların ortalarından itibaren AB çalışmalarında ayrı bir alan olarak ortaya çıkması ve ilk çalışmalarda yeni üyeler ve aday devletler için Avrupalılaşma kavramının kullanılmamış olmasıdır. İkinci nedeni ise 1990'lı yıllarda iki farklı devlet grubunun AB'den doğrudan etkilenmesidir. İlk grup devletler tek taraflı olarak AB müktesebatını kabul ederek ekonomik alana katılmış ve bu devletlerin hükümetleri bunu tam üyeliğin ilk basamağı olarak görmüştür. İkinci grupta yer alan Orta ve Doğu Avrupa devletleri ise 1989 sonrasındaki rejim değişikliğinin de etkisiyle AB'ye üye olma niyetlerini ilan etmiştir. Dolayısıyla bu durum Avrupalılaşma çalışmalarının da kapsamının genişlemesine neden olmuştur. Doğu genişlemesi bağlamında AB'nin koşulluluğu, aday ülkelerin Avrupalılaşması kapsamında incelenmeye başlamıştır (Sedelmeier, 2011: 5-6).

AB, aday olan devletlerden siyasal, hukuki, ekonomik ve toplumsal alanda birçok koşulun gerçekleştirilmesini talep etmekte ve bu koşullara uyum sağlanması durumunda üyeliğe kabul etmektedir. Uzun yıllardır hem AB'ye aday hem de Avrupa ekonomik alanına ve gümrük birliğine katılmış bir devlet olarak Türkiye, AB'nin kurallarına, normlarına, hukuk düzenine ve uygulamalarına uyum sağlamak için birçok alanda düzenlemeler

yapmıştır. Çevre ve iklim değişikliği de Türkiye'nin bu kapsamda düzenlemeler yaptığı alanlar arasında yer almıştır. Ancak hem AB'nin Türkiye'ye yönelik politikaları hem de Türkiye'deki hukuki, siyasi ve ekonomik farklılıklar, birçok alanda olduğu gibi iklim değişikliği alanında da bazı koşullara uyum sürecinin seyrini etkilemiştir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, AB'ye aday devletlerden biri olan Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarının, AB politikalarından nasıl ve ne kadar etkilendiğini incelemek ve bu etkilerin sonuçlarını Avrupalılaşma kavramı çerçevesinde değerlendirmektir. Bu çalışmanın üç bölümden oluşması planlanmaktadır. İlk bölümünde çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan Avrupalılaşma kavramı, Avrupalılaşmanın üye ve aday devletleri üzerinde yarattığı değişim ve sonuçlar açıklanacaktır. İkinci bölümde ise iklim değişikliği ve Türkiye'deki etkileri değerlendirilecektir. Ayrıca bu bölümde Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarına da yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise AB'nin iklim değişikliği alanında Türkiye'yi nasıl ve ne derecede etkilediği, Avrupalılaşma kapsamında ele alınacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve: Avrupalılaşma

Kurulduğu ilk yıllardan itibaren AB'nin üye devletlerin ulusal siyasi, ekonomik ve sosyal süreçlerini nasıl etkilediği merak konusu olmuş ve bu durumun nasıl açıklanabileceği tartışılmıştır. Bu merak Avrupalılaşma kavramı ile ifade edilmiş bu kavram üzerindeki tartışmalar, Avrupa çalışmaları alanında ön plana çıkan konular arasında yer almaya başlamıştır. Özellikle 1990'lı yılların sonlarında Avrupalılaşmaya yönelik ilgi, AB'deki bütünleşme dinamiklerinin incelenmesiyle ortaya çıkmıştır (Mtchedlishvili, 2018: 82). Zaman içerisinde bu ilgi ve merak sadece AB'ye üye devletler ile sınırlı kalmamış, aday devletlerin AB üyeliğine yönelik araştırmalarına ve komşu devletler ile ilişkilerine doğru genişlemiştir. Böylece, Avrupalılaşma, yeni ve bağımsız bir araştırma alanına dönüşmüştür. Bu durum Avrupalılaşma kavramının, literatürde farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmasına ve farklı açılardan değerlendirilmesine imkan tanımıştır. Bu nedenle de Avrupalılaşma kavramı, büyüyen bir akademik endüstri olarak ifade edilmiştir (Olsen, 2002: 921). Bu yeni kavramın ve literatürün kuramsal temelleri ise, yeni kurumsalcılık *(new institutionalism)* teorisinin hükümlerine dayanarak konuları incelemeye başlayan İsviçreli uzmanlar Frank Schimmelfenning ve Ulrich Sedelmeier tarafından geliştirilmiştir (Mtchedlishvili, 2018: 83). Schimmelfenning ve Sedelmeier (2004), kurumsal özellikler ve eylemler arasındaki ilişkiyi açıklayan bu teori kapsamında üye ve aday devletlerde AB müktesebatının yerel düzeyde kurumsallaşmasını, yeni AB mevzuatının iç hukuka uyarlanmasını, yerel kurumların AB kurallarına göre yapılandırılmasını ve iç politika uygulamalarının AB standartlarına göre değiştirilmesini analiz etmeye çalışmıştır. Bu da üye ve aday devletlerde Avrupalılaşmanın kuramsal bir çerçevede incelenebilmesine olanak tanımış ve bu çalışmada yeni kurumsalcılık teorisinin de incelenmesinde etkili olmuştur.

Avrupalılaşma kavramı, farklı yazarlar tarafından birçok açıdan tanımlanmış ve farklı boyutları ile tartışılmıştır. Avrupalılaşmanın ilk tanımı Robert Ladrech (1994: 69) tarafından yapılmıştır. Bu kapsamda kavram *"AB'nin politik ve ekonomik dinamiklerinin, ulusal politikaların ve politika yapma sürecinin organizasyonel mantığının bir parçası haline geldiği bir uyum sürecidir. Avrupalılaşma bu bağlamda ulusal kurumsal yapıların ve politika yapma sürecinin, bütünleşme sürecinin getirdiği gelişmelere uyumu ifade eder."* (Balkır ve Soyaltın, 2018: 43) olarak tanımlanmıştır. Ancak literatürde en çok kabul gören Avrupalılaşma tanımı Claudio Radaelli (2003: 30) tarafından yapılmıştır. Radaelli, Avrupalılaşmayı *"AB politika yapım süreci içinde oluşturularak, devletlerin ulusal söylem, siyasi yapı ve siyasetlerine entegre ettikleri resmi ve resmi olmayan kurallar, süreçler, politikalar, paradigmalar, tarzlar ve iş yapılış biçimlerinin oluşturulması, yayılması ve kurumsallaştırılması"* (Yazgan, 2012: 124) olarak ifade etmiştir.

Avrupalılaşmanın farklı açılardan tanımlanması farklı boyutlarda incelenmesini kolaylaştırmaktadır. Avrupalılaşma genellikle yukarıdan aşağı *(top-down)*, aşağıdan yukarı *(bottom-up)* ve iki yönlü *(two-way)* olarak üç farklı boyutta incelenmektedir. İlk olarak yukarıdan aşağı Avrupalılaşma yaklaşımı, Avrupa'da alınan kararların üye devletlerin politik ve idari yapılarını etkilemesi ve bu yapıların değiştirilmesidir (Radaelli, 2004: 4). Bu yaklaşım, üye devletlerin AB düzeyinde alınan kararları doğrudan alıp uygulaması açısından bütünleşme sürecini kolaylaştırmıştır. Bu nedenle, AB bütünleşme süreci daha çok yukarıdan aşağıya Avrupalılaşma yaklaşımı ile açıklanmaktadır. Ancak ilerleyen dönemlerde AB ve üye devletleri arasındaki etkileşimin tek yönlü olmadığı anlaşılmıştır. Böylece, Avrupalılaşma aşağıdan yukarıya yaklaşımı kullanılarak farklı bir açıdan tartışılmıştır. AB'nin üye devletler üzerindeki etkisinin aksine, üye devletlerin AB politika ve

kurumların oluşturulmasındaki rolü ve etkisi aşağıdan yukarıya Avrupalılaşma yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır (Börzel, 2003: 1). Yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya yaklaşımları AB ve üye devletleri arasındaki etkileşimi tek yönlü bir şekilde yansıtmaktadır. Ancak, AB ve üye devletleri arasındaki etkileşimin tek yönlü olmadığı görülmüştür. Buna göre Avrupalılaşma, AB'nin üye devletlerin ulusal politika ve kurumlarını; üye devletlerin de AB'nin politika ve kurumlarını etkilediği iki yönlü bir süreçtir (Bache ve Jordan, 2006: 22).

Avrupalılaşmanın iki yönlü bir süreç olması, üye devletlerin AB politikalarını uygulama konusunda üzerlerinde AB baskısı oluşabildiğini veya tam tersi yönde üye devletlerin hükümetleri ulusal politikalarını AB'ye taşıyarak kendi çıkarları doğrultusunda şekillenmesi için AB'ye baskı uygulayabildiğini göstermektedir. Ancak bu durum aday devletler için farklılık göstermektedir. AB'ye aday devletler AB politikalarının karar alma sürecinde yer alamadığı için, AB düzeyinde alınan kararların uygulayıcıları olmaktadır. Bu da aday devletlerin Avrupalılaşmasında yukarıdan aşağıya Avrupalılaşmanın etkili olmasına neden olmaktadır. Bu çalışmanın konusu kapsamında değerlendirilme yapıldığında Türkiye'nin de AB'ye aday bir devlet olarak, iklim değişikliği alanında AB düzeyinde alınan kararları ulusal düzeyde uygulamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ve AB arasındaki etkileşimde yukarıdan aşağıya Avrupalılaşmanın ön plana çıktığı görülmektedir.

2.1. Avrupalılaşma ve Yeni Kurumsalcılık Teorisi

Avrupalılaşmanın siyasal aktörlerin çıkarlarını ve diğer gruplarla olan ilişkilerini şekillendiren devletler ve toplumsal kurumlar üzerindeki etkisi kurumsalcı teoriler ile açıklanmaktadır. Bu nedenle, Avrupalılaşma çalışmalarında ortak bir teorik yaklaşım olmamasına rağmen, yeni kurumsalcılık teorisi Avrupalılaşmanın kuramsal çerçevesini farklı açılardan ele alması nedeniyle literatürde ön plana çıkmaktadır. Yeni kurumsalcılık, davranışsalcı perspektifin geliştiği ve ön planda olduğu 1960'lı ve 1970'li yıllarda, kurumların politik ve sosyal kazanımlarda oynadıkları rolü açığa çıkarmayı amaçlamıştır (Hall ve Taylor, 1996: 936). Analiz birimi ise içselleştirilmiş kurallar, pratikler, normatif ve nedensel inanışlar ve kaynaklar olan yeni kurumsalcılığa göre, kurumlar deneyimlerine dayanarak politika alanlarına, politika sistemlerine ve zamana bağlı olarak değişmektedir (Olsen, 2007: 4-9). Yeni kurumsalcılık, Avrupalılaşmanın üye ve aday devletleri nasıl etkilediği ve sonuçlarını rasyonel seçime dayalı *(rational-choice)*, sosyolojik *(sociological)* ve tarihsel *(historical)* kurumsalcılık olmak üzere üç farklı yaklaşım geliştirerek açıklamaktadır (Hall ve Taylor, 1996: 936).

İlk olarak rasyonel seçime dayalı kurumsalcılığa göre aktörler, çıkarlarını maksimize etmeyi amaçlar ve bu amaçlar doğrultusunda hesaplamalar yaparak rasyonel davranmaktadır (Hall ve Taylor, 1996: 944-945). İkinci yaklaşım olan tarihsel kurumsalcı yaklaşıma göre kurumlar, politik ekonomideki örgütsel yapıyı oluşturan resmi veya resmi olmayan prosedürler, usuller, normlar ve teamüllerdir (Hall ve Taylor, 1996: 938). AB kurumlarında kuruldukları zamandan itibaren belirlenen ve uygulanan norm ve değerlerin birikerek bu kurumlardaki kurumsal kültürün oluşmasına katkı sağladığı söylenebilmektedir. Ancak, Avrupa kültürünün net bir şekilde tanımlanamaması nedeniyle, Avrupa politikalarının kültürel açıdan değerlendirmek bazı noktalarda problemler yaratmaktadır (Bulmer, 1998: 375). Bu tanıma göre kurumlar, diğer yaklaşımlar ile kıyaslandığında, daha dar bir açıdan tanımlanmıştır. Ancak, tarihsel kurumsalcılık, rasyonel seçime dayalı kurumsalcılık ile kıyaslandığında normatif ve kültürel boyutları da içermesi nedeniyle daha güçlü bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. (Bulmer, 1998:375). Son olarak sosyolojik kurumsalcı yaklaşım, kurumları resmi veya resmi olmayan kurallar, prosedürler ve normlar dışında semboller sistemi *(symbol systems)*, bilişsel kodlar *(cognitive scripts)* ve ahlaki kalıplar *(moral templates)* olarak tanımlamaktadır (Hall ve Taylor, 1996: 947). Bu yaklaşıma göre, aktörler kurumlardaki kuralları ve normları içselleştirerek kendi önceliklerini arka planda bırakmaktadır. Bu durum, kurumsal kurallarda ve pratiklerde değişim olduğu zaman aktörlerin yeni kural ve pratiklere de kendilerini adapte edebilmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle de Avrupa norm, fikir ve pratiklerine üye devletler ulusal düzeyde uyum sağladıkça, ulusal kurumlar ile daha iç içe geçmiş bir yapı oluşturulacaktır.

Bu bilgiler ışığında, yeni kurumsalcılık teorisinin Avrupa kural, norm ve prosedürlerinin AB'ye üye ve aday devletleri nasıl etkilediğini farklı yaklaşımlar çerçevesinde incelenmesene olanak tanıdığı görülmektedir. Burada belirtilen etkiyi bir devletin tüm politika alanlarında incelemek ve değerlendirmek mümkündür. Özellikle, etkileri dünyanın her yerinde her alanda görülen iklim değişikliği ve çevre sorunları da bu kapsamda

incelenen konular arasında yer almaktadır. Buna göre, bir devletin siyasal düzenini, idari ve kurumsal yapısını, kurumsal kültürünü oluşturan ve etkileyen her kural ve uygulamanın yansımaları çevre ve iklim değişikliği politikalarını da belirlemektedir. Dolayısıyla AB'ye aday ve üye devletlerin iklim değişikliği politikalarının bu çerçevede incelenerek, ulus-üstü düzeyde alınan kararların ulusal düzeydeki etkisi açıklanabilmektedir. Böylece, hem üye hem de aday devletlerin AB politikaları karşısında göstermiş olduğu tepki ve nasıl etkilendikleri yani değişim, dönüşüm veya direnme düzeyleri de analiz edilebilmektedir.

2.2. Avrupalılaşmanın Etki Alanları, Değişim ve Sonuçları

Avrupalılaşma, Avrupalılaşma sürecinin üye devletler üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla Avrupa düzeyinde bir kurum inşa süreci olarak tanımlanmaktadır (Börzel ve Risse, 2003: 60). Avrupalılaşmanın bir inşa süreci olması ve üye devletlerin bu süreçteki değişimlerinin farklı olması araştırmalarda farklı yönlerin tartışılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Avrupalılaşmanın üye ve aday devletlerin ulusal yapıları üzerindeki etkisi ve uyumluluğu farklılık göstermektedir.

Avrupa politikalarının üye devletlerin politika ve kurumları ile uyumluluğu, ahenkli uyum *(goodness of fit)* kavramı ile açıklanmaktadır (Börzel, 2003: 5). Avrupa politikaları ve kurumlarının üye devletlerin politika ve kurumları ile farklılık gösterdiği durumlarda üye devletler değişim yapma ihtiyacı hissetmektedir. Bu farklılık uyumsuzluk *(misfit)* olarak tanımlanmaktadır (Börzel ve Risse, 2000: 1). Üye devletlerin ve Avrupa politika ve kurumlarının arasındaki uyumsuzluk ne kadar fazla ise üye devletlerin o kadar fazla reform yapma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Üye devletler üzerindeki uyum baskısı politik uyumsuzluk *(policy misfit)* ve kurumsal uyumsuzluk *(institutional misfit)* olmak üzere iki farklı şekilde görülmektedir (Börzel, 2003: 6). Avrupa kural ve düzenlemeleri, ulusal politika hedefleri, düzenleyici standartları ve problem çözme yaklaşımları birbiriyle çeliştiğinde politik uyumsuzluğa neden olmaktadır. Bu durum, üye devlet üzerindeki uyum baskısını arttırmaktadır. Bir diğer yandan, Avrupa kural ve prosedürleri merkezi yönetim yapısı güçlü olan veya olmayan devletler ile diğer ulusal aktörler arasında karar alma sürecinde kurumsal uyumsuzluğa neden olmaktadır.

Avrupalılaşma literatüründe Avrupa politikalarının ulusal düzeyde yarattığı değişim miktarını farklı şekillerde derecelendirilmektedir. Radaelli (2002: 116), değişim miktarını eylemsizlik *(inertia)*, uzaklaşma *(retrenchment)*, massetme *(absorption)* ve dönüşüm *(transformation)* olmak üzere dört kategoride derecelendirirken; Börzel (2003: 15-16), massetme ve dönüşüm düzeylerinin arasına uyum *(accommodation)* de eklemektedir. Eylemsizlik durumunda, üye devletler yeni politikalara direnerek gerekli değişiklikleri yapmadığı için uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Uzaklaşma ise, Avrupalılaşma ile uyumsuzluğun azaltılması gerekirken daha da artması yani Avrupalılaşmanın negatif yönlü bir değişikliğe neden olmasıdır. Bu durum, üye devletin olduğundan daha az Avrupalılaşması olarak da açıklanabilmektedir. Massetme düzeyinde de üye devlet gerekli olan düzenlemeleri yapsa da var olan yapı ve davranışlarında önemli bir değişiklik olmamaktadır, yani değişim daha azdır. Uyum durumunda, Avrupa baskısı ile var olan yapı ve davranışlarda daha büyük bir değişim olsa da devletin kendine has özelliklerinde değişim olmamaktadır. Son olarak, dönüşüm üye devletlerin var olan politika ve kurumlarını temelden yenileriyle değiştirmesidir. Bu noktada, değişim daha fazladır ve değişim sadece siyasal alanı değil, ekonomik ve toplumsal düzeni de etkilemektedir.

2.3. AB'ye Aday Devletlerde Avrupalılaşma

Avrupa politikaları sadece üye devletler için değil, katılım sürecindeki aday devletler için de değişim ve dönüşüme neden olmaktadır. Bu nedenle özellikle Orta ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi sürecinde aday devletlerin Avrupalılaşması konusunda yapılan çalışmaların sayısı artmıştır. Bu çalışmalarda özellikle koşulluluk *(conditionality)* ilkesinin ön plana çıktığı görülmektedir (Grabbe, 2002; Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004; Schimmelfennig and Sedelmeier, 2008). Koşulluluk ilkesine göre aday bir devletin istikrarlı bir demokrasisi ve rekabetçi bir pazarının olması ve hem mevcut hem de gelecekteki tüm AB politikalarını üstlenmeye istekli ve muktedir olduğunu göstermesi gerekmektedir (Grabbe, 2002: 249). Bu ilke kapsamında Avrupa genişlemesi sürecinde olan aday devletlerin AB tarafından belirlenen politikaları uygulaması uyumlarını kolaylaştırmaktadır (Grabbe, 2002: 250).

AB'nin koşulluk politikalarının gelişimini Dimitrova (2005: 75-76) tarafından 1989-1993, 1993-1997 ve 1997-2002 olmak üzere üç farklı döneme ayrılarak incelenmektedir. İlk dönemde insan hakları, demokratik ilkeler ve demokratik istikrar ön plana çıkan koşullar arasında yer almaktadır. 1989 yılından itibaren Orta ve Doğu

Avrupa devletleri, AB Komisyonu'nun başlattığı Polonya ve Macaristan: Ekonominin Yeniden Yapılandırılması Hareketi (PHARE) ile kalkınma yardımı almaya başlamıştır (Hughes, Sasse ve Gordon, 2004: 12). 1993 yılında Kopenhag Avrupa Konseyi'nde alınan kararlarda Kopenhag Kriterleri'nin temeli atılarak hem aday devletler hem de AB hazır olduğunda katılımın gerçekleşeceği kabul edilmiştir (Dimitrova, 2005: 75). İkinci dönemde ise koşulluk sadece insan hakları ve demokrasi ile sınırlandırılmayarak iç pazar uygulamalarının da dâhil edilmesiyle ekonomik bir boyut kazanmıştır (Dimitrova, 2005: 75). 1994 yılında ise Essen Avrupa Konseyi toplantısında ekonomik koşulluluk şekillendirilerek resmi bir boyut kazanmıştır. Son dönemde, özellikle 2002 yılında gerçekleştirilen Kopenhag Avrupa Konseyi toplantısında koşulluluk hem daha da güçlendirilmiş hem de daha karmaşık bir yapıya dönüşmüştür (Dimitrova, 2005: 76). Bu dönemde Komisyon adaylar için her yıl ilerleme raporları hazırlanması kararı almış ve aynı zamanda yönetim ve yargı alanında reform ve bölgeselleşme gibi farklı konulara da odaklanmıştır.

Koşulluluk ilkesi AB ve aday devletler arasındaki uyumun sağlanmasını kolaylaştırması nedeniyle olumlu etkileri olan bir araç olarak görülse de bazı yönleri nedeniyle eleştirilmektedir. İlk olarak, bu noktada AB ve aday devletler arasında asimetrik bir ilişkinin varlığı dikkat çekmektedir. Bu asimetrik ilişki, aday devletlerin her zaman *"alıcı"*; AB'nin ise *"donör"* konumunda olması nedeniyle giderek güçlenmektedir (Hughes, Sasse ve Gordon, 2004: 12). Bu durum, katılım sürecinde aday devletin birçok alanda AB'ye bağlı olmasına neden olmakta ve AB'nin aday devlet üzerindeki baskısını arttırmaktadır. Bir diğer yandan, aday devletler de Avrupa politika yapımı sürecinde yer alamamaktadır. Bu nedenle politika transferlerinin yukarıdan aşağıya bir süreç olarak ilerlemekte ve aday devletler kendi politika öncelikleri doğrultusunda AB düzeyine yükleme *(uploading)* yapamamaktadır (Sedelmeier, 2011: 5). Dolayısıyla müktesebatın benimsenmesi ve uygulanması sürecinde politik, ekonomik, sosyal ve kurumsal alanlarda ulusal yapıyı dönüştürmesi nedeniyle aday devletler, Avrupalılaşmanın üreticileri değil tüketicileri olarak görülmektedir (Papadimitriou, 2002: 7).

AB, katılım sürecinde bulunan aday devletlerdeki değişim için beş farklı araç kullanmaktadır (Grabbe, 2001: 1020). İlk araç kapı bekçiliği *(gate-keeping),* AB'ye aday olan bir devletin adaylık statüsünün kazanılması ve müzakerelere başlanması aşamalarında AB'nin istediği şartları daha hızlı bir şekilde yerine getirmesinde AB'nin teşvik etmesidir (Grabbe, 2001: 1020). İkinci araç ise kıyas *(bechmarking)* ve izleme *(monitoring)* kapı bekçiliği ile kıyaslandığında daha özel koşullu araçlara sahiptir (Grabbe, 2001: 1022). Burada, adaylık başvurusunda bulunan devletlerdeki değişimleri ilerleme raporları ile üyelik ölçütlerine uyum sağlayıp sağlamadıklarının izlenmektedir. AB'nin adaylar için müktesebatın yasal olarak transfer edilmesi ve AB norm ve kuralları ile uyumun sağlanması konusunda eksikliklerin ve zayıflıkların giderilmesi konusunda model oluşturması üçüncü araç olarak açıklanmaktadır (Grabbe, 2001: 1022). Dördüncü araç ise aday devletler için en büyük dış yardım kaynağı olan ve Avrupa Komisyonu tarafından yönetilen mali ve teknik yardımlardır (Grabbe, 2001: 1023). Eşleştirme *(twinning)* ve önerilerde bulunma *(advice)* son araç olarak incelenmektedir (Grabbe, 2001: 1024). Eşleştirme, aday devletlerde AB müktesebatına uygun politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında üye ülkelerden gelen uzmanların burada çalışmalarıyla aday devletlerin öğrenme süreçlerini ifade etmektedir. Aynı zamanda eşleştirme üye ve aday devletlerin birbirini daha iyi tanımalarına katkıda bulunmaktadır. Önerilerde bulunma ise AB'nin yardım programları aracılığı ile teknik yardımlarda bulunurken önerilerde bulunması olarak açıklanmaktadır.

AB'ye katılım sürecinde olan bir devlet için yukarıda belirtilen farklı araçların kullanılması, aday devletin AB müktesebatına, kurallarına, normlarına, prosedürlerine ve uygulamalarına uyum sağlamasına katkı sağlamaktadır. Özellikle kıyas ve izleme kapsamında değişimin takip edilmesi AB'nin en çok kullandığı araçlardan biridir. Buradaki değişimin takip edilmesi ilerleme raporları, ilerleme raporları ile yayınlanan Strateji Belgeleri, Ülke İzleme Raporları ve aday devletlerin durumlarını değerlendirmek için hazırlanan diğer belgeler ile yapılmaktadır.[1] İlerleme raporları ile ilgili aday devletin yasal, siyasal, ekonomik, sosyal ve toplumsal politikaları kapsamlı bir şekilde incelenmekte ve önceki yıllardaki durum ile kıyaslanarak değerlendirilmektedir. Bu raporlarda, hukukun üstünlüğü, güvenlik, insan hakları, mali durum, vergilendirme, ekonomi politikaları, eğitim, kültür, bilimsel araştırma ve iklim değişikliği politikaları gibi birçok alanda izleme ve kıyaslama yapılabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada incelenen Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarının Avrupalılaşması konusu da ilerleme raporları kapsamında incelenecektir. Böylece, Türkiye'nin

[1] Burada belirtilen AB kurumları tarafından yayınlanan belgelerde çevre sorunları ve iklim değişikliği politikalarına ilişkin bilgiler ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Ancak çalışma konusunun sınırlandırılması kapsamında sadece ilerleme raporları kapsamında analizler ve değerlendirmeler yapılmıştır.

iklim değişikliği politikalarında AB müktesebatına, normlarına ve uygulamalarına ne kadar uyum sağlayabildiği, hangi alanlarda dönüştüğü ve hangi noktalarda değişime direndiği buradaki değerlendirmelere göre sonraki bölümde analiz edilecektir.

3. İklim Değişikliği: Türkiye'ye Etkileri ve Politikalar

Dünya yüzey sıcaklığının artışının etkisiyle iklimler değişmekte ve canlıların yaşadığı ekosistemler olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu noktada küresel ısınmanın iklimler üzerindeki etkisi bilim dünyası tarafından "iklim değişikliği" kavramı ile ifade edilmektedir (Palmer ve Simon, 2020). İklim değişikliği kavramı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (BMİDÇS) 1. Maddesi'nde *"karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan değişiklik"* (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2002) şeklinde tanımlanmaktadır.[2] BM'nin iklim değişikliği alanında çalışmalar yürüten organlarından biri olan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) tarafından 2013 yılında yayımlanan raporda, iklim değişikliğinin okyanusların ve atmosferin ısınmasına, deniz seviyelerinde yükselmelere, atmosferdeki sera gazı konsantrasyonunun artmasına ve buz miktarının azalmasına neden olduğu belirtilmiştir (Stocker ve diğerleri, 2013: 4).

3.1. İklim Değişikliğinin Türkiye'ye Etkileri

Atmosferde biriken sera gazı oranının artması, iklimlerde önemli değişimlere neden olmaktadır. Bu değişimler, iklim değişikliğine karşı hassas olan bölgelerde iklim olaylarının şiddetinde, uzunluğunda ve zamanlamasında değişikliklerin görülmesine neden olmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de yağışlar azalırken, yaz mevsimlerinde sıcaklıklar artmakta ve mevsim normallerinin üzerinde soğuklar ve aşırı yağışlar görülmektedir (Talu, 2015: 303). Bu durum Türkiye'nin de iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden zarar görmeye başladığını göstermektedir.

İklim değişikliğinin Türkiye'ye olan etkileri incelendiğinde ısınma oranının en çok Akdeniz bölgesinde olduğu görülürken, Karadeniz bölgesinde soğuma oranının arttığı görülmektedir. Ayrıca kentleşme oranının yüksek olduğu şehirlerde de ısınma oranlarının arttığı hesaplanmıştır. Yaşanan ısınmanın etkisiyle yağışların azalması da kuraklığa neden olmaya başlamıştır. Dolaysıyla yapılan hesaplamalar ve analizler, iklim değişikliğinin Türkiye'de yağışların azalmasına, kuraklığın artmasına ve sıcak hava dalgalarının etkili olduğu gün sayısında artmalara neden olduğunu göstermiştir (Türkeş, 2019: 23-36).

Türkiye'deki iklim değişikliğinin bir diğer olumsuz etkisi de aşırı hava olaylarının şiddetinin ve sayısının artmasıdır. Buna göre, son altı yıldır aşırı hava olaylarının sayısında sürekli bir artış olmuştur. Örneğin, 2022 yılında yaşanan aşırı hava olaylarının sayısı 1030 olarak hesaplanırken, 2023 yılında bu sayı 1475'e yükselmiştir (Donat, 2024). Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün yayımladığı 2023 Yılı İklim Değerlendirmesine göre, en tehlikeli aşırı hava olayı %38'lik bir oran ile şiddetli yağış ve sel olmuştur (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2024). Ayrıca bu raporda 2023 yılında ortalama sıcaklık 1991–2020 yılları arasındaki ortalamanın 1.2°C üzerine çıktığı belirtilmiştir. Ortalama sıcaklıklardaki bu artış ise bir başka sorun olan kuraklığa neden olmuştur. Yapılan hesaplamalarda 2023 yılındaki yağış miktarının normal değerlere göre yüzde 6 azaldığı ve bu nedenle Türkiye'nin dörtte üçünde kalıcı kuraklık görülebileceği tespit edilmiştir (Yüksel, 2023). Bu bilgiler ışığında, Türkiye'nin iklim değişikliğini nedeniyle görülen aşırı hava olaylarından etkilenmeye başladığı görülmektedir. Aynı zamanda bu etkilerin gelecek yıllarda daha şiddetli ve yoğun olacağına yönelik yapılan hesaplamalar, iklim değişikliğinin acil bir şekilde önlem alınması gereken bir sorun olduğunu kanıtlamaktadır. Burada da bu sorun ile mücadelede etkili politikaların belirlenmesinin ve uygulanmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

3.2. Türkiye'nin İklim Değişikliği Politikaları

İklim değişikliğinin olumsuz etkileri, devletlerin iklim değişikliği ile mücadelede bazı düzenlemeler yapmasını bir zorunluluk haline getirmektedir. Bu tehdit karşısında gerekli politikaların geliştirilmesi ve uygulanması tüm devletlerin olduğu gibi Türkiye'nin öncelikli politika alanları arasında yer almaktadır. Türkiye hem ulusal

[2] İklim değişikliği tanımının orijinal metni için bakınız. United Nations Framework Convention on Climate Change. (1992). United Nations Framework Convention on Climate Change. Erişim adresi https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf.

düzeyde çeşitli politikalar geliştirerek hem de taraf olduğu uluslararası anlaşmalar ile üstlendiği sorumlulukları yerine getirmeye çalışarak iklim değişikliği ile mücadele etmektedir. Bu noktada öncelikle Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar kapsamında geliştirdiği politikaların değerlendirilmesi gerekmektedir.

Stockholm'de 1972 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, çevre konusunu önemli bir mesele haline getiren dünya çapındaki ilk konferans olmuş ve katılan devletler, Stockholm Deklarasyonu ve İnsan Çevresi için Eylem Planı başta olmak üzere çevrenin sağlıklı bir şekilde yönetimi için birçok ilkeyi kabul etmiştir (United Nations, 2024). 1994 yılında yürürlüğe giren BMİDÇS'ye ise Türkiye 24 Mayıs 2004 tarihinde 189. taraf olarak katılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (t.y.)). Bu Sözleşmede gelişmişlik düzeyine göre yapılan sınıflandırmada Türkiye, sera gazı emisyonlarını azaltmak ve iklim değişikliğine yönelik politikalarını belirtmek ile yükümlü olan ve AB ile ekonomik ilişkilerde geçiş sürecinde olan devletlerin bulunduğu EK 1 listesinde yer almıştır (United Nations, 1992). Ayrıca Türkiye, çevreye uyumlu teknolojilerin geliştirilmesi ve diğer devletlerin ekonomik açıdan da desteklenmesinden sorumlu olan OECD devletlerinin bulunduğu EK 2 listesine de dahil edilmiştir (United Nations, 1992). Ancak Türkiye, hem EK 1 hem de EK 2 listesinde yer almanın getirdiği sorumluluklar konusunda diğer gelişmiş devletler ile kendisini karşılaştırdığında sorumlulukların adil olmadığını ifade etmiş ve 2001 yılında EK 2 listesinden çıkarak sadece EK 1 listesindeki sorumlulukları almıştır (Talu, 2019: 9).

Bir diğer yandan 1997 yılında kabul edilen Kyoto Protokolü ile sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile mücadele edilmesi amaçlanmış ve Türkiye bu Protokol'e 26 Ağustos 2009 tarihinde taraf olmuştur. Bu noktada Kyoto Protokolü'nün kabul edildiği tarihte Türkiye'nin BMİDÇS'ye taraf olmaması nedeniyle EK 1 listesinde olmasına rağmen emisyon azaltma taahhüdü veremediğini belirtmek gerekmektedir. Kyoto Protokolü'nün 2020 yılında sona ermesi, iklim değişikliği ile mücadelede yeni bir uluslararası anlaşma yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle 2020 yılına gelmeden önce yeni anlaşmanın hazırlıkları başlatılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (t.y.)).

Kyoto Protokolü'nün yerine geçecek olan Paris Anlaşması, 2015 yılında kabul edilmiş ve Türkiye bu Anlaşmayı 22 Nisan 2016 tarihinde, Yüksek Düzeyli İmza Töreni'nde 175 devlet temsilcisiyle birlikte imzalamıştır. Ancak bu Anlaşmada da devletlerin gelişmişlik düzeylerine göre gruplandırılmış olması ve gelişmiş kategorisindeki devletlerin gelişmekte olanlara iklim değişikliği ile mücadelede finansman sağlaması sorumluluğu vermiştir. Burada verilen sorumluluklar, Türkiye'nin Anlaşmayı imzalamasına rağmen hemen onaylamasını engellemiştir. Türkiye, Anlaşmayı onaylaması için kendisi ile benzer durumdaki devletler ile eşit bir muamele görmesi ve Türkiye'nin içerisinde bulunduğu koşullar nedeniyle mutlak emisyon azaltımı yapmasının imkânsız olduğunun kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye, 21 Eylül 2021 tarihinde Birleşmiş Milletler 76. Genel Kurulunda Paris Anlaşmasının onaylanacağını açıklamış ve Paris Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun 7 Ekim 2021 tarihli ve 31621 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (t.y.)).

1972 Stockholm BM İnsan Çevresi Konferansı'ndan sonra çevre sorunlarının çözümü için küresel çalışmalara katılmasına rağmen, Türkiye'nin çevre yönetimi konusunda yasal ve idari kapasitesinin sınırlı olduğu görülmektedir (Balkan-Şahin ve Bodur Ün, 2023: 168). Buradaki yasal ve idari sınırlılığa ek olarak ekonomi alanındaki sınırlılıkların da Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarında etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu durumun etkileri hem Türkiye'nin emisyon azaltım taahhütlerinin belirlenmesi hem de anlaşmaların onaylanması sürecine yansımıştır. İklim değişikliği ile mücadelede ekonomik açıdan yeterli olmamasına rağmen, Türkiye uluslararası anlaşmalarda gelişmiş devlet kategorisine dahil edilmiştir. Bu da gelişmiş bir devlet olarak tanımlanan Türkiye'ye diğer devletlere ekonomik destek verme sorumluluğu yüklenmesine ve Türkiye'nin anlaşmaları hemen onaylamamasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye'nin sadece uluslararası alandaki imajını değil, üyelik müzakerelerinin devam ettiği AB ile ilişkilerini de etkilemiştir.

4. AB'ye Üyelik Sürecinde Türkiye'nin İklim Değişikliği Politikaları ve Avrupalılaşması

Türkiye, önceki adı Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) olan AB'ye üye olmak için 31 Temmuz 1959 tarihinde başvurusunu yapmış ve üyelik müzakereleri 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılmıştır. Türkiye, AET'ye yaptığı üyelik başvurusundan itibaren Topluluğa üye olabilmek için istenilen yükümlülüklere uygun politikalar

uygulamaya ve ilgili alanlarda düzenlemeler yapmaya başlamıştır. 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığının onaylanmasıyla Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanması kabul edilmiştir. İlk Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyi tarafından onaylanmış ve bu belgede belirtilen sorumlulukların yerine getirilmesi için Ulusal Program hazırlanmıştır. Hazırlanan Ulusal Program, 19 Mart 2001 tarihinde onaylanmış ve Avrupa Komisyonuna 26 Mart 2001 tarihinde sunulmuştur. 17 Aralık 2004 tarihinde yapılan Brüksel Zirvesi'nde ise Türkiye'nin siyasi kriterleri karşıladığı kabul edilerek 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlanması kararı alınmıştır. Bu tarihte Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerine başlamış ve Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi yayımlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023).

Müzakere Çerçeve Belgesi'nde AB'nin birlik olarak kabul ettiği hak ve sorumlulukların yer aldığı müktesebatın Türkiye tarafından kabul edilmesi ve uyum sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Bu kapsamda müktesebat çeşitli konu alanlarına göre başlıklara bölünmüş ve bu başlıklar Fasıl olarak adlandırılmıştır. Çevre ile ilgili politika alanı da müktesebatın 27. Fasılda "Çevre" başlığı altında yer almıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2024). Çevre Faslında AB'nin çevre ve iklim değişikliği politikasının, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeyi ve mevcut ve gelecek nesiller için çevreyi korumayı amaçladığı belirtilmiştir. (European Commission, (t.y.)).

Türkiye için Çevre Faslının açılabilmesi için yapılan tarama toplantıları 2006 yılında tamamlanmış ve iki kriter belirlenmiş ve bu kriterler şu şekilde ifade edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2024):

"1. Ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde gerekli idari kapasitenin oluşturulmasına yönelik planlar ve ihtiyaç duyulan finansman kaynakları dâhil olmak üzere, bu fasıldaki müktesebatın iyi koordine edilmiş şekilde kademeli uyumlaştırılmasına, uygulamasına ve yürürlüğe konmasına yönelik kapsamlı bir stratejinin aşamalar ve takvimle birlikte sunulması,

2. Türkiye'nin, ilgili AT-Türkiye Ortaklık Konseyi kararlarına göre tabi olunan çevre müktesebatının uygulanmasına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmesidir."

Yukarıda belirtilen açılış kriterlerinin tamamlanmasıyla Çevre Faslında Açılış Kriteri Değerlendirme Raporu, 12 Kasım 2009 tarihinde Daimî Temsilciler Meclisi'nde onaylanmıştır. 21 Aralık 2009 tarihinde ise Brüksel'de yapılan Hükümetlerarası Konferansta, Çevre Faslı müzakerelere açılmıştır. Faslın kapanması için ise AB Ortak Tutum Belgesi'nde Türkiye'nin yerine getirmesi gereken kriterler ifade edilmiştir. Bu belge ile temel olarak AB'ye aday bir devlet olarak Türkiye'nin çevre mevzuatını AB ile uyumlaştırması ve bundan kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirmesi amaçlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2024).

Türkiye, Çevre Faslı açıldıktan sonra kapanış kriterlerine uyum sağlamak için ulusal düzeyde gerekli adımları atmaya başlamıştır. Bu süreçte hem fasılda belirtilen sektörlerde çevre politikaları düzenlenmiş hem de AB müktesebatında olan uluslararası mevzuata uyum sağlanması amaçlanmış ancak kriterler tamamlanamadığı için fasıl kapatılamamıştır. AB'ye uyum sağlamak amacıyla yapılan düzenlemelerin en önemli yansımaları hükümet programlarında ve AB Entegre Çevre Uyum Stratejileri (UÇES) üzerinde olmuştur. Bu nedenle bu bölümde hem hükümet programları hem de UÇES'ler iklim değişikliği ve AB'ye uyum kapsamında değerlendirilecektir.

4.1. Hükümet Programlarında İklim Değişikliği

Türkiye'nin AB'ye üyelik müzakerelerinin başladığı 2005 yılı sonrasında hazırlanan ilk hükümet programı olan 60. Hükümet Programı'nda AB standartlarına uyum sağlamak için gerekli idari ve adli mevzuatların hazırlanmasına yönelik çalışmaların başladığı ve Türkiye'nin AB Müktesebatına uyumu için 2013 yılına kadar uygulanacak program ile, birçok alanı kapsayan yaklaşık 200 yasal düzenleme ve yaklaşık 600 ikincil düzenlemenin tamamlanmasının hedeflendiği belirtilmiştir (Bakanlar Kurulu Hakkında Yapılan Güvenoylamasına İlişkin 5/9/2007 Tarihli Ve 901 Numaralı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı Eki, 2007). Bu programda, çevre politikalarının temelinin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda da yer alan *"sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkının"* olduğu vurgulanmış ve küresel ısınmaya yönelik gerekli çalışmaların yapıldığı ifade edilmiştir (Bakanlar Kurulu Hakkında Yapılan Güvenoylamasına İlişkin 5/9/2007 Tarihli Ve 901 Numaralı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı Eki, 2007). Ancak bu noktada, 60. Hükümet Programında iklim değişikliğine yönelik bir ifadenin olmadığını belirtmek gerekmektedir.

61. Hükümet Programı'nda ise, çevreye yönelik düzenlemelerin ve denetimlerin yapılabilmesi için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın kurulduğu belirtilerek çevrenin korunması ve çevreye yönelik duyarlılığın arttırılması için çeşitli projelerin desteklendiği ifade edilmiştir. Ayrıca bu programda, *"İklim değişikliği başta olmak üzere, artan çevresel sorunlara karşı hassasiyet ve tabii afetler konusunda hazırlıklı olmak, bu dönemde de halkımıza ve yegâne yaşam ortamımız dünyaya karşı Hükümetimizin en önemli yükümlülükleri arasında yer almaya devam edecektir."* ifadesiyle iklim değişikliğine karşı sorumluluk alınmıştır (TBMM Kararı: Bakanlar Kurulu Hakkında Yapılan Güvenoylamasına İlişkin Karar, 2011).

62. Hükümet Programı'nda AB başlığı altında, AB Müktesebatına uyum çerçevesinde anayasal ve yasal değişikliklerin yapıldığı, AB'nin mali yardımlarından faydalanıldığı ve 2014-2017 yıllarını kapsayan AB'ye Katılım İçin Ulusal Eylem Planı'nın hayata geçirileceği açıklanmıştır. Çevre alanında, küresel ısınmaya neden olan sera gazı emisyonlarının kontrol edilmesi başta olmak üzere diğer sektörlerde de çeşitli düzenlemelerin yapılacağı ifade edilmiştir (TBMM Kararı: Bakanlar Kurulu Hakkında Yapılan Güvenoylamasına İlişkin Karar, 2014). Bu noktada 64. Hükümet Programı'nda kendisinden önceki programlardan farklı olarak, iklim değişikliği ile mücadelede uluslararası alanda atılan adımların desteklendiği ve bu kapsamda 30 Kasım-11 Aralık 2015 tarihlerinde Paris'te yapılacak BM İklim Değişikliğiyle Mücadele Çerçeve Sözleşmesi 21. Taraflar Konferansı'na katılarak ulusal düzeyde emisyon azaltımı katkısının %21'e düşürüleceği belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, 2015).

65. Hükümet Programı'nda Türkiye'nin AB'ye karşı bütün sorumluluklarını yerine getirdiği vurgulanarak AB üyeliğinin Türkiye için stratejik bir hedef olduğu ifade edilmiştir. İklim değişikliği alanında ise önceki programlarda olduğu gibi iklim değişikliğinin etkilerine karşı gerekli önlemlerin alınması konusunda çalışmaların yapıldığı açıklanmıştır. Bunun yanı sıra günümüzde iklim değişikliği ve doğal afetlerin de dahil olduğu çeşitli sorunlar karşısında insani yardım sisteminin geliştirilmesi için BM ile işbirliği içerisinde 23-24 Mayıs 2016 tarihlerinde, ilk Dünya İnsani Zirvesi'nin Türkiye'de düzenlendiği belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2016).

Türkiye'de 16 Nisan 2017'de kabul edilen Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'ne geçilmiştir. Bu süreçte 65. Hükümet'in görev süresinin 2018 yılında tamamlanmasıyla yeni bir hükümet programı yayımlanmamıştır. Bu tarihe kadar incelenen altı programda da küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı çalışmaların yapılmasına yönelik girişimlerin başladığı ifadelerine yer verilmiştir. Bunların haricinde son programlarda uluslararası alanda da Türkiye'nin uluslararası sözleşmelere uyum sağlamaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Özellikle Paris'te düzenlenen İklim Değişikliği Konferansı'na katılarak taahhütlerini belirtmesi Türkiye'nin uluslararası çabaları desteklendiğini göstermiştir.

4.2. AB Entegre Çevre Uyum Stratejileri

İlk UÇES, 2006 yılında Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. 2006-2023 yılları arasındaki dönemi kapsayacak olan UÇES'te Türkiye'nin çevre politikalarının temel amacı, ilkeleri, sektörlere göre belirlenen politikalar ve AB'ye uyum için çevre yatırımları açıklanmıştır. Burada UÇES'in temel amacı, AB çevre müktesebatı ile uyumlu olmak olarak ifade edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2006). UÇES'te iklim değişikliği ayrı bir sektör olarak yer almamasına karşın, hava kalitesinin arttırılması ve kirliliğin azaltılmasına yönelik çalışmalara yer verilmiş ve AB'ye uyum çerçevesinde İklim Değişikliği Direktiflerine uygun olarak mevzuata yönelik düzenlemelerin yapıldığı belirtilmiştir.

2007 yılında hazırlanan ilk UÇES, yaklaşık on yıl uygulanmış ancak zaman içerinde güncellenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, UÇES değişen AB Mevzuatına uyum sağlanabilmesi için 2016 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından güncellenmiştir. Yeni UÇES'te de öncekinde olduğu gibi AB müktesebatına uyum temel amaçlar arasında yer almış ve bu kapsamda atılacak adımlar açıklanmıştır. UÇES'te iklim değişikliği alanında Paris Anlaşması'nı 22 Nisan 2016 tarihinde imzalaması ve İklim Değişikliği ve Hava Yönetimi Koordinasyon Kurulu kurulması gibi gelişmeler Türkiye'nin güçlü yönleri olarak belirtilirken, Çevre Müktesebatına uyumun maliyetli olması ve kısa dönemde tamamlanamaması gibi nedenler Türkiye'nin zayıf yönleri olarak belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2016).

İklim değişikliği bu UÇES'te ayrı bir sektör olarak belirtilmiş ve Türkiye'nin 2023 hedefleri bağlamında ilgili analizler yapılmıştır. Bu noktada öncelikle Paris Anlaşması'na imza atan Türkiye'nin sera gazı salımlarını 2030 yılında %21 oranına kadar azaltmasına yönelik taahhüdüne yer verilmiştir. Türkiye'nin 2030 yılına kadar

hedefine ulaşabilmesi için alacağı tedbirler ve uygulayacağı politikalar detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu kapsamda çeşitli sektörlere yönelik finansman ihtiyaçları belirlenmiştir. İklim değişikliği sektörü özelinde finansman ihtiyacının 6.552 milyon avro ile toplam finansmanların içerisindeki payının %10,86 olduğu hesaplanmıştır. Ayrıca yapılması gereken yatırımlara yönelik hesaplamalarda kamu sektörünün yanı sıra özel sektöründe iklim değişikliği alanında yatırımlarını arttırması gerektiği ifade edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2016).

4.3. Türkiye'nin AB İklim Değişikliği Politikalarına Uyumu

Türkiye, AB'ye katılım müzakerelerinin başladığı 2005 yılından itibaren AB Müktesebatına uyum ve ilgili fasılların açılması için yeni düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Türkiye'nin AB Müktesebatına ne kadar ve nasıl uyum sağladığı konusunda her yıl İlerleme Raporları hazırlanmıştır. İlerleme Raporlarında Türkiye'nin AB uyum sağladığı ve başarılı olduğu alanların yanı sıra ilerleme kaydedilmeyen veya kaydedilen ilerlemenin yeterli olmadığı alanlar ile ilgili açıklamalar da yer almaktadır. Türkiye için ilk İlerleme Raporu 1998 yılında düzenlenmiş olup, son rapor 2023 yılında hazırlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023).

1998 yılında yayınlanan ilk raporda, Türkiye'nin çevre politikalarının AB'den oldukça farklı olduğu vurgulanmış ve müktesebata uyumun olması gerekenden uzak olduğu ifade edilmiştir (European Commission, 1998). 1999 yılına gelindiğinde müktesebata uyum açısından bir ilerlemenin olmadığı belirtilmiş ancak Türkiye'nin Avrupa Çevre Ajansı'na yaptığı üyelik başvurusu olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (European Commission, 1999). Ancak ilk kez 2002 yılındaki İlerleme Raporu'nda iç hukukta çevre alanında yapılan düzenlemelerin AB'ye uyum sağlamaya başladığı ve kurumsal yapıda kapasitenin güçlendirildiği ifade edilmiştir (European Commission, 2002). Ancak bu raporda Türkiye'nin iklim değişikliği alanında Kyoto Protokolünü imzalamadığı eleştirilmiştir (European Commission, 2002). 2004 Yılı İlerleme Raporu'nda, Türkiye'ye yönelik bu eleştiri Türkiye'nin Kyoto Protokolü'nü imzalamasıyla yerini mevzuat alanında ilerlemelerin kaydedilmeye başladığı görüşüne bırakmıştır (European Commission, 2004).

Bu tarihten 2012 yılana kadar olan dönemde hazırlanan ilerleme raporlarında benzer ifadelere yer verilmiştir. 2012 yılında ise önemli bir değişiklik yapılarak İlerleme Raporlarında çevre ile ilgili konuların değerlendirildiği başlık "Çevre ve İklim Değişikliği" olarak değiştirilmiştir (Belli, 2019: 173-174). İklim değişikliğinin ayrı bir başlık olarak değerlendirildiği ilk raporda Türkiye'nin sınırlı bir ilerleme kaydettiği ifade edilmiş ve Türkiye'nin 2020 yılı için sera gazı emisyon oranı belirlememiş olması eleştirilmiştir (European Commission, 2012). Türkiye'nin en fazla sera gazı salımı yapan ülkelerden biri olarak sera gazı emisyonu hedefinin belirlenmemiş olması 2013 yılı raporunda da olumsuz bir durum olarak değerlendirilmiş ve Türkiye'nin AB Müktesebatına uyum sağlayamadığının altı çizilmiştir ((European Commission, 2013). 2014 yılında önceki yıllarda hazırlanan raporlardaki benzer hususların altı çizilmiş olsa da Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nda ayrı bir İklim Değişikliği Dairesi Başkanlığı'nın kurulmuş olması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (European Commission, 2014). 2015 yılında ise Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı imzalaması, AB Müktesebatına uyum açısından olumlu bir gelişme olarak nitelendirilirken, Türkiye'nin AB'nin 2030 yılı hedeflerine uygun politikalar geliştirmesi gerektiği belirtilmiştir (European Commission, 2015).

2016 ve 2020 yılları arasında hazırlanan raporlarda benzer ifadeler ile Türkiye'nin Çevre ve İklim Değişikliği başlıklı 27. Fasıla belirli düzeyde hazırlıklı olduğu ve bazı ilerlemelerin kaydedildiği ifadesine yer verilmiştir. 2021 yılı raporunda Türkiye'nin çevre ve iklim değişikliği alanında belirli bir hazırlık seviyesinde olduğu ve hem azaltım hem de uyum açısından önemli sorunlar ile karşı karşıya olduğu ancak Paris Anlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanması da dâhil olmak üzere bazı ilerlemeler kaydedildiği belirtilmiştir (European Commission, 2021). 2022 yılında hazırlanan raporda ise Türkiye'nin hazırlığının hala belirli düzeyde olduğu ve hiçbir ilerleme kaydedilmediği vurgulanarak, Türkiye'nin mevzuatının AB Emisyon Ticareti Direktifi ve sera gazı izleme mekanizması ile uyumlu olmadığı ifade edilmiştir (European Commission, 2022). 2023 yılında yayımlanan son raporda ise Türkiye'nin, Paris Anlaşması kapsamında Ulusal Katkı Beyanını güncellediği ancak bu düzeyinde hala yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu raporda AB ile uyum kapsamında Türkiye'nin, Yakıt Kalitesi Direktifini tam olarak uygulamadığı, yeni hafif ve ağır hizmet araçlarında AB emisyon standartlarına uyum sağlamadığı ve mevzuatta belirtilen bazı kısımlar için bir uyum planı hazırlaması gerektiğinin altı çizilmiştir (European Commission,

2023).

Bu bilgiler ışığında İlerleme Raporları çerçevesinde Türkiye'nin iklim değişikliği alanında Avrupalılaşması değerlendirilecektir. 1998 yılından itibaren hazırlanan İlerleme Raporlarında daha çok çevrenin korunması ve kirlilik alanlarında Türkiye'nin mevzuat yönünden AB'ye uyum sağlamaya çalıştığı ancak eksikliklerinin olduğu görülmektedir. 1998 yılında hazırlanan ilk raporda Türkiye'nin AB çevre mevzuatına uyum konusunda oldukça geride olduğu ifadesinden yola çıkıldığında, Türkiye ve AB'nin çevre alanındaki politikalarında ve kurumsal yapısındaki farklılıklar uyumsuzluk olarak nitelendirilmektedir. Bu uyumsuzluklar Türkiye'nin daha fazla değişim yapma ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Özellikle Kyoto Protokolü'nün imzalanması ve Paris Anlaşması'nın onaylanması konularında Türkiye'nin çekincelerinin olması, Türkiye'nin eleştirilmesine ve imzalanması yönünde bir baskıya maruz kalmasına neden olmuştur. Türkiye'nin bu anlaşmaların eklerinde belirtilen ülke sınıflandırmasında bulunduğu konumlara yönelik itirazları Kyoto Protokolü'nü imzalanması sürecinde kabul edilmiş olsa da Paris Anlaşması'nın onaylanması konusunda itirazları kabul edilmemiştir. Bu da aradaki uyumsuzluğun bir sonucu olarak AB tarafından Türkiye'nin Paris Anlaşmasını onaylamasına yönelik baskıların artmasına neden olmaktadır.

Bu noktada Türkiye'nin çevre ve iklim değişikliği politikaları açısından Avrupalılaşması incelendiğinde ilk olarak, Avrupalılaşmanın yukarıdan aşağı boyutu yani Avrupa'da alınan kararların aday ülkenin politik, yasal ve idari yapılarında değişim yaratmaya başladığı dikkat çekmektedir. Avrupa iklim değişikliği politikalarının Türkiye üzerinde yarattığı değişim miktarı Radaelli'nin derecelendirmesi bağlamında incelendiğinde, Türkiye'nin bazı noktalarda uyum sağlamış olsa da massetme noktasında olduğu görülmektedir. Massetme durumunda ilgili ülke gerekli düzenlemeleri yapıyor olsa da var olan davranışlarında ve kurumsal yapısında önemli bir değişiklik olmamaktadır. Bu durum son yıllarda yayımlanan İlerleme Raporlarına da yansımakta ve raporlarda sık sık Türkiye'nin belirli bir hazırlık düzeyinde olduğu ancak önemli ilerleme katedilemediği ifade edilmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin iklim değişikliği politikaları analiz edildiğinde Türkiye'nin ulusal düzeyde kanun ve yönetmeliklerde değişiklikler yaptığı ancak emisyon azaltımı gibi noktalarda önemli bir ilerlemenin kaydedilmediği dikkat çekmektedir. Bu noktada Türkiye'nin AB'ye üye olma beklentisi temelinde ilgili reformları yapması koşulluluk ilkesini ön plana çıkartmaktadır. Türkiye'nin aday bir ülke olarak AB'nin karar alma mekanizmasında olmadan alınan kararları kendisine uygun olmasa da uygulamak zorunda kalması yükleme kapasitesinin her karar için uygun olmadığının ve bu nedenle uyum sağlamanın zaman alacağının en önemli göstergesidir.

5. Sonuç

Avrupalılaşma son otuz yıldır kullanılan ve birçok farklı açıdan incelenebilen bir kavramdır. Avrupalılaşmanın güncel bir terim olması, hem teorik olarak hem de metodolojik açıdan çeşitlendirilebilir olmasına imkan tanımaktadır. Bu da Avrupalılaşmanın köklerinin hem kavramsal hem de kuramsal açıdan Avrupa çalışmaları ile ilgili birçok alanda incelenebileceğini ve tartışılabileceğini göstermektedir. Bu çalışmanın konu kapsamı ve sınırlılıkları çerçevesinde Avrupalılaşma kavramı incelenmiş ve yeni kurumsalcılık teorisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, uzun yıllardır AB'ye aday devlet statüsünde bulunan Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmesinde ön plana çıkan başlıklardan biri olan iklim değişikliği politikaları ele alınmıştır. AB'nin Türkiye'nin iklim değişikliği politikaları üzerindeki etkisi ve bunun Türkiye'nin değişimini ve dönüşümünü nasıl etkilediği ilerleme raporları ışığında Avrupalılaşma dereceleri açısından analiz edilmiştir.

Kuruluş döneminden itibaren AB'ye üye olmak için çaba harcayan Türkiye için 2005 yılında başlayan üyelik müzakereleri günümüzde halen devam etmektedir. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde müzakereler uzamış olsa da Avrupalılaşma kavramı bu sürecin birçok açıdan değerlendirilmesine olanak vermektedir. Müzakerelerin başlaması ve Çevre ve İklim Değişikliği Faslının açılmasıyla birlikte Türkiye'nin çevre kirliliğinin önlenmesi, doğal kaynakların korunması ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin azaltılması gibi konularda üzerine düşen sorumlulukları yerine getirebilmek için çalışmalara başladığı görülmüştür. Ancak Türkiye'deki hukuki, siyasal ve ekonomik koşullar bu fasılda belirtilen kriterlere uyum sürecini zorlaştırmıştır. Özellikle iklim değişikliği alanında Türkiye'deki ve AB'deki yasal çerçevenin birbirinden farklı olması, Türkiye ve AB arasında uyumsuzluklara neden olmuştur. Burada ortaya çıkan uyumsuzluklar ise Türkiye'nin iklim değişikliği alanında Avrupalılaşma sürecini yavaşlatmıştır.

Sonuç olarak, Avrupalılaşma üzerine yapılan çalışmalar, farklı politika alanlarında üye, aday ve komşu devletlerin iç politika değişiminin, dönüşümün veya bunlara direnmenin kaynaklarına ilişkin bilgilerin üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda ilgili devletlerin AB ile bütünleşme süreci ve diğer uluslararası gelişmelerin de dikkate alınabileceği önem arz etse de, bu çalışmada konunun kapsamı dışarısında bırakılmıştır. Bu çalışmanın konu ve içerik açısından sınırlılıkları kapsamında, AB'nin Türkiye'nin iklim

değişikliği politikalarını nasıl ve ne kadar etkilediği tartışılmıştır. Türkiye hakkında yayınlanan ilerleme raporlarında da müzakerelerin başladığı ilk yıllardan günümüze kadar bazı alanlarda ilerleme kat edilse de hala eksikliklerinin olduğu görülmüştür. Bu noktada Türkiye'nin iklim değişikliği alanında birçok noktada ortaya çıkan eksiklikleri, AB düzeyinde atılan üyelik adımları açısından olumsuz bir imajı olmasına ve Avrupalılaşmasının dönüşüm düzeyenine ulaşamamasına neden olmuştur. Kısacası, bu çalışma ile tüm insanların ve dünyanın geleceğini ilgilendiren bir konu olan iklim değişikliği alanında, Türkiye'nin de diğer AB ülkeleri gibi üzerine düşen sorumluluğu üstlenmesi ve buna yönelik çalışmalarına hız kazandırması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da çalışma kapsamına dahil edilemeyen bazı noktaların bulunduğunu ve gelecek çalışmalarda bu konulara odaklanılarak bu eksikliklerin giderilmesi mümkün olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Kaynaklar

Bache, I. and Jordan A. (2006). Europeanization and Domestic Change. Ian Bache and Andrew Jordan (Ed.). *The Europeanization of British Politics*, içinde (17-33. ss.). New York: Palgrave Macmillan.

Bakanlar Kurulu Hakkında Yapılan Güvenoylamasına İlişkin 5/9/2007 Tarihli Ve 901 Numaralı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı Eki. (2007). *T.C. Resmî Gazete* (26636, 7 Eylül 2007). Erişim adresi https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/09/20070907M1-1.htm.

Balkır, C. ve Soyaltın D. (2018). *Avrupalılaşma: Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Belli, A. (2019). *AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Türk Çevre Politikası: Geçmiş-Bugün-Gelecek*. Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.

Börzel, T. A. (2003). How the European Union Interacts with its Member States. *Institute for Advanced Studies Political Science Series,* 93, Erişim adresi http://irihs.ihs.ac.at/1526/1/pw_93.pdf.

Börzel, T. A. ve Risse, T. (2000). When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change. *European Integration Online Papers* 4, 1-21, Erişim adresi http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-015.pdf.

Börzel, T. A. ve Risse, T. (2003). Conceptualizing the Domestic Impact of Europe. K. Featherstone ve C. M. Radaelli (Ed.), *The Politics of Europeanisation*, içinde (57-80 ss.). Oxford: Oxford University Press.

Bulmer, S. J. (1998). New Institutionalism and the Governance of the Single European Market. *Journal of European Public Policy, 5*(3), 365-386.

Checkel, J. K. (1999). Social Construction and Integration. *Journal of European Public Policy, 6*(4), 545-560.

Dimitrova, A. L. (2005). Europanization and Civil Service Reform in Central and Eastern Europe. Frank Schimmelfenning ve Ulrich Sedelmeier (Ed.), *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, içinde (71-90 ss.). Ithaca ve Londra Cornell University Press.

Donat, İ. Türkiye'de aşırı hava olayları 2023'te rekor kırdı. (2024, 2 Şubat). Erişim adresi: https://www.bloomberght.com/turkiye-de-asiri-hava-olaylari-2023-te-rekor-kirdi-2346873.

European Commission. (2015). Key findings of the 2015 Report on Turkey. Erişim adresi https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_15_6039.

European Commission. (t.y.). Chapters of the Acquis. Erişim adresi https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership/chapters-acquis_en.

European Commission. . (2023). Commission Staff Workıng Document Türkiye Report 2023. Erişim adresi https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_696%20T%C3%BCrkiye%20report.pdf

European Commission. Turkey Regular Report 1998. (1998). Erişim adresi https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-regular-report-1998_en.

European Commission. Turkey Regular Report 2002. (2002). Erişim adresi https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-regular-report-2002_en.

European Commission. Turkey Regular Report 2004. (2004). Erişim adresi https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-regular-report-2004_en.

European Commission. Turkey Regular Report 2012. (2012). Erişim adresi https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-progress-report-2012_en.

European Commission. Turkey Regular Report 2013. (2013). Erişim adresi https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-progress-report-2013_en.

European Commission. Turkey Regular Report 2014. (2014). Erişim adresi https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-progress-report-2014_en.

European Commission. Türkiye Report 2021. (2021). Erişim adresi https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkiye-report-2021_en.

European Commission. Türkiye Report 2022. (2022). Erişim adresi https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkiye-report-2022_en.

European Parliament. Environment policy: general principles and basic framework. (t.y.). Erişim adresi https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework.

Grabbe, H. (2001). How does Europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity. *Journal of European Public Policy, 8*(6), 1013–1031.

Grabbe, H. (2002). European Union Conditionality and the 'Acquis Communautaire'. *Internal Political Science Review 23*(3), 249-268.

Hall, P.A. ve Taylor, R.C.R. (1996). Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies, 44*. 936-957.

Hughes, J., Sasse, G. ve Gordon, C. (2004). *Europeanization and Regionalization in the EU's Enlargement to Central and Eastern Europe: The Myth of Conditionality*. Basingstoke ve New York: Palgrave Macmillan.

Katsaris, A. (2012). Europeanization beyond Europe? Governing climate change in Euro-Mediterranean relations. *4th Biennial ECPR Standing Group for Regulatory Governance Conference*, Exeter, United Kingdom. 27 - 29 Jun 2012. https://eprints.soton.ac.uk/363657/1/EUROPEANIZATION%2520BEYOND%2520EUROPE%2520GOVERNING%2520CLIMATE%2520CHANGE%2520IN%2520EURO-MEDITERRANEAN%2520RELATIONS.pdf.

Ladrech, R. (1994). Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France. *Journal of Common Market Studies* 32(1), 69-88.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2024). 2023 Yılı İklim Değerlendirmesi. Erişim adresi https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yillikiklim/2023-iklim-raporu.pdf.

Mtchedlishvili, D. (2018). Theorising Europeanisation in European Literature: Conceptualisation and Operationalisation. *Australian and New Zealand Journal of European Studies, 10,*79-91. Erişim adresi: https://openjournals.library.sydney.edu.au/ANZJES/article/view/15192.

O'Brennan, J. (2014). Greening the Europeann Union? The Europeanization of EU Environment Policy. H. Atkinson ve R. Wade (Ed.), *The Politics of Sustainability: Linking Politics, Education and Training*, içinde (105-130). Londra: Policy Press.

Olsen, J. P. (2002). The Many Faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies 4*(5), 921-952.

Olsen, J. P. (2007). Understanding Institutions and Logic of Appropriateness: Introductory Essay. *ARENA Centre for European Studies Working Paper 13*, 1-15. Erişim adresi https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-working-papers/2001-2010/2007/wp07_13.pdf.

Palmer, K. M. ve Simon, M. (2020). What is Climate Change? The Definition, Causes and Effects. *WIRED*. Erişim adresi https://www.wired.com/story/guide-climate-change/.

Papadimitriou, D. G. (2002). Exporting Europeanisation: EU Enlargement, the Twinning Exercise and Administrative Reform in Eastern Europe. *European Consortium for Political Research Joint Sessions Workshop 4.* Erişim adresi https://europeanization.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/03/dimitris-papadimitriou.pdf.

Radaelli, C. M. (2002). The domestic Impact of European Union Public Policy: Notes on Concepts, Methods and Challenge of Empirical Research. *Politique européenne, 5*(1), 105-136. Erişim adresi https://www.cairn.info/revue-politique-europeenne-2002-1-page-105.htm.

Radaelli, C. M. (2003). The Europeanization of Public Policy. Kevin Featherstone ve Claudio M. Radaelli (Ed.). *The Politics of Europeanization*, içinde (27-56). New York: Oxford University Press.

Radaelli, C. M. (2004). Europeanization: Solution or Problem?. *European Integration Online Papers, 8*. Erişim adresi http://eiop.or.at/eiop/pdf/2004-016.pdf.

Schimmelfennig, F. ve Sedelmeier, U. (2008). Candidate Countries and Conditionality. Graziano, P., Vink, M.P. (Ed). *Europeanization*, içinde (88-101 ss.). London: Palgrave Macmillan.

Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (2004). Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy, 11*(4), 661–679.

Sedelmeier, U. (2011). Europeanisation in New Member and Candidate States. *Living Reviews in European Governance, 1*(3), 1-52.

Stocker, T. F., D. Qin, G.-K. Plattner, M. Tignor, S.K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex ve P.M. Midgley. (Ed.). (2013). Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge,

United Kingdom and New York: Cambridge University Press. Erişim adresi https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/.

Şahin, S.B. ve Bodur-Ün, M. (2023). Transformation of Turkey's Environmental Policy: A Case of Selective Europeanization?. Arıkan, H., Alemdar, Z. (Ed), içinde *Turkey's Challenges and Transformation. Reform and Transition in the Mediterranean* (165-184 ss.). Cham: Palgrave Macmillan.

Talu, N. (2015). *Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Talu, N. ve Kocaman, H. (2019). Türkiye'de İklim Değişikliği ile Mücadelede Politikalar, Yasal ve Kurumsal Yapı. *İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 4*.

TBMM Kararı: Bakanlar Kurulu Hakkında Yapılan Güvenoylamasına İlişkin Karar. (2011). *T.C. Resmî Gazete* (27997, 17 Temmuz 2011). Erişim adresi https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110717-1.htm.

TBMM Kararı: Bakanlar Kurulu Hakkında Yapılan Güvenoylamasına İlişkin Karar. (2014). *T.C. Resmî Gazete* (29112, 7 Eylül 2014). Erişim adresi https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140907-1.htm.

Türkeş, M. (2019). İklim Değişikliğinin Bilimsel Temelleri, Türkiye'ye Etkileri. *İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 1.*

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık. (2015). 64. Hükümet Programı. https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/64.hukumet_programi.pdf.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2016). 65. Hükûmet Programı Konuşma Metni. (2016). https://webdosya.csb.gov.tr/db/strateji/icerikler/65-hukumet-programi-20180125142728.pdf.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (t.y.) Paris Anlaşması. Erişim adresi https://iklim.gov.tr/paris-anlasmasi-i-34.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2016). Avrupa Birliği Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES). Erişim adresi https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler//uces-belges--20180125144313.pdf.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2002). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. Erişim adresi https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (t.y.). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. Erişim adresi https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2023). Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları. Erişim adresi https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (1999). 1999 Regular Report. Erişim adresi https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_1999.pdf .

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2006). AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi. Erişim adresi https://www.ab.gov.tr/files/SEPB/cevrefaslidokumanlar/uces.pdf.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2024). Fasıl 27: Çevre ve İklim Değişikliği. Erişim adresi https://www.ab.gov.tr/fasil-27-cevre_92.html.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2023). Türkiye- AB İlişkilerinin Tarihçesi. Erişim adresi https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html.

United Nations Framework Convention on Climate Change. (1992). United Nations Framework Convention on Climate Change. Erişim adresi https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf.

United Nations. (t.y.). United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, Stockholm. Erişim adresi https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972.

Yazgan, H. (2012). Bir Kavramsal Çerçeve Olarak 'Avrupalılaşma': Kapsam Gereklilik ve Sınırlar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(4), 123-140.

Yüksel, Y. Türkiye'nin 4'te 3'ü kalıcı kuraklığa sürükleniyor. (2023, 1 Aralık). Erişim adresi https://www.aa.com.tr/tr/dosya-haber/turkiyenin-4te-3u-kalici-kurakliga-surukleniyor/3068831.

Wilkinson, D. (1992). Maastricht and the Environment: The Implications for the EC's Environment Policy of the Treaty On European Union. *Journal of Environmental Law 4*(2), 221-239.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Prematüre Çocuklara Yaklaşımların Ebeveynler Üzerindeki Etkisine Yönelik Sosyolojik Bir Analiz

A Sociological Analiysis of the Impact of Approaches to Premature Children on Parents

Murat TOPRAK[1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Siirt, murattoprak88@gmail.com,* orcid.org/0000-0002-3732-6026

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
05.06.2024
Kabul/Accepted:
28.10.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1496273

Anahtar Kelimeler
Ebeveyn, premature, sosyal ilişki, deneyim, damga.

ÖZ

Bu çalışma, deneyimlerin etkisiyle ortaya çıkan insan ilişkilerini inceleyerek, insanların sosyal gerçekliklerinin zaman içinde nasıl değiştiğini ele almıştır. Özellikle, özel gereksinimli bir prematüre çocuğa sahip olmak ebeveynlerin sosyal ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu etkiyle birlikte ebeveynler, yoğun ve hızlı bir süreç içinde yer alarak farkında olup olmadan belirgin bir değişim yaşamışlardır. Ebeveynler, bu değişimi öncelikle kendi iç dünyalarında ve özel alanlarında hissetmiş, ardından sosyalleşme sürecinin de etkisiyle kamusal alandaki ilişkilerinde de dönüşüm yaşamaya başlamışlardır. Bu bağlamda, çalışma, özel gereksinimli prematüre çocuk sahibi ebeveynlerin değişen sosyal ilişkilerini ve gündelik hayatlarını incelemeyi hedeflemiştir. Ayrıca, ebeveynlerin çocuklarının ihtiyaçlarını nasıl karşıladıkları da araştırılmıştır. Araştırmada nitel bir yöntem kullanılarak yarı yapılandırılmış görüşme teknikleriyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma, ebeveynlerin sosyal ilişkilerindeki değişimlerle birlikte hem ilişkilerin yoğunluğunda hem de bireysel farklılıklarda belirgin değişiklikler yaşandığını vurgulamıştır. Ebeveynlerin çocuklarına yönelik yaklaşımlarda damgalanma sorunuyla sıkça karşılaştıkları, bu yüzden çocuklarının gelişimini olumsuz etkileyen olaylar, kişiler ve mekânlardan uzak durdukları, tepki gösterdikleri veya göz ardı ettikleri belirlenmiştir.

Keywords
Parent, premature, social relationship, experience, stigma.

ABSTRACT

This study examined how people's social realities change over time by examining human relationships that are influenced by experiences. In particular, having a premature child with special needs significantly affected parents' social relationships. With this effect, parents have experienced a significant change, whether they were aware of it or not, by taking part in an intense and rapid process. Parents first felt this change in their own inner worlds and private spheres, and then started to experience transformation in their relationships in the public sphere with the effect of the socialization process. In this context, the study aims to examine the changing social relations and everyday life of parents of premature children with special needs. In addition, how parents meet the needs of their children was also investigated. In-depth interviews were conducted with semi-structured interview techniques using a qualitative method. The study emphasized that with the changes in parents' social relationships, there were significant changes in both the intensity of relationships and individual differences. It was determined that parents frequently face the problem of stigmatization in their approaches towards their children, so they avoid, react to or ignore events, people and places that negatively affect their children's development.

Atıf/Citation: Toprak, M. (2025). Prematüre Çocuklara Yaklaşımların Ebeveynler Üzerindeki Etkisine Yönelik Sosyolojik Bir Analiz. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-12
Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat TOPRAK, murattoprak88@gmail.com

1. Giriş

İnsanların gündelik hayat ilişkilerini belirleyen faktörlerin başında deneyimlenen olaylar gelmektedir. Bu olaylar gündelik hayat ilişkilerini belirleyebildiği gibi etkileşimin öznelerini de değiştirebilmektedir. Aynı zamanda olaylar, gündelik hayat ilişkilerinin biçimini ve yönünü de doğrudan etkilemektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın konusu, özel gereksinimli prematüre çocuğa sahip ebeveynlerin gündelik hayat ilişkilerinde yaşadığı değişimdir. Çocuğun doğması ve özel durumunun boyutu ebeveynin gündelik ilişkilerine doğrudan etki etmektedir. Yoğun ve tempolu süreç, ebeveynin çocuğu kendi gündelik hayatının merkezine almasına ve ilişkisel ağın bu şekilde oluşmasına sebep olmaktadır.

Ebeveynin özel gereksinimli prematüre çocuğa yaklaşımın duygusal yoğunluğu ve hassasiyeti özel ve kamusal alanlarda belirgin hale gelirken birincil ilişkilerin kurulduğu kişilerde önemli değişim yaşanmaktadır. Çevrenin çocuğa yaklaşımı burada etkili olurken ebeveynin duygu yoğunluğunu anlayan, paylaşan ve "yaşayan" insanlar birincil ilişkilerde tercih edilmektedir. "Ortak bir dünya" etrafında şekillenen gündelik ilişkiler yoğun bir duygudaşlığa doğru tezahür etmektedir. Özel gereksinimli prematüre çocuğa sahip olan ebeveynlerin ortak dünyasını anlamak ve gündelik hayatlarındaki belirgin değişimleri ele almak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Ebeveynlerin sosyal gerçekliği özel gereksinimli prematüre çocuk etrafında şekillenmekte ve olayla bir şekilde temas eden insanların tutumlarıyla vuku bulmaktadır. Görece iyi niyet olarak adlandırılan bu tutumlar özünde olumsuz duyguların ve davranışların açığa çıkmasına sebep olmaktadır. Ebeveynler, acıma veya yok sayma gibi tutumlar karşısında üzülme ve öfkelenme duygularını yaşayabilmektedir. Dolayısıyla ebeveynler, özel gereksinimli prematüre çocuğun temel ihtiyaçlarını karşılama mücadelesi verirken özel ve kamusal alanlardaki karşılaşmalarda da farklı bir mücadele içindedirler.

Deneyimlenerek öğrenilen spesifik bir yaşam mücadelesi, tanıdığın ya da yabancının damgalamasıyla daha zorlu hale gelebilmektedir. Özel gereksinimli prematüre çocuğa sahip olmak bu zorlu alanın önemli bir temsiliyetine tekabül etmektedir. Ebeveynler, gündelik hayatlarında özel gereksinimli prematüre çocuklarla ilgili tüm bilgilerini neredeyse deneyimleyerek öğrenirken oluşan hassasiyet sonucu bir damgalanma duygusu içindedirler. Gerek ebeveynler gerek özel gereksinimli prematüre çocuklar özel alandan kamusal alana kadar hem söylem olarak hem jest ve mimiklerle bir ötekileştirme tutumuna maruz kalmaktadırlar. Bu minvalde çalışma, Alferd Schutz'un deneyim ve Erving Goffman'ın damga kuramlarını referans alarak hazırlanmıştır. Bunun yanında düşünümsellik çalışmada kendisini ziyadesiyle hissettirmiştir. Fenomenolojinin sosyolojideki en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Schutz, insanların gündelik hayat deneyimlerini yaşarken bilgi stoku ve tipleştirmelere başvurduğunu belirtmiştir. İnsanlar verili hayatta dünyaya gelirken –bu bilgi stokudur- belirli bir yaptırım eylemini yerine getirir. Ayrıca birey, gündelik hayatın yüz yüze etkileşiminde bilgi stokundan faydalanarak tipleştirmenin de etkisiyle ilişkisel bir yöntem gerçekleştirir. Buna benzer bir yöntemle Goffman, insanın gündelik hayat eylemlerini teatral bir şekilde yorumlarken beklenilen performansın sergilenmesi önemlidir. Dramaturjik kavramsallaştırmasıyla Goffman, bireyin beklenilen performansı sergilememesi durumunda damgalanarak toplum tarafından tekrardan kabul edilmesi uzun sürebilir. Düşünümsellik, Bourdieu'nun sosyolojide geliştirdiği haliyle bireyin kendi eylemlerini, ilişkilerini, koşullarını ve düşüncelerini farkında olma durumunu yani kendilerini değerlendirme yetilerini açıklamaktadır.

2. Prematüre Nedir?

Bir bebeğin anne karnındaki gelişimsel düzeyinin normal seyretmesi için 38-42 hafta kalması bilinmektedir. Ancak her gebelik süreci bu süre aralığına tekabül etmemektedir. Prematüre, kelime anlamı "olgunlaşmamış" olarak kabul edilmekle beraber tıp dünyasında genel olarak 37 haftadan önce doğan çocukları tanımlamak için kullanılmaktadır. Söz konusu zaman diliminden önce doğan çocukların sağlık durumları üç düzeyde ele alınmaktadır: 32-37 hafta arası doğan bebekler hafif, 28-32 hafta arası doğan bebekler orta ve 28 hafta önce doğan bebekler ise ağır düzeyde prematüre olarak tanımlanmaktadır (Sola ve Diken, 2008: 229). Bebeğin anne karnında geçirdiği zaman ne kadar uzun olursa hayatta kalmasını aynı zamanda sağlık sorunlarının düzeyini ve önemini belirlemektedir. Prematüre çocukların kaç haftalık doğduklarının yanı sıra doğum sırasında kayda geçilen kiloları yaşama(ma)larını ve olası sorunlar için veri olarak kabul edilmektedir. Doğum kilosuna göre bebeklerin yaşam mücadelesi oldukça değişmektedir. Yaşam mücadelesinin yanı sıra kuvözde kalınacak süre ve bedensel gelişim bebeğin kilosuyla belirlenebilmektedir. Akciğerleri oluşmamış ya da oluşma aşamasında olan çocukların oksijen ihtiyacının yapay yollardan karşılanmasının zorunluluğu ve bunun sonucunda hayatta kalsa bile bebeğin belirli bir süre cihaza bağlı kalmasına neden olmaktadır. Son kertede doğum kaydının kaç hafta olduğunun önemiyle beraber prematüre çocukların gösterdikleri yaşam mücadelesi ve özel gereksinim düzeylerinin çoğu zaman, talihlerine göre değişkenlik göstermektedir (Bingöller vd., 2016).

3. Prematüre Çocukların Karşılaştıkları Bazı Problemler

Dünyada her on çocuktan birinin prematüre olarak dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Prematüre doğan çocukların bir kısmı hayatını kaybederken bir kısmı da değişik hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Hayatta kalma durumu ülkelerin gelişmişliğine göre değişmektedir. Gelişmiş ülkelerde prematüre çocukların ağır düzeyde (28 hafta ve öncesi doğan çocuklar) olan çocukların yaşama oranı 10'da 9 iken geri kalmış ülkelerde bu oran 10'da 1'dir (WHO, 2023: 1;2). Gelişen teknoloji ağı, yeni doğan yoğum bakım ünitelerin gelişmişliği bu oranda değişkenliğe sebep olabilmektedir. İnsan kaynaklarının gelişimi, uzmanlaşmanın artması ve sosyo ekonomik durum bir diğer belirleyici etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Prematüre çocuklarda görülen önemli nörolojik sorunların ana temasını "serebral palsi" (beyin felci) olarak belirtmek mümkündür.

Prematüre çocuklar gündelik hayatta hem fiziksel hem zihinsel olarak hangi sorunu yaşarlarsa yaşasınlar beynin bir kısmının ya da tamamının zarar gördüğü kabul edilmektedir. Çocukların ağır motor gelişimine doğrudan etki eden serebral palsi, onların normal hayata karışmasını son derece zorlaştırabilmektedir. Beyinde kan akışındaki dalgalanmalar prematüre çocuklarının sorunlarının ne olacağı yönünde önemli veriler sunabilmektedir (Önal, 2017: 46). Nörolojik gelişimi olumsuz olarak nitelenen sorunları şöyle sıralanabilir: akciğerin yeteri kadar oluşamamasından ötürü ortaya çıkan solunum eksikliği, beynin içindeki sıvı kanallarında bulunan kanamalar, bağırsak sorunu, yoğun enfeksiyon, kalp problemi, görme, duyma, konuşma, büyüme, vs. Prematüre çocuklar fiziksel sorunların yanı sıra sosyal gelişimsel, bilişsel ve ilişkisel anlamda önemli problemler de yaşayabilmektedir (Mohay, 2007). Nihayetinde prematüre çocuğun karşılaştığı sorunlar önemli şekilde değişkenlik göstermekle beraber beynin hasar durumuna göre şekillenmektedir.

4. Materyal ve Yöntem Bölümü

Nitel araştırmalarda "birkaç sosyal dünya" ve "hayat hikâye"leri özellikleri kullanılmaktadır (Dikeçligil, 2017; Neuman; 2017). Deneyimle bütünleşen bu yaşam dünyaları ve hikâyeler sosyologlar tarafından son yıllarda ziyadesiyle tercih edilmektedir. Yani Bourdieu'nün düşünümsellikle beraber sosyologların yapacakları araştırmalarda kendi konumlarını unutmamalarını ve duruma göre öznel bir tutum içinde olabileceklerini belirtmiştir (2018: 27). Dolayısıyla nitel araştırmalarda araştırmacının konuyla ilişki içinde olduğu özelliği bilinçli olarak kullanılmıştır (Neuman, 2017: 21). Beş yıldır özel gereksinimli prematüre bir çocuğa sahip olmanın verdiği deneyimle konuya karşı bir yaklaşım sergilenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle gerçekleştirilen görüşmelerde zaman zaman hem doğrudan hem de dolaylı olarak kendimle de mülakat yaptığım söylenebilir (Gardiner, 2016: 18).

Deneyimin belirgin olarak rol oynadığı çalışmada araştırmanın evrenini özel gereksinimli prematüre çocukların ebeveynleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini amaca yönelik olarak belirtmek mümkündür. Fazla tekrara girmemek ve birkaç sosyal dünyanın incelenmesi nitel araştırmalarda kabul görmesi adına beş anne, beş baba ve bir tane fizik tedavi uzmanı[1] ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Anne ve babalardan üçer tanesi aynı çocuğun ebeveyninden oluşmaktadır. Ayrıca kodlamalar da anne ve baba statüsü üzerinden yapılmıştır. Anne olan görüşmecileri 1A, 2A … baba olan görüşmecileri ise 6B, 7B ... şeklinde kodlarken fizik tedavi uzmanı (bobath terapistti) görüşmeciyi de 1F olarak tanımlanmıştır. Görüşmecilerden alınan verilerin nihai kodlanması görüşmecinin sıralaması, yaşı ve mesleğinden oluşmuştur.

5. Deneyimle Beraber Yeniden İnşa Edilen Özel Alanın Gündelik Pratikleri

Gündelik hayat ilişkilerinin yönünü ve biçimini belirleyen etmenlerin başında deneyim gelmektedir. Gündelik hayatın kuramsal yaklaşımlarında "deneyim" kavramına sıkça başvurulmuştur. Fenomenolojik yaklaşımın öncü ismi Alfred Schutz, çeşitli kavramsallaştırmalarla inşa ettiği düşüncelerinde deneyim kavramını kullanmıştır (Schutz, 2018). Deneyim, öznel olarak bireyin bilinçlenmesinin önünü açarken sosyal gerçekliği inşa ettiği somut alan olarak işlev görmektedir. Genelde fenomenoloji özelde Schütz, bireyin verili olan bir hayatta dünyaya gelmesinin yanı sıra kendi dünyasını inşa etmede algısal ve anlamsal açıdan yüklemeler gerçekleştirdiğini söyler (Wagner, 2018: 21).

Çocuk sahibi olmakla beraber ebeveynlerin gündelik pratikleri deneyimlenerek yeniden üretilmektedir. Söz konusu çocuğun özel gereksinimli olması bu durumu daha da keskinleştirmektedir. Özel gereksinimli prematüre çocukların ihtiyaçlarını karşılamak ve onların dezavantajlı durumlarını minimum seviyeye indirgemek için özel alan, hem fiziksel hem de işlevsel olarak farklılık göstermektedir. Özel alana dâhil olan

1. Fizik tedavi uzmanıyla görüşme yapmamın farklı sebepleri vardır: 1. Yaşanılan sürecin hem içinde hem dışında olmasıdır 2. Ailelerle sürekli iletişim halinde ve hangi ebeveynin çocukla daha fazla ilgili olduğu konusunda bilgiler vermesidir. 3. Çocukların genel durumuna en çok hâkim olan kişi olmasıdır.

tanıdık diyebileceğimiz kişilerin çocuklara olan yaklaşımları ebeveynlerin onlarla gündelik etkileşimlerini belirlemektedir (Cooley, 2010: 30-90). Burada ev ortamında ağırlanan misafirleri kastedilmektedir. Özel gereksinimli prematüre çocuğun ebeveynin hayatına girmesiyle yakın akraba ve dostlarla kurulan ilişkilerde önemli değişimler görülebilmektedir. Böyle olmasında iki önemli faktör vardır: Birincisi, ebeveynlerin yakın ilişkide bulundukları kişilerin çocuklara bakışları ki bunun acıma, zavallı, gariban, vs. (Cant, 1992: 35; Yıldız ve Özgedey, 2018: 79) şeklinde ötekileştirici bir tutum olarak vuku bulması, ebeveynlerin tanıdık insanlarla kurdukları yüz yüze etkileşimleri ya azaltmakta ya da tamamıyla kesmesine sebep olmaktadır. İkincisi, çocukların özel gereksinimin karşılanması için gündelik hayat ilişki yoğunluğunun azaltılması düşüncesiyle oluşmaktadır.

İkinci faktörden hareketle özel alanın önemli mekânı olarak evler, küçük fizik tedavi salonlarına dönüşmekte ve özel gereksinimli prematüre çocuğun gelişimine yönelik pratikler gerçekleşmektedir. Yani yaşanılan ev, normal bir mekân görünümünün dışına çıkmakta evde yaşayan diğer bireylerin ilişkilerine yön vermektedir. Ebeveynler, çocuğun özel eğitim sürecinde deneyimleyerek öğrendikleri pratikleri evlerde uygulamaktadır. Burada ebeveynin özel gereksinimli prematüre çocuklarla beraber öğrendiği deneyimlere değinmek gerekir.

5. 1. Özel Çocukla Beraber Ebeveynin Yaşadığı Deneyimler

Yapılan görüşmelerde ebeveynlerin çoğu bazı kavramları ve pratikleri deneyimleyerek öğrendikleri tespit edilmiştir. Yani ebeveynler, çocukla beraber prematüre olmak üzere serebral palsi, hidrosefali, vs. gibi terimlerle karşılaşmışlardır. Bazı görüşmecilerin meslekleri doğrudan özel gereksinimli insanlarla ilgili olsa da asıl öğrenim aşamasını deneyimlerken oluştuğunu belirtmiştir.[2] Deneyimle beraber hayatlarına farklı kavramlar ve uygulamalar girmiştir. Çocuğun anne rahmine düşmesiyle beraber ebeveynlerin hayatlarında değişimler belirmeye başlamaktadır. Çocuğa göre şekillenen bir gündelik hayat, doğumla beraber yoğunlaşan bir duruma dönüşmektedir (Berger ve Luckmann, 2018: 86). Üstelik çocuğun özel gereksinimli prematüre olması ebeveynin gündelik hayatının yoğunlaşmasının çıtasını bir hayli yükseltmektedir. Özel gereksinimli prematüre çocuğun durumu ebeveynin iş hayatından arkadaşlık ortamına kadar özel alan kamusal alan ayrımı gözetilmeksizin etkisi kaçınılmazdır. Eğer ebeveyn, çocuğun durumunu kabullenip ve onun gelişimi için çaba sarf etmesi gerektiği bilincini içselleştirip benimserse özel gereksinimli prematüre çocuğu hayatının merkezine alarak yaşamaya başlamaktadır (Schütz, 2018: 87-306). Gündelik rutine dönüşen bu durum ebeveynleri yoğun bir tempoyla çocuğun ihtiyaçlarını karşılama telaşına sürüklemektedir. Çocuğun gelişimine katkı sağlayacak ufak ayrıntılardan önemli kararlara kadar ona göre şekillenen gündelik pratikler inşa edilmektedir.

> "Ben işkolik biriydim (…) Çocuğum doğduğundan beri çeşitli sebeplerden ötürü işten uzağım. (…) Özel gereksinimli bir çocuk olmasaydı, belki iş hayatıma olduğu yerden devam edecektim. Şırnak'ta yaşıyorduk ve çok güzel bir hayatımız vardı. Ama Şırnak sağlık sektörü konusunda çok gerideydi. Hemen tayin istemek zorunda kaldık. Siirt'e geldik. Çocuk için bunu yapmak zorundaydık. Kısacası çocukla beraber bütün hayatım değişti. Bu aralar işe geri döneceğim. Ama biliyorum ki çocukla beraber işe dönüşüm o kadar heyecanlı olmayacak. Bir an önce mesai bitsin de çocuğumun yanına gideyim diye bekleyeceğim" (2A, 30, Hemşire).
>
> "Baba olduktan sonra adanmış bir hayatım var. Yani zamanınım önemli kısmını ya fiziksel olarak çocukla ya da zihinsel olarak onun için daha neler yapabilirim diye telefon internette araştırmalar yapıyorum. (…) İstediğim zaman çıkamıyorum, gezemiyorum, özgür değilim (…) Bu da sıradan bir hayatın ne kadar değerli olduğunu görmüş oldum. Olumlu bir seyirde olmadığını itiraf etmeliyim. İlerisi için de pek olumlu olacağını düşünmüyorum. Ama bu durum şükür etmemiz gerçeğini değiştirmeyecektir. Çocuğun varlığının bizi nelerden koruduğunu bilmiyoruz" (6B, 32, Akademisyen).
>
> "Kızımdan önceki ben ile onunla olan ben çok farklı (…) Ondan önce çocuklarımız olmasına rağmen sosyal ortamımız çok genişti. Ama kızım doğduktan sonra sosyal etkinliklerimin çoğunu kestim. Burada maddi boyutu kısmak zorunda olmak etkili olurken duygusal olarak da pek istekli olunmuyor. Özel olmak burada başlıyor. Biz de onunla beraber özelleşiyoruz" (9B, 39, Şoför).

Ebeveynler, yaşadıkları olayın travmasını kabul etmekle beraber değişen bir gündelik hayat akışını irdelemektedir. Duygusal yoğunluğun bir hayli fazla olduğu anlık durumların yanı sıra sıradan bir hayatın değerli olduğunu itiraf etmektedirler. Ayrıca özel gereksinimli prematüre çocuktan önce iş ve boş zaman değerlendirmesi gibi sosyal aktivitelere yüklenen anlamlar çocukla beraber farklılaşmaktadır. Normal olarak kabul edilen çocuklara sahip olan ebeveynlerin gündelik hayatlarında çocuktan uzak olduğu anlarda onlara özlem duyulmasına denk gelinmektedir. Ancak özel gereksinimli prematüre çocuklara sahip olan ebeveynlerin

2. 2A görüşmeci yeni doğan yoğun bakım hemşiresi ve eşi 10B görüşmeci ise sosyal hizmet uzmanı olarak görev yapmaktadır. Bunlar doğrudan özel gereksinimli insanlarla ilişkide olmalarına rağmen duygusal anlamda birçok şeyi yaşadıkları deneyimle beraber öğrendiklerini belirtmişlerdir.

sorumluluk duygusu bunun ötesindedir. Uzak kalınan anlık durumlarda özel gereksinimli prematüre çocuğa sahip olan ebeveyn, sadece özlem duymakla yetinememektedir. Ebeveyn, çocuğunun oyun oynama, fizik tedavisini yapma, temel ihtiyaçlarının karşılanması gibi kaygıları çoğunlukla yaşamaktadır. Normal çocuğa göre daha fazla ilgiye ihtiyacı olan özel gereksinimli prematüre çocuğu olan ebeveyn, bu bilinçle olduğu ortama ve yaptığı işe odaklanma problemi yaşayabilmektedir (Karslı, 2013: 126; Karataş ve Duyan, 2021: 5494-5495). Burada şuna değinmekte yarar vardır: Ebeveynler, bir şikâyet tutumu sergilememektedir. Ebeveynler, yapılan görüşmelerde hayatlarında olan değişimi analiz etmektedirler. Dolayısıyla bir sonraki başlıkta çocuklara olan bakışlarının nasıl olduğu konusunda örnekler bulunmaktadır. Ebeveynler, çocuğa yüklediği anlamı "özel" olarak kabul ederken zamanla yaşadıkları deneyimlerle beraber özelleşen ebeveynler olarak bir bakış açısına sahiplerdir.

Bu özelleşmenin farklı boyutları vardır: Birincisi, ebeveynler, yaşadıkları özel duyguya yoğun ve uzun bir sürecin sonucunda ulaşmaktadır. Onların gündelik pratiklerinde çocuğa daha fazla zaman ayırma bilinci ve çocuğun hem zihinsel hem fiziksel tedavilerini yerine getirmek için özel alana daha fazla çekilmektedirler. İkincisi, daha sonra ayrıntılandırılacağı üzere kamusal alandaki ilişkiler, ebeveynin psikososyal durumunu anlama ve çocuğa yaklaşımı üzerine şekillenmektedir. Üçüncüsü, ekonomik kaygılardır. Özel gereksinimli prematüre çocuğun tedavi süreci ekonomik açıdan sancılı olmaktadır. Gelişim düzeyine göre ihtiyaç duyulan uzman, ortez-protez, ameliyat, vs. durumlar ebeveynleri ekonomik açıdan zorlamaktadır (Yıldız ve Özgedey, 2018: 87-88). Devletin ve devlet hastanelerinin özel gereksinimli prematüre çocuğa olan desteklerinin sınırlılığı ebeveynin çocuğun ihtiyaçlarını karşılamada zorluklar yaşamasına sebep olabilmektedir. Özel gereksinimli prematüre çocuğun ebeveynine yoğun ihtiyacı olmasına rağmen ekonomik kaygılar çoğu zaman her iki ebeveynin çalışmasını zorunlu kılmaktadır. En azından bir ebeveynin çocukla ilgilenebilmesi çocuğun gelişimi için çok değerlidir. Dördüncüsü, özel gereksinimli prematüre çocuğa sahip ebeveynlerin merhamet ve farkındalık düzeyinin artmasıdır. Ebeveynler, özel gereksinimli insanların kamusal alanda hayatlarını zorlaştırıcı örneklerle karşılaştıkları zaman tepkileri normal bir insandan oldukça farklı bir düzeye geçmektedir.

> "Onunla beraber hayata bakış açımız çok değişiyor: onun özelliği ile beraber biz de özelleşiyoruz. Çocuk, bizi özel kılıyor" (9B, 39, Şoför).
>
> "Kurumlarımızda ilkokuldan liseye kadar birçoğunda engelli rampaları, asansörler gibi fiziksel öğelerin arttırılması önemlidir. Bunlar, övünülecek durumlar ve icraatlar değildir. Bunlar, toplumun normu olmalıdır (…) Ne yazık ki bu konuda çok yetersiz bir konumdayız. Biz de yetersiz durumdayız, devlet de. Çünkü çocukların normalleşmesi zaman alıyor. Daha hızlı uyum sağlama adına uygulamaların olması gerekiyor" (6B, 32, Akademisyen).
>
> "Devletin desteği yeterli değildir (…) Onlara medikal aletler alıyoruz: devlet karşılamıyor. 4.500 TL dafo yaptırıyorsun, devletin verdiği 300-400 TL (…) Özel doktorların muayene ücretleri çok pahalı, onlara götürmek istiyoruz ama götüremiyoruz" (5A, 42, Ev hanımı).

Ebeveyn ve çocuk arasındaki iletişimin önemine pediatri uzmanları yoğunlukla değinmektedir. Çocuğun sağlıklı gelişimi için uzmanların uyarı ve önerileri gündelik hayatımızın sosyal gerçekliğine denk düşmektedir. Dolayısıyla özel gereksinimli prematüre çocuğun gelişimi için önemli bir bilinçlenme süreci yaşayan ebeveynler, normal çocuğa sahip ebeveynden daha etkili bir iletişim kurmaları gerekmektedir. Yani algısal anlamda bir çabanın olması gerekir. Örneğin, fiziksel aktiviteler yapılırken o aktivenin ne olduğunu, ne amaçla yapıldığını ve ona nasıl fayda sağlayacağı çocuğa tekrar tekrar anlatılmalıdır. Buradan hareketle ebeveynler, özel gereksinimli prematüre çocuğun ihtiyaçlarını karşılarken verilen emeğin değerli olduğu konusunda özel bir tutum sergilemektedirler (Goffman, 2019: 169).

5.2. Ebeveyn-Çocuk İlişkisi

Günümüz modern toplumlarda gündelik dilde çocuklarınızla arkadaş olma öğüdü sürekli telaffuz edilmektedir. Ancak söz konusu özel gereksinimli prematüre çocuklar olunca bu arkadaşlığın farklı ve yoğun olması muhtemeldir. Gündelik hayatlarında ebeveynler ile özel gereksinimli prematüre çocuğu arasında kurulan bağların geldiği nokta çok yönlü olmak durumundadır. Ebeveyn-çocuk ilişkisi, anne-baba-çocuk ilişki ağının ötesine geçmek zorundadır. Ebeveyn, özel gereksinimli prematüre çocuğun gündelik hayatını inşa ederken çocuğun yaş ve gelişim düzeyine bağlı olarak anne-baba olmanın dışında arkadaş, öğretmen, doktor, vs. gibi çok yönlü bir görevi yerine getirmekle yükümlüdür (Özkan vd., 2023: 327). Mesela, ebeveynlerin bilinçlilik düzeyi; çocukla daha fazla zaman harcama, onun sosyal bir birey olarak yetiştirme gayreti, son kertede kurulan rasyonel ve duygusal bağ "arkadaş olmuşuz" (5A, 42, Ev hanımı) noktasına ulaşmıştır.

> "Arkadaşımız olmuşlar; onunla çıkıyorum, onunla dolaşıyorum" (4A, 45, Ev hanımı).
>
> "Kızım, benim arkadaşım. Onunla her yere gidiyoruz. Bu beni çok olgunlaştırdı. Dost, arkadaş olmuşuz" (5A, 42, Ev hanımı).

Zorunlu işler dışında gündelik etkinliklerinin çoğunu özel gereksinimli prematüre çocuklarıyla geçiren ebeveynler, insan ihtiyacının önemli olduğu noktalardan biri olan arkadaşlığı onlarla paylaşmaktadırlar. Ebeveyn-çocuk ilişkisi, bu haliyle farklı bir forma bürünmekte ve çocuğun sadece fiziksel ihtiyacını gidermemektedir. Bu tür çocuklara sadece günlük egzersizler yaparak özel gereksinim düzeyini iyileştirmek yeterli olmayacaktır. Ebeveyneler, aynı zamanda yapılan egzersizleri ve gündelik hayatın sıradan tüm eylemlerini de anlatarak bilişsel düzeyini geliştirmek zorundadır (Gözün Kahraman ve Çetin, 2015: 99). Çocuk, ebeveyn ya da fizik tedavi uzmanı tarafından çok boyutlu bir eğitim sürecinden geçmektedir.

> Onun temel ihtiyaçları için sosyal olarak yetişmesi için yaptığımız günlük aktiviteleri sadece yerine getirerek değil aynı zamanda anlatarak da yapıyoruz (…). Örneğin, benim çocuğumun yutma kaslarında problem var. Biz ona yemek verirken çiğnemenin ne olduğunu, dişlerinin işlevini ne olduğunu anlatarak kendimizle de kıyaslayarak yerine getiriyoruz. Bu tür özel gündelik tutumlar doğal olarak bizi de özelleştiriyor" (6B, 32, Akademisyen).

Ebeveyn-çocuk ilişkisini arkadaşlık noktasına getiren ilk aşama, çocuğun özel gereksiniminin olduğu ebeveyn tarafından "kabullenilmesidir". Ne kadar erken kabullenme olursa o kadar erken eğitime başlanmaktadır. Dolayısıyla ebeveynler, gerekli araştırmalar yapmakta ve ona göre adımlar atmaktadır. Hem yasal prosedürler hem de ebeveynlerin çocukları için yapması gerekenler yerine getirilmektedir (Çalış vd., 2023; Deniz vd., 2009: 957). Önemli bir sürecin başlangıcına tekabül eden kabullenme, ebeveynlerin yaşam koşullarına bağlı olarak değişkenlikler içermektedir. Kabullenmeyi aşan ailelerin attıkları şöyledir:

> "Kabullenmek bu işin kilit aşamasıdır. Biz olay başımıza geldiğinde kabullenme sürecine hemen geçtik. Neler yapabiliriz araştırmasına girerken tayin hakkımızı öğrendik (…) 657. maddeye[3] göre biz kamu personellerin bir kereye mahsus tayin hakkı vardır. Boşandıktan sonra erkeğin kütüğünün olduğu yere, kadının da ailesinin ikametgâh adresine tayin hakkı vardı. Koşullarımızı çocuğumuza iyi gelecek durumları göz önünde bulundurularak Karaman'dan Siirt'e bu yolla tayin istedik, Eşimle resmi olarak boşanmak durumunda kaldık. Araştırmalarımız sonucunda Siirt'e iyi bir fizik tedavi uzmanı hatta daha ileri bir seviye olan bobath terapisti olduğunu öğrendik" (10B, 34, Sosyal Hizmet Uzmanı).
>
> "Kabullenmek ebeveynlerin en büyük mücadelesi olarak göze çarpıyor. Aileleri ikna etme süreci bazen çok uzun sürüyordu. Çocuğunun özel gereksinimli olduğunu kabul etmeyen baya aileyle karşılaştım. Tedavi süresi bu tür durumlarda pek olmaz ama aileler işte kaç ay, kaç yıl geleceğiz diye hep sorarlar. Uzun bir süreç, ara veren aileler oluyor ama tam olarak bırakan olmadı" (1F, 37, Bobath Terapisti).

Ebeveynler, çocuğun durumunu kabullendikten sonra onun özel gereksinim düzeyine göre uzun bir eğitim sürecine başlamaktadır. Süreç içeresinde artan deneyim ve edinilen yeni bilgiler, eğitim durumunun seyrini belirlemektedir. Burada ebeveyn çocuk ilişkisini enteresan kılan nokta, çocuğun özel gereksinimini yerine getirirken ebeveynin bakış açısıdır (Mc Guigan vd., 2000; Deniz vd., 2009: 957). Çocuğuna bakma konusunda ebeveynin benimsediği yükümlülük hangi amaçla (dini, insani, ahlaki, vs.) olursa olsun dikkate değerdir. Anne ve baba duygusunun çok ötesinde bir hal alan bu durum her açıdan yoğun bir yaklaşımı içinde barındırmaktadır.

> "Ben çocuğa bakmayı imtihan ve kader olarak görmüyorum. Çocuğumdur, doğmuştur, üzerime düşen görevi yerine getirmeye çalışıyorum. Fiziksel olarak yetemediği durumlarda bize ihtiyaçları var, hepsi bu" (10B, 34, Sosyal Hizmet Uzmanı).
>
> "Ben, görevim olarak bakıyorum. Allah'ın bir hediyesidir" (5A, 42, Ev hanımı).
>
> "Biz genel olarak çocuğun Allah tarafından bize verilen bir imtihan olarak görmeyiz. Bir nimet olarak görürüz. (3A, 31, Ev hanımı).

Gündelik hayatın önemli bölümünü özel gereksinimli prematüre çocuğuna ayırmaya gayret eden ebeveynlerin durumu içselleştirme konusunda önemli bir yol kat ettikleri söylenebilir. Çocuklarıyla olan ilişkilerinde ebeveynler, acımanın aksine farklı misyonlar yüklenmekte ve ona göre bir süreç yaşamaktadırlar. Ebeveynler, özel gereksinimli prematüre çocuklarını her gün fizik tedaviye götürme, öğrendiklerini evde uygulama, evlerini küçük fizik tedavi salonlarına çevirme, alternatifler arayışında olma gibi yüksek bir tempo içinde gündelik hayatlarını idame etmektedirler (Lefebvre, 2016: 18). Yorgunluk oluşsa da şikâyet etme konusunda bir hassasiyet oluşmaktadır. Bu hassasiyet dini, ekonomik, kültürel, duygusal, vs. hangi sebeple olursa olsun deneyimlemeyenin anlamakta zorluk çekeceği bir olaydır. Aşırı duygu yüklüdür. Ancak bilimsel bir güven ve emek de kendisini ebeveynlerde ziyadesiyle göstermektedir. Genel olarak şikâyet etmeye çekinen hatta şikâyet etmeyi düşünmekten bile utanan bir durum söz konusudur.[4]

---

3. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Devlet Memuru Kanunu olarak bilinen yasadır.
4. Ben bu duyguları olayın öznesi olarak fazlasıyla yaşıyorum. Hatta görüşmeleri gerçekleştirirken ebeveynlerin değindiği bir noktayı burada belirtmek istiyorum. Görüşmecilerden bazıları görüşmeyi gerçekleştirmek istemediler. Onlar, duygularını anlayamayacağımı düşündükleri için böyle bir tutum sergilediler. Benim de bir prematüre çocuğa sahip olduğumu öğrenince görüşmeyi kabul ettikleri gibi yaşadıkları bu önemli deneyimi tüm boyutlarıyla anlatmaya çalıştılar.

Ebeveyn-çocuk ilişkisinde anne-baba arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Çocuğun özel gereksinimli prematüre olması onun sergilediği bazı davranışları törele etme konusunda anne ve baba açısından değişkenlik göstermektedir. Her iki ebeveynde de törele etme söz konusuyken yapılan görüşmelerde çocuğun ihtiyaçlarıyla yoğun olarak ilgili ebeveynin daha bilinçli bir tutum sergilediği söylenebilir. İlgili ebeveyn, çocuğun yaptığı hataları uyarmakta daha ısrarcıyken daha az ilgili ebeveyn, çocuğun hiçbir şekilde uyarılmaması gerektiği düşüncesindedir (Deniz vd., 2009: 958). Son derece duygusal olan bu yaklaşım "kıyamıyorum" şeklinde tezahür etmektedir.

> "Eşim, kızım yanlış yaptığında onu uyarırken ben uyarmasını istemiyorum. (…) Rehabilitasyona uzun bir aradan sonra götürdüm, kızım yaramazlık yapıyordu, hocamız suçu bana attı: "annesiyle geldiğinde daha usluyken seninle geldiğinde yaramazlık yapıyor" dedi" (7B, 33, Bankacı).
>
> "Kimsenin ona kızmasına izin vermiyorum. Annesi ona kızdığında ben de annesine kızıyorum. (…) Allah'tan gelmiş çok güzeldir" (8B, 50, Serbest).
>
> "Ben de kızıma kızıldığı zaman bazen müdahale ederim" (9B, 39, Şoför).

Çocuklara sınırsız özgürlük alanı sunmak özel çocuk olsa bile gelişimine olumsuz yansıyacaktır. Burada ilgili ebeveynin genellikle anne olduğunu görüşmecilerden babaların "kıyamıyorum, kızmalarını istemiyorum" söylemlerinden anlıyoruz. Toplumsal cinsiyet açısından belirtmek gerekirse kadının yükü özel gereksinimli prematüre çocuğun ihtiyacının eklenmesiyle bir hayli artmaktadır. Nitekim görüşmeler esnasında babaların pek bir şey yapmadığını hem anneler hem babalar belirtmektedir. Babanın evdeki rolü, lojistik ve ekonomi ihtiyacını karşılamak olduğu dolayısıyla annenin çocuğun özel ihtiyaçlarını karşılamada başat rol oynadığı vurgulanmıştır. Ailenin kendi arasında yaptığı iş bölümüne baktığımızda özel gereksinimli prematüre çocuğun yanı sıra varsa başka çocukların ihtiyaçları, evin bakımı, kişisel ihtiyaçlar, vs. hepsi kadının omuzlarındadır. Yani anne, gündelik hayatta hem zihinsel hem fiziksel olarak önemli bir çaba sarf etmektedir (Tetreault vd., 1994: 75; Aykara, 2011: 78). Üstelik geniş aile özelliğini taşıyan ailelerde bu yük daha da artmaktadır.

> "Kızıma bakma konusunda tek başımayım. Ben kaynanamla oturuyorum. Kaynanam da benden iş bekliyor. Hem ona bakıyorum hem çocuklarıma. Ona bakmadığım zaman sıkıntı oluyor. Evde yorgunluktan bir şeyler eksik gidince kaynanam başlıyor şikâyet etmeye: bak burası pis kaldı. Bazen çocukları bırakıp kaynanamla ilgileniyorum". (1A, 39, Ev hanımı).
>
> "Günlük ihtiyaçlarıyla genellikle annesi ilgilenmektedir. Ben de evde olduğum sürece yardım ediyorum" (8B, 50, Serbest).
>
> "Babalar, seanslara pek gelmez. Genellikle annelerle çalışırım. Ama anneler hakikaten çok yorgun (…) Evet, babaları çok duygusal, çok seviyorlar, koruyorlar ama bu kadar" (1F, 37, Bobath Terapisti).

Ebeveyn çocuk ilişkisinde önemli başka bir etmende çocuğun büyümesi ve özel durumuyla ilgili sorgumaların başlamasıdır. Ebeveynleri bir hayli zorlayan bu sorgulamalar çocukların büyümesiyle daha da belirginleşmektedir. Çocuğun gelişimine olumsuz etki yapmak istemeyen ebeveynler, çeşitli yollar denemektedirler. Kendini çocuğun gelişimine ya da onu normal insan seviyesine getirmeye adayan ebeveynin çocuğun sorular karşısında başvurduğu yöntemler farklılaşmaktadır. Mesela, zihinsel gelişiminde problem olmayan çocukların sorduğu sorular çoğu zaman ebeveyni zorlamakta ve onu ikna etmede yalana başvurmasına sebep olmaktadır. Bu konuda özellikle dokuz ve on üç yaşında iki özel gereksinimli prematüre çocuğun yaptığı sorgulamalara şu şekildedir:

> "Büyümesi beni çok duygulandırıyor. Çünkü sorgulamaya başladı. Diyor anne, Allah bana bu hastalığı niye verdi? Ben ne yaptım?" (5A, 42, Ev hanımı).
>
> "Çocukta sorgulamalar başladı. Mesela, "Allah beni neden sevmiyor" diye sordu. Beni sevseydi, beni yürütebilirdi. Mesela, o ikna olsun diye bazen yalan söyledim: ben de senin gibi çocukken yürüyemiyordum, geç yürüdüm diye" (9B, 39, Şoför).

Ebeveyn-özel gereksinimli prematüre çocuk ilişkisinin boyutlarının sınırı görüldüğü üzere bulunmamaktadır. Ebeveyn, yaşadığı tecrübeyle çocuğun gelişimine odaklanmakta ve gündelik pratiklerini bu minvalde inşa etmektedir. Üretilen gündelik hayat öğrenilen yeni bilgilerle süreklilik kazanmaktadır. Ebeveynin çocuğu için şifa bulmanın sınırı yoktur. Gerçek hayattan sosyal medyaya kadar çeşitli arayışlara giren ebeveynler, bunları yıllarca yapmayı kabullenerek yerine getirmektedir. Ebeveynin iş yükü özel alandan çıkıp kamusal alana girerken daha da artmaktadır. Çocuğun gelişimi için sosyal olma durumu önemli olduğu bilincinde olan ebeveyn, kamusal alanda kurduğu ilişkilerle ayrı bir mücadele alanına girmektedir.

6. Kamusal Alanın Gündelik Pratikleri

Ebeveyn çocuk ilişkisini belirleyen etmenlerden biri de kamusal alandaki gündelik hayat etkileşimleridir. Özel gereksinimli prematüre çocuğun gelişiminin önemli bir ayağına tekabül eden kamusal alan çocukta fiziksel ve bilişsel etkiler bırakabilmektedir. Ebeveynin bu konuda titiz davranması ve çocuğunu kamusal alanın olumsuz etkilerinden koruması gerekebilmektedir. Çocuğun sosyalleşmesi sosyal hayattan uzak kalmaması adına

kamusal alanda bulunma zorunluluğundan ötürü bir takım rahatsız edici yaklaşımlar söz konusu olmaktadır. Sözlü etkileşimlerden jest ve mimiklere kadar yabancının gereksiz merakı ebeveynin çocuğuyla beraber kamusal alanda vakit geçirmesinin yönünü ve biçimini belirleyebilmektedir. Kamusal alanda özel gereksinimli prematüre çocuğa normal olmadığını hissettiren yaklaşımlar ebeveynlerin gündelik ilişkilerine ziyadesiyle yansıyabilmektedir. Görüşmecilerin aktardıkları çerçevesinde kamusal alan ilişkilerini iki başlıkta ele alacağım: Birincisi, tanıdıkla (arkadaş ve akraba) olan kamusal karşılaşmalar. İkincisi, yabancıyla olan kamusal karşılaşmalar.

6.1. Tanıdık Karşılaşmalar: "İyi Niyetin Engelliliği"

Özel gereksinimli prematüre çocukların ebeveynleri çocuklara olan yaklaşımların onların gündelik hayat ilişkilerini dönüştürdüğüne metin boyunca yer verdim. Bu başlık altında ebeveynlerin birincil ilişkileri yaşadığı kişilerin çocuklara olan yaklaşımla beraber onlara karşı tutumların nasıl olduğunu analiz edeceğim. Yukarıda da belirttiğim gibi ebeveynler, özel gereksinimli prematüre çocukla beraber yakın ve samimi ilişkide bulunduğu insanlarla süreç içerisinde bir kopma yaşayabilmektedir. Bunun temel nedeni çocuğa karşı bakış açısıdır. Ebeveyni anlama noktasında yetersiz olan tanıdık insanlar "iyi niyet"le bile olsa ebeveynde duygusal kırılmalar hatta travmalar yaratabilecek pratiklere sebep olabilmektedir (Cant, 1992; Yıldız and Özgeday: 2018). Haliyle bu durum ebeveynin birincil ilişkileri yaşadığı insanlara karşı gündelik davranışı etkilemektedir. Özel gereksinimli prematüre çocuğa sahip olmak gerek özel alanda gerek kamusal alanda birincil ilişkilerin gerçekleştiği kişilerin değişmesi sık görülen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Goffman, 2018: 16). Bu ilişkilerdeki kişilerin değişmesi ebeveynin anne-babasıyla birlikte kardeşleri de olabilmektedir.

> "Yakın akrabalarım, dostlarımın iyi niyet de olsa bakış açıları onlarla arama mesafe koymaya, soğuk davranmama sebep oldu („„) Mesela bir akraba teyzemiz, kaç çocuğun var diye sormuştu. Ben, altı çocuğum var dedim; üç kız üç erkek… Teyze yine sordu: "prematüre oğlumu işaret ederek" bununla mı üç erkek diye sordu. Bunu duyunca deli oldum. Delirirken hem gülme hem ağlama krizine girdim (4A, 45, Ev hanımı)"
>
> "Çocuğuma eşim, dostum, günahmış gibi baktığında ister istemez yüzümüz düşüyor. Çünkü etkileniyoruz. Her şeyini tamamlamaya çalışıyoruz. Ben bu sefer onlardan uzak durmaya çalışıyorum. Yanlarına götürmüyorum" (7B, 33, Bankacı).

Bilinçli yaklaşımın olmaması birincil ilişkilerdeki insanların değişmesine sebep olabilmektedir. Yeni arayışlara giren ebeveynler, iyi niyet göstergesi altındaki yapay yaklaşımlardan uzak durmaktadır. Duygusal ve deneyimsel anlamda bir ortak dünya inşa edilerek sosyal ilişki ağı tekrardan oluşmaktadır (Schütz, 2018: 186-187-267). Ebeveynlerin çocukların gelişimine olumlu yansıyacağını düşündüğü bu ilişki ağı hem ailelerin birbirini anlama konusunda rehabilite[5] işlevi görmekte hem de onların "akran zorbalığı"na maruz kalmasına karşın korumaktadır. Ayrıca bu durum ortak dünyanın dışında kalanlara karşı bir ayrışmayı[6] da beraberinde getirmektedir. Ebeveynlere yakınlık derecesi ne olursa olsun insanların tutumu ayrışmayı başlatan etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, bir nevi savunma mekanizmasının işlemesidir. Yani ebeveynlere karşı bu tür davranışların sergilenmesi hem onların sosyalleşmesini hem de kişilere karşı etkileşim ağını engellemektedir.

6.2. Yabancı Karşılaşmalar "Normal"İn Yokluğu

Kanadalı sosyolog Erving Goffman, damga kuramını ele alırken herkesi normal sapkın olarak nitelemekteydi. Normalin insan hayatında olmadığı düşüncesi göz önünde bulundurulsa özel gereksinimli prematüre çocuklar da haliyle normal sayılmayacaktır. Goffman'a göre onaylanmamış davranış kalıplarını sergileyen insanlar toplumsallığın dışında kabul edilmektedir. Buradan hareketle Goffman, damgayı üç şekilde ele almaktadır (2019: 31): "1) Bedenin korkunçlukları –muhtelif fiziki deformasyonları- gelir. 2) zayıf irade, baskıya müstahak ya da doğal olmayan tutkular, sapkın ve katı inançlar ve ahlaksızlık olarak algılanan bireysel karakter bozuklukları, 3) ırk, ulus ve din gibi etnolojik damgalar" Kamusal ilişkilerde damga türlerinin çeşitlerini ve biçimlerini görmek mümkündür. Gerek doğrudan bir etkileşimle olsun gerek jest ve mimiklerle olsun damganın her çeşidiyle gündelik hayatta insanlar performanslar sergilemektedir. Özel gereksinimli prematüre çocukların ebeveynleri damgayı çoğu zaman yaşayan ve normalin dışındaymış gibi davranışlara maruz kalan gruplar arasındadır. Burada damgalanmadan etkilenen kişi sadece özel gereksinimli prematüre çocuk değil,

5. Görüşmeleri gerçekleştirirken ebeveynler, "hocam senin bizimkine benzer bir durumun olmasaydı bunları sabaha kadar sana anlatsaydık bizi anlayamazdın" diye belirttiler.
6. Burada Chicago Okulu'nun önemli temsilcilerinden Robert Park ve Ernest Burgess'in *The City (1924-1967)* kitabı referans olarak gösterilebilir. Onlar, 20. yy'ın başında Chicago'nun farklı sosyo kültürel topluluklar tarafından göçe maruz kalmalarını araştırırken göçmenleri ortak dünya çerçevesinde "zonal ayrışmaya" kavramıyla açıklamışlardır.

çocuğun ebeveyni ayrıca etkilenmektedir. Ötekileştiren damga eylemi özel gereksinimli prematüre çocuğun ve ebeveynin kamusal alanda daha az görünür olmasına sebep olabilmektedir.

Goffman'ın damga çeşitleri dikkate alınırsa özel gereksinimli prematüre çocuklar muhtemelen 1. Maddedeki damga türüne girmektedir. Damgalanan özel gereksinimli birey sosyal ilişkilerde olumsuz denebilecek durumlarla karşılaşmaktadır. Kendi içine kapanma, kamusal alandan çekilme ve asosyal ilişkilerin yaşanmasına yönelik dramatik etkiler görülmektedir (Fine ve Asch, 1988; Link ve Phelan, 2001). Burada ebeveynlerin özel gereksinimli prematüre çocuğa duyduğu hassasiyet rol oynamaktadır. Özel gereksinimli prematüre çocuğunu normalin pek de dışında görmeyi reddeden ebeveynler onların "sadece" ihtiyaçlarının daha fazla olduğu konusunda ısrarcıdırlar.

> "Bu tür çocuklara özürlü ya da engelli denilmesi çok rahatsız edici. Özel gereksinimli çocuk demek en doğrusu. Normal çocuk kelimesi de çok rahatsız edici. Yok, benimki normal seninki değil. Benimki de normal, gereksinimi fazla diye normalin dışına itilemez" (2A, 30, Hemşire).
>
> "Kızımın normal çocuktan fiziksel olarak bir farkı yok ki, neden odak noktasını doğrudan onu yapıyorsunuz. Bunlar üzüyor bizi. Bilinçli insan bunu yapmaz. Acıma olmamalı. Sahiplenerek yaklaşmalarını isterim" (7B, 33, Bankacı).

Gerek özel alanda gerekse kamusal alanda özel gereksinimli prematüre çocuklara yaklaşımlar iyi niyet gibi görülse de ebeveynlerin reaksiyonları sinirlenme, üzülme ve geri çekilme şeklinde tezahür etmektedir (Goffman, 2019: 110). Özellikle insanların prematüre çocuklara acıyarak bakması ailenin çabasının görülmemesi anlamına gelebilmektedir. Ebeveynler, bu tür durumlarda farklı arayışlara gidebilmektedir. Bunu üç şekilde yerine getirmektedirler: birincisi, ebeveynler kendi deneyimlerine benzer olaylar yaşayan ailelerle vakit geçirmeyi seçmektedir (Goffman, 2016: 169; Wagner, 2018 40). İkincisi, kamusal alana fazla karışmayarak bir gündelik hayat yaşamaktadırlar. Üçüncüsü, ebeveynler, yukarıda bahsettiğim "kabullenme" mevzusunu aştıktan sonra kamusal alanda insanların yaklaşımını aldırmadan çocuğuyla vakit geçirmeyi, ona sosyal ortamların nasıl olduğunu gösterme ve onun gelişimine katkı sağlama adına bir yol tercih etmektedirler.

> "Çocuğumla kalabalık yerlerde yürüdüğüm zaman bakan insan çok oluyor. Ama onları yok sayıyorum, rahatsız olmuyorum. Bu tür bakışlar beni dışardan soğutmuyor. Vakit buldukça her yere gidiyoruz. İlk başlarda walker ile yürüdüğümüzde insanlar çok tuhaf bakıyordu. Eşim bile biz walkerla nasıl çıkaracağız dışarı, herkes bize bakacak diyordu. Biz anne baba olarak bile başlarda yadırgıyor, yakıştırmıyoruz." (3A, 31, Ev hanımı).

Çocukların yaşlarına ve özel gereksinim durumuna göre kamusal alan etkisi farklılaşmaktadır. Okul çağına gelmiş bir çocuğun gireceği ortamda maruz kalacağı davranışlar onun gelişimine olumsuz etki etmesi muhtemeldir. Ebeveynler, bu konuda haklı bir kaygı duygusuna kapılmaktadır. Çocukların hem özel hem devlet okulları tarafından kabul edilmesi bir kaygı durumu oluştururken kabul edildikten sonra okula adaptasyon süreci (özellikle akranların tutum ve davranışları konusunda) ayrı bir kaygıya sebep olabilmektedir (Fauth vd., 2017: 47-48).

> "Anasınıfına gönderdim, öğretmen kabul etmedi. Düşüyor, parmakları üzerinde yürüyor, oynamıyor dediler (…) Öğretmen her gün şikâyet ediyordu, oynamıyor diye. Ama biliyorum, öğretmen uğraşmak istemiyordu. Sonra açık açık dedi: çocuklarım var, okula götürüp getiriyorum, bir sürü öğrencim var, uğraşamam senin kızınla. Müdüre hakkımız olduğuna dair resmi yazı götürdükten sonra kabul etmek zorunda kaldı. Ama öğretmen kabul etmemek için çok uğraştı" (1A, 39, Ev hanımı).
>
> "Okulda çocuğuma kırıcı bir cümle kurulursa okuldan soğur ya da alışmaz diye çekincelerim var. Çocuklarımızı kimse yadırgamazsa normal bir karşılaşma olursa zaten kendileriyle barışıklar. Biz onların ufak gelişimlerine önemli bir değer atfederken dışarıdan farklı bir yaklaşım onları tamamıyla demorilize edebilir"[7] (2A, 30, Hemşire).

Kamusal alanlardaki yoğun karşılaşmalar parklar, avmler ve çarşılarda yaşanmaktadır. Bu tür mekânlarda çocuklara olan yaklaşımlarda hem söylem olarak hem jest mimikler aracılığıyla bir etkileşim gerçekleşebilmektedir. Ötekileştirmenin yoğun yaşandığı bu mekânlarda özel gereksinimli prematüre çocukların görünürlüğü garipsendiği gibi dışlayıcı tutumlar da söz konusudur (Jeanes ve Magee: 2012: 206-207).

> "Nereye götürsem insanlar bunun neyi var diye sormaya başlıyorlar: Doktora götürüyor musun? Fiziğe götürüyor musun? Görenler hemen ayaklarına bakıyorlar. Hiçbir şey sormasalar da bakışlar benim zoruma gidiyor. İnsanlar, çok acıyarak bakıyorlar" (1A, 39, Ev hanımı).

7. Burada Peter Warner'in yönetmenliğini yaptığı Front of the Class filmini önerebilirim.

> "Yabancılar da akrabalar gibi parklarda, avmlerde günahmış gibi bakıyordu. Önceden sinirleniyordum. Ama şimdi takmıyorum. Bakmıyorum. Kızım da bazen etkileniyordu. Ama bu, dışarı çıkmamı engellemiyordu. Kızım arada etkilenir, onu da düzeltirim, o da takmaz" (5A, 42, Ev hanımı).
>
> "Yabancıların olduğu alanlarda tedirginiz, endişeliyiz. Avm'nin oyun alanlarında başka çocuklu ebeveynlerin tepkilerini görebiliyoruz. Durumu anlatınca değişen reaksiyonlar görebiliyoruz. Bazı aileler doğal hakkı olduğunu düşünüce, bazıları ön yargılı olduğu için özür dilemektedir. Bir başka aileler de sakat ve engelli yaklaşımı içinde olabiliyor. Yani hadi o da eğlensin diye lütuf da bulunabiliyor. Jest ve mimikler de çoğu zaman bize çok şey ifade ediyor. Bu durum bir tık bizi o alanlara gitmemizi etkiliyor olsa da zamanla alışırken ve insan doğasının kötü olduğuna inanarak gitmekte bir sakınca görmüyoruz" (6B, 32, Akademisyen).

Özel gereksinimli prematüre çocuğa sahip olmak kamusal alan ilişkilerini önemli şekilde dönüştürmektedir. Ebeveynlerde farkındalık düzeyi artarken farklı bir tutum da söz konusu olabilmektedir. Çocuklara olan yaklaşımlar ebeveynleri öfkelendiren bir duygu haline sokabilmektedir. Tüm olumsuzluklara rağmen bilinçlenme düzeyi arttıkça görünür olma sıklığı da artmaktadır.

7.Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada insanın duygusal yoğunluk yaşadığı spesifik bir deneyimden yola çıkarak değişen gündelik hayat ilişkileri incelenmiştir. İnsanların yüz yüze yaşadığı etkileşim ağları deneyimle beraber belirmekte karşılıklı damgalanmayla şekillenmektedir. Ötekileştirme ya da görmezden gelme pratikleri gündelik hayatta sıradan bir görüntüye ulaşmışken deneyimlenen olayın süreç içerisinde deneyimleyen kişinin hassasiyeti olabilmektedir. Dolayısıyla burada dikkat edilmesi gereken husus; değişimi etkileyen faktörlerin özne üzerindeki etkisidir. Özne, deneyimlediği olaya yüklediği anlam ve sahip olduğu insan ekolojisinin olaya yaklaşımı gündelik hayat ilişkilerine fazlasıyla yansımıştır.

Bu çalışma, özel gereksinimli prematüre çocuklara sahip ebeveynlerin çocukla beraber değişen gündelik ilişkilerini ele alırken hem duygusal hem çevresel bir mücadele içine girdiklerini tespit etmiştir. Özel gereksinimli prematüre çocuğun ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanan ebeveynler, onları ihmal etmemenin gayreti içindeyken aynı zamanda ihtiyaçlarını karşılamada çalışma zorunluluğunu da yaşamaktadır. İş yükünün gündelik hayatta artmasıyla beraber ebeveynler arasında kendiliğinden işbölümü kültürel kodlarla beraber oluşabilmektedir. Çocuğun özel durumunu kabullenmek daha doğrusu neyle karşılaştığının bilincinde olmak burada önemli bir etmendir. Ebeveynin çocuğa bakış açısı bu yolla oluşurken çocuk dışında kurduğu ilişkilerin önemli ölçüde değiştiği söylenebilir. Çocuğu normal bir insan seviyesine nasıl getirebilirim ya da getirebilir miyim kaygısında olan ebeveyn, işini zorlaştıran durum ve kişilerden uzak durma yolunu seçmektedir. Bu çalışma, olayı deneyimlemeyenin anlamakta zorluk çekeceği kırılgan bir psikolojik yapıya sahip ebeveynlerin sosyal ilişkilerde onlardan uzak durması doğal bir durum olarak kabule etmektedir.

Çalışmada uzak durmayı iki şekilde yorumlamak mümkündür: Birincisi, üçüncü kişilerin çocuğa bakış açısının hem ebeveyni hem çocuğu olumsuz etkilemesidir. İkincisi, çocuğun büyümesi, fiziksel zorluğun yanı sıra çocuğun sorgulamaya başlaması ebeveyni bir hayli zorlamaktadır. Farklı zorlukların üstesinden gelmeye çalışmak ebeveyn için zamanla sıradanlaşabilmektedir. Başkaları için sıradışı olan gündelik pratikler ebeveynler için yapılması gereken sıradan aktivitelere dönüşmektedir. Özel alandan kamusal alana kadar bunun örnekleri mevcuttur. Mesela, evlerde çocuğun özel gereksinim düzeyine göre medikal aletler yoğun şekilde görülebilmektedir. Normal bir ev görüntüsünün dışına çıkabilen barınma yerleri özel gereksinimli prematüre çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak için fizik tedavi mekânlarını andıracak niteliktedir.

Ebeveynlerin bilinçlenmesi özel gereksinimli prematüre çocuğun ihtiyacını karşılama adına yoğun bir emeği beraberinde getirir. Normal olarak kabul edilen bir süreçten geçmeyen ebeveynlerin duygu yoğunluğu göz önünde bulundurulsa çocuklara ve onlara olan yaklaşımlara olumsuz denebilecek tepkiler verebilmektedir. Ebeveynin kırılgan yapısıyla kızma, öfkelenme, reddetme gibi sergilediği davranışlar onlarla yüz yüze etkileşimde bulunan insanların karşılaşabileceği bir durumdur. Bu durum, onların çevresinde değişimlere sebep olurken aynı kaderi paylaşan insanlara bir yönelme olduğu görülmektedir. İçinde önemli bir ayrışmayı barındıran bu durum, "duygudaş ayrışma" olarak ifade edilebilir. Bu çalışma, ebeveynlerin gündelik hayatlarının mikro ölçeğinde değişimin belirgin olduğu sonucuna bu şekilde ulaşmıştır. Yani özel gereksinimli prematüre çocukla beraber ebeveynin makro ve mikro ilişkilerinin önemli ölçüde farklılaştığı söylenebilir.

Özel gereksinimli prematüre çocuğun ihtiyaçlarının karşılanmasında ebeveynler arasında farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Annenin daha fazla ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Annenin iş yükünün fazla olması çocukla beraber daha da artmıştır. Ancak muhafazakâr ve geleneksel bir yaşam anlayışına sahip olmasına rağmen anneye bir özgürlük alanı da sunmuştur. Makro etkilerin deneyimle beraber önemli bir değişim yaşadığı görülmektedir. Öncelikle kadın olarak belirgin bir baskı altında olan annenin özel gereksinimli prematüre çocuğu için yapacağı pratiklerin sınırı yoktur. Temel amacın çocuğu daha iyi nasıl geliştirebilirim

kaygısı olan annenler arasında okuma yazma bilmeyenin okuma yazma öğrenmesi ve sanal ortama karışması bu sınırların zorlandığını göstermektedir. Ancak görüşmelerde nasıl bir yaşam modeline sahip olunursa olunsun çocuğun tedavisinde bilimsel bir güvenin olduğu ortaya çıkmıştır. Sınırsız bir doktor ve hastane trafiği yaşayan çocuklar, annenin öncülüğünde ilerlediği görülmüştür. Hatta şunu da belirtmekte yarar vardır: annenin özel gereksinimli çocukla ilgilenmesinin yoğunluğu, çocuğun gelişiminde onun babadan daha bilinçli bir tutum sergilediği tespit edilmiştir. Babanın duygusal yaklaşımına karşın annenin bilinçliliği göze çarpmaktadır.

Son olarak özel gereksinimli prematüre çocukların gündelik hayatlarındaki zorluklara dikkat çekmek için on üç yaşındaki bir çocuğun ebeveyni ile yaptığı bir diyalogla çalışmayı bitireceğim: Ailesiyle misafirliğe giden çocuğun asansöre binerken kendini tutması için iki tane tutacak yerinin olması ve buna sevinirken annesine keşke bizim asansörde de iki tane tutacak yer olsaydı, daha rahat tutunur, ayakta dururum diye söylemde bulunmuş… Normal insan için yok hükmünde ya da sıradan olan nesnelerin onların hayatlarında ne denli önemli olduğunu ve deneyimlemeyenin asla anlamayacağı hatta ebeveynleri olarak bizim de çoğu zaman gözden kaçırdığımız noktaların olduğunu bu çalışmayı okuyan herkesin bilmesini hedeflenilmektedir.

Kaynaklar

Alfred, S. (2018), *Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler,* (Çev. A. Akan ve S. Kesikoğlu). Ankara: Heretik Yayıncılık.(Orijinal yayın tarihi, 1970).

Aykara, A. (2011). Kaynaştırma eğitimi sürecindeki bedensel engelli öğrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen etmenler ve okul sosyal hizmeti. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi* 22(1), 63-84. Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsh/issue/48450/613702

Berger, P. ve Luckmann, T. (2018). *Gerçekliğin sosyal inşası: Bilgi sosyolojisi üzerine bir inceleme*. (Çev. V. S. Öğütle). Ankara: Atıf Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1991).

Bingöller, B., Şahinöz, A. ve Ayrancı, İ. (2016). The evaluation of the stimuli in the home environment of premature infants. *Turkish Journal of Pediatric Disease* 10 (2), 77-83. http://doi.org/10.12956/tjpd.2015.143

Bourdieu, P., (2018), *Sosyoloji meseleleri.* (Çev. Filiz Öztürk, vd.), 3. Baskı, Ankara: Heretik Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, (1972).

Çalış, Z., Tomar, Bozkurt, H., Altınbaş, K. ve Aydın, M. (2023). Psychosocial interventions in emergency periods of disasters. *Genel Tıp Dergisi* 33(4), 470-475. https://doi.org/10.54005/geneltip.1186695

Cant, R. (1992). Friendship, neighboring and the isoleted family: The case of families with disabled children. *International Journal of Sociology of the Family* 22(2), 31-50. Erişim Adresi https://www.jstor.org/stable/23029628

Cooley, C. H. (2010). *Human natüre and the social order*. www.abika.com

Deniz, M. E., Dilmaç, B. ve Arıcak, O. T. (2009). Engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin durumluk-sürekli kaygı ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 6(1), 953-968. Erişim Adresi https://www.researchgate.net/publication/344615859_Engelli_cocuga_sahip_olan_ebeveynlerin_durumluk-_surekli_kaygi_ve_yasam_doyumlarinin_incelenmesi

Dikeçligil. F. B., (2017). *Ontolojiyi hatırlamak: Sosyolojide yöntem sorunu.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Fauth, R. C., Platt, L. and Parsons, S. (2017). The development of behavior problems among disabled and non-disabled children in england. *Journal of Applied Developmental Psychology* 52, 46-58. https://doi.org/10.1016/j.appdev.2017.06.008

Fine, M. and Asch, A. (1988). Disability beyond stigma: social interaction, discrimination, and activism. *Journal of Social Issues* 44(1), 3-21. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1988.tb02045.x

Gardiner, M. (2016). *Gündelik hayat eleştirileri,* (Çev. D. Özçetin, B. Taşdemir ve B. Özçetin). Ankara: Heretik Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, (2003)

Goffman, E. (2016). *Günlük yaşamda benliğin sunumu,* (Çev. B. Cezar), 3. Basım, İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1959).

Goffman, E. (2018). *Toplum içinde davranmak: Etkileşimlerin sosyal düzenine dair açıklamalar.* (Çev. A. Bölükbaşı). Ankara: Heretik Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1966)

Goffman, E. (2019). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar.* (Çev. Ş. Geniş, vd.), 4. Baskı, Ankara: Heretik Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1963).

Gözün, K. Ö. ve Çetin, A. (2015). Gelişimsel geriliği olan bebeğe sahip tanı sonrası yaşadıkları sürece ilişkin görüşlerinin ve gereksinimlerinin belirlenmesi, *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)* 7(1), 97-128. https://doi.org/10.20489/intjecse.34518

Jeanes, R. and Magee, J. (2012). Can we play on the swings and roundabouts?: Creating inclusive play spaces for disabled young people and their families. *Leisure Studies* 31(2), 193-210. https://doi.org/10.1080/02614367.2011.589864

Karataş, M. ve Duyan, V. (2021). Kitlesel göç, sosyal kabullenme ve uyum bağlamında türkmen işçilerin deneyimleri. *OPUS International Journal of Society Researches* 18(42), 5480-5515. https://doi.org/10.26466/opus.932531

Karslı, B. (2013). Toplumsal birlikteliklerde öncelikler: kabullenme ve dışlamanın sosyo-psikolojik temelleri (Alevilik-Sünnilik Örneği), *Individual and Society Journal of Social Science* 3(6), 99-135. Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/birtop/issue/3531/48025

Lefebvre, H. (2016). *Modern dünyada gündelik hayat.* (Çev. I. Gürbüz). 4. Basım. İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1968).

Link, B. and Phelan, J. (2001). Conseptualizing Stigma. *Annaul Review of Sociology* 27(1), 363-385. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363

McGuigan, W. M., Vuchinich, S. and Pratt, C. C. (2000). Domestic violence, parents' view of their infant, and risk for child abuse. *Journal of Family Psychology* 14(4), 613-624. https://doi.org/10.1037/0893-3200.14.4.613

Mohay, H. (2007). Premaure babies. S. Ayers, et al, (Ed).), *Cambridge Handbook of Psychology, Health and Medicine* içinde (827-830). Cambridge Univercity Press, Cambridge.

Neuman, L. (2017). *Toplumsal araştırma yöntemleri I.* (Çev. S. Özge). 9. Baskı. Ankara: Yayın Odası. (Orijinal yayın tarihi, 2006).

Özkan, E., Pekçetin, S. and Temel Rüya, G. (2023). The parental occupational balance and child-parent relationship. *Online Turkish Journal of Health Sciences* 8(3), 326-331. https://doi.org/10.26453/otjhs.1238445

Önal, E. (2017). Neurological in premature infants problems and watch. *Journal of Clinical Medicine Pediatrics* 9(4), 45-49.

Sola, C. ve Diken, İ. (2008). Gelişimsel gerilik riski altındaki prematüre ve düşük doğum ağırlıklı çocuğa sahip annelerin gereksinimlerinin belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 9(2), 21-36. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000124

Tetreault, S., Lambrou, R. W. and Vezina, A. (1994). Predictors of burden in mothers of physically disabled children. *Occupational Therapy International*. 1, 65-81. https://doi.org/10.1002/oti.6150010203

Wagner, H. R. (2018). *Takdim: sosyolojide fenomenolojik yaklaşım*. İçinde (7-62. Ss.). A. Schütz, *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*. (Çev: A. Akan ve S. Kesikoğlu), Ankara: Heretik Yayıncılık.

World Health Organization (2023). *Born Too Soon: Decade of Action on Preterm Birth*.

Yıldız, Y. ve Özgedey, O. (2018). *Engellinin akrabalık ve komşuluk ilişkileri: Engelli ile bakımını üstlenen aile bireylerinin akrabalık ve komşuluk ilişkileri: Yalova örneği.* İstanbul: Kitabi Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.**Bu çalışmanın yazar/yazarları, Siirt Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun tarih 14.03.2023 sayı 4447 ve karar 545 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Ortaçağ Türk-İslam Devletlerine Ait Bağdaş Kurmuş İnsan Tasvirli Sikkeler

Coins Depicting Figures in the Cross-Legged Position in Medieval Turkish-Islamic States

Emre GÜNAY[1] ve Mesut GÜL[2]

[1]*Dr. Bağımsız Araştırmacı, numismaticstudies@outlook.com, orcid.org/0000-0003-2727-3087*
[2]*Sanat Tarihçisi, Bağımsız Araştırmacı, mesutgulden@yahoo.com, orcid.org/0000-0001-5270-7161*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 20.06.2024
Kabul/Accepted: 06.11.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1502875

Anahtar Kelimeler
Ortaçağ, Türk-İslam, sikke, bağdaş oturma, tasvir

ÖZ

Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde tahta çıkan hükümdarların hutbeden sonra ilk işi, sikke bastırmak olmuştur. Sikke darp ettirme hükümdarlığın tescil edilmesinde oldukça etkin olan maddi bir alamettir. Her ne kadar işlevsel olarak maddi boyutlu bir alamet gibiyse de sikkenin sembolik boyutunu göz ardı etmemek gerekir. Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin sikkelerine bakıldığında simgesel açıdan anlam yüklü en önemli grubu bağdaş şemalı sikkelerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin bastırdığı sikkeler içerisinde özel bir grubu temsil eden bağdaş kurmuş insan tasvirli sikkelerin kullanımına; Anadolu Selçuklu, Artuklu, Zengi, Begteginli ve Eyyübi devletleri ile Musul hükümdarlığında rastlanmaktadır. Sikkelerin üzerinde yer alan süslemeler, genel itibariyle siyasi, dini, kozmolojik ve astrolojik semboller taşıyan bezeme ögelerinden oluşmaktadır. Sikkelerdeki bu tezyinlerin Orta Asya Türk geleneklerinin ve Ortaçağ'ın politik anlayışının etkisinde geliştiğini belirtmek mümkündür. Süslemelerde dikkat çeken unsur kompozisyonların büyük oranda birbirine benzer üslup özelliklerine sahip olmasıdır. Yakın bir tipolojiye sahip bu sikkelerin 12. ve 13. yüzyıllarda geniş bir coğrafyada farklı Türk devletleri tarafından basılmasında etno-kültürel ortamın etkili olduğu düşünülmektedir.

Keywords
Middle Ages, Turkish Islamic, coin, cross-legged sitting, depiction

ABSTRACT

In medieval Turkish-Islamic states, one of the first actions taken by rulers after ascending to the throne and having their name mentioned in the Friday sermon (khutbah) was the minting of coins. The act of minting coins was a significant material symbol in affirming the legitimacy of the ruler. While this action has a functional and material dimension, its symbolic significance should not be overlooked. When examining the coins of medieval Turkish-Islamic states, it is possible to argue that coins depicting figures in the cross-legged position form one of the most symbolically significant groups. These coins, which represent a special category among the coins minted by medieval Turkish-Islamic states, can be found in the coinage of the Anatolian Seljuks, Artuqids, Zengids, Begteginids, Ayyubids, and the rulers of Mosul. The decorations on these coins generally consist of political, religious, cosmological, and astrological symbols. It is plausible to suggest that these ornaments developed under the influence of Central Asian Turkish traditions and the political mentality of the Middle Ages. A striking feature of the decorations is the stylistic similarity between the compositions, which exhibit largely analogous stylistic characteristics. The widespread minting of these coins with a similar typology by different Turkish states across a vast geographical area in the 12th and 13th centuries suggests the influence of a shared ethno-cultural environment.

Atıf/Citation: Günay, E. ve Gül, M. (2025). Ortaçağ Türk-İslam Devletlerine Ait Bağdaş Kurmuş İnsan Tasvirli Sikkeler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-15
Sorumlu yazar/Corresponding author: Emre GÜNAY, numismaticstudies@outlook.com

1.Giriş

Bu çalışmada, Ortaçağ Türk-İslam devletleri tarafından kestirilen bağdaş kurmuş insan tasvirli sikkelerin irdelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında on beş sikke kataloğa dâhil edilmiştir. Katalog kısmında sikkelere ait bilgilere, fotoğraflara ve tanımlara yer verilmiştir. Katalog öncesinde sikke ve bağdaş şeması hakkında kısaca bilgi verilmesinin çalışmaya fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Sikke; ağırlığı önceden belirlenmiş, üzerinde tedavüle çıkaran yöneticinin ya da resmî otoritenin işaretinin veya yazısının bulunduğu madenî bir para türüdür (Tekin, 2009: 179). Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde tahta çıkan hükümdarların hutbeden sonra ilk işi, sikke bastırmak olmuştur (Arslan, 2012: 82). Sikke darp ettirme hükümdarlığın tescil edilmesinde oldukça etkin olan maddi bir alamettir. Her ne kadar işlevsel olarak maddi boyutlu bir alamet gibiyse de sikkenin sembolik boyutunu göz ardı etmemek gerekir (Çayçı, 2008: 59). Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin sikkelerine bakıldığında simgesel açıdan anlam yüklü en önemli grubu bağdaş şemalı sikkelerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bağdaş, literatürde "lotus oturuşu" olarak yer almaktadır (Öndin, 2006: 209-210). Orta Asya ve Yakın Doğu medeniyetlerinde bağdaş geleneği, toplulukların yapısındaki mutlakiyetçi otorite ve hiyerarşik yapı, toplumsal yaşamın pek çok alanında olduğu gibi oturma düzeninde de kendini göstermektedir (İndirkaş, 2012: 1667). Orta Asya uygarlıklarının inançlarında bağdaş kurarak oturma ibadet şekliyle yakından ilişkili olması sebebiyle kutsal sayılmaktadır (Çoraklı, 2020: 196). Budist kültürlerde öne çıkan bağdaş ile kutsallık ilişkisi İslam öncesi Türk kültüründe de görünmektedir (İndirkaş 2012: 1668). Bağdaş veya Uygurca *bağtas*, Uygur döneminde din ile ilgili ve bir âsana gibi, uzun süre korunması gereken bir oturuş biçimi olarak tanımlanmaktadır (Esin, 1970: 234-235). Ayrıca Türklerde bağdaş şeması; yönetici sınıfa ait bir oturuş formu olarak bilinmektedir. Bu oturuş şekil itibariyle, doğruluk ve adalet simgesi olma mesajını iletmektedir (Daşdağ, 2017: 315). Türkler, iktidarı ve gücü ifade eden bu kurgu düzenini İslam dünyası ile etkileşimleri sonucu oluşturdukları yeni kültüre de aktarmışlardır (Demirarslan, 2018: 73) (Tablo 1).

Tablo 1. Türk Sanatında Bağdaş Kurmuş İnsan Tasvirlerinin Kullanımları

Göktürk Dönemi Lahit-8. Yüzyıl (Gömeç, 2019: 56)

Uygur Dönemi Fresko-9. veya 10.Yüzyıl (Ayğan, 2014: 118)

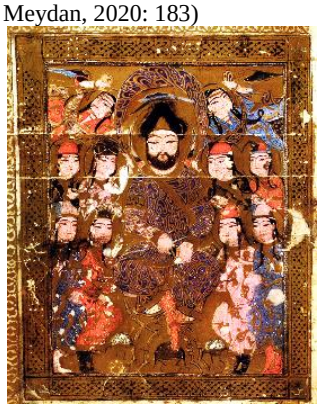
Büyük Selçuklu Dönemi Kase-11 veya 12. Yüzyıl (Guliyeva ve Meydan, 2020: 183)

Anadolu Selçuklu Dönemi Çini-13. Yüzyıl (Arık, 2000:134)

Artuklu Dönemi Kabartma-13. Yüzyıl (Bozer ve Çeken, 2016: 350)

Zengi Dönemi El Yazması-13. Yüzyıl (Biçer Özcan, 2018:142)

2. Ortaçağ Türk-İslam Devletlerine Ait Bağdaş Kurmuş İnsan Tasvirli Sikkeler

Sikke No: 1

Darp Ettiren Devlet: Begteginliler Atabegliği, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Muzafferüddin Kökböri, Basım Tarihi: H.583, Basım Yeri: Harran, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 22.00 mm, Ağırlığı: 2.48 gr, Envanteri: American Numismatic Society-1917.215.944, Referans: Artuk ve Artuk, 1970: 423

Foto. 1a

Foto. 1b

Sikkenin ön yüzünde, ortada kemerli mihrap[1] nişi içerisinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında pendilia,[2] üstünde tiraz[3] ile betimlenen figür, sol eliyle gürz[4] tutmuş, sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün etrafına *Muzaffere'd-Din Kökböri bin Ali* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daireler bulunmaktadır[5] (Foto**:** 1a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El Melikü'n Nasır Salahe'd-Dünya ve'd-Din Yusuf bin Eyyüb* yazısı işlenmiştir. Yazılar, altı kollu yıldız motifi ile çevrelenmiştir.[6] Motifin etrafına *Duribe Harran sene selase semanin hamse mie* yazısı hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daireler bulunmaktadır (Foto**:** 1b).

Sikke No: 2

Darp Ettiren Devlet: Musul Zengi Atabegliği, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: I. İzzeddin Mesud, Basım Tarihi: H.585, Basım Yeri: Musul, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 27.00 mm, Ağırlığı: 13.24 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-46198, Referans: Butak, 1947: 62

Foto. 2a

Foto. 2b

[1]Mihrap, İslamiyet'te imamların cemaate namaz kıldırması gayesiyle duvar içine yerleştirilmiş bir mekândır. Mihrap, Türk-İslam kültüründe Hz. Muhammed'in yerini sembolize etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Bakırer, 2000: XXVII; Çaycı, 2017: 146.

[2]Pendilia, bir ucu diadem veya taca bağlı, kulak hizasından aşağıya doğru sarkan süstür. Bkz. Gökalp, 2009: 26.

[3]Tiraz, yöneticilerin unvanlarını taşıyan sırma işleme ve yazılarla süslenmiş bir elbisedir. Bkz. Bozkurt, 2012: 112.

[4]Gürz, Ortaçağ'da sık kullanılan bir savaş aletidir. Gürz, Türklerde hükümdarlık sembolü olarak bilinmektedir. Bkz. Duman, 2022: 39-44.

[5]Daire, İslam kültüründe evrensel ve kutsal simgelerdendir. Daire şekli itibariyle güneş ve ayı temsil etmekle birlikte soyut anlamda bütünlük, sonsuzluk ve özdeşleştirilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Öz Çelikbaş, 2018: 60; Çoruhlu, 2006: 154.

[6]Altı kollu yıldız, İslam kültüründe gökyüzünü temsil eden sembolik anlatımlara sahip bir motif olarak kullanılmaktadır. İleri okumalar için bkz. Tercanlı, 2023: 193.

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında börkü,[7] üstünde tiraz ile betimlenen figür, iki eliyle hilal[8] tutmuştur. Figürün sağına ve soluna yıldız motifleri[9] yerleştirilmiştir. Tasvir ve motiflerin etrafına *Duribe bi'l Musul sene hamse ve semanin ve hamse mie* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 2a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *La ilahe illallah Muhammeden Resulullah*, *En Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin*, *Uddete'd-Dünya ve'd-Din Emir Ebu Nasr Muhammed* kenarda *El Melikü'l Adil Mesud bin Mevdud*, *El Melikü'n Nasır Yusuf bin Eyyüb* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 2b).

Sikke No: 3

Darp Ettiren Devlet: Mısır Eyyübileri, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Selahaddin Eyyübi, Basım Tarihi: H.586, Basım Yeri: Darp Yersiz, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 29.00 mm, Ağırlığı: 11.61 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-232963, Referans: Anonim, 1901: 89

Foto. 3a **Foto.** 3b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht[10] üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında sarık,[11] üstünde tiraz ile betimlenen figür; sol eliyle küreyi[12] tutmuş, sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün sağına ve soluna çintemani motifi[13] ve kaplar? yerleştirilmiştir. Tasvir ve motiflerin etrafına *El Melikü'n Nasır Salahe'd-Dünya ve'd-Din Yusuf bin Eyyüb* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 3a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'n Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin* etrafında *Duribe haza'd dirhem*[14] *sene sitte semanin ve hamse mie* yazısı işlenmiştir. Yazıların arasına rumi[15] motifleri yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 3b).

Sikke No: 4

Darp Ettiren Devlet: Hama Eyyübileri, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Mansur Nasırüddin Muhammed, Basım Tarihi: H.58?, Basım Yeri: Harran, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 25.00 mm, Ağırlığı: 7.87 gr, Envanter: Zeno.ru-Oriental Coin Database-166043, Referans: Balog, 1980: 251

---

[7]Börk, Türk hükümdarları tarafından kullanın tepesi düz bir çeşit külahtır. Bkz. Atasoy, 1971, 139; Süslü, 2007: 142.

[8]Hilal-ay, Türk kozmolojisinin astrolojik simgelerindendir. Hilal-ay, eski Türk inanç sisteminde kötülükle mücadele ve huzura kavuşturan unsurlardan biri olarak algılanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uykur, 2017: 167.

[9]Yıldız, Antik Türk inancında koruyucu bir iye olarak kabul edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kalafat, 1998, 68.

[10]Taht, hükümdarlık makamıdır. Taht, Türk ve İslam geleneğinde hükümdarın toplumdaki diğer kişilerden daha üst konumda olduğuna işaret eden bir sembol olarak görülmektedir. Konu hakkında bilgi için bkz. Merçil, 2010: 434; Göktaş Kaya, 2005: 177.

[11]Sarık, Türklerin Orta Asya'dan Yakın Doğu'ya geldikten sonra yaygın olarak kullandıkları başlık türüdür. Bkz. Süslü, 2007, 143.

[12]Küre, Türk ve İslam kültüründe göksel algıyı hatırlatan veya ona götüren sembolik bir unsurdur. Kapsamlı bilgi için bkz. Çaycı, 2017: 61.

[13]Çintemani, iç içe birbirlerine aynı noktada teğet olarak değen üç daireden oluşan ve bu biçimde üç öğenin bir üçgenin köşelerini merkez olacak konumda yerleştirilmesiyle oluşmaktadır. Çintemani, Türk inancında kuvvet ve kudreti temsil etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Sözen ve Tanyeli, 2021, 78-79; Paralı ve Mangır, 2024: 1496.

[14]İslâmiyet'in ilk devirlerinden itibaren basılan bakır sikkelere, fels denilmektedir. Ancak bu sikkenin birimin dirhem olarak belirtildiği görülmektedir. Birim değeri fels olan bakır sikkelerin tasvirler aracılığıyla biriminin dirheme yükseltilmesi Ortaçağ Türk- İslam devletlerinde yaygın olarak kullanılan bir sistemdir. Bu sistem özellikle gümüş sıkıntısının yaşandığı XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu ve El Cezire bölgesinde uygulamaya konulmuştur. Geniş bilgi için bkz. Sahillioğlu, 1994: 370; Mıynat, 2019: 205.

[15]Rumi, köken itibariyle Orta Asya'ya dayanan, tombul bir virgül şeklindeki gövdenin sivri ucuna bağlanmış yuvarlak bir şekilden meydana gelen motiftir. İleri okumalar için bkz. Türkmen, 2021: 27-28.

Foto. 4a

Foto. 4b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında börk, üstünde tiraz ve kaftan[16] ile betimlenen figür; iki eliyle hilal tutmuştur. Figürün sağına ve soluna yıldız motifleri yerleştirilmiştir. Tasvir ve motifler, daire ile çevrelenmiştir. Dairenin etrafına *El Melikü'l Mansur Muhammed bin Ömer…..* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 4a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El Melikü'n Nasır Salahe'd-Din Yusuf bin Eyyüb* yazısı işlenmiştir. Yazılar, kare form[17] ile çevrelenmiştir. Formun etrafına *Duribe Harran sene ….. semanin ve hamse mie* yazısı hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 4b).

Sikke No: 5

Darp Ettiren Devlet: Mardin Artukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Hüsameddin Yoluk Arslan, Basım Tarihi: H.59?, Basım Yeri: Mardin, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 32.00 mm, Ağırlığı: 16.15 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-213521, Referans: Artuk ve Artuk, 1993: 96

Foto. 5a

Foto. 5b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerine bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında miğfer, üstünde tiraz ve zırh[18] ile betimlenen figür; sağ eliyle kılıç,[19] sol eliyle kesik baş[20] tutmuştur. Figürün soluna *Nureddin Atabeg* yazısı işlenmiştir. Üstüne çintemani altına ise rumi motifi yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 5a). Sikkenin arka yüzünde, iç içe geçmiş üç daire bulunmaktadır. Merkez dairede *En Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin* orta dairede *El Melikü'l Efdal Ali ve el Melikü'z Zahir Gazi bin el Melikü'n Nasır* dış dairede ise *Husam'ed-Din Yuluk Arslan Melik Diyarbekr bin İl Gazi bin Artuk. (Duribe sene --- ve tis'in ve hamse mie)* yazısı işlenmiştir (Foto**:** 5b).

Sikke No: 6

[16]Kaftan, farklı renk ve şekillerde, önü açık, astarsız ve diz kapağı veya topuğa kadar inen elbise türüdür. Bkz. Süslü, 2007, 144-145.

[17]Kare, Türk ve İslam kültüründe âlemin yeryüzüne indirgenmiş halinin sembolü şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çaycı, 2017: 66.

[18]Zırh, savaşlarda vücudu tehlikelerden korumak maksadıyla giyilen savunma aletlerinden biridir. Bkz. Nalçacıgil Çopur, 2020: 551.

[19]Kılıç, Türk kültüründe yiğitlik, egemenlik ve adaletle bağdaştırılmaktadır. İleri okumalar için bkz. Sevinç, 2013: 619.

[20]Bağdaş kurmuş elinde kesik baş tutan savaşçı Mars'ı nitelendirmektedir. Mars gezegeninin İslamiyet'ten önce Türkler tarafından kutsandığı ve kılıçla temsil edildiği bilinmektedir. Ayrıntılı için bkz. Çaycı, 2002: 84; Bilge, 2022: 275; Sivrioğlu, 2014: 16.

Darp Ettiren Devlet: El Cezire Zengi Atabegliği, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: El Muazzam Mahmud, Basım Tarihi: H.606, Basım Yeri: Cezire, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 28.00 mm, Ağırlığı: 16.78 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-244409, Referans: Lane Poole, 1967: 230

Foto. 6a **Foto.** 6b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında börk ve pendilia, üstünde kaftan ile betimlenen figür, iki eliyle zengi tamgalı[21] hilal tutmuştur. Figürün etrafına *El Melikü'l Muazzam Mahmud bin Sencer Şah el Nasıri* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 6a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'l Azam en Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin*, *El Melikü'l Adil Ebu Bekir bin Eyyüb* kenarda *Duribe bi Cezire sene sitte ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. Yazıların arasına rumi motifi yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 6b).

Sikke No: 7

Darp Ettiren Devlet: El Cezire ve Dimeşk Eyyübileri, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Eşref Muzafferüddin Musa, Basım Tarihi: H.612, Basım Yeri: Meyyafarikin, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 32.00 mm, Ağırlığı: 14.03 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-17672, Referans: Album, 2011: 109

Foto. 7a **Foto.** 7b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde yarım bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında pendilia, üstünde tiraz ile betimlenen figür; sağ eliyle küreyi tutmuş, sol elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün sağına ve soluna *Sene isnan aşer ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. Tasvir ve yazılar, daire ile çevrelenmiştir. Dairenin etrafına *El Melikü'l Eşref Muzaffere'd-Din Şah-ı Ermen Ebu'l Feth Musa, Duribe Meyyafarikin* yazısı hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daireler bulunmaktadır (Foto**:** 7a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'n Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin* yazısı işlenmiştir. Yazılar, daire ve dikey üçgen formun kesişiminden oluşan geometrik form ile çevrelenmiştir. Formun etrafına *El Melikü'l Adil Seyfe'd-Din Ebu Bekir bin Eyyüb* hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daireler bulunmaktadır (Foto**:** 7b).

Sikke No: 8

Darp Ettiren Devlet: El Cezire ve Dimeşk Eyyübileri, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Eşref Muzafferüddin Musa, Basım Tarihi: H.615, Basım Yeri: Sincar, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 25.00 mm, Ağırlığı: 7.77 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-143072, Referans: Lavoix, 1896: 265-266

[21]Tamga, Türk kültür hayatında bir kimlik ifadesidir. Tamga, Türk geleneğinde yiğitlik, mertlik, cesaret, güç, bereket gibi sembolik anlamları taşımaktadır. Konu hakkında bilgi için bkz. Alizade Kutluer, 2023: 189; Gülensoy, 1989: 18.

Foto. 8a

Foto. 8b

Sikkenin arka yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında pendilia, üstünde tiraz ile betimlenen figür; sağ eliyle küreyi tutmuş, sol elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün sağına ve soluna *Sincar sene hamse aşer ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. Tasvir ve yazılar, daire ile çevrelenmiştir. Dairenin etrafına *El Melikü'l Eşref Şah-ı Ermen Musa bin Ebu Bekir* yazısı hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 8a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'n Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin, El Melikü'l Kamil Muhammed* kenarda *La ilahe illallah Muhammeden Resulullah* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 8b).

Sikke No: 9

Darp Ettiren Devlet: Anadolu Selçukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Rükneddin Cihan Şah, Basım Tarihi: H.626, Basım Yeri: Erzurum, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 25.00 mm, Ağırlığı: 5.50 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-253828, Referans: Topraktepe, 2009: 53

Foto. 9a

Foto. 9b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht üzerinde bağdaş kurmuş haleli insan[22] yer almaktadır. Başında sarık, üstünde tiraz ile betimlenen figür, sol eliyle küre tutmuş, sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün sağına ve soluna *Sene sitte işrin ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. Üstüne çintemani ve küçük yıldız motifleri yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır. (Foto**:** 9a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *Rükne'd-Dünya ve'd-Din Ebu'l Feth Cihan bin Tuğrul* yazısı işlenmiştir. Yazıların üstüne rumi motifi yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 9b).

Sikke No: 10

Darp Ettiren Devlet: Musul Zengi Atabegliği, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Nasıreddin Mahmud, Basım Tarihi: H.627, Basım Yeri: Musul, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 26.00 mm, Ağırlığı: 7.48 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-45165, Referans: Galib, 1311: 101

[22]Hale, birçok inançta tasvirlerin kutsallığını ifade etmek amacıyla başların etrafında veya vücudun bir bölümünde bulunan ya da vücudun tümünü sarmalayan ışık halkalarıdır. Kapsamlı bilgi için bkz. Dartar ve Kaplanoğlu, 2021: 520.

Foto. 10a **Foto.** 10b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında börk, üstünde tiraz ve kaftan ile betimlenen figür; iki eliyle hilal tutmuştur. Figürün sağına ve soluna yıldız motifleri yerleştirilmiştir. Tasvir ve motiflerin etrafına *Duribe bi'l Musul sene seb'a ve işrin ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 10a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *La ilahe illallah Muhammeden Resulullah, El İmamü'l Mustansır Billah Emirü'l Müminin* etrafında *Nasıre'd-Dünya ve e'd-Din Atabeg Mahmud, El Melikü'l Kamil, El Melikü'l Eşref* yazısı hakkedilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 10b).

Sikke No: 11

Darp Ettiren Devlet: Mardin Artukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Nasıreddin Artuk Arslan, Basım Tarihi: H.628, Basım Yeri: Darp Yersiz, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 29.00 mm, Ağırlığı: 10.28 gr, Envanteri: American Numismatic Society-2000.56.1, Referans: Lane Poole, 1875: 38

Foto. 11a **Foto.** 11b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında miğfer,[23] üstünde tiraz ile betimlenen figür, sol eliyle küre tutmuş, sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün sağına ve soluna *Nasıre'd-Din Artuk Arslan* yazısı işlenmiştir. Üstüne yıldız motifleri, altına tamga yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 11a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'l Mustansır Billah Emirü'l Müminin, El Melikü'l Kamil Muhammed* kenarda *Duribe sene seman ve işrin ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 11b).

Sikke No: 12

Darp Ettiren Devlet: Mardin Artukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Nasıreddin Artuk Arslan, Basım Tarihi: H.63?, Basım Yeri: Mardin, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 30.00 mm, Ağırlığı: 6.46 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-239284, Referans: Spengler ve Sayles, 1992: 154

[23]Miğfer, savaşta baş kısmının korunması ve törenlerde gösteriş amacıyla kullanılan bir başlık türüdür. Bkz. Çoruhlu, 2020: 21.

Foto. 12a **Foto.** 12b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında miğfer, üstünde tiraz ile betimlenen figür, sol eliyle küre tutmuş, sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Figürün etrafına *Es Sultanü'l Muazzam Gıyas'ed-Dünya ve'd-Din Keyhüsrev Kasım Emirü'l Mümünin* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 12a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *El İmamü'l Mustansır Billah Emirü'l Müminin, El Melikü'l Mansur Artuk* kenarda *Duribe bi Mardin sene ---- (ve selasin ve sitte mie)* işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 12b).

Sikke No: 13

Darp Ettiren Devlet: Musul Hükümdarlığı, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: Bedreddin Lü'lü, Basım Tarihi: H.654, Basım Yeri: Musul, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 25.00 mm, Ağırlığı: 8.30 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-244547, Referans: Spengler ve Sayles, 1996: 48

Foto. 13a **Foto.** 13b

Sikkenin ön yüzünde, ortada zemin üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında börk, üstünde tiraz ve kaftan ile betimlenen figür, iki eliyle hilal tutmuştur. Figürün etrafına *Duribe bi'l Musul sene erba ve hamsin ve sitte mie* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır. (Foto**:** 13a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *La ilahe illallah Muhammeden Resulullah, El İmamü'l Mustasım Billah Emirü'l Müminin* etrafında *El Melikü'l Rahim Bedre'd-Dünya (ve'd-Din Ebu'l) Fedail Atabeg Lü'lü* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 13b).

Sikke No: 14

Darp Ettiren Devlet: Anadolu Selçukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: II. İzzeddin Keykavus - IV. Rükneddin Kılıç Arslan - II. Alaadin Keykubad (3 Kardeş Devri), Basım Tarihi: Darp Tarihsiz, Basım Yeri: Darp Yersiz, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 20.00 mm, Ağırlığı: 3.02 gr, Envanteri: Kamil Eron Koleksiyonu-5545, Referans: Teoman, 2018: 527

Foto. 14a **Foto.** 14b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında sarık, üstünde tiraz ile betimlenen figür; sol elini ejder başlıklı ateş mihrabına? uzatmış sağ elini dizinin üzerine koymuştur. Ejder başlıklı ateş mihrabının sağına yıldız motifi yerleştirilmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 14a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *Es Selatinü'l Azam Keykavus ve Kılıç Arslan ve Keybubad* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 14b).

Sikke No: 15

Darp Ettiren Devlet: Anadolu Selçukluları, Adına Darp Ettirilen Hükümdar: II. İzzeddin Keykavus, Basım Tarihi: Darp Tarihsiz, Basım Yeri: Darp Yersiz, Malzeme: Bakır, Çap Boyutu: 21.00 mm, Ağırlığı: 4.26 gr, Envanteri: Zeno.ru-Oriental Coin Database-210329, İzmirlier, 2010: 25.

Foto. 15a **Foto.** 15b

Sikkenin ön yüzünde, ortada taht üzerinde bağdaş kurmuş insan yer almaktadır. Başında sarık, üstünde tiraz ile betimlenen figür, ellerini dizinin üzerine koymuştur. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 15a). Sikkenin arka yüzünde, ortada *Es Sultanü'l Azam (İzze'd-Dünya ve'd-Din)* yazısı işlenmiştir. En dış bölümde ise daire bulunmaktadır (Foto**:** 15b).

2. Değerlendirme ve Sonuç

Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin bastırdığı sikkeler içerisinde özel bir grubu temsil eden bağdaş kurmuş insan tasvirli sikkelerin kullanımına; Anadolu Selçuklu, Artuklu, Zengi, Begteginli ve Eyyübi devletleri ile Musul hükümdarlığında rastlanmaktadır. Sikkelerin geneli bakır cinsi madenden, fels biriminde üretilmiştir. Bağdaş şemalı sikkelerin tamamının bakırdan kesilmesi akıllarda soru işareti oluşturmaktadır. Bu durum ilk bakışta figürlerin bakır madenine daha elverişli işlendiği fikrini çağrıştırmaktadır. Diğer bir düşünce ise Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin bu tasvirlerle bakır sikkelerin kıymetini yüksek tutmaya çalıştığı ve bu nedenle bakır sikkelere bağdaş şemasının işlendiğidir. Ortaçağ'ın ekonomik durumu ve değerli madenlere ulaşma zorluğu anlamaya çalışıldığında bu kanı daha ön plana çıkmaktadır. Öyle ki Selahaddin Eyyübi'nin darp ettirdiği sikkenin üzerinde dirhem ifadesi bulunması bu hipotezi doğrular niteliktedir. Sikkelerin farklı ağırlık ve boyutlarda üretildiği görülmektedir. Ölçülerde görülen yüksek orandaki değişkenlik iki varsayım ile açıklanabilmektedir. Birinci varsayım; bu farklılığın devletlerin ekonomik refahları ve sahip olduğu maden rezervleriyle bağlantılı olduğudur. İkinci varsayım ise bakır sikkelerin basım organizasyonu işleyiş biçimi ile ilgidir. Ortaçağ Türk-İslam devletleri muhtemel olarak

merkez darphane dışında üretilen bakır sikkelerin ölçü standardı konusunda yerel darphaneleri serbest bırakmış olmalıdır (Tablo 2).

Tablo 2. Sikkelerin Malzemeleri, Birimleri, Çap Boyutları ve Ağırlıkları

Sikke No	Malzeme	Birimi	Çap Boyutları	Ağırlıkları
1	Bakır	Fels	22.00 mm	2.48 gr
2	Bakır	Fels	27.00 mm	13.24 gr
3	Bakır	Dirhem	29.00 mm	11.61 gr
4	Bakır	Fels	25.00 mm	7.87 gr
5	Bakır	Fels	32.00 mm	16.15 gr
6	Bakır	Fels	28.00 mm	16.78 gr
7	Bakır	Fels	32.00 mm	14.03 gr
8	Bakır	Fels	25.00 mm	7.77 gr
9	Bakır	Fels	25.00 mm	5.50 gr
10	Bakır	Fels	26.00 mm	7.48 gr
11	Bakır	Fels	29.00 mm	10.28 gr
12	Bakır	Fels	30.00 mm	6.46 gr
13	Bakır	Fels	25.00 mm	8.30 gr
14	Bakır	Fels	20.00 mm	3.02 gr
15	Bakır	Fels	21.00 mm	4.26 gr

Sikkelerin üzerinde yer alan süslemeler, genel itibariyle siyasi, dini, kozmolojik ve astrolojik semboller taşıyan bezeme ögelerinden oluşmaktadır. İncelenen sikkelerde ana tezyin her dönemde bağdaş kurmuş insan figürüdür. Diğer süslemeler ise genellikle bağdaş kurmuş insan tasvirinin çevresinde biçimlenmiştir. Hükümdarlığı, doğruluğu ve adaleti sembolize eden bağdaş kurmuş insan tasvirleri, tam bağdaş ve yarım bağdaş olmak üzere iki farklı biçimde görülmektedir. Tam bağdaş şeması mihrap nişi içerisinde oturan, bir zemin üzerinde oturan ve taht üzerinde oturan gibi üç farklı betimlemeyle ön plana çıkmaktadır. Bir zemin üzerinde yarım bağdaş kurmuş insan figürü ise ünik bir kullanım olarak görülmektedir. Figürlerin kısmen seçilebilen yüz hatları; badem gözlü, ince burunlu, iri yanaklı, küçük ağızlı tiptedir. Şekilleri itibariyle fenotiplerin Orta Asya izlerini yansıttığını söylemek mümkündür. Bu betimleriyle figürlerin sikkeyi darp ettiren hükümdarı sembolize ettiği düşünülmektedir. Figürlerin üstlerinde Türk yöneticilerine özgü soldan sağa kapanan kaftan, tiraz, zırh ve başlarında börk, pendilia, sarık, miğfer gibi hükümdarlara özgü kıyafetlerin ve bazen de başlarında hale olması bu varsayımları doğrulamaktadır. Ayrıca figürlerin ellerinde gürz, hilal, küre, kılıç-kesikbaş ve ejder başlıklı ateş mihrabı gibi hükümdar imgeli somut ögeleri tutması bu düşünceyi güçlendirmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Sikkelerde Yer Alan Bağdaş Türleri ve Giyim-Kuşamlar

Sikke No	Bağdaş Şeması	Elbise	Başlık	Elinde Tuttuğu Unsur
1	Mihrap Nişi İçerisinde Tam Bağdaş	Tiraz	Pendilia	Gürz
2	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Börk	Hilal
3	Taht Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Sarık	Küre
4	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz-Kaftan	Börk	Hilal
5	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz-Zırh	Miğfer	Kılıç-Kesik Baş
6	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz-Kaftan	Börk-Pendilia	Hilal
7	Zemin Üzerinde Yarım Bağdaş	Tiraz	Pendilia	Küre
8	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Pendilia	Küre
9	Taht Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Sarık	Küre
10	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz-Kaftan	Börk	Hilal
11	Taht Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Miğfer	Küre
12	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Miğfer	Küre
13	Zemin Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz-Kaftan	Börk	Hilal
14	Taht Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Sarık	Yok
15	Taht Üzerinde Tam Bağdaş	Tiraz	Sarık	Yok

Çalışmada bulunan örneklerde belirginlik gösteren diğer bir bezeme unsuru yazılardır. Kufi ve sülüs karakterine sahip yazılar, sikkenin boyutuna ve kompozisyon anlayışına uygun bir şekilde işlenmiştir. Bu işleyiş biçimi sikkelerin estetik açıdan daha iyi görünmesine olanak sağlamıştır. Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin sikke geleneğinde görüldüğü gibi yazıların çoğunluğunu sikkeyi darp ettiren hükümdarın, tabi olduğu hükümdarın, dönemin halifesi ve halife varisinin isim ve unvanları oluşturmaktadır. Yöneticilerin isimleri bazen kısa bazen tam şekilleriyle hakkedilmiştir. Hükümdarların kendileri ve tabi oldukları otoriteler için politik güce ve dini temele dayanan ağır unvanları tercih ettiği görülmektedir. Ortaçağ'ın siyasi karmaşası göz önünde bulundurulduğunda hükümdarların bu unvanlarla mücadele içinde olduğu

rakiplerine karşı propagandist bir mesaj gönderdiği fikri akla gelmektedir. Yazı içeriklerinde sikkelerin üretim bilgileri de önemli bir yer tutmaktadır. Sikkelerin 10 tanesinin basım tarihi tespit edilmiştir. Bu bilgilere göre bağdaş kurmuş insan tasvirli en erken tarihli sikke H.583 en geç tarihli ise H.654 yılına tarihlenmektedir. Sikkelerin 11 tanesinin ise basım yeri bilinmektedir. Tespit edilen darphane isimleri; Mardin, Musul, Harran, El Cezire, Meyyafarikin, Sincar ve Erzurum şeklindedir. Göze çarpan diğer bir yazı muhtevası ise dini ibaredir. Sikkelerde kullanılan dini ibare Kelime-i Tevhid'dir. Bu ibarenin hükümdarların inançları ve dini değerlerinin ön plana çıkarılması doğrultusunda sikkelerde kullanıldığını ifade etmek mümkündür (Tablo 4).

Tablo 4. Sikkelerde Yer Alan Yazıların İçerikleri

Sikke No	Sikkeyi Darp Ettiren Hükümdar	Tabi Olduğu Hükümdar	Tabi Olduğu Halife	Basım Yeri	Basım Tarihi	Dini İbare
1	Var	Var	Yok	Var	Var	Yok
2	Var	Var	Var	Var	Var	Var
3	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
4	Var	Var	Yok	Var	Var	Yok
5	Var	Var	Var	Var	Var	Yok
6	Var	Var	Var	Var	Var	Yok
7	Var	Var	Var	Var	Var	Yok
8	Var	Var	Var	Var	Var	Var
9	Var	Yok	Yok	Var	Var	Yok
10	Var	Var	Var	Var	Var	Var
11	Var	Var	Var	Var	Var	Yok
12	Var	Var	Var	Var	Var	Yok
13	Var	Yok	Var	Var	Var	Var
14	Var	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
15	Var	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok

Sikkelerde yer alan geometrik bezemeler; yeryüzü, gökyüzü, bütünlük, sonsuzluk ve koruyucu gibi imgelerle özdeşleştirilen formlardan ibarettir. Bu formlar, düz hatlı ve inci dizili konturlarla oluşturulan daire, üçgen, kare, altı kollu yıldız düzenlemeleri biçimindedir. Geometrik süslemeler genel olarak mevcut kompozisyonları çevreleyen düzenlemeler olarak izlenmektedir. Bu formları bazen de ana bezeme unsurunu destekleyen veya zemin yüzeyini hareketlendiren küçük motifler şeklinde görmek mümkündür. Bitkisel tezyinat ise çok kısıtlı kullanım alanı bulmuştur. Sikkelerde görülen bitkisel motif rumidir. Örneklerde rumi motifinin de diğer düzenlemelerin arasını doldurma mahiyetinde yerleştirildiği görülmektedir. Sikkelerde bulunan diğer bezeme ögesi ise kudretin ve kuvvetin timsali çintemani motifidir. Çintemani motifi, bağdaş kurmuş insan tasvirlerinin etrafında kompozisyonu tamamlayan ögeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Sikkelerde Yer Alan Geometrik, Bitkisel ve Diğer Süslemeler

Sikke No	Geometrik Süsleme	Bitkisel Süsleme	Diğer Süsleme
1	Daire - Altı Kollu Yıldız	Yok	Yok
2	Daire - Küçük Yıldız	Yok	Yok
3	Daire	Rumi	Kap? - Çintemani
4	Daire - Küçük Yıldız - Kare	Yok	Yok
5	Daire	Rumi	Çintemani
6	Daire	Rumi	Tamga
7	Daire - Üçgen	Yok	Yok
8	Daire	Yok	Yok
9	Daire - Küçük Yıldız	Rumi	Çintemani
10	Daire - Küçük Yıldız	Yok	Yok
11	Daire - Küçük Yıldız	Yok	Tamga
12	Daire	Yok	Yok
13	Daire	Yok	Yok
14	Daire - Küçük Yıldız	Yok	Ejder Başlıklı Ateş Mihrabı?
15	Daire	Yok	Yok

Sikkelerdeki bu tezyinlerin Orta Asya Türk geleneklerinin ve Ortaçağ'ın politik anlayışının etkisinde geliştiğini belirtmek mümkündür. Süslemelerde dikkat çeken unsur kompozisyonların büyük oranda birbirine benzer üslup özelliklerine sahip olmasıdır. Yakın bir tipolojiye sahip bu sikkelerin 12. ve 13. yüzyıllarda geniş bir coğrafyada farklı Türk devletleri tarafından basılmasında etno-kültürel ortamın etkili

olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak Ortaçağ'da Türk-İslam devletleri tarafından bastırılan bağdaş kurmuş insan tasvirli sikkeler, kuşkusuz ticari faaliyetlerde ödeme gerçekleştirmek amacıyla üretilmiştir. Ancak sikkelerin üzerinde bulunan süslemeler, bütün bir kompozisyon şeklinde değerlendirildiğinde bu küçük objelerin sadece maddi kullanımlar için olmadığını göstermektedir. Ortaçağ dünyasında siyasi ve dini bir mesajı hızlı şekilde yayabilme potansiyeline sahip olan bu sikkelerin aynı zamanda otoriteler tarafından ileti nesnesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Teşekkür

Araştırmaya konu edilen sikkelerin kullanım iznini sağlayan Zeno.ru Arşivine, Amerikan Nümismatik Derneğine ve Koleksiyoner Kamil Eron'a şükranlarımızı sunarız. Ayrıca çalışma esnasında desteklerini aldığımız Uzm. Rahime Gökçe'ye ve Uzm. Gültekin Teoman'a teşekkür ederiz.

Kaynakça

Album, S. (2011). *Checlist Of İslamic Coins.* California: Stephen Album Rare Coins.

Alizade Kutluer, O. (2023). Tamga Yazı İlişkisi ve Türk Kağanlık Yazıtlarında Tamgaçılar. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 187-202.

Arslan, İ (2012). İlk Türk-İslâm Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Sembolleri. *Ekev Akademi Dergisi*, (51), 73-92.

Anonim. (1901).*Meskûkât-ı Kâdime-i İslâmiyye Erbab-I Merakdan Bir Zat Tarafından Cem Olunan Meskûkât-I İslamiyyenin Tarifatını Havi Kataloktur*. İstanbul: Mihran Matbaası.

Arık, R. (2000). *Kubad Abad-Selçuklu Saray ve Çinileri.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atasoy, N. (1971). Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme. *Sanat Tarihi Yıllığı* (4), 111-151.

Ayğan, A. (2014). Türk Budist Resim Sanatındaki Dinî Karakterlerle İslâm Resim Sanatındaki Mistik Karakterler Arasında İkonografik Bir Karşılaştırma. Y. Çoruhlu, H. Katipoğlu, J. Ö. Oktay (Ed.), *1. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler* içinde (115- 128 ss). İstanbul: MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Artuk, İ. ve Artuk, C. (1970*). İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, C.1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Balog, P. (1980). *The Coinage Of The Ayyübids.* London: Royal Numismatic Society.

Artuk, İ. ve Artuk, Ç. (1993). *Artukoğulları Sikkeleri.* İstanbul: Sümer Kitabevi.

Bilge, E. (2022). Mardin Artuklu Sikkelerine Yansıyan Hellenistik Semboller. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 270-283.

Bakırer, Ö. (2000). *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Butak, B. (1947). *XI. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*. İstanbul: Pulhan Matbaası.

Biçer Özcan, Ş. (2018). Uygur Minyatürlerinde Metin-Resim İlişkisi ve Sonrası. *İstem.* (31), 125-145.

Bozer, R., ve Çeken M. (2016). *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası - Müze Eserleri 1*. Ankara: Selçuklu Belediyesi.

Bozkurt, N. (2012). Tıraz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 41, s.112-114). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çaycı, A. (2002). *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çayçı, A. (2008). *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Çayçı, A. (2017). *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*. Konya: Palet Yayınları.

Çoraklı, B. (2020). Anadolu Selçuklu Sanatında Ab-ı Hayat Sembolizmi. *Art-e Sanat Dergisi*, 13(25), 189-210.

Çoruhlu, Y. (2006). Türk Sanatındaki İnsan Figürlerine Ellerinde Tuttukları Nesneler Açısından Bir Bakış. T. Yazar (Ed.), *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri – Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan.* (s.149-168) İçinde. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Çoruhlu, T. (2020). Miğfer. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.30, s. 21-23). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Dartar, S., ve Kaplanoğlu, L. (2021). An Analysis Of The Halo İmage Use On Non-Human Beings And İts Place İn Art. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 27(47), 520-531.

Daşdağ, F. E. (2017). Görsel İletişimin Tarihi, Kültürel ve Estetik Nesnesi Olan Diyarbakır Surları ve Sembolik Motifleri. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi,* 8 (2), 307-318.

Demirarslan, D. (2018). Türk Yaşam Kültüründe Oturma Mobilyasının Değişimi ve Gelişimi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, (16), 71-88.

Duman, İ. (2022). Şâhnâme'de Yer Alan Mızrak, Balta ve Gürz ile İlgili Kayıtlar. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. (7), 37-48.

Esin, E. (1970). Bağdaş ve Çökmek, Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi. *Sanat Tarihi Yıllığı, (3),* 231-242.

Galib, İ. (1311). *Müze-i Hümayun, Meskûkât-ı İslamiyye Kısmından Meskûkât-ı Türkmaniye Katalogu, Benî Artuk, Benî Zengi, Füruu Atabekiye, Mülûki Eyûbiye Meyafârikin.* Kostantiniye: Mihran Matbaası.

Gökalp, Z. D. (2009). *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Göktaş Kaya, L. (2005). Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları, *Sanat Tarihi Dergisi*, 14 (1), 157-191.

Gömeç, S. Y. (2019). Türklerde Töz, Fal ve Yadacılığa Dair Bazı Tespitler. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi.* (11), 37-62.

Guliyeva., M. ve Meydan, C. (2020). Büyük Selçuklu Dönemi Giyim Kuşamları. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi.* (16), 176-191.

Gülensoy, T. (1989). *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları-Damgalar, İmler, Enler***.** İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

İndirkaş, Z. (2012). Türk Oturma Kültüründe "Bağdaş Geleneği" Üzerine İkonografik Belirlemeler. Z. Dilek- M.Akbulut- S.Cöhce- Z. Bağlan Özer- R.Gürses- B.Karababa Taşkın (Ed.), 38. (ICANAS) *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi,* C. IV, (s.1665-1676). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Kalafat, Y. (1998). *Kuzey Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Irak'da Eski Türk Dinî İzleri (Dinî Folklorik Tabakalaşma)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Lane Poole, S. (1875). *Coins of The Urtuki Turkumans*. London: Trübner & Co.

Lane Poole, S. (1967). *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, Vol. III The Coins of the Turkuman Houses of Seljook, Urtuk, Zengee, Etc. İn the British Museum.Classes X-XIV*. S.L.Poole (Ed), Bologna: Forni Editore.

Lavoix, H. (1896). *Catalogue Des Monnaies Musulmanes De La Bibliotheque Nationale Egypte Et Syrie.* Paris: İmprimerie Nationale.

Merçil, E. (2010). Taht. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C.39, s.434-436). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mıynat, A. (2019). Ortaçağ İslâm Dünyasında Sıradışı Bir Para Birimi Bakır Dirhemler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38 (66), 192-207.

Öndin, N. (2006). Türk Budist Resim Sanatının Sembolik Dili: Lotus. Y.Çoruhlu-Nalan Türkmen-Nuri Seçgin-Anıl Yılmaz (Ed.), *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü Prof. Nejat Diyarbekirli'ye Armağan*. (s.201-214) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Öz Çelikbaş, E. (2018). Türk Sanatında Mistik Bağlamda Geometrik Sembolizme Genel Bakış. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 55-66.

Nalçacıgil Çopur, E. (2020). Divan Şiirinin Koruyucu Savaş Aletleri: Kalkan-Miğfer-Zırh. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 3, (2). 539-559.

Paralı, A., ve Mangir, A. F. (2024). Geleneksel Çintemani Motifinin Türk Kültüründeki Yeri ve Çağdaş Giyim Tasarımlarına Yansımaları: Dijital Koleksiyon Süreci Örneği. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (15), 1491-1523.

Sahillioğlu, H. (1994). Dirhem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.9, s. 368-371). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sevinç, B. (2013). Yiğit ve Silahlı Adam Diyalektiğinde Kılıç İmgesi, *Turkish Studies*, 8 (6), 619-639.

Sivrioğlu, U. T. (2014). Ortaçağ İslam Sikkelerinde Hellen, Roma-Bizans Etkisi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1(2), 1-21.

Sözen, M., ve Tanyeli, U. (2021) *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Spengler, W. F and Sayles, W. G. (1992). *Turkoman Figural Bronze Coins And Their Iconography Volume I – The Artuqid*. Lodi, Wisconsin: Clio's Cabinet.

Spengler, W. F and Sayles, W. G. (1996). *Turkoman Figural Bronze Coins And Their Iconography Volume II - The Zengids.* Lodi, Wisconsin: Clio's Cabinet.

Süslü, R. Ö. (2007). *Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Tekin, O. (2009). Sikke. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C.37, s.179-184). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Teoman, B. (2018). Figural Coins Of The Seljuqs Of Rum. O. Tekin (Ed.), *İkinci Uluslararası Akdeniz Dünyasında Para Tarihi ve Numismatik Kongresi Bildiriler* içinde (525-547). Antalya: Koç Üniversitesi Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi.

Topraktepe, T. (Ed.). (2009). *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük (What the Coins Tell Us? Symbols and Multicultural Asects Medieval Anatolian Coins)*, içinde, (49-59). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.

Tercanlı, A. (2023). Mühr-i Süleyman Motifli Bir Kaide: Kilis İbrahim Efendi Cami Minaresi. *Dini Araştırmalar Dergisi*. 26 (64), 183-206.

Türkmen, E. (2021). Süleymanname'nin Cilt Tezyinatında Keşfedilen Benzersiz Rûmî Motifi. *Lale*, (3), 26-55.

Uykur, R. (2017). Zengi Atabeglerinin Sikkelerinde Antik Türk Mitolojisinin İzleri: Kağanlık Simgesi Olarak Ay Kültü (Mardin Müzesi Örnekleri). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17 (1), 167-183.

Yılmaz, İ. (2010). *Anadolu Selçuklu Paraları.* İstanbul: Mas Matbacılık.

Katalog Bölümünde Kullanılan Görsellerin Kaynakları

Zeno.ru-Oriental Coin Database
American Numismatic Society
Kamil Eron Koleksiyonu

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Analysis of Provincial Export Performance in Türkiye: A Spectral Clustering Approach

Türkiye'de İllerin İhracat Performansının Analizi: Spektral Kümeleme Yaklaşımı

Emre AKUSTA[1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kırklareli, emre.akusta@klu.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-6147-5443

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 28.06.2024
Kabul/Accepted: 03.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1506892

Keywords
Export performance, Spectral clustering, provinces of Türkiye, Eigen-Gap method, Silhouette coefficient

ABSTRACT

This study analyzes and clusters Türkiye's 81 provinces based on their export performance. Import, export and net export data for 2023 are used in this study. In addition, exchange rate-adjusted versions of the data were also included to eliminate the effects of exchange rate fluctuations. Spectral clustering method is used to group the export performance of cities. The optimum number of clusters was determined by the Eigen-Gap method. The Silhouette coefficient method was used to evaluate the clustering performance. As a result of the analysis, it was determined that the data set was optimally separated into 3 clusters. Spectral-clustering analysis based on export performance showed that 42% of the provinces are in the "Low", 33% in the "Medium" and 25% in the "High" export performance category. In terms of import performance, 44%, 33%, 33%, and 22% of the provinces are in the "Medium", "High", and "Low" categories, respectively. In terms of net exports, 38, 35% and 27% of the provinces are in the "Low", "Medium" and "High" net export performance categories, respectively. İzmir has the highest net export performance, while İstanbul has the lowest.

Anahtar Kelimeler
İhracat performansı, Spektral kümeleme, Türkiye'nin illeri, Eigen-Gap yöntemi, Silhouette katsayısı

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'nin 81 ilini ihracat performanslarına göre analiz etmekte ve kümelendirmektedir. Çalışmada 2023 yılı ithalat, ihracat ve net ihracat verileri kullanılmıştır. Ayrıca, döviz kuru dalgalanmalarının etkilerini ortadan kaldırmak için verilerin döviz kurundan arındırılmış versiyonları da analize dahil edilmiştir. Çalışmada şehirlerin ihracat performanslarını gruplamak için spektral kümeleme yöntemi kullanılmıştır. Son olarak, optimum küme sayısı ise Eigen-Gap yöntemi ile belirlenmiştir. Kümeleme performansını değerlendirmek için siluet katsayısı yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda veri setinin optimal olarak 3 kümeye ayrıldığı tespit edilmiştir. İhracat performansına dayalı spektral-kümeleme analizi, illerin %42'sinin "Düşük", %33'ünün "Orta" ve %25'inin "Yüksek" ihracat performansı kategorisinde yer aldığını göstermiştir. İthalat performansı açısından illerin %44'ü "Orta", %33'ü "Yüksek" ve %22'si "Düşük" ihracat performansı kategorisinde yer almaktadır. Net ihracat açısından ise illerin %38'i "Düşük", %35'i "Orta" ve %27'si "Yüksek" net ihracat performansı kategorisinde yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre, İzmir en yüksek net ihracat performansına sahipken, İstanbul en düşük net ihracat performansına sahip ildir.

Atıf/Citation: Akusta, E. (2025). Analysis of Provincial Export Performance in Türkiye: A Spectral Clustering Approach. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-18

Sorumlu yazar/Corresponding author: Emre AKUSTA, emre.akusta@klu.edu.tr

1. Introduction

Globalization is an important process that determines and transforms the dynamics of today's world economy. Technological developments, increased foreign capital inflows and growth in international trade have increased the interaction between countries. This process refers to the integration of world economies, free market economy, increased economic cooperation and integration in a single market. The historical development of globalization dates back to the 1870-1930 period when capitalism began to rise. With the collapse of the Bretton Woods system and the dissolution of the Soviet Union, the concept of globalization has become more widespread (Slobodian, 2015). The new world order established after the Second World War focused on the liberalization of international trade and sustainable development. International organizations such as the IMF, the World Bank and the World Trade Organization played important roles in this process. Globalization is a process that continues today and has significant effects on the world economy. International trade, international factor mobility and direct capital investments have developed and increased. After 1990, with the collapse of the Eastern Bloc, the countries included in this process entered a process of economic transformation. As a result, they have contributed to the expansion and acceleration of the globalization process (Kriesler and Nevile, 2016; Khan et al., 2023).

The economic dimension of globalization affects economic growth through international trade, financial integration, international labor mobility and technological changes. In this process, trade liberalization includes the removal of barriers to trade and the liberalization of international trade (Osada, 2015; Zahonogo, 2018). Financial liberalization, however, involves the harmonization of national financial markets with international markets by removing controls and restrictions on financial markets (Khan et al., 2023). In this way, it is aimed to ensure more efficient operation of institutions and specialization in production by reducing the cost of capital.

Economic globalization supports economic growth by liberalizing international trade and promoting financial integration. International trade was first proposed by Adam Smith and David Ricardo. In these theories, international trade was recognized as one of the important positive factors of economic growth. According to Smith and Ricardo, as countries produce specialized goods, foreign trade or trade openness is an important factor in increasing countries' incomes. New growth theories also recognize that open economies grow faster than closed economies. It also shows that trade openness increases economic growth by expanding the scale of spillovers (Romer, 1990). Within this theoretical framework, trade openness plays a vital role in the process of economic growth in the globalizing world economy, especially in developing countries (Hye and Lau, 2015).

The positive effects of globalization on economic growth include increased international trade, increased foreign capital investments, access to new technologies, improved economic output, increased export revenues through diversification of exported products, creation of new employment opportunities, and improved trade and budget balances (Dreher, 2006; Sharma et al., 2019). In addition, as production activities develop internationally in the globalization process, international labor migration increases. This reduces the costs of large companies. Moreover, globalization leads to improved access to technology, reduced costs and increased competition Li and Reuveny, (2003). The relationship between globalization and economic growth is a dynamic and multidimensional process. Therefore, globalization brings with it various challenges and negative effects as well as factors that support economic growth. The negative effects of globalization include increased inequality in the labor market, volatility of exchange rates, economic fragility, inability of some countries to adapt to increased competition, and reduced social spending. In order to benefit from the advantages of globalization, countries need to have strong economic structures and develop policies to adapt to international competition. Moreover, in order to better comprehend the effects of globalization on economic growth, it is crucial to quantitatively measure and analyze these effects (Ying et al. 2014; Gurgul and Lach, 2014). The complexity of the effects of globalization on economic growth increases the role of trade components such as exports and imports. International trade liberalization and financial integration directly affect the economic performance of countries. In this process, the relationships between exports, imports and economic growth can manifest in different directions. The positive effects of globalization on trade include higher export revenues, new employment opportunities and economic development. However, it is clear that these effects do not occur in the same way for all countries and periods. Therefore, the relationship between globalization, foreign trade and economic growth needs to be examined in more depth.

Globalization has become an important factor in the process of economic growth for developing countries such as Türkiye. This is because it has accelerated Türkiye's integration with the world economy and led to significant increases in export and import volumes. In particular, the reduction of customs barriers, liberalization of foreign capital flows and the promotion of international trade have further integrated Türkiye into global markets. It also

realized growth opportunities in the industrial and service sectors. In this period, Türkiye's foreign trade volume grew rapidly, and export growth became the engine of economic growth. However, the effects of globalization on economic growth and development are different for each country and region. Türkiye's case is an example of these differences (Baş, 2009; Arslan, 2013).

Foreign trade, one of the elements of globalization that trigger economic growth in Türkiye, has also caused regional development imbalances. Large cities such as Istanbul, Izmir and Bursa have gained advantages in terms of economic growth and development (Oğul, 2021). These provinces have become the pioneers of the Turkish economy with their industrial production, export capacity and potential to attract foreign investment. However, this has also led to a deepening of interregional development gaps in Türkiye. For example, some provinces in the interior of Anatolia have not benefited sufficiently from globalization and foreign trade. The potential for economic growth in these regions has remained limited. This imbalance further deepens socioeconomic disparities and emphasizes the importance of development policies.

The differentiation of globalization across provinces is an obstacle to the sustainability of economic growth. Türkiye needs to ensure balanced regional development while integrating into global markets. Intensive commercial activities and industrial investments in major cities contribute to the growth of the national economy. However, rural provinces and low-capacity cities do not benefit sufficiently from this process. If globalization and trade do not create balanced development across the country, these imbalances can lead to economic and social problems in the long run. In this regard, provinces with low export performance need to be supported, integrated into global trade and local firms need to have access to international markets. Developing Türkiye's export potential and addressing trade imbalances between provinces requires a comprehensive strategic planning. In this planning, it is crucial to identify provinces with low export capacity, improve the export skills of firms in these provinces, increase infrastructure investments and facilitate access to international markets. Moreover, the production capacities of underdeveloped regions of Anatolia should be increased and these regions should be integrated into the global economy.

In conclusion, the effects of globalization and foreign trade on Türkiye's economic growth should be analyzed in more depth, considering regional differences. Türkiye's integration into world trade has not been achieved in all provinces. Therefore, identifying provinces with low export capacity will increase Türkiye's competitiveness in the global economy and ensure sustainable growth. Therefore, this study investigates the export performance of provinces in Türkiye and categorizes provinces based on their export performance. Therefore, the main problematic of this study is to identify provinces with low export capacity and develop policy recommendations to overcome this problem.

This study can contribute to the literature in at least 6 ways: (1) To the best of our knowledge, there is no study analyzing Türkiye's provinces based on their foreign trade performance. This study aims to fill this gap in the literature. (2) A real time and current perspective are provided by using the most recent data for the year 2023. (3) The data are adjusted to the dollar to eliminate the effects of exchange rate fluctuations. Thus, the effects of exchange rates on export performance are minimized. While other studies usually ignore this factor, this study comprehensively addresses exchange rate effects. (4) Methodological diversity is provided by using various statistical techniques such as spectral algorithm, Eigen-gap analysis and silhouette coefficient. (5) This classification using spectral clustering method identifies the export potential of different regions. This allows the development of policies that consider regional differences. (6) The visualization of the research findings facilitates the comprehension of the results and is an example of an innovative approach in the presentation of this type of analysis. Instead of the complex tables common in other studies, this study visualizes the findings in a more understandable format for both academics and policy makers. This also ensures an effective presentation of the results.

2. Literature Review

This study examines the export performance of provinces in Türkiye in the context of globalization and economic growth. Therefore, the literature review aims to examine the issues of globalization, foreign trade and economic growth. For this purpose, the literature review is divided into three main thematic sections. First, the theoretical literature is reviewed. In this section, the relationship between economic growth, foreign trade and globalization is examined. Second, studies focusing on the effects of globalization on economic growth are reviewed. This section discusses academic views on the effects of the globalization process through various mechanisms such as

economic integration, capital flows, technology transfer and international labor mobility. Third, the literature on the effects of foreign trade - especially exports and imports - on economic growth is reviewed. This section reviews academic studies on the direct and indirect effects of export and import activities on economic performance, how they contribute at the national and international level, and the causal relationship between them and economic growth. Finally, studies that classify provinces in Türkiye by various indicators are presented. These studies analyze the regional status of economic, social and foreign trade activities at the local level.

The first part of the literature review examines the theoretical literature. The argument that exports are an important driver of economic growth is widely debated in the literature. Studies on this issue have not reached a common conclusion on the direction of the causal relationship between exports and economic growth (Bilgin and Şahbaz, 2009). The causal relationship between exports and economic growth in open economies can be explained in different approaches. First, the "export-led growth" hypothesis argues that exports positively affect economic growth. Under this hypothesis, increased exports allow shifting resources to more productive sectors, lead to productivity gains and encourage the adoption of new technologies through international competition (Van den Berg and Lewer, 2015; Grossman and Helpman, 1993). Moreover, increased exports enhance import capacity, making capital and intermediate goods more readily available. Second, the "growth-led exports" hypothesis posits that economic growth boosts exports. Under this hypothesis, economic growth facilitates the adoption of new technologies and leads to productivity gains, thereby increasing exports by gaining a competitive advantage in international markets (Giles and Williams, 2000). The third hypothesis argues that there is a two-way causal relationship between exports and economic growth. This hypothesis suggests that while higher exports stimulate economic growth, higher income levels may also increase trade, hence a two-way interaction. Finally, it is also believed that there may not be a causal relationship between exports and economic growth.

It should not be ignored that imports also play an important role in the relationship between exports and economic growth. The impact of foreign trade on economic growth is analyzed within the framework of export-led growth and import-led growth models. Based on the export-led growth model, domestic productivity increases and indirect effects of exports have positive effects on economic growth (Taştan, 2010; Yıldız and Berber, 2011; Akkaş and Öztürk, 2016; Pata, 2017). Based on the import-led growth model, imports contribute to economic growth by providing the necessary inputs for production (Yurdakul and Aydın, 2018). Endogenous growth theories suggest that imports are an important channel for new technology transfers and access to higher quality capital goods and intermediate goods. In this regard, imports can directly affect economic growth and this relationship can be explained by the "import-led growth" hypothesis (Coe and Helpman, 1995; Awokuse, 2008). Since it is not clear which of these models is theoretically valid, the relationship between trade and growth is an empirical problem. One of the motivations for research in this area is the lack of consensus.

As one of the determinants of economic growth, exports play a critical role in developing countries in the face of limited foreign exchange reserves and difficulties in obtaining resources from international financial markets (Şimşek and Kadılar, 2010). The effects of exports on economic growth are realized through many positive channels such as increasing competition, providing access to international markets, transferring know-how, encouraging large-scale entrepreneurship, increasing productivity and acquiring new technologies (Şimşek, 2003). Given the positive impact of exports on economic growth, it is vital for countries to maximize their export potential for economic growth.

The second part of the literature review examines the studies on globalization and economic growth. Among these studies, Chang and Lee (2010) found a unidirectional causality relationship from economic and social globalization to economic growth in their study on OECD countries. Quinn, Schindler and Toyoda (2011) conducted a dynamic panel data analysis on 189 developed and developing countries and concluded that economic globalization increases economic growth. Sakyi (2011), in his study on 31 Sub-Saharan African countries, found that economic globalization positively affects economic growth in the long run. Villaverde and Maza (2011) analyzed the data of 101 countries for the period 1970-2005 and showed that economic, social and political globalization has a positive impact on economic growth. Similarly, Ray (2012), in his study on India, found that there is a reciprocal causality between globalization and economic growth. Ali and Imai (2013) found a positive relationship between economic globalization and economic growth in their panel data analysis on 41 countries. Chang, Berdiev and Lee (2013), in their study on Azerbaijan, Georgia, Russia and Türkiye, found that there is a positive relationship between globalization and economic growth and that higher energy exports lead to higher growth rates. Doğan (2013), in

his study on Türkiye, found a bidirectional causality relationship between economic globalization, social globalization and general globalization and economic growth.

Samimi and Jenatabedi (2014), in their study on the member countries of the Organization of Islamic Cooperation, found that the relationship between economic globalization and economic growth is positive in high-income countries and negative in low-income countries. Ying et al. (2014), in their study on the Association of Southeast Asian Countries, stated that economic globalization has a positive effect on economic growth and a negative effect on social and political globalization. Hayaloğlu, Kalaycı and Artan (2015), in their study on 91 countries, found that globalization increases economic growth, but social and economic globalization decreases economic growth. Kılıç (2015), in a study on 74 developing countries, found a bidirectional causality relationship from economic globalization to economic growth and a unidirectional causality relationship from political and social globalization to economic growth. Chu, Chang and Sagafi-Nejad (2016), on OECD countries and China, find a causality relationship from globalization to economic growth for the Netherlands and the United Kingdom, and from economic growth to globalization for the United States. Doğan and Can (2016), on South Korea, find a positive relationship between economic, social and political globalization and economic growth. Gözgör and Can (2017), in their study on 139 countries, concluded that economic globalization positively affects economic growth only in upper and middle-income economies. Kaurin and Simic (2017), in their study on Central and Eastern European countries, found that general globalization has a significant positive effect on growth, while social and political globalization is statistically insignificant.

Barış and Barış (2018), in their study on 28 European Union countries, found that globalization positively affects economic growth. Çelik and Ünsür (2020), in their study on 88 countries, found a bidirectional causality relationship between economic growth and economic, social and technological globalization, and a unidirectional causality relationship from economic growth to general and political globalization. Saygın (2021), in his study on E7 countries, found that economic and political globalization contributed positively to economic growth, while the effect of social globalization on economic growth was statistically insignificant. Çadırcı and Kaya (2022), in their study on Organization for Economic Cooperation and Development countries, found a unidirectional causality relationship between economic globalization and economic growth and a bidirectional causality relationship between social globalization and economic growth. Günay and Günsoy (2022), in their study on Sub-Saharan African countries, found that general economic and social globalization have a positive effect on economic growth, while social globalization has a negative effect.

The third part of the literature review examines studies on foreign trade and economic growth. The relationships between exports, imports and economic growth have been comprehensively analyzed with various methods over different periods and countries. Among these studies, Bilgin and Şahbaz (2009) and Dereli (2018) examined the long-run relationship between exports and economic growth in Türkiye. Bilgin and Şahbaz (2009) find a bidirectional causality relationship between exports and growth in the short run and a unidirectional causality relationship in the long run. Dereli (2018) emphasized that Türkiye has realized an import-led growth and imports of high-tech products play an important role in economic growth. Gül and Kamacı (2012) tested the impact of foreign trade on growth in developed and developing countries with panel data analysis and found a causality relationship from imports and exports to growth. Kar, Nazlıoğlu and Ağır (2014), in their study on Türkiye, find a bidirectional causality relationship between economic growth and trade openness. Korkmaz and Aydın (2015) analyzed the effects of exports and imports on economic growth in Türkiye. The results show that there is a bidirectional causality relationship between imports and economic growth.

Uçan and Koçak (2014) and Sultanuzzaman, Fan, Mohamued, Hossain and Islam (2019) investigated the long-run effects of exports and imports on economic growth in various countries. Uçan and Koçak (2014) find a long-run relationship between growth and exports and imports. Sultanuzzaman et al. (2019) emphasized the positive impact of exports and technology on economic growth in Asian economies. Moreover, Assaf and Abdulrazag (2015) and Aytaç (2017) investigated the export-led growth hypothesis. Assaf and Abdulrazag (2015) found that exports support growth in Jordan in the short and long run. Aytaç (2017) finds that there is a unidirectional causality relationship between economic growth and exports in Türkiye and growth positively affects exports. Guntukula (2018) and İzgi and Yılmaz (2018) examined the long-run relationship between exports, imports and economic growth in India and Türkiye. Guntukula (2018) finds a causal relationship between exports and imports and economic growth in India and emphasizes the importance of export promotion strategies for sustainable growth. İzgi and Yılmaz (2018) find a unidirectional causality relationship from exports to economic growth in Türkiye

and emphasize the importance of policies to increase exports for growth. Tekbaş (2019), in his study on BRICS and Türkiye, found a bidirectional causality relationship between economic growth and trade openness.

Mosikarı and Eita (2020) found that an increase in exports supports growth in Namibia, while a decrease in exports damages economic growth. Similarly, Demirel and İşcan (2021) find long-run relationships between exports and economic growth in Türkiye and South Korea and find that exports positively affect economic growth. Kong, Peng, Ni, Jiang and Wang (2021) and Omoke and Charles (2021) investigated the relationship between foreign trade and economic growth in China and Nigeria, respectively. Kong et al. (2021) stated that foreign trade in China has a positive impact on economic growth in the long and short run and encourages capital formation. Omoke and Charles (2021), on the other hand, found that exports have a positive effect on growth in Nigeria, while imports have a negative effect. Finally, Morley (2022) emphasized that the balance between exports and imports is important for sustainable growth and found that exports support economic growth. In conclusion, studies in the literature show that exports generally have a positive effect on economic growth. However, the effects of imports on economic growth vary across countries and periods. Especially exports of high value-added products play an important role in economic growth. This is an important factor that should be taken into account in determining the economic policies and trade strategies of countries.

The last part of the literature review examines studies that cluster provinces in Türkiye in terms of various indicators. Various studies have been conducted on the classification and clustering of provinces in Türkiye. Especially understanding and evaluating the socioeconomic structure of provinces has an important position in the academic literature. Researchers have classified and compared the development levels of provinces and regions using various statistical methods and socioeconomic indicators. For example, studies such as Kılıç, Saraçlı and Kolukısaoğlu (2011), Çakmak and Örkçü (2016), Arı and Hüyüktepe (2019) and Özkubat and Selim (2019) analyzed the socioeconomic structure of provinces in Türkiye. Among these studies, Kılıç et al. (2011) revealed the similarities and differences of provinces through socioeconomic indicators, while Çakmak and Örkçü (2016) determined the efficiency levels of provinces in certain areas through data envelopment analysis. While Arı and Hüyüktepe (2019) examine the development levels of provinces from a broad perspective with various analysis methods, Özkubat and Selim (2019) emphasize the differences between regions by creating development indices based on certain indicators. Again, Servi and Erişoğlu (2020) group provinces by their development levels based on certain socioeconomic indicators, while Karadaş and Erilli (2023) prepare a general socioeconomic development map with gray cluster analysis.

In addition to these studies, provinces in Türkiye have also been classified in terms of various indicators. For example, there are studies clustering provinces based on health, livestock, quality of life, banking, entrepreneurship and transportation indicators. Studies such as Çelik (2013) and Tekin (2015) classify Türkiye's provinces on the basis of health indicators, while Çelik (2015) analyzes the impact of these sectors on the regional economy using agriculture and livestock data. Kandemir (2018) clustered provinces according to their tourism potential. These studies reveal how cultural and touristic characteristics can be evaluated in regional analysis. Yılmaz and Uzgören (2014) and Sarıgül (2014) analyzed the effects of the banking sector on provinces with different methods. While Uzgören (2014) categorized provinces into six groups in terms of banking activities, Sarıgül (2014) categorized provinces into homogenous groups in terms of access to and utilization of banking services. Finally, Işık and Polatgil (2020) group provinces based on entrepreneurship activities, while İncekırık and Altın (2021) divide provinces into five clusters based on transportation indicators.

The findings of the literature review reveal the complexity of globalization, economic growth and foreign trade relations and the effects of these dynamics on the economic performance of countries. Moreover, the necessity of accurately assessing and investigating the export potential of countries is emphasized. Thus, in order for Türkiye to realize its foreign trade performance more effectively, the importance of investigating the export potential on a provincial basis has emerged. This approach offers the opportunity to utilize the country's overall export potential more effectively by taking into account regional differences and unique economic strengths. Therefore, this study examines Türkiye's provincial export performance in the context of globalization and economic growth.

3. Data and Methodology

3.1. Model Specification and Data

The main objective of this study is to investigate the export performance of provinces in Türkiye and to cluster them accordingly. The data set used in the study consists of import, export and net export data provided by the

Turkish Statistical Institute (TurkStat). These data belong to the year 2023. In addition, exchange rate-adjusted versions of the data are also included to eliminate the effects of exchange rate fluctuations. The exchange rate adjustment is done to more accurately reflect the actual impact of import costs on exports. Spectral Clustering method is used to group the export performance of provinces. The optimum number of clusters is determined by the Eigen-Gap method. The Silhouette Coefficient method is used to evaluate the clustering performance. Finally, six maps showing the import, export and net export performance of each city were prepared to make the research findings more understandable. These maps include both raw and exchange rate-adjusted data and provide a visual representation of the economic performance of the cities. Descriptive statistics of the data set used in the study are shown in Table 1.

Table 1. Descriptive Statistics

Variables	Description	Mean	Mdn.	S. D.	Min.	Max.	Source
Export	Thousand US $	3153558	304126	14251811	139	127097589	TurkStat
Imports	Thousand US $	4008624	152298	152298	213	203362138	TurkStat
Net exports	Thousand US $	-855065	30170	30170	-76264549	4245678	TurkStat
Export-adjustment	Thousand US $	136213	13183	13183	5	5503134	TurkStat
Import-adjustment	Thousand US $	175134	6701	6701	10	8882201	TurkStat
Net exports-adjustment	Thousand US $	-38920	1323	1323	-3379066	183522	TurkStat

Note: S.D., Min, Max, Mdn, TurkStat, and adjusted denote standard deviation, minimum, maximum, median, Turkish Statistical Institute, and exchange rate adjustment respectively.

Table 1 presents descriptive statistics on the export, import and net export performance of provinces in Türkiye. Exports and imports are analyzed with raw and exchange rate-adjusted data. In both cases, the data have a highly right-skewed distribution, meaning that the means are well above the median values. This implies that some provinces with particularly high export or import values pull these averages up.

Export data shows that the average export value in the raw data is 3,153,558.2 thousand dollars, while the median value is 304,126.2 thousand dollars. This difference reveals that export values vary greatly across provinces, with some provinces realizing much higher exports than others. This is also true for the exchange rate-adjusted export data, where the average export value is 136,213.4 thousand dollars, but the median value is much lower at 13,183.4 thousand dollars. On the import side, the raw data show a mean value of $4,008,624.0 thousand and a median value of $152,298.1 thousand. There is a similar skewness and large variation in import values. In exchange rate-adjusted data, the average import value is $175,134.3 thousand dollars and the median is $6,701.9 thousand dollars. Net export values show how much more or less exports are than imports. In raw data, average net exports are negative at -855,065.8 thousand dollars, while in exchange rate adjusted data this value drops to -38,920.8 thousand dollars. In both cases there is a large difference between the minimum and maximum values, suggesting that some provinces differ significantly from others in terms of net exports.

3.2. Cluster Analysis: Spectral Clustering

Spectral clustering is a powerful method used to partition datasets into their natural groups. The Eigen-Gap methodology, which is a fundamental part of this method, is important for determining the optimal number of clusters. The first step in the process is to create a similarity matrix that expresses the similarities between data points. This matrix is usually calculated using Gaussian kernel or k-Nearest Neighbor techniques and presents the relationships between data points in a numerical format (Xia, Cao, Zhang and Li, 2009). The spectral clustering method is basically implemented in 6 steps (Wen and Li, 2019; Wen and Li, 2020).

1. Data Preparation: In this study, the data set is defined as $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$. x_i is a d-dimensional data point. In the pre-processing stage of the dataset, missing values were imputed and the data was normalized.

2. Similarity Matrix Creation: A similarity matrix S was created to represent the similarities of the data points. Gaussian kernel function was used to create this matrix:

$$S_{ij} = exp\left(\frac{\|x_i - x_j\|^2}{2_{\sigma^2}}\right) \quad (1)$$

The parameter σ in Equation 1 is used to scale the distances between data points. The similarity matrix forms a symmetric matrix representing the relationships between the data.

3. Laplace Matrix and Eigen Decomposition: Based on the similarity matrix, the Laplacian matrix is calculated in the next step of spectral clustering. The Laplacian matrix can take two basic forms: standard and normalized. In the standard form, the Laplacian is calculated as $L = D - S$, while in the normalized form $L_{sym} = D^{-1/2}SD^{-1/2}$ is used. This is a diagonal matrix consisting of the row sums of the similarity matrix. Next, the eigenvalues and eigenvectors of the Laplacian matrix are calculated (Huang, Chuang and Chen, 2012).

4. Clustering: The first k eigen vector (ordered from smallest to largest) obtained as a result of eigen decomposition is put together to form a matrix U. The rows of this matrix represent the representations of each data point in the new k-dimensional space. A classical k-Means algorithm is applied on these representations to cluster the data points (Liu, Lin, Yan, Sun, Yu and Ma, 2012; Ji, Salzmann and Li, 2014).

$$y_i = \arg min_j \|U_i - \mu_j\|^2 \quad (2)$$

In Equation 2, y_i, represents the cluster label to which the i-th data point belongs and μ_j represents the centers of the k-Means algorithm. As a result of this step, each data point in the dataset is assigned to a specific cluster. These clusters form meaningful groups based on the similarities of the data points and reveal the intrinsic properties of the data structure.

5. Determination of the Number of Clusters: The Eigen-Gap method was used to determine the number of clusters. This method is an important part of the spectral clustering process and is an effective approach for selecting the optimal number of clusters. The Eigen-Gap method is based on the principle of ranking the eigen values according to their magnitudes and examining the differences between these values. First, the eigenvalues of the normalized Laplace matrix are calculated and arranged in ascending order: $\lambda_1 \leq \lambda_2 \leq \cdots \leq \lambda_n$. Afterwards, the differences between consecutive eigenvalues are calculated: $\Delta_i = \lambda_{i+1} - \lambda_i$. These differences help to identify the natural cluster structure in the dataset. The location of the largest eigen difference marks the point where the data points are clearly separated. The number of eigenvalues before this difference indicates the optimal number of clusters. Therefore, the value k with the largest difference is chosen as the optimal number of clusters: $k = \arg max_i \Delta_i$ (White and Smyth, 2005; Fan, Tu, Zhang, Zhao and Zhang, 2022).

6. Evaluation Metrics: Various metrics such as Silhouette Coefficient, Rand Index and V-Measure are used to evaluate clustering performance. Silhouette Coefficient is used in this study. Because Silhouette coefficient is used to evaluate the effectiveness of a clustering solution and measures the cohesion of each data point within its cluster and its separation from other clusters. The Silhouette score takes values between -1 and +1. If a data point's score is close to +1, it is very well placed within its cluster and well separated from the nearest cluster. If the score is close to -1, the point is misplaced in its cluster. When the score is close to 0, the data point is on the boundary between clusters. The Silhouette coefficient is calculated by the formula in Equation 3 (Rousseeuw, 1987):

$$s(i) = \frac{b(i) - a(i)}{\max[a(i), b(i)]} \quad (3)$$

The function $a(i)$ in Equation 3 is the average distance of data point i. to other points in its cluster. The $b(i)$ function is the average distance of data point i. from the next closest cluster. That is, $a(i)$ represents intra-cluster agreement and $b(i)$ represents inter-cluster separation.

In the spectral clustering method, unlike the k-Means algorithm, the "elbow" method is not used directly. The "elbow" method used in the k-Means clustering algorithm is a frequently used technique for selecting the number of clusters for optimization (Maadooliat, Sun and Chen, 2018). This method is based on plotting the ratio of the within-cluster variance to the total variance on a graph and observing an "elbow" at a point where increasing the number of clusters does not reduce the total variance. In the k-Means method, this point is considered to be the point at which increasing the number of clusters no longer provides a significant reduction (Little, Maggioni and Murphy, 2020).

In spectral clustering, a different strategy is used to determine the number of clusters. Therefore, in this study, the Eigen-Gap method is used to determine the optimal number of clusters and the Silhouette coefficient method is used to evaluate the clustering performance. These two methods are among the most widely used and proven methodologies in spectral clustering analysis. The Eigen-Gap method detects large gaps between eigenvalues and shows how the dataset should be naturally separated. This method proposes a set of clusters that are compatible with the underlying geometric and topological properties of the data structure (Alzate and Suykens; 2008). The Silhouette coefficient evaluates each cluster separately and measures the separation between clusters and their internal consistency. The number of clusters with the highest Silhouette coefficient is considered to be the most representative of the data structure and therefore the preferred number of clusters. This method is used to directly compare the performance of the clustering algorithm with different cluster numbers and determine the optimal cluster configuration (Dinh, Fujinami and Huynh, 2019). A combination of both methods is used to obtain more robust and reliable clustering results.

4. Results and Discussion

4.1. Eigen-Gap Method Results

In this study, the natural cluster structure of the data was analyzed using spectral clustering method. The optimum number of clusters was determined by analyzing eigenvalues and Eigen-Gaps.

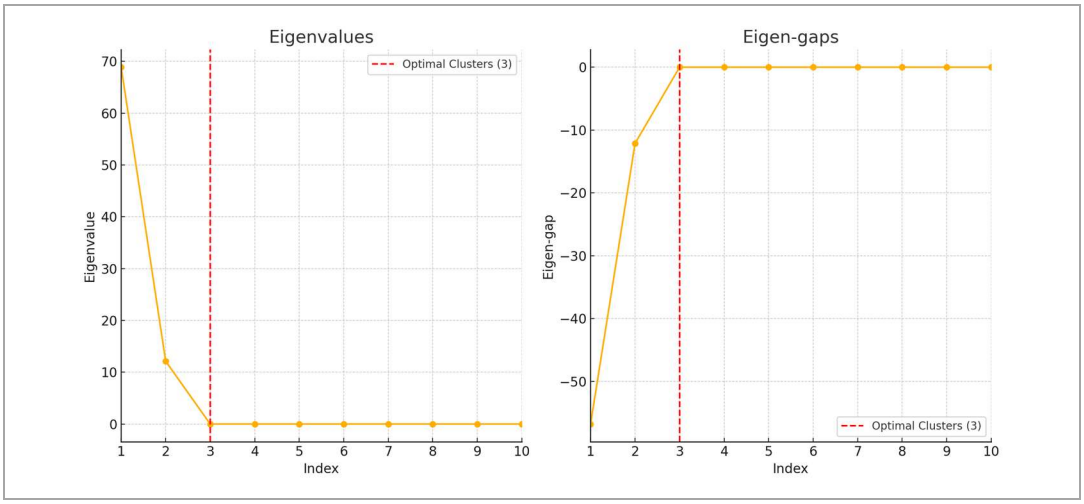

Figure 1. Eigen-Gap Method Results

Figure 1 shows the results of the Eigen-Gap method. In the eigenvalues plot, the y-axis shows the eigenvalues, and the x-axis shows the order of these eigenvalues. Higher eigenvalues indicate more densely connected clusters. In the eigenvalues plot, the first few eigenvalues are high and then decrease. Similarly, in the Eigenvalue ranges plot, the y-axis shows the difference between consecutive eigenvalues (eigenvalue range) and the x-axis shows the order of these differences. Eigenvalue ranges are important for identifying natural clusters in data. A large eigenvalue gap indicates that there is a clear separation in the data and that a natural cluster boundary exists at that point. In the Eigen-Gaps plot, the third index has a large eigenvalue gap. In both graphs, the red dashed line indicates the optimal number of clusters. This indicates that the data is divided into 3 natural clusters.

4.2. Silhouette Coefficient Method Results

In this study, the Silhouette coefficient method is used to evaluate clustering performance. The Silhouette coefficient is a metric that measures the difference between the similarity of each data point within its cluster and the closest other cluster. A high Silhouette coefficient indicates that data points cluster well within their cluster and are clearly separated from other clusters.

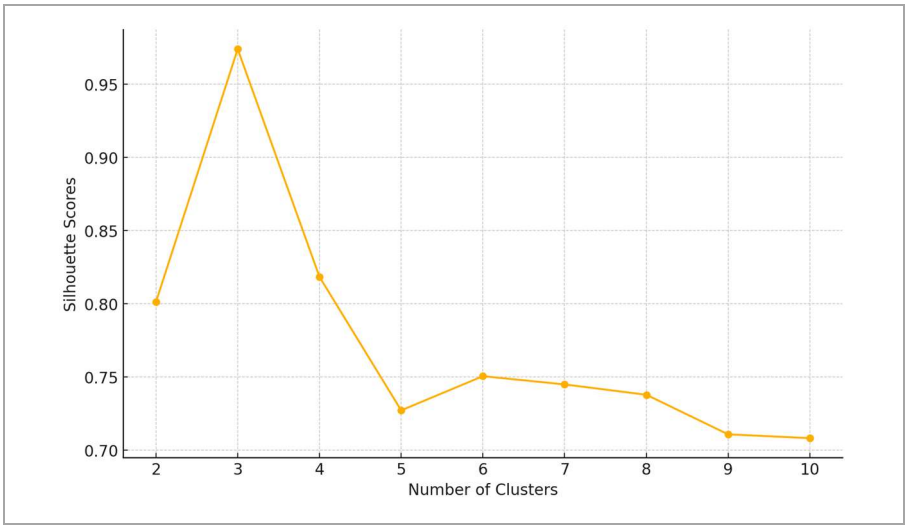

Figure 2. Silhouette Coefficient Method Results

Figure 2 shows the results of the Silhouette coefficient method. The y-axis shows the Silhouette scores and the x-axis shows the number of clusters. This graph helps to determine the optimal number of clusters by comparing the Silhouette scores for different cluster numbers. Silhouette coefficients range from 0 to 1, with higher values indicating better clustering quality. The results of the analysis show that the Silhouette coefficient in the two-cluster case is 0.80. In the three-cluster case, the Silhouette coefficient increased to 0.97. This high score indicates that the three-cluster structure is the most appropriate clustering for the data. At four clusters and beyond, the Silhouette coefficient started to decrease. The Silhouette coefficient decreased to 0.82 in cluster four and 0.72 in cluster five. In general, the Silhouette coefficients tend to decrease as the number of clusters increases. This decrease indicates that clustering quality decreases as the number of clusters increases. As a result, using both Eigen-Gap and Silhouette coefficient methods, it was determined that the data were optimally divided into 3 clusters.

4.3. Spectral-Clustering Analysis Results

In this study, we analyzed the eigenvalues of the Laplacian matrix with the Eigen-Gap method. By identifying the first large gap, we determined the number of clusters suggested by this gap. This step served as a basic guideline for identifying natural groups that reflect the internal structure of the dataset. We then performed a series of spectral clustering operations with this suggested number of clusters and calculated the Silhouette coefficients for each clustering iteration, which showed how well clusters were defined and how coherent items were within their clusters. As a result of these analyses, we determined the optimum number of clusters as 3. Therefore, the import, export and net export performances of the provinces were classified into 3 clusters as low, medium and high. The results of the analysis are shown in Figure 3.

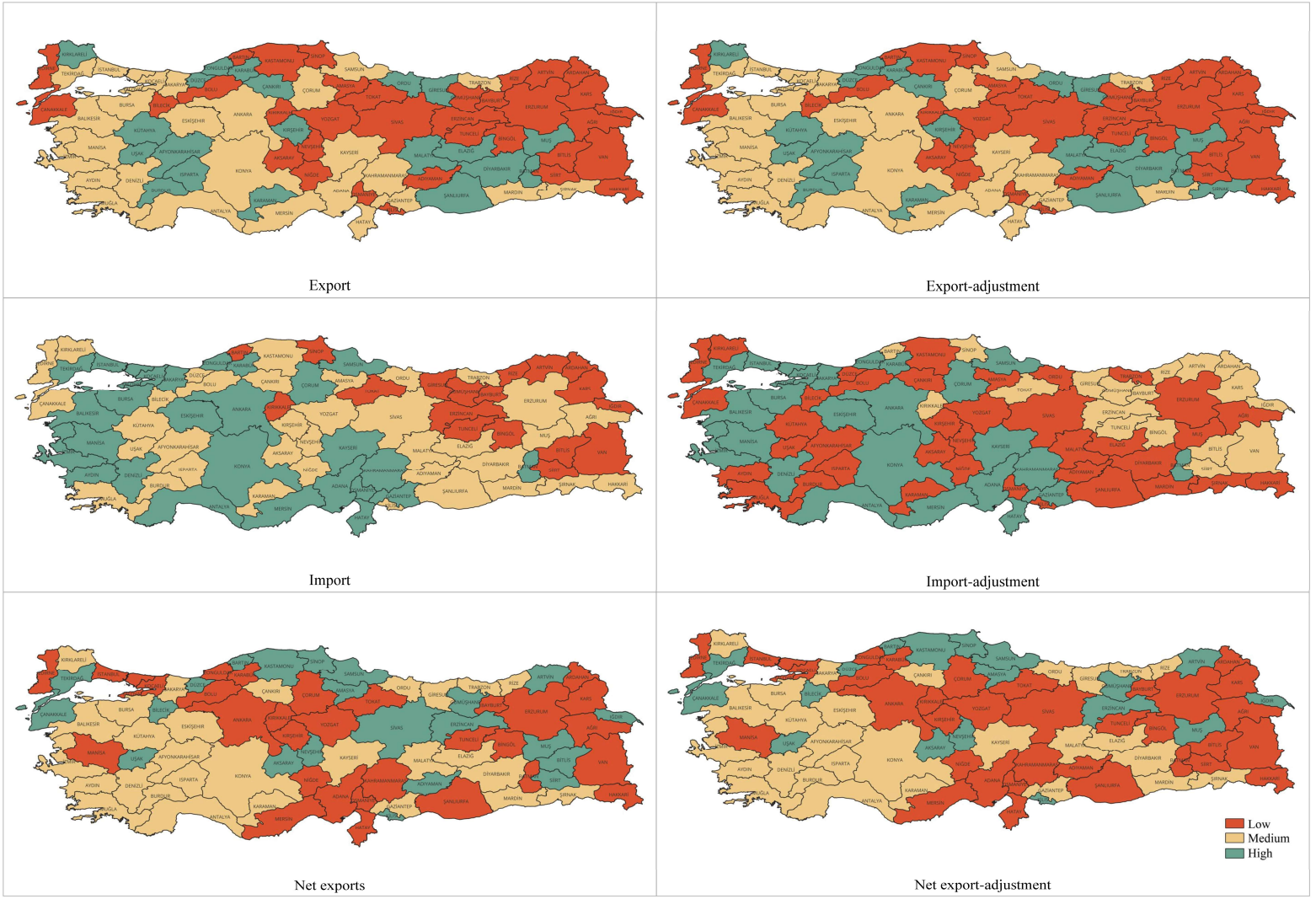

Figure 3. Spectral Clustering Analysis Results

Figure 3 shows the results of the Spectral-Clustering analysis with constant dollar and exchange rate adjusted data. The constant dollar data shows that 42% of provinces are in the "Low", 33% in the "Medium" and 25% in the "High" export performance category. This distribution indicates that Türkiye's export potential needs to be improved. Istanbul is the province with the highest exports with 127,097,589 thousand dollars. Bayburt stands out as the province with the lowest export performance with only 140 thousand dollars. Provinces with high export performance are generally economically developed, industrialized and highly populated cities. These provinces also constitute Türkiye's main trade and logistics centers. Provinces with medium and low export performance have economies based mostly on agriculture and small-scale industrial activities. These provinces need more economic support and investment.

In terms of import performance, 22% of the provinces in Türkiye are in the "Low", 44% in the "Medium" and 33% in the "High" import performance category. This distribution shows that Türkiye's import capacity is fairly balanced, but the high-importing provinces generally have larger economies. For example, Istanbul has the highest imports with 203,362,139 thousand dollars while Tunceli has the lowest imports with only 213 thousand dollars. The provinces with high import performance are economically developed regions, rich in population density and industrial activities. These provinces are also characterized as important trade centers. Provinces with medium and low import performance generally have smaller markets, less industrialized economies, and more local production.

Net exports represent the difference between exports and imports and are an important indicator of trade balance. The results show that 38% of provinces are in the "Low", 35% in the "Medium" and 27% in the "High" net export performance category. This is a reflection of Türkiye's trade balance and regional economic disparities. İzmir stands out as the province with the highest net export performance with 4,245,679 thousand dollars. On the other hand, Istanbul has the lowest net export value with -76,264,549 thousand dollars. İzmir's high net exports are due to the fact that the city's exports exceed its imports, indicating that it is a region that provides foreign currency inflow economically. On the other hand, Istanbul's low net exports are due to the city's high import needs, reflecting its large industrial capacity and high consumption requirements.

Clustering results using exchange rate-adjusted data show that 42%, 32% and 26% of the provinces in Türkiye are in the "Low", "Medium" and "High" export performance categories, respectively. This distribution shows that the export potential of the vast majority of provinces needs to be improved. Istanbul stands out as the province with the highest exchange rate adjusted exports at 5,503,134 thousand dollars. On the other hand, Bayburt has the lowest exports with only 5 thousand dollars. The high export value of provinces such as Istanbul, Izmir, Kocaeli, Bursa and Ankara is due to their strong connections in international markets and large industrial capacity. In contrast, low exporting provinces such as Bayburt, Tunceli, Kars, Ardahan and Bingöl are less industrialized regions with limited economic activity.

An analysis of the exchange rate-adjusted import performance of provinces in Türkiye reveals that 47% of provinces are in the "Low", 31% in the "High" and 22% in the "Medium" import performance category. This distribution shows that the majority of provinces have low import capacity and limited import dependency. Istanbul stands out as the province with the highest exchange rate adjusted imports with 8,882,201 thousand dollars. However, Ardahan is recorded as the province with the lowest imports with only 10 thousand dollars. The high import value of provinces such as Istanbul, Kocaeli, Ankara, Izmir and Bursa stems from the need to import a large number of products due to the city's large industrial capacity and high consumption requirements. Low importing provinces such as Ardahan, Tunceli, Bayburt, Gümüşhane and Kars are less populated and less industrialized regions.

An analysis of the exchange rate-adjusted net export performance of provinces in Türkiye demonstrates that 43% of provinces are in the "Low", 35% in the "Medium" and 22% in the "High" net export performance category. This distribution is a reflection of Türkiye's foreign trade balance and regional economic differences. İzmir stands out as the province with the highest exchange rate adjusted net exports with 183,522 thousand dollars. Meanwhile, Istanbul has the lowest net export value with -3,379,067 thousand dollars. The high net exports of provinces such as İzmir, Gaziantep, Sakarya, Bursa, Kayseri and Denizli are due to the fact that the province's exports are higher than its imports, indicating that it is a region that provides foreign currency inflow economically. On the other hand, the low net exports of provinces such as Istanbul, Kocaeli, Ankara, Hatay, Çorum and Adana stem from their high import needs, reflecting their large industrial capacities and high consumption requirements. Provinces with high exchange rate-adjusted net export performance are regions whose exports exceed their imports, thus generating more foreign exchange inflows economically. Provinces with medium and low net export performance,

in turn, are provinces that need more imports and experience difficulties in terms of foreign trade balances. This situation is generally observed in provinces with a large industrial structure.

Constant dollar export values indicate that some of Türkiye's major cities, particularly Istanbul and Izmir, have high export capacities. An analysis of exchange rate-adjusted export values reveals that the export performance of these provinces is affected by exchange rate fluctuations. For instance, while Istanbul's exports are high in constant dollar terms, this performance declines when adjusted for exchange rates. This shows that provinces with high exports are more sensitive to changes in global markets and exchange rate movements. Moreover, especially in large industrial and consumption centers such as Istanbul, import values in constant dollars are quite high. An analysis of exchange rate-adjusted import values reveals that the imports of these provinces are higher than those of other cities. This shows that the costs of imported products are directly affected by exchange rate changes and indicates that import dependency may lead to economic vulnerabilities. Finally, some provinces such as İzmir, Gaziantep, Sakarya, Bursa, Kayseri, Denizli and Konya exhibit positive net exports in constant dollar and exchange rate adjusted terms. However, provinces such as Istanbul, Kocaeli, Ankara, Hatay, Çorum and Adana are net importers even in constant dollar terms, and this is even more pronounced on an exchange rate-adjusted basis. This suggests that high import requirements do not sufficiently support local production capacity and that exchange rate fluctuations put pressure on net exports. Constant dollar and exchange rate-adjusted data reveal the effects of exchange rate fluctuations on the economic performance of provinces from different aspects. It is clear that exchange rate effects play a crucial role in economic performance, especially in provinces with high import and export volumes. Therefore, incorporating exchange rate fluctuations into economic planning and policy decisions can lead to more robust economic strategies. Such an approach can help Türkiye maintain its trade balance and promote sustainable economic growth.

5. Conclusions

There is a dynamic relationship between globalization, economic growth and foreign trade. If countries can evaluate their export potential well enough, they can realize economic growth with the opportunities provided by globalization. Therefore, countries, especially Türkiye, need to evaluate their export potential correctly. For this purpose, this study analyzes and clusters Türkiye's provinces based on their export performance. Import, export and net export data for 2023 are used in the study. In addition, exchange rate-adjusted versions of the data are also included to eliminate the effects of exchange rate fluctuations. Spectral clustering method is used to group the export performance of cities. The optimum number of clusters is determined by the Eigen-Gap method. The Silhouette coefficient method is used to evaluate the clustering performance.

The spectral-clustering analysis based on export performance shows that 42% of the provinces are in the "Low", 33% in the "Medium" and 25% in the "High" export performance category. Istanbul has the highest export performance in constant dollars, while Bayburt has the lowest export performance. In terms of import performance, 44% of provinces were in the "Medium", 33% in the "High" and 22% in the "Low" category. While Istanbul realized the highest imports in constant dollars, Tunceli was recorded as the province with the lowest import performance. In terms of net exports, 38% of provinces were in the "Low", 35% in the "Medium" and 27% in the "High" net export performance category. Izmir has the highest net exports, while Istanbul has the lowest net exports with a negative value. The differences between export, import and net export performances are even more pronounced when adjusted for the dollar exchange rate. While Istanbul has the highest exchange rate-adjusted exports and imports, it has the lowest net export performance. This reveals Istanbul's high need for imports and its economic structure that is sensitive to exchange rate fluctuations. İzmir, on the other hand, has a positive outlook in terms of both exports and net exports.

Exchange rate effects have clearly played a decisive role on economic performance, especially in provinces with high import and export volumes. This suggests that high import requirements do not adequately support local production capacity and exchange rate fluctuations put pressure on net exports. A number of policy recommendations have been developed for provinces that have not fully realized their export potential and to mitigate the impact of exchange rate fluctuations on foreign trade: (1) Investment in transportation, logistics and communication infrastructure should be increased in provinces with high export potential but inadequate infrastructure. Export processes can be accelerated by modernizing ports, expanding railway networks and increasing air cargo capacities. This will enable faster and more efficient transportation of products to international markets. Strengthening digital infrastructure will boost e-commerce and digital export capacity. (2) Invest in

comprehensive technical education and vocational training programs to increase the skilled workforce. In particular, trainings on digital skills, international trade, logistics management and foreign trade law should be organized to bring the local workforce up to international standards. In addition, organize continuing education programs to inform local businesses on international trade and finance. (3) Provide credit and tax incentives to small businesses to increase their export capacity. These enterprises should be encouraged to enter export markets. They should be provided with digital marketing tools, support to participate in international fairs and consultancy services to help them establish a presence on online platforms. This support can take various forms, such as financing assistance, tax breaks and marketing support. (4) Exporting enterprises should be protected against exchange rate fluctuations. For this purpose, hedging and the use of derivatives should be encouraged. Local banks and financial institutions should provide exporters with appropriate hedging products and training on the effective use of these instruments. The development of new financial instruments to reduce exchange rate volatility could also be considered. (5) The government should review existing foreign trade agreements and create fairer and more balanced terms of trade. Existing agreements should be expanded and new ones signed to provide access to new markets. Strategic partnerships should be developed, especially in growing markets such as Africa, Southeast Asia and Latin America. This will provide exports with greater protection against exchange rate fluctuations. (6) Marketing campaigns should be organized to increase the recognition of local products in international markets. Special attention could be given to the promotion of products based on cultural heritage and products with geographical indications. Programs should be developed to encourage local businesses to participate in international fairs and virtual export fairs should be organized. In this way, the products of these provinces will be accepted in a wider market and export volumes will increase. (7) Encouraging the use of technology and innovation in export sectors increases productivity and product quality by modernizing production processes. R&D activities should be increased and international cooperation should be established. Promoting domestic technology increases the competitiveness of exporters in global markets and enables the export of high value-added products. Environmental sustainability should also be supported by investing in green energy technologies. (8) Encourage the production of high value-added products. In particular, incentive programs for strategic sectors such as technology, health, biotechnology and renewable energy should be expanded. High value-added products generally offer higher profit margins and are less price sensitive in international markets. This makes them less vulnerable to exchange rate fluctuations and increases export potential. (9) Develop regional export strategies that consider the economic structures and needs of different regions of Türkiye. In regions with intensive agriculture, investments can be made in the processing of agricultural products. Industrial centers, on contrary, should implement policies to increase advanced technology and production capacity. In this way, economic imbalances between provinces can be eliminated and export performance can be improved. (10) Sustainable production and green trade should be encouraged in the face of increasing environmental sensitivities in international markets. Exporters should be provided with incentives to be environmentally friendly and companies with low carbon footprints should be rewarded. In this way, Türkiye can gain a competitive advantage in exports by aligning with global sustainability goals.

This study has important implications. However, it also has some limitations. These limitations can be addressed in future studies. First, this study mainly uses import and export data. In future studies, an index can be developed with indicators affecting foreign trade and clustering can be done with this index. Second, Türkiye and its provinces were used as the sample in this study. In future studies, developed and developing countries can be determined as the sample. In this way, the results obtained can be compared. Third, spectral clustering, Eigen-Gap and Silhouette coefficient methods were used in this study. The results obtained in this study can be compared using different and/or hybrid techniques.

References

Akkaş, İ.& Öztürk, M. (2016). Türkiye'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin analizi. *Journal of International Social Research*, *9*(42).

Al-Assaf, G.& Al-Abdulrazag, B. (2015). The validity of export-led growth hypothesis for Jordan: A bounds testing approach. *International Journal of Economics and Financial Issues*, *5*(1), 199-211.

Ali, A. & Imai, K. S. (2015). Crises, economic integration and growth collapses in African countries. *Journal of African Economies*, *24*(4), 471-501.

Alzate, C. & Suykens, J. A. (2008). Multiway spectral clustering with out-of-sample extensions through weighted kernel PCA. *IEEE transactions on pattern analysis and machine intelligence*, *32*(2), 335-347.

Arı, E.& Hüyüktepe, B. (2019). Sosyoekonomik göstergeler için çok değişkenli veri analizi: Türkiye için ampirik bir uygulama. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 7-20.

Arslan, G. E. (2013). Ekonomik büyüme, kalkınma ve gelir dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *6*(2), 45-52.

Awokuse, T. O. (2008). Trade openness and economic growth: is growth export-led or import-led?. *Applied economics*, *40*(2), 161-173.

Aytaç, A. (2017). Ekonomik büyüme–ihracat ilişkisi: 2001-2016 Türkiye örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, *6*(4), 214-222.

Barış, S. & Barış, A. (2018, April). Küreselleşme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Avrupa Birliği ülkelerinden deliller. In *Proceedings of 4 th SCF International Conference on "Economics and Social Impacts of Globalization" and "Future Turkey-European Union Relations* (p. 63).

Baş, K. (2009). Küreselleşme ve gelir dağılımı eşitsizliği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *18*(1), 49-70.

Bilgin, C. & Şahbaz, A. (2009). Causality relations between growth and export in Turkey. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *8*(1), 177-198.

Bilgin, C. & Şahbaz, A. (2009). Türkiye'de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *8*(1).

Çadırcı, Ç. & Kaya, L. (2022). Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri İçin Panel Eşbütünleşme Analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, *7*(18), 298-315.

Çakmak, E. & Örkcü, H. H. (2016). Türkiye'deki illerin etkinliklerinin sosyoekonomik temel göstergelerle veri zarflama analizi kullanarak incelenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 6(1), 30-48.

Çelik, M. Y. & Ünsür, Z. (2020). Küreselleşme ve büyüme ilişkisinin Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi ile belirlenmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, *35*(1), 201-210.

Çelik, Ş. (2013). Kümeleme analizi ile sağlık göstergelerine göre Türkiye'deki illerin sınıflandırılması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *14*(2), 175-194.

Çelik, Ş. (2015). Çok boyutlu ölçekleme analizi ile hayvancılık açısından Türkiye'de illerin sınıflandırılması. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi*, *31*(4), 159-167.

Chang, C. P. & Lee, C. C. (2010). Globalization and economic growth: A political economy analysis for OECD countries. *Global Economic Review*, *39*(2), 151-173.

Chang, C. P., Berdiev, A. N., & Lee, C. C. (2013). Energy exports, globalization and economic growth: The case of South Caucasus. *Economic Modelling*, *33*, 333-346.

Chu, H. P., Chang, T. & Sagafi-nejad, T. (2016). Globalization and economic growth revisited: A bootstrap panel causality test. *Contemporary Economic and Management Studies in Asia and Africa, Cyrus Chronicle Journal*, *1*(1), 30-44.

Coe, D. T. & Helpman, E. (1995). International R&D spillovers. *European economic review*, *39*(5), 859-887.

Demirel, T., & İşcan, İ. H. (2021). Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Güney Kore ve Türkiye örneğiyle bir eşbütünleşme analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *17*(1), 1-27.

Dereli, D. D. (2018). Türkiye'de ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisi (1969-2016). *Journal of Management & Economics Research*, *16*(3), 279-289.

Dinh, D. T., Fujinami, T., & Huynh, V. N. (2019). Estimating the optimal number of clusters in categorical data clustering by silhouette coefficient. In *Knowledge and Systems Sciences: 20th International Symposium, KSS 2019, Da Nang, Vietnam, November 29–December 1, 2019, Proceedings 20* (pp. 1-17). Springer Singapore.

Doğan, B. & Can, M. (2016). Küreselleşmenin büyümeye etkisi: Güney Kore örnekleminde eşbütünleşme analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6*(2), 197-220.

Dogan, E. (2013). Are there linkages between different types of globalization and economic growth. *Advances in Applied Economics and Finance*, *4*(1), 678-685.

Doğrul, H. G. & Çelikkol, M. M. (2017). Türkiye'de illerin kümeleme analizi ile yaratıcı sınıf ve ekonomik gelişmişlik göstergelerine göre sınıflandırılması. *Third Sector Social Economic Review*, *52*(2), 90.

Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied economics*, *38*(10), 1091-1110.

Fan, J., Tu, Y., Zhang, Z., Zhao, M., & Zhang, H. (2022). A simple approach to automated spectral clustering. *Advances in Neural Information Processing Systems*, *35*, 9907-9921.

Giles, J.A. & Williams, C. L. (2000). Export-led growth: a survey of the empirical literature and some non-causality results. Part 1. *The Journal of International Trade & Economic Development*, *9*(3), 261-337.

Gözgör, G. & Can, M. (2017). Causal linkages among the product diversification of exports, economic globalization and economic growth. *Review of Development Economics*, *21*(3), 888-908.

Grossman, G. M. & Helpman, E. (1993). *Innovation and growth in the global economy*. MIT press.

Gül, E. & Kamacı, A. (2012). Dış ticaretin büyüme üzerine etkileri: Bir panel veri analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, *4*(3), 81-91.

Günay, E. K. & Günsoy, G. (2022). Küreselleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Sahra Altı Afrika Ülkeleri Örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, *17*(66), 453-471.

Guntukula, R. (2018). Exports, imports and economic growth in India: Evidence from cointegration and causality analysis. *Theoretical & Applied Economics*, *25*(2).

Gurgul, H. & Lach, Ł. (2014). Globalization and economic growth: Evidence from two decades of transition in CEE. *Economic Modelling*, *36*, 99-107.

Hayaloğlu, P., Kalaycı, C., & Artan, S. (2015). Küreselleşme farklı gelir grubundaki ülkelerde ekonomik büyümeyi nasıl etkilemektedir. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, *10*(1), 119-152.

Huang, H. C., Chuang, Y. Y. & Chen, C. S. (2012, June). Affinity aggregation for spectral clustering. In *2012 IEEE Conference on computer vision and pattern recognition* (pp. 773-780). IEEE.

Hye, Q. M. A. & Lau, W. Y. (2015). Trade openness and economic growth: empirical evidence from India. *Journal of Business Economics and Management*, *16*(1), 188-205.

İncekırık, A. & Altın, E. (2021). Türkiye'deki İllerin Ulaştırma Göstergelerine Göre Kümeleme Analizi Yöntemleriyle Sınıflandırılması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*(3), 186-206.

Işık, K. C. & Polatgil, M. (2020). Girişimciliğin illere göre dağılımı: bulanık k ortalamalar ve som kümeleme yöntemleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *23*(44), 1169-1188.

İzgi, B. B., & Yılmaz, H. (2018). Türkiye'de ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat: Nedensellik ilişkisi (1992-2016). *İktisadi Yenilik Dergisi*, *5*(2), 54-74.

Ji, P., Salzmann, M., & Li, H. (2014, March). Efficient dense subspace clustering. In *IEEE Winter conference on applications of computer vision* (pp. 461-468). IEEE.

Kandemir, A. Ş. (2018). Bulanık kümeleme analizi ile Türkiye'deki illerin konaklama istatistiklerine göre sınıflandırılması. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, *15*(3), 657-668.

Kar, M., Nazlıoğlu, Ş. ve Ağır, H. (2014). Trade openness, financial development and economic growth in Turkey: Linear and nonlinear causality analysis. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 8(1), 63-86.

Karadaş, K. & Erilli, N. A. (2023). Gri Kümeleme Analizi ile Türkiye'deki Şehirlerin Sosyoekonomik Verilere Göre Sınıflandırılması. *İstatistik Araştırma Dergisi*, *13*(2), 60-74.

Kaurin, B. & Simic, V. (2017). Globalisation and growth: Empirical evidence from CEE countries. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 274-282.

Khan, N. A., Husain, F. & Chaubey, S. (2023). International Trade and Globalization. *Trade Issues, Policies and Laws*, 19.

Kilic, C. (2015). Effects of globalization on economic growth: Panel data analysis for developing countries. *Petroleum-Gas University of Ploiesti Bulletin, Technical Series*, *67*(1).

Kılıç, İ. Saraçlı, S. ve Kolukısaoğlu, S. (2011). Sosyo- Ekonomik Göstergeler Bakımından İllerin Bölgesel Bazda Benzerliklerinin Çok Değişkenli Analizler İle İncelenmesi. *İstatistikçiler Dergisi*, 4, 57-68.

Kong, Q., Peng, D., Ni, Y., Jiang, X. & Wang, Z. (2021). Trade openness and economic growth quality of China: Empirical analysis using ARDL model. *Finance Research Letters*, *38*, 101488.

Korkmaz, S. & Aydın, A. (2015). Türkiye'de dış ticaret - ekonomik büyüme ilişkisi: nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Aralık 2015, 10(3), 47-76.

Kriesler, P. & Nevile, J. W. (2016). Macroeconomic impacts of globalization. *Post-Keynesian Essays from Down Under*, *2*, 32-47.

Li, Q. & Reuveny, R. (2003). Economic globalization and democracy: An empirical analysis. *British journal of political science*, *33*(1), 29-54.

Little, A., Maggioni, M., & Murphy, J. M. (2020). Path-based spectral clustering: Guarantees, robustness to outliers, and fast algorithms. *Journal of machine learning research*, *21*(6), 1-66.

Liu, G., Lin, Z., Yan, S., Sun, J., Yu, Y., & Ma, Y. (2012). Robust recovery of subspace structures by low-rank representation. *IEEE transactions on pattern analysis and machine intelligence*, *35*(1), 171-184.

Maadooliat, M., Sun, Y., & Chen, T. (2018). Nonparametric collective spectral density estimation with an application to clustering the brain signals. *Statistics in medicine*, *37*(30), 4789-4806.

Mosikari, T. J., & Eita, J. H. (2020). Modelling asymmetric relationship between exports and growth in a developing economy: Evidence from Namibia. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, *23*(1), 1-10.

Oğul, B. (2021). Küreselleşme sürecinde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 65-73.

Omoke, P. C., & Opuala–Charles, S. (2021). Trade openness and economic growth nexus: Exploring the role of institutional quality in Nigeria. *Cogent Economics & Finance*, *9*(1), 1868686.

Osada, H. (2015). Impacts of global economic fluctuations on the economic growth and poverty situation of a developing country in the globalized world: The case of Indonesia. In *Globalization and Development Volume I* (pp. 326-343). Routledge.

Özkubat, G., & Selim, S. (2019). Türkiye'de illerin sosyoekonomik gelişmişliği: Bir mekânsal ekonometrik analiz. *Alphanumeric journal*, *7*(2), 449-470.

Pata, U. K. (2017). Türkiye'de diş ticaret ve ekonomik büyüme ilişkileri: Toda-Yamamoto nedensellik analizi (1971-2014). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *31*(1).

Quinn, D., Schindler, M., & Toyoda, A. M. (2011). Assessing measures of financial openness and integration. *IMF Economic Review*, *59*(3), 488-522.

Ray, S. (2012). Globalization and economic growth in India: A Granger causality approach. *Journal of Law, Policy and Globalization*, *2*, 18-30.

Romer, P. M. (1990). The problem of development: a conference of the institute for the study of free enterprise systems. *Journal of Political Economy*, *98*(1), 1-11.

Rousseeuw, P. J. (1987). Silhouettes: a graphical aid to the interpretation and validation of cluster analysis. *Journal of computational and applied mathematics*, *20*, 53-65.

Sakyi, D. (2011). Economic Globalisation, Democracy and Income in Sub-Saharan Africa: A Panel Cointegration Analysis. , Proceedings of the German Development Economics Conference, Berlin 2011, No. 72, ZBW.Villaverde, J., & Maza, A. (2011). Globalisation, growth and convergence. *The World Economy*, *34*(6), 952-971.

Samimi, P., & Jenatabadi, H. S. (2014). Globalization and economic growth: Empirical evidence on the role of complementarities. *PloS one*, *9*(4), 1-7.

Sarıgül, H. (2014). Kümeleme analizi ile illerin bankacılık hizmetlerine erişim ve kullanım göstergelerinin karşılaştırılması. *Bankacılar Dergisi*, *89*, 41-62.

Saygın, S. Ü. (2021). Küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: E7 ülkeleri için bir uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *10*(2), 1327-1347.

Servi, T., & Erişoğlu, Ü. (2020). Türkiye'deki şehirlerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerinin istatistiksel analizi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(2), 174-186.

Sharma, V., Roy, S., & Choudhury, N. (2019). FDI, trade and economic growth: a panel approach to EU and BRICS. *The Globalization Conundrum—Dark Clouds behind the Silver Lining: Global Issues and Empirics*, 55-64.

Şimşek, M. (2003). İhracata dayalı-büyüme hipotezinin Türkiye ekonomisi verileri ile analizi, 1960–2002. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *18*(2), 43-63.

Şimşek, M., & Kadilar, C. (2010). Türkiye'de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi. *Cumhuriyet Universitesi Journal of Economics & Administrative Sciences (JEAS)*, *11*(1).

Slobodian, Q. (2015). How to see the world economy: statistics, maps, and Schumpeter's camera in the first age of globalization. *Journal of Global History*, *10*(2), 307-332.

Sultanuzzaman, M. R., Fan, H., Mohamued, E. A., Hossain, M. I., & Islam, M. A. (2019). Effects of export and technology on economic growth: Selected emerging Asian economies. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, *32*(1), 2515-2531.

Taştan, H. (2010). Türkiye'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin spektral analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, *2*(1), 87-98.

Tekbaş, M. (2019). BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme ve küreselleşme ilişkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *4*(3), 397-412.

Tekin, B. (2015). Temel sağlık göstergeleri açısından Türkiye'deki illerin gruplandırılması: bir kümeleme analizi uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 389-416.

Uçan, O., & Koçak, E. (2014). Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 51.

Van den Berg, H., & Lewer, J. J. (2015). *International trade and economic growth*. Routledge.

Wen, L., & Li, Z. (2019). Exploring the driving forces for emission reduction strategies in Henan by combining spectral clustering with two-layer LMDI decomposition. *Environmental Science and Pollution Research*, *26*, 29246-29256.

Wen, L., & Li, Z. (2020). Provincial-level industrial CO2 emission drivers and emission reduction strategies in China: combining two-layer LMDI method with spectral clustering. *Science of the total environment*, *700*, 134374.

White, S., & Smyth, P. (2005, April). A spectral clustering approach to finding communities in graphs. In *Proceedings of the 2005 SIAM international conference on data mining* (pp. 274-285). Society for industrial and applied Mathematics.

Xia, T., Cao, J., Zhang, Y. D. & Li, J. T. (2009). On defining affinity graph for spectral clustering through ranking on manifolds. *Neurocomputing*, *72*(13-15), 3203-3211.

Yıldız, E. B. & Berber, M. (2011). İthalata dayalı büyüme: 1989–2007 Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *25*.

Yılmaz, Z. & Uzgören, E. (2014). Türkiye'de illerin temel bankacılık faaliyetleri yönünden kümeleme analizi yöntemiyle sınıflandırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 535-554.

Ying, Y. H., Chang, K. & Lee, C. H. (2014). The impact of globalization on economic growth. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, *17*(2), 25-34.

Ying, Y. H., Chang, K. & Lee, C. H. (2014). The impact of globalization on economic growth. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, *17*(2), 25-34.

Zahonogo, P. (2018). Globalization and economic growth in developing countries: evidence from Sub-Saharan Africa. *The International Trade Journal*, *32*(2), 189-208.

Zhuang, R. & Koo, W. W. (2007). Economic growth under globalization: evidence from panel data analysis. *Research İn Agricultural & Applied Economics, 30*(1), 215-229.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.** Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Üniversite Öğrencilerinin Flört Kaygısı Düzeylerinin Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantıları Tarafından Yordanması

Prediction of University Students' Dating Anxiety Levels by Childhood Abuse Experiences

Ahsen ERKEK[1] ve Tuğba BİNGÖL[2]

[1]*Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı, İstanbul, ahsen.erkek@stu.fsm.edu.tr,* orcid.org/0009-0009-2420-5637
[2]*Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, İstanbul, tbingol@fsm.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-1104-2244

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 16.07.2024
Kabul/Accepted: 27.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1517088

Anahtar Kelimeler
Üniversite Öğrencileri, Flört Kaygısı, Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantıları

ÖZ

Flört kaygısı; temelde karşı cinsten kaçınmayla başlayan, bireyin ilişki yaşamasını zorlaştıran, özellikle üniversite öğrencilerinde görülen bir problemdir. Çocukluk dönemi örselenme yaşantıları, bireyin çocukluk yıllarında maruz kaldığı fiziksel istismar, duygusal istismar, cinsel istismar ve ihmallerdir. Temel ilişki anlayışının şekillendiği çocukluk yıllarında örselenme yaşantılarına maruz kalmak bireyin gelecekte flört kaygısı yaşayabilmesine neden olabilmektedir. Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin flört kaygısı düzeylerinin çocukluk dönemi örselenme yaşantıları tarafından yordanıp yordanmadığı incelenecektir. Bu amaç doğrultusunda, Doğu Anadolu'daki bir devlet üniversitesinde basit rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 369 üniversite öğrencisi ile yürütülen bu araştırmada, veri toplama aracı olarak Flört Kaygısı Ölçeği ve Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantıları Ölçeği Kısa Formu kullanılmıştır. Veriler, Bağımsız Örneklemler İçin t Testi, Tek Yönlü ANOVA ve Çoklu Regresyon Analizi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre cinsiyet, flörtün olup olmaması, algılanan sosyoekonomik düzey, duygusal istismar, duygusal ihmal yaşantıları değişkenleri flört kaygısı düzeyleri ile yüksek ve anlamlı bir ilişki vermektedir.

Keywords
University Students, Dating Anxiety, Childhood Abuse Experiences

ABSTRACT

Dating anxiety is a problem that starts with avoidance of the opposite sex, makes it difficult for the individual to have a relationship, and is especially seen in university students. Childhood abuse experiences are physical abuse, emotional abuse, sexual abuse and neglect that the individual was exposed to during childhood. Being exposed to experiences of abuse during childhood, when the basic understanding of relationship is shaped, may cause the individual to experience dating anxiety in the future. This study will examine whether the levels of dating anxiety among university students are predicted by childhood traumatic experiences. For this purpose, this study was conducted with 369 university students selected by simple random sampling method at a state university in Eastern Anatolia and the Dating Anxiety Scale and the Short Form of the Childhood Trauma Scale were used as data collection tools.The data were analyzed with Independent Samples t Test, One-Way ANOVA and Multiple Regression Analysis. According to the results obtained, the variables of gender, whether there is dating or not, perceived socioeconomic level, emotional abuse, emotional neglect experiences show a high and significant relationship with dating anxiety levels.

Atıf/Citation: Erkek, A., Bingöl T. (2025). Üniversite Öğrencilerinin Flört Kaygısı Düzeylerinin Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantıları Tarafından Yordanması**.** *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-16

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ahsen ERKEK, ahsen.erkek@fsm.edu.tr

1. Giriş

Üniversite dönemi bireyin gençlik yıllarına denk gelen ergenlikten yetişkinliğe doğru önemli bir geçiş dönemidir. Bu dönemde birey farklı alanlarda gelişmeye devam ederken bir yandan da gelecek hayatını şekillendirmektedir (Gallardo-Escudero, Munoz Alferez, Planells del Pozo ve Lopez Aliaga; 2015). Bu dönemde aileden kısmen özerkleşen birey farklı sosyal ortamlara dahil olarak kendi cinsiyetinden ve farklı cinsiyetten olan bireylerle flört ilişkisi kurmaya açık hale gelmektedir (Bhochhibhoya, Maness, Cheney ve Larson, 2021). Her birey için flört ilişkileri kurmak kolay değildir, bazı bireyler bu konuda birtakım zorluklar yaşamaktadır. Çocukluk dönemi örselenme yaşantıları bireyin benlik anlayışını olumsuz etkileyerek temel ilişki anlayışını şekillendirir, bu durum da üniversite dönemindeki öğrencilerin de flört ilişkilerinde birtakım zorluklar yaşamasına neden olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında kökenini çocukluk dönemi yaşantılarından ve bu dönemdeki olumsuz deneyimlerden alan kaygının ele alınması önemlidir (Geçtan, 1994; Morgan, 2015). Hope ve Heimberg'e göre (1990) flört kaygısı, düşük sıklıkta flört eden bireyin yaşadığı sıkıntı durumudur. Kalkan'a göre (2008) flört kaygısı, bireyin içinde bulunduğu flört ilişkilerinde sözel ve sözel olmayan gerilim duymasıdır. Bu açıdan flört kaygısı; bireyin flört ilişkisi kurmasını zorlaştıran, üniversite öğrencilerinde sıklıkla görülen önemli bir problem alanı olarak görülmektedir (Dattilo, Fisher, Traino, Roberts, Lehmann, Chaney ve Mullins, 2022; Rizvi, Tram ve Bergström, 2022). Birey, karşı cinsten kaçınarak uzun vadeli bir ilişki kurabilecekleri partner bulmakta zorluk çekmekte ve gelecekte hayatına giren partnerlerle evliliğe doğru gidebilecek ilişkiler yaşayamamaktadır (Arkowitz, 1978). Üniversite öğrencileri arasında yaygın olan flört kaygısı düzeylerinin belirlenmesi, kaygının bireyin yaşamının ilerleyen dönemlerinde yayılmasını ve olumsuz etkilerini önlemeye yardımcı olabilir (Dattilo, 2022).

Çocuk istismarı ve ihmali, sağlık üzerinde etkili olan iyi oluşu ve bireyin olanakları etkileyen ciddi halk sağlığı problemidir (CDC, 2022). WHO'ya göre (2022) çocuk istismarı, çocuğun bir ilişki içerisinde gelişim bütünlüğüne zarar vererek hayatta kalmasını zorlaştıran ve sağlığını olumsuz yönde etkileyen her türlü fiziksel, duygusal, cinsel muamele ve ihmallerdir. Çocuk ihmali; bakım veren ebeveynlerin, çocuğa bakmakla yükümlü olan devletin veya kurumların temel görevlerini gerçekleştirmemesidir (Maral ve Koçtürk, 2022). Çocukluk dönemi örselenme yaşantıları, kişilerarası ilişkilerin bir alt kümesi olan flört ilişkilerini önemli ölçüde etkilemektedir (Bayhan ve Işıtan, 2010; Eyisoylu ve Erdem, 2023; Ozdemir ve Sahin, 2020). Bu bağlamda bireyin çocukluk dönemindeki örselenme yaşantıları olan fiziksel, duygusal, cinsel istismarlar veya ihmaller; karşı cinsle kurmuş olduğu bir ilişkide benliğini olumsuz olarak değerlendirmesine, özsaygıda düşüklüğe, ilişki açısından olumsuz anlayışlar geliştirmesine neden olmaktadır (WHO, 2022). Çocukluk dönemindeki örselenme yaşantıları bireyin ilişki anlayışını olumsuz etkilediğinden birey flört ilişkilerine girmekte sıkıntı yaşayarak düşük sıklıkta flört etmekte bu durumda da flört kaygısı gelişmektedir (Hope ve Heimberg, 1990). Yine bağlanma teorisine göre, çocukluk döneminde maruz kalınan olumsuz deneyimler; bireyin güvensiz bağlanmasına, bu durum da bireyin gelecekte flört kaygısı yaşamasına ve flört ilişkisi yaşayabilmeleri için üniversite ortamlarının olanak sunduğu ortamlardan kaçınmasına neden olmaktadır (Bowlby, 1979; Glickman ve La Greca, 2004). Bu durumda da üniversite öğrencilerinin sosyal etkileşimleri azalmakta ve ruhsal sağlıkları olumsuz biçimde etkilenmektedir. Bireyin erken bağlanma deneyimlerinden biri olan ebeveynleriyle olan ilişkisi olumlu ise yetişkinlikte daha iyi ilişkiler kurmakta, olumsuz ise yetişkinlik döneminde ilişki anlamında eksik olmaya yol açmaktadır (Flaherty ve Richman, 1986). Yine bireyin ebeveynlerinin bakımı da dahil olmak üzere çocukluk dönemindeki deneyimlerinin türü gelecekteki evlilik ilişkisini etkilemektedir (Truant, Herscovitch ve Lohrenz, 1987). Literatürde var olan araştırmalar incelendiğinde flört kaygısının sosyal alanlardaki etkileşim azlığı ile ilişkisi olduğu, bu durumun da sosyal kaygıya neden olabildiği görülmektedir (Odacı ve Kalkan, 2010). Bu bağlamda sosyal karşılaştırma teorisi bireylerin kendilerini başkalarıyla kıyaslayarak öz-değerlendirme yaptıklarını öne sürmektedir. Bu teoriye göre özellikle sosyal ve flört ilişkileri bağlamında bireylerin kendilerini başkalarıyla kıyaslaması kaygı seviyelerini etkileyebilmektedir (Festinger, 1954). Barroso-Corroto ve diğerlerinin (2023) yapmış olduğu bir araştırmada flört ilişkilerindeki şiddetin, artan depresyon ve kaygı ile bağlantılı olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda flört kaygısı öğrencilerin sosyal etkileşimlerini engelleyerek ilişkilerde zorluklar yaşamasına, ruhsal bozukluğa sahip olmasına neden olabilmektedir. Bu açıdan üniversite öğrencilerinin flört kaygısı düzeylerinin belirlenmesi erken müdahale ile genç yetişkinlerde görülen kaygı bozuklarının önüne geçilmesini sağlayabilir (Yazgan İnanç, Kılıç Atıcı, Bilgin ve Gürkan, 2019, s.96).

Literatür incelendiğinde bireyin sağlıklı flört ilişkileri yaşaması birtakım amaçlara hizmet etmektedir (McDonald,2022). Bireyin riskli davranışlarda bulunmasını engeller, başarı ve sosyal kimlik kazanmasını sağlar (Sarah, Eliza, Amanda ve Michael, 2013). Üniversite öğrencileri üzerinde yürütülen flört kaygısı araştırmaları incelendiğinde flört kaygısı bireyin birtakım sorunlar geliştirebilmesine neden olduğu görülmektedir. Örneğin madde bağımlılığı, depresyon, sosyal becerilerde azalma bunlardan bazılarıdır (Chorney ve Morris, 2008; Kalkan, 2008). Yine literatüre bakıldığında flört kaygısının çocukluk dönemindeki

örselenme yaşantıları ile ilişkisi olduğu görülmektedir. Kalkan ve Özbek'in (2011) yapmış olduğu bir çalışmada üniversite örnekleminde çocukluk dönemindeki örselenme yaşantılarının flört kaygısını yordaması ölçülmüştür. Bu araştırma sonucunda flört kaygısının fiziksel, duygusal, cinsel kötüye kullanım arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca duygusal kötüye kullanım flört kaygısını yordamaktadır. Yine McClure ve Parmenter'in (2020) yapmış olduğu araştırmada flört şiddeti, çocukluk dönemindeki duygusal ve fiziksel istismar ile ilişkili olup duygusal ve fiziksel ihmalin davranışta kaygıya neden olduğu belirlenmiştir.

Üniversite öğrencileri için yapılan flört kaygısı araştırmaları değerlendirildiğinde farklı değişkenler açısından incelemeler yapıldığı görülmektedir. Flört kaygısının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine dair yapılan araştırmalar incelendiğinde Çiftci (2018), La Greca ve Mackey (2017), Çiftci ve Gülaçtı'nın (2018) yaptığı araştırmalarda kadınların flört kaygısı düzeyleri erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. Flört kaygısının flörtün olup olmamasına dair yapılan araştırmalara bakıldığında ise Tomaç-Aslan'ın (2015) ve La Greca ve Mackey'in (2017) bulgularına göre flört ilişkisi olmayan katılımcıların flört ilişkisi olmayanlara göre flört kaygısı düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Yaş değişkeni açısından incelendiğinde Tomaç-Aslan'ın (2015) yapmış olduğu araştırmada flört kaygısı düzeyinin yaşa göre farklılaşmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Flört kaygısının sınıf düzeyi açısından farklılaşıp farklılaşmadığına dair literatürde bir bulguya rastlanmamıştır. Algılanan sosyoekonomik düzey açısından literatüre bakıldığında flört kaygısı için Tomaç-Aslan'ın (2015) yapmış olduğu araştırmada gelir seviyesi düştükçe flört kaygısının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Flört kaygısının yordayıcı değişkenlerinin incelendiği araştırmalarda Kalkan ve Özbek 'in yapmış olduğu araştırmada duygusal kötüye kullanımın flört kaygısını yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Tüm literatürdeki araştırmalar değerlendirildiğinde üniversite öğrencilerinde flört kaygısına çocukluk dönemindeki örselenme yaşantılarının etkisinin olduğu görülmekte ancak bunu ortaya koyan araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Yapılan araştırma ile üniversite öğrencilerinin flört kaygısı düzeylerinin çocukluk dönemindeki örselenme yaşantılarına etkisini inceleyen sınırlı sayıdaki çalışmalara katkı sunmaktadır. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi gibi farklı sosyokültürel özelliklere sahip bir bölgede bu araştırmanın yapılması literatürdeki bağlamsal farklılığa dikkat çekmektedir. Yine flört kaygısına etki eden dinamikler hakkında açıklama yaparak literatürde var olan mevcut boşluğun kapanmasına ve özgün bir katkı sağlamasına hizmet etmesi amaçlanmıştır.

Bu araştırmanın amacı, Doğu Anadolu'da bir devlet üniversitesinde öğrenim gören üniversitelerinin flört kaygısı düzeylerinin çocukluk dönemi örselenme yaşantıları tarafından yordanmasını incelemektir. Bu amaçla literatürdeki bulgular doğrultusunda aşağıdaki hipotezler test edilecektir.

Hipotez 1: Üniversite öğrencilerinin flört kaygısı düzeyleri alt boyutları cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

Hipotez 2: Üniversite öğrencilerinin flört kaygısı düzeyleri alt boyutları flörtün olup olmamasına göre farklılaşmaktadır.

Hipotez 3: Üniversite öğrencilerinin flört kaygısı düzeyleri alt boyutları yaşa göre farklılaşmamaktadır.

Hipotez 4: Üniversite öğrencilerinin flört kaygısı düzeyleri alt boyutları sınıf düzeyine göre farklılaşmamaktadır.

Hipotez 5: Üniversite öğrencilerinin flört kaygısı düzeyleri alt boyutları algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaşmaktadır.

Hipotez 6: Üniversite öğrencilerinin flört kaygısı düzeyleri; yaş, cinsiyet, flörtün olup olmaması, algılanan sosyoekonomik düzey, çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının alt boyutları (fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar, fiziksel ihmal, duygusal ihmal) tarafından yordanmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin flört kaygısı düzeylerinin çocukluk dönemi örselenme yaşantıları tarafından yordanmasını incelemek amacıyla betimsel tarama tipi araştırma kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Karasar, 2022).

2.2.Araştırma Grubu

Bu araştırma, Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir devlet üniversitesinde 2023-2024 yılında öğrenim gören 369 üniversite öğrencisi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Comrey ve Lee'ye göre (1992) ölçme aracında yer alan madde sayısının 5-10 katı kadar veri toplamak istatiksel analizlerde geçerli sonuçlar elde edebilmek için

yeterlidir. Bu doğrultuda araştırma istatistiksel testlerin güvenilir sonuçlar verebilmesi için yeterli olduğu kabul edilmiştir. Bu araştırmanın grubu basit örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Creswell'e göre (2014) basit örnekleme yöntemi, her birimin seçilmek için eşit ve bağımsız olasılığa sahip olmasıdır. Katılımcıların yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi, flörtün olup olmaması, algılanan sosyoekonomik düzeye göre dağılımına Tablo 1.'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Yaşa, Cinsiyete, Sınıf Düzeyine, Flört Durumuna, Algılanan Sosyoekonomik Düzeye İlişkin Frekans Analizi Sonuçları

Değişken	Kategori	N	Yüzde (%)
Yaş	18	37	10
	19	81	22
	20	92	24.9
	21	54	14.6
	22	50	13.6
	23	32	8.7
	24^{+}	23	6.2
Cinsiyet	Kadın	207	56.1
	Erkek	162	43.9
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	183	46.9
	2. Sınıf	69	18.7
	3. Sınıf	47	12.7
	4. Sınıf	70	19
Flört Durumu	Flörtü Var	138	37.4
	Flörtü Yok	231	62.6
Algılanan Sosyoekonomik Düzey	Düşük	18	4.9
	Çok Düşük	15	4.1
	Orta	289	78.3
	Yüksek	45	12.2
	Çok Yüksek	2	0.5

Tablo 1. incelendiğinde araştırmaya katılan toplam 369 katılımcının %24.9'unun yaşı (N=92) 20, %56.1'inin cinsiyeti (N=207) kadın, %46.9' unun sınıf düzeyi (N=183) 1. sınıf, %62.6'ının flört durumu (N=231) flörtü yok, %78.3'ünün algılanan sosyoekonomik düzeyi (N=289) orta olduğu görülmektedir.

2.3.Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından araştırmaya katılan katılımcıların yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi, flört durumu, algılanan sosyoekonomik düzey gibi değişkenleri içeren bilgileri kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır.

Flört Kaygısı Ölçeği (FKÖ)

Glickman ve La Greca (2004) tarafından geliştirilen "Flört Kaygısı Ölçeği" Öz Soysal, Bakalım ve Ogan (2023) tarafından uyarlanmıştır. 21 maddeden oluşan ölçek 5'li Likert tipindedir. "1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum"u cevaplandırılmaktadır. Tersten puanlanan madde bulunmamaktadır. Olumsuz değerlendirme korkusu, sosyal stres-flört, sosyal stres-grup olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 21, en yüksek puan 105'tir. Katılımcıların bu ölçekten yüksek puan almaları flört kaygısının yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ölçeğin geçerlilik ve güvenirliği için yapılan analizler sonucunda iç tutarlılık katsayısı .94, olumsuz değerlendirme alt boyutu için iç tutarlılık katsayısı .92, sosyal stres-flört alt boyutu için iç tutarlılık katsayısı .81, sosyal stres-grup alt boyutu için iç tutarlık katsayısı .81'dir.

Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantıları Ölçeği Kısa Formu (ÇÖYÖ-KF)

Bernstein ve arkadaşları (2004) tarafından geliştirilen "Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantıları Ölçeği" Kaya (2014) tarafından uyarlanmıştır. 28 maddeden oluşan ölçek 5'li Likert tipindedir. "0=Hiçbir Zaman,

1=Nadiren, 2=Bazen, 3=Sıklıkla, 4=Çok Sık" biçiminde cevaplandırılmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 25, en yüksek puan 125'tir. Ölçekte 2., 5., 7., 13., 26., ve 28. maddeler tersten puanlanmaktadır. 10., 16. ve 22. maddeler kontrol maddeleridir. Ölçek beş alt boyuttan oluşmaktadır: fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar, fiziksel ihmal ve duygusal ihmal. Ölçeğin fiziksel istismar alt boyutu için iç tutarlılık katsayısı .81-.86, cinsel istismar alt boyutu için iç tutarlılık katsayısı .92-.95, duygusal istismar alt boyutu için iç tutarlılık katsayısı .84-.89, fiziksel ihmal alt boyutu için iç tutarlılık katsayısı .61-.78 ve duygusal ihmal alt boyutu için iç tutarlılık katsayısı .85-.91'dir.

2.4. Veri Toplama Süreci

Bu araştırma 2023-2024 eğitim öğretim döneminde Doğu Anadolu'da bir devlet üniversitesinde 369 öğrencinin derse girdikleri dersliklerden veri toplanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma için etik kurul izni alınmış olup veri toplanmadan önce katılımcılara araştırmanın gönüllük esasına dayalı olduğunu belirten onam formu okunmuştur. Ayrıca araştırmanın amacı, verilerin nerede kullanılacağı ve gizlilik esasına dayalı olduğu vurgulanmıştır. Uygulama 10-15 dakika sürmüştür. Uygulama sonucunda 400 katılımcıdan veri toplanmıştır ancak eksik, hatalı, özensiz veriler ayıklandığından 369 katılımcıdan araştırmanın amacına uygun veri elde edilmiştir.

2.5. Veri Analizi

Araştırmanın verilerini analiz etmeden önce elde edilen veriler ilk olarak normallik açısından incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.50 ile +1.50 arasında yer aldığı dolayısıyla verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (Tabachnick, Fidell ve Ullman, 2013). Sınırlı bir evrene ilişkin bazı koşulların sağlandığı verilerle istatistiksel olarak parametrik yöntemlerle analiz gerçekleştirilmiştir (Can, 2019). Araştırmada flört kaygısının ve alt boyutlarının (olumsuz değerlendirilme korkusu, sosyal stres-flört, sosyal stres-grup) cinsiyet, flörtün olup olmaması açısından farklılaşıp farklılaşmadığı Bağımsız Örneklemler İçin t Testi ile analiz edilmiştir. Araştırmada flört kaygısının ve alt boyutlarının (olumsuz değerlendirilme korkusu, sosyal stres-flört, sosyal stres-grup) yaş, sınıf düzeyi, algılanan sosyoekonomik düzey açısından farklılaşıp farklılaşmadığı Tek Yönlü ANOVA ile incelenmiştir. Üniversite öğrencilerinin yaş, cinsiyet, flörtün olup olmaması, algılanan sosyoekonomik düzey, fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar, fiziksel ihmal, duygusal ihmal değişkenlerinin flört kaygısını yordayıp yordamadığını belirlemek için Çoklu Regresyon Analizi yapılmıştır. Elde edilen verilerin analizi için SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Elde edilen veriler için ".05" anlamlılık düzeyi olarak belirlenmiş ve sonuçlar raporlaştırılmıştır.

3.Bulgular

Flört kaygısı, olumsuz değerlendirilme korkusu, sosyal stres-flört, sosyal stres-grubun cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklemler için t testi ile incelenmiş ve analize ilişkin sonuçlar Tablo 2.'de sunulmuştur.

Tablo 2. Flört Kaygısının Cinsiyete Göre t- Testi Sonuçları

	Cinsiyet	**N**	**x̄**	**sd**	**t**	**p**
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	Kadın	207	25.10	8.19	2.174	0.030
	Erkek	162	23.24	8.13		
Sosyal Stres-Flört	Kadın	207	20.10	6.37	5.072	0.000
	Erkek	162	16.80	6.01		
Sosyal Stres-Grup	Kadın	207	9.85	3.92	2.408	0.017
	Erkek	162	8.90	3.60		
Flört Kaygısı	Kadın	207	55.05	15.37	-3.052	0.000
	Erkek	162	48.93	14.48		

Tablo 2. incelendiğinde katılımcıların flört kaygısının alt boyutlarının (olumsuz değerlendirilme korkusu, sosyal stres-flört, sosyal stres-grup) ve flört kaygısının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin bağımsız örneklemler için t testi sonuçları verilmiştir. Buna göre olumsuz değerlendirme korkusu açısından incelendiğinde kadınların puan ortalamaları $\bar{x}$=25.10 ve erkeklerin puan ortalamaları $\bar{x}$=23.24, sosyal stres-flört açısından kadınların puan ortalamaları $\bar{x}$=20.10 ve erkeklerin puan ortalamaları $\bar{x}$=16.80, sosyal stres-grup açısından kadınların puan ortalamaları $\bar{x}$=9.85 ve erkeklerin puan ortalamaları $\bar{x}$=8.90, flört kaygısı açısından kadınların puan ortalamaları $\bar{x}$=55.05 ve erkeklerin puan ortalamaları $\bar{x}$=48.93 olarak saptanmıştır. Ortamalar arasındaki bu farkın anlamlı olup olmadığını saptamak amacıyla bağımsız örneklemler için t testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda flört kaygısı ölçeğinin olumsuz değerlendirme alt ölçeğinde (t=2.174, p<.05), sosyal stres-flört alt ölçeğinde (t=5.072, p<.05), sosyal stres-grup alt ölçeğinde (t=2.408, p<.05) ve flört kaygısı ölçeğinde (t=-3.052, p<.05) cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu saptanmıştır.

Alt boyutlar açısından; kadınlar ($\bar{x}$=25.10), erkeklere ($\bar{x}$=23.24) göre olumsuz değerlendirilme korkusunu daha fazla yaşamaktadır (t=2.174, p<.05). Sosyal stres-flört alt boyutu için kadınlar ($\bar{x}$=20.10) erkeklere göre ($\bar{x}$=16.80) flört bağlamında daha fazla sosyal stres yaşamaktadır (t=5.072, p<.05). Sosyal stres-grup alt boyutu için kadınlar ($\bar{x}$=9.85), erkeklere göre ($\bar{x}$=8.90) flört ilişkisi için sosyal grup bağlamında daha fazla stres yaşamaktadır. Flört kaygısı için kadınlar ($\bar{x}$=55.05), erkeklere göre ($\bar{x}$=48.93) daha fazla kaygı yaşamaktadır (t=-3.052, p<.05).

Flört kaygısı, olumsuz değerlendirilme korkusu, sosyal stres-flört, sosyal stres-grubun flörtün olup olmamasına göre farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklemler için t testi ile incelenmiş ve analize ilişkin sonuçlar Tablo 3.'te sunulmuştur.

Tablo 3. Flört Kaygısının Flörtün Olup Olmamasına Göre t- Testi Sonuçları

	Flörtün Olup Olmaması	**N**	**$\bar{x}$**	**sd**	**t**	**p**
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	Flörtü Var	138	23.07	8.32	-2.273	0.024
	Flörtü Yok	231	25.03	8.07		
Sosyal Stres-Flört	Flörtü Var	138	17.27	6.35	-3.239	0.001
	Flörtü Yok	231	19.48	6.33		
	Flörtü Var	138	8.96	3.95	1.856	0.064
	Flörtü Yok	231	9.71	3.70		
Flört Kaygısı	Flörtü Var	138	49.26	15.82	-3.052	0.002
	Flörtü Yok	231	54.22	14.67		

Tablo 3. incelendiğinde katılımcıların flört kaygısının alt boyutlarının (olumsuz değerlendirilme korkusu, sosyal stres-flört, sosyal stres-grup) ve flört kaygısının flörtün olup olmaması değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin bağımsız örneklemler için t testi sonuçları verilmiştir. Buna göre olumsuz değerlendirme korkusu açısından incelendiğinde flörtü olanların puan ortalamaları $\bar{x}$=23.07 ve flörtü olmayanların puan ortalamaları $\bar{x}$=25.03, sosyal stres-flört açısından flörtü olanların puan ortalamaları $\bar{x}$=17.27 ve flörtü olmayanların puan ortalamaları $\bar{x}$=19.48, sosyal stres-grup açısından flörtü olanların puan ortalamaları $\bar{x}$=8.96 ve flörtü olmayanların puan ortalamaları $\bar{x}$=9.71, flört kaygısı açısından flörtü olanların puan ortalamaları $\bar{x}$=49.26 ve flörtü olmayanların puan ortalamaları $\bar{x}$=48.93 olarak saptanmıştır. Ortamalar arasındaki bu farkın anlamlı olup olmadığını saptamak amacıyla bağımsız örneklemler için t testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda flört kaygısı ölçeğinin olumsuz değerlendirme alt ölçeğinde (t=-2.273, p<.05), sosyal stres-flört alt ölçeğinde (t=-3.239, p<.05) ve flört kaygısı ölçeğinde (t=-3.052, p<.05) flörtün olup olmamasına göre anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu saptanmıştır. Sosyal stres-grup alt ölçeğinde (t=1.856, p>.05) flörtün olup olmamasına göre anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı saptanmıştır.

Alt boyutlar açısından; flörtü olmayan bireyler ($\bar{x}$=25.03), flörtü olan bireylere göre ($\bar{x}$=23.07) göre olumsuz değerlendirilme korkusunu daha fazla yaşamaktadır (t=-2.273, p<.05). Sosyal stres-flört alt boyutu için flörtü olmayan bireyler ($\bar{x}$=19.48) flörtü olan bireylere göre ($\bar{x}$=17.27) flört bağlamında daha fazla sosyal stres

yaşamaktadır (t=-3.239, p<.05). Sosyal stres-grup alt boyutu için flörtü olmayan bireylerin ($\bar{x}$=8.96), flörtü olan bireylere göre ($\bar{x}$=9.71) flört ilişkisi için sosyal grup bağlamında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (t=1.856, p>.05). Flört kaygısı için flörtü olmayan bireyler ($\bar{x}$=49.26), flörtü olan bireylere göre ($\bar{x}$=48.93) daha fazla kaygı yaşamaktadır (t=-3.052, p<.05).

Flört kaygısı, olumsuz değerlendirilme korkusu, sosyal stres-flört, sosyal stres-grubun yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığı Tek Yönlü ANOVA ile incelenmiş ve analize ilişkin sonuçlar Tablo 4. ve Tablo 5.'te sunulmuştur.

Tablo 4. Flört Kaygısının Yaşa Göre İncelenmesine İlişkin Betimleyici İstatistikler

	Yaş	**N**	**$\bar{x}$**	**SS**
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	18	37	24.78	8.72
	19	81	23.28	7.29
	20	92	24.98	8.28
	21	54	25.09	8.66
	22	50	24.78	8.29
	23	32	22.72	8.41
	24+	23	23.43	8.86
Sosyal Stres-Flört	18	37	18.62	6.36
	19	81	18.04	6.31
	20	92	19.55	6.23
	21	54	18.67	6.73
	22	50	18.82	6.82
	23	32	17.88	6.48
	24+	23	17.91	6.26
Sosyal Stres-Grup	18	37	8.73	3.50
	19	81	9.38	4.18
	20	92	8.95	3.61
	21	54	10.59	4.35
	22	50	9.56	3.61
	23	32	10.00	3.16
	24+	23	8.87	3.15
Flört Kaygısı	18	37	52.16	15.18
	19	81	50.70	14.02
	20	92	53.48	15.48
	21	54	54.35	16.33
	22	50	53.16	15.91
	23	32	50.59	15.32
	24+	23	50.22	15.76

Tablo 4. incelendiğinde olumsuz değerlendirme alt boyutu puanlarının en yüksek olduğu grup 21 yaş grubu ($\bar{x}$=25.09, SS=8.66) iken en düşük olduğu grup 23 yaş grubudur ($\bar{x}$=22.72, SS=8.41). Sosyal stres flört alt boyutu puanlarının en yüksek olduğu grup 20 yaş grubu ($\bar{x}$=19.55, SS=6.23) iken en düşük olduğu grup 19 yaş grubudur ($\bar{x}$=18.04, SS=6.31). Sosyal stres grup alt boyutu puanlarının en yüksek olduğu grup 21 yaş grubu ($\bar{x}$=10.59, SS=4.35) iken en düşük olduğu grup 18 yaş grubudur ($\bar{x}$=8.73, SS=3.50). Flört kaygısı puanlarının en yüksek olduğu grup 18 yaş grubu ($\bar{x}$=52.16, SS=15.18) iken en düşük olduğu grup 24 yaş ve üzeri olan yaş grubudur ($\bar{x}$=50.22, SS=15.76).

Tablo 5. Yaş Değişkeninin Flört Kaygısı Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	**SS**	**sd**	**F**	**p**
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	Gruplararası	277.188	6	.683	.663
	Gruplariçi	24475.934	362		
	Toplam	24753.122	368		

Sosyal Stres-Flört	Gruplararası	138.876	6	.558	.764
	Gruplariçi	15019.026	362		
	Toplam	15157.902	368		
Sosyal Stres-Grup	Gruplararası	131.361	6	1.524	.169
	Gruplariçi	5201.127	362		
	Toplam	5332.488	368		
Flört Kaygısı	Gruplararası	790.773	6	.561	.762
	Gruplariçi	85090.836	362		
	Toplam	85881.610	368		

Tablo 5. incelendiğinde katılımcıların flört kaygısı ölçeğinin olumsuz değerlendirilme korkusu alt ölçeği (p>.05), sosyal stres-flört alt ölçeği (p>.05), sosyal stres-grup alt ölçeği (p>.05) ve flört kaygısı ölçeğinden (p>.05) aldığı puanların yaş değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Flört kaygısı, olumsuz değerlendirilme korkusu, sosyal stres-flört, sosyal stres-grubun sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı Tek Yönlü ANOVA ile incelenmiş ve analize ilişkin sonuçlar Tablo 6. ve Tablo 7.'de sunulmuştur.

Tablo 6. Flört Kaygısının Sınıf Düzeyine Göre İncelenmesine İlişkin Betimleyici İstatistikler

	Sınıf Düzeyi	**N**	**$\bar{x}$**	**SS**
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	1. Sınıf	183	23.62	7.66
	2. Sınıf	69	25.17	8.91
	3. Sınıf	47	25.36	8.56
	4. Sınıf	70	24.41	8.62
Sosyal Stres-Flört	1. Sınıf	183	18.24	6.27
	2. Sınıf	69	19.88	6.27
	3. Sınıf	47	19.43	6.87
	4. Sınıf	70	18.00	6.56
Sosyal Stres-Grup	1. Sınıf	183	9.04	3.86
	2. Sınıf	69	9.77	4.00
	3. Sınıf	47	9.85	3.76
	4. Sınıf	70	9.83	3.45
Flört Kaygısı	1. Sınıf	183	50.90	14.42
	2. Sınıf	69	54.83	16.16
	3. Sınıf	47	54.64	15.54
	4. Sınıf	70	52.24	16.21

Tablo 6. incelendiğinde olumsuz değerlendirme alt boyutu puanlarının en yüksek olduğu sınıf düzeyi 3. sınıf ($\bar{x}$=25.36, SS=8.86) iken en düşük olduğu sınıf düzeyi 1. sınıftır ($\bar{x}$=23.62, SS=7.66). Sosyal stres flört alt boyutu puanlarının en yüksek olduğu sınıf düzeyi 2. sınıf ($\bar{x}$=19.88, SS=6.27) iken en düşük olduğu sınıf 4. sınıftır ($\bar{x}$=18.00, SS=6.56). Sosyal stres grup alt boyutu puanlarının en yüksek olduğu sınıf düzeyi 3. sınıf ($\bar{x}$=9.85, SS=3.76) iken en düşük olduğu sınıf düzeyi 1. sınıftır ($\bar{x}$=9.04, SS=3.86). Flört kaygısı puanlarının en

yüksek olduğu sınıf düzeyi 2. sınıf ($\bar{x}$=54.83, SS=16.16) iken en düşük olduğu sınıf düzeyi 1. sınıftır ($\bar{x}$=50.90, SS=14.42).

Tablo 7. Sınıf Düzeyi Değişkeninin Flört Kaygısı Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

	yansın Kaynağı	**SS**	**sd**	**F**	**p**
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	Gruplararası	277.188	6	.683	.663
	Gruplariçi	24475.934	362		
	Toplam	24753.122	368		
osyal Stres-Flört	Gruplararası	138.876	6	.558	.764
	Gruplariçi	15019.026	362		
	Toplam	15157.902	368		
osyal Stres-Grup	Gruplararası	131.361	6	1.524	.169
	Gruplariçi	5201.127	362		
	Toplam	5332.488	368		
Flört Kaygısı	Gruplararası	790.773	6	.561	.762
	Gruplariçi	35090.836	362		
	Toplam	35881.610	368		

Tablo 7. incelendiğinde katılımcıların flört kaygısı ölçeğinin olumsuz değerlendirilme korkusu alt ölçeği (p>.05), sosyal stres-flört alt ölçeği (p>.05), sosyal stres-grup alt ölçeği (p>.05) ve flört kaygısı ölçeğinden (p>.05) aldığı puanların sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Sınıf düzeylerine göre flört kaygısı ve alt boyutları için puanlar incelendiğinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Flört kaygısı, olumsuz değerlendirilme korkusu, sosyal stres-flört, sosyal stres-grubun algılanan sosyoekonomik düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı Tek Yönlü ANOVA ile incelenmiş ve analize ilişkin sonuçlar Tablo 8. ve Tablo 9.'da sunulmuştur.

Tablo 8. Flört Kaygısının Algılanan Sosyoekonomik Düzeye Göre İncelenmesine İlişkin Betimleyici İstatistikler

	Algılanan Sosyoekonomik Düzey	**N**	**$\bar{x}$**	**SS**
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	Çok Düşük	18	28.00	8.94
	Düşük	15	26.80	9.73
	Orta	289	24.39	8.04
	Yüksek	45	21.00	7.40
	Çok Yüksek	2	30.00	12.73
Sosyal Stres-Flört	Çok Düşük	18	20.00	5.69
	Düşük	15	18.20	6.05
	Orta	289	19.01	6.34
	Yüksek	45	15.82	6.70
	Çok Yüksek	2	21.00	9.90
Sosyal Stres-Grup	Çok Düşük	18	10.56	3.84
	Düşük	15	9.33	4.72
	Orta	289	9.56	3.81
	Yüksek	45	8.13	3.30

	Çok Yüksek	2	10.50	3.54
Flört Kaygısı	Çok Düşük	18	58.56	15.93
	Düşük	15	54.33	16.96
	Orta	289	52.97	14.98
	Yüksek	45	44.96	14.06
	Çok Yüksek	2	61.50	26.16

Tablo 8. incelendiğinde olumsuz değerlendirme alt boyutu puanlarının en yüksek olduğu algılanan sosyoekonomik düzey çok yüksek ($\bar{x}$=30.00, SS=12.73) iken en düşük olduğu algılanan sosyoekonomik düzey çok yüksektir ($\bar{x}$=21.00, SS=7.40). Sosyal stres flört alt boyutu puanlarının en yüksek olduğu algılanan sosyoekonomik düzey çok yüksek ($\bar{x}$=21.00, SS=9.90) iken en düşük olduğu algılanan sosyoekonomik düzey yüksektir ($\bar{x}$=15.82, SS=6.70). Sosyal stres grup alt boyutu puanlarının en yüksek olduğu algılanan sosyoekonomik düzey çok yüksek ($\bar{x}$=10.50, SS=3.54) iken en düşük olduğu sosyoekonomik düzey yüksektir ($\bar{x}$=8.13, SS=3.30). Flört kaygısı puanlarının en yüksek olduğu algılanan sosyoekonomik düzey çok yüksek ($\bar{x}$=61.50, SS=26.16) iken en düşük olduğu algılanan sosyoekonomik düzey yüksektir ($\bar{x}$=44.96, SS=14.06).

Tablo 9. Algılanan Sosyoekonomik Düzey Değişkeninin Flört Kaygısı Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	**SS**	**sd**	**F**	**p**	**Anlamlı Fark**
Olumsuz Değerlendirme Korkusu	Gruplararası	897.691	4	3.424	.009*	1-4
	Gruplariçi	23855.431	364			
	Toplam	24753.122	368			
Sosyal Stres-Flört	Gruplararası	444.980	4	2.752	.028*	3-4
	Gruplariçi	14712.922	364			
	Toplam	15157.902	368			
Sosyal Stres-Grup	Gruplararası	105.820	4	1.842	.120	
	Gruplariçi	5226.688	364			
	Toplam	5332.488	368			
Flört Kaygısı	Gruplararası	3490.71	4	3.855	.004*	1-4, 3-4
	Gruplariçi	82390.91	364			
	Toplam	85881.61	368			

Tablo 9. incelendiğinde katılımcıların Flört Kaygısı Ölçeğinin Olumsuz Değerlendirme Alt Ölçeğinden aldığı puanların algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaştığı ($p<.05$) tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan Scheffe testinde, algılanan sosyoekonomik seviyesi düşük olan katılımcıların ($\bar{x}$=28.00) algılanan sosyoekonomik seviyesi yüksek olan katılımcılardan ($\bar{x}$=21.00) farklılaştığı belirlenmiştir. Sosyal Stres- Flört Alt Ölçeğinden aldığı puanların algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaştığı ($p<.05$) tespit edilmiştir. Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan Scheffe testinde, algılanan sosyoekonomik seviyesi orta olan katılımcıların ($\bar{x}$=19.01) algılanan sosyoekonomik seviyesi yüksek olan katılımcılardan ($\bar{x}$=15.82) farklılaştığı belirlenmiştir. Sosyal Stres-Grup Alt Ölçeğinden aldığı puanların algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaşmadığı ($p>.05$) tespit edilmiştir. Flört Kaygısı Ölçeğinden aldığı puanların algılanan sosyoekonomik düzeye göre ($p<.05$) farklılaştığı tespit edilmiştir.

Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan Scheffe testinde, algılanan sosyoekonomik düzeyi çok düşük olan katılımcıların ($\bar{x}$=58.56) algılanan sosyoekonomik düzeyi yüksek olan katılımcılardan farklılaştığı ($\bar{x}$=44.96) ve algılanan sosyoekonomik düzeyi orta olan katılımcıların ($\bar{x}$=52.97) algılanan sosyoekonomik düzeyi yüksek olan katılımcılardan ($\bar{x}$=44.96) farklılaştığı belirlenmiştir.

Tablo 10. 'da üniversite öğrencilerinin yaş, cinsiyet, flörtün olup olmaması, algılanan sosyoekonomik düzey (ASED), çocukluk dönemi örselenme yaşantıları (ÇÖY) ve alt boyutlarının (fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar, fiziksel ihmal, duygusal ihmal) flört kaygısını yordaması Çoklu Regresyon Analizi ile incelenmiştir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre flört kaygısı düzeylerinin yordanmasına ilişkin regresyon eşitliği (matematiksel model) aşağıda verilmiştir.

Tablo 10. Flört Kaygısı Düzeylerinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	**B**	**Standart Hata$_B$**	**β**	**t**	**p**	**İkili r**	**Kısmi r**
Sabit	35.170	10.561		3.330	.001		
Yaş	.006	.443	.001	.013	.990	-.003	.001
Cinsiyet	7.138	1.525	.232	4.679	.000	.199	.240
Flörtün Olup Olmaması	-4.804	1.528	-.152	-3.143	.002	-.157	-.164
ASED	-3.334	1.188	-.135	-2.807	.005	-.158	-.147
Fiziksel İstismar	.953	.559	.088	1.703	.089	.139	.090
Cinsel İstismar	.495	.425	.060	1.165	.245	.100	.061
Duygusal İstismar	.573	.277	.122	2.073	.039	.270	.109
Fiziksel İhmal	-.110	.391	-.016	-.280	.779	.122	-.015
Duygusal İhmal	1.152	.358	.196	3.216	.001	.258	.167
R=.438		R^2=191					
$F_{(9\text{-}359)}$=9.443		p= .000					

Tablo 10. incelendiğinde cinsiyet, flörtün olup olmaması, algılanan sosyoekonomik düzey, duygusal istismar, duygusal ihmalle birlikte flört kaygısı düzeyleri ile yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir, R=.438, R^2=191, p<.01. Adı geçen beş değişkenle birlikte, flört kaygısı düzeylerindeki toplam varyansın yaklaşık %19'unu açıklamaktadır.

Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre (β) göre, yordayıcı değişkenlerin flört kaygısı düzeyleri üzerindeki göreli önem sırası; cinsiyet, duygusal ihmal, flörtün olup olmaması, duygusal istismar, algılanan sosyoekonomik düzeydir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde cinsiyet, flörtün olup olmaması, algılanan sosyoekonomik düzey, duygusal istismar, duygusal ihmal değişkenlerinin flört kaygısı düzeyleri üzerinde önemli (anlamlı) bir yordayıcı olduğu görülmektedir.

flört kaygısı düzeyleri[1]=35.170+7.138*cinsiyet*-4.804*flörtün olup olmaması*-3.334*algılanan sosyoekonomik düzey*+573*duygusal istismar*+1.152*duygusal ihmal*

4.Tartışma ve Sonuç

Flört kaygısının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair yapılan analizler sonucunda kadınların puan ortalamalarının erkeklerin puan ortalamalarından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu bulunmuştur. Elde edilen bu bulguya paralel olarak Çiftci'nin (2018) yapmış olduğu bir araştırmada kadınların flört kaygısı puanlarının erkeklerin flört kaygısı puanlarından daha fazladır. La Greca ve Mackey'in (2007) yaptığı araştırmada bu bulgulara paralel olarak kızların erkeklere göre daha yüksek düzeyde flört kaygısı gösterdiği gözlemlenmiştir. Yine Çiftci ve Gülaçtı'nın (2019) yapmış olduğu bir araştırmada kadınların flört kaygısı puanları erkeklerden daha fazla olduğu bulunmuştur. Yapılan analizler ve literatürde bulunan bu sonuçlara göre kadınların flört kaygısı puanlarının erkeklerden daha yüksek olması kadınların flört durumlarındayken daha gergin olmasına neden olabilmektedir. Yine toplumsal açıdan incelendiğinde flört ilişkilerinde kadınlar daha duygusal, bağlanmaya eğilimli ve ilişkilerde sorumluluk üstlenmeye yatkın olarak algılanmaktadır. Bu durum da üniversitedeki kadın öğrencilerin flört kaygısının daha yüksek olmasını açıklayabilir (Eagly ve Wood, 2021). Feiring'e göre (1999) ergen kızların flört ilişkilerine duygusal olarak daha fazla yaptırım yapması, ilişkilerde bağlılık ve bağlanma gibi kavramlara daha fazla değer atfetmesi gibi nedenlerle yaşadıkları flört kaygısını da arttırdığı bulunmuştur. Üniversite dönemindeki kadın öğrencilerin flört kaygısının, ergenlikteki anlayışlarıyla benzer şekilde devam etmesi, bu kaygının erkek öğrencilerden daha yüksek olmasını açıklayabilir. Bağlanma kuramı açısından değerlendirildiğinde üniversitedeki kadın

öğrencilerin erken çocukluktaki bağlanma deneyimlerine bağlı olarak da flört kaygısı düzeyleri erkek öğrencilere göre daha yüksek çıkmış olabilir. Sosyal karşılaştırma teorisine göre de kadınlar romantik ilişkilerde kendilerini başkalarıyla kıyaslama eğilimi kadınların kendi flört ilişkisi yeterliliklerini sorgulamasına ve flört kaygısının yüksek olmasına yol açabilmektedir (Festinger, 1954).

Flört kaygısının flörtün olup olmamasına göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair yapılan analizler sonucunda flörtü olmayanların flört kaygısı puanlarının flörtü olanlara göre daha yüksek olduğu ve farklılığın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tomaç-Aslan'ın (2015) yapmış olduğu araştırmada flört kaygısı düzeyi kadın öğrencilerde devam eden ilişkisi olan öğrencilerde daha düşük, devam eden ilişkisi olmayan öğrencilerde daha yüksek bulunmuştur. Yani kadın öğrencilerin devam eden ilişki süreleri arttıkça flört kaygısı azalmaktadır. Erkek öğrenciler için ise ilişki deneyimleri arttıkça flört kaygısının azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır. La Greca ve Mackey'in (2007) yapmış olduğu araştırmada şu anda bir romantik ilişkisi olmayan ergenlerin ve hiç romantik ilişkisi olmayan ergenlerin romantik ilişkisi olan ergenlere göre daha yüksek düzeyde flört kaygısı gösterdiği gözlemlenmiştir. Yapılan analizler ve literatürde bulunan bulgular sonucunda flört kaygısı yaşayan bireylerin romantik ilişkilere kaçınma durumunun olması, karşı cinsten birileri ile gerçekleştirdikleri buluşmalarda beğenilme kaygısı yaşaması, beden imajı algısının düşük olması ve bunların sonucunda kendiyle ilgili olumsuz düşüncelere sahip olması ilişkiye sahip olmayan bireylerin flört kaygılarının daha yüksek olmasını açıklayabilir (Kalkan, 2008; Tomaç-Aslan, 2015; Yonar ve Demir, 2020). Ayrıca bireyin şüpheci düşüncelere sahip olması sonucunda bir ilişki içerisinde var olmanın kendini huzursuz hissettireceği ve var olan bu şüpheci düşüncelerinin gerçekleşeceği düşüncesiyle ilişki içerisinde olmaması bireyin flört kaygısını arttırabilir. Yani şüpheci bireylerin flört kaygısına sahip olma ihtimali de artmaktadır (Beerthuizen, 2023).

Flört kaygısının yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair yapılan analizler sonucunda flört kaygısının yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguya paralel olarak Tomaç-Aslan'ın (2015) yapmış olduğu araştırmada da flört kaygısının yaşa göre farklılaşmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Üniversite dönemindeki bireylerin yaşadıkları gelişimsel süreçler ve flört ilişkileriyle ilgili beklentiler benzer olabilmektedir. Ergenlik sonrası dönemdeki tüm bireyler flört ilişkilerini etkileyen benzer baskılara maruz kalabilmektedir (Arnett, 2000). Ayrıca flört ilişkilerinde yaşanan kaygı durumu biyolojik açıdan ziyade bağlanma stilleri gibi psikososyal değişkenlerden daha fazla etkilendiği söylenebilir (Shaver ve Mikulincer, 2002). Buna göre flört kaygısının yaştan bağımsız bir durum olduğu, her yaşta ele alınması gerektiği düşünülebilir. Yine bu araştırmada yer alan katılımcıların yaş aralığı belirli bir çerçevede sınırlı kalmıştır. Yaşın etkisini daha detaylı incelemek için daha geniş bir aralıkta bireylerle çalışma yapılması gerekmektedir.

Flört kaygısının sınıf düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğine dair yapılan analizler sonucunda flört kaygısının puan ortalamalarının sırasıyla 2. sınıf, 3. sınıf, 4. sınıf ve 1. sınıf olduğu ancak bu puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatür incelendiğinde bu bulgunun ele alındığı başka bir araştırmaya rastlanmamıştır. Literatürde flört kaygısı için sınıf değişkeninin ele alınmamasının nedeni olarak bu değişkenin flört ilişkileri üzerindeki etkisinin sosyal bağlam gibi dolaylı faktörlerle birlikte etkili olabileceğini düşündürmektedir. Bowlby' a göre (1979) flört kaygısı düzeyleri çocuğun erken dönemdeki içsel temsillerine dayandığından sınıf düzeyine bağlı olarak değişmeyeceği düşünülmektedir. Sınıf düzeyi değişkeninin yaş değişkeni ile paralelliği düşünüldüğünde, her iki değişkenin de flört kaygısı ile ilişkisinin olmaması içsel temsil süreçlerinin erken dönem yaşantılarında gelişmesiyle açıklanabilir. Yine üniversite dönemine bakıldığında bireylerin flört ilişkisi anlamında deneyim kazandığı ancak bu deneyimlerin sınıf düzeyi ile doğrudan bağlantısı olmayan bir süreç olduğu söylenebilir. Flört kaygısı, daha çok bağlanma stilleri, bireysel özellikler gibi faktörlerle açıklanabilmektedir (Shaver ve Mikulincer, 2002). Ayrıca bu araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sınıf düzeylerine göre dağılımlarında heterojenlik bulunmaması nedeniyle flört kaygısının sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği söylenebilir.

Flört kaygısının algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair yapılan analizler sonucunda; sosyoekonomik düzeyi çok düşük olan katılımcıların, sosyoekonomik düzeyi yüksek olan katılımcılardan farklılaştığı ve sosyoekonomik düzeyi orta olan katılımcıların, sosyoekonomik düzeyi yüksek olan katılımcılardan anlamlı bir şekilde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Tomaç-Aslan'ın (2015) yapmış olduğu araştırmada gelir seviyesi düştükçe flört kaygısı seviyesi artmaktadır. Elde edilen bulgular ve literatürde var olan sonuçlar birlikte göz önüne alınıp değerlendirildiğinde gelir seviyesine bağlı olarak flört kaygısının yaşanması sosyal karşılaştırma teorisine bağlı olarak değerlendirilebilir. Morry ve Sucharyna'ya göre (2016; 2019) birey flört ilişkisi içerisindeyken kendisini başkalarıyla karşılaştırmakta buna bağlı olarak kendi bilişsel yorumları çerçevesinde flört ilişkilerinde bağlılık, ilişki tatmini ve mutluluk gibi diğer değişkenlere aracılık etmektedir. Algılanan sosyoekonomik seviyesi düşük olan bireyler flört ilişkilerinde daha iyi koşullara veya daha başarılı ilişkilere sahip olan bireylerle kendilerini karşılaştırabilir. Bu kıyaslama, yetersizlik hissine neden olabilir ve bireyde sosyal dışlanma korkusu meydana gelebilir. Bu durum, bireylerin flört kaygısını arttırarak

ilişki içinde daha güvensiz ve kaygılı hissetmelerine neden olabilir.

Üniversite öğrencilerinin flört kaygısı düzeylerinin yaş, cinsiyet, flörtün olup olmaması, algılanan sosyoekonomik düzey, fiziksel istismar, duygusal istismar, cinsel istismar, fiziksel ihmal, duygusal ihmal tarafından yordanmasının incelenmesine dair yapılan analizler sonucunda cinsiyet, flörtün olup olmaması, algılanan sosyoekonomik düzey, duygusal istismar, duygusal ihmal birlikte flört kaygısı düzeyleri ile yüksek düzeyde ve anlamlı bir ilişki vermektedir. Duygusal istismar, bireylerin çocukluk döneminde maruz kaldığı eleştiri ve değersizlik hissettiren durumları içermektedir. Bu olumsuz deneyimler bireyin benlik algısına zarar vermekte ve yetişkinlikte flört ilişkilerinde daha yüksek düzeyde kaygı yaşamasına neden olabilmektedir. Yani kısacası çocuklukta yaşanan duygusal istismar bireyin ilişki anlayışını şekillendirmekte bu durum da flört bağlamında kaygıyı arttırabilmektedir (Perry ve Pollard, 1998). Duygusal ihmal ise bireyin sevgi ve destekten yoksun bırakıldığı durumlardır. Bu durumlar bireyin güven algısını yıktığı için flört ilişkilerinde güvensizlik ve kaygıya yol açabilmektedir (Egeland ve Sroufe, 1981). Araştırmanın sonuçları da literatürde yer alan bu bulguyu desteklemektedir. Bu bulguya paralel olarak Kalkan ve Özbek'in (2011) yapmış olduğu araştırmadaki aşamalı çoklu regresyona göre duygusal kötüye kullanım flört kaygısını anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Çocuklukta yaşanan örselenme yaşantıları bireyin var olan şemalarını yıkıcı hale getirir, bütünlüğünü bozar, çocukta birtakım olumsuz duygulanımların meydana gelmesine ve bunu gelecek ilişkileri için kullanmaya hazır hale gelmesine neden olur (Bowlby, 1979; Egeland ve Sroufe, 1981). Yine çocuğun bakım verenleri veya çevresinde var olan kişilerle girmiş olduğu olumsuz deneyimlerle çocuk etrafındaki bireylere karşı kaygılı-kaçıngan bağlanmasını sürdürür (Flaherty ve Richman, 1989; Main ve Hesse, 1990). Üniversite öğrencilerinin çocukluk dönemindeki örselenme yaşantılarının flört kaygısını yordaması, çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının etkisi ile ilişki anlayışının temelden bozularak ilişkilere yansıması, duygu düzenlemede bozuklukların meydana gelmesi ve bunun sonucunda da flört kaygısının meydana gelmesini düşündürmektedir (Perry ve Pollard, 1998; Shaver ve Mikulincer, 2002). Flört kaygısı düzeyleri için bireyin cinsiyet, flörtün olup olmaması, algılanan sosyoekonomik düzey, çocukluk dönemi örselenme yaşantıları ve alt boyutlarını (duygusal istismar, duygusal ihmal) ele alıp değerlendirmek önem arz etmektedir. Fiziksel istismar ve cinsel istismar açısından değerlendirildiğinde ise bireylerde genellikle örselenme yaşantıları sonrasında dolaylı etkiler meydana gelebilmektedir. Bu açıdan flört ilişkilerindeki kaygı düzeylerini anlamlı bir şekilde açıklayamadığı söylenebilir (Perry ve Pollard, 1998).

Araştırma sonuçlarından yola çıkılarak araştırmacı ve uygulayıcılara aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

Bu araştırmada araştırmaya katılan katılımcılar Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir ilde öğrenim gören üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmanın farklı bölgelerdeki katılımcılar ve farklı üniversitelerdeki katılımcılar için yapılarak daha kapsamlı bir çalışma yapılması önerilebilir. Yine bölgesel sosyokültürel farklılıklar bireylerin flört ilişkilerindeki algılarını etkileyebileceği için bölgesel açısından daha detaylı bir çalışma yapılması önerilmektedir. Bu araştırmadan hareketle duygusal istismar ve duygusal ihmalin flört kaygısı düzeylerini yordaması göz önünde bulundurulduğunda, çocukluk dönemi örselenme yaşantılarına maruz kalmış bireyler için duygu düzenleme becerileri için psikoeğitim programları okul psikolojik danışmanları tarafından uygulanabilir. Bu psikoeğitim becerileri kapsamında duyguları tanıma, farkındalık, duygu yönetimi, duygu düzenleme, duyguları ifade etmeye yönelik bireysel veya grupsal çalışmalar yapılabilir. Bilişsel davranışçı terapi kapsamında; birey üzerindeki duygusal istismar ve ihmalin etkilerini azaltmak için bireyin özellikle flört kaygısı için olumsuz otomatik düşünceleri incelenebilir ve alternatif düşünceler üretilebilir. Ayrıca duygu düzenleme becerilerini geliştirmeye yönelik mindfulness temelli bilişsel davranışçı terapi programları uygulanabilir. Yapılan bu müdahalelerin çocukluk dönemi örselenme yaşantıları üzerindeki etkisi uzun vadede incelenebilir. Yine bilişsel davranışçı terapi gibi birçok kuram üzerinde flört kaygısını azaltmaya yönelik teknikler geliştirilmeye devam edilmelidir. Önleyici müdahaleler kapsamında anaokulu, ilkokul, ortaokul yıllarındaki çocukların ebeveynlerine yönelik ruh sağlığı çalışanları tarafından çocukluk dönemi örselenme yaşantılarının etkisini anlatan psikoeğitim programları verilebilir. Bu araştırmanın sonucuna göre kadın katılımcıların flört kaygısı düzeylerinin daha yüksek düzeyde olmasından hareketle kadınların güven alanlarını sağlayabilecekleri destek grupları ve atölyeler ruh sağlığı çalışanları tarafından düzenlenebilir. Bu araştırmanın sonucuna göre flörtü olmayanların flört kaygısı düzeyleri flörtü olanlara kıyasla daha yüksek düzeyde olmasından hareketle flört kaygısı düzeyleri yüksek olan flörtü olmayan bireyler için grupla psikolojik danışma, sosyal beceri geliştirme programları ruh sağlığı çalışanları tarafından düzenlenebilir. Çocukluk dönemi örselenme yaşantıları ve flört kaygısı üzerine çalışan ruh sağlığı çalışanlarının örselenme yaşantılarına yönelik müdahale becerileri, teknikleri üzerinde yetkin olmaları için eğitimler almaları sağlanabilir. Bu eğitimler mindfulness, BDT, kaygı yönetimi gibi alanlar olabilir. Üniversitelerde flört kaygısı ve dönemi örselenme yaşantılarının etkileri hakkında bilinçlendirmek amacıyla seminerler düzenlenebilir. Bu seminerlerde flört kaygısı ne olduğu, etkilerinin neler olduğu, sağlıklı ilişkilerin nasıl kurulacağı hakkında bilgi verilebilir. Üniversite psikolojik danışma merkezlerinde flört kaygısı yaşayan öğrencilere yönelik grup

terapileri düzenlenebilir. Flört kaygısı, kültürel farklılıklar dikkate alınarak geniş bir kapsamda incelenebilir. Flörtleşme için günümüz dijital çağ araçlarından biri olan sosyal medyanın flört ilişkilerine etkisi incelenebilir.

5. Sınırlılıklar

1. Bu araştırma Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir devlet üniversitesinde öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu durum elde edilen verilerin genellebilirliğini sınırlandırmaktadır.
2. Araştırma yalnızca üniversite dönemindeki öğrenciler ile yürütülmüştür.
3. Araştırmada veri toplama araçları olarak araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu, güvenirliği ve geçerliği kanıtlanmış diğer araştırmacılar tarafından geliştirilen flört kaygısı ölçeği ve çocukluk dönemi örslenme yaşantıları ölçeği kullanılmıştır.

Not: Bu çalışma 2024 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programında kabul edilmiş yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar

Arkowitz, H., Hinton, R., Perl, J. ve Himadi, W. (1978). Treatment strategies for dating anxiety in college men based on real-life practice. *The Counseling Psychologist*, 7(4), 41-46.

Arnett, J. J. (2000). Emerging Adulthood: A Theory of Development from The Late Teens through The Twenties. *American Psychologist, 55*(5), 469-480. doi: 10.1037/0003-066X.55.5.469

Barroso-Corroto, E. Cobo-Cuenca, A. I., Laredo-Aguilera, J. A., Santacruz-Salas, E., Pozuelo-Carrascosa, D. P., Rodríguez-Cañamero, S. … Carmona-Torres, J. M. (2023). Dating violence, violence in social networks, anxiety and depression in nursing degree students: A cross-sectional study. *Journal of Advanced Nursing*, *79*(4), 1451-1463. doi: 10.1111/jan.15170

Bayhan, P. ve Işıtan, A. G. S. (2010). Ergenlik döneminde ilişkiler: Akran ve romantik ilişkilere genel bakış. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *20*(20), 33-44.

Bhochhibhoya, S., Maness, S. B., Cheney, M. ve Larson, D. (2021). Risk factors for sexual violence among college students in dating relationships: An ecological approach. *Journal of interpersonal violence*, *36*(15-16), 7722-7746. doi: 10.1177/0886260519835875

Bowlby, J. (1979). The bowlby-ainsworth attachment theory. *Behavioral and Brain Sciences*, *2*(4), 637-638. doi: 10.1017/S0140525X00064955

Can, A. (2019). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi* (7.bs.). Ankara: Pegem.

Centers for Disease Control and Prevention. (CDC, 2022). Violence Prevention: Child Abuse and Neglect. Erişim adresi:https://www.cdc.gov/violenceprevention/childabuseandneglect/

Comrey, A.L. ve Lee, H.B. (1992). *A First Course in Factor Analysis (2nd ed.).* Lawrance Erlbaum Associates.

Chorney, D. B. ve Morris, T. L. (2008). The changing face of dating anxiety: Issues in assessment with special populations. *Clinical Psychology: Science and Practice*, *15*(3), 224.

Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). Sage Publications.

Çiftci, Z. (2018). *Üniversite öğrencilerinin algıladıkları anne baba tutumları ve flört kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

Çiftci, Z. ve Gülaçtı, F. (2019). Üniversite öğrencilerinin algıladıkları anne baba tutumları ve flört kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, *11*(18), 1282-1309. doi: 10.26466/opus.553036

Dattilo, T. M., Fisher, R. S., Traino, K. A., Roberts, C. M., Lehmann, V., Chaney, J. M. ve Mullins, L. L. (2022). Dating anxiety during the global COVID-19 pandemic: Implications for college students. *Translational Issues in Psychological Science*, *8*(3), 352. doi: 10.1037/tps0000307

Eagly, A. H. ve Wood, W. (2012). *Social Role Theory.* In P. Van Lange, A. Kruglanski & E. T. Higgins (Eds.), Handbook of Theories of Social Psychology (Vol. 2, pp. 458-476). Sage Publications.

Egeland, B. ve Sroufe, L. A. (1981). Attachment and early maltreatment. *Child Development*, *52*(1), 44-52.

Eyisoylu, E. ve Erdem, G. (2023). Adverse childhood experiences and romantic relationship satisfaction of Turkish emerging adults: The role of dyadic coping. *International Journal of Systemic Therapy*, *34*(4), 333-358. doi: 10.1080/2692398X.2023.2229712

Festinger, L. (1954). A Theory of Social Comparison Processes. *Human Relations*, *7*(2), 117-140.

Flaherty, J. A. ve Richman, J. A. (1986). Effects of Childhood Relationships on The Adult's Capacity to Form Social Supports. *The American Journal of Psychiatry*, *143*(7), 851-855.

Gallardo-Escudero, A., Muñoz Alférez, M. J., Planells del Pozo, E. M. ve López Aliaga, I. (2015). La etapa universitaria no favorece el estilo de vida saludable en las estudiantes granadinas. *Nutrición Hospitalaria*, *31*(2), 975-979. doi: 10.3305/nh.2015.31.2.8303

Geçtan, E. (1994). *İnsan Olmak*. İstanbul: Remzi.

Glickman, A. R. ve La Greca, A. M. **(**2004). The dating anxiety scale for adolescents: Scale development and associations with adolescent functioning. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33, 566–578. doi: 10.1207/s15374424jccp3303_14

Hope, D. A. ve Heimberg, R. G. (1990). *Dating Anxiety*. In H. Leitenberg (Ed.), Handbook of social and evaluation anxiety (pp. 217–246). Plenum Press. doi: 10.1007/978-1-4899- 2504-6_8

Kalkan, M. (2008). Dating anxiety in adolescents: Scale development and effectiveness of cognitive-behavioral group counseling. *Eurasian Journal of Educational Research*, *32*, 55-68.

Kalkan, M. ve Özbek, S. K. (2011). Çocukluk çağı örselenme yaşantıları ergenlerdeki flört kaygısını yordar mı?. *Çocuk ve Ruh Sağlığı Dergisi*, *18*(1), 35-44.

Karasar, N. (2022). *Bilimsel Araştırma Yöntemi.* Ankara: Nobel.

La Greca, A. M. ve Mackey, E. R. (2007). Adolescents' anxiety in dating situations: The potential role of friends and romantic partners. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, *36*(4), 522-533. doi: 10.1080/15374410701662097

Main, M. ve Hesse, E. (1990). *Parents' Unresolved Traumatic Experiences Are Related to Infant Disorganized Attachment Status: Is Frightened and/or Frightening Parental Behavior The Linking Mechanism?* In M. T. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in The Preschool Years*: *Theory, Research and Intervention* (pp. 161–182). University of Chicago Press.

Maral, S. ve Koçtürk, N. (2022). *Çocuk İhmali* (ed. Betül Ulukol ve Nilüfer Koçtürk) (1.bs.). Nobel: Ankara

McClure, M. M. ve Parmenter, M. (2020). Childhood trauma, trait anxiety, and anxious attachment as predictors of intimate partner violence in college students. *Journal of Interpersonal Violence*, *35*(23-24), 6067-6082. doi: 10.1177/0886260517721894

McDonald, L. (2022). Flirting. In *The Routledge Handbook of Philosophy of Sex and Sexuality* (pp. 207-217). Routledge.

Morgan, C.T. (2015). *Psikolojiye Giriş* (ed. Sirel Karakaş ve Rüzkan Eski) (21. bs.). Konya: Eğitim.

Morry, M. M. ve Sucharyna, T. A. (2016). Relationship social comparison interpretations and dating relationship quality, behaviors, and mood. *Personal Relationships*, *23*(3), 554-576. doi: 10.1111/pere.12143

Morry, M. M. ve Sucharyna, T. A. (2019). Relationship social comparisons in dating and marital relationships: Adding relationship social comparison interpretations. *The Journal of Social Psychology*, *159*(4), 398-416. doi: 10.1080/00224545.2018.1498826

Odacı, H. ve Kalkan, M. (2010). Problematic Internet use, loneliness and dating anxiety among young adult university students. *Computers & Education*, *55*(3), 1091-1097. doi: 10.1016/j.compedu.2010.05.006

Ozdemir, N. ve Sahin, S. K. (2020). The impact of childhood traumatic experiences on self-esteem and interpersonal relationships. *Psychiatry and Behavioral Sciences*, *10*(4), 185-185. doi: 10.5455/PBS.20200502025907

Perry, B. D. ve Pollard, R. (1998). Homeostasis, Stress, Trauma, And Adaptation: A Neurodevelopmental View of Childhood Trauma. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, *7*(1), 33-51.

Rizvi, M. S., Tram, J. M. ve Bergström, B. (2022). Fear of rejecting others: An overlooked construct in dating anxiety. *The Family Journal*, *30*(1), 44-49. doi: 10.1177/10664807211021969

Sarah, W., Eliza, M., Amanda, D. ve Michael, R. (2013) Committed Dating Relationships and Mental Health Among College Students, *Journal of American College Health*, *61*(3), 176-183, doi: 10.1080/07448481.2013.773903

Shaver, P. R. ve Mikulincer, M. (2002). Attachment-Related Psychodynamics. *Attachment & Human Development*, *4*(2), 133-161.

Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. ve Ullman, J. B. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6. bs.). Pearson: Boston.

Tomaç-Aslan, O. (2015). *Ergenlikte Flört Kaygısının Yordanması.* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Truant, G. S., Herscovitch, J. ve Lohrenz, J. G. (1987). The Relationship of Childhood Experience to The Quality of Marriage. *The Canadian Journal of Psychiatry*, *32*(2), 87-92.

World Health Organization. (WHO, 2022). Child Maltreatment. Erişim adresi: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment.

World Health Organization. (WHO, 2022). Violence aganist Children. Erişim adresi: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children

Yazgan İnanç, B., Kılıç Atıcı, M., Bilgin, M. ve Gürkan, S. B. (2019). *Gelişim Psikolojisi II*: *Yetişkinlik, Yaşlılık ve Ölüm* (1.bs.). Ankara: Pegem Akademi.

Yonar, S. ve Demir, İ. (2020). Beliren yetişkinlerde romantik yalnızlığın yordanmasında bağlanma ve flört kaygısının rolü. *JRES*, 7(2), 517-542.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun tarih 07/12/2023 sayı 30 ve karar 03 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Suriyeli Göçmenlerin Göç Süreci Ve Rotaları: Kilis Örneği

Migration Process and Routes of Syrian Immigrants: the Example of Kilis

Ömer Faruk İNCİLİ[1]

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kilis, Türkiye, ofarukincili@kilis.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-0698-8801*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
10.09.2024
Kabul/Accepted:
08.11.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1546798

Anahtar Kelimeler:
Göç, Kilis, Suriyeli Göçmenler

ÖZ

Suriyeli göçmenlerle ilgili çalışmalar son yıllarda çeşitlenmekte ve sayıca artış göstermektedir. Bu çalışmada Suriye'deki iç savaşla beraber meydana gelen göç sürecinde etkili olan motivasyonlar, deneyimler, rotalar ve planlanan diğer göç düşünceleri ele alınmıştır. Bu çalışmadaki amaç Kilis'teki Suriyeli göçmenlerin göç deneyimleri ve yapısında etkili olan dinamikleri ve süreçleri ortaya koymaktır. Bu kapsamda öncelikle göç öncesi durum ve göç motivasyonunu oluşturan itici ve çekici etkenler ele alınmıştır. Sonrasında göç deneyimi açısından göçün kaynak noktaları, biçimi, sınır geçiş şekli, süresi, maliyeti ve yasadışı organizatörler değerlendirilmiştir. Göç rotaları olarak sınır geçişinde kullanılan kilit noktalar katılımcı ifadelerinden yola çıkılarak belirlenmiş ve haritalandırılarak coğrafi ilişkiler kurulmuştur. Ayrıca göç sürecinin geleceği açısından geriye dönüş göç düşünceleri ve göçün basamaklanma olasılıkları göçmen katılımcıların belirtmiş olduğu ifadelerden hareketle belirlenmiştir. Çalışmada 40 Suriyeli göçmen katılımcıya daha önceden hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu yüz yüze uygulanmıştır. Çalışmada önemli veri toplama tekniklerinden biri olan ve araştırılan konu hakkında derinlemesine bilgi elde edilmesini sağlayan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen metinler eş zamanlı kodlama ile içerik analizine tabi tutulmuştur. Sonuç olarak kitlesel, ani, plansız ve zorunlu olarak tanımlanan bu göçün mekâna yansıyan yönleri bulunmaktadır. Türkiye'de nüfusuna kıyasla en fazla göçmen nüfusun yaşadığı il olan Kilis bu yönüyle bir göç laboratuvarı durumundadır.

Keywords:
Migration, Kilis, Syrian Migrants

ABSTRACT

Studies on Syrian immigrants have diversified and increased in number in recent years. The aim of the study is to reveal the dynamics and processes that are effective in the migration experiences and structure of Syrian immigrants in Kilis. In this context, first of all, the pre-migration situation and the push and pull factors that constitute the migration motivation were addressed. Then, in terms of the migration experience, the source points of migration, its form, the border crossing method, its duration, its cost, and illegal organizers were evaluated. In addition, the thoughts of returning to migration and the possibility of migration cascading were determined based on the statements made by the immigrant participants in terms of the future of the migration process. The qualitative research method, which is one of the important data collection techniques and allows for in-depth information to be obtained about the subject under investigation, was used in the study. A semi-structured interview form prepared in advance was applied to 40 Syrian immigrant participants. The texts obtained were subjected to content analysis with simultaneous coding. As a result, this migration, which is defined as mass, sudden, unplanned and forced, has dramatic aspects and aspects reflected in the space.

Atıf/Citation: İncili, Ö. F. (2025). Suriyeli Göçmenlerin Göç Süreci Ve Rotaları: Kilis Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-18
Sorumlu yazar/Corresponding author: Ömer Faruk İNCİLİ, ofarukincili@kilis.edu.tr

1. Giriş

Göç, daimi ya da geçici olarak insanların yaşadıkları mekândan başka bir yerleşim sahasına yerleşmek üzere yapılan bir yer değiştirme hareketi olarak tanımlanabilir (İçduygu ve Ünalan, 1998, s. 38; Keleş, 1998, s. 58; Ünalan, 1998, s. 91; Tümertekin ve Özgüç, 2002, s. 308; Çağlayan, 2008, s. 301-302; Giddens, 2008, s. 570; Özgür ve Yasak, 2009, s. 40; Gül ve Ergun, 2012, s. 281; Karpat, 2013, s. 71; Tümtaş ve Ergun, 2016; İncili, 2023, s. 13-14). Nedeni ne olursa olsun göç sürecinin temelinde yer değiştirme yer alır. Ancak göçü sadece yer değiştirme hareketi olarak görmekte doğru değildir. Göçün aynı zamanda siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve mekânsal boyutları da söz konusudur.

Göç çalışmaları akademik açıdan birçok farklı disiplin ve bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu geniş akademik yazın çoğunlukla göçmenliğe yol açan faktörler ve göçmenlerin karakteristik özellikleri; göçmenliğin artışı ve yayılışı, göçmenlerin vardıkları ülkelere uyum sağlama süreçleri; göçmenlik ve toplumsal cinsiyet ilişkisi; hedef ülkedeki nüfusun göçmenlere karşı tutumları ve yaklaşımları gibi çeşitli bağlamlarda ele alınmıştır (Acar, 2021, s. 189-190). Uluslararası literatürde göç batı toplumlarında çokça çalışılmış konulardandır. Uluslararası göç kuramları da bu çalışmaların neticesinde ortaya çıkmıştır. Ancak son 15 yıl içinde Ortadoğu'da artan nüfus hareketliliği göç çalışmalarının bu bölgeye kaymasına neden olmuştur.

Çalışma Suriye'deki iç savaş sebebiyle ortaya çıkan ulus aşırı zorunlu göç sürecini ele almaktadır. Mülteci/sığınmacı/göçmen hareketliliğinin hikâyesinde 5 önemli aşama bulunmaktadır. Bu aşamalar, yerinden edilme, ulusal sınır aşımı, bir ülkeye varma, bir kente varma ve yerleşme şeklindedir (İncili, 2023, s. 24). Bu çalışma Suriyeli göçmenlerin yerinden edilme, göç motivasyonları, sınır aşımı ve göç rotaları üzerinden şekillendirilmiştir.

Türkiye'de Suriye kaynaklı göç literatüründe kavramsal çelişkiler sıklıkla görülmektedir. Nitekim çeşitli çalışmalarda Suriyeliler mülteci (Cengiz, 2020; Bal Kızılhan, 2019; Ihlamur-Öner, 2014; Kap, 2014), sığınmacı (Türkoğlu ve Elmastaş, 2023; Bayır ve Aksu, 2020; İncili ve Akdemir, 2016; Orhan ve Gündoğar, 2015;), göçmen (Çağlayan, 2015), misafir (Sezen vd., 2018), geçici koruma kapsamındakiler (Korkmaz, 2017) şeklinde yer almaktadır. Türkiye'de yaşamlarını sürdüren Suriyeliler Türkiye'nin 1951 Cenevre Anlaşmasında koymuş olduğu coğrafi çekinceden (sadece Avrupa'dan gelenleri kapsayan) dolayı geçici koruma altında bulunmaktadırlar. Bu bağlamda düşünüldüğünde hukuki olarak mülteci kavramı kullanılamamaktadır. Sığınmacı kavramı ise mülteci olmak için başvuru yapmış ancak mültecilik başvurusu henüz karara bağlanmamış ve geçici bir süre koruma altında bulunan kişiler için kullanılmaktadır (Bulut ve Akın, 2020, s. 13; Gülerce ve Demir, 2021, s. 189). Dolayısıyla mülteci ve sığınmacı kavramları Suriyeli göçmen nüfus için kullanılamayan iki kavramdır. Suriyeli göçmenlerin hukuki statüleri ise tam olarak 2014 yılında çıkarılan "Geçici Koruma Yönetmeliği" ile mümkün olmuştur. Bu yönetmelik yayınlanana kadar Türkiye'deki sığınmacılar herhangi bir hukuki statüye sokulmaktan çok hükümet kararı doğrultusunda yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Ağır ve Sezik, 2015, s. 105). Bu çalışmada ise göçmen kavramı kullanılmıştır. Çünkü katılımcılar arasında Suriye'den göç etmiş, ancak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını almış kişiler de yer almıştır. Bu nedenle "geçici koruma kapsamındaki" kavramı yerine "Suriyeli göçmenler" kavramı tercih edilmiştir.

Suriyeli göçmenler ilk olarak 2011 yılının Nisan ayında Türkiye'ye giriş yapmaya başlamışlardır. Türkiye, bu tarihten itibaren Suriyelilere yönelik açık kapı politikası uygulayacağını ifade ederek 100 bin kişinin kritik eşik olduğunu dile getirmiştir. Ancak devam eden göç dalgası bu beklentinin çok ötesinde gerçekleşmiştir (Orhan ve Gündoğar, 2015, s. 2; Ağır ve Sezik, 2015, s. 96). Hiç kimsenin kaçtığı ülkeye geri dönmeye zorlanmaması ve barınma başta olmak üzere tüm insani ihtiyaçların devlet eliyle sunulması gibi önemli ilkeleri barındıran (Ihlamur-Öner, 2014, s. 44) bu göç politikası ilk kez 1989 yılında Bulgaristan'dan kaçan soydaşlara uygulanmış, ancak beklenenden yoğun bir geçişin yaşanması dolayısıyla üç ay gibi kısa bir süre sonunda sonlandırılmıştır (Çatır, 2015, s. 223-228; Özaslan, 2023; İncili, 2023, s. 35). Türkiye'nin Suriyelilere yönelik sınırda izlediği göç politikasının iki ana evresi vardır (Bayır ve Aksu, 2020, s. 336). Birinci evre açık kapı politikası olup, 29 Nisan 2011 tarihinde Cilvegözü sınır kapısından yaklaşık 250 kişilik Suriyeli öncü göçmenin giriş yapmasıyla başlamıştır (Özaslan, 2023). Ancak uygulanan politika sonucu Suriyeli nüfusun aşırı derecede artışı, sınır kapılarının adeta göçü teşvik eder hale gelişi, Avrupa'ya ulaşmak isteyen savaş mağduru olmayan grupların da bu koridoru kullanmaya başlaması, marjinal grupların ve illegal ekonominin de bu sistemi kullanması açık kapı politikasının değişimini zorunlu kılmıştır (İncili, 2023, s. 15). Dolayısıyla 2016 yılında Suriye sınırına duvar örülmesiyle açık kapı politikasına son verilmiştir. Ayrıca Suriye'nin kuzeyinde güvenli

bölgeler oluşturulmak suretiyle Suriyeli göçünü engelleme ve geriye göçü teşvik etme hedeflenmiştir (Özbey, 2022, s. 724).

Suriye'den iç savaş nedenli güvenlik, korku, ekonomik ve siyasi baskılardan dolayı Türkiye'ye yapılan göç "zorunlu, kitlesel, ulusaşırı" olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu göç özelliği gereği plansız, hazırlıksız, düşük motivasyonlu, kitlesel ve ani olarak ortaya çıkmıştır. Göçün süreci ve rotası da belirtilen özelliklere istinaden sorunlu olmuştur. Kilis-Suriye sınır hattı 111 km olup önemli topografik engebelerin bulunmadığı sade bir coğrafyadır. Dolayısıyla sınır geçişlerinde göçmenleri zorlayacak fiziki bir engel bulunmamaktadır. Katılımcıların %60'ının yasadışı yollardan sınırı geçerek Kilis'e yerleşmeleri çalışma sahasının fiziki coğrafya özellikleri (yükselti farkı azlığı, düşük eğim derecesi) ve beşeri coğrafya özelliklerinden (yerleşme özellikleri, yasadışı sınır yolları, coğrafi bilinirlik, uygulanan politika) kaynaklanmıştır.

Suriyeli nüfusun göçü kuramsal olarak tek bir kuram ya da disiplinle açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu göç sürecinin karmaşık yapısı karma bir analiz biçimini gerekli kılar. Nitekim uluslararası göç yazını; göçe neden olan koşullar, göç tipolojileri, süreç, aktörler ve sonuçları açısından farklı araştırma odakları ve kuramsal yaklaşımları ile disiplinler arası bir nitelik kazanmıştır (Bal Kızılhan, 2019). Uluslararası göç kuramları pek çok teorisyen tarafından makro, mezo ve mikro düzeylerde ele alınmıştır. Faist (2000) mikro düzey (itme-çekme faktörleri, neo-klasik mikro göç teorisi, davranışsal modeller, sosyal sistemler teorisi), mezo düzey (sosyal sermaye teorisi, kurumsal kuram, ağ teorisi, kümülatif nedensellik kuramı, işgücü göçünün yeni ekonomi kuramı) ve makro düzey (neo-klasik makro göç teorisi, göç sistemleri, ikili işgücü piyasası kuramı, dünya sistemleri kuramı ve mobilite geçişliliği) olarak göç kuramlarını sınıflandırmıştır (Aktaran, Bal Kızılhan, 2019, s. 23).

Suriyeli göçmen nüfusun Türkiye'ye olan kitlesel göç süreci Ravenstein'in göç kanunlarına göre ele alındığında "göçler genellikle kısa mesafelidir" kuralına uygun gerçekleşmiştir. Kilis Suriyeli göçmenler tarafından coğrafi yakınlık sebebiyle tercih edilmiştir. Ravenstein'in belirttiği diğer önemli bir husus ise göç basamaklarıdır. "Kentlere yerleşen göçmenler zamanla farklı kentlere yönelerek göç basamakları meydana getirir" şeklindeki ifade göçün birinci basamağı olan Kilis'ten diğer kentlere doğru göç sürecinin devam edeceğini ifade eder. Stouffer kesişen fırsatlar kuramında göç olgusunu matematiksel ve istatistiksel önermelerle inceler ve göçü fırsatlara erişim şeklinde ifade eder. Bu göç sürecinde göç mesafesi, göç imkânları ve göç imkânlarının yoğunluğu etkilidir. Bu fırsatların çokluğu o yeri göçmenlerin hedef bölgesi haline getirir (Stouffer, 1940, s. 846-848). Suriyeli göçmenlerin Kilis'e göç sürecinde coğrafi yakınlık, önceden bilinirlik, kaynak ülkeye yakınlık ve kültürel benzerlik kullanmış oldukları fırsat yapılarını meydana getirir. Everett Lee'nin itme-çekme kuramında kaynak ve varış bölgesiyle ilişkili faktörler, araya karışan engeller ve bireysel gerekçeler şeklinde dört temel faktör ortaya koymuştur (1966, s. 50). Suriyeli göçmenlerin kaynak ülkede yaşadıkları sorunlar (güvenlik, çatışma, korku, işsizlik, askere alınma korkusu, siyasi baskılar) göç sürecinin itici etkenlerini meydana getirmiştir. Göçmenlerin Türkiye ve Kilis'e göç sürecinde ülkenin ve kentin sunmuş olduğu avantajlar ise çekici unsurları meydana getirmiştir. Suriyelilerin göç sürecini açıklayan diğer bir yaklaşım network (ağlar) göç teorisidir. Bu teori göç edecek kişilerin göç edilecek yerde ortak köken, soydaşlık veya arkadaşlık bağlarının yer almasından kaynaklanan bir yapıyı ifade eder. Bu ağlar sayesinde göç etmek isteyen kişiler daha rahat hareket ederek göçe teşvik edilmiş olunur. Bu ağlar aynı zamanda insanların sıkıntılı anlarında çözüm bulabilecekleri ya da iş edinme noktasında faydalanabilecekleri bir toplumsal sermayedir (Abadan-Unat, 2002, s. 18; İncili, 2023, s. 27). Suriyeli göçmenlerin Kilis'e göç sürecinde ağ ilişkilerinin çok etkili olduğu görülmektedir. Göç motivasyonu, göç süreci, göç rotaları, göç basamakları ve göç sonrası yaşamda ağ ilişkilerinin varlığı hissedilmektedir.

Bu çalışmada Suriye'deki iç savaşla beraber meydana gelen göç sürecinde etkili olan motivasyonlar, deneyimler, rotalar ve gelecek göç süreçleri ele alınmıştır. Çalışmanın amacı Kilis'teki Suriyeli göçmenlerin göç deneyimleri ve yapısında etkili olan dinamikleri ve süreçleri ortaya koymaktır. Suriyeli göçmenlerle ilgili yapılmış çalışmalarda ağırlık göç nedenleri, göç deneyimi, varılan noktada meydana gelen değişimler ve sorunlar üzerinedir. Bu çalışmada ise literatürde var olan çalışmalardan farklı olarak sınır geçişinin nasıl ve hangi rotalar kullanılarak yapıldığı ortaya konulmuştur. Nüfusuna oranla Türkiye'de en yoğun Suriyeli nüfusun yaşadığı ve Suriyeli göçmenlerin ilk durak noktası durumunda olan Kilis bir göç laboratuvarıdır. Bu karmaşık ve dünyada nadir rastlanan göç sürecinin ilk hedef noktası olan Kilis'te yapılan bu çalışma ilgili literatüre önemli katkılar sunabilecek niteliktedir.

Çalışmadaki akışın ilk aşamasını ulusal ve uluslararası literatürden hareketle göç teori ve yaklaşımlarının değerlendirilmesi oluşturur. İkinci aşamada çalışmada kullanılan veri ve yöntem (katılımcılar, araştırma evreni, veri toplama, veri analizi) açıklanmıştır. Üçüncü aşamada uygulanan görüşme formlarından hareketle göçün motivasyonu, deneyimi, rotaları ve geleceği hakkında elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Son aşama olarak sonuç kısmı ilgili literatür ile desteklenerek ele alınmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Sorusu ve Çalışma Grubu

Bu çalışmadaki amaç Kilis'teki Suriyeli göçmenlerin göç süreçleri ve yapısını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Kilis'te yaşayan Suriyeli göçmen nüfusun göç sürecinde motivasyon kaynakları, göçün deneyimlenmesi, göç rotaları ve gelecek göç planlamaları tespit edilerek göçün geçmişi, süreci ve geleceği hakkında bulgular elde edilmiştir. Araştırmaya konu olan temel sorular şunlardır:

- Suriyeli nüfusu göçe zorlayan motivasyon kaynakları nelerdir?
- Göçmenlerin hedef ülke ve hedef yerleşme seçiminde etkili olan dinamikler nelerdir?
- Göç deneyiminde süre, maliyet, organizasyon ve sınır geçiş şekli nasıldır?
- Göç yasal veya yasadışı olarak hangi rotalarda gerçekleşmiştir?
- Suriyeli göçmenlerin gelecek planları ve geri dönüş düşünceleri ne yöndedir?

Çalışma sahası olarak belirlenen Kilis, Türkiye-Suriye sınırında bulunmaktadır. Bu konum itibariyle saha Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasındaki geçiş kuşağı üzerinde bulunur. İdari yönden bugün il olan Kilis, güneyden Türkiye-Suriye sınırı, batı, kuzey ve doğudan ise Gaziantep ile çevrilidir. Bu konumu ile saha Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye arasında geçiş rotası üzerindedir. Çalışma sahası olarak Kilis'in belirlenmesinde yoğun Suriyeli nüfusun[1] varlığı birinci derecede etkili olmuştur. Ayrıca göçün kaynak noktasına yakın konumu ve göç öncesi bilinirlik çalışma sahasının belirlenmesinde etkili olmuştur. Çalışma sahasının diğer bir önemli avantajı ise göçün ilk hedef noktası ve sınır geçişinin yapıldığı bir yer olmasıdır. Bu nedenle katılımcıların büyük çoğunluğu Kilis sınırını kullanarak (35 kişi) göç sürecini deneyimlemiştir. Bu durumda sınırın Kilis kısmından nasıl ve hangi noktalardan geçildiği tespit edilerek mikro göç rotaları çizilmiştir. Bu çalışma Gaziantep, İstanbul, Ankara gibi kentlerde yapılsaydı göçmenlerin ülkeye giriş yaptığı noktalar çok farklılık gösterecekti. Bu durumda mikro göç rotalarının tespiti de zorlu hale gelecekti.

2.2. Katılımcılar

Bu çalışmada önemli veri toplama tekniklerinden biri olan ve araştırılan konu hakkında derinlemesine bilgi elde edilmesini sağlayan nitel araştırmada fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Birincil kaynaklardan veri temini yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak Kilis'te yaşayan Suriyeli göçmenlerden kaynak bölge, göç motivasyonları, göç yapısı, maliyeti, organizasyonları, illegal/yasadışı yapılar, sınır geçiş şekli, göç rotaları ve gelecek göç düşünceleriyle ilgili veri ve bulgular elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu yapısı gereği bazı sorular standartlaştırılmış, bazı sorular ise açık uçlu olarak hazırlanmıştır. 40 Katılımcıya mülakat formlarının uygulanması 30 Mayıs-30 Eylül 2023 tarihleri arasında yüz yüze yapılmıştır. Her bir katılımcıyla ortalama görüşme süresi 40 dakika sürmüştür. Katılımcılarla gönüllülük usulüne uygun olarak görüşmeler yapılmıştır. Görüşme formları araştırmacı tarafından Kilis kentinin muhtelif alanlarında bizzat uygulanmıştır. Görüşme formunun uygulanması aşamasında 96 Suriyeli göçmene gönüllü katılımcılık teklif edilmiş, ancak 35 kişi bu teklifi baştan reddetmiş ve 21 kişi ise görüşmeyi yarım bırakmıştır. Sonuçta 40 Suriyeli göçmenle görüşmeler tamamlanmıştır. Katılımcılar rastgele örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Ancak yeterli ve gönüllü katılımcı sayısına ulaşmak için sahada ulaşılan referans kişiler kullanılmıştır. Özellikle sınır geçişine yönelik sorularda katılımcılar ayrıntılı cevaplardan kaçınmışlardır. Ancak referans kişiler bu problemin aşılmasında etkili olmuştur. Katılımcıların Türkçeyi anlaşılabilir derecede konuştuklarından dolayı dil problemi yaşanmamıştır. Etik kurallar çerçevesinde araştırma bulgularında katılımcıların adı ve soyadı gibi

[1] 2023 yılı TÜİK verilerine göre Kilis kent nüfusu 121.803 kişi, Kilis il nüfusu 155.179 kişidir. 29.08.2024 tarihinde Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre Kilis iline kayıtlı geçici koruma statüsündeki nüfus 68.280 kişi ve kayıtlı Suriyeli sayısının ilde yaşayan toplam kişi sayısına oranı %30,56'dır (Kilis'e en yakın oran ise Gaziantep'e aittir %16, 57) (www.goc.gov.tr).

şahsi bilgilere yer verilmemiş, bunun yerine her katılımcıya bir kod (K-1, K-2, K-3…) verilmiştir. Araştırmaya katılım sağlayan göçmen nüfusa ait demografik ve çeşitli sosyo-ekonomik özelliklerine bakıldığında, katılımcıların büyük çoğunluğunu erkek göçmenler (32 kişi) oluşturmaktadır. Kadın göçmen sayısının (8) düşük olmasında katılımcı olarak yer almak istememeleri ve kadın göçmen nüfusa ulaşmanın zorluğundan kaynaklanmaktadır. Katılımcıların ifade ettikleri mesleklere bakıldığında en fazla inşaat işçisi (10), günlük geçici işlerle uğraşanlar (9) ve tarım işçileri (6) yer almaktadır. Ayrıca esnaf (3), tercüman (2), tamirci (1) ve öğrenci (1) yer almıştır. Kadın katılımcılar ise ev hanımı (8) olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların gelir seviyelerinin düşük olduğu görülmektedir. 20 bin TL üzeri kazanca sahip olduğunu belirten katılımcı sayısı 5'tir. 15-20 bin TL gelire sahip olan katılımcı sayısı 13, 10-15 bin TL gelire sahip olan katılımcı sayısı 10'dur. Katılımcılardan 4'ü ise gelir seviyesinin aylık 5-10 bin TL arasında olduğunu ifade etmiştir. Ev hanımları ise herhangi bir gelir durumu belirtmemişlerdir. Katılımcıların eğitim seviyelerinin düşük olduğu görülmektedir. Elde edilen veri setine göre okuryazar olmayan 3, okuryazar durumda olan 4, ilkokul mezunu 16, ortaokul mezunu 15 ve lise mezunu 2 katılımcı yer almıştır. Yaş gruplarına göre 15-24 yaş grubu 3, 25-44 yaş grubu 16, 45-64 yaş grubu 19 ve 65 yaş üzeri 2 katılımcı çalışmaya katkı sunmuştur. Medeni durumunu evli olarak belirten katılımcı sayısı 35, bekâr olduğunu ifade eden katılımcı sayısı ise 5'tir.

2.3. Veri Toplama ve Analiz

Suriyeli göçmenlerin göç süreçleri ve rotalarının Kilis örneklemi üzerinden incelenebilmesi amacıyla birincil veri kaynaklarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu veriler görüşme formundan hareketle elde edilebilmiştir. Bu amaç doğrultusunda araştırmacı tarafından katılımcıların göç deneyimlerini ortaya koyacak soru havuzu hazırlanmıştır. Bu soru havuzu ulusal ve uluslararası literatür incelenerek elde edilmiştir. Oluşturulan soru havuzunda 75 soru yer almış, ancak sonrasında konuyla yakından ilişkili olmayan sorular elenmiştir. Görüşme formundaki soruların tespiti ve test edilmesi sürecinde uzman görüşüne de başvurularak soru havuzunun etkili ve anlaşılır olması sağlanmıştır. Sorular Türkçe olarak hazırlanmış ve katılımcılara sözlü olarak sorular yöneltilmiştir. Görüşme formunun anlaşılırlık ve kullanışlılığının test edilmesi için taslak olarak hazırlanan form sahada tesadüfi olarak seçilmiş beş Suriyeli göçmene uygulanarak pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışmaya katılan göçmenler soruların anlaşılır olduğunu belirtmiş ve görüşme formu uygulama için hazır hale getirilmiştir. Hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formundaki ilk soru grubu katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerinin (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, Suriye'de ikamet edilen yer gibi) tespitine yöneliktir. Bu gruptaki sorular kısa cevaplı ve fazla zaman almayan özelliktedir. İkinci grup soru seti göç motivasyonunun şekillenmesi üzerinedir. Bu grupta göçmenleri göçe iten faktörler, göçe teşvik eden kişiler, göç kararı ve Türkiye tercihinin nedenlerine yönelik sorular yer almıştır. Üçüncü grup soru seti göç deneyimini anlamak üzerine yöneltilmiştir. Bu grupta göçün tipolojisini anlamaya yönelik sorular, göç sürecinde rehber ve aracılar, göç süresi ve göç maliyetine yönelik sorular yer almıştır. Dördüncü grup soru seti göç rotalarını tespite yöneliktir. Bu grupta göç sürecinde kullanılan yerleşmeler, Suriye sınırının terk edildiği nokta, sınır geçiş şekli ve Türkiye'ye giriş yapılan noktaların tespitine yönelik sorulara yer verilmiştir. Beşinci grup soru seti ise gelecek göç düşüncelerine yönelik sorulardır. Bu grupta Kilis'ten başka bulunulan yerler, başka bir ülkeye veya kente göç düşünceleri ve geriye göç düşüncelerinin tespitine yönelik sorulara yer verilmiştir.

Görüşme formu uygulaması yüz yüze yapılmış ve sorular araştırmacı tarafından katılımcılara okunarak katılımcıların vermiş oldukları cevaplar yazılı olarak kaydedilmiştir. Elde edilen görüşme metinleri eş zamanlı kodlama ile içerik analizine tabi tutulmuştur. Kodlamalar doğrultusunda benzer yanıtlar kendi içerisinde sınıflandırılarak nitel veriler nicel yapıya dönüştürülmüştür. Nicel yapıya dönüştürülen bu veriler bulgular kısmında tablo ve metin içerisinde ele alınmıştır. Nitel araştırma sonucu elde edilen verilerin değerlendirilmesi sürecinde her zaman güçlü bir yorumcuya veya tercümana ihtiyaç vardır. Bu nedenle nitel çalışmalardaki yorumculuk görevini daha çok araştırmacılar ve katılımcılar üstlenmiş olur (Uzun, 2019, s. 23; İncili ve Deniz, 2023, s. 2400). Çalışmanın geçerlilik ve güvenirliğini sağlamak amacıyla araştırma konusunun ölçümü için tasarlanan ölçme aracı uygun bir şekilde hazırlanarak uzman görüşü ve pilot uygulamalar yapılmıştır. Araştırma sürecinde konuya ön yargıdan uzak bir tutum sergilenmiştir. Ayrıca araştırmacının Suriye kaynaklı göç sürecinin başlangıcından beri çalışma sahasında ikamet etmesi sürecin ve deneyimlerin uzun süreli gözlemini mümkün kılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Göç Motivasyonu

Göç herhangi bir toplumun yapısında meydana gelen değişmenin doğal sonucu olarak ortaya çıkan bir eylemdir (Abadan-Unat, 1977, s. 123; Sayın, Usanmaz ve Aslangiri, 2016, s. 8). Bu değişimler göç motivasyonlarını belirleyen en önemli dinamikleri meydana getirir. Nonneman ve Kaizen'e (2007) göre bireyin yaşadığı yeri terk etme sebebi ekonomik gerekçeler (yoksulluk ve işsizlik vb.) ve siyasi ya da askeri (savaş, çatışma, insan hakları ihlalleri vb.) nedenlerdendir. Laczko ve Rudolf'a (2013) göre göçler ekonomik, demografik, çatışma ve savaş, zayıf yönetim, çevresel etkenler ve hedef ülkedeki soydaşların varlığından kaynaklanır. Diğer bir görüşe göre göç, yaşanılan yerdeki (kaynak bölge) itici faktörler ile gidilecek yerdeki (hedef bölge) çekici faktörlerin birleşmesinden ortaya çıkar (Faist, 2003, s. 14; Özaslan, 2023). Wood'a (1994) göre göçü ortaya çıkaran üç temel faktör vardır. Birincisi; iç savaş, siyasi ve sosyal istikrarsızlık, can ve mal güvenliğine yönelik tehditlerdir. İkincisi çevresel sorunlar ve ekonomik buhranlardır. Üçüncüsü ise etnik veya dini sebeplerle gerçekleşen silahlı mücadele veya çatışmalardır.

Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye göç sürecinde makro, mezo ve mikro düzeyde motivasyonlar ortaya çıkmıştır. Makro düzeydeki motivasyonlar göçün kaynak noktasında var olan güvenlik kaygısı, bombalı saldırılar, askere alınma korkusu, ölümler ve travmatik durumlardır. Türkiye, Suriye'ye olan coğrafi yakınlık, önceden bilinirlik ve açık kapı politikası göç motivasyonu açısından makro etkenleri oluşturmuştur. Mezo düzeydeki motivasyon kaynakları arasında muhalif olarak etiketlenme korkusu, kaçırılma korkusu ve terör örgütlerinin yaratmış olduğu güvenlik tehditleri yer almaktadır. Hedef ülke olan Türkiye'de iletişim halinde oldukları ilişki ağları ise mezo düzey motivasyonlar arasındadır. Mikro düzeyde ise kaynak noktada ekonomik ve sosyal yoksunluk göç motivasyonlarını meydana getirmiştir.

Suriye kaynaklı zorunlu göçlerin devamlılığında siyasi çözüm ümidinin azalması, rejimin taleplere karşı ilgisiz kalışı, bozulan sosyal, ekonomik ve kültürel yapının uzun süre düzelme ihtimalinin olmaması sebepleri etkili olmaktadır (Neccar ve Erkut, 2016, s. 189; İncili, 2023, s. 15). Ortaya çıkan istikrarsız durum Suriyelileri güvenli bölge arayışı içinde zorunlu göçe maruz bırakmıştır (Ağır ve Sezik, 2015, s. 96). Bu zorunlu göçler Suriyelilerin hem ülke içinde hem de ülke dışında yer değişimine sebep olmuştur. Görüldüğü üzere Suriye kaynaklı göçlerin asıl nedeni zorunluluktur (İncili ve Akdemir, 2016). Yaşadıkları alanı terk etmek zorunda kalan göçmenlerin farklı mekânlara yolculuğu göçmenleri yaşadığı mekânın yabancısı haline getirmektedir. Göçmenler yaşamları, anıları, kültürleri, birikimleri ve hafızalarını da taşıyarak bilinmezliğe doğru göç ederler. Göç motivasyonu itici ve çekici dinamiklerin meydana getirdiği bir süreçtir. İtici etkenler Suriye'deki problemlerden kaynaklanan motivasyon unsurları iken çekici etkenler göçün hedefi olan Türkiye'de ki avantajlı koşullardır. Menşe ülke olarak Suriye göçünün çatışmalara bağlı meydana geldiği başat faktör olsa da bütün Suriyelilerin bu sebepten dolayı göç ettiğini söylemek mümkün değildir (İnce, 2019, s. 2587). Yapılan saha araştırmasında da göç etme nedenleri arasında yoksulluk, askere alınma korkusu, alt yapı eksikliği gibi bazı itici faktörlerin Suriyeli göçünün artışında belirleyici olduğu görülmektedir. Çekici faktörler tarafında ise hedef ülkedeki var olan güvenlik avantajı temel göç motivasyonu olarak görülse de iş imkânları, uygulanan politika, ulaşılabilirlik, kültürel yakınlık, din birliği, tarihsel sosyal ilişkilerin varlığı çekici faktörlerin diğer unsurlarını oluşturmaktadır.

Tablo 1. Kaynak Ülkeden Göç Etme Nedenleri (İtici Faktörler)

Neden	Frekans	Oran %
Can güvenliği tehlikesi	34	85
Yoğun bombalı saldırılar	32	80
Askere alınma korkusu	19	47
Muhalif olarak etiketlenme	18	45
Kaçırılma korkusu	14	35
Terör örgütleri tehdidi	12	30
Ekonomik ve sosyal yoksunluk	10	25

Katılımcıları göçe sürükleyen faktörler iç savaş nedeniyle yaşanan can güvenliği tehlikesi (34), yoğun bombalı saldırılar (32), askere alınma korkusu (19), muhalif olarak etiketlenme (18), kaçırılma korkusu (14), terör örgütleri tehdidi (12) ve ekonomik ve sosyal yoksunluk (10) şeklinde belirlenmiştir (Tablo 1).

Can güvenliği tehlikesi Suriyelileri göçe zorlayan en önemli motivasyonu meydana getirmektedir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirtildiği üzere fizyolojik ihtiyaçlardan sonra güvenlik gereksinimi insanın yaşamını sürdürmesi için önemli bir basamağı meydana getirir. Suriye iç savaşıyla beraber bozulan ortam güvenlik problemlerini de beraberinde getirmiştir. Aslında katılımcıların diğer belirttiği maddeler de güvenlik sebebiyle ortaya çıkan sorunları ifade etmektedir. Bir katılımcı can güvenliği tehlikesinin göç motivasyonu üzerindeki etkisini şu şekilde belirtmiştir:

> *"Çatışmaların başlamasıyla birlikte can güvenliği diye bir şey kalmadı. Kim hangi taraftan belli değil. Arkadaşlarımdan hatta kardeşimden bile şüphelenir duruma geldim. Kimse kimseye güvenmiyordu. Halep'te yaşamımı sürdürüyordum. Protestolara katılmıştım. Ben ve arkadaşlarımı gözaltına aldılar. Ben şanslıydım beni bıraktılar. Diğer arkadaşlarımdan haber alamadık. Böyle belirsiz bir ortamda hep korkuyla yaşıyorduk. Evimin bulunduğu sokağa bombalı saldırı da oldu. Bu saldırıda birçok komşum hayatını yitirdi. Çocuklarım ve eşim ağır travmalar yaşadı. Göç etmeseydik belki biz de can verecektik. Çünkü biz göç ettikten sonra evimizin bulunduğu yere bomba isabet etmiş."* K-19 Erkek

Savaşın şiddetlenmesi ve ülke çapına yayılmasıyla birlikte kentsel alanlarda başlayan bombalı saldırılar Suriyelileri göçe zorlayan diğer bir motivasyonu meydana getirmektedir. Varil ve misket bombaları ile saldırılar sonucu Suriyeli nüfus göç sürecini başlatmıştır. İlk göç ülke içinde özellikle kentten kıra doğru gerçekleşmiş, ancak bombalı saldırılar kırsala doğru da yayılınca ülke sınırını aşan bir göçe doğru evrilmiştir. Bir katılımcı yoğun bombalı saldırıların göç motivasyonu üzerindeki etkisini şu şekilde belirtmiştir:

> *"Savaşın başlamasıyla birlikte can güvenliğimiz kalmamıştı. Ben Halep'te yaşıyordum. Her gün bir noktada patlamalar olduğunu görüyorduk. Şehirdeki patlama ve çatışmalar gün geçtikçe artıyordu. Hem havadan bombalamalar yapılıyordu, hem de bombalı araçlarla çeşitli noktalarda bombalı saldırılar oluyordu. Bu durumda tek çaremiz başka yerlere göç etmek oldu. Önce Halep'in kuzeyinde olan bir köye akrabalarımızın yanına gittik. Ancak burada da kısa süre sonra bombalamalar yapılmaya başlandı. Özellikle varil bombaları çok ürkütücüydü. Yer gök titriyordu. Biz de çareyi Türkiye'ye göç etmede bulduk"* K-40 Erkek

Askere alınma korkusu Suriyelilerin göç motivasyonlarında önemli bir yer tutmaktadır. Askerlik vazifesini yapmış olanların da askere çağırılma durumu genç erkek nüfusun ülkeyi terk etmesine sebep olmuştur. Nitekim bu durum erkek nüfus üzerinde önemli bir göç motivasyonunu oluşturmuştur. Katılımcıların vermiş oldukları yanıtlarda askerlikten korkmaktan ziyade kime karşı savaşılacağının muğlak olması, ortada bir düşmanın olmadığı söylemleri dikkat çekicidir. Bir katılımcı askere alınma korkusunun göç motivasyonu üzerindeki etkisini şu şekilde belirtmiştir:

> *"Türkiye'ye göç etmemde rejimin benim gibi gençleri istem dışı olarak askere almak istemesi etkili oldu. Üniversite hatta lise seviyesindeki erkekleri zorunlu olarak askere alıyorlardı. Eğer bir düşman olsaydı ben seve seve askere giderdim. Yani kendi mahallendeki, sokağındaki akrabalarına veya komşularına karşı askerlik yapmanı istiyorlar. Kendi insanına nasıl ateş açacaksın? Türkiye'de hep askerden kaçtığımızı söylüyorlar. Ancak biz askerlikten kaçmadık sadece kendi vatandaşımıza karşı saldırıda bulunmayı reddettik."* K-15 Erkek

Muhalif olarak etiketlenme Suriyelilerin göç motivasyonlarındaki diğer bir etkendir. Katılımcılara göre Suriye'de istihbarat (el-Muhaberat) çok etkili çalışan bir yapıdır. Herhangi birinin iftirasıyla bile tutuklanmalar mümkün olabilmektedir. Bu durumu bir katılımcı şu şekilde ifade etmiştir:

> *"İnsanlar birbirinden korkar duruma gelmişti. Çok fazla siyasi baskıyla karşılaştık. İşkence edilenler oldu. Birbirlerini asılsız yere ihbar edenler de vardı. Mahallede el-muhaberatın elinde bir liste olduğu ve bu listedekilerin teker teker alınarak tutuklanacakları söylentileri dolaşmaya başladı. Benim hiçbir siyasi düşüncem yok ancak bir iftiraya uğramış olabilirdim. Bu nedenle çareyi göç etmede buldum."* K-11 Erkek

Güvensizlik ortamında kişilerin kaçırılma korkusu diğer bir göç motivasyonudur. Katılımcıların vermiş olduğu yanıtlarda kaçırılma olayları rejim tarafından muhalif grup üyelerine, terör örgütü üyeleri tarafından ise fidye amaçlı zengin kişilere yönelik bir eylemdi. Terör örgütlerinin tehditleri ise Suriyelileri göçe yönlendiren diğer bir motivasyon kaynağı olmuştur. Yine katılımcıların vermiş oldukları yanıtlarda terör örgütü mensuplarının yerli nüfusu yerinden ederek boşalan sahalara kendilerinin yerleştiklerini ifade etmişlerdir.

İstikrarsız bir ortamda kuşkusuz ekonomik ve sosyal yoksunlukta baş gösterir. Dolayısıyla bu yoksunluk göç motivasyonlarında önemli bir yer tutar. Çatışmalar sebebiyle gıdaya ve suya erişimin kısıtlı olması, altyapı sisteminin çökmesi, elektrik ve su kesintileri Suriyelilerin göç motivasyonlarında önemli belirleyiciler olmuştur. Bir katılımcı bu süreci şu şekilde ifade etmiştir:

"Savaşın başlamasıyla beraber işlerimiz durdu. Ben Halep'te ayakkabı imalatıyla uğraşıyordum. Yapılan bombalı saldırıda iş yerimin yarısı tahrip oldu. Mecburen iş yerimi kapatmak zorunda kaldım. Çalışacak başka bir iş yoktu. Ne doğru dürüst ekmek vardı ne market. Elimizde para olsa da alabileceğimiz bir ürün yoktu. Sonraki günlerde elektrik ve sularda kesilmişti. Geceleri sokaklar kap karanlık oluyordu. Kimse dışarı çıkamıyordu. Mecburen çareyi göç etmede bulduk." K-5 Erkek

Göç motivasyonunda hedef bölgenin/ülkenin çekiciliği diğer etkili olan dinamikleri meydana getirir. Suriyeli göçmenlerin en fazla tercih ettiği ülke olan Türkiye'nin sunmuş olduğu birtakım avantajlar göç sürecinin motivasyonunu meydana getirmiştir. Türkiye'nin huzur ve istikrar derecesinin (134. sırada olduğu görülmektedir) (Şahin ve Düzgün, 2015, s. 173) Suriye'nin diğer komşu ülkelerine (Irak, Lübnan, İsrail, Ürdün) göre yüksek oluşu Türkiye'yi hedef ülke durumuna getirmiştir. Göç dalgalarını ve akışları belirleme süreçlerinde kültürel uyumluluk, sosyal tutumlar, nüfus politikaları, coğrafi yakınlık ve uygulanan politikalar önem arz etmektedir (Kunz, 1981). Diğer taraftan hedef ülkenin göçmen akınlarına karşı tutumu, sınır kontrol derecesi, ilk göçmen ve akraba gruplarının ülkeye yerleşim deneyimi mülteci ve göçmen adaylarının ilk ataklarını, yönlerini ve seçimlerini etkileyen diğer faktörlerdir (Faist, 2003, s. 108; Uzun, 2019, s. 48-49).

Tablo 2. Hedef Ülkeye Göç Etme Nedenleri (Çekici Faktörler)

Neden	Frekans	Oran %
Coğrafi yakınlık ve güvenli bölge	34	85
Açık kapı politikası	28	70
İlişki ağları	21	52,5
Kültürel ve dini benzerlik	20	50
Hedef ülke bilinirliği	18	45

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda hedef ülkedeki çekici etmenlerin göç motivasyonları üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır. Katılımcılar coğrafi yakınlık ve güvenli bölge (34), açık kapı politikası (28), ilişki ağları (21), kültürel ve dini benzerlik (20) ve hedef ülke bilinirliğinin (18) göç kararı üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir (Tablo 2).

Katılımcıların verdiği bilgilerden hareketle coğrafi yakınlık ve güvenli bölge arayışının en önemli göç motivasyonu olduğu anlaşılmaktadır. Suriyeli göçmenlerin göç etme nedenleri, cinsiyetlerine, yaş yapısına, göç edilen yerin özelliklerine göre farklılık gösterse de göçmen topluluklarının iç çatışma veya savaşlardan kaynaklı olarak gördükleri zulümler ve yakınlarını kaybetmelerinden kaynaklanan psikolojik sorunları benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla göçmen toplulukları can kaybı endişesi ile yaşadıkları menşe ülkeleri terk etmekle birlikte en yakın güvenli bölgelere göç etmektedirler.

Zorunlu göçler doğası gereği ani ve kitlesel olduğundan dolayı en yakın güvenli bölgeye hareket düşünülür. Ravenstein, The Laws of Migration adlı makalesinde göçmenlerin uzun mesafe yerine kısa mesafeli alanları tercih ettiğini ve bu kısa alanlara göç eden göçmenlerin de yoğun göç dalgaları meydana getirdiğini belirtmiştir (Ravenstein, 1885). Suriyeli göçmenlerin Kilis'i tercih etme nedenlerinin başında da coğrafi yakınlık gelmektedir. Kaynak ülkeye duyulan özlem, göç süresinin belirsizliği ve göçmenlerin ülkelerine dönebilme umutları yakın coğrafi mesafelerde göçmen yoğunluğunu yaratır. Coğrafi yakınlık ilkesi hedef bölge ve kaynak bölge arasında ilişkiler ağının kurulmasına ve göç alan mekânların daha bilinir hale gelmesi göçmenlerin aynı mekânlarda yoğun nüfuslu alanlar oluşturmasına olanak sağlamaktadır (İncili, 2023). Göç sonucu mekânın terki, göçmenin zihninde temelli bir kopuşun tezahürü olmamakta aynı zamanda geriye dönüş düşüncesinde hedef-kaynak bağlamı önem arz etmektedir (Beyaz, 2020, s.13). Yani göçmenlerin mekânsal ayrılışları geçmiş ile bağlarının kopması anlamına gelmez. Geri dönme ümitleri kaynak ülkeye yakın konumlarda göçmen yoğunluğunu artıran önemli bir etkendir. Çalışma sahası da bu sebeplerden dolayı yoğun bir göçmen nüfusa sahiptir. Hatta çeşitli sebeplerle alınan izinlerle göçmen nüfus Suriye'ye gidiş-dönüş yapabilmektedir. Bu durumda Türkiye'de Suriyeli göçmenlerin kalmaya devam etmesi güvenlikten çok belirsizlik ve ekonomik kaygılar sebepli olduğu ifade edilebilir. Bazı katılımcılar coğrafi yakınlık ve güvenli bölge arayışlarının göç motivasyonu üzerindeki etkisini şu ifadelerle belirtmişlerdir:

"Suriye'deyken Azez'de oturuyorduk. Çatışmalar başlayınca en yakın ve güvenli yer olan Kilis'i tercih ettik. Yaklaşık 20 kilometre yürüdük ve sınıra ulaştık. Buradan sınır hattını geçerek Kilis'e geldik. Biz sınıra yakın olduğumuz için çok şanslıydık. Halep'ten gelenler çok daha zorlu yolculuklar yaparaktan sınıra ulaştılar. Kilis'e

geldiğimde rahatlamıştım. Küçük çocuklarım vardı. Her gece korkudan ağlayarak sabahlıyorlardı. Kilis'e ilk geldiğimizde parkta çadırlarda kaldık, zor günlerdi. Ancak bomba korkusu olmadan uyumak uzun süreden sonra Kilis'te mümkün oldu. Kilis, Azez'e çok yakın konumda ve hâlâ orada kalan tanıdıklarımız var. Bazen bayramlarda izin alaraktan Azez'e gidebiliyoruz. Ben bir kızımı Azez'de bir akrabama verdim. Kızımın düğününü yapmak için izin alarak Azez'e gidebildim. Uzak bir yerde olsaydım bu kadar kolay gidip gelemezdim." K-10 Kadın

Türkiye'nin uyguladığı açık kapı politikası katılımcıların en çok dile getirmiş olduğu göç motivasyonları arasında yer almaktadır. Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılar için ilk zamanlar izlediği açık kapı politikası göçmenlerin Türkiye'yi tercih etmesinde etkili olmuştur (Türkoğlu ve Elmastaş, 2023, s. 68). 2016 yılına kadar uygulanan bu politika kitlesel göçü meydana getirerek özellikle sınır kentlerinde aşırı göçmen yoğunluklarına sebep oldu. Kilis bu durumu yaşayan en iyi örnektir. Zaman zaman kendi nüfusu kadar sığınmacıya ev sahipliği yapan kent bu kitlesel göçün izlenebildiği ve sonuçlarının gözlenebildiği bir göç laboratuvarı haline gelmiştir. Katılımcılardan biri açık kapı politikasının göç motivasyonundaki etkisini şu ifadelerle dile getirmiştir.

"Biz Halep'te yaşıyorduk. Çatışmalar başlayınca göç etmeyi düşündük. Öncelikle babamın köyüne göç ettik. Bir zaman sonra köylerde de saldırılar yaşanmaya başladı. Bu defa sınırları aşmayı düşündük. Benim çevrem biraz genişti. Türkiye'ye de zaman zaman gidip geliyordum. Sınıra yakın köylerdeki tanıdıklarımı arayınca Türkiye'nin sınır kapısını açtığı haberini aldık. Zaman geçirmeden Bab es-Selame sınır kapısına hareket ettik. Bu sınırdan geçtikten sonra Öncüpınar kapısına ulaştık. 2011 yılının Temmuz ayıydı. Hava çok sıcaktı ve çok büyük izdihamlar vardı. Neyse ki sonunda sınırı geçerek Kilis'e giriş yapmıştık." K-21 Erkek

Göç motivasyonu üzerinde etkili olan diğer bir dinamik ilişki ağları olmuştur. Her göçmen göç öncesi veya göç sonrasında ilişki ağlarını kullanarak göç sürecini deneyimlemiştir. Ağlar teorisi olarak bilinen bu yaklaşım göç etmiş insanlar ile göç etmek isteyen insanlar arasında bilgi alışverişine dayanmaktadır. Dolayısıyla insanlar göç etmek istediğinde öncül göçmen grupları ile ilişkiler ağı yöntemiyle birbirlerinden istifade ederler (Akyıldız, 2016, s. 162; Türkoğlu ve Elmastaş, 2023, s. 68). Diğer bir ifadeyle Suriye'den Türkiye'ye göç edip Türkiye'nin farklı illerine yönelen öncü grup sonradan gelişen göçmen ilişki ağının da temelini oluşturmuştur (Çağlayan, 2015, s. 203; İnce, 2019, s. 2603). Göçmenlerin kurdukları ağlar dört aşamada gerçekleşmektedir. Birincisi, göçmenlerin kurdukları ağlar göç etme motivasyonunu artıran bir boyuta sahiptir. Hedef bölgeyle ilgili edinilen bilgi, hukuki durum, sınır geçişi ve izlenecek yollar göçe sonradan katılanlar için göçe dair önemli bir motivasyon kaynağını oluşturacaktır. İkincisi, göç etmenin maliyetini düşürmektedir. Göçmenin hem psikolojik hem de ekonomik maliyetini finanse ederek onu göç etmeye cesaretlendirmektedir. Üçüncüsü, yasadışı göç ve illegal faaliyet gösteren yapıların ortaya çıkmasına zemin oluşturmaktadır. Dördüncüsü ise öncü göçmenler tarafından yeni gelenlere iş bulma, ev kiralama, eşya tedariki gibi meselelerde destekler sağlanmaktadır (Cengiz, 2020, s. 86). Katılımcılardan bazıları ilişki ağlarının göç motivasyonundaki etkisini şu ifadelerle dile getirmişlerdir.

"Biz Azez'de oturuyorduk. Göçe başlamadan önce eşim hep telefon görüşmeleri yaptı. Önceden Kilis'e göç etmiş arkadaşlarıyla konuştu. Tabi mesafe kısa olsa da çatışmaların ve güvensizliğin olduğu ortamda hareket etme zor. Sınır geçişini yaptıran adamlarla da önceden tanıdıkları vasıtasıyla iletişimde bulunduk. Şimerin köyüne gelmemiz söylendi. Bu köy sınır köyü hemen karşısında da İnanlı köyü var. Sınırdan rehberler eşliğinde geçiş yaptık. Yaklaşık 20 kişilik bir gruptuk. Sınır geçişinden sonra köy çıkışında önceden irtibata geçtiğimiz akrabalarımız bizi arabayla alarak Kilis'e getirdiler. Bir müddet tanıdıklarımızın evinde kaldık." K-33 Kadın

Katılımcılar kültürel ve dini benzerlik faktörünün de göç motivasyonu üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Yüz yıl öncesine kadar arada sınırın olmadığı, aynı kültürlerin yaşandığı bir coğrafya vardı. Sınır çizildikten sonra araya bürokratik engeller girse de her iki ülke sınırında yaşayan insanların kültürleri, gelenek ve görenekleri birbirine yakındı. Her iki tarafta da akrabalık bağları devam eden bir yapı meydana gelmişti. Sınırın fiziki bir ayırıcı unsurla bölünmemesi de bu kültürel benzerliğin devamını sağlamıştır. Katılımcılardan bazıları kültürel ve dini benzerliğin göç motivasyonundaki etkisini şu ifadelerle dile getirmişlerdir.

"Türkiye'yi tercih ettik. Çünkü burası Müslüman bir ülke. Burada dinimizi özgürce yaşıyoruz. Din aynı olunca kültürlerde birbirine yakın oluyor. Kilis aynı Azez gibi. Yapılar, sokaklar, çarşı hep birbirine benziyor. Dillerimiz farklı olmasına rağmen kültür birbirine çok benzer. Bizim soyumuz da eskiden Türk'müş. Hatta dedem Türkçeyi konuşabiliyordu. Ama ne yazık ki bize öğretmediler Türkçeyi. Eğer Türkçeyi biliyor olsaydık çok daha kısa sürede uyum sağlayabilirdik. Hatta Kilis'in yerel ağzındaki bazı kelimeler Arapçada kullanılıyor. Biz aynı kültürün parçalarıymışız. Yıllar geçse de kültür parçaları kaybolmuyor. Yemek kültürlerimiz, inanışlar, gelenek ve göreneklerde çok benzer yanlarımız var." K-8 Erkek

Katılımcılara göre hedef ülkenin bilinirliği de göç motivasyonunu oluşturan bir faktördür. Suriyelilerin göç süreci öncesinde bakiyede biriktirilen deneyimler göç etme sürecinde kullanılarak daha rahat yaşayabilecekleri

bir mekânı tercihlerinde etkili olmuştur. Suriyeli göçmen nüfusun yer tercihinde önceki deneyimler önemli bir yol gösterici olarak belirmektedir (İncili, 2023). Kilis'i tercih eden birçok Suriyelinin kendileri ya da tanıdıkları savaş öncesinde ziyaret veya ticaret yoluyla bu kenti deneyimlemişlerdir. Kilis'in esasen ticaret ve Hac yolu üzerinde yer alması nedeniyle tarihsel olarak Halep ve Kilis'in yüzyıllar boyunca birlikte ticaret yapmasından kaynaklı olarak bilinir yer olması göç motivasyonunda etkili olmuştur (İncili ve Akdemir, 2016). Bilinirlik üzerinde savaş öncesi ticari ilişkiler, iki ülke arasında vize uygulamasının kaldırılması, bayram dönemlerinde kimlikle gidiş-dönüş, bavul (çanta) ticaretine yönelik uygulamalar karşılıklı bilinirliği artırmıştır. Coğrafi yakınlık göç rotalarının oluşumunda etkili olduğu kadar coğrafi bilinirlik de göç sürecinde hedef bölgenin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Katılımcılardan biri hedef ülke bilinirliğinin göç motivasyonundaki etkisini şu ifadelerle dile getirmiştir.

> *"Kilis'te savaş öncesinde tanıdık ve akrabalarımız vardı. Bizim atalarımız da Türk'tü. Sınır çizildikten sonra bizim köyümüz Suriye tarafında kalmış. Keşke Türkiye tarafında kalsaydı. Savaş öncesinde Türkiye-Suriye ilişkileri çok iyiydi. Türkler haftada bir Suriye'ye geçip alış verişlerini yapabiliyorlardı. Türkiye'ye göre fiyatlar çok cazipti. Özellikle petrol, çay, şeker, kahve, sigara, et ve diğer her şey daha ucuzdu. Ben Azez'de gelen Türklere bu ürünleri ayarlıyordum ve bir müşteri kitlem oluşmuştu. Savaştan önce Kilis, Gaziantep ve İstanbul'da bulundum. Türkiye'yi tanıyordum. Özellikle Kilis'e çok defa gidiş geliş yaptım. Bayramlarda da ailecek Kilis'e akrabalarımızı ziyarete geliyorduk. Onlar da bize gelirlerdi. Kilis'i iyi bildiğim için tercih ettim ve burada bir işyeri açarak geçimimi sağlıyorum."* K-38 Erkek

3.2. Göç Deneyimi

Suriyeli göçmen nüfusun göç sürecindeki deneyimlerini ortaya koymak için kaynak nokta (çıkış yeri), göç biçimi, sınırın geçiliş şekli, göç süresi, sınır geçiş maliyeti, sınır geçiş organizasyonları ve Türkiye'ye giriş konuları ele alınmıştır. Katılımcılara yöneltilen görüşme sorularına verilen cevaplardan hareketle Suriyeli göçmen nüfusun göç deneyimleri ortaya konulmuştur.

Katılımcıların göç öncesi yaşadıkları yer analiz edildiğinde sınıra yakın yerleşmelerin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ravenstein'in göç yasalarına uygun olarak göçler genellikle kısa mesafelerden yapılmıştır. Katılımcıların verdiği cevaplardan hareketle en fazla göçmen Azez'den (11) gelmiştir. Kilis'e en yakın yerleşme birimi olması sebebiyle Azez'den gelen göçmen sayısının yüksek olduğu görülmektedir. Halep'ten geldiklerini söyleyen katılımcı sayısı 7, Tel Rıfat ve El Bab'dan 5, Mare'den 4, Menbiç'ten 3, Afrin'den 2, Kilis'e uzak konumda bulunan İdlib, Hama ve Humus'tan ise birer katılımcı göçmen bulunmaktadır.

Katılımcıların göç deneyimleri biçimlerine göre incelendiğinde toplu/kitlesel olarak göç ettiğini ifade eden 34, bireysel olarak göç ettiğini ifade edenlerin sayısı ise 6'dir. Göçün zorunlu ve ani oluşu, göçmenleri hızlı bir şekilde harekete geçirerek, kitlesel göçün yaşanmasına sebep olmuştur. Bireysel olarak göç ettiğini belirten kişiler pasaport kullanarak sınır kapısından resmi olarak geçiş yapan kişilerdir. Diğer katılımcılar ise pasaportsuz olarak Türkiye'ye giriş yapabilmişlerdir. Tek geldiğini söyleyen 6 katılımcının cinsiyet durumu erkektir. Bu kişiler öncü göçmen grup olarak Türkiye'ye giriş yapmış ve sonraki süreçte ailesini de Türkiye'ye çeşitli yollarla getirtmiştir. Aile üyelerinin tamamının pasaportu olmadığı için bu yönteme başvurulmuştur. Toplu olarak göç faaliyetini deneyimleyen katılımcılar ise birinci ve ikinci derece akrabaları veya komşularıyla beraber göç sürecine katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Suriyeli göçmenlerin sınırı geçiş yöntemleri göç deneyiminin en zorlu yanını meydana getirir. 2011 yılındaki Suriye'deki iç çatışmalar sonucunda milyonlarca insan zorlu bir göç yolculuğunda kendini buldu. Yaşanılan kitlesel göç sebebiyle insanlar göçe hazırlıksız yakalanmış ve can güvenlikleri açısından en kısa rotaları tercih etmişlerdir. Bu dramatik göç yolculuğu da diğer göçlerden hayli farklı yaşanmaktadır. Göçmenlerin bazıları resmi evraklara sahip olmadığı için yasadışı/illegal yollara başvurmuştur. Yasadışı göç ayrıca, 'göçmen kaçakçılığı' yapan suç organizasyonlarının etkinlik kazanmasına da zemin hazırlamıştır. Oldukça riskli ve zor olan bu göç sürecinde göçmenler bazen kaçakçıların kötü davranış ve istismarlarına maruz kalmakta, bazen de coğrafi koşullara yenik düşerek hayatlarını kaybetmektedirler (Yılmaz, 2014, s. 1685).

Katılımcılara sınır geçişlerini nasıl yaptıkları sorulduğunda 6 katılımcı (%15) pasaportlu, 10 katılımcı (%25) sınır kapısından kontrollü olarak, 24 katılımcı (%65) ise sınırdaki telden kontrolsüz olarak geçerek Türkiye'ye giriş yaptığını belirtmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Göçmenlerin Sınırı Geçiş Şekilleri

Geçiş Türü	Frekans	%
Telden kontrolsüz gererek	24	60
Sınır kapısından kontrollü	10	25
Pasaportlu	6	15

Katılımcılardan elde edilen verilerden hareketle göçmenlerin çoğunluğunun kontrolsüz olarak Türkiye'ye giriş yaptığı anlaşılmaktadır. Bu durum açık kapı politikasının kapsamının çok geniş olduğunu gösterir. Suriye'nin iç kısımlarından yola çıkan bir kişinin yasadışı/illegal yollardan Türkiye'ye geçeceği varsayıldığında süreç şu şekilde işlemektedir. Suriyeli sığınmacı öncelikle Suriye-Kilis sınırındaki köylere veya sınırdaki kırsala ulaşıp bu yasadışı göçü düzenleyen şebekeyle irtibata geçer. Belli bir ücret karşılığında anlaşılarak ki bu ücret zamana göre değişkendir, uygun zamanlar gözetilir ve yasadışı rotalar kullanılarak sınır geçişi yaptırılır. Sınırın Suriye'deki tarafı geçildikten sonra koordineli çalışan gruplar sığınmacıları belli yerlere yönlendirerek Türkiye kısmındaki amatör illegal/yasadışı göçü organize eden gruplar devreye sokulur. Sığınmacının bir diğer anlaşma yapması gereken grup Türkiye'de bu yasadışı göçü organize eden amatör kişilerdir. Sığınmacı belli bir ücret karşılığı yine bu gruplarla anlaşarak sınırın Türkiye tarafı geçilir ve yasadışı göçe katılan sığınmacılar Kilis merkeze kadar ulaştırılır. Elbette bu sistem tersi yönde de işlemekte ve aynı aşamalar tekrar edilmektedir. Sınırı pasaport ile geçen bir katılımcı sınır geçiş deneyimini şöyle aktarmıştır:

> *"2011 yılının Mayıs ayında sınırdan pasaportum ile geçerek Kilis'e geldim. Sınırı tek olarak geçtim. Çünkü ailede pasaportu olan sadece bendim. Kilis'te ev ayarlayınca ailemi de getirttim. Ancak onların pasaportları olmadığı için sınır kapısından kontrollü olarak geçebildiler."* K-2 Erkek

Sınırı kontrolsüz geçenlerin göç deneyimleri ise çok daha dramatiktir. Katılımcılardan bazıları bu durumu şu ifadelerle dile getirmiştir:

> *"Göçe karar verdiğimizde bir kaçakçı ile görüştüm. Kişi başı 50 dolara bizi sınırdan geçireceğini söyledi. Çocuklar ve ben toplamda 200 dolar ödedik. Azez'de bizi bir kamyonun kasasına bindirdiler. Yaklaşık 20 kişi vardık. Birkaç köyden geçtikten sonra sınıra yakın bir noktada bizi indirdiler. İşi organize eden kişi telsizle karşı tarafla haberleşiyordu. Bu yasadışı geçiş organize bir işti. Bize tel örgülerden hızlıca geçmemiz söylendi. Sınırdaki tel örgülere kadar temkinli bir şekilde yürüdük. Gece 2-3 gibiydi. Sonunda zor da olsa telden geçmiştik. Tabi tel örgülerden geçerken vücudumuzda kesiklerde oluşmuştu. Sınır hattını geçtikten sonra bir bilinmezliğe doğru yürüdük. Sınır köyünün hemen çıkışında taksiler bekliyordu. Taksiye binerekten Kilis'e ulaştık."* K-25 Kadın
>
> *"2013 yılında sınırdan kaçak olarak geçiş yaptım. Kaçak olarak gelenlerin hepsi mecburen para ödüyor. Çünkü sınır çok tehlikeli, mayınlı. Tek geçişlerde mayına basma ihtimalin var. Bu rehberler denenmiş noktalardan geçiş yaptırıyor. Ancak yine de mayına basmama garantisi yok. Bizden bir hafta önce bir kaçak göçmen mayına basmış ve ölmüş. Düşünün mayında ölen kişinin bile parası kaçakçılarda. Benim geçiş yaptığım dönemde kapılar açıktı ama çok sıra vardı. Kapının açık olduğu zamanlarda kaçak geçişlerde daha az para alınıyordu. Ben yaklaşık 20 dolar vererek telden geçiş yaptım. Yaklaşık 50 kişiydik. Onarlı gruplar şeklinde gece yarısı bizleri tele gönderdiler. Biz ikinci gruptuk geçmeyi başardık. Bizden sonraki grubu jandarma yakalamış ve geçememişler. Üstelik parayı da peşin alıyorlar. Yakalananların paraları da gitmiş oldu."* K-14 Erkek

Yasadışı/illegal geçişlerde oluşan ekonomik yapı göç endüstrisi kavramıyla ele alınmaktadır. Bu kavram göç sürecinde kolaylaştırıcı olarak rol alan seyahat acenteleri, işçi simsarları, tercümanları ve hatta otel sahipleri gibi göç hareketlerini yöneterek buradan gelir sağlayan kişi ve kurumları kapsamaktadır (Castles ve Miller, 2008, s. 162). Dolayısıyla göçmenler üzerinden gelir elde etmeye çalışan her kişi veya grup göç endüstrisinin bir parçasıdır (Gülerce ve Demir, 2021, s. 190). Sığınmacıların kullandıkları geçiş yöntemleri ise sınırın her iki tarafında bir ekonomik sektör yaratmıştır. Her iki tarafta da sınıra yakın köyler bu yasadışı/illegal göçte etkin rol oynamaktadır. Yani bu illegal göç iki taraflı işleyen organize bir şekle bürünmüştür. Bu iki tarafta muhakkak birbiri ile koordineli bir çalışma yürütmektedir. Sınırı telden kontrolsüz olarak geçen 24 katılımcı da geçişi bir rehber eşliğinde yapmış ve belirli bir ücret ödemiştir.

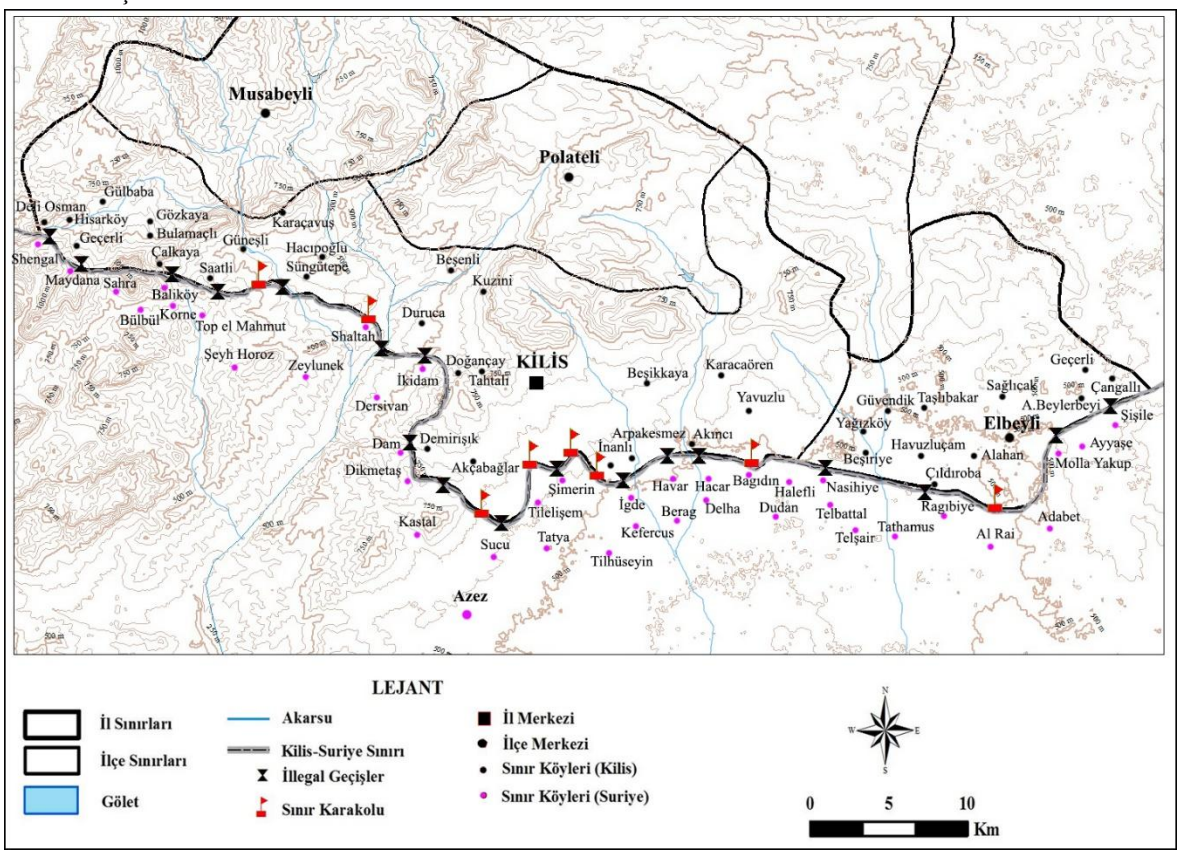
Bu yasadışı göçün Suriyeli sığınmacıya maliyeti ise çok değişkenlik göstermektedir. Güvenliğin sıkıntılı olmadığı zamanlarda bazı Suriyeliler günübirlik bile tel hattını kullanarak Suriye ve Türkiye arasında cüzi bir ücretle yasadışı geçiş yapabilmekteydiler. Örneğin, 2014 yılının Mayıs ayında Suriyeli bir sığınmacının ifadesine göre Halep'e 50 TL maliyetle bir buçuk saatte gidilebilmekteydi. Fakat günümüz şartlarında bu geçişler güvenlik sebepleri ve artık sınırda uygulanan caydırıcı birtakım unsurlarla zorlaşmış ve bu zorluk

geçişin maliyetini arttırmıştır. Artık günümüzde kişi başı geçiş maliyeti bir katılımcının ifadesine göre 2000-2500 $'dır.

Türkiye'nin 2016 yılında açık kapı politikasından vazgeçerek sınıra duvar inşası kontrolsüz geçişlerin de azalmasında etkili olmuştur. Ülkemiz tarafından sınırdaki güvenlik tedbirlerinin arttırılması zaman zaman sınırın "özel güvenlik bölgesi" ilan edilmesi ve caydırıcı engellerle (derin hendekler, kalın ve yüksek duvarlar, aydınlatma ve kamera sistemleri vb.) sınırın kuşatılması yasadışı geçişleri azaltmış, geçiş maliyeti ise buna paralel olarak artmıştır. İç savaşın ilk yıllarında yasadışı geçişlerde yoğun olan kadın, çocuk ve yaşlı nüfusun yerini günümüzde erkek ve genç nüfus almaya başlamıştır. Çünkü sınırdaki caydırıcı önlemler kadın, çocuk ve yaşlıların yasadışı geçiş yapmasını engelleyen caydırıcılar olmuştur. Böylece önceleri karma özellikte geçişlerin yaşandığı sınırdan bugün daha çok erkek ve genç nüfusun yasadışı geçiş yaptığı söylenebilir. Bu durumu düzensiz göçmen verileri de desteklemektedir. 2015 yılında 56 kadın, 137 erkek; 2016 yılında 25 kadın, 196 erkek; 2020 yılında 36 kadın, 149 erkek ve 2021 yılında 30 kadın, 179 erkek (Kilis Emniyet Müdürlüğü) düzensiz göçmen olarak yakalanmıştır. Dolayısıyla sınıra duvar inşasından sonra sınırı yasadışı olarak geçmek isteyen kadın göçmen sayısında ciddi düşüşün olduğu görülmektedir.

3.3. Göç Rotaları

Göçmenlerin kullandığı rotalar göç sürecinin önemli bir parçasını meydana getirir. Sınırdan kontrollü geçişler ve pasaportlu resmi geçişlerin tek rotası vardır. Ancak sınırdan kontrolsüz (düzensiz, yasadışı, illegal, kaçak) geçişin çok çeşitli rotaları mevcuttur. Kontrollü geçiş yaptığını belirten 10 katılımcının 7'si Öncüpınar sınır kapısından, 3'ü Cilvegözü sınır kapısından geçiş yapmışlardır. Pasaport ile giriş yaptığını ifade eden katılımcı sayısı ise 6'dır. Bu katılımcıların 4'ü Öncüpınar, 2'si ise Cilvegözü sınır kapısını kullanmışlardır. 24 katılımcı ise sınırdaki telden kontrolsüz olarak geçiş yaptıklarını ifade etmiştir. Çalışmada bu kontrolsüz geçişlerin hangi noktalardan yapıldığı katılımcıların vermiş olduğu bilgilerden hareketle tespit edilmiştir. Bu geçiş noktaları rastgele ortaya çıkmamıştır. Sınırın fiziki ve beşeri özellikleri bu geçiş noktaları ve rotaların ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Harita 1. Kilis-Suriye Sınırında Yasadışı Geçiş Noktaları

Doğal sınırları oluşturan fiziki coğrafya şartlarının hemen hemen görülmediği Kilis-Suriye sınırı, 111 km olup, yapay sınır niteliğini taşır. Bu doğal olmayan sınır, ne coğrafi üniteleri ne de kültürleri birbirinden ayırabilmiştir. Sınırın sade topografik ünitelerden geçmesi, ayırıcı bir fiziki unsurun bulunmaması (akarsu, göl, su bölümü hattı, boyun, aşıt vb.) sınır geçişlerinde kontrolün zorlaşmasına sebep olur.

Fiziki manada Kilis-Suriye sınırını iki farklı morfolojik üniteye ayırıp incelemek daha isabetli olacaktır. Birinci ünite Afrin çayının doğusunda kalan ve çok sade görünümlü birim iken ikinci ünite Afrin çayının batısında kalan nispeten engebeli arazidir. Bu özellikler yasadışı/illegal sığınmacı rotalarının belirlenmesinde temel faktörlerden birini oluşturur. Kilis-Suriye sınırı fiziki ünitelerle birbirinden ayrılmamış, batısı biraz daha engebeli, doğusu daha sade ve güneye doğru uzanan çok sade bir topografya ile tanımlanabilir. Yer yer Afrin çayı ve kolları ile doğuda Sinnep suyu ve Halep suyu kolları tarafından sınır kesilir (Harita 1).

Yasadışı/İllegal rotalar ile fiziki coğrafya şartları ilişkilendirildiğinde doğal yolların geçişler için kullanıldığı ifade edilebilir. Yani Afrin'in batısında vadilerin, doğal olukların yasa dışı geçişler için uygun şartlar sunduğu görülür. Fakat yasadışı geçişlerin daha çok görüldüğü yerler ise Afrin çayının doğu kısımlarıdır. Buradaki fiziki coğrafya unsurları sade ve aşılması daha kolay engeller içerir. Bu sebeple Afrin'in doğusu yasadışı göçmen trafiğinde daha ağır basmaktadır. Gelenler içerisinde yaşlı, kadın ve çocukların bulunması yasadışı geçişlerde sade topografik birimlerin tercihini zorunlu hale getirmiştir.

Yasadışı/illegal göçlerin rotasını belirleyen sadece fiziki coğrafya özellikleri olmamıştır. Bunun yanında beşeri coğrafya özellikleri de bu illegal geçişlerde etkili olmaktadır. Kilis-Suriye sınırındaki kırsal yerleşmeler sınırın her iki tarafında karşılıklı şekilde mevcuttur. Bu yerleşmeler arasındaki mesafelerin çok kısa olduğu görülmektedir (Harita 1). Ayrıca yerleşmeler arasında uzun yıllardan beri devam eden ekonomik ve kültürel bağlılık göç rotaları ve göç organizasyonunda etkili olmuştur. Yaşanan yasadışı geçişler de bu bağlılığın eseri mahiyetindedir. Örneğin, Şimerin, Havar, Sucu, Tilelişem, Hacar, Mollayakup, Ragıbiye, Halet, Bağıdın gibi Suriye köyleri, Kilis'in köyleri olan İnanlı, Arpakesmez, Akıncı, Akçabağlar, Çıldıroba, Havuzlubahçe, Beşiriye'ye ancak 1000-1500 metre mesafede olan yerleşme birimleridir (Harita 1). Ayrıca, uzun yıllar bölge insanının mayınlı arazilerde acı tecrübelerle deşifre etmiş olduğu sınır patikaları, iç savaştan kaçan göçmenlerin Türkiye'ye açıldıkları gayri resmi rotalar haline gelmiştir. Harita üzerinde yasadışı geçiş rotaları incelendiğinde söz konusu güzergâhların Türkiye ve Suriye'de ki yerleşme birimleriyle paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Olaya bir başka açıdan bakılacak olursa Kilis-Suriye sınırı iç savaşın başlamasından bu yana muhalif grupların elinde bulunan bir alandır. Bu sebeple Suriye vatandaşları çokta zor olmadan yasadışı yollarla veya Öncüpınar sınır kapısından geçerek Türkiye'ye giriş yapabilmektedirler. Sınırın çeşitli noktalarında sınır karakollarının bulunması caydırıcı unsur olmasına rağmen yasa dışı göçleri tamamen engelleyememektedir. Bu da coğrafi yapının özelliğinden kaynaklanan bir başka dezavantajdır.

Katılımcıların göç sürecinde ifade ettiği güzergâhlar yukarıda açıklanan yerleşmeler ve coğrafi yapıyı destekler niteliktedir. Katılımcılar kullandıkları güzergâhları şu şekilde belirtmiştir.

> *"Biz aile üyeleriyle Halep'ten çıkarak göçe başladık. İlk olarak Halep'in kuzeyinde Anadan'a geldik. 2 gün bu köyde kaldıktan sonra Tel Rifat'a hareket ettik. Yolculuğumuz daha çok gece oldu. Tel Rifat'tan sonra Sucu kasabasına geldik. Sucu sınıra çok yakın bir yer buradan Öncüpınar'dan geçerek Kilis'e geldik."* K-23 Erkek
>
> *"Önce Halep'in kuzeybatısındaki Haydariyeh'e hareket ettik. Daha sonra sırasıyla yolculuğumuz Nubl, Miskan ve Mare şeklinde oldu. Mare'de bir hafta kadar kaldık. Daha sonra Kilis sınırına yakın köyler olan Suran ve Hawar'a hareket ettik. Hawar'dan sınırı geçerek Akıncı köyüne (Kilis) giriş yaptık."* K-30 Erkek
>
> *"Biz Dayr Jamal'dan Tel Rifat'a hareket ettik. Daha sonra sınır geçişinin koordine edildiği Azaz'a hareket ettik. Azaz'dan sınıra doğru Sucu'ya hareket ettik. Ama sınırın kapatılmış olması nedeniyle Öncüpınar sınır kapısından geçiş yapamadık. Daha sonra telden geçmek için Şimerin köyüne gittik. Şimerin sınırından da askerler olduğu için geçemedik. Sonradan İgde köyüne hareket ederek sınırdan geçebildik. Türkiye'ye Arpakesmez köyünden (Kilis) giriş yaptık."* K-4 Erkek

Sınır geçişlerinin yapıldığı noktalar bu göç deneyiminin kilit noktalarını meydana getirir. Bu noktalar Suriye'de Sucu, Şimerin, Tilelişem, İgde, Hawar, Delha, Hacar, Bagidin, Telbattal, Ragıbiye, Molla Yakup, Ayyaşe, Tathamus, İkidam, Shaltah ve Bülbül'dür. Türkiye'de ise Kilis'in köyleri olan Deliosman, Çalkaya, Saatli, Doğançay, Duruca, Demirışık, İnanlı, Arpakesmez, Akıncı, Havuzluçam, Beşiriye, Çıldıroba ve Aşağıbeylerbeyi'dir.

3.4. Gelecek Göç Süreçleri

Zorunlu göçlerin yapısı gereği bireyler göç etme eğilimleri açısından ilk olarak güvenli bölge olarak buldukları alanları tercih ederler (Erdoğan, 2018; Türkoğlu ve Elmastaş, 2023, s. 66). Kilis bu göç sürecinde en yakın güvenli bölgeyi temsil eden bir yerleşme durumundadır. Güvenli bölgeye ulaşan göçmen toplulukları eğer şartlar bu sahada uygun ise kalmayı tercih ederler, aksi durumda ise farklı ülkelere veya kentlere göç sürecini başlatırlar. Bu durumda göçün basamaklanması söz konusu hale gelir (Adıgüzel, 2016; Türkoğlu ve Elmastaş, 2023, s. 66). Yani sınır kentlerine kıyasla daha gelişmiş kentlerin sunmuş olduğu avantajlar Suriyelilerin yeniden mobilize olmasına sebep olmuştur. Bu durumda Kilis göçün ilk basamağıdır. Bu nedenle göç hareketinin basamaklandığını Kilis'te ispat etmek zordur. Çünkü katılımcıların büyük çoğunluğu Kilis'ten başka bir kentte bulunmamışlardır. Ancak katılımcılara yöneltilen göç düşüncelerine yönelik sorularla göçün gelecekte basamaklanma durumu analiz edilebilmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Türkiye'de İlk Yerleştikleri İller

İl	Frekans	Oran %
Kilis	34	85
Gaziantep	3	7,5
Hatay	2	5
Şanlıurfa	1	2,5

Katılımcıların Türkiye'de ilk yerleştiği iller dikkate alındığında büyük çoğunluğun Kilis'te (34) olduğu görülmektedir. Sınırın hemen yanında bulunması Kilis'i bu göç sürecinde ilk basamak haline getirmiştir. Çok az sayıda katılımcı Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa'yı ilk yerleşim noktası olarak belirtmiştir (Tablo 4). Bu veriden hareketle Kilis'te Suriyeli göçmen nüfusun göç basamakları oluşturmadığı görülmektedir. Oysa Gaziantep, Ankara, İstanbul ve İzmir gibi kentlerde yapılan çalışmalarda göç basamakları dikkat çekicidir. Kilis'te göç basamakları katılımcılara yöneltilen sorularla ispat edilemese de Kilis'te yaşayan geçici koruma kapsamındaki Suriyeli nüfustan hareketle bir çıkarım yapmak mümkündür. Kilis'te 2017 yılında 131.881 olan geçici koruma kapsamındaki nüfus sayısı 2019'da 116.252, 2021'de 106.800 ve 2024 yılında 68.650 kişidir (www.goc.gov.tr). Buradan hareketle Kilis'te 2017 yılına kıyasla 2024 yılında geçici koruma kapsamındaki nüfus sayısında 60 binden fazla düşüş (%52) görülmektedir. Dolayısıyla Kilis önce Suriyeli göçmenlerin ilk hedefi olmuş, daha sonra ise özellikle büyük kentlere doğru göç basamakları şeklinde hareketlenmeler görülmüştür.

Tablo 5. Katılımcıların Başka Bir Ülkeye veya Kente Göç Düşünceleri

Tercih	Başka bir kente gitmek isteme düşüncesi		Başka bir ülkeye gitmek isteme düşüncesi	
	Frekans	Oran %	Frekans	Oran %
Hayır	16	40	32	80
Evet	24	60	8	20

Katılımcıların gelecek göç düşünceleri de göç basamaklarının anlaşılmasında önem arz eder. Görüşme formu uygulanan katılımcıların %60'ı başka bir kente göç etme fikrini taşımaktadır (Tablo 5). Katılımcılar iş imkânlarının azlığı ve diğer akrabalarına yakın olma gibi sebeplerden dolayı genellikle Gaziantep, Kayseri, Ankara, İstanbul ve İzmir gibi daha büyük kentlere göç etme eğilimindedirler. Kilis'ten başka bir ile göç etmeyi düşünmeyen katılımcı oranı ise %40'tır. Katılımcıların göç düşüncelerinden hareketle Kilis'te geçici koruma kapsamındaki nüfus sayısının daha da azalacağı ifade edilebilir. Katılımcılara başka bir ülkeye göç etme düşünceleri sorulduğunda büyük bir kısmı hayır (%80) cevabını vermiştir (Tablo 5). Bu düşüncelerinde Türkiye'nin kaynak ülkeye yakınlığı, coğrafi benzerlik, kültürel ve dini benzerlik, entegrasyonu sağlama, kaynak ülkeye olan özlem ve psikolojik yakınlık hissi etkili olmuştur. Başka ülkeye göç etme niyetinde olan katılımcıların (%20) ise daha iyi çalışma koşullarına ulaşmak, eğitim ve tanıdıkları olduğundan dolayı Avrupa ülkelerine göç etme niyetleri bulunmaktadır. Başka bir ülkeye göç etme düşüncesi olan bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

"Almanya'da akrabalarım var. Savaşın ilk başladığı zamanlar göç etmişlerdi. Beni de çağırıyorlar. Ama şimdi oraya gitmek zor. Orada iş imkânları daha çokmuş, devlet desteği de varmış. Resmi olarak gidemem tabi. Kaçak

yollardan gidilebilir. Savaşın ilk dönemlerinde gemilerle kaçak olarak giden çok oldu. Yunan adalarından kaçanlar çok oldu. Tabi kaçakçılar seni götürmek için de çok para istiyorlar." K-37 Erkek

Gelecek göç süreçlerinde diğer önemli bir konu ise Suriyeli göçmenlerin geriye göç düşünceleridir. Suriyeliler ile ilgili yapılan çalışmalarda en çok merak edilen konu kalıcı mı yoksa geçicimi olacaklarının sorunsalı üzerinedir (İncili ve Akdemir, 2016; Cengiz, 2020; Türkoğlu ve Elmastaş, 2023; İncili, 2023). Türkiye'de sosyal ağları güçlenen Suriyeli göçmenler çoğunlukla kendilerini Türkiye'de kalıcı hissetmektedirler. Uzun yıllardır Türkiye'de yaşayan Suriyeli sığınmacıların kalıcılık eğilimleri son derece güçlenmiş durumdadır (Erdoğan, 2020).

Tablo 6. Katılımcıların Geriye Göç Düşünceleri

Tercih	Frekans	Oran %
Evet	18	45
Hayır	22	55

Suriye'deki iç savaş biterse geri dönme düşüncesine sahip 18 katılımcı (%45) vardır. 22 katılımcı (%55) ise savaş durumu sonlansa bile geri dönme düşüncemiz bulunmamaktadır şeklinde cevap vermiştir (Tablo 6). Suriyelilerin kalış süresindeki uzama, Suriye'deki güvensizlik ortamının devam etmesi, kurulan ekonomik ve sosyal düzen geri dönme düşüncelerinin zayıflamasına sebep olmuştur. Kuşkusuz on yılı aşkın süredir devam eden sığınmacılığın daha da uzaması durumunda Suriye'yi hiç görmeden Türkiye'de büyüyen Suriyeli genç nüfus geriye göç hususunda daha isteksiz olacaktır.

Suriyeli göçmenlerin geriye göç düşüncesinin oluşumunda ve motivasyonunda Suriye'de kalanlar (göç etmemiş veya geriye göç ile dönen) ile irtibatın sürdürülmesi etkili olmaktadır. Suriyeli katılımcılara "Suriye'de kalan akraba veya tanıdıklarınızla irtibatınız var mı?" sorusuna 34 katılımcı (%85) evet cevabını vermiştir. 6 katılımcı (%15) ise geride kalanlarla irtibatının olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun Suriye'de kalanlarla irtibatının bulunması akıllarının bir köşesinde geriye göçü düşünmelerini olanaklı kılacaktır.

4.Sonuç

2011 yılında zorunlu sebeplerden dolayı başlayan Suriye'den (kaynak) Türkiye'ye (hedef) doğru başlayan göç kısa süre içerisinde kitlesel boyuta ulaşarak Türkiye'yi dünyada en fazla sığınmacı barındıran ülke konumuna getirmiştir. Suriye'den Türkiye'ye yönelen göç yakın coğrafyalarda gerçekleşmiş olsa da uluslararası bir göç hareketidir. Bu göçün özelliği zorunlu, kitlesel, plansız ve ani oluşudur. Dolayısıyla hem göçmenler hem de hedef ülke bu göç sürecinde ciddi problemler yaşamışlardır. Çünkü her iki tarafta bu göç sürecine hazırlıksız yakalanmıştır.

Çalışmada göç motivasyonları, göç deneyimleri, göç rotaları ve gelecek göç düşünceleri katılımcılardan elde edilen veriler çerçevesinde ele alınmıştır. Göçün gerçekleşmesinde motivasyon kaynağı önemli bir unsuru meydana getirmektedir. Makro, mezo ve mikro düzeydeki motivasyon unsurları Suriyelilerin Kilis'e göç sürecinde önemli bir belirleyiciliği meydana getirmiştir. Kaynak ülkedeki can güvenliği, bombalı saldırılar, askere alınma korkusu, muhalif olarak etiketlenme, kaçırılma korkusu, terör örgütü tehdidi ve ekonomik problemler itici motivasyon süreçlerini meydana getirmiştir. Hedef ülkedeki fırsatlar ise göç sürecinin çekici motivasyonlarını meydana getirmiştir. Bu motivasyonlar coğrafi yakınlık, açık kapı politikası, ilişki ağları, kültürel benzerlik ve hedef ülke bilinirliği olarak tespit edilmiştir.

Kilis zorunlu göçün ilk hedef noktasını oluşturan sınır yerleşmesidir. Kayıtlı Suriyeli nüfusun il nüfusuna oranına göre (%30) en yüksek yer olması çalışma sahasını göç çalışmalarında avantajlı konuma getirmektedir. Kilis'in kaynak-hedef seçiminde önceden bilinirliği, öncül göçmenlerin yerleşmesi, ağ ilişkilerinin kuvvetli olması göç zincirlerini meydana getirerek çalışma sahasında göçmen yoğunluğuna sebep olmuştur. Bu göç zincirleri sayesinde göçmenler belirli alanlarda yığılmalar ve toplumsal yapılanmalar meydana getirmektedir.

Suriyeli göçmenlerin göç deneyimlerinde kaynak nokta, göç biçimi, sınır geçiş şekli, göç süresi, geçiş maliyeti ve geçiş organizasyonu verilerle desteklenerek ele alınmıştır. Göçmen nüfus çoğunlukla sınıra yakın bölgelerde yaşamakta olup, kitlesel olarak göç hareketini başlatmıştır. Sınır geçişini kontrolsüz olarak gerçekleştiren tüm katılımcıların aile üyeleri ve diğer göçmen gruplarla hareketi göçün büyüklüğünü yansıtmaktadır. Katılımcı göçmenlerin %60'ının sınırdaki telden kontrolsüz geçişi bu göçün en trajik tarafıdır. Zorunlu ve kitlesel

boyutlarda gerçekleşmesi dolayısıyla göçün ilk başlarında sınır kapılarından girişlerde sağlıklı bir kayıt ve kontrol işlemi yapılamamıştır (Özaslan, 2023, s. 138). Bu kontrolsüz geçişler sınır bölgelerinde ekonomik bir rantı da başlatmıştır. Kontrolsüz geçişlerin rehber ile yapılması yasadışı göç ekonomisinin de oluşmasını sağlamıştır. Aslında bu göç ekonomisi daha önce var olan yasadışı sınır ticaretinin form değiştirmiş şeklidir. Ancak bu yapı ülke güvenliği açısından büyük riskler barındırmaktadır. Kontrolsüz geçişlerle birlikte birçok marjinal grup üyesinin de Türkiye'ye geçişlerine ortam hazırlamıştır (Ağır ve Sezik, 2015, s. 118-119). 11 Şubat ve 11 Mayıs 2013 tarihlerinde Cilvegözü ve Reyhanlı'da gerçekleştirilen bombalı saldırılar Türkiye'ye Suriyeli göçmenlerle birlikte gelen yasadışı grupların Türkiye'nin sınır ve iç güvenliğine yönelik oluşturduğu tehditlere işaret eder (Kap, 2014, s. 33; Ağır ve Sezik, 2015, s. 108).

Yasadışı geçiş yapan göçmenler arasında en riskli grup kayıt altına alınamayanlardır. Bunlardan bir kısmının suça meyilli kişiler olup, bir suç işlediğinde yaşadığı yeri değiştirerek cezadan kurtulabilmek için bilinçli olarak kayıt yaptırmadıkları da değerlendirilmektedir (Ağır ve Sezik, 2015, s. 114). Kayıt altına alınmayan bir Suriyelinin suç işledikten sonra kaçarak tekrar ülkesine gitme ve hiçbir yaptırıma tabi tutulamama riski diğer gruptakilere oranla daha yüksektir. Yasadışı geçişlerin kontrol edilememesi göçmenlerin işledikleri/işleyebilecekleri suçlar için caydırıcı olamamaktadır.

Suriyeli göçmenlerin sınır geçiş rotaları değerlendirildiğinde katılımcıların çoğunluğunun kontrolsüz geçiş yaptığı görülmektedir. Geçişlerin kontrolsüz yapılışı ve çeşitli rotaların oluşması sınırın fiziki ve beşeri özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye-Suriye sınırının Kilis kesimi fiziki açıdan doğal bir sınır olmayıp yapay bir sınır özelliği taşır. Ayrıca yerleşme birimlerinin sınırın her iki tarafında yakınlığı göç organizasyonunda önemli etki yapar. Diğer taraftan kültürel bağlılık, tarihi bağlılık ve yıllardan beri var olan yasadışı ticaret bu kontrolsüz geçişleri arttırıcı faktörler olmuştur. Sınıra duvar inşası sınır güvenliği açısından önemli bir adım olsa da düzensiz göçleri tam olarak sonlandırmamıştır. Bu durumda sınır hattının özel güvenlik bölgesi ilan edilmesi etkili olabilir. Ayrıca Suriye'nin kuzeyinde oluşturulan "Güvenlikli Bölgenin" uluslararası platformda işlevsel hale getirilmesi gerekir.

Suriye'deki siyasi çözümsüzlük ve kötü yaşam koşulları devam ettikçe göçmenlerin Türkiye'de kalıcı olmayı tercih etmeye devam edeceği görülmektedir. Nitekim katılımcılardan elde edilen veriler de bu görüşü desteklemektedir. Geriye göçü düşünmeyen katılımcıların oranı %55'tir. Suriyeli göçmenler için göç süreci henüz bitmiş gibi de görünmemektedir. Yine katılımcıların %60'ı başka kentlere, %20'si ise başka ülkelere göçü düşünmektedir. Bu durumda göç basamaklarının ortaya çıkacağını söylemek yerinde olacaktır. Bu durum mobilitesi yüksek bir göçmen kitlesine sebep olabilir. Kontrolün sağlanması için göçmenlerin aşırı derecede göç ederek yer değiştirmelerini engellemek önemli bir adım olacaktır. Bu konuda yetkili kurumlar tarafından alınacak tedbirler güvenlik açısından önemli olacaktır. Göçmenler hususunda gözden kaçırılan diğer bir husus ise bu kişilerin çoğunluğunun şehirlerde yaşaması durumudur. Yapılan bu çalışmada ve literatürde olan birçok çalışmada katılımcı kökenlerinin %40'a yakınının kırsal kesimden olduğu dikkat çekmektedir. Ancak Türkiye'de kırsal kökenli göçmenler de kentsel mekânlarda yaşam sürdürmektedir. Oysa göçmen nüfusun kırsal alanlara yönlendirilmesiyle kentsel mekânlardaki yoğunluklar da azaltılabilir.

Kaynakça

Abadan-Unat, N. (1977). Dış göç akımının Türk kadınının `özgürleşme` ve `sözde özgürleşme` sürecine etkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, *10*(1), 107-132.

Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Acar, T. (2021). Türkiye'de Suriyeli sığınmacılara yaklaşımlar: Temas ve tehdit kuramlarının analizi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 24*(3), 185-236

Adıgüzel, Y. (2016). Göç sosyolojisi. Nobel Akademik Yayıncılık.

Ağır, O. & Sezik, M. (2015). Suriye'den Türkiye'ye yaşanan göç dalgasından kaynaklanan güvenlik sorunları. *Birey ve Toplum Dergisi, 5*(9), 95-123.

Akyıldız, İ. E. (2016). Göç teorilerinin karşılaştırmalı analizi. *Uludağ Journal of Economy and Society / B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *35*(2), 127-176.

Bal Kızılhan, S. (2019). *'Yerli'lerin gözüyle Suriyeli mülteciler: Ankara Örnek Mahallesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayır, K. D. & Aksu, F. (2020). Açık kapı politikasından güvenlik tehdidine: Türkiye'de Suriyeli sığınmacılar olgusu. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 8*(2), 324-356.

Beyaz, C. (2020). Son durağı olmayan hayatlar: Kırsal göçmen, geriye göç ve çoklu mekân pratiği. *Journal of Humanity and Society (İnsan & Toplum Dergisi)*, *10*(1), 145–175.

Bulut, Y. & Akın, S. (2020). Göçe ilişkin kavram ve kuramlar. Y. Bulut & S. Akın (Ed.), *Yerel, Ulusal ve Küresel Boyutlarıyla Göç ve Mülteci Sorunu* içinde (71-110). Çizgi Yayınevi.

Castles, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri* B. U. Bal & İ. Akbulut (Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Cengiz, D. (2020). *Antakya'daki Suriyeli mültecilerin mekânsal toplanması/ayrışması: Örüntüler, süreçler ve sonuçlar.* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çağlayan, S. (2008). Göç ve yoksulluk: Mutlak ve doğrusal olmayan bir ilişki. N. Oktik (Ed.), *Türkiye'de yoksulluk çalışmaları* içinde (301-324). Yakın Kitabevi Yayınları.

Çağlayan, S. (2015). Suriye savaşı ve Suriyeli göçmenler: Teorik ve kavramsal anlama çabası. *Sosyoloji Divanı*, 6, 193-208.

Çatır, G. (2015). Zorunlu göç tecrübesinin devlet politikalarındaki yansıması: Bulgaristan'dan Türkiye'ye kitlesel göçün analizi. S. G. Ihlamur-Öner & N. A Şirin Öner (Edl.), *Küreselleşme çağında göç: kavramlar, tartışmalar* içinde (217-232). İletişim Yayınları.

Erdoğan, M. M. (2018). *Suriyeliler barometresi-2017: Suriyelilerle uyum içinde yaşamanın çerçevesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, M. M. (2020). *Suriyeliler barometresi 2019, Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi*. Orion Kitabevi.

Faist, T. (2000), *The volumes and dynamics of ınternational migration and transnational social spaces*. Oxford University Press.

Faist, T. (2003). *Uluslararası göç ve ulusaşırı toplumsal alanlar*. A.Z. Gündoğan & C. Nacar (Çev.). Bağlam Yayınları.

Giddens, A. (2008). Irk, etniklik, göç. Ş. Pala Güzel (Çev.), *Sosyoloji* içinde (528-575). Kırmızı Yayınları.

Gül, H. & Ergun, C. (2012). Kent ve göç sosyolojisi. M. Tuna (Ed.) *Sosyolojiye giriş, sosyolojinin temel tartışmaları* içinde (278-298). Detay Yayıncılık.

Gülerce, H. & Demir, E. (2021). Zorunlu göç sürecinde sosyal ağlar; Şanlıurfa'daki Suriyeli sığınmacılar. *Journal of Social Policy Conferences*, *81*(0), 185-211

https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 Erişim Tarihi: 09.09.2024

Ihlamur-Öner, S. G. (2014). Türkiye'nin Suriyeli mültecilere yönelik politikası. *Ortadoğu Analiz, 6*(61), 42-45.

İçduygu, A. & Ünalan, T. (1998). Türkiye'de içgöç, sorunsal alanları ve araştırma yöntemleri. *Türkiye'de içgöç* içinde (38-55). Tarih Vakfı Yayınları.

İnce, C. (2019). Göç kuramları ve Suriye göçü üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları (OPUS) Dergisi, 11*(18), 2579-2615

İncili, Ö. F. & Akdemir, İ. O. (2016). Yerinden edilmişliğin coğrafi analizi: Kilis'te Suriyeli sığınmacılar. *Marmara Coğrafya Dergisi, 34*, 118-133.

İncili, Ö. F. (2023). Yer seçiminde kaynak hedef bağıntısı: Gaziantep örneği. Ö.F. İncili & M. Kuzgun (Edl.). *Savaş-Göç-Kadın Cumhuriyet'in 100. Yılına Armağan* içinde (13-50). Kriter Yayınevi.

Kap, D. (2014). Suriyeli mülteciler: Türkiye'nin müstakbel vatandaşları. *Akademik Perspektif*, Aralık 2014.

Karpat, K. H. (2013). *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. B. Tırnakçı (Çev.). Timaş Yayınları.

Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. İmge Kitabevi Yayınları.

Korkmaz, M. (2017). Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye işgücü piyasasına etkileri ve değerlendirmeler. *Sosyal Güvence Dergisi*, *7*(13), 57-83.

Kunz, E. (1981). Exile and resettlement: Refugee theory. *The International Migration Review, 15*(1/2), 42-51.

Laczko, F. & Rudolf, A. (2013). *World migration report 2013*. International Organization for Migration Press. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr2013_en.pdf

Lee, E. S. (1966). A theory of the migration. *Demography, 3*(1), 47-57.

Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review, 19(*3), 431-466.

Neccar, M. Ş. M. & Erkut, T. (2016). Suriye'den Türkiye'ye göç: Nedenler, sonuçlar ve umutlar. *İlahiyat Akademi Dergisi, 4*, 185-198.

Nonneman, W. & Kaizen, J. (2007). Irregular migration in Belgium and organized crime: An overview. *International Migration, 45*(2), 121-146.

Orhan, O. & Gündoğar, S. S. (2015). *Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye etkileri*. Rapor. No: 195, TESEV-ORSAM. http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Suriyeli_ Siginmacilarin_Turkiyeye_Etkileri.pdf (Erişim Tarihi: 5.12.2023).

Özaslan, K. (2023). Dış'tan iç'e evrilen bir kitlesel göç: Türkiye'nin Suriyelileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 14*(1) , 115-143.

Özbey, K. (2022). Açık kapı politikasından sınır duvarı projesine: Türkiye'nin sınır politikasının dönüşümü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(43), 709-741.

Özgür, E. M. & Yasak, Ü. (2009). Şehir içi ikametgâh hareketliliğine kuramsal bir bakış. *Coğrafî Bilimler Dergisi, 7*(1), 39-50.

Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Journal Of The Statistical Society*, *48*(2), 167–235.

Sayın, Y., Usanmaz, A. & Aslangiri, F. (2016). Uluslararası göç olgusu ve yol açtığı etkiler: Suriye göçü örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 18*(31), 1-13.

Sezen, İ., Turan, M. & Kaya, A.A. (2018). Türkiye'deki Suriyeli misafirler ve ilişkilendirilen bulaşıcı hastalıklar. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 7*(4), 119-127

Stouffer, S. A. (1940). Intervening opportunities: A theory relating mobility and distance. *Sociological Review, 6*(5), 845-867.

Şahin, İ. & Düzgün, O. (2015). Türkiye'ye gerçekleştirilen Ortadoğu kaynaklı zorunlu göçlerin sosyo-ekonomik etkileri: 1979–2014 arası. *Tesam Akademi Dergisi, 2*(2), 167–195.

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2002). *Beşeri coğrafya, insan-kültür-mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Tümtaş, M. S. & Ergun, C. (2016). Göçün toplumsal ve mekânsal yapı üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21*(4), 1347-1359.

Türkoğlu, E. & Elmastaş, N. (2023). Suriyeli sığınmacıların mekânı dönüştürücü etkisi: Gaziantep kenti örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33*(1), 65-81.

Uzun, Z. (2019). *Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin girişimcilik deneyimleri: Gaziantep örneği*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünalan, T. (1998). Türkiye'de içgöçe ilişkin veri kaynaklarının değerlendirilmesi. *Türkiye'de içgöç* içinde (91-103). Tarih Vakfı Yayınları.

Wood, W. B. (1994). Forced migration: Local conflict and international dilemmas. *Annals of the Association of American Geographers, 84*(4), 607- 634.

Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: Çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Electronic Turkish Studies, 9*(2), 1685-1704.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.**Bu çalışmanın yazar/yazarları Kilis 7 Aralık Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 29.08.2022 Toplantı Tarihi ve 2022/15 Toplantı Sayılı etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Rıza Şah Pehlevi Dönemi Farslaştırma Politiklarının Güney Azerbaycan'a Etkileri

The Effects of Persianization Policies of Reza Shah Pahlavi Period on South Azerbaijan

Celal ASLAN[1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep, celalaslan46@gmail.com,* orcid.org: 0000-0002-3743-2697

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 15.09.2024
Kabul/Accepted: 25.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1550414

Anahtar Kelimeler
İran Türkleri, Güney Azerbaycan, Güney Azerbaycan Türkleri, Rıza Şah Pehlevi, Farslaştırma Politikaları.

ÖZ

Türkler, tarih boyunca İran topraklarında varlık göstermiş milletlerden biridir. Bu coğrafyada birçok devlet ve hanedanlık kurarak İran tarihinin ve kültürünün şekillenmesine katkıda bulunmuşlardır. Ancak ülkede Türk kökenli Kaçar Hanedanlığı' nın son bulması ve yerine Farslardan müteşekkil Pehlevi Hanedanlığı' nın iktidara gelmesiyle birlikte, İran'daki Türkler ciddi bir asimilasyon politikasıyla karşılaşmışlardır. Öyle ki Rıza Şah Pehlevi döneminin Farslaştırma politikaları, İran hâkimiyetinde yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri'nin dil, eğitim, kültür ve ekonomi gibi alanlarda ciddi baskılar yaşamasına neden olmuştur. Bu çalışmada Rıza Şah Pehlevi dönemi Farslaştırma politikalarının söz konusu alanlarda Güney Azerbaycan Türkleri üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Yine Güney Azerbaycan Türkleri'nin bu ayrımcı uygulamalara karşı geliştirdikleri tutumları ve tepkileri incelenecektir. Güney Azerbaycan Türkleri üzerine çeşitli akademik çalışmalar bulunsa da Rıza Şah Pehlevi dönemi Farslaştırma politikalarının Güney Azerbaycan Türkleri üzerindeki etkileri ile ilgili detaylı bir çalışmanın yapılmaması makaleyi hazırlamamızın temel amacı olmuştur. Çalışma esnasında İran Türkleri ve Güney Azerbaycan üzerine yapılan akademik çalışmalar taranmış ve bu çalışmalardan yararlanılmıştır.

Keywords
Iranian Turks, South Azerbaijan, South Azerbaijan Turks, Reza Shah Pahlavi, Persianization Policies.

ABSTRACT

Turks are one of the nations that have existed in Iranian lands throughout history. They have contributed to the shaping of Iranian history and culture by establishing many states and dynasties in this geography. However, with the end of the Qajar Dynasty of Turkish origin in the country and the coming to power of the Pahlavi Dynasty consisting of Persians, the Turks in Iran have faced a serious assimilation policy. So much so that the Persianisation policies of the Reza Shah Pahlavi period caused the South Azerbaijani Turks living under the rule of Iran to experience serious pressures in areas such as language, education, culture and economy. In this study, the effects of the Persianisation policies of the Reza Shah Pahlavi period on the South Azerbaijani Turks in these areas will be discussed. Again, the attitudes and reactions of the South Azerbaijani Turks against these discriminatory practices will be analysed. Although there are various academic studies on South Azerbaijan Turks, the lack of a detailed study on the effects of the Reza Shah Pahlavi era Persianisation policies on South Azerbaijan Turks has been the main purpose of preparing this article. During the study, academic studies on Iranian Turks and South Azerbaijan were reviewed and utilised.

Atıf/Citation: Aslan, C. (2025). Rıza Şah Pehlevi Dönemi Farslaştırma Politikalarının Güney Azerbaycan'a Etkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-11

Sorumlu yazar/Corresponding author: Celal ASLAN, celalaslan46@gmail.com

1. Giriş

İran ilk çağlardan itibaren çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan en eski yerleşim birimlerinden biridir. İran, coğrafi konumu itibarıyla Orta Asya ile Ortadoğu'nun kesişim noktası olan yüksek düzlükler arasında yer alır ve 1.643.000 km^2 geniş bir yüzölçümüne sahiptir. İran; Pakistan Türkmenistan, Afganistan, Azerbaycan, Irak, Ermenistan ve Türkiye'nin de sınır komşusudur. Ülkenin doğusunda İndus Vadisi, kuzeyinde Hazar Denizi ve Türkistan çölleri, güneyinde Basra Körfezi ve Hint Denizi, batısında ise Dicle Nehri ve Ermenistan dağları yer alır. Ülkenin orta ve doğu kısmı ise büyük ölçüde çöllerle kaplıdır. Buna rağmen İran'ın coğrafi konumu tarih boyunca stratejik bir önem taşımış ve ülke birçok kavme ev sahipliği yapmıştır. Bu topluluklar arasında Türkler de yer almıştır. Bu coğrafyadaki Türk varlığı ise 8. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır.

Öyle ki Selçuklulardan önce de Türklerin yoğun olarak yaşadığı Urumiye ve Tebriz bölgeleri Anadolu'ya yapılan akınlarda ve göçler sırasında birer merkez ve üs görevi görmüştür. Ayrıca Türkler İran coğrafyasında sırasıyla Gazneliler, Selçuklular, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Afşarlar ve Kaçarlar gibi devletler ve hanedanlıklar kurarak bu topraklarda hüküm sürmüştür. Dolayısıyla Türkler İran tarihinin ve kültürünün şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu nedenle İran coğrafyasından Türkleri ayrıştırmak imkânsızdır. Ancak 20. yüzyılın başlarında İran'da Kaçar Hanedanlığı' nın zayıflayıp yıkıldığı ve ülkenin idaresinin Pehlevi Hanedanlığı'na geçtiği dönemden günümüze kadar İran coğrafyasında yaşayan Türkler güçlü bir asimilasyon politikasına maruz bırakılmıştır (Yılmaz, 2017: 2; Çelik, 2018: 26).

Bilhassa Rıza Şah Pehlevi döneminin Farslaştırma politikaları, İran'da yaşayan Türk nüfusunun büyük bir bölümünü teşkil eden Güney Azerbaycan Türklerini derinden etkilemiştir. Bu dönemde Türkçenin hem resmi dil olarak hem de eğitimde kullanılmasına yasak getirilmiş, Türklerin yaşadığı bölgeler idari olarak parçalanmış ve bu bölgelerin jeopolitik önemi azaltılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bölge, kalkınma projelerinin dışında bırakılmış ve yatırımlar çoğunlukla Tahran gibi Fars kökenli vatandaşların yoğunlukta olduğu şehirlerde yoğunlaştırılmıştır (Gülkaç, 2019: 2). Bu çalışmada Rıza Şah Pehlevi dönemi Farslaştırma politikalarının Güney Azerbaycan Türkleri üzerindeki eğitim, dil, kültür ve ekonomik koşullar gibi alanlardaki etkileri ele alınacaktır. Ayrıca Güney Azerbaycan Türkleri'nin ayrımcı uygulamalara karşı geliştirdiği tutum ve tepkiler de çalışma içerisinde ortaya konacaktır.

2. Güney Azerbaycan

Güney Azerbaycan, günümüzde coğrafi olarak İran sınırları içerisinde yer alan ve gayri remi olarak siyasi alanda kullanılan bir kavramdır. Güney Azerbaycan'ın yüzölçümü 200.000 km²' olup, Urmiye, Hoy, Tebriz, Erdebil, Selmasmakû, Merega, Zencan, Enzeli, Astara, Mahabat, Culfa, Bicar, Merend, Halhal, Soğukkulak, San'an-Taç ve Rest gibi önemli yerleşim alanlarına sahiptir. Güney sınırında İran Kürdistan'ı ve Hamse, kuzeyinde Aras Nehri, batısında Doğu Anadolu, doğusunda Talış ve Muğan dağları yer almaktadır. Coğrafi konumu itibariyle de denize uzak, olup yüksek bir yayla konumundadır (Boz, 2014: 68; Özdemir, 2020: 361).

Ayrıca Güney Azerbaycan, bereketli toprakları ve çeşitli özellik gösteren iklimi sayesinde önemli bir tarım bölgesidir. Buğday, arpa, pirinç, meyve ve üzüm başlıca tarım ürünleri arasında yer alır. Burada tarım konusunda İran'ın tamamına yetecek kadar üretim yapmaktadır. Pamuk ve keten de bölgede yetiştirilen önemli endüstriyel ürünlerdendir. Hayvancılık için ideal ovaların ve yaylaların bulunması sayesinde hayvancılık da yaygın olarak yapılmaktadır. Bölge, doğal kaynaklar açısından da oldukça zengindir. Tebriz'de gümüş, Erdebil'de bakır madenleri bulunur. Yine linyit, kükürt, demir, kurşun ve bor gibi madenler de çeşitli yerlerde çıkarılır. Bölgenin Hazar Denizi kıyı kesimlerinde petrol yatakları da mevcuttur. Fakat bu petrol rezervleri İran tarafından kontrol edilmektedir. Bölgede ayrıca kaliteli mermer üretimi de yapılmaktadır (Mahdian, 2010: 116; Demir, 2019: 6; Saray, 2010: 9-10).

Güney Azerbaycan'ın nüfusunu büyük ölçüde Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Bu bölgede Azerbaycan Türkleri'nin yanı sıra, çeşitli diğer Türk grupları ve az sayıda farklı etnik ve dilsel topluluklar da bulunmaktadır. Güney Azerbaycan Türkleri' nin çoğunluğu Şii Caferi Müslümandır, fakat bölgede yine az sayıda da olsa Sünni, Bahai, Hıristiyan, Zerdüşt ve Musevi Türk nüfus da mevcuttur. Güney Azerbaycan Türkleri'nden, İran'da 25 milyona (bazı kaynaklar 35 milyona kadar çıkarmaktadır) ulaşan nüfuslarıyla Farslardan sonra en kalabalık topluluğu oluşturmaktadır (Çelik, 2018: 27; Özdemir, 2020: 363).

Tarihçilerin genel kabulüne göre, Güney Azerbaycan Türkleri, Oğuz Türkleri'nden olup, kökenleri 10. ile 11. yüzyıllarda Aral Denizi'nin kuzeyine göç eden Selçuklulara dayanmaktadır (Malikahmadov, 2023: 53-54).

Bu bölgede yer alan Güney Azerbaycan Türkleri tarih boyunca birçok devletin egemenliğinde kalmış ve bu da yönetim yapısının ve politik dengelerin sürekli olarak değişmesine yol açmıştır. Bölgede en belirgin değişiklikler ve siyasi dalgalanmalar, Kaçar Hanedanlığı döneminde yaşanmıştır. Güney Azerbaycan için bilhassa Feth Ali Şah dönemi, Kaçar Hanedanlığı' nın en kritik dönemlerinden birini temsil eder. Bu dönemde İran; Fransa, Rusya ve İngiltere gibi büyük güçlerin çıkar çatışmalarının merkezi halini almıştır (Sümer, 2001: 52). Özellikle Rusların saldırıları, Kaçar İran'ı 'nın bu zamanda yaşadığı askeri ve diplomatik zorlukların bir yansıması olmuştur. 1804 yılında başlayan Rus saldırıları, İran için askeri ve siyasi bir dizi başarısızlıkla sonuçlanmış ve nihayetinde 1813'te Rusya ve İran arasında Gülistan Anlaşması imzalanmıştır (Yeşilot, 2010: 188). Bu anlaşma ile Güney Kafkasya bölgesi Ruslara bırakılmış ve bu durum İran'ın Kafkasya üzerindeki etkisinin azalmasına yol açmıştır. Kaçar Hanedanlığı, Gülistan Anlaşması'nın getirdiği toprak kayıplarını kabullenmekte zorlanmış ve Fransa ile İngiltere gibi Avrupa devletleriyle ittifaklar kurarak Rusya'ya karşı ikinci bir askeri girişimde bulunmuştur (Özdemir, 2020: 363).

Ancak bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmış ve 1828'de imzalanan Türkmençay Anlaşması, İran için bir başka büyük toprak kaybına yol açmıştır. Bu anlaşma, İran'ın Azerbaycan'ın kuzey kısmı üzerindeki haklarını tamamen yitirmesi ve Rusya'nın Urumiye, Tebriz ve Erdebil'e kadar olan geniş bir bölgeyi işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Türkmençay Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, Azerbaycan bölgesi Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak ikiye ayrılmış ve bu ayrılık günümüze kadar süregelen bir coğrafi ve politik bölünmeye yol açmıştır (Yeşilot, 2010:188; Gülkaç, 2019: 22). Nitekim 20. yüzyılın başlarına kadar Kaçar Hanedanlığı'na bağlı olan Güney Azerbaycan bu yüzyılın başlarında Pehlevi Hanedanı tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Pehlevi Hanedanı'nın başa gelmesiyle İran Türkleri siyasi açıdan gerileme sürecine girmiştir (Topaloğlu, 1996: 2; Gökdağ ve Heyet, 2004: 52). Pehleviler, Fars milliyetçiliğini ön plana çıkararak, Türklerin siyasi ve kültürel haklarını kısıtlamış, onları ikinci sınıf vatandaşlar konumuna düşürmüştür. Bu durum, İran Türkleri arasında kimlik bilincinin ve milliyetçilik duygularının gelişmesine zemin hazırlamıştır.

3. Rıza Şah Pehlevi Dönemi Farslaştırma Politikalarının Güney Azerbaycan'a Etkileri

Rıza Şah Pehlevi, 1921'de gerçekleştirilen darbe ile İran'da iktidarı ele geçirmiş ve 1925 yılında kendini şah ilan ederek Pehlevi Hanedanı'nı resmen kurmuştur. Rıza Şah Pehlevi 'nin iktidara geldiği andan itibaren iki ana hedefi bulunmaktaydı. Birincisi, İran'a eski ihtişamını geri kazandırmak; ikincisi ise yeniden inşa edilmiş bir millet üzerinde mutlak otorite kurmaktı. Bu doğrultuda ilerleyen Rıza Şah Pehlevi'nin yönetim süreci, genel olarak "reformcu, modernleştirici, laikleştirici ve milliyetçi" politikalar geliştirmiştir (Kurtuluş, 2008: 67; Celep, 2021: 41). Bu politikalar temelinde ülkedeki tüm etnik ve kültürel grupların Farslaştırılması ve tek bir ulusal kimlik altında birleştirilmesi hedeflemiştir. Bu politika, dil, eğitim kültür ve ekonomi alanlarında geniş çaplı reformlarla desteklenmiş ve İran'da Fars dilinin ve kültürünün üstünlüğünü vurgulayan bir devlet ideolojisi oluşturulmuştur. Bu değişiklikler, İran'ın toplumsal ve siyasi yapısında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Rıza Şah Pehlevi'nin Fars milliyetçiliği temelinde uygulamaya koyduğu Farslaştırma politikası, İran'da yaşayan etnik azınlıklar üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Özellikle Güney Azerbaycan Türkleri ve diğer etnik gruplar, bu dönemde aşırı seviyede kültürel baskı ve asimilasyon politikalarıyla karşı karşıya kalmışlardır (Erol, 2007: 51).

Rıza Şah Pehlevi, Farslaştırma politikaları kapsamında öncelikle Fars dilini ön plana çıkarmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, eğitim sisteminde ve devlet kurumlarında Farsçanın kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bu durumdan İran'da Fars toplumundan sonra en kalabalık nüfusa sahip olan Güney Azerbaycan Türkleri etkilenmiştir. Öyle ki Türkçenin kamusal alanda ve özel alanlarda kullanımını neredeyse tamamen yasaklanmıştır. Türkçe eğitim, Türkçe vaaz vermek ve hatta Türkçe ağıtlar söylemek bile yasaklanmıştır. Eğitim sistemi de, milliyetçi ve merkeziyetçi bir ideolojiyi yaymak amacıyla köklü bir şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda Farsça tüm ülke çapında zorunlu eğitim dili haline getirilmiş ve yerel dillerde eğitim veren okullar kapatılmıştır (Özdemir, 2020: 368; Malikahmadov, 2023: 61). Bu hedefin gerçekleştirilmesi için merkezi hükümet, özellikle Farsçanın ana dil olmadığı bölgelerde, Farsçayı etkin bir şekilde kullanan öğretmenleri görevlendirmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik Başmüşavirliği tarafından 1934 yılında hazırlanan raporda, Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türklerin okullarda ana dillerinde eğitim alma haklarının olmadığı belirtilmiştir (Tekdoğan, 2021: 90). Çünkü İran'da bölgelere ana dilde etiğim hakkı

verilmesi, bu bölgelere siyasi özerklik vermekle ve hatta bağımsızlık taleplerine boyun eğmekle eşdeğer tutulmuştur (Amanat, 2022: 499). Bunların yanı sıra, dönemin Kültür Bakanı olarak atanan ve Fars milliyetçisi görüşleriyle bilinen Mohseni, Türkçe konuşan öğrencilere yönelik ağır ceza politikaları benimsemiştir. Mohseni'nin, Türkçe konuşan öğrencilerin cezalandırılması amacıyla Türkçeyi kullananlara karşı takındığı tavır oldukça aşağılayıcı ve küçük düşürücü olmuştur. "Kim Türkçe konuşuyorsa eşeğin semerini onun üzerine koyun ve onu ahıra kapatın" şeklindeki ifadeleri, Türkçe konuşan öğrencilerin aşağılanarak cezalandırılmasını ve bu öğrencilerin Farsça konuşmaya zorlanmasını amaçlamıştır (Celep, 2021: 132).

Yine dönemin eğitim bakanlığı, Türkçeyi ve diğer yerel dilleri, çeşitli dönemlerde İran'ı istila eden yabancıların bıraktığı ve bertaraf edilmesi gereken bir miras olarak görmüştür. Bu bakış açısı, tarih dersliklerinden başlayarak tüm ders kitaplarına ve müfredata yansımıştır (Niayeş, 2022: 551). Ders kitapları, Fars kültürünün ve tarihinin üstünlüğünü vurgulayan içeriklerle doldurulmuş ve bu doğrultuda bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Müfredatlar, İran'ın geçmişini Fars merkezli bir bakış açısıyla ele almış, Fars kimliğini yüceltirken, Türkler ve diğer etnik gruplar genellikle olumsuz bir biçimde sunulmuştur. Böylece, Pehlevi yönetimi, eğitim sistemini kullanarak tek tip bir ulusal kimlik oluşturmayı ve İran'daki farklı etnik grupları asimilasyon yoluyla Farslaştırmayı hedeflemiştir.

Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanan Fars milliyetçiliği politikaları, yalnızca eğitim alanıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kültürel üretim ve yayıncılık alanında da kendini göstermiştir. Güney Azerbaycan'da Türkçe kitap, dergi, gazete ve mektup yazmak bile yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra, eski Türkçe kitaplar, el yazmaları ve taş baskısı eserler sistematik bir şekilde ortadan kaldırılmıştır (Celep, 2021: 133). Bu inkâr politikası, İran'daki Türk kökenli toplulukların tarihsel ve kültürel varlıklarını silme ve Fars milliyetçiliğini güçlendirme amacı taşıyordu. Türkleri, inkâr politikası o kadar hat safhaya ulaşmıştı ki çeşitli yazılarla bu konuda topluma kanıt sunmaya çalışmışlardır. Mesela, Fars milliyetçilerinden biri olan Taki Arani, kaleme aldığı "Azerbaycan Ya Yek Mesele-ye Heyâti ve Memâti-ye İran" (Azerbaycan yahut İran'ın Ölüm Kalım Meselesi) başlıklı yazısında "doğu vahşileri" ve "kan içen" Moğollar tarafından Güney Azerbaycan halkının Türkleştirildiğini ifade etmiştir (Celep, 2021: 131). Bunun yanı sıra Türkçenin ortadan kaldırılarak Farsçanın yaygınlaştırılması gerektiğini de belirtmiştir. Bu dönemde, özellikle Güney Azerbaycan Türklerine karşı açık bir şekilde düşmanca bir tutum sergilenmiştir.

Bu tutumun temelinde, Güney Azerbaycan Türkleri'nin, sınırın ötesindeki Kuzey Azerbaycan'da ve Türkiye'de yaşayan halkla aynı tarihi geçmişe sahip olmaları, aynı soydan gelmeleri ve aynı dili konuşmaları gerçeği yatıyordu (Niayeş, 2022: 551). Nitekim Pehlevi rejimi, bu ortaklıkları bir tehdit olarak algılayarak, Güney Azerbaycan Türkleri'nin dillerini ve kültürel kimliklerini zayıflatmak istemiştir. Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanan kültürel politikaların bir parçası olarak, İran'daki yer ve mekân isimlerinin Farsçaya dönüştürülmesi, Fars milliyetçiliğinin bir başka uygulaması olmuştur. Yine bu dönemde, İran ulusal kimliğini güçlendirmek amacıyla birçok yerleşim yeri, coğrafi oluşum ve yer adları Farsça isimlerle değiştirilmiştir (Taş, 2014: 138). Bu bağlamda, Fars ideologlarından biri olan Furuği, tarafından "Ferhengistan-i İran" yani "Dil ve Edebiyat Akademisi" isimli kurum oluşturulmuştur. Daha sonra bu kurma bağlı coğrafi komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun görevi yabancı (özellikle Türkçe ve Arapça sözcüklerin) kelimelerin ve isimlerin bulup ıslah etmekti. Komisyon bu görevden başka herhangi bir faaliyet göstermemiştir (Amanat, 2022: 501). Bu değişikliklerden bazı örnekler şu şekildedir:

- Tebriz civarındaki "Acıçay," "Telh Rud" olarak,
- Azerbaycan'daki "Karadağ" dağ silsilesi "Siyah Kuh" olarak,
- "Azerbaycan Eyaleti"nin adı "Ostan-ı Sevvom" şeklinde,
- Tebriz'deki "Şah Gölü" "İstehr Şah" olarak,
- "Urmiye" şehrinin ismi "Rızaiye" olarak,
- "Sultanabad" ismi "Arak" olarak, "Bampur" ismi "İranşehr" olarak, "Aliabad" ismi "Şahi" olarak ve "Salmas" ismi "Şahpur" olarak değiştirilmiştir.
- Türkmen çölü ve Astarabad'ın kapısı olarak nitelendirilen "Akkale" ismi ise "Pahlavi Durr" şeklinde değiştirilmiştir (Celep, 2021: 132-133).

İsim değişikliği sadece yer ve mekânlarda değil mağaza önlerinde, işyerlerinin antedi kâğıtlarında, tabelalarda, hatta kartvizitlerde bile görülmüştür. Devamında, idari alanda kullanılan terimler de Farsçalaştırılmıştır. Örneğin, *vilayet* sözcüğü *istan*; *vali istandar* olmuştu; polis anlamına gelen *nizarniye* terimi *şehrban*; subay

karşılığında kullanılan *sahib-i mansıb* artık *avşar* ve ordu anlamındaki *koşun* da tümüyle uydurma bir sözcük olan *arteş* şeklinde değiştirilmiştir. Askerlikle ilgili bütün rütbelere başka isimler verilmiştir (Abrahamian, 2011:115).

Rıza Şah Pehlevi döneminde Güney Azerbaycan Türklerine yönelik uygulamalar arasında, Türkçe isim konulması ve soyadı alınmasının yasaklanması da yer almaktaydı. Bu yasaklar, Fars milliyetçiliğini pekiştirme ve Güney Azerbaycan Türkleri'nin kültürel kimliğini silme amacını taşıyan politikaların bir parçasıydı. Aynı dönemde, Türkçe konuşan ve Türk kökenli olan kişiler, çeşitli bahanelerle devlet dairelerinden uzaklaştırılmış ve Türklerin yönetici kadrolarına atanmalarının önüne geçilmiştir (Malikahmadov, 2023: 73).

Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi sekreteri olan Mir Cəfər Bağırov, Güney Azerbaycan ile ilgili olarak Joseph Stalin'e gönderdiği bir raporda durumu şöyle belirtiyordu: "Rıza Şah Pehlevi diktatörlüğü döneminde Azerbaycan halkı bırakın yüksek görevlere getirilmeyi, devlet aygıtında orta ve küçük görevlere bile yaklaştırılmıyor" (Həsənli,1998: 38). Bağırov raporun devamında, Farslaştırma politikalarının ne kadar aşırıya kaçtığını da şu şekilde aktarıyor: "Yerel yönetimlerde bütün resmi yazışmalar Farsça yürütülmektedir. Üst düzey yöneticilere Türkçe hitap etmek yasaktır" (Attar, 2006:271).

Bu dönemde Güney Azerbaycan küçük idari birimlere, yani ostanlara (eyaletlere) ve şehristanlara (ilçelere) bölünmüş, özellikle, nüfus sayımı sırasında Türkler hakkında aşağılayıcı ifadeler kullanılmıştır. Örneğin Türkleri kast ederek "eşeklerin sayılması" gibi hakaret eden ve aşağılayan bir tavır takınmışlardır (Ələkbərov, 2021: 103). Yine Güney Azerbaycan Türkleri'nin yoğun olarak yaşadığı sınır bölgelerinden göç ettirilmesi ve bu bölgelere Farsça konuşan ve Fars kültürüne daha yakın olan halkların yerleştirilmesi, Farslaştırma politikasının bir parçası olmuştur.

Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanan ekonomik politikalar da Güney Azerbaycan üzerinde uygulanan baskı ve ekonomik ayrımcılığın temelini oluşturmuştur. Güney Azerbaycan bölgesi, Kaçar hâkimiyetinin sonuna kadar İran'ın en zengin, müreffeh ve gelişmiş bölgelerinden biriydi. Ancak Rıza Şah Pehlevi döneminde, bu durum tersine döndü. Bölge ekonomik anlamda bilinçli olarak geriletilmeye başlandı. Bu gerilemenin başlıca nedeni, Rıza Şah Pehlevi'nin sanayileşme sürecindeki ekonomik yatırımları Güney Azerbaycan'dan alarak Farsların çoğunlukta olduğu Mazenderan ve merkezi bölgelere yönlendirmesiydi. 1932-1942 yılları arasında, İran'ın üçte birini oluşturan Güney Azerbaycan'da yalnızca 20 fabrika kurulmuşken, diğer bölgelerde 132 fabrika inşa edilmiştir (Mahdian, 2010: 118). Yine Güney Azerbaycan'da yapılan yirmi fabrikadan sadece ikisi devletten mali destek alırken, İran'ın kuzey ve merkez bölgelerinde kurulan 132 fabrikanın yirmisi devletin mali yardımlarından yararlanıyordu. Bu durum Güney Azerbaycan'a uygulanan ekonomik ayrımcılığı ve merkezi hükümetin politikalarını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Güney Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklara sahip olmasına, sanayi ürünleri ile tahıl mahsullerinin yetiştirilmesine ve işlenmesine uygun olmasına rağmen, merkezi hükümet yetkilileri bu bölgede sanayi işletmelerinin kurulmasını kasıtlı olarak engellemiştir (Malikahmadov, 2023: 67-68).

Bu dönemde İran'ın bütün ihtiyaçları, özellikle de ülke genelinde toplanan vergilerin büyük bir oranı Güney Azerbaycan'dan karşılanmaya çalışılmıştır. Böylelikle bütün ihtiyaçların maliyeti Güney Azerbaycan'a yüklenmiş ve bu bölgeden yüklü miktarda vergiler alınmıştır. Yine bölgede üretilen tarım mahsullerinin tamamı Tarhan'a taşınmıştır. Bölgenin ürünleri gerçek değeninin çok altında bir bedel ödenerek alınmıştır. Netice itibariyle elinde hiçbir şey kalmayan Güney Azerbaycan şehirleri, adeta varlık içerisinde yokluk yaşamıştır. Hatta bu dönemde her tür mahsulü yetiştiren ve ülkenin bütün ihtiyacını karşılayan bölgenin halkı ise buğday yerine arpa yemek zorunda kalmışlardır (Ünal, 2018: 52).

Ayrıca bu dönemde Güney Azerbaycan'ın yer altı kaynakları İran'ın diğer eyaletlerine bağlı yeni şehirlerin oluşturulması ile kara ve demir yollarının yapımı gibi projelere harcanmıştır. Dolayısıyla Rıza Şah Pehlevi tarafından Tahran'da açılan fabrikalar ve merkezi bölgelere yapılan yoğun yatırımlar, Güney Azerbaycan'da yaşanan ekonomik buhranın derinleşmesine ve halkın bu bölgeden Tahran gibi şehirlere ve iç bölgelere göç etmesine sebep olmuştur (Celep, 2021: 139). Rıza Şah'ın politikaları nedeniyle yalnızca bu dönemde Güney Azerbaycan'dan ayrılmak zorunda kalarak sadece Tarhan'a yerleşen kişi sayısı yaklaşık 25.000 civarında olmuştur. Göç dalgası, özellikle ekonomik baskıya maruz kalan tüccar ve esnaf kesim için kaçınılmaz hale gelmiş, bölgedeki ekonomik faaliyetlerin büyük bir kısmı da Tahran'a kaymıştır. Bu durum, tarih boyunca önemli bir ticaret merkezi olan Tebriz'in ekonomik değerini yitirmesine yol açmıştır. Tebriz'de ekonomik kalkınma durma noktasına gelmiş, kent eski ticari canlılığını kaybetmiş ve ekonomik çöküş yaşamaya başlamıştır. Öyle ki bu durum İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, Sovyetlerin egemenliğinde bulunan ve

günümüz Azerbaycan devletini oluşturan Kuzey Azerbaycan yöneticileri tarafından Moskova'ya sunulmak üzere hazırlanan Güney Azerbaycan'a dair bir raporda, bölgedeki ekonomik gerileme de ele alınmıştır (Ünal, 2018: 54; Demir, 2019: 18; Özşahin, 2007: 79). Rapordaki ekonomi ile ilgili olan kesit şu şekildedir:
"Rıza Sah diktatörlüğü devrinde İran egemenliği Azerbaycan'ın kültürel ekonomik gelişimine, şehirlerin ve köylerin yapılmasına dikkat etmedi. Azerbaycan'ın tüm servetleri İran'ın diğer illerine, yeni şehirlerin, demir ve otomobil yollarının yapılması için taşınırdı. Tahran şehri Azerbaycan'ın sayesinde tamamen yeniden yapıldı. Böylece Azerbaycan'ın kültürel-siyasi merkezi, eskiden İran'ın en büyük ticari şehri olan Tebriz, yavaş yavaş dağılmaya başladı." (Özşahin, 2007:79).
Yine bu rapordaki değerlendirmeler, Rıza Şah Pehlevi' nin politikalarının Güney Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasının nasıl engellediğini ve bölgenin ticari canlılığının nasıl kaybettirildiğini gözler önüne sermektedir. Nitekim 1930'ların sonrasında İran'da merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte, ülkede dış güçlerin siyasi müdahaleleri artmıştır. Bu müdahalelerin bir sonucu olarak, 1941 yılında İngilizlerin baskısı sonucunda Rıza Şah Pehlevi iktidardan indirilmiş ve yerine genç ve deneyimsiz oğlu Muhammed Rıza Pehlevi getirilmiştir. Ancak, Güney Azerbaycan Türklerine yönelik baskıcı ve asimilasyon politikaları, Muhammed Rıza Pehlevi döneminde de devam etmiştir (Demir, 2019: 19).

4. Rıza Şah Dönemindeki Farslaştırma Politikalarına Karşı Güney Azerbaycan'ın Tepkileri

Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanan Farslaştırma politikalarına karşı Güney Azerbaycan'da çeşitli tepkiler ortaya çıkmıştır. Çünkü bu dönemde uygulanan politikalar, bölgenin kültürünü ve dilini yok sayacak şekilde merkezi hükümetin asimilasyon çabalarının bir parçası olmuştur. Dolayısıyla Güney Azerbaycan Türkleri de bu asimile etme ve Farslaştırma politikalarına karşı kimliklerini koruma çabası içine girmişlerdir. Bu durum, Güney Azerbaycan Türkleri'nin milli kimliklerini daha güçlü bir şekilde tanımlamalarına ve kültürel haklarını savunma konusunda daha örgütlü bir şekilde hareket etmelerine neden olmuştur (Erol, 2007: 91).
Güney Azerbaycan Türkleri'nin örgütlü ve başkaldıran yapısı Azerbaycan Demokrat Partisi ve Azerbaycan Millî Hükûmeti döneminde daha açık şekilde görülmüştür. Çünkü Azerbaycan Demokratik Partisi (1945-1946) Seyid Cafer Pişeveri'nin liderliğinde Rıza Şah Pehlevi döneminde uygulanan baskıcı ve asimilasyon politikalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu siyasi mücadele 21 Azar hareketi olarak da bilinmektedir (Mehdîyev, 2019: 82; Farhadov, 2023: 135). Ancak İran'da Güney Azerbaycan Türkleri'nin, milli kimlik ve kültürel haklarını savunma çabaları Rıza Şah Pehlevi döneminden çok daha öncesine dayanmaktadır. Bu hususta özellikle Rıza Şah Pehlevi dönemine kadar Güney Azerbaycan Türkleri için Meşrutiyet Dönemi, Settar Han ve Azadistan Özerk Cumhuriyeti dönemleri son derece önemlidir. 1908 yılında İran Şahı Muhammed Ali, Meşrutiyet Devriminin sonuçları olarak ortaya çıkan aydınlanma hareketlerinin halk üzerindeki etkisinden endişelenmiş ve bu dönemi sona erdirmek için istibdat yönetimi uygulamaya karar vermiştir. Bunun üzerine, Settar Han liderliğinde Yüksek Askeri Meclis kurulmuş ve Tebriz'de on bir ay süren bir iç savaş patlak vermiştir (Ghouchı, 2024: 96; Alizada, 2021: 198).
Savaşın ilk aşamasında Settar Han, Şah'ın güçlerinin Tebriz üzerindeki hâkimiyetini engellemiş, ikinci aşamada ise Tebrizliler, şehir dışından gelen saldırılara rağmen hükümetin silahlı birliklerini şehirden çıkarmayı başarmışlardır. Bu dönemde, Settar Han'ın bağımsızlık mücadelesi sadece Tebriz ile sınırlı kalmamış; Reşt, İsfahan ve Kazvin gibi şehirlerde de Settar Han adına kurulan komiteler aracılığıyla yayılmıştır (Alizada, 2021: 198). Tebriz'de halk, direnişin bir göstergesi olarak evlerinin üzerine kırmızı bayraklar asmışlardır. Nitekim direniş, hükümet tarafından kırılamayınca, sorun diplomatik yollarla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu konuda Şah, halka "*Eğer bize güveniniz yoksa komşu devletlerden birinin bayrağı altında güvende olun*" önerisinde bulunmuştur. Şah'ın önerisine Settar Han'ın yanıtı ise: "*Burada açtığımız bayrak özgürlük bayrağıdır. Bütün dünya bu bayrağın altında birleşmelidir.*" şeklinde olmuştur (Hasanlı, 2005: 30).

Rusya, mücadelenin Kuzey Azerbaycan üzerindeki olası etkilerinden endişelenerek, Tebriz'deki direnişi bastırmak için kuvvet göndermiş ve bu kuvvetler aracılığıyla Şah yönetimine yardım etmiştir. Settar Han, bu kuvvetlere karşı büyük bir direniş göstermiştir. Gösterdiği kahramanlık ve mücadelesi, onu İran Türkleri arasında "Serdar-ı Milli" unvanıyla tanınır hale getirmiştir. Meşrutiyet yanlılarının bu güçlü direnişi, İngiltere ve Rusya arasında tedirginliğe yol açmıştır. Özellikle Rusya, Settar Han'ı Tebriz'den uzaklaştırmak için İran ile yoğun bir şekilde diplomatik ve askeri ilişkiler kurmuştur. Yapılan diplomatik görüşmeler sonucunda, Settar

Han Tahran'a çağrılmıştır. Burada, emrindeki kuvvetlerin silahlarını bırakma taahhüdü vermesine rağmen, düzenlenen bir saldırıda tuzağa düşürülerek ağır yaralanmıştır ve bu olaydan sonra tecrit altında yaşamış ve 1914 yılında hayatını kaybetmiştir (Semercioğlu, 2017: 25; Demir, 2019: 12). Bu dönemden sonra bölge halkı uzun süre Rus baskısı altında kalmış olmasına rağmen Meşrutiyet sonrası da direnişlerini sürdürmüşlerdir. Settar Han'ın gücünü kaybetmesinin ardından, Tebriz direniş hareketinin merkezi olarak Şeyh Muhammet Hiyabani önderliğinde kurulan yapı öne çıkmıştır (Asgharı, 2022: 28). Şeyh Muhammet Hiyabani, Azerbaycan Demokrat Fırkasını kurarak bu hareketin liderliğini üstlenmiştir. Tebriz'de Şeyh Muhammed Hıyabani tarafından kurulan Azerbaycan Demokrat Fırkasının önderliğinde 7 Nisan 1920 tarihinde Azadistan Devleti kurulmuş ve bu devletin tanınması için Tebriz'deki konsolosluklara bildiriler gönderilmiştir (Metin, 2012: 163; Tutak, 2014: 20; Ünal, 2018: 20).

Bu hareket ve devlet, Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı için önemli bir adım olarak kabul edilmiştir. Ancak, Tahran'ın askeri müdahalesiyle hareket bastırılmış ve 14 Eylül 1920 tarihinde Şeyh Muhammed Hıyabani'nin öldürülmesiyle son bulmuştur. Bu hareketin ömrü kısa olsa da, özellikle Türk dili ve edebiyatı üzerine oldukça önemli çalışmalar yapılmıştır. Güney Azerbaycan'da Türkçe eğitim veren okullar açılmıştır. Türkiye ve Kuzey Azerbaycan'dan eğitimciler getirtilerek, Türkçe öğrenimine hız verilirmiştir. Bölgeye açılan tiyatro ve kütüphanelerle de Türkçe eğitim ve öğretim desteklenmiştir. Bunların yanında Hıyabani önderliğinde, Türkçe yayın yapan " Teceddüd" ve "Azadistan" isimli iki önemli basın organı kurulmuştur (Kafkasyalı, 2011: 106). Tüm bu yaşanan gelişmeler, Güney Azerbaycan bölgesinde aydınlanma ve bağımsızlık taleplerinin güçlü bir şekilde ifade edilmesine yol açmıştır.

Yine Rıza Şah Pehlevi döneminde uzun süre uygulanan baskı ve asimilasyon politikalarına tepki olarak Güney Azerbaycan'da milli bir uyanışın temelleri atılmıştır. Bu süreçte Rusya egemenliğindeki Kuzey Azerbaycan'da yetişen aydınların geliştirdiği fikirler ve yürüttüğü çalışmalar da Güney Azerbaycan Türkleri' nin milliyetçilik akımlarını şekillendirmiştir (Taş, 2014: 129). Özellikle Kuzey Azerbaycan'dan Güney Azerbaycan'a gelen Sovyet ordusunda görevli Azerbaycan Türkü olan editörler, şairler ve yazarların katılımıyla "Vatan Yolunda" adlı gazete yayımlanmıştır. Gazetede, Kuzey Azerbaycan'dan gelerek Tebriz'e yerleşen ve burada faaliyet gösteren M. İbrahimov, M. Rahim, S. Rehimov, E. Memmedhanlı S. Rüstem gibi yazarlarla birlikte, Mehmed Biriya, Mir Mehdi Etimad (Natigi), Mir Mehdi Çavuşi, Ali Tude ve Balaş Azeroğlu, gibi birçok yerli kalem sahipleri de aktif bir şekilde görev almışlardır.

Bu gazete Güney Azerbaycan'da ana dilde yayın yapan basının ve edebiyatın gelişmesinde, Güney Azerbaycanlıların taleplerini ve arzularının yansıtılmasında önemli bir rol oynamıştır (Abdullayeva, 2023: 16). Bu süreçte Güney Azerbaycan'da, özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren birçok milli örgüt kurularak faaliyet göstermiştir. Bu örgütler İrani-Bidar, Tudé Partisi, Azerbaycan İşçiler Teşkilatı, Azadi Cephesi Partisi, Azerbaycan Cemiyeti, İrani-Bidar, Ziddi-Faşist Cemiyeti ve Sendikalar Teşkilatı gibi örgütlerdir. Bunlar arasında yer alan Azerbaycan İşçiler Teşkilatı ve Azerbaycan Cemiyeti, doğrudan Güney Azerbaycan'ın özgürlüğünü amaçlamasa da Azerbaycan milliyetçiliği ve Azerbaycanlılık ideası üzerinde önemli bir vurgu yapmışlardır (Ələkbərov, 2021: 112).

Öyle ki Tebriz'de Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra "Azerbaycan" adlı bir gazete yayımlanmaya başlamıştır. Gazete, Azerbaycan Cemiyeti'nin resmi yayını olarak işlev görmüş ve merkezi hükümetin çeşitli kısıtlamalarına rağmen Güney Azerbaycan'da hızlı bir şekilde en çok satan ve en etkili gazete haline gelmiştir. Gazetenin geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesinin nedeni, Azerbaycan halkının ortak acılarını ve beklentilerini etkili bir şekilde yansıtması olmuştur. Gazete her fırsatta kültüre ve dile yönelik hakların korunması ile her seviyede eğitimin ve yayınların anadilde yapılmasının önemini vurgulamıştır (Rahmanifar, 2023: 78; Haciyeva, 2019).

Ayrıca bu dönemde Güney Azerbaycan Türkleri, Pehlevi yönetimine karşı iktidarda ortaya çıkan krizlerden ve yönetimdeki aksaklıklardan yararlanma eğilimindeydi ve bu durumları kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Ancak, her seferinde çeşitli nedenlerle bağımsızlık hareketleri başarısızlığa uğramıştır (Taş, 2014: 129). Rıza Şah Pehlevi bu süreçte Güney Azerbaycan Türklerine yönelik baskıcı bir tutum sergilemiştir. Bu hususta Seyyid Cafer Pişeveri bir yazısında Güney Azerbaycan'ının siyasi durumunu şu şekilde ifade etmiştir:

"*Rıza Şah, Azerbaycan halkından ve onların özgürlüğe olan bağlılığından sürekli endişe duyduğundan, merhum Şeyh Muhammed Hiyabani'nin önderliğindeki hareket bastırıldıktan sonra, bölgede parti adı altında herhangi bir ciddi kurumun kurulmasına izin verilmemiştir. Hatta Süleyman Mirza'nın 1921-1929 yıllarında*

kurduğu zayıf sosyal parti bile, Azerbaycan'da Rıza Şah'ın memurlarının yoğun baskısı ve Alesker Sertibzade'nin kibirli tutumu nedeniyle başarılı olamamış ve toplumda önemli bir yer edinememiştir." (Ələkbərov, 2021: 113)

Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, bölgedeki kargaşadan faydalanan Güney Azerbaycan Türkleri, Seyid Cafer Pişeveri'nin liderliğinde "Milli Hükümet'i kurdular. Daha sonra, Hiyebani tarafından kurulan ancak onun öldürülmesiyle son bulan Azerbaycan Demokrat Partisi (ADP), 25 Ağustos 1945 tarihinde tekrardan Seyyid Cafer Pişeveri tarafından kurulmuştur (Kalafat ve Keskin, 2010: 16). Partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, yani 3 Eylül 1945 tarihinde, ADP'nin kuruluş gerekçesi, amacı ve içeriği şu şekilde açıklanmıştır:

"*Tarihte özgürlüğün bayraktarı gibi ün kazanan Azerbaycan, bundan böyle gerici Tahran yönetiminin baskısı altında yaşayamaz. O, özgür olmalıdır. Azerbaycan, parlak bir mazisi olduğu halde, şimdi cehalet girdabında kalamaz. Azerbaycan ulusunun o güzelim dili var. Bu dil okullarda okutulmalı, yönetim katmanlarında kullanılmalıdır. Azerbaycan zengin kaynaklarının sahibi olmalıdır. Azerbaycan'da sanayi atılımları yapılmalı, Azerbaycan bir tarım kültürü ülkesi olmalıdır. İşçiler işsiz, köylüler topraksız kalamaz. Azerbaycan her bakımdan özgür ve gelişmiş olmalıdır.*" (Genç, 2021: 55).

Azerbaycan Milli Hükümeti'nin ekonomik alanlarda yaptığı düzenlemelerden en önemlisi toprakla ilgili yaptığı düzenlemeler olmuştur. Hükümet devlet arazilerini köylüler arasında paylaştırmıştır. Öte yandan Halk harekâtına ihanet edip Azerbaycan'dan kaçmış ve kendileri aleyhine savaş açmış olan toprak sahiplerinin topraklarını müsadere etmiştir. Yine müsadere edilen toprakların köyüler arasında paylaştırılması için de düzenlemeler gerçekleştirmiştir (Ünal, 2018: 97).

Seyyid Cafer Pişeveri, Güney Azerbaycan'da kurmuş olduğu Milli Hükümetini bağımsız bir devlete dönüştürmek amacıyla, İran güvenlik güçlerini silahsızlandırarak kendi güvenlik teşkilatını kurmuş ve İran sisteminin yerine, kendi bağımsız yargı ve eğitim sistemlerini devreye sokmuştur. Farsçanın kullanımı yasaklanmış ve Türkçe yeni hükümetin resmi dili olarak kabul edilmiştir (Malikahmadov, 2023: 80). Bunların dışında edebiyat ve sanat gibi alanların da gelişmesi için çalışmalar yapılmıştır. Mesela genç ve deneyimli Kuzey Azerbaycan ile Güney Azerbaycan şairlerinden oluşan "Şairler Meclisi" kurulmuştur. Bu şairler bilhassa vatan ve millet konularını şiirlerinde işlemişlerdir. Sadece edebiyatla sınırlı kalınmayarak, tiyatro, musiki, ressamlık ve heykeltıraşlık alanlarında da çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Settar Han ve Bağır Han'ın heykelleri yaptırılarak Tebriz'in en önemli yerlerine konulmuştur. Daha sonra Azerbaycan Demokrat Fırkası' nın ve Azerbaycan Millî Hükümeti'nin, önemli icraatlarından olan "Tebriz Radyosu" ile "Azerbaycan Milli Tiyatrosu" kurulmuştur. Radyo ve tiyatro gösterilerinde ise vatanperverlik duygusu, eğitim ve öğretimin önemi, milli ve ahlaki duygular gibi konulara dikkat çekilmiştir (Ünal, 2018: 103-104). Ayrıca Azerbaycan Demokrat Fırkası, Azerbaycan etnik kimliğini ön plana çıkararak İran hâkimiyetinde yaşayan Güney Azerbaycanlıların İran'dan ayrılmalarını teşvik etmiştir. Böylelikle Azerbaycan Demokrat Fırkasının ve Azerbaycan Millî Hükümeti'nin, Güney Azerbaycan Türkleri'nin içtenlikle arzu ettiği ve toplumsal olarak da ihtiyaç duyduğu talepleri ve hedefleri ortaya koyduğu görülmüştür. Bu talepler ve hedefler, Güney Azerbaycan Türkleri'nin kimliklerini koruma, kültürel haklarını savunma, bölgede ekonomik kalkınmayı sağlama ve demokratik bir yönetim biçimi kurma, şeklinde ortaya konmuştur.

Taleplerin açık bir şekilde ifade edilerek bu doğrultuda bir çaba içerisine girilmesi Güney Azerbaycan Türkleri'nin Azerbaycan Demokrat Fırkası'na ve Azerbaycan Millî Hükümeti'ne katılmalarını ve destek vermelerini sağlamıştır. Ne yazık ki bu olumlu süreç çok uzun ömürlü olamamıştır. Şah hükümetinin saldırıları, ABD ve İngiltere'nin Azerbaycan Demokrat Fırkası'na (ADP) karşı Şah'ı desteklemesi ve Sovyetlerin ADP'yi yarı yolda bırakması nedeniyle, millî hükümet bir yıl sonra İran güçleri tarafından sonlandırılmıştır. Daha sonra bu dönemde faaliyet gösteren onlarca yazar, şair, gazeteci ve eğitimcilerin bazıları İran'ın farklı şehirlerine sürgüne gönderilmiş, bazıları ise zindanlara atılmıştır (Rahmanifar, 2023: 74; Yurdakurban, 2024: 128; Kafkasyalı, 2011:104). Böylelikle Rıza Şah Pehlevi döneminin Farslaştırma politikalarına tepki olarak ortaya çıkan, Güney Azerbaycanlıların milli kimliklerini ve kültürel varlıklarını koruma mücadelesinin önüne geçilmiştir. Rıza Şah Pehlevi sonrasındaki süreçlerde de İran'da Güney Azerbaycan Türklerine, diğer Türk gruplarına ve dahi farklı etnik gruplara yönelik baskı ve asimile politikaları devam etmiştir. Bu noktada günümüzde Türkiye'nin Türk dünyası ile ve özellikle Azerbaycan ile kurmuş olduğu yakın ilişkinin Güney Azerbaycan üzerinde bir milli uyanış etkisi yapmaya başladığı da açıktır.

5. Sonuç

İran, tarih boyunca en eski yerleşim bölgelerinden biri olarak bilinir. Türkler de Farslar gibi bu kadim topraklar üzerinde bir medeniyet oluşturarak çeşitli dönemlerde birçok devlet ve hanedanlıklar kurmuşlardır. Dolayısıyla İran tarihi ve kültürü içerisinde Türklerin yeri yadsınamayacak boyutta olmuştur. Ancak, 20. yüzyılın başlarında Pehlevi Hanedanlığı' nın iktidara gelmesiyle birlikte, İran'daki Türkler ciddi bir asimilasyon politikasına maruz kalmıştır. Özellikle Rıza Şah Pehlevi dönemi, İran'ın modernleşme süreci bakımından önemli bir dönüm noktası olmasına rağmen, bu süreçte Farslaştırma politikaları kapsamında birçok etnik grup baskı altına alınmıştır. Güney Azerbaycan Türkleri de bu dönemde uygulanan Farslaştırma politikalarının ana hedeflerinden biri olmuştur. Bu politika Güney Azerbaycan Türkleri'nin eğitim, dil, kültür, siyaset ve ekonomi alanlarındaki varlıklarını derinden etkilemiştir.

Bu dönemde Türkçe'nin hem kamusal alanda hem de özel alanlarda kullanımı yasaklanmıştır. Halk arasında Türkçe vaaz vermek ve Türkçe ağıtlar söylenmesine bile izin verilmemiştir. Halkın, çocuklarına Türkçe isim koyma ve soyadı alma gibi hakları ellerinden alınmıştır. Ayrıca Güney Azerbaycan'da birçok yerleşim yerinin mevcut Türkçe isimleri değiştirilerek bu yerlere Farsça adlar verilmiştir. Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türkler, okullarda ana dillerinde eğitim alma hakkından mahrum bırakılmıştır. Bir taraftan Türkçe eğitim veren okullar kapatılırken, diğer taraftan okullarda Fars dili zorunlu ve etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu okullarda Türkçe konuşan öğrencilere yönelik ağır cezalar verilmiştir. Öyle ki Türk öğrenciler, aşağılayıcı şekilde çeşitli hakaretlere maruz kalmışlar ve Farsça konuşmaya zorlanmışlardır. Baskıcı Fars milliyetçiliği politikaları, yalnızca eğitim alanıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kültürel üretim ve yayıncılık alanlarında da kendini göstermiştir. Güney Azerbaycan'da Türkçe kitap, dergi, gazete ve mektup basımı ve dağıtımı yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra, eski Türkçe kitaplar, el yazmaları ve taş baskısı eserler ortadan kaldırılmıştır. Böylece Güney Azerbaycan Türkleri' nin tarihsel ve kültürel varlıkları yok edilmek istenmiştir. Özellikle milli kimliklerini ve kültürlerini korumaya çalışan yazar, gazeteci ve eğitimci gibi birçok aydın ya sürgünlere gönderilmiş ya da zindanlara atılmıştır.

Yine bu dönemde bölgesel kalkınma projeleri ve ekonomik yatırımlar, çoğunlukla Fars kökenli vatandaşların yoğunlukta olduğu şehirlere yönlendirilmiştir. Güney Azerbaycan'ın kalkınma projelerinden dışlanması, bölgeler arası ekonomik eşitsizliği artırmış ve bu bölgenin gelişimini engellemiştir. Ayrıca Güney Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen, bölgede sanayi işletmelerinin kurulmasına izin verilmemiştir. Bu durum Güney Azerbaycan'da ekonomik buhrana ve halkın yaşadıkları bölgelerden göç etmesine sebep olmuştur. Neticede, Güney Azerbaycan ekonomisi durma noktasına gelmiştir. Özellikle bölgenin önemli şehirlerinden olan Tebriz'de, ticaret canlılığını kaybetmiş ve ekonomik çöküş yaşanmaya başlamıştır.

Bu milli kimliği yok sayma politikası, Güney Azerbaycan bölgesinde halkın tepkisiyle karşılaşmış ve farklı dönemlerde Settar Han, Şeyh Muhammed Hıyabani gibi liderlerin öncülüğünde başlatılan hareketler İran ve bölgede çıkarı olan dış güçlerin müdahalesi neticesinde başarıya ulaşamamıştır.

İran hâkimiyetinde yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri bugün de benzer sorunlarla karşı karşıyadır. Bunun giderilmesi adına İran, başta Türkler olmak üzere diğer etnik gruplara karşı etnik ve kültürel hakları koruma altına alacak yasal düzenlemeler yapmalıdır. Ayrıca bu coğrafyada kültürel çeşitliliğin zenginlik olarak kabul edildiği bir anlayış benimsenmeli, Güney Azerbaycan bölgesinin ülke ekonomisinden adil olarak yararlandırılması sağlanmalıdır. Yine Türkiye ve Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan ile olan soy birlikteliğinden endişe edilerek bu ülkelerle yürütülen sıkıntılı politikalar da gözden geçirilmelidir.

Kaynaklar

Asghari, K. (2022). *İran'da Güney Azerbaycan millî hareketi meselesi ve İran-Azerbaycan ilişkilerine etkisi.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Abrahamian, E. (2011). *Modern İran tarihi.* Çeviri. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Alizada, N. (2021). *İran'ın ulus-devlet inşa sürecindeki kimlik politikası: Güney Azerbaycan uygulamalı örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Amanat, A. (2022). *Modern İran tarihi*. Çeviri. Saner Sarı, Doruk Yayınları.

Abdullayeva, E. T. (2023). *XX əsr Cənubi Azərbaycan poeziyasında milli kimlik mübarizəsinin bədii əksi.* (Fəlsəfə doktoru dissertasiyası). Azərbaycan Respublikası.

Attar, A. (2006). *İran'ın etnik yapısı (yakın dönem ve günümüzde)*. Divan Yayıncılık.

Ələkbərov, F. (2021). *Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi (XIX-XX əsrlər)*. Elm və Təhsil.

Boz, H. (2014). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-İran ilişkilerinde işbirliği ve çatışma alanları (1991-2013).* (Yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi.

Celep, Z. N. (2021). *Rızâ Şah Pehlevî döneminde İran'da Türk toplulukları.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çelik, O. (2018). *İran'da Türk etnik yapısı ve İran'da Türk milliyetçiliği hareketleri.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü . Antalya.

Demir, G. (2019). *Güney Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleri: Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti örneği (1945-1946).* (Yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi.

Erol, O. (2007). *İran iç politikasında Azerbaycan Türkleri (1906–2006)*. (Yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi.

Farhadov, A (2023). Azərbaycan Qəzetində (1947-1949) Milli Publisistika və Maarifçiliyə Baxış. *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 *(2)*, 131-149.https://doi.org/10.58646/bengi.1262395

Genç, A. S. (2021). *Güney Azerbaycan millî hükümeti.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

Gökdağ, B. A. (2015). Jeopolitik açıdan İran Türklüğüne bir bakış. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi, 6*(36), 9-32.

Gökdağ, B. A., & Heyet, R. (2004). İran Türklerinde kimlik meselesi. *Bilig/Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 30, 51-82.

Ghouchi, A. (2024). *Güney Azerbaycan Türklerinin kimlik mücadelesi: 20. yüzyıl İran'ında asimilasyon siyasetine karşı milliyetçilik hareketleri.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

Hasanlı, C. (1998). *Güney Azerbaycan: Tahran-Bakü-Moskova arasında (1939-1945)*. Bakı: Bakı, "Diplomat" nəşriyyatı.

Hasanlı, C. (2005). *Soğuk Savaş ín ilk çatışması İran Azerbaycanı*. Çeviri. Ekber N. Necef, Bağlam Yayıncılık.

Haciyeva, Y.(2019). *1941-1946-cı illərdə Cənubi Azərbaycanda xalqın milli özünüdərk prosesinin yüksəlişi və Azərbaycan dilinin mövqeyi.* https://gadtb.com/yegan%C9%99-haciyeva-1941-1946-ci-ill%C9%99rd%C9%99-c%C9%99nubi-az%C9%99rbaycanda-xalqin-milli-ozunud%C9%99rk-prosesinin-yuks%C9%99lisi-v%C9%99-az%C9%99rbaycan-dilinin-movqeyi/(Erişim tarihi: 31.08.2024)

Kafkasyalı, A. (2011). *İran coğrafyasında Türkler*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Kalafat, Y. ve Kəskin, A. (2010). *Güney Azərbaycan: Tarixi, siyasi və kulturoloji müstəvidə*. Bakı, Azərnəşr.

Kurtuluş, R. (2008). Rızâ Şah Pehlevî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 53, s. 67).

Mahdian, A. (2010). *İran'ın bölgesel politikaları çerçevesinde Güney Azerbaycan'ın sosyoekonomik yapısı* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.

Malikahmadov, A. (2023). *İran'da yaşayan Türklerin özgürlük mücadelesi ve Azerbaycan-İran ilişkilerine etkileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Metin, B. (2012). Türk-İran ilişkilerinde Güney Azerbaycan meselesi (1918-1938). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 16*(2), 157-187.

Mehdîyev, A. (2019). *Azerbaycan-İran ilişkilerinde stratejik kültürün rolü.* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya.

Niayeş, Ü. (2022). *İran tarih öğretiminde Türk algısı (20. yüzyıl)*. https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/01/10.37879-9789751749994.2022.31.pdf (Erişim tarihi: 27.08. 2024)

Özdemir, S. (2020). Güney Azerbaycan meselesi: Tarihi ve kültürel boyutu. *Tarih ve Günce,* 7, 359-386.

Özşahin, M. (2007). *Güney Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk dünyası için önemi.* (Yüksek lisans tezi). Gebze Teknik Üniversitesi.

Rahmanifar, M. (2023). *Güney Azerbaycan millî hükümeti'nin toplumsal kökleri (1945-1946).* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. .

Semercioğlu, M. (2017). *Osmanlı-Türk basınında İran Meşrutiyet Devrimi.* (Yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Sümer, F. (2001). Kaçarlar. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 24, ss. 51-53).

Saray, M. (2010). *Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin tarihi*. Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Yayınları.

Tutak, E. (2014). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın yeniden yapılanması ve bu süreçte Türkiye ile ilişkileri.* (Yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Topaloğlu, Ö. (1996). *Çağdaş İran tarihi (1914-1945).* (Yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi.

Tekdoğan, M. (2021). *İran propagandası: Devrim öncesi ve sonrası Güney Azerbaycan politikalar.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Taş, G. (2014). *İran'ın ulusal bütünlüğü ve Güney Azerbaycan sorunu.* (Yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi.

Ünal, S. (2019). *Azerbaycan Milli Hükümeti 1945-1946*. TTK Yayınları.

Yurdakurban, İ. (2024). *Meşrutiyetten devrime Güney Azerbaycan bağımsızlık hareketleri (1906-1979).* (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, C. (2017). *İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan-İran ilişkilerine etkileri.* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi

Yeşilot, O. (2010). Türkmençay Antlaşması ve sonuçları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 14*(36), 187-199.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Çanakkale Troya Müzesi'nden Bir Zeus Büstü

A Bust of Zeus from the Çanakkale Troy Museum

Ömer Can YILDIRIM [1]

[1] *Dr. Öğr. Üyesi., Ömer Can Yıldırım, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale., omer@comu.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-9671-4782

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 21.09.2024
Kabul/Accepted: 18.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1553688

Anahtar Kelimeler
Troas, Zeus, Büst, Roma İmparatorluk Dönemi, Çanakkale

ÖZ

Heykeltraşlık eserleri ile ilgili araştırmalar, antik medeniyetlerin sosyal ve kültürel kimlikleri yanı sıra, inanç yapılarına ait ideolojilerinin öğrenilmesini sağlar. Söz konusu özellik belirten kavramların birbirlerinden bağımsız şekilde değerlendirilmesi, irdelenen malzemenin bölgeler arası üslup ve ikonografi temelindeki özdeşlik veya farklılıklarının öğrenilmesi açısından önemli bilimsel kazanımlar sunar. İşleniş kökenlerine dair bilgi sunan bu kazanımlar, şüphesiz yerli veya yerli olmayan heykeltraşlık ürünlerindeki stillerin tespiti için de önemlidir. Bu çerçevede çalışma, Çanakkale Troya Müzesi envanterine kayıtlı mermerden bir büste odaklanmaktadır. Tipolojiye dayalı işleniş, eserin Zeus'u temsil ettiğini tanımlamaktadır. Büst, Zeus'a duyulan saygı ve baskın inanç dışında bir temenninin gerçekleşmesi veya gerçekleşmiş bir dileğe ait şükran duygusunun yansıması olarak kabul edilebilir. Troas bölgesinde bu tipteki bir heykeltraşlık eserinin daha önce tespit edilmemesi yapıtın önemini göstermektedir. Çalışmada, Zeus'un antik Akdeniz medeniyetlerindeki önemine değinilmekte; büstü işlev, teknik ve kültürel yayılım özellikleri gösteren benzer örnekler ile karşılaştırılmakta, büstün yerleştirildiği yer hakkında öneride bulunulmakta, Zeus'a atfedilen bazı yakıştırmalara değinilerek büstün Zeus'un hangi sıfatını temsil edebileceği yorumlanmakta ve muhtemel bir tarihleme önerisinde bulunulmaktadır.

Keywords
Troas, Zeus, Bust, Roman Imperial Period, Çanakkale

ABSTRACT

Research on sculptural works allows for a better understanding of ancient civilizations' social and cultural identities, as well as the ideologies related to their belief systems. Evaluating these distinct conceptual features independently provides significant scientific insights into the stylistic and iconographic interregional similarities or differences between the materials in question. Undoubtedly, insights into their origins are important for identifying the styles of local and non-local sculptural products. In this context, the study focuses on a marble bust registered in the inventory of the Çanakkale Troy Museum. The typological analysis suggests that the work represents Zeus. The bust can be considered an expression of respect to Zeus and a sign of gratitude for a fulfilled or anticipated fulfillment of a wish. The fact that no sculptural work of this type has been previously identified in Troas highlights the piece's significance. The study delves into the significance of Zeus in ancient Mediterranean civilizations, draws comparisons between the bust and similar examples that exhibit functional, technical, and cultural diffusion characteristics, proposes a potential explanation for the bust's base, provides insights into which attribute of Zeus the bust might represent based on specific attributes, and proposes a potential dating for the bust.

Atıf/Citation: Yıldırım, Ö. Can. (2025). Çanakkale Troya Müzesi'nden Bir Zeus Büstü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-7

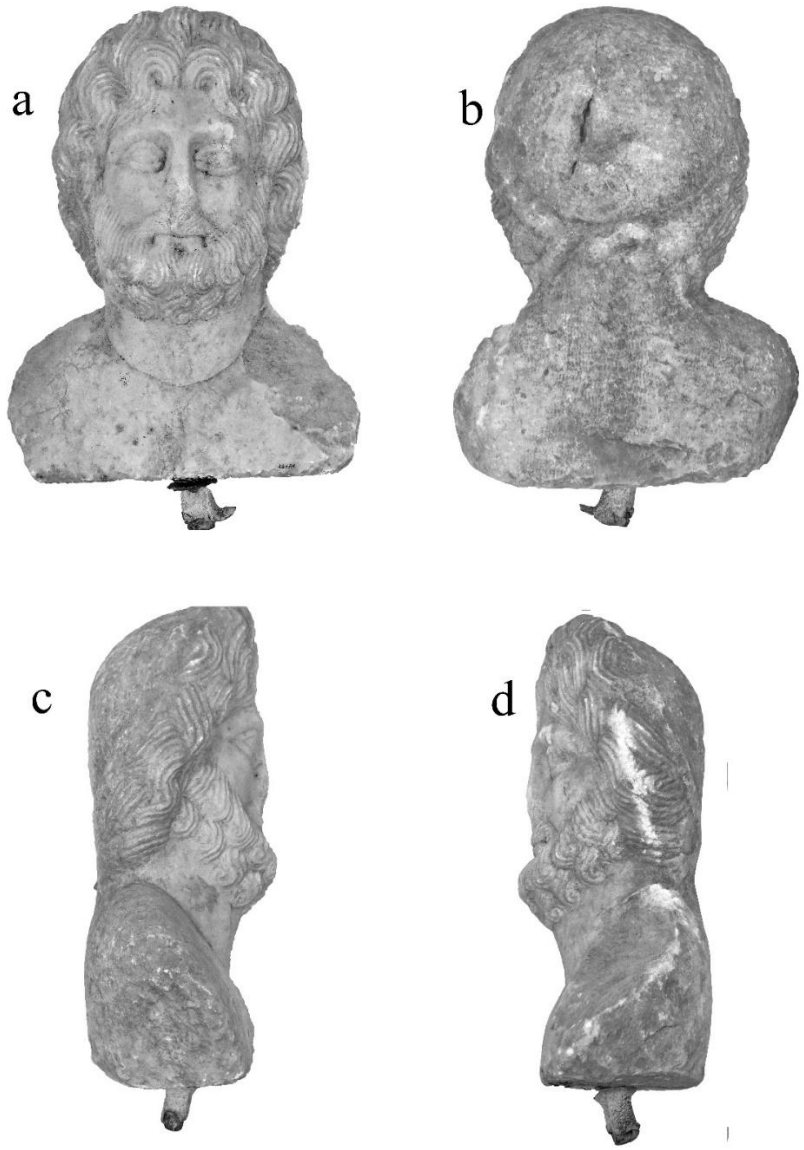
Sorumlu yazar/Corresponding author: Ömer Can YILDIRIM, omer@comu.edu.tr

1. Giriş

Zeus, Antik Yunan inanç ve mitolojisinde önemli bir yere sahip olan tanrıların başında gelir. Monoteist inançlarda kutsiyetten uzak, kurgusal bir karakter olarak kabul edilirken politeizmin egemen olduğu antik Yunan ve Roma kültürünü yaşayan Akdeniz medeniyetlerinde ise güçlü bir değere sahiptir. Bu değer, tanrının inanç, doğa, yaşam ve yaşamı oluşturan vakalar üzerindeki kaynak olarak düşünülmesinden kaynaklanmalıdır. İnsanlara hiçbir zaman görünmemesi gerçeği böylelikle de varoluşundaki gizem dışında antik Yunan ve Roma Medeniyetini oluşturan bireylerin, hayatın gizemli yönlerine duydukları merak ve de her olayın gerçekleşmesindeki ilgiler, Zeus'a inanç sisteminde güçlü bir karakter olma ayrıcalığı tanımıştır. Tanrıya duyulan baskın tapınım ve saygı kavramı, çok sayıda edebi kaynağın yanı sıra çeşitli arkeoloji ve epigrafi temelli materyaller yardımı ile öğrenilebilmektedir. Yaygın olarak tanrı vasfının farklı özellikteki adak, onurlandırma, kefaret gibi epigrafik kaynaklar yardımı ile öğrenilen özellikleri, onun görkemli ve yüce kimliğinin yazınsal varyasyonlarını temsil ederken arkeolojik buluntular kimi zaman epigrafik kaynaklar kimi zaman da sadece tanrı kimliğinin benzer ölçütler ile tanımlanabildiği bir takım rölyef veya bağımsız heykeltraşlık eserleri ile izlenmektedir. Bu heykeltraşlık eserleri tanrının fiziki açıdan bilinmezlik olgusunun idealistik bir imgeye dönüşümünün birer yansıması olarak tanrıyı anlamak, düşünmek ve inanç için somut bir odak sağlama amacını taşımalıydılar. Antik medeniyetlerin bu amacı gerçekleştirirken tanrının vasıf özelliklerini insan biçiminde; fakat vakur, olgun ve heybetli yönün ise güçlü bir sembolizm ile tasarladıkları dikkat çeker. Bu sembolizmin bazı seramik ürünleri üzerinde izlenen tanrı betimleri ile özdeşlik yansıtması da Zeus'un üslup ve ikonografi açısından yansıttığı sanatsal özelliklerin aynı kaygı ile şekillendiğine işaret eder. Zeus'un ayırt edici fiziksel özelliklerinin tanımlanabildiği heykeltraşlık eserleri, Anadolu'nun farklı bölgelerinde yer alan bazı antik kentler, dolayısıyla da bu eserlerin teşhir edildiği müzelerde görülmektedir. Bu eserler, birbirleri arasında stil açısından yakın benzerlik göstermekte, böylece kimliklendirmede araştırmacılara kolaylık sağlamakta ve bilim dünyası ile paylaşılmaktadır. Bununla beraber, "bilinenin" dışında Roma heykeltraşlığı temelli sanat olgusunda "temsil edilen kişi" açısından belirgin; üslup ve stil açısından ise özgün bir işleniş yansıtan, böylelikle de "yerel sanat özellikli yapıt" kavramına denk gelen bazı plastik eserler nitelik olarak ünik, bilimsel değerlendirilmelerde ise sınırlıdır. Bu bağlamda, örneğin belirli bir bölgeye özgü olması, benzerlerinin kendi aralarında bir analoji yansıtması, ait olabileceği dönem açısından çağdaş eserler ile sınırlı bir benzerlik göstermesi büstün önemli nitelikleridir. Bu çerçevede çalışma, Çanakkale Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı Zeus büstünü kapsamlı bir şekilde irdeleyerek yerel heykeltraşlık eserlerinin adı geçen müzedeki bir temsilcisini tanıtmayı amaçlar.

2. Çanakkale Troya Müzesi Zeus Büstü

Bu makalenin konusunu oluşturan Zeus'u temsil eden büst (Envanter Numarası: 16758), Çanakkale Troya Müzesine mahkeme yolu ile gelmiş olup, buluntu yeri belli değildir (Şekil 1). Eserin yüksekliği 42 cm, genişliği 32 cm, kaidesindeki perçin yuvasına denk gelen metal ekleme ise 5 cm uzunluğunda ve 2 cm genişliğindedir. Eser ince-ufak gözenekli beyaz mermerden yontulmuştur. Baş, kırık ve eksik olan burun ucu ve kenarları, keskin bir alet ağzı sebebi ile oluşmuş sol kulak hizası, sol kaş, çene üzerindeki saç ve sakal yivlerindeki kesintiler, başın sağ tepesinden enseye doğru uzanan düzgün şekilli ve derinliği dengeli olmayan bir çatlak, yüz, bıyık, sakal ve saç buklelerindeki yüzeysel aşınmalar dışında iyi durumdadır. Sol boyundan göğse doğru derin, sol kol kenarında ise yüzeyden bir kopma vardır. Sağ kol kenarı da aynı şekilde sığ bir kırılma sebebi ile eksiktir. Ön yüze göre itinalı işlenmemiş arka kısımda, tabanın bitişinden önce bir kopukluk, sırtın sol tarafında ise ince çatlaklar vardır. Büst, göğsün altı ile baş arasını kapsar ve boyut açısından yetişkin bir erkek birey ölçülerinde değildir. Sol omuz üzerindeki kırıklıktan seçilemeyen, aynı zamanda benzer örneklerde yaygın olarak bezendiği bilinen bir *himation*'un sol omuz üzerinde iç içe şeritler şeklinde olduğu düşünülmektedir (Ferri, 1932: 238-240 fig. 1-3; Giuliano, 1978: lev. 68). Belirsiz olan bu detay dışında üst beden, göğüs detayından yoksun olarak çıplaktır. Korunduğu kadarı ile gövde, dar ve kolları içermeksizin kenarları düzgün bir yarım daire biçiminde çalışılmıştır. Boyun kalınca yontulmuştur bu sebeple gövde ve baş arasında hafif bir uyumsuzluk vardır. Boynun ortasında düzgün kontuarlı sadece sağ ve sol kenar çizgileri görülen ve boyun çukurunu temsil eden abartılı, hafif bir girinti izlenir. Boyun ve gövdenin birleşim bölümü, ön cephe ile her iki profilden görülen derince bir yiv ile tasarlanmıştır.

Şekil 1. Zeus büstünün ön (a), arka (b), sol (c) ve sağ (d) yönden görünüşleri (Yükseklik 42 cm, Genişlik 32 cm). (Yükseklik 42 cm, Genişlik 32 cm).

Özenle yontulmuş başta, itinalı detaylar, ön cephe, yüzün yanları, alın üzerindeki saçın gerisinden ense üzerine değin uzanıp burada bağlanmış *diadema*'dır. Yüz, duygu açısından herhangi bir hareketten yoksun hafif aralıklı ağız sebebi ile donuktur. Dudaklar ince, yanaklar dolgun, burun boyut açısından yüz ile uyumlu, sol göz, sağdakine göre daha yayvan, göz kapakları ise abartılı şekilde kalındır. İşlenmeyen kaşlar olasılıkla boya ile detaylandırılmıştır.

Başın ön bölümündeki ile şakaklar üzerindeki saç bukleleri yoğun ve kabarıktır. Saçlar, alın üzerinden her iki kulağı kapatarak enseye dalgalı tutamlar şeklinde uzanır. Kalın saç telleri simetrik bir biçimde başa işlenmiştir. Alın üzerindeki saçlar, ortadan ikiye ayrılarak yükselmekte, sağa – sola, hacimli ve dolgun bir dalga şeklinde alın kenarlarına yönelmektedir. Alın üzerindeki saç modelinden oluşan boşluklar, uyumlu bir şekilde keskin ve dikey biçiminde olmayan saç tutamları ile doldurulmuştur. Kulak üstünü örten saçlar dahil bütün bukleler düzensiz, dalgalı ve gür bir üslup ile birbirlerinden ayrı, hareketli ve de akıcıdır. Bıyık tüyleri sakalı

oluşturanlara nazaran basık biçimlidir. Burnun sağ altında bulununlar ile sol altında bulunanlar tüy inceliğine ve sayısına göre farklıdır. Tüyler, üst dudak ortasından yanağa doğru hafif dış bükey ve birbirlerine paralel eğriler şeklinde, üst dudak altına sarkmadan genişler ve sakal ile birleşir. Sakal tüyleri, yanak altı ile boğaz çıkıntısı arasında yoğun ve kabarıktır ayrıca uzanış yönleri net olarak takip edilebilecek biçimde itinalı bir düzendedir. Söz konusu tüyler, yanaklardan çene kemiklerine doğru eğik; dudak altından da çeneye doğru ise dik uzanarak iç içe kıvrılır. Boğazın sağ alt bölümündekiler, iç içe "S" şeklinde uzanıp uçları kıvrılırken soldakiler ise ters "S" şeklindeki fark dışında aynı biçimdedir. Tüylerdeki derinlik açısından seviye farkı ile zıt yönlü uzanış, sakala kademeli bir yükseliş biçimi vermiştir.

Cepheden bakıldığında saçın arkasında kaldığından görünmeyen *diadema*'nın ön bölümü, yoğun aşınmıştır (belki de Zeus'un kutsal bitkilerinden birine ait yaprakların tasviriydi); geriye kalıp baş etrafında uzandığı kısım ise kalın ve sade tasarlanmıştır. *Diadema*' nın içinde kalan kısım ufak detaylar veya saç kıvrımları dahil çalışılmamıştır; bölüm, bu sebeple saçın tepesini sıkıca örten bezemesiz bir başlığı andırır.

Eser, ikonografi açısından tanrının sol omuz ile göğsü arasına kazınmış, kısa gagasında tuttuğu çelenk ile bir kuş betimi ile dikkat çeker (Şekil 1, a). Figür, gövde ve başı dahil boyuna doğru hafif eğik bir açıda, iki ayağına basarak durmaktadır. Baş, gövde, ayaklar ve çelenk sadece kontuar olarak tasarlanmış betimde ince detay sadece gözdür. Kuş betimi her ne kadar stilize bir işleniş yansıtsa da Zeus ile özdeşleşmiş kartalı betimlemelidir (Mylonas, 1946: 203). Büstün simgelediği biçim ve ikonografi, eserin sıradan bir birey yerine var kabul edilen kutsal bir ilah için yontulduğunu tanımlar (LIMC VIII, 1. 2, 1997: 374-384, lev. 316-319). Bu sebeple eserin bir hediye, adak veya dindarlık kavramlarından birini veya bütününü hayata geçirmek için yapıldığı kabul edilebilir.

Antik sanat özniteliğine sahip her bir eserin tasarı amacı gerektiği gibi tespit edilemeyebilir; bununla beraber, sanat ürünü vasfının birer belirteç veya anlatı yoluna karşılık gelen ikincil bir kaynak yardımı ile değerlendirilmesi bu tespiti doğrular veya sınanabilir bir katkı sunabilir. Bu sebeple çalışmada değerlendirilen büst ile benzer nitelikler gösteren bağımsız heykeltraşlık ürünleri arasında yapılacak bir kıyaslama, büstün yaratım amacını açıklayabilir. Burada değerlendirilen Zeus büstünün tabanında yer alan metalden çıkıntı ve girinti bölümüne ait kaynaşmış durumdaki aplikenin büstten bağımsız bir altlığa yerleştirildiğine işaret etmektedir. Bu tür büst ile kaideyi metal dübel yardımıyla birleştirme uygulamasına örnek Bilecik ili Gölpazarı ilçesine bağlı Yumaklı köyünde kayıt altına alınmış, MS 3. yüzyıla tarihlenen bir sunak üzerine kazınmış üzerinde olasılıkla metal bir dübel için yuva bulunan yazıtlı kaidedir (INikaia II 1, 1085). Bunun üzerindeki yazıta göre bu sunak ve üzerindeki büstü Aurelius Asklepiodotos, Aurelius Patroklianos, Aurelia Flavia ve Aurelia Aristeine adlı kişiler, aile fertleri ile Zeus Bronton ("Gürleyen Zeus"), Zeus Karpodotes ("Mahsul Veren Zeus") ve Zeus Eukharistos ("Lütufkar Zeus")'a verdikleri söz gereği adamaktadırlar. Yazıtın 10. satır sonu ile 12. Satır başında yer alan …*bu altarı üzerindeki büst ile*… (τὸν βωμὸν σὺν τῇ προτομῇ) cümlesinde okunan βωμός ve προτομή sözcükleri adak sahiplerinin yekpare olmayan iki obje sunduklarını tanımlayarak çalışmada irdelenen eserin de bir altar üzerinde durduğunu anımsatmaktadır. Yazıtı yayınlayan Sencer Şahin, epigrafik değerlendirmesinde yazıtta Zeus adının üç defa ve üç farklı vasıf belirtir sıfat ile kazınmasına rağmen altar üzerinde yer alan büstün bir Zeus'u tanımladığını, üç lakabın sunağı adayanların bireysel dileklerine karşılık gelen yakıştırmalar olduğunu vurgulamaktadır (INikaia II 1, 1061 ve 1066). Bu sebeple, çalışmada değerlendirilen büstün Zeus'u temsil etmesi dışında, Zeus'un bu veya benzer içerikli yazıtlar aracılığı ile farklı sıfat-lakap-yakıştırmalara sahip olabileceği göz ardı edilmemelidir. Ayrıca, aynı üslup ve ikonografi ile yontulmuş büstlerin, epitet açısından kimliklendirilmesine yönelik değerlendirmelerin teyidi zordur. Bununla beraber, bu araştırmanın hazırlandığı tarihe dek, büst ve yazıtlı sunağın bir arada tespit edildiğini değerlendiren bir çalışma bulunmamaktadır. Yazıtlar aracılığı ile tespit edilen bazı Grekçe kökenli isimler (Coulton, 2005: 133-136, 149-151), προτομή sözcüğü kadar net olmasa da anlamları gereği sunaklarda kullanılmış plastik uygulamaları düşündürmekte ve Zeus'un hangi epiteti'nin sunak ile yapılmış bir heykeltraşlık ürününe sahip olabileceğini anımsatmaktadır.

Bursa Arkeoloji Müzesine nereden getirildiği belli olmayıp MS 3. yüzyıla tarihlenen ve Annia Astilla adındaki bir kadının kahyası olan Graptos'un, Zeus Agathios'a (İyilik timsali Zeus) adağı değerlendirildiğinde yazıtta geçen …*tasviri adak gereği*… (τ[ὴ]ν εἰκονα κατὰ εὐχήν) cümlesi dikkat çekmektedir (INikaia II 1, 1063). Εικών sözcüğü figür, tasvir, portre, suret-görüntü gibi anlamlara karşılık geldiğinden Graptos'un, sunakla beraber bir heykeltraşlık eserini de sunması olasıdır. Anlam açısından benzer bir sözcük, Bilecik'in Pazaryeri İlçesindeki Ahmetler Köyü'nde bulunması ardından Bursa Arkeoloji Müzesine nakledilen adak stelinde tanımlanır (INikaia II 2, 1503). Adak, Glykon oğlu Khrestos tarafından Zeus Bennios'a, Augustus Severus

(Septimius Severus), oğulları Augustus Antoninus (Caracalla) ile Augustus Geta'ya imparatorların 18. yönetim yılında (MS 211 yılı civarı) onların esenlik, sağlık ve selametleri yanı sıra *Pronnoeitai* (Προννοειτῶν κώμη, Προνναεῖται) adındaki köye ait hububatın verimli olması için sunulmuştur. Yazıtın 11-12. satırları arasındaki *…sunağı üzerindeki agalma ile…* (τὸν βωμὸν κὲ τὸ ἐπ' αὐτῷ ἄγαλμα) cümlesindeki ἀγάλλω filinden türemiş, bir tanrının onuruna yapılmış bir heykel, imge, heykel, portre ve resim anlamına da gelen ἄγαλμα ismi, Glykon'a ait adağın nitelik açısından zenginliğini tanımlamakta ve epigrafi bağlamında sunak-adak taşlarından bağımsız olabilecek plastik malzemelerin varlığını bir daha ortaya koymaktadır. Αγαλμα sözcüğünün kullanıldığı Bilecik Arkeoloji Müzesinde korunan bir diğer örnek, buluntu yeri açısından referanslanmış diğer yazıtlar ile aynı yörede tanımlanmakta ve farklı bir epiteti tanıtır (Öztürk ve diğ., 2020: 177-179). Harf karakteri ile MS 2-3. yüzyıllarına tarihlenmiş adağın yazıtına göre kâhya Euangelos, Lucius kızı Domitia Arkesilais'in kurtuluşu ve toprak ürünlerinin bereketi için sunağı Zeus büstü ile Zeus Soter'e (Kurtarıcı Zeus) sunmaktadır (Διὶ Σωτ[ῆρι] ὑπὲρ σωτηρ[ίας] Δομιτίας, Λ(ουκίου) θυ[γα]τρὸς, Ἀρκεσιλαΐδ[ος] καὶ ὑπὲρ καρπῶ[ν] τῶν ἀγρῶν, Εὐά[νγε]λος οἰκονόμος [ἀνέ]θηΝκεν σὺν τῷ ἀγ[άλ]ματι τοῦ Διὸ ϛσὺν τῷ ἀγ[άλ]ματι τοῦ Διὸς).

3. Değerlendirme ve Sonuç

İnanç ve inancı oluşturan her bir öge, özellik ve olgu, günümüzde olduğu üzere antik dönemde yaşamış kişiler için de önem ve saygı ile benimsenmiştir. Özellikle baş ilah kavramının bu özümsemede önemli bir yer edinmesi, içinde bulunduğumuz zamanda farklı bir sadakat ile tapınımın görmekteyken arkaik kültürlerde somut bir inanç ideolojisi hakimdir. Söz konusu ideolojide tanrı ve tanrıçaların gözle görülür bir biçim yanı sıra insani meziyetler ile tasarlanması antik Yunan ve Roma kültürlerinde net olarak izlenebilmektedir. Bu tanıklık, belirtilen kültürlere ait pantheon'un baş tanrısı olan Zeus için oldukça belirgindir. Tanrının görkemli temsillerine dair önemli örnekler dışında işçilik, ikonografi ve tipoloji bağlamında baş yapıtlardan ayrılan, antik Anadolu'nun taşrasında yaşayan, bireysel veya kolektif bir grubun, ihtiyaç, dilek, bağlılık ve şükranlarını tanrıya adaklar ile sundukları mütevazi armağanları iki açıdan önemlidir. Bunlardan ilki, geniş bir alana yayılmış inanç sistemlerinin bölgeler arası niteliklerinin karşılaştırılmasına olanak sunması ve de yerel inançların çok yönlü yapısını betimleyen heykeltraşlık gibi kültürel ögelerin yerel üretim yansımalarının tanımlanabilmesidir. Bu sebeple, çalışmada değerlendirilen büstün kesin buluntu yerinin bilinmemesi bununla beraber Troas'a yakın bir yere ait olabileceği ihtimali Zeus kültünün Troas ile Bithynia bölgeleri arasındaki varlığını tanımlayabilir. Bu durum, Lochman'ın benzer tipolojiyi yansıtan Phrygia temsilcilerinin tamamının dağ yamaçlarında bulunduğu tespitinden hareketle (Lochman, 2003: 89) bu örneğin Troas'taki *İda* dağının kuzey doğu-doğu yamacında bulunan kutsal bir alana dikilmiş olan temsilcisi olabileceğini düşündürmektedir. Bunun dışında, yapım malzemesinin petrografi ve mineraloji temelli analizinin yapılamaması eserin hangi mermer kaynağından elde edildiği sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Bu açıdan, eserin *İda* Dağı kökenli olabileceği yorumu, eserin Bithynia'daki yerel ölçekli bir atölyedeki üretim sonrası bölgeye getirilmiş olabileceği; bu tipte heykel üretiminde uzmanlaşmış gezici veya aynı ekolü benimsemiş Troaslı bir heykeltraşın *İda* Dağı yöresinde zanaatını icra ettiği ya da eserin Troas'a antik veya modern dönemde farklı bir amaçla getirilmiş olabileceğine dair üç olasılığı hatırlatır. Eserin alt gövde formu ile metalden perçinleme çıkıntısından dolayı durması gereken yazıtlı kaidenin eksikliği, Zeus büstünün -şayet kazınmış ise- hangi sıfatını tasvir ettiği sorusunu cevaplamaya engeldir. Bununla beraber, Akyürek-Şahin'in belirttiği üzere yöredeki yazıtlı kaideler üzerinde yapılan değerlendirmeler, özellikle Zeus'un Bronton sıfatının diğerlerine nazaran sayıca fazlalığını göstermektedir (Akyürek Şahin, 2014: 135). Bu olgu, gök gürlemesi anlamına gelen βροντή isminden türemiş Bronton lakabının yerli halktaki Zeus algısına yönelik gerek zirai gerekse de korunma içgüdüsü kaynaklı baskınlığı ile açıklanabilir (Takaoğlu, 2021: 376-377; Cox ve Cameroon, 1937: 34; Cook, 1940:1160; Drew-Bear ve Naour, 1990; Akyürek, 1996; Akyürek Şahin, 2001; 2002; 2006a; 2006b; 2012). Bu bakımdan, bu çalışmada değerlendirilen büstün Zeus Bronton'a ithafen hazırlanmış bir sunu olduğu düşünülebilir.

İncelenen esere stilistik ve tipolojik özellikleri itibariyle en yakın örnek Bursa Arkeoloji Müzesine 103 koleksiyon numarası ile kayıtlı, yüksekliği 29; genişliği 27; kalınlığı ise 22 cm. ölçülerindeki büsttür (Akyürek-Şahin, 2014: no. 16). Gövdesiz, baş bölümünün büyük bir kısmı kırık ve eksik büst, değerlendirilmekte olan eser ile fizyonomiye dayalı ayırt edici özellikler dışında üslup açısından da oldukça benzer biçim ve teknik ile çalışılmıştır. Bu özellikler, her iki eserin aynı heykeltraşlık atölyesinde yontulduğu izlenimini uyandırmaktadır. Benzer tipoloji ile tasarlanmış büstlerdeki işlenişe katkı sunan saç tipleri, her ne kadar aynı tipin farklı varyasyonlarını yansıtan tasarımları olsa da biçem açısından baskın ve tanınan bir saç türü geleneğinin varlığını tanımlamalıdır. Bu stilin esin kaynağı net olarak bilinmese de kökeninin bilinen ve eski bir özden beslenmesi

gerekmektedir. Bu durum, Strabon'un Coğrafya adlı eserinde belirttiği bir aktarım ile açıklanabilir (*Geographika* 8.3.30). Yazar, Kharmides oğlu Atinalı Pheidias'ın Olympia'daki Zeus tapınağı için tasarladığı heykeli malzeme, teknik ve biçim açısından tanıtırken Pheidias'ın yeğeni ve aynı zamanda birlikte çalıştığı kişi olan ressam Panaenus arasında geçen diyaloğu aktarmıştır. Buna göre Panaenus, Pheidias'a Zeus'un tasvirini nasıl biçimlendireceğini sorduğunda Pheidias, Homer'in *İlyada* destanında tanımladığı sözleri dikkate alarak yapacağını söylemiştir (*İlyada*, 1. 528): "*Kronos oğlu böyle dedi, çattı kapkara kaşlarını, dalgalandı saçları tanrılar kralının ölümsüz başında tir tir titretti koca Olympos'u*". *İlyada*'da geçen ve Antik Yunanca'da uzun dalgalı saç manasına gelen χαίτη sözcüğünün çoğul hali olan χαῖται, şüphesiz eserin yazıldığı tarih olan MÖ 750'li yıllarda Zeus'un kabul edilen saç modelini tasvir etmiş olmalıdır. Bu olgu, *İlyada* destanının yazıldığı dönemden Olympia Zeus Tapınağındaki tanrı tasvirinin yapıldığı MÖ 5. yüzyıla değin Zeus'un aynı şekilde, uzun bukleli tasvirinin kullanılmaya devam edildiğini onaylamaktadır (Richter 1966). Yaklaşık bir yüzyıl sonra, egemenliği MÖ 4. yüzyılda gerçekleşmiş Büyük İskender'i temsil eden, gür, güçlü ve dalgalı bukleler dışında, alın ortasındaki saç tutamlarının başın sağ, sol veya gerisine, bazen de alın kenarlarına dökülmesi biçimindeki saç modeli sebebi ile *Anastole* tipi olarak bilinen heykeltraşlık üslubunun, irdelenen büstte de izlenmesi, baş üzerine uzun, kıvrım ve akışlar ile çalışılmış saç stilinin MS 3. yüzyıl kırsal kesim yontuculuğunu etkileyerek devam ettiğini göstermektedir.

Eser ile benzerlik gösterip tarihleme için katkı sunacak *in situ* bir buluntunun bu zamana kadar tespit edilmemesi büstün mutlak tarihlendirilmesine engeldir. Bununla beraber, yukarıda sözü edilen MS 211 yılına tarihlenebilecek Glykon oğlu Khrestos tarafından Zeus Bennios'a sunulan adak dışında çalışmaya konu olan büstün, MS 2. yüzyılın son çeyreği ile 3. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihli, üzerlerinde kabartma şeklinde işlenmiş büst betimleri bulunan kaideler ile stilistik açıdan yakın benzerlikler sergilemesi (Drew-Bear ve diğ., 1999: 33-34; Lochman, 2003: 81-82) çalışmaya konu olan eserin de bu tarihler arasında yontulmuş olduğuna işaret eder.

Kaynaklar

Akyürek, N. E. (1996). Zeus Bronton. Die bildliche Repräsentation des großen Bauerngottes Phrygiens, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Westfaelische Wilhelms-Universitaet Münster, Institut Für Klassische Archäologie, Münster.

Akyürek-Şahin, N. E. (2001). Büyük Çiftçi Tanrısı Zeus Bronton. Arkeolojik ve Epigrafik Belgelerle Phrygia'da Bir Zeus Kültü, *Olba*, IV, 163-182.

Akyürek-Şahin, N. E. (2002). Phrygia'da Çiftçi Tanrısı: Dii Brontonti Eukhen (Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, Antalya.

Akyürek-Şahin, N.E. (2006a). *Yazıdere (Seyitgazi) Zeus Kutsal Alanı ve Adak Yazıtları*. Ege Yayınları, İstanbul.

Akyürek-Şahin, N. E. (2006b). *Yazıdere Zeus Kutsal Alanı. Phrygia'da Yerel Bir Tapınım Merkezi*. Ege Yayınları, İstanbul

Akyürek-Şahin, N. E. (2012). Bithynia'dan Yeni Zeus Bronton Adakları. *Olba*, XX, 345-382.

Akyürek Şahin, N. E. (2014). Bilecik'ten Bir Grup Zeus Büstü ve Zeus Bronton. *Gephyra*, 11, 2014. 121-171.

Cook, A.B. (1940). *Zeus: A Study in Ancient Religion.* Volume III. Cambridge University Press, Cambridge.

Coulton, J. J. (2005). Pedestals as 'altars' in Roman Asia Minor. *Anatolian Studies*, 55, 127-157.

Cox, C.W.M. ve Cameron, A. (1937). *Monumenta Asiae Minoris Antiqua V: Monuments from Dorylaeum and Nacolea*. Manchester University Press Manchester.

Drew-Bear, T. ve Naour, Chr. (1990). Divinités de Phrygie. Aufstieg und Niedergang der römische. *Welt – ANRW*, II, 18(3), 1907–2044.

Drew-Bear, T., Thomas, Ch., M., Yıldızturan, M. (1990). *Phrygian Votive Steles. The Museum of Anatolian Civilizations*, Ankara.

Ferri, S. (1932). Nuovi Monumenti Plastici dello Zeus di Bitinia. *Historia*, 6, 238-273.

Richter, Gisela M. A. (1966). The Pheidian Zeus at Olympia. *Hesperia*, 35(2), 166–170.

Giuliano, A. (1978). *Le città dell'Apocalisse, Monumenti e testimonianze della dominazione romana in Asia Minore,* Newton Compton, Roma.

Şahin, S. (1981). *Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) II. 1* (IK 10,1), Rudolf Habelt, Bonn.

Şahin, S. (1982). *Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) II. 2* (IK 10,2), Rudolf Habelt, Bonn.

Lochman, T. (2003). *Studien zu kaiserzeitlichen Grab und Votivreliefs aus Phrygien*, Skulpturhalle, Basel.

Vollkommer. R. (1997). *LIMC* VIII 1. 2, 1997, 374-384 lev. 316-319 s. v. Zeus (in peripheria orientali).
Mylonas. G. E. (1946). The Eagle of Zeus. *The Classical Journal*, 41(5), 203–207.
Öztürk, H., Aktaş, S. ve Demirhan-Öztürk, E. (2020). New Inscriptions from Nikaia XII. Sanctuary of Zeus Bronton in Ahmetler Village, Pazaryeri District. *Gephyra*, 20, 171-192.
Takaoğlu, Turan. (2021). Adapting to a Diverse Landscape: Agriculture in Hellenistic and Roman Anatolia. Hollander, D., Howe, T. (Eds.), *A Companion to Ancient Agriculture*, Wiley-Blackwell, New York, 363-382.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑. Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

İstihbarat Başarızlığına Neden Olan Bir Faktör Olarak Bilişsel Uyumsuzluk: Hendek Operasyonları Örneği

Cognitive Dissonance As A Factor Causing Intelligence Failure: Case of Trench Operations

Hasan Mesut ÖNDER [1] ve Timuçin KODAMAN[2]

[1]*Dr. Bağımsız Araştırmacı, Ankara, hasanmesutonder@gmail.com, orcid.org/ 0000-0002-0175-634X* 0000-0000-0000
[2]*Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Isparta, msunkar@firat.edu.tr, timucinkodaman@sdu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-5559-983X*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 28.09.2024
Kabul/Accepted: 24.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1557561

Anahtar Kelimeler
İstihbarat Başarısızlığı, Bilişsel Uyumsuzluk Kuramı, Hendek Operasyonları

ÖZ

İstihbarat analizi, ham haberler ve veriler üzerinden bir yargıya varma süreci olarak tanımlanabilir. Bu bilgilerin değerlendirilmesi sürecinde analistler, bilişsel uyumsuzlukla karşılaşarak, analiz hataları yapabilmektedir. Bilişsel uyumsuzluk teorisi, analistler, bilgi işlerken birbiri ile çelişen bilgilerle karşılaştıklarında uyumsuzluğun ortaya çıktığını, bu uyumsuzluğun da analistlerde duygusal gerilim yarattığını öne sürmektedir. Gerilimin temel sebebinin de analistlerin ideolojik, siyasi ve felsefi inançları ile çelişen bilgilerin, zihinsel karmaşaya neden olmasıdır. Analist, bilişsel uyumsuzlukla karşı karşıya kaldığında, yaşanan gerilimi azaltmak için çelişkili fikirlerden birini görmezden gelebilmekte, sahip olduğu yargı modelini destekleyecek bilgiler bulmakta veya uyumsuz bilginin öneminin az olduğunu ileri sürebilmektedir. Bu çalışmada, istihbarat servislerinin bir siyasi hedefe ulaşmak için kullanıldıklarında belirlenen siyasi hedefin, istihbarat analistlerine yargılarına etki ettiği ve bu durumun da bilişsel uyumsuzluğu ortaya çıkardığı söylenebilir. Bilişsel uyumsuzluk sarmalına hapsolan analistler, uyumsuzluğu azaltmak için siyasi amaç ile çelişen bilgileri göz ardı etmekte, risk ve tehditlere karşı duyarsızlaşmaktadır. Bu çalışma, bu çerçeve ışığında, Milli İstihbarat Teşkilatının, Hendek operasyonları öncesinde PKK'nın hazırlıkları tespit edememesini ele alınmaktadır.

Keywords
Intelligence Failure, Cognitive Dissonance Theory, Trench Operations

ABSTRACT

Intelligence analysis can be defined as the process of making a judgment based on raw news and data. In the process of evaluating this information, analysts may encounter cognitive dissonance and make analysis errors. Cognitive dissonance theory suggests that when analysts encounter conflicting information while processing information, dissonance arises and this dissonance creates emotional tension for analysts. The main reason for the tension is that information that contradicts analysts' ideological, political and philosophical beliefs causes mental confusion. When faced with cognitive dissonance, the analyst may ignore one of the conflicting ideas to reduce the tension, find information that supports their judgment model, or argue that the dissonant information is of little importance. In this study, it can be argued that when intelligence services are used to achieve a political goal, the political goal influences intelligence analysts' judgments, which in turn leads to cognitive dissonance. Analysts trapped in a spiral of cognitive dissonance ignore information that contradicts the political objective and become desensitized to risks and threats in order to reduce dissonance. In light of this framework, this study examines the failure of the National Intelligence Organization to detect the PKK's preparations before the trench operations.

Atıf/Citation: Önder, H.M. ve Kodaman, T. (2025). İstihbarat Başarısızlığına Neden Olan Bir Faktör Olarak Bilişsel Uyumsuzluk. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-12
Sorumlu yazar/Corresponding author: Hasan Mesut ÖNDER, hasanmesutonder@gmail.com

1. Giriş

İstihbarat başarısızlığının en önemli nedenlerinden bir tanesi analiz hatası olarak elde edilen bilgilerin doğru bir şekilde işlenememesi olduğu bilinmektedir (Wirtz, 2024). Bilgi işleme aşamasında bir yargıya varmadan önceki süreçte analiz hatasına neden olan faktörler, bilişsel kapanma ihtiyacı (Önder, 2024), bilişsel önyargılar (Whitesmith, 2020), motivasyonlu önyargılar (J. M, 2018), temel atıf hatası şeklinde sıralanabilir. Yargıya vardıktan sonra ise bilişsel uyumsuzluk analiz hatasının en önemli nedeni olduğu söylenebilir.

İstihbarat analizi, yargı öncesi ve yargı sonrası olmak üzere iki temel kategoriye ayrılabilir. Yargı öncesi süreçte, veriler, ham bilgiler ve belgeler toplanmakta ve toplanan bu bilgiler, tasnif, kıymetlendirme ve analiz sürecinden sonra işlenmiş ürün olarak istihbarat haline getirilmektedir. İstihbari açıdan yargının, ön hipotezler doğrultusunda toplanan bilgiler ışığında ortaya çıkan argüman olduğu söylenebilir. (Johnson, 1984) Bu bakımdan analistin, yargıya varma sürecini etkileyen birinci etmenin kanıtlar iken ikinci etkenin ise politik karar alıcıların siyasi öncelikleri olduğu söylenebilir. İstihbarat servisleri, politik karar vericiler tarafından bir siyasi sorunu çözmek için görevlendirildiklerinde, ne yapılacağı belirlenmiş bir konuda, nasıl yapılacağı hususuna odaklanır hale gelmektedir. Örneğin örgütle görüşülmesi gerektiği siyasi talimatı alan bir istihbarat servisi, bunun doğru olup olmadığını ve bu görüşmelerin ne kazandıracağı üzerinde durmak yerine doğrulama yanlılığı nedeniyle görüşmesinin nasıl yapılacağına odaklanır hale gelmektedir (Smallman, 2008). Bu bakımdan, siyasetin verdiği karar sonrasında istihbarat servisi çalışmaya başladığında bilişsel uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır.

Bilişsel uyumsuzluk, analistin zihninde çelişkili bilgiler bulunduğunda, çelişkinin yarattığı gerilimi azaltmak için hâkim inanç veya görüşle çelişen bilgilerin göz ardı edilmesi, destekleyen bilgilerin toplanması ve alternatif görüşlerin öneminin küçümsenmesi şeklinde değerlendirilebilir. Bilişsel uyumsuzluk kuramı ile bireylerin satın alma davranışlarının incelenmesinde (Edward, 2009), tüketici davranışlarının incelenmesinde (William H. Cummings, 1976) ve hizmet sektörü ile ilgili yapılan çalışmalarda (Kim, 2011) açıklama çerçevesi olarak kullanılmıştır. Daha çok işletme ve pazarlama alanında analitik çerçeve olarak kullanılan bilişsel uyumsuzluk kuramının istihbarat analizi sürecinde nasıl bir rol oynadığına dair bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan bu çalışma bir literatürde var olan boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

İstihbarat analizi, bilişsel süreçlerden oluşmakta ve analistler bu süreçte veriler, ham haberler ve kanıtlar üzerinden görüş inşa etmektedir. Ancak analistler, belli ön kabullerle, siyasi ve ideolojik görüşlerle ve belli bir yargı modeli ile bilgiyi işlemeye başladığında bilgi üretme süreçlerine ön yargı kazandırmaktadır (Sinclair, 2010). Bu sebeplerden dolayı analistin zihninde oluşan bu bilgi setleri ile çelişen bilgiler ortaya çıktığında bilişsel uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan bilişsel uyumsuzluk kuramı, analizden kaynaklı istihbarat başarısızlığını (Britten, 2018) açıklamada kullanılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, istihbarat örgütleri siyasi bir konuda çözüm üretmek için görevlendirildiğinde neden risk ve tehditlere karşı duyarsızlaştıkları ve analiz kaynaklı istihbarat başarısızlığının ortaya çıktığı sorusunu ele almaktadır. Hendek Operasyonları (Bozlak, 2020) öncesinde, PKK ile açılım sürecini yürüten Millî İstihbarat Teşkilâtı (Milliyet Gazetesi, 2011), PKK'nın şehirlere bomba doldurmasını ve şehirlerde iç savaş benzeri bir durum oluşturacak kadar yapılanırken neden bu süreci tespit edemediği hususu önem taşımaktadır. İstihbarat servisleri, bir siyasi amaç doğrultusunda görevlendiklerinde bağımsızlığını ve objektifliğini kaybettiği ve bilişsel uyumsuzluk tuzağına düştüğü, politika değişmedikçe, siyasi hedef ile çelişen bilgileri ve alternatif politikaları göz ardı ettikleri[1] değerlendirilmektedir (Öneş, 2010). Bu bağlamda, istihbarat örgütleri, bir siyasi çözüm konusunda görevlendirildiklerinde, ön kabullerin, siyasi ve ideolojik ajandaların, istihbarat servisleri gerçekler ve siyasi ajanda arasında çelişki ile karşılaştığında bilişsel uyumsuzluk ortaya çıkmakta ve bu durum istihbarat başarısızlığına neden olmaktadır.

Türkiye'nin, PKK'nın silahsızlandırması amacıyla yürüttüğü çözüm süreci sonrasında PKK şehirlere silah, patlayıcı yığdı ve hendekler açtı (Seçgin, 2019). Bu hazırlık sürecinin kısa zamanda gerçekleşmediği göz önünde bulundurulduğunda, Millî İstihbarat Teşkilâtı, PKK'nın bu hazırlık süreciyle ne yapılmak istendiğini tespit edememesi önem taşımaktadır.[2] MİT'in bu olaydaki istihbarat başarısızlığında, siyasi göreve odaklandığı için

[1] İstihbarat servisleri, hedef önceliklerine göre çalışmaktadır. Hedef ülke ve hedef örgüt öncelik sıralaması yapılır ve çalışmalar bu önceliklere göre yürütülür. Eğer PKK bir dönem birinci öncelikli hedef iken, yönetim tarafından ikinci veya üçüncü öncelikli hedef haline getirilmişse o doğrultuda çalışacaktır.

[2] İstihbari açıdan, emare, örtük varsayım, arka plan varsayımı ve kanıt kavramları farklı gerçeklikleri ifade etmektedir (Ross, 2024). Emare, tam haber için gerekli olan 5N 1K sorularının bileşenin olan ne ve nerede sorusuna karşılık gelmektedir. Örneğin Afet Güneş, Oslo görüşmeleri sırasında şehirlere bomba doldurdunuz ifadesi, PKK terör örgütünün neyi ve nerede yaptığına dair bir tespittir. Ancak paylaşılan bu bilgi, istihbari nitelikte değildir. Çünkü müzakere süreçlerinde yer alan devlet yetkililerinin arka plan varsayımı, örgütün açılım süreci devam ederken bir terör saldırısına veya hendek olayları gibi bir

bilişsel uyumsuzluk yaşadığı ve PKK'nın hazırlığına dair emarelere sahip olmasına rağmen (Bostan, 2015), bu bilgileri göz ardı etmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Milli istihbarat Teşkilatı'nın yazmış olduğu istihbarat raporlarına dair açık kaynaklarda bilgi bulunmamasına rağmen, dönemin yöneticilerinin yaptığı açıklamalar kurumsal görüşü önemli ölçüde yansıtmaktadır. O dönem Milli istihbarat Teşkilatında çalışan yönetici ve personellerin hepsinin, bu görüşte olduğu söylenemez. Bu bakımdan, çalışmanın temel sınırlılığı, bir bütün olarak MİT'in demokratik açılım sürecine nasıl baktığına dair net bir resim ortaya konulamamasıdır. Bu çalışma giriş bölümünü oluşturan birinci bölümünden sonraki ikinci bölümde metaryal ve metot ele alınacaktır. Üçüncü bölümde bilişsel uyumsuzluk kuramı ele alınacak, dördüncü bölümde ise istihbarat analizinde bilişsel uyumsuzluğun nerde ve nasıl ortaya çıktığı açıklanacak beşinci bölümde ise bu çerçeve bağlamında Hendek Operasyonları incelenecektir.

2. Materyal ve Metot

Anlamacı –yorumsamacı epistemolojiye dayalı olarak nitel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmanın araştırma deseni gömülü teoridir. Çalışmada bilişsel uyumsuzluğun istihbarat analizi sürecinde nerde ve nasıl ortaya çıktığı tartışılmaktadır. İnşa edilen çerçeve ışığında da Hendek operasyonları incelenmektedir. Bilişsel uyumsuzluk kuramı, istihbarat analizi ve bilişsel uyumsuzluğu ele alan bölümlerde literatürde yer alan kitaplardan ve makalelerden yararlanılmaktadır. Bilişsel uyumsuzluk kuramının istihbarat başarısızlığına nasıl etki ettiğine dair akademik çalışmanın eksikliği gözlemlendiği için bir model oluşturulmuş, bu model makalenin örnek olayı olan Hendek Olayları bağlamında incelenmiştir. Bir örnek olayın istihbarat boyutu ile ilgili çalışıldığında bilgi kısıtlarının, diğer çalışma konularından daha fazla olduğu söylenebilir. Ancak siyasilerin ve MİT görevlilerinin kamuoyuna yansıyan yorum ve demeçlerinin istihbarata dayandığı değerlendirildiğinde bu sınırlılığın giderilebileceği değerlendirilmektedir.

Hendek operasyonları öncesinde MİT'in, yazdığı raporlar hakkında somut bilgiler bulunmadığı için MİT üst düzey yöneticilerinin yaptığı açıklamalar ve yorumların bilgi temeline içerik analizi yolu ile ulaşılmaya çalışılmaktadır.[3] Vaka kısmı olan Hendek operasyonları öncesindeki atmosferin anlaşılması için ise Emre Taner'in, Afet Güneş'in, siyasetçilerin söylemelerinin içerik analizi yapılmaktadır. Bu bağlamda, Emre Taner'in 15 Temmuz Darbe araştırma komisyonuna verdiği ifadeler, Afet Güneş'in ise basına yansıyan ifadeleri ve Oslo görüşmelerindeki konuşmaları kullanılmaktadır.[4]

3. Bilişsel Uyumsuzluk Kuramı

Bilişsel uyumsuzluk kuramı sosyal psikolog Leon Festinger tarafından 1957 yılında geliştirilmiştir (Festinger, A Theory of Cognitive Dissonance, 1957). Kuram, bireylerin düşüncede ve eylemde tutarlılık için çabaladığı görüşü üzerine inşa edilmiş ve bilişsel uyumsuzluğu ortaya çıktığında tutarlılık için uyumsuzluğu azaltılmaya çalışıldığı ileri sürülmektedir. Bu bakımdan tutarlılık uyum, tutarsızlık uyumsuzluk olarak adlandırılmaktadır (Festinger, A

---

ayaklanmaya girişmeyecekleri şeklinde olduğu söylenebilir. Bu bağlamda dönemin MİT yöneticilerinin, örgütün faaliyetlerine dair emarelere sahip oldukları ama bu emarelerin örgütün hangi olası planının parçası olduğuna dair bir değerlendirmeye sahip olmadıkları söylenebilir. İstihbari açıdan örtük varsayım ise bir hedefin hangi koşullarda neyi yapacağına dair bir zihinsel modeli işaret etmektedir. Eğer / o zaman modeli ile düşünmeyi gerektirmektedir. PKK terör örgütü m, açılım sürecinde müzakerede bir tarafsa bu güven iklimini zedeleyici bir adım atmayacağı değerlendirmesinin yapılmış olma ihtimali güçlüdür.

[3] Milli İstihbarat Teşkilatının, istihbarat kültürü dikkate alındığında sahadan gelen bilgiler ilk önce ilgili masalarda değerlendirilmekte ve daha sonra değerlendirilen bilgiler silsile yolu ile dairelere ve en son başkanlık makamına arz edilmektedir. Siyasi müşteri ve dış makam, başkanlık makamının onayından geçen bilgileri kullanmaktadır. Bu bakımdan istihbaratın nihai şeklini servis başkanları vermektedir. MİT'in çalışma şekli dikkate alınarak hazırlanış olan Ümit Özdağ'ın İstihbarat Teorisi Kitabında, İstihbarat Çarkı ele alınırken, Ortaya Çıkan istihbarat Raporunun Üst Makamlara Aktarılması ve Gözden Geçirilmesi, şeklinde bir kısma vurgu yapmaktadır (Özdağ, 2008, s. 367). Bu durum, kurumsal kültür ve süreçlerle hazırlanan bilgilere Teşkilatın tepe yöneticileri tarafından son şeklinin verilerek istihbarata dönüştüğünü göstermektedir. Bu bakımdan servis başkanları ve tepe yöneticileri ön kabullere ve varsayımlara sahipse, bilişsel uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, Milli İstihbarat Teşkilatının o dönemki yöneticilerinin görüşleri ve açıklamaları bilişsel uyumsuzluğu tespit etmekte önemli bir kaynak olduğu söylenebilir.

[4] Milli İstihbarat Teşkilatının temel görevi, siyasi karar vericilerin bilgiye dayalı karar vermelerini sağlamak olduğu bilinmektedir. Ancak istihbarat örgütlerinin sadece analitik destek sağlamak gibi görevleri yoktur. Bunun yanında örtülü operasyonlar, gizli operasyonlar ve yıkıcı faaliyetlerle, bir politika aracı olarak hizmet vermektedir. Bu bakımdan politikayı uygulama kısmında çalışan istihbarat örgütleri karar alma süreçlerine katılmakta, karar süreçlerini etkileyip uygulamalarda yer almaktadır. İstihbarat örgütlerinin, politika uygulama alanındaki işlevi yalnızca bilgi vermek değil, politikanın parçası olmayı da gerektirmektedir (Long, 2022). Bu bakımdan açılım sürecinde Millî İstihbarat Teşkilâtı hem bilgi sağlama sürecinde hem de uygulama sürecinde yer aldığı görülmektedir.

Theory of Cognitive Dissonance, 1957, s. 35).

Bilişsel uyumsuzluk, fiiller ve düşünceler arasındaki farklılıktan dolayı ortaya çıkan rahatsız edici hissi açıklamaya çalışan bir kavram olduğu söylenebilir. Biliş, bir konu hakkında yargıya varma sürecini nasıl yürütüldüğünü ele almakta, uyumsuzluk ise bilişte oluşan iki farklı yargı arasında tercih yapılırken ortaya çıkan çatışmayı ifade etmektedir. Psikolojik açıdan bilişsel uyumsuzluk, insan zihninde aynı anda birden çok çelişkili fikir, yargı, inanç ve değere sahip olup, bu inanç, değer ve yargı ile çelişen bir eylem gerçekleştiren veya kişinin zihninde yer alan bilgi ve değer örüntüleri ile çelişen bilgilerle karşılaşıldığında yaşanılan rahatsızlık olarak ele alınmaktadır (Sarah Tanford, 2015). Bilişsel uyumsuzluk ortaya çıktığında kişi, rahatsız olma eğiliminde olmakta ve uyumsuzluğu azaltmaya çalışmanın yanında, uyumsuzluğu artırması olası durumlardan ve bilgilerden kaçınmak için motive olmaktadır (Morvan, 2017).

İsrail İstihbarat topluluğu 7 Ekim'deki Hamas saldırılarından bir yıl öncesinden haberdar olmalarına rağmen bu bilgileri göz ardı etmiştir. Eriha Duvarı adı verilen plana göre Hamas'ın İsrail'e nasıl ve hangi araçlarla saldıracağına dair bilgiler İsrail istihbaratının elinde olduğu ortaya çıktı (Ronen Bergman, 2023). Ancak buna rağmen neden başarısız oldukları sorusu önem taşımaktadır. İsrail Askeri İstihbaratı eski başkanına göre, İsrail Gazze şeridinde yaşayan 17 bin Filistinliye İsrail'de çalışma izni vermesinin, Hamas'ın ve Filistinlilerin refahına olumlu katkı yaptığını, bu ekonomik avantajı Hamas'ın bir saldırı yaparak tehlikeye atmayacağına dair İsrail istihbaratında bir inanç olduğunu ifade etmiştir. İsrail istihbaratı, bu inanca sahip olduğu için Hamas'ın İsrail'e saldıracağına dair elde ettiği bilgileri görmezden gelmiş ve saldırı olasılığını Hamas'ın böyle bir kapasitesi olmadığı gerekçesi ile küçümsemiştir (Barnea, 2024). Bu bağlamda bakıldığında analistlerin bilişsel uyumsuzluğunun kurbanı olabileceği ve ayrıca doğru karar vermede önemli engel teşkil ettiği söylenebilir.

Genel olarak kişiler inançları ile çelişen bilgilerin yarattığı gerilimi istenmeyen ve sürdürülemez bir durum olduğunu düşündükleri için gerilim oluştuğunda bunu azaltmaya çalıştıkları söylenebilir. Bu bağlamda kişilerin genel olarak bilişsel uyumsuzluktan kaçınmak istedikleri ve belirsizliğin, zihinde ve tutumda karmaşaya neden olduğu ileri sürülebilir (David C. Matz, 2005). Hedef ile ilgili kanaat oluşmadığı sürece, hedefe yönelik tutum ve davranışlar geliştirmek mümkün olmayacağı için bilişsel uyumsuzluk oluştuğunda kişi, bir an önce kanaate varmak isteyecek ve bu kanaate göre tutum ve davranış geliştirecektir. Bu bağlamda bilişsel uyumsuzluğu artıran bilgiler ortaya çıktığında kişiler, bu uyumsuzluğu azaltmak için üç yöntem izlediği ileri sürülmektedir. Çelişen bilgilerden birini değiştirmek, kişinin inancını ile uyumlu ve destekleyen bilgiler aramak ve uyumsuz olan bilgiyi göz ardı etmek veya önemini azaltmak şeklinde yöntemler izlenmektedir (Eddie Harmon-Jones, 2019).

Kişiler bir konuda yargıya varırken alternatifler arasında seçim yapmaya çalışmakta ve bu tür yargıya varmanın beklenmedik sonuçları olabilmektedir. Kişiler, bir konuda ön kabullere sahipse veya bir konuda karar vermişse, alternatif seçeneklerin önemini azımsamakta ve kendi tercihlerini destekleyecek seçici bilgi aramaktadır (Festinger, A Theory of Cognitive Dissonance, 1957, s. 137). Tercih edilen yargının önemi artırılıp reddedilen seçeneğe yönelik önemin azaltılmasının nedeni, kararın rasyonalize edilmesi ve düşünce ve tutum arasındaki uyumsuzluğu ortadan kaldırılması olduğu söylenebilir (Festinger, A Theory of Cognitive Dissonance, 1957, s. 53). Bütün bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde bilişsel uyumsuzluğu tetikleyen temel unsurların bilgi ve eylemler olduğu ve kuramın temel önermesinin, kişilerin düşünce, inanç, değer ve eylemler arasındaki tutarsızlıklara duyarlı oldukları ve kişi bu tutarsızlıkları fark ettiğinde bunu gidermek için motive oldukları şeklindedir (Festinger, Cognitive Dissonance, 1962). Örneğin sigaranın sağlığa zararlı olduğunu bilen bir kişi ya sigarayı bırakacaktır ya da diğer etmenleri göz önünde bulundurarak sigaranın zararının kabul edilebilir olduğu şeklinde bilişini yeniden yapılandırarak sigara içme eylemini rasyonalize edecektir (Esin Yücel, 2018).

Kurama göre tutarlılık ilkesi ihlal edildiğinde kişide bir tür psikolojik rahatsızlık durumunun ortaya çıktığı, uyumsuzluğun derecesi inanç ve düşüncenin önemine ve eylem ve inanç arasındaki çelişkinin derecesine göre değişmektedir (Andrew J. Elliot, 1994). Bu bağlamda uyumsuzluk ne kadar büyükse, kişi uyumsuzluğu çözmek için o derecede motive olacaktır. Bilişsel uyumsuzluk, ortaya çıktığında kişi iki şekilde uyumsuzluğu azaltmaya çalışmaktadır. Birincisi, davranış değiştirmek, ikincisi ise var olan inançla çelişen bilgileri yok sayma ve inancı destekleyecek seçici bilgiler toplayarak inancı güçlendirmeye çalışmak şeklinde olmaktadır (Festinger, A Theory of Cognitive Dissonance, 1957, s. 6). Bilişsel uyumsuzluk teorisinin bu yönü ile incelendiğinde istihbarat analizi sürecinde analistlerin bilgi işleme süreçlerinde başarısızlıkla karşı karşıya kalmamalarına neden olan en önemli bilgi işleme engeli olduğu söylenebilir.

4. İstihbarat Analizinde Başarısızlık Nedeni Olarak Bilişsel Uyumsuzluk

İstihbarat analizi, ele alınan bir konu ile ilgili toplanan bilgilerin işlenmesi sürecini ifade etmektedir. Bu bakımdan istihbarat analizi zihinsel bir süreçtir ve bu süreçte analistin, duygusal ve bilişsel yapısı işlenen bilgi bağlama

oturtulurken baskın faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Robert V. Katter, 1979). Bu minvalde, istihbarat analizi sürecinde bilişsel uyumsuzluğun nerde ve nasıl ortaya çıktığının anlaşılabilmesi için istihbarat analizi sürecinin ortaya konulması gerekmektedir.

İstihbarat analistleri, toplanan bilgiler ışığında incelediği olay/ olgunun ne olduğunu, nasıl gerçekleştiğini /gerçekleşebileceğini ortaya koymaktadır. İlk aşama incelen olay veya olgu ile ilgili çerçevenin çizilmesi ile başlanmaktadır. İkinci aşamada olay ve olgunun ortaya çıkış nedenleri açıklanmaktadır. Üçüncü aşamada ise olay ve olgunun tarafı olan aktörlerin niyetlerinin ne olduğunun tespit edilmesi sürecini içermektedir. Dördüncü aşama, incelenen olay ve olgunun bölgesel ve küresel güç dengeleri bağlamı içeresinde nereye oturduğu değerlendirilmektedir. Son aşamada ise analist incelenen olay ve olgunun, ülkesinin ulusal, bölgesel ve küresel politikası içeresindeki yerini belirleyerek analiz sonlandırılmaktadır (Grunt, 2019). Yani istihbarat analizi, birden çok aşamadan oluşan, karar vericilerin politik bağlamı göz önünde bulundurularak yapılmaktadır (Thomas Juneau, 2023). İstihbarat analizinin birinci aşaması olan olay ve olgunun betimlenmesi aşamasında bilişsel uyumsuzluğun ortaya çıkmadığı söylenebilir. Çünkü bir olay ve olgu tasvir edilirken veriler, tam haber haline getirilmektedir. İlk aşamanın dışında kalan bütün aşamalarda bilişsel uyumsuzluğun ortaya çıktığı söylenebilir.

İstihbarat analistleri, bilgi toplama faaliyetlerini yönlendirirken ön hipotezler bağlamında yapmakta ve bu durum hangi bilgilerin toplanacağını belirlemektedir. Ön hipotezler ve analistin sahip olduğu yargı modelleri ve siyasi karar vericilerin politik hedefleri istihbarat analistlerinin bilişsel uyumsuzluk sarmalı içerisine hapseden en önemli nedenler olduğu söylenebilir (Coulthart, 2016). Robert Jervis, istihbaratın politika yapım sürecini etkilediği kadar, belirlenen politikanın da istihbarat üretim süreçlerini etkilediğini ifade etmektedir (Jervis, Intelligence and Foreign Policy, 1986, s. 154). Bu bağlamda karar vericilerin politik tercihlerinin istihbarat üretim süreçlerini nasıl etkilediğinin üzerinde durulması gerekmektedir (Spracher, 2020).

Siyasi karar vericiler, istihbarat servislerini bir politik sorunu çözmek için görevlendirdiklerinde ve istihbarat servislerinin tercih edilen politikaya aşırı angaje olduklarında bilişsel uyumsuzlukla karşı karşıya kaldıkları söylenebilir. Siyasi görevi yerine getirmekle görevlendirilen istihbarat örgütleri, politika yapım sürecinin bir parçası haline gelir ve bilişsel uyumsuzluk, politik hedef devam ettiği sürece bir kısır döngü şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bilişsel uyumsuzluğun yarattığı psikolojik gerilimi azaltmak için siyasi karar vericiler politika değişikliği yapana kadar istihbarat örgütleri gerçekleri göz ardı etmektedir (Riste, 2009). İstihbarat örgütlerinin, politik görevi icra etmesi için görevlendirildiği siyasi sorunların çözüme kavuşturma sürecinin dört aşamadan oluştuğu söylenebilir ve bu süreçlerin hangisinde bilişsel uyumsuzluğun ortaya çıktığı ve uyumsuzluk ortaya çıktığında istihbarat servislerinin uyumsuzluğu azaltmak için izledikleri yol ve yöntemleri başarısızlığı nasıl beraberinde getirdiğinin incelenmesi gerekmektedir (Nossal, 1977).

İstihbarat örgütleri, bir politik sorunu çözmek için görevlendirildiğinde bilişsel uyumsuzluğun hangi aşamalardan geçtiğine dair dört temel önerme ileri sürülebilir:

- Politikaya Hazırlık Sürecinde Bilişsel Uyumsuzluk Ortaya Çıkar
- Politik Karar Sonrasında Bilişsel Uyumsuzluk Artar
- Politika Uygulamaya Başlandığında Bilişsel Uyumsuzluk Azaltılmaya Çalışılır
- Politika Değişikliği ile Bilişsel Uyumsuzluk Ortadan Kaldırılır

4.1. Politikaya Hazırlık Sürecinde Bilişsel Uyumsuzluğun Ortaya Çıkması

Politikaya hazırlık sürecinde istihbarat örgütleri ve siyasi karar vericiler arasında bilişsel çatışma her zaman ortaya çıkabilmektedir (Jervis, Why Intelligence and Policymakers Clash, 2010). Ancak istihbarat örgütleri veya siyasi karar vericiler politikaya hazırlık sürecinden önce ideolojik ve siyasi ajandaya sahipse yani siyasi gelecek bir politikaya bağlanmış ise bilişsel uyumsuzluk ortaya çıkacaktır. Siyasi karar vericiler, bir siyasi soruna karşı neyin yapılması gerektiğine karar verirken, istihbarat örgütleri ise karar vericilerin bu politik hedefini nasıl gerçekleştireceklerini belirlemektedir (Khan, 2015). Örneğin bir terör örgütü ile diyalog kurularak mı çözüme ulaşılmaya çalışılacak veya güvenlikçi yöntemlerle mi kararını politikacılar vermektedir.

İstihbarat örgütleri politikacının verdiği karar doğrultusunda, örneğin diyalog kurulacaksa, nasıl yapılacak, kimlerle iletişim kanalı açılacak, bu süreç nasıl yürütülecek gibi soruların cevabını aramaktadır.[5] Karar vericiler,

[5] Sağlıklı işleyen istihbarat karar mekanizmasında, istihbarat servisleri analizinde diyalog kurmanın yarar ve zararlarını da dile getirmesi gerekmektedir. İstihbarat servislerinin ana motivasyonu devlet ise devlet için yararlı olmayacak her girişimi dile getirmesi gerekmektedir.

bir politik soruna karşı ne yapılmalı sorusunu çalışırken, yapılması gerekenlerle ilgili istihbarat örgütünden, istihbarat talep etmeden, politik saiklerle ne yapılacağına karar vermişse, istihbarat örgütlerinde bilişsel uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Örneğin siyasi karar vericiler, oy ve siyasi gerekçelerle bir terör örgütü ile müzakere yönteminin sonuç getirdiğine inanmış olsun, istihbarat örgütü ise örgütün liderlik yapısı ve parçalı yapısını dikkate alarak müzakerenin sonuç getirmediğini yargısına varmış olsun[6]. İstihbarat örgütü siyasi talimat gereği, kurumsal olarak vardığı yargı ile çelişen görevler icra etmeye başlamakta ve henüz politikaya karar verilmediği için düşük düzeyde de olsa bilişsel uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır (Rubin, 2013). Politik karar verildikten, uygulama aşamasına başlandığında bilişsel uyumsuzluk gitgide büyümektedir.

4.2. Politik Karar Sonrasında Bilişsel Uyumsuzluğun Artması

Politikaya karar verildikten sonra ve bu politik hedefe ulaşmak için gerekli yol ve yöntemler uygulamaya başlandığında karar vericilerde ve istihbarat örgütünde, karar öncesi aşamada tercih edilmeyen politik seçenek konusunda bir süre pişmanlık yaşadıkları ve bu pişmanlığın da politikanın başarısı konusunda endişe duygularını körüklediği söylenebilir. Bu süreçte, seçilmeyen alternatif politikaların sonuç vereceğine dair ikilem, risk algılama seviyesini artırmakta, risk ve kaygı bilişsel uyumsuzluğun seviyesini artırmaktadır (Sachdeva, 2022).

Bilişsel uyumsuzluğu artıran en önemli faktör, politikanın uyulamaya başlamadan önce karar vericilerin tercih edilen politikanın siyasi maliyetlerinin yüksek olması ve iktidarı kaybetme riskinin ortaya çıkması; istihbarat örgütleri açısından ise seçilen yol ve yöntemlerin sonuç almaya hizmet etmeme kaygısı oluşturmasıdır. Politika uygulamaya başlanıp etkilerinin ortaya çıktığı aşamada istihbarat örgütlerinin bilişsel uyumsuzluğu azaltmaya çalıştığı söylenebilir.

4.3. Politika Uygulamaya Başlandığında Bilişsel Uyumsuzluğun Azaltılmaya Çalışılması

Politik karar uygulamaya başlandıktan ve etkilerinin gözlemlenmeye başlandığı süreçte, karar vericiler ve istihbarat örgütleri, seçtikleri politikanın başarı şansının yüksek olduğuna dair inanç geliştirdikleri söylenebilir (Cooper, 1972). Bu bağlamda tercih edilen politika ile çelişen bilgiler, gelişmeler ve eyler bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için genellikle göz ardı etmekte veya mevcut inancı / yargıyı destekleyen bilgiler toplanmaktadır (Maia B. Cook, 2008). Örneğin, müzakere süreci yürütülen bir terör örgütünün, silahlı eylem yapmasının rasyonel olmadığı gerekçesi ile örgütün eylem hazırlığında olduğuna dair emareler göz ardı edilebilmektedir. Karar vericilerde veya istihbarat örgütlerinde var olan inanç veya yargı ile çelişen bilgilerin göz ardı edilmesinin temel sebebi, bilişsel uyumsuzluğun azaltılmasından kaynaklanmaktadır (Annu Dhanda, 2020).

Müzakere sürecinde terör eylemine yönelik hazırlık yapan bir muhatap ile görüşme yani biliş ve eylem arasındaki uyumsuzluğu gidermek için istihbarat servisleri, bazı zamanlarda emareleri, bazı zamanlarda ise kanıtları göz ardı edebilmektedir (Richards J. Heuer, 1999, s. 115). Bilişsel uyumsuzluğu azaltma girişimlerinden sonra bir süre, bilgiler göz ardı edilmekte ancak şok durumlarında ve stratejik sürpriz saldırılarda hem istihbarat servisleri hem de siyasi karar vericiler, politika değişikliği ile beraber bilişsel durumu da yeniden yapılandırmaktadır (Zegart, 2005). Ancak bir kriz durumu, bilişsel uyumsuzluğu azaltma girişimlerini durdurmakta, bilişsel yapıyı yeniden yapılandırmakta ve bu bağlamda politika değişikliği ortaya çıkmaktadır (Ansoff, 1975).

Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi (Adalet ve Kalkınma Partisi, 2010) olarak adlandırılan PKK ile müzakere süreci, Hendek olayları adı verilen yüzlerce güvenlik görevlisinin şehit olması ile sonuçlanan olaylar zinciri ile son bulmuştur (Yenişafak, 2018). PKK ile yürütülen bu müzakere sürecinde PKK, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki şehirleri patlayıcılar yerleştirirken ve gerekli lojistik hazırlıklar yaparken bu gelişmelerin istihbarat birimleri tarafından tespit edilememesi mümkün görünmemektedir.[7] O dönemde MİT Müsteşar yardımcısı olarak görev yapan Afet Güneş, Oslo görüşmeleri sırasında muhatabına "şehirleri bombalarla doldurdunuz", bunları biliyoruz

[6] İstihbarat örgütleri, karar vericilerin doğru veya yanlış kararlarını desteklemek için çalışmaması gerektiği, profesyonel bir kural olarak bilinmektedir. Ancak pratik işleyiş, çoğu zaman farklılaşmaktadır.

[7] Etkili haber alma ağına sahip bir istihbarat servisinin, bir hedef terör örgütlerinin faaliyetlerine dair emareleri tespit edememesi zayıf ihtimaldir. Ancak istihbarat servisleri elde ettiği emareleri yorumlama da yanılabilirler. Bu husus şu analoji ile açıklanabilir. Her hastalığın, insan vücudunda yaratmış olduğu semptomlar bulunmaktadır. Bu semptomlar, istihbari açıdan emare olarak algılanabilir. Ancak bu hastalığın kaynağının ne olduğu, var olan semptomun hangi hastalığın belirtisi olduğuna dair yanlış teşhisler yapılabilmektedir. Örneğin, yüksek ateş, boğaz ağrısı ve vücut yorgunluğu gribal enfeksiyon kaynaklı olabileceği gibi Covid 19'dan da kaynaklanabilmektedir. Bu bakımdan semptomun kaynağının ne olduğunu tespit etmek için derinlemesine tetkiklerin yapılması gerekmektedir. Ancak tetkike başlamadan önce bir varsayımla hareket edildiğinde ve bilişsel uyumsuzluk ortaya çıktığında bazı veriler göz ardı edilebilmektedir. Açılım politikası nedeni oluşan iyimser hava nedeni ile emareler bir kalkışmanın parçası olarak okunmamış olma ihtimali oldukça yüksektir.

ifadesi istihbarat birimlerinin PKK'nın faaliyetlerinden haberdar olduğu söylenebilir (Aydınlık Gazetesi, 2012). Ancak müzakere sürecinin yürümesinden ve bu sürece olan inançtan dolayı bilişsel uyumsuzluğun ortaya çıktığı, yükselen bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için mevcut süreçle çelişen bilgilerin göz ardı edildiği söylenebilir. Bu bakımdan açılım sürecinin başlangıcından Hendek olaylarına giden sürecin, yukarıda ileri sürülen çerçevede incelenmesi gerekmektedir.

5. Açılım Sürecinin Başlangıcından Hendek Operasyonları Arasında MİT'in İstihbarat Başarısızlığına Neden Olan Bilişsel Uyumsuzluk

2000'lı yıllardan Türk karar vericileri ve güvenlik bürokrasisinin PKK ile görüşme kanalları oluşturduğu ve sınırlı çeşitli temasların olduğu bilinmektedir (Güller, 2015). Öcalan yakalandıktan sonra bir dönem İmralı adası ordunun kontrolünde olduğu için Öcalan ile temaslar hükümetin kontrolü dışında olduğu söylenebilir (Hürriyet Gazetesi, 2013). 2005 yılında dönemin MİT Müsteşarı Emre Taner'in İmralı'ya gitmesi ile birlikte açılım sürecinin alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. MİT Müsteşarı Emre Taner'in Öcalan ile 2005 yılında teması ile başlayan Açılım süreci 2009 Habur olayı ile bir dönem sekteye uğramış daha sonra 2010 ve 2015 yılları arasında çeşitli düzeylerde yapılan görüşmeler Hendek olayları ile son bulmuştur. Açılım sürecinin nasıl başladığı ve bu sürece kimin inisiyatifi ile başlandığı sorusu bu bağlamda önem taşımaktadır.

5.1 Açılım Politikasına Karar Verilme Süreci ve Bilişsel Uyumsuzluğun Ortaya Çıkması

Açılım sürecinin mimarı sayılabilecek dönemin MİT Müsteşarı Emre Taner, darbeleri araştırma komisyonunda vermiş olduğu ifadede, terörün kaynağının sosyal mesele, terörün ise bir araç olduğunu, arkasında siyasi amaçlar bulunduğunu, meselenin sosyal boyutu göz ardı edilerek silahla çözülmesinin zor olduğunu ifade etmiştir (Taner, 2016). MİT Müsteşar yardımcısı Afet Güneş ise PKK'nın bitirilemeyeceği ancak yasal zemine çekilebileceğini ifade etmektedir. Emre Taner ve Afet Güneş 'in ifadeleri dikkate alındığında, PKK sorununun çözülmesi konusunda bir siyasi ajandaya sahip oldukları, örgütün geleneksel güvenlikçi yöntemlerle baş edilemeyeceği varsayımına sahip oldukları ifade edilebilir. Genel Kurmay Başkanlığı yapmış İlker Başbuğ da PKK terör örgütünün sayısal olarak beş defa bitirildiğini ancak örgütün varlığını korumaya devam ettiğini ifade etmektedir (Haber 7, 2010). Bu düşünce zemini içerisinde dönemin MİT yönetimi, PKK ile temas kurmak ve görüşme trafiği başlatma izni istemiş, siyaset kurumu buna onay vermiş, MİT'in MGK'da yaptığı sunum neticesinde süreç başlamıştır. Yabancı istihbarat örgütlerinin PKK ile iç içe olduğu ve PKK'yı yönlendirdiği, Türkiye'nin bütün süreci kenardan izlediği belirtilmektedir (Tümer, 2016).

Yabancı istihbarat örgütlerinin etkisi ve güdümünde hareket eden PKK'nın çok taraflı uluslararası konferansa giderek, Kürt meselesini Türkiye'nin aleyhinde çözmek istediği de ifade edilmektedir. Oslo görüşmelerinin bu amacı engellemek ve yabancı servislerin PKK üzerindeki etkisini kırmak amacıyla yapıldığı ileri sürülmektedir. Gizli servislerin ülkelerin bu tarz sorunlarını çözmek için mayınlı bölgelere girip temizlediği ve ardından siyasetin bu işi çözdüğü savunulmaktadır (Taner, 2016). Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere istihbarat örgütlerinin, siyaset kurumunun, politik sorunları çözmek için kullandığı kolaylaştırıcı araçlar olduğu görülmektedir. Ancak istihbarat örgütü ve siyaset kurumu arasında bir uyarıcı – uyarılan dengesi ortadan kalktığında ve her iki kurumsal yapı bir güvenlik sorununun çözümü konusunda tek bir yolda uzlaşıldığında bilişsel uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır.

Diyaloğu çözümün tek seçeneği olarak benimsemiş istihbarat bürokrasisi ve elinde silah bulunup rutin terör faaliyetine devam eden bir terör örgütüne karşı operasyon yapmama durumu istihbarat ve güvenlik bürokrasisinde bilişsel uyumsuzluğu yaratan temel neden olduğu söylenebilir. PKK terörünün silahlı yöntemlerle çözülemeyeceği, ancak müzakere ile sonuç alınabileceği varsayımı ile bu varsayımı ile çelişen örgütün üretmiş olduğu güvenlik tehditlerinin arasındaki tutarsızlık bilişsel uyumsuzluğu neden olmuştur. İstihbarat bürokrasisinde diyalog yolunun tek çözüm olduğu inancı geliştiği için PKK'nın diyalog zeminini ve oluşturulmaya çalışılan güven ortamını zedeleyici faaliyetleri Türk istihbarat bürokrasisindeki bilişsel uyumsuzluğu artırmıştır.

5.2. Açılım Politikasına Başlanması ve Bilişsel Uyumsuzluğun Artması

Açılım süreci, 2005- 2015 yılları arasında istihbarat yetkilileri ve PKK terör örgütü yöneticileri ile yapılan görüşmeler dizisini ve siyasi açılımları kapsamaktadır. Süreç dönemin MİT müsteşar yardımcısı Emre Taner'in 2005 yılında Öcalan'ı İmralı adasında ziyaret etmesi ile başlamaktadır (Çandar, 2011, s. 56-58). Bu görüşmede Emre Taner Abdullah Öcalan'a, Demokratik çözümle ne kastettiği, barışın nasıl inşa edileceği, kültürel haklardan ne kastettiğini, örgütün onun sözünü dinleyip dinlemeyeceği, dağdakilerin indirme planın olup olmadığı sormuştur. (Kılıç, 2020, s. 21-22) Emre Taner, iki ay sonra MİT Müsteşarı olduğunda tekrar İmralı'yı ziyaret etmek istemiş ancak, Bursa Jandarma Alay Komutanlığı tarafından İmralı adasına gitmesine izin verilmemiştir (Hürriyet Gazetesi, 2013). 2006 yılında Celal Talabani'nin devreye gitmesi ile Ahmet Türk ve heyeti ile MİT

yöneticileri arasında görüşme yapılmış ve cenazelerin gelmemesi konusunda anlayış birliğine varılmıştır. Bu görüşme tarifinin bir kısmı ise 2005 yılında cezaevinden tahliye edilen Sabri Ok'un yer aldığı bilinmektedir. Sabri Ok, Ankara'da bir çay bahçesinde MİT görevlileri ile görüşmeler yürüttüğü ileri sürülmektedir (Uzun, 2015, s. 293-295). 2006 yılından 2008 yılına kadar olan süreçte görüşme trafiği askeri operasyonlar ve terör saldırıları nedeniyle askıya alınmış, 3 Eylül 2008 yılında MİT yetkilileri ve PKK terör örgütü temsilcileri arasında Oslo süreci başlamıştır.

Oslo görüşmeleri olarak bilinen görüşme serisinde toplam beş görüşme yapıldığı bilinmektedir. Beşinci görüşmede Başbakan'ın özel temsilcisi sıfatı ile Hakan Fidan da katılmıştır. PKK terör örgütünün silahlandırılması ve terör sorunun diyalogla çözülmesi gerektiğine dair istihbarat bürokrasisinde ve siyasi karar alıcılarda bir inanç olduğu görülmektedir. Ancak 2009 yılında Oslo görüşmeleri sürecinde Tokat'ın Reşadiye ilçesinde PKK terör örgütü yaptığı eyleme neticesinde yedi asker şehit olmuştur (BBC NEWS TÜRKÇE, 2009). İstihbarat bürokrasisi bir yandan PKK terörünün diyalog yolu ile çözülebileceğine inanırken bir yandan da eylemlere devam etmesi bilişsel uyumsuzluğu artırmıştır. Görüşülen konuşulan ve belli düzeyde güven artırıcı önlemler bağlamında ilişki kurulan PKK yöneticileri bir yandan devletle müzakere ederken bir yandan da terör faaliyetlerini sürdürmüştür.

Açılım sürecini devam ederken, istihbarat bürokrasisinde bilişsel uyumsuzluğu artıran bir diğer etmen ise Habur olayı olarak bilinen PKK örgütü üyesi 33 kişinin Türkiye'ye teslim olması sürecinde yaratılan ortamdır. Dönemin MİT Müsteşar Yardımcısı Afet Güneş, Habur sürecinde gelen PKK'lıları karşılamak için toplan kalabalık içerisinde kışkırtma hazırlığında olan unsurların olduğu, gelen kişilerin tutuklanacağına dair söylentiler yayıldığını ve bunun da kışkırtma amaçlı olduğunu ifade etmiştir. Dağdan inişi sembolize eden 33 kişinin teslim olması sürecini siyasi propagandaya çeviren PKK ve HDP sürecin kamuoyu nezdinde tersine dönmesine neden olmuş ve Türk kamuoyunda açılım sürecine karşı tepkinin büyümesine neden olmuştur. Devletin istihbarat bürokrasi ve siyasi karar alıcılarında açılım politikasına doğru olduğuna dair inanç gelişmiş ancak PKK buna karşın rutin örgütsek faaliyetlerini, terör saldırılarını ve provokasyonlarını sürdürmüştür. Bu bağlamda istihbarat bürokrasisinde artan bilişsel uyumsuzluğun giderilmesi için PKK'nın açılım süreci ve oluşturulan hava ile çelişen bütün faaliyetleri göz ardı edilmeye başlanmıştır.

5.3 Açılım Politikası Uygulanmaya Başladığı Süreçte Bilişsel Uyumsuzluğu Azaltma Çabası

İstihbarat bürokrasisi ve siyasi karar vericilerin açılım sürecine olan inançları ile çelişen PKK faaliyetlerini görmelerine rağmen, açılım politikasına yapılan yatırımın sonuç vereceğine dair gelişen inançla çelişen PKK faaliyetlerini görmezden gelmeye eğilimli oldukları söylenebilir. Bu bağlamda, ilk önce Abdullah Öcalan'ın, sorunun çözümünde önemli bir aktör olduğuna dair görüş inşa edilmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay, Öcalan'ın mesajlarının onların da düşüncesi (Balıkçı, 2014) olduğunu söylerken, Yalçın Akdoğan, Öcalan'ın olayları okuma kabiliyetine ve tecrübesine sahip olduğunu ifade etmiştir (ALJAZEERA TÜRK, 2014).

Siyasi düzeyde yapılan bu açıklamalar incelendiğinde, bunun sadece politikacıların görüşü olmadığı bürokrasi ile bir uzlaşma halinde bu görüşlerin ifade edildiği söylenebilir. Siyasi düzeyde Öcalan ile ilgili, bir dönem düşman olan ancak şimdi çözümün mimari olan uzlaşmacı bir lider olduğuna dair bir imaj oluşturularak bilişsel uyumsuzluk azaltılmaya çalışılmıştır. Bilişsel uyumsuzluğu azaltmaya yönelik girişimlere bir diğer örnek ise Oslo'da Hakan Fidan ve Sabrı Ok arasında geçen konuşmada görülmektedir. Hakan Fidan, örgüt yöneticileri ile bir kriz hattının kurulabileceğini, Emniyetin PKK'ya yönelik yapacağı operasyonlarda, örgüt ve siyasi uzantısının tabanında bir infial ve şikâyet oluşması durumunda devletin sürece müdahale edebileceğini vurgulamıştır (Kılıç, 2020, s. 102). Bu ifade, PKK sorununun sadece müzakere yolu ile çözülebileceği düşüncesi ile çelişen ve bilişsel uyumsuzluğa neden olan kolluk operasyonlarının durdurulacağına dair ön mutabakat söz konusudur.

Üretilen çözüm ortamı ile çelişkili olarak yasadışı faaliyetlerine devam eden PKK'nın bu faaliyetleri, bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için görmezden gelinmiş ve diyalog yolu ile bu sorunun çözüleceğine dair inanç korunmaya çalışılmıştır. PKK'nın lideri Öcalan'ın ve Kandil'deki örgüt yöneticilerinin rasyonel aktör olduklarına ve çözüme yaklaşıldığına dair kamuoyunda oluşturulan fikir, dönemin Millî İstihbarat Teşkilâtı yöneticilerin koordinasyonunda yürütüldüğü bilinmektedir. İstihbarat örgütleri bir siyasi çözüme veya yol haritasına inanmaya başladığında, muhatap aldığı aktörün rasyonel davranacağı ve oluşan ılımlı zeminin bozulmayacağına dair bir varsayım geliştirir hale gelmektedir. Aksi halde, niyetinden şüphe edilen bir aktörle uzun süreli müzakerelerin yürütülmesi beklenemeyeceği ileri sürülebilir. Bu bağlamda dönemin MİT Müsteşar yardımcı Afet Güneş'in Oslo görüşmelerinde PKK'lı muhataplarına söylediği, şehirlere bombalar doldurdunuz, bunları biliyoruz ifadesi önem kazanmaktadır (Dünya, 2012). Afet Güneş, bir istihbarat örgütünün yöneticisi olmasından dolayı bir terör örgütünün bomba yığınağı yapmasına karşı, neden güvenlik mekanizmasını[8] harekete geçirecek olan siyasi karar

[8] O dönem Türk güvenlik bürokrasisi içerisinde Fetullahçı Terör örgütünün varlığı bilinmektedir. Ordu ve Polis içerisindeki varlığının büyük boyutta olduğu bilinmektedir. Bu durum, Kolluk kuvvetlerinin Hendek olaylarına müdahale etme sürecinde

vericileri sürekli olarak uyarmadığı hususu bilişsel uyumsuzluğu azaltma girişimi ile açıklanabilir (Çakmaklı, 2023). Dönemin MİT yöneticileri, PKK'nın faaliyetlerine dair bilgilere sahip olmalarına rağmen, PKK'nın bu hazırlıklarını Türkiye'ye yönelik bir eylemin parçası olarak görmedikleri için göz ardı ettikleri söylenebilir. O dönemdeki psikolojik atmosfer örgütün, Türkiye'ye yönelik eylem yapmayacağı şeklinde olduğu için bilişsel uyumsuzluğun artmasının görüşmelerde aksamaya neden olacağı için dönemin MİT yönetimi, bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için PKK'nın daha sonra Hendek olaylarında ortaya çıkan bütün bu hazırlıkları görmezden geldiği söylenebilir. Hendek olaylarına yakın süreçte örgütün eylemlere tekrar başlaması ve Erdoğan'ın Dolmabahçe mutabakatı olarak anılan görüşmeye dair menfi açıklamaları (BBC News Türkçe, 2015), PKK ile müzakere politikalarından vazgeçilmesine neden olmuş, politika değiştiği için bilişsel uyumsuzluk da ortadan kalkmıştır.

5.4. Politika Değişikliği ile Bilişsel Uyumsuzluğun Ortadan Kalkması

2015 yılına kadar PKK'nın yasadışı faaliyetleri devam etmesine ve çeşitli terör eylemleri yapmasına rağmen, açılım süreci devam etmiş, Süleyman Şah Türbesi, eşme ruhu adı ile PKK/PYD kontrolündeki alan taşınmıştır (Gürcanlı, 2015). İstihbarat örgütünün, PKK bitirilemez ancak yasal zemine çekilebilir anlayışıyla başlatılan görüşme süreçleri Hendek operasyonları ile birlikte bir kenara bırakılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın politika değişikliği yapmasına neden olan birçok faktör arasında, 6-7 Ekim olayları da dâhil olmak üzere, PKK tarafından Türkiye içinde yaptığı çeşitli provokasyonlardır (Ergin, 2022). Hendek operasyonlarında yüzlerce güvenlik görevlisi hayatını kaybetmiş, şehirler harabeye dönmüştür. Erdoğan'ın terörle mücadelede güvenlikçi yöntemi devreye sokması, MİT yönetiminde bir dönem var olan bilişsel uyumsuzluk ortadan kalmış, 2016'dan günümüze kadar olan süreçte MİT aktif özel operasyonlarla PKK'nın lider kadrolarına yönelik özel operasyonlar gerçekleştirmektedir (Milli İstihbarat Teşkilatı, 2023).

Sonuç

Bilişsel uyumsuzluk kuramı, insanın düşünce ve davranışı arasındaki uyuma dikkat çekerek, düşünce ve davranış arasında ikilim ortaya çıktığında bilişsel uyumsuzluğun ortaya çıktığı savunulmaktadır. Kişide var olan ve düşünce ve eylem arasında uyumsuzluk söz konusu olduğunda kişinin eylemi rasyonelleştirmek için bilişi yeniden yapılandırdığı, var olan inançla çelişen bilgileri göz ardı ettiği ve yeni bilgileri ise mevcut biliş ile uyumlu bir şekilde yorumladığı belirtilmektedir.

Bilişsel uyumsuzluğun ortadan kalması için ya düşüncenin ve eylemin her ikisinin birlikte değiştirilmesi veyahut eylemi destekleyen bilişlerin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu bakımdan düşünce ve eylem arasındaki tutarsızlık artığında, bilişsel uyumsuzluğu azaltmak için, görüşle çelişen bilgiler göz ardı edilerek, düşünce ve eylem arasındaki tutarlılık yakalanmaya çalışılmaktadır. Bilişsel uyumsuzluk kuramı, analiz kaynaklı, istihbarat başarısızlığını açıklamada önemli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Yeterli düzeyde ve kalitede bilgi olmasına rağmen istihbarat örgütleri, neden istihbarat başarısızlığı ile karşı karşıya kaldığı sorusu, bilişsel uyumsuzluk kuramı ile net bir biçimde açıklanabilir.

İstihbarat örgütleri, bir siyasi sorunu bir ön kabulle çalışmaya başladığında, bilişsel uyumsuzluğun ortaya çıkması güçlü olasılıktır. Bu ön kabuller, istihbarat örgütlerinin politikleşerek karar vericilerin ajandasını uygulamaya başladığında veya kendi ürettiği hatalı değerlendirmeler sonucunda ortaya çıkabilmektedir. Ön kabuller, istihbarat örgütlerinin, bilişsel uyumsuzluk tuzağına çeken en belirgin faktör olduğu görülmektedir. Örneğin dönemin MİT Müsteşar yardımcısı PKK terörünün bitirilemeyeceği ancak yasal zemine çekilebileceğine dair ön kabulü, açılım sürecinin başlamasına neden olan zihniyet yapısı olması bakımından önemlidir. Bu ön kabul doğrultusunda MİT, PKK ile görüşmesi süreci 2005 yılında başlamış, 2015 yılına kadar temaslar kesintilerle olmasına rağmen devam etmiştir. Dönemin MİT tepe yöneticilerinin, PKK'nin bitirilemeyeceği ancak siyasi zemine çekilebileceğine dair geliştirmiş oldukları inanç (Güller, 2015, s. 123) bilişsel uyumsuzluğu ortaya çıkarmış ve bu uyumsuzluğu azaltmak için Abdullah Öcalan'ın ve PKK'nın rasyonel aktör olduğu teması işlenmiştir. Türk kamuoyunda PKK ve liderlerine yönelik olumlu bir imaj oluşturulurken, PKK yasadışı faaliyetlerini devam ettirmiş, şehirlere bomba doldurmuş ancak MİT Yönetimi bu bilgileri, müzakere sürecinin başarıya ulaşacağına dair inançlarından dolayı göz ardı etmiştir. PKK, Arap baharı ile birlikte Suriye'de güçlü bir statü kazanmış, Türkiye'nin şehirlerine bombalar doldurmuş ve Hendek operasyonlarına giden sürecin alt yapısı oluşturmuştur. Hendek operasyonlarının

bazı aksamalara ve şehitlerimizin sayısının artmasına neden olmuştur. Ancak FETÖ terör örgütünün Milli İstihbarat Teşkilatına sızmış Fettullahçı Terör örgütü mensubunun sayısının 17 olduğu bilinmektedir (Atilla, 2019, s. 151). Bu sayı, diğer kurumlardaki sızmalarla kıyaslandığında oldukça düşük olduğu ve teşkilatla ilişiği kesilen isimlerin de Sinyal İstihbaratı Başkanı olan Basri Aktepe dışındaki kişilerin orta ve alt kademede memurlar olduğu görülmektedir. Bu bakımdan FETÖ'nün, PKK'nın Hendek kalkışmasına dair istihbaratı manipüle etme olasılığı oldukça düşüktür. Ancak Kolluk kuvvetleri ve ordu içerisindeki gücü dikkate alındığında, Hendek olayları başladıktan sonra müdahalede aksamalara neden olduğu ve PKK'yı direk veya dolaylı yollarla desteklediği söylenebilir.

başlamasından önce Erdoğan'ın politika değiştirmeye başlaması, MİT'in o dönemki yöneticilerinin PKK terörü konusunda yaşadıkları bilişsel uyumsuzluğun ortadan kalkmasına neden olmuş, Hendek operasyonlarından günümüze kadar MİT, PKK'nın lider kadrolarının sınır ötesinde tasfiye edilmesinde önemli operasyonlar icra etmektedir.

Kaynakça

Adalet ve Kalkınma Partisi. (2010). *Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci- Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi.* Ankara: AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı.

ALJAZEERA TÜRK. (2014, 06 07). *'Öcalan süreci daha doğru okuyor'*. ALJAZEERA TÜRK, Erişim adresi https://www.aljazeera.com.tr/haber/ocalan-sureci-daha-dogru-okuyor.

Andrew J. Elliot, P. G. (1994). On the motivational nature of cognitive dissonance: Dissonance as psychological discomfort. *Journal of Personality and Social Psychology*, 382-394.

Annu Dhanda, B. D. (2020). Cognitive Dissonance, Attitude Change and Ways to. *Journal of Education, Society and Behavioural Science, 48*-54.

Ansoff, H. I. (1975). Managing Strategic Surprise by Response to Weak Signals. *California Management Review*, 21-33.

Atilla, T. (2019). *İfşa.* İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Aydınlık Gazetesi. (2012, 02 08). *AFET GÜNEŞ: 'BİZİ İFADEYE ÇAĞIRAN BAŞBAKAN'I DA ÇAĞIRIR'*. Erişim adresi https://www.aydinlik.com.tr/haber/afet-gunes-bizi-ifadeye-cagiran-basbakani-da-cagirir-tamami-147304.

Balıkçı, T. Y.-F. (2014, 06 07). *Öcalan'ın mesajları düşüncemiz*. Hürriyet, Erişim adresi https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ocalan-in-mesajlari-dusuncemiz-26565638.

Barnea, A. (2024). Israeli Intelligence Was Caught Off Guard: The Hamas Attack on 7 October 2023—A Preliminary Analysis. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 1056-1082.

BBC News Türkçe. (2015, 07 17). *Erdoğan: 'Dolmabahçe mutabakatı' ifadesini cımbızlarım*. Erişim adresi https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150717.

BBC NEWS TÜRKÇE. (2009, 12 07). *Tokat'ta saldırı: 7 asker öldü*. Erişim adresi https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/12/091207.

Bostan, Y. (2015, 08 08). PKK Şehirlere 80 Bin Silah Yığdı. *Sabah Gazetesi, s.* 20.

Bozlak, Y. (2020). *JÖH ve PÖH Silopi Hendeklerinde.* Kutlu Yayınevi: İstanbul.

Britten, S. (2018). Intelligence Failures Are Analytical Failures. *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 12-18.

Cooper, C. L. (1972). The CIA and Decision-Making. *Foreign Affairs*, 223-236.

Coulthart, S. (2016). Why do analysts use structured analytic techniques? An in-depth study of an American intelligence agency. *Intelligence and National Security*, 933-948.

Çakmaklı, Ş. (2023, 11 18). *Şehirlere bomba yerleştirilirken kimlerin izlediğini açıklıyoruz*. ODA TV, Erişim adresi https://www.odatv.com/yazarlar/sahin-cakmakli/sehirlere-bomba-yerlestirilirken-kimlerin-izledigini-acikliyoruz-81295.

Çandar, C. (2011). *Dağdan İniş - PKK Nasıl Silah Bırakır?, Kürt Sorunu'nun Şiddetten Arındırılması.* İstanbul: TESEV Yayınları.

David C. Matz, W. W. (2005). Cognitive Dissonance in Groups: The Consequences of Disagreement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 22-37.

Dünya. (2012, 08 22). *MİT bombaların yerlerini biliyorsa neden engel olmadı?* Dünya Erişim adresi https://www.dunya.com/gundem/mit-bombalarin-yerlerini-biliyorsa-neden-engel-olmadi-haberi-182987.

Eddie Harmon-Jones, J. M. (2019). An Introduction to Cognitive Dissonance Theory and an Overview of Current Perspectives on the Theory. *American Psychological Association*, 3-24.

Edward, B. P. (2009). Cognitive Dissonance and Purchase Involvement in the Consumer Behavior Context. *IUP Journal of Marketing Management*, 7-24.

Ergin, Ö. Y. (2022, 10 05). *"6-7 Ekim olayları"nın 8. yılı*. Anadolu Ajansı, Erişim adresi https://www.aa.com.tr/tr/gundem/6-7-Ekim-olaylarinin-8-yili/2702968.

Esin Yücel, B. Ç. (2018). Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi Üzerine Kavramsal Bir. *Journal of Yasar University*, 150-163.

Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance* . California: Stanford University Press.

Festinger, L. (1962). Cognitive Dissonance. *Scientific American*, 93-106.

Grunt, P. (2019). Structured Analytic Techniques: Taxonomy and Technique Selection for Information and Intelligence Analysis Practitioners. *Journal of Management and Financial Sciences*, 115-136.

Güller, M. A. (2015). *Hükümet -PKK Görüşmeleri, 1986-2011*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Gürcanlı, Z. (2015, 03 21). *Öcalan'ın Eşme Ruhu çıkışı*. Hürriyet, Erişim adresi https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ocalanin-esme-ruhu-cikisi-28517719.

Haber 7 . (2010, 07 06). *Org. Başbuğ: TSK, PKK'yı 5 kere bitirdi*. Erişim adresi https://www.haber7.com/guncel/haber/563773-org-basbug-tsk-pkkyi-5-kere-bitirdi.

Hürriyet Hazetesi . (2013, 1 12). *Emre Taner Öcalan'la görüşmek istedi ama...'*. Hürriyet. Erişim adresi https://www.hurriyet.com.tr/gundem/emre-taner-ocalanla-gorusmek-istedi-ama-22346882.

J. M, L. ,. (2018). Is overconfidence a motivated bias? Experimental evidence. *Journal of Experimental Psychology: General*, 1445-1465.

Jervis, R. (1986). Intelligence and Foreign Policy,*International Security*, 141-161.

Jervis, R. (2010). Why Intelligence and Policymakers Clash,*Political Science Quarterly*, 185-204.

Johnson, L. K. (1984). Decision costs in the intelligence cycle. *Journal of Strategic Studies, 318*-335.

Khan, M. Z. (2015). Intelligence Analysts Not Providing Options for Consideration to Policymakers. *American Intelligence Journal*, 34-39.

Kılıç, E. (2020). *Yeni Derin Devlet.* İstanbul: Doğan Kitap.

Kim, Y. S. (2011). Application Of Cognitive Dissonance Theory to the Service Industry . *Service Marketing Quarterly, 96*-112.

Köse, T. (2017). Çözüm Sürecinin Yükseliş ve Düşüşü. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 13-40.

Long, M. (2022). American Covert Action and Diplomacy after 9/11. *Diplomacy & Statecraft, 379*-402.

Maia B. Cook, H. S. (2008). Human Factors of the Confirmation Bias in Intelligence Analysis: Decision Support From Graphical Evidence Landscapes. *Human Factors*, 745-754.

Milli İstihbarat Teşkilatı. (2023, 12 18). *MİT Operasyonları Terör Örgütü PKK'nın Sözde Sorumlularını Hedef Aldı*. MİLLİ İstihbarat Teşkilatı. Erişim adresi https://www.mit.gov.tr/basin-yansimasi_mit-operasyonlari-teror-orgutu-pkknin-sozde-sorumlularini-hedef-aldi_20.html.

Milliyet Gazetesi. (2011, 09 20). *Erdoğan: Görevlidir MİT Müsteşarı görüşür*. Erişim adresi https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-gorevlidir-mit-mustesari-gorusur-1440589.

Morvan, C. (2017). *A Theory of Cognitive Dissonance.* Oxfordshire: Routhledge.

Nossal, K. R. (1977). Chungking Prism: Cognitive Process and Intelligence Failure. *International Journal*, 559-576.

Önder, H. M. (2024). İSTİHBARAT ANALİZ HATASI OLARAK BİLİŞSEL KAPANMA İHTİYACI: YOM KİPPUR SAVAŞI ÖRNEĞİ. *İstihbarat Çalışmaları ve Araştırmaları Dergisi*, 70-89.

Öneş, C. (2010). *Türkiye'nin Ekseni, Tabular Yıkılıyor.* İstanbul: Yakın Plan Yayınları.

Özdağ, Ü. (2008). *İstihbarat Teorisi.* Ankara: Kripto Yayınları.

Richards J. Heuer, J. (1999). *The Psychology of Intelligence Analysis.* Virginia: Central Intelligence Agency.

Riste, O. (2009). The Intelligence–Policy Maker Relationship and the Politicization of Intelligence. W. A. Gregory F. Treverton içinde, *National Intelligence Systems Current Research and Future Prospects* (s. 179-209). Cambridge: Cambridge University Press.

Robert V. Katter, C. A. (1979). *COGNITIVE PROCESSES IN INTELLIGENCE ANALYSIS: A DESCRIPTIVE MODEL AND REVIEW OF THE LITERATURE.* Virginia: U.S. ARMY RESEARCH INSTITUTE FOR THE BEHAVIORAL AND SOCIAL SCIENCES.

Ronen Bergman, A. G. (2023, 11 30). *Israel Knew Hamas's Attack Plan More Than a Year Ago*. The New York Times, Erişim adresi https://www.nytimes.com/2023/11/30/world/middleeast/israel-hamas-attack-intelligence.html.

Ross, J. W. (2024). Assumptions in intelligence analysis. *Intelligence and National Security*, 1-15.

Rubin, M. (2013). The Temptation of Intelligence Politicization to Support Diplomacy. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 1-25.

Sachdeva, R. (2022). Pandemic, Perceived Risk, and Cognitive Dissonance as Antecedents to Need for Cognitive Closure. *International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology*, 1-20.

Sarah Tanford, R. M. (2015). The Effects of Social Influence and Cognitive Dissonance on Travel Purchase Decisions. *Journal of Travel Research*, 596-610.

Seçgin, B. (2019). *Hendeklerde Vurulduk: Sur Gazisinin Kaleminden Hendek Operasyonları.* Ankara: Atayurt Yayınevi.

Sinclair, R. S. (2010). *Thinking and Writing:Cognitive Science and Intelligence Analysis.* Washington, DC: Center for the Study of Intelligence.

Smallman, M. B.-H. (2008). Human Factors of the Confirmation Bias in Intelligence Analysis: Decision Support From Graphical Evidence Landscapes. *The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 745-755.

Spracher, W. C. (2020). The Use and Abuse of Intelligence as a Political Weapon. *The American Intelligence Journal*, 143-154.

Taner, M. E. (2016, 11 09). Fethullahçı Terör Örgütünün (FETÖ/PDY) 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi ile Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu. (M. D. Komisyonu, Röportaj Yapan)

Thomas Juneau, S. C. (2023). Politics and intelligence analysis: the Canadian experience. *Intelligence and National Security, 691*-705.

Tümer, D. Ö. (2016, 11 09). *Emre Taner: Oslo ihanet değildi*. ALJAZEERA TÜRK. Erişim adresi https://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/emre-taner-oslo-ihanet-degildi.

Uzun, S. (2015). *İn.* İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Whitesmith, M. (2020). *Cognitive Bias in Intelligence Analysis: Testing the Analysis of Competing Hypotheses Method*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

William H. Cummings, M. V. (1976). Cognitive Dissonance and Consumer Behavior: A Review of the Evidence. *Journal of Marketing Research*, 303-308.

Wirtz, J. J. (2024). Are Intelligence Failures Still Inevitable? *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 307-330.

Yenişafak . (2018, 06 06). *793 şehitten utanın!* Erişim adresi https://www.yenisafak.com/gundem/793-sehitten-utanin-3356278.

Zegart, A. B. (2005). September 11 and the Adaptation Failure of U.S. Intelligence Agencies. *International Security*, 78-111.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.** Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

The Transformation of Budget Right in Türkiye: A Historical and Constitutional Perspective

Türkiye'de Bütçe Hakkının Dönüşümü: Tarihsel ve Anayasal Bir Perspektif

Hüseyin SEVİNÇ[1] ve Özgür KIZILTOPRAK[2]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bitlis, hsevinc1313@gmail.com,* orcid.org/0000-0003-2037-6665
[2]*Dr. Öğr. Üyesi,, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bitlis, okiziltoprak@beut.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-1798-3352

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 01.10.2024
Kabul/Accepted: 26.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1559354

Keywords
Budget Right, Constitution, Presidential Government System, Democracy

ABSTRACT

This study examines the historical development of budgetary rights in Türkiye, focusing on their evolution under various constitutional frameworks. Budgetary rights, integral to democratic governance, enable citizens to influence financial decisions and hold public officials accountable for state expenditures. From the Ottoman Empire to the Republican era, budgetary rights have been institutionalized through the constitutions of 1921, 1924, 1961 and 1982.The 2017 constitutional amendments marked a significant shift, transitioning Türkiye to the Presidential Government System and transforming budgetary processes. These changes expanded executive authority while limiting legislative oversight, challenging the principle of separation of powers. By analyzing constitutional texts and legal documents, this study highlights the historical trajectory of budgetary rights and the broader implications of these amendments on governance. Findings emphasize the importance of rebalancing legislative and executive powers to ensure transparency and accountability in budgetary processes, which are essential for democratic integrity.

Anahtar Kelimeler
Bütçe Hakkı, Anayasa, Cumhurbaşkanlığı HükümetSistemi, Demokrasi

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'de bütçe hakkının tarihsel gelişimini ve anayasal düzenlemeler bağlamındaki dönüşümünü ele almaktadır. Demokratik yönetişimin ayrılmaz bir parçası olan bütçe hakkı, vatandaşların mali karar alma süreçlerine katılımını ve kamu harcamalarında hesap verebilirliği sağlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine kadar, bu hak 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasaları ile kurumsallaştırılmıştır.2017 Anayasa değişiklikleri, Türkiye'yi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçirerek bütçe süreçlerinde köklü değişiklikler yaratmıştır. Yürütmenin yetkilerini artıran ve yasamanın denetim gücünü zayıflatan bu değişiklikler, kuvvetler ayrılığı ilkesini zorlamaktadır. Anayasal metinler ve yasal belgeler üzerinde yapılan analizlerle, bütçe hakkının tarihsel seyri ve bu reformların yönetişim üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bulgular, bütçe süreçlerinde yasama ve yürütme arasında dengeyi yeniden tesis etmenin, şeffaflık ve hesap verebilirlik için kritik olduğunu göstermektedir.

Atıf/Citation: Sevinç, H. ve Kızıltoprak, Ö. (2025). The Transformation of Budget Right in Türkiye: A Historical and Constitutional Perspective. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-15

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hüseyin SEVİNÇ, hsevinc1313@gmail.com

1. Introduction

The budget is a fundamental tool for collecting a country's revenues and distributing them according to societal needs. The budgeting process is crucial as it operates within a legal framework, impacting all members of society. The budget is created from taxes collected from citizens to finance public services. It must be planned, implemented and continuously audited to serve the public interest. However, throughout history, the authority to collect taxes and make expenditures was arbitrarily exercised by monarchies and sovereigns without public oversight. In contrast, democracy ensures public participation in political processes and limits centralized power. In a democratic system, the executive's arbitrary actions regarding revenues and expenditures are replaced by the budget right (Yürükoğlu ve Çevik, 2023: 1).

The budget right, in its broadest sense, refers to the people's ability to have a say in the budgetary process. In other words, it defines the citizens right to influence decisions regarding the sources of the executive's revenues, who will pay taxes and how much, and how and in which areas these revenues will be spent. Although there is no inherent connection between the budget right, which emerged as a result of limiting the executive's tax authority throughout history, and democracy, these concepts have become closely intertwined over time. The history of societies' struggles for democracy is simultaneously a history of justified demands and pursuits related to budget right. In this context, any intervention or restriction on the budget right of parliaments, which embody the manifestation of national sovereignty, emerges as a fundamental issue of democracy. The violation of budget right not only weakens fiscal oversight mechanisms but also undermines the foundational structure and functioning of the democratic system.

Today, the relationship between the budget right and democracy is considered within the framework of representative democracy. The representatives, elected by citizens and sent to parliament, approve decisions on how the budget will be formed and how it will be utilized. In the budget process, the executive's primary role involves preparing and implementing the budget, ensuring it aligns with the nation's needs and priorities. The legislative body, on the other hand, oversees how the executive exercises these powers. The effective functioning of the budget right between the legislative and executive bodies is closely tied to the principles of accountability and transparency in a democracy. This connection between the budget right and democratic governance has undergone significant evolution throughout Türkiye's constitutional history, profoundly shaping the nation's legal and political framework, particularly in terms of the budget right.

This study adopts a historical perspective to examine the evolution of budgetary rights in Türkiye, particularly in light of constitutional changes that have reshaped the dynamics of power between the legislature and the executive. This study seeks to answer the following research question: How have historical and constitutional developments shaped the evolution of the budget right in Türkiye, and what are the democratic implications of these changes on the balance of power? The main argument of this study is that the transformation of the budget right in Türkiye illustrates a shift from parliamentary oversight to executive dominance, with significant consequences for democratic governance and accountability. While the 2017 amendments represent a significant turning point, this study situates these changes within the broader trajectory of constitutional reforms in Türkiye, emphasizing the historical evolution of budgetary rights and their democratic implications. This transformation has broader implications for democratic governance, particularly in ensuring transparency and accountability in budgetary processes, a principle that has evolved throughout Türkiye's constitutional history.

Through a qualitative content analysis of constitutional texts and relevant legal documents, the evolution of the budget right during each constitutional period has been comparatively analyzed. The findings highlight a gradual transition in budgetary authority, showcasing the increasing centralization of executive power, particularly in the aftermath of significant constitutional reforms such as the 2017 amendments. This process reflects a broader trend in Türkiye's constitutional history, where the balance of power between the legislature and the executive has undergone periodic shifts.

2. The Concept of Budget

The budget functions as a pivotal policy instrument of the government, delineating the prioritization and realization of both annual and long-term objectives (OECD, 2024: 3) The term *budget* was initially used to refer to a document reflecting the balance between a state's revenues and expenditures (Edizdoğan, 2005: 1). Etymologically, the term *budget* originates from the Latin word *bulga* meaning *leather bag*. It later evolved into *bougette* in French, and

ultimately into *budget* in English (Pehlivan, 2018: 20). The concept of the budget, which was used in the Middle Ages with its French meaning, has acquired its modern significance from English. In England, the term budget, originally referred to the leather bag carried by the Chancellor of the Exchequer when presenting documents related to the state's needs and resources to Parliament. Later, it came to represent the documents containing the government's revenue and expenditure estimates that were submitted to Parliament for approval. The term gained its modern meaning in the 18th century and has since been adopted into multiple languages (Edizdoğan, 2005: 1-2).

The first regulation determining the principles for the preparation of the central administration budget (general budget) in the Ottoman Empire is considered to be the "Regulation on the Suret-i Tanzimine Dair Nizamname of Hazine-i Celile'nin Muvazene Defterinin Suret-i Tanzimine" dated 1855. In Türkiye, the concept of the budget began to be used after the Tanzimat period (Çiçek and Dikmen, 2015:87). Before the term budget became established in the language, the terms *muvazene-i umumiye* and *muvazene defteri* were used as equivalents. The term budget was first used in 1864 in the tables attached to the Muvazene-i Umumiye (General Balance) Law (Pehlivan, 2018: 20). In the 1873 document titled "Devleti Aliye'nin Bütçe Nizamnamesi" (Budget Regulations of the Ottoman Empire), the term budget was used only in the title and did not appear within the text. However, this word was included in the 1876 Constitution (Kânûn-ı Esâsî) (Edizdoğan, 2005: 2).

Despite numerous definitions provided by academics and practitioners, a universally accepted definition of the budget remains elusive (Edizdoğan, 2005: 2; Müftüoğlu, 2020: 7). According to the Turkish Language Association (2024), a budget is defined as the law or decision that predetermines, approves, and authorizes the proportional quantities of income and expenditure of the state and other institutions or organizations for a specific period. In the Law No. 5018 on Public Financial Management and Control (2003), the budget is defined as a document that presents estimates of revenues and expenditures for a specific period, along with matters related to their implementation, and which has been enacted in accordance with the prescribed procedures. Drawing from the definitions provided, the state budget can be conceptualized as a forecast that delineates the anticipated revenues and expenditures of the government over a specified period, authorizing the collection of revenues and the incurrence of expenditures (Feyzioğlu, 1984: 13; Torun, 1968: 18).

As the roles and functions of the state expanded throughout history, the content and purpose of the budget evolved accordingly In this context, the budget has transcended its traditional role as a mere record of revenues and expenditures, becoming a critical instrument in both the development and implementation of fiscal policy. In parallel with the expanding functions of the state, the definition of the budget concept has also broadened. Indeed, through definitions that encompass various characteristics and functions, the budget is described as a document that not only identifies societal needs and provides corresponding revenues and expenditures but also plays significant roles in ensuring economic stability, balancing the payments balance, and equitably distributing income (Türk, 2013: 313). According to another similar definition, the budget is a management plan that addresses national needs, a tool for economic policy, a financial report presented by the government to the legislature and the public regarding how public funds will be utilized, a request for legislative decisions to convert proposals into action, a document compiled to examine national objectives and related data and an instrument that enables more efficient and effective implementation of government programs (Dicle, 1973: 26).

3. The Budget Right and Its Historical Development Process

The process of generating public revenues and expenditures has also raised the issue of how these resources should be allocated. In response to this issue, the concept of *budget right* has emerged. The budget right refers to the authority to determine and approve the types and amounts of public revenues and expenditures (Bağlı, 2012: 46). According to another definition, budget right is the authority to determine the types of revenues collected by the state and the expenditures it undertakes (Sayar, 1970: 18). The scope of budget right also includes matters related to which organ prepares the budget, to which organ it is presented, and by which organ it is approved. Within this framework the term budget right specifically denotes; the process by which a budget is prepared, presented, and ultimately approved (Aksoy, 1993: 15). In this sense, public budgets are documents that systematically show the revenues and expenditures of governments. Article 3 of Law No. 5018 defines the budget as *a duly enacted document that shows the revenue and expenditure estimates for a certain period and the issues related to their implementation*. From this definition, it is evident that the budget has four basic principles and is symbolized as 4T since the first letters of the four principles start with letter *T*. These four basic principles are estimation,

restriction, appropriation and certification (Yalçın, 2023:405) . The principle of constraint implies that the budget is a fixed-term budget, authorizing the executive to collect taxes and spend for a specific period of time. In a general sense, budget right aims to ensure that individuals and institutions with the authority to access and regulate information regarding public revenues and expenditures are democratically and legally elected, and that citizens are effectively involved in this process (Narter, 2012: 39).

Budget right is a principle reflecting the necessity of citizen or representative involvement and information in determining the amounts, allocation areas, and methods of revenues and expenditures. This principle has gained increasing significance in the evolution of political systems (Özvar, 2021: 100). Throughout history, as political systems evolved, the establishment of budget right emerged as a response to the unchecked authority of ruling powers over revenue collection and expenditure determination. As the governed populace, the public has expressed dissatisfaction with the ruling power's control and has desired a more active role in governance. Demands for limitations on the authority of the ruling power are among the factors that have driven the acquisition of budget right. The concept of budget right, which originated from citizens demands to limit the authority, has progressively led to the emergence of democratic developments (Kızıltaş, 2005: 374-376).

Similar developments can be observed in Western societies, where the struggle for budget right led to the diminishing of absolute monarchies. This right has also contributed to democratic developments by allowing the public to play an active role in governance. Historically, the concept of budget right first emerged in England (Yürükoğlu ve Çevik, 2023: 7). The emergence of democratic structures in the West occurred as a result of efforts to limit the absolute political authority's power of taxation. The restriction of the ruling power's taxation authority also became the basis for the legislative powers of parliaments (Çağan, 1980: 131). During the period of absolutism in Europe, the first significant response against the king's power of taxation emerged in England in 1215. The nobles succeeded in limiting the king's absolute authority through the signing of the Magna Carta Libertatum (Great Charter of Freedoms) (Çağan, 1980: 131). However, the Magna Carta was not established based on a popular movement. In fact, the Magna Carta does not include any provisions related to the representation of parliament or the nobility (Lyon, 2016: 50). Although the Magna Carta did not arise from the idea of popular representation, it is of significant importance in limiting the king's absolute power of taxation. However, English jurists of the 17th and 19th centuries characterized Articles 12 and 14 of the Magna Carta as the birth of the principle of *no taxation without representation* (İlal, 1968: 229). In England, documents that contributed to the constitutional limitation of the king's taxation power include the Petition of Rights (1628) and the Bill of Rights (1689) (Narter, 2012: 37) . In response to the English king's demand for taxes without the approval of Parliament during the period from 1625 to 1628, the Petition of Rights was published in 1628 (Falay, 1989: 39). The Petition of Right (1628) institutionalized constitutional principles that limited the arbitrary powers of the monarchy and reinforced the authority of Parliament in England. The first and second provisions assert that no tax, levy, or financial imposition could be enforced without the consent of Parliament, thereby protecting citizens from arbitrary financial practices and forced loans. The fourth provision emphasizes the guarantee of due process, ensuring that individuals cannot be deprived of their property, liberty, or life without lawful procedures. The sixth provision prohibits the forced billeting of soldiers in private homes without the consent of the inhabitants, safeguarding the inviolability of private property and protecting individuals from unwarranted state interventions. These provisions collectively affirm the principle of *no taxation without representation* and establish a framework in which the powers of the monarchy are constrained by parliamentary supremacy and the rule of law. With the Petition of Rights, the king's power and authority to levy taxes were once again restricted, and in addition, his power to impose punishment was also abolished (Giray, 2014: 54). The Petition of Rights established the principle of *no taxation without representation* in England (Mutlu, 2009: 35). With the Glorious Revolution of 1688, the revenues and expenditures of the king and his family were delineated, and their expenditures were subject to oversight (Falay, 1989: 40-41). The Bill of Rights, established in 1689, defined the limits of the king's powers and reiterated the prohibition of unlawful and unrepresented taxation. After 1689, Parliament exercised its approval authority on an annual basis and required the king to provide justification for expenditures (Gözler, 2011: 874). Following the Glorious Revolution of 1688 and the adoption of the Bill of Rights, Parliament's influence over the budget was significantly institutionalized. The aforementioned Bill made the imposition of taxes subject to parliamentary consent (Kesik vd., 2005: 55). As these historical milestones unfolded, different regions and eras showcased unique trajectories in their struggle for budget right.

In France, the development of budget right followed a different path, particularly highlighted by the French

Revolution of 1789. While England was a pioneer in establishing the budget right, France followed a different path that eventually led to significant advancements. Up until the French Revolution, France did not achieve the same level of success or progress in budget right as England did in this area. Although the development of budget right in France required waiting for the French Revolution, the French, unlike the English, systematized the budgeting process by codifying it into a single document or law in a more transparent, comprehensive, and consistent manner. This approach has notably ensured the precise definition of concepts, procedures, and responsible authorities, and has resolved uncertainties. France's contributions to budget right in this manner have facilitated the spread of budgetary systems to other countries (Kim, 2024: 22). With the French Revolution of 1789, the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen was signed, and with the adoption of principles such as equality and fraternity, the separation of powers began to be embraced in France. Although the Declaration did not have a constitutional status, it subsequently served as a foundation for the French constitutions. Notably, Article 14 of the Declaration includes significant financial provisions related to budget right. The specified article contains the following provisions (Die Gaste, 2011); *All citizens have the right to personally or through their representatives determine the necessity of taxation, freely consent to taxation, oversee the use of tax revenues, and establish the amount, base, and method and duration of tax assessments*. After the French Revolution, the right to determine taxation was reestablished with the Constitution of 1791, and this right was legally reaffirmed in 1817 (Kim, 2024: 22) . France's unique approach to systematizing the budget process was notable. However, despite these initial efforts, the effective implementation of these provisions did not occur until the latter part of the 18th century (Sayar, 1954: 26). Following these developments in Europe, Türkiye's journey towards acquiring the budget right presented its own challenges and milestones.

In France, where the semi-presidential system is valid, the budget right gained the characteristics of the contemporary fiscal approach with the General Accounting Decree issued in 1862 during the reign of Napoleon III. The 1875 Constitution authorized the parliament to intervene in all details of the budget. Although some exceptional deviations were seen in the application of the budget right in France after this period, the gap created by the provision *the budget is approved by the parliament* in the 1946 Constitution brought a return to the modern budget understanding. The 1953 Poujade Movement is another factor related to taxation in France in the recent period. This movement is considered as a result of the financial, economic, social and political environment of the period. Although the budget system in France developed later than the UK, it influenced continental Europe more than the UK and set an example for the formation of the Turkish Budget System (Canbay and Gerger, 2012: 169-170).

In the UK, which does not have a written constitution, the budget process is governed by various laws, secondary legislation, various guidelines and customs (Lienert and Jung, 2004: 406). Although the supremacy of parliament over the budget is generally recognized, the de facto law-making power lies with the government. (Lienert & Jung, 2004: 406) Although important matters of public expenditure are debated in Parliament, its control over public expenditure remains limited. (Rogers and Walters, 2006: 265). The fact that the UK Parliament, whose effectiveness is often questioned during the budget approval process, audits the results of budget implementation through the Public Accounts Committee as a result of an effective audit by the Court of Accounts and that this process is operated in a very effective manner can be considered as an indicator that the Parliament focuses on post-expenditure rather than pre-expenditure audit (Başoğlu, 2014:32).

The exercise of the budget right in Türkiye occurred later compared to the West. While Western societies institutionalized the budget right early on, Türkiye's development in this area faced delays due to different historical and political contexts. It is not possible to speak of a modern budget in the Ottoman Empire prior to the Tanzimat period. The modern concept of budgeting, which involves the determination of expenditures, the allocation of revenues to cover these expenditures, and the establishment of authorization and approval mechanisms, was absent during this time. Before Tanzimat, the summary tables reflecting the revenues and expenditures of the treasury were not actual budgets but rather final inventories or definitive accounts derived from the summaries of accounting records for the amounts collected and spent during the respective year (Sahillioğlu, 1967: 79-80). In contrast, the institutionalization of budget right in the West is closely linked to the dissolution of feudal structures, the rise of the bourgeoisie, and the limitation of absolute monarchies (Güneş and Gedik, 2021: 495). In other words, an examination of the historical development of budget right reveal that these rights emerged as a mechanism to impose restrictions on the executive's or monarchies, driven by bottom-up pressures and democratic demands. However, in the Ottoman Empire, the centralized governance structure and the absolute

monarchy hindered the development of budget right as a mechanism of oversight exercised by representatives of the people. The manorial (tımar) system, implemented during the classical period, delayed the development of a centralized budgetary approach by allocating a significant portion of state revenues to local levels. At the same time, it functioned as an effective tool for controlling rural communities and regulating the fundamental economic relations based on the cultivation of land (Karpat, 2006: 222-223). The transition to a modern budgetary system began only during the Tanzimat period (1839), but even then, a democratic budget right comparable to that in the West was not institutionalized. Unlike in the West, where budgetary rights evolved through demands from the populace, in the Ottoman Empire, the emergence and development of these rights were shaped by top-down reforms initiated by state administrators and influenced by external pressures and reform initiatives.

The most significant development related to the budget right in the pre-Republic period was the adoption of the principle of legality in taxation and the granting of the budget right to the parliament through the 1876 Constitution (Pehlivan, 2018: 38). The transition from the Ottoman period to the early Republic illustrates a significant shift from a decentralized to a centralized budgetary framework. The Tanzimat reforms and the subsequent 1876 Constitution laid the groundwork for this shift, establishing a foundation for modern budgetary systems in Türkiye. However, the concept of the budget right introduced by the 1876 Constitution was not implemented between 1878 and 1908, and its modern application became possible only with the 1924 Constitution (Yılmazcan, 1998: 172). In the 1921 Constitution, the right to impose taxes and the right to create a budget were entirely vested in the parliament. In 1927, the General Accounting Law No. 1050 was adopted, replacing the 1910 General Accounting Law, and it remained in effect until 2003. In 2003, the Public Financial Management and Control Law No. 5018 was introduced. This law significantly enhanced the budget right by adopting principles such as accountability and transparency (Pehlivan, 2018: 38). The 1924, 1961, and 1982 Constitutions in Türkiye systematically integrated the principles of the budget right, progressively shaping the legislative authority over public finances and defining the balance of power between the parliament and the executive.

4. The Budget In Constitutions

The budget can be defined as the process in which the revenues and expenditures of the state organization for a specific period are realistically estimated, linked to an expenditure program, and legislated. The implementation of this expenditure program is subject to the principle of legality. Under the principle of legality, the state organization can only spend the collected revenues with the permission granted by the people's representatives, in accordance with the provisions of the budget law. The expenditure of public funds collected from the public based on the permission and criteria set by the people (through their representatives) is a result of a constitutional obligation. For this reason, the fundamental aspects of the budget and budgeting process have been enshrined in constitutional provisions and placed under constitutional protection. Through the constitutional provisions related to the budget, the executive authority empowered to spend public revenues is constitutionally guaranteed to do so only with the approval and according to the criteria set by the people's representatives (Savaş, 1991: 334). The budget serves as a forward-looking document that not only details financial allocations but also highlights the government's key policy priorities (Shawe, 2023: 371). It explains how resources will be allocated over a given period, typically represented in financial terms (Isaac vd., 2015: 4). Moreover, budgeting plays a crucial role in shaping both fiscal and monetary policies, influencing the broader economy (Douglas ve Kravchuk, 2023: 408). It enables the government to mobilize and distribute resources, stimulate capital formation, create employment opportunities, and promote equitable wealth distribution (Citro vd., 2021: 116). Therefore, the transparency, reliability, and structure of the budget document are essential in fostering trust and ensuring accountability. Furthermore, effective budgeting aligns with key principles of modern public governance, such as integrity, transparency, public participation, and strategic planning (Sambo, 2022: 8). In this respect, the constitutions implemented during the Republican period can be characterized as financial constitutions due to their budget-related provisions. This is because financial constitutions define the boundaries of political authorities' power to generate revenue and make expenditures. Furthermore, financial constitutions serve as a safeguard against the monopolization of the legislative process by political authorities. In this context, political powers with the ability to enact laws are required to remain within the boundaries outlined by the constitution on financial matters (Savaş, 1991: 337-338).

The constitutional provisions related to the budget serve multiple functions. The budget has economic, legal, political, and supervisory functions. It is possible to categorize the constitutional budget provisions into two main functions: legal and supervisory (Mutluer, 2015: 140). The constitutions of the Republic must be evaluated within

this framework.

The political function of the budget-related provisions in the constitution reflects the parliament's responsibility to be accountable to the electorate. In modern governance, parliaments have increasingly taken on more prominent roles. Once overshadowed by powerful executives, they now play a central part in legislative and governance activities, both in established and emerging democracies (Douglas ve Kravchuk, 2023: 409). This shift is largely influenced by increasing public demands for more independent parliamentary roles, as well as the rise of institutions designed to support legislative bodies, helping to reduce the informational gap between the executive and legislature. This trend mirrors a broader movement towards transparency in governance, strengthened by the openness of parliamentary procedures, which encourages participation from civil society, experts, and citizens (Murphy, 2020: 469). In this context, known as the budget right, the people exercise this right not by directly determining the budget, but through their elected representatives, empowered by their voting rights during each electoral period. The implementation of the budget through the indirect will of the people and its execution according to the criteria specified in the budget law is a constitutionally guaranteed requirement. This requirement acts as a safeguard, preventing arbitrary actions by the executive body (Mutluer, 2015: 141). Elected representatives, acting on the will of the people, delegate the authority to collect revenues and make expenditures to the executive body through a law, that is, the budget law. The government exercises its authority to collect taxes and make expenditures according to the criteria specified in the budget law. This authority is temporary, and within this framework, the government is granted the power to collect revenues and make expenditures for one year. However, the spending authority of each unit and subunit of the executive is limited to the amounts specified in the expenditure programs attached to the budget law.

The supervisory function of budget provisions plays an equally crucial role, ensuring that the budgetary process remains transparent and accountable. The secondary role of constitutional provisions related to the budget is supervisory. There are various committees operating within the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM). Among these, the most functional and burdened with the highest workload is considered to be the Planning and Budget Committee. The committee, according to its meeting schedule, reviews both the current year's budget and the previous year's final accounts on the same day for spending agencies. The practice of reviewing the budget first and postponing the review of the final accounts often results in the final accounts being approved with little to no discussion. Most of the time, by the following morning, the approval of the final accounts is reduced to a simple *those in favor, those against* and *approved* (Mutluer, 2015: 142).

The oversight of the budget is carried out through the general conformity statement and the final accounts law. The Constitution grants the authority to audit whether public expenditures are made in accordance with the budget law and the legal framework to the Court of Accounts (Sayıştay). Sayıştay exercises this authority through the General Conformity Statement, which it prepares based on its audits. The oversight of whether the authority granted to the executive by parliaments for a specified period to carry out expenditures and collect revenues is exercised in accordance with the established criteria is a constitutional requirement of the budget right. The oversight of budget implementation results by TBMM is based on a sequential process, which involves reviewing and finalizing the central government final accounts bill, prepared by the Ministry of Treasury and Finance using accounting records, and the General Conformity Statement prepared by the Sayıştay in relation to this. According to the Constitution and other relevant legal provisions, the General Conformity Statement prepared by the Sayıştay is an external audit conducted on behalf of the TBMM. Through this external audit, Sayıştay prepares the General Conformity Statement by taking into account the administrative activity reports and the overall activity report. This statement, presented by Sayıştay to the TBMM, is based on a comparison of the budget implementation results with the findings from public administration accounts The General Conformity Statement is a declaration of assurance regarding the reliability and accuracy of the financial reports and tables that make up the public administration accounts, as well as the schedules and documents attached to the final accounts bill proposal (Sayıştay Başkanlığı, 2022: 1).

The Final Accounts Law (KHK) is a legislative activity prepared by the Ministry of Treasury and Finance in accordance with the central government budget law, which presents the implementation results of one year's revenues and expenditures along with their justifications. By enacting this law, it demonstrates that the expenditures have been carried out in compliance with legal and regulatory frameworks. Through the KHK, the parliament ensures that the budget implementation results are audited to determine whether the government has

adhered to the procedures and principles set within the framework of the authority granted by the parliament. Once the audits are completed, the evaluation phase begins, during which the executive's budget-related actions are meticulously examined. Following this audit, the government's budget-related actions are meticulously evaluated by the TBMM, taking into account the General Conformity Statement prepared by the Sayıştay. As a result of the evaluations, the previous year's budget implementation is put to a vote by the members of the TBMM, and if the specified conditions are met, its compliance with the legal framework is confirmed by law. Through the KHK, the representatives of the people, acting on behalf of the public, approve the expenditures made and revenues collected by the government. In the process of the KHK, the TBMM exonerates the executive's budgetary actions by confirming their compliance with the law. In this context, the KHK represents the *settlement of accounts* between the government and the nation (represented by the parliament) regarding the appropriateness of the powers granted through the budget law, including the authority to collect revenues, borrow, and make expenditures (Akbey ve Gök, 2020: 280) This ensures accountability and transparency in the use of public funds, fostering trust in the government's financial governance.

A significant portion of the provisions related to the budget were included in constitutions prior to the 1982 Constitution. Constitutional safeguards regarding the budget have been present in the 1924, 1961, and 1982 Constitutions implemented in Türkiye. All three constitutions emphasized the political and supervisory aspects of the budget through similar provisions, ensuring the budget right was legally protected. The powers responsible for drafting the constitution (both primary constituent power and derived constituent power) established a system through constitutional provisions related to the budget that limited and supervised the executive's control over public expenditures and revenues.

5. The Budget Right in the Constitutions of the Republic of Türkiye

The provisions related to the budget in the constitutions of the Republic of Türkiye have played a critical role in regulating the financial structure of the state and establishing the balance between public revenues and expenditures. In each constitutional period, budgetary regulations have been shaped according to the governing principles and needs of the time, with the legislature and executive's authority and responsibilities over the budget differing accordingly. Since the founding of the Republic, the budgetary regulations in the 1921, 1924, 1961, and 1982 Constitutions have been addressed through various reforms aimed at ensuring fiscal discipline and regulating the use of public resources.

In the 1921 Constitution, provisions related to the budget were quite limited; however, the foundations of a modern budgeting system were laid with the 1924 Constitution. The 1961 Constitution introduced more detailed regulations regarding the budget process, with particular emphasis on the legislature's oversight power over the budget. The 1982 Constitution preserved these regulations, maintaining the constitutional safeguard of the budget right, but the budgetary powers were restructured following the transition to the Presidential Government System with the 2017 amendments.

In each constitutional period, how the budget right has evolved and how it has affected the balance between the executive and legislature will be discussed in the following subsections. This foundation set the stage for the first budgetary regulations in the 1921 Constitution, marking the beginning of modern financial governance in Türkiye.

5.1. 1921 Constitution

As it is known, the 1921 Constitution is a constitution based on the principle of unity of powers and adopting the Parliamentary Government System. This system, in which the executive and legislature are vested in the parliament, is one of the most concrete examples of the unity of powers. The 1921 Constitution, being short and concise, coexisted with the 1876 Kanun-i Esasi, which remained in force during the same period. Therefore, elements related to the budget right were regulated under the Kanun-i Esasi. Article 97 of the Kanun-i Esasi (1876) stipulated the enactment of the budget. The authority to approve the budget law was granted to the Meclis-i Mebûsan. However, this change was not implemented until 1909 (Öner, 2009: 6). The budget law enacted in 1909 stated that the collection of taxes and the execution of expenditures would only occur with the permission and approval of the parliament. However, it cannot be said that this regulation was fully implemented. Issues related to this period prevented the parliament from fully exercising its budgetary authority. While some of the problems

related to the use of budgetary authority were resolved with the budgets of the 1921 Constitution period, other issues persisted during this time as well (Bahçeci, 2022: 600).

The financial provisions of the 1921 Constitution were arranged in a very simple and broad framework. This can be explained by the extraordinary circumstances of the time and the fact that the Republic of Türkiye was in its founding phase. The constitution granted extensive powers to the parliament on financial matters and emphasized the principles of transparency and accountability. According to the 1921 Constitution, it was stipulated that the justification for each expenditure item in the budget, which could only come into effect through parliamentary approval, had to be explicitly stated. Additionally, a qualified majority of two-thirds was required for the approval of the budget. However, in practice, the budget authority was exercised through the Parliamentary Budget Committee. The committee, with its significant influence, sometimes exercised powers belonging to the General Assembly in urgent situations. This partial expansion of authority resulted in the budgetary power being based on advances laws and provisional budgets. The problem of the executive effectively using budgetary authority due to the frequent closure of the Meclis-i Mebusan was resolved during the 1921 Constitution period by adopting the principle of the parliament being in constant session (Bahçeci, 2022: 601).

Despite these regulations, a regular and timely budget law was not enacted. The first budget law of the period was passed on September 11, 1920. With the enactment of this law, state expenditures were based on laws referred to as advances or provisional budgets. These regulations were aimed more at ensuring parliamentary authority over budget law than at improving budgetary technique. In fact, the budget law was a simple authorization that allowed expenditures without technical details or comprehensive regulations.

During this period, the mechanism of the final accounts law, which was intended to ensure parliamentary approval of budget implementation results, did not function effectively. The budgets approved by the Meclis-i Mebusan during the Second Constitutional Monarchy period were not audited as intended through final accounts law proposals. Aside from the years 1910 1911 and 1912, no final accounts law proposals were prepared during this period. Even in the years when final accounts law proposals were prepared (1910, 1911 and 1912), these proposals were technically inadequate. In fact, the final accounts law proposals from 1910, 1911 and 1912 never progressed beyond the proposal stage. Due to the Italo-Turkish War, the accounts of some provinces could not be included in the General Treasury Account. The 1912 General Treasury Account, like the accounts of the previous two years, was only finalized four years later, after its legal deadline had passed, due to the ongoing wars. After the end of World War I (on March 9, 1918), the budget final accounts bill was submitted to the Meclis-i Mebusan (Öner, 2009: 214).

The auditing of accounts was attempted by committees established by the parliament, rather than by the Court of Accounts. However, it cannot be said that this auditing mechanism functioned effectively. The audit committee established due to the advances law enacted in 1922 was unable to perform its duties efficiently. Although an audit committee composed of members of parliament was established under the first advances law in 1922, it did not yield the desired results. The Court of Accounts' audit function could only begin in 1923, after budget allocations were made and the necessary positions were filled (Bahçeci, 2022: 609).

5.2. 1924 Constitution

Constitutional provisions related to the budget continued to exist in the 1924 Constitution as well. The 1924 Constitution was prepared in accordance with the principles of modern budgeting. These provisions aimed to ensure parliamentary oversight of the budget and to maintain public fiscal discipline. The 1924 Constitution laid the foundation for the modern budgeting system in Türkiye (Yalçın, 2023: 399). In the constitution of the Republican era, various financial provisions such as the prohibition of off-budget expenditures and the final accounts law were included. It was stipulated that the TBMM is the sole authority for approving and auditing the budget. With these constitutional provisions, the principle that "the budget right belongs to the people" was institutionalized (Sönmez, 1994: 14). The contributions of the 1924 Constitution to the budget, which differentiate it from the 1921 Constitution, can be summarized as follows: First, it was stipulated that separate appropriations would be allocated for each public institution and organization in the budget. Second, provisions were included regarding the auditing of the budget, with the audit to be conducted by the Court of Accounts. Finally, the President was granted the power to veto budget laws, with the exception of the Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Fundamental Law).

In addition to the provisions of the 1921 Constitution, the 1924 Constitution introduced the requirement that the budget must be balanced. The 1924 Constitution also adopted the principle of unity of powers. Article 5 of the Constitution clearly states that the legislative and executive powers are vested in the Grand National Assembly of Türkiye. In this context, Article 26 grants the parliament the authority to budgeting and Article 35 states that the president cannot veto the budget. Furthermore, unlike the 1921 Constitution, the 1924 Constitution included provisions stipulating that the procedures for preparing and implementing the budget must be regulated by law. For the first time, the 1924 Constitution included provisions regarding the Final Accounts Law, which certifies that the budget results were executed in accordance with the law by the representatives of the people, as well as the procedures for its implementation. Additionally, provisions regarding the Sayıştay, as the institution responsible for auditing budget implementation results and preparing the General Conformity Statement, were included for the first time in the 1924 Constitution (Anayasa Mahkemesi, 2024).

5.3. 1961 Constitution

In the 1961 Constitution, significant changes were made concerning the provisions related to the budget. One of these changes was the introduction of a special procedure for the discussion and approval of budget laws. According to this change, the budget bill was first reviewed by the Planning and Budget Committee before being presented to the General Assembly of the TBMM (Feyzioğlu, 1983: 8-10; Özer, 2022: 696). In the 1924 Constitution, budget bills were presented directly to the General Assembly of the TBMM. Additionally, the 1961 Constitution stipulated that appropriations in the budget should be determined according to programs, aiming to ensure a more efficient and effective use of public resources. The 1961 Constitution is a constitution in which the *separation of powers was realized*. The principle of separation of powers is based on the principle of leaving the main elements of the state (legislature, executive, judiciary) free to fulfill their respective functions. In this context, the legislature should only make laws, should not interfere in administrative and executive affairs, and should not issue judicial rulings. The executive, on the other hand, must apply the law but must not enact laws or make general and abstract rules that have the character of laws. The judiciary, on the other hand, should be limited to applying the law to the facts; it should not make legal rules, nor should it replace the executive and take administrative decisions (Çınar, 2019:91). In Articles 5, 6 and 7 of this Constitution, legislature, executive and judiciary were separated and a bicameral system was adopted. In addition, with the establishment of the Constitutional Court, the execution of the principle of separation of powers was secured (Çınar, 2017, s.599). Furthermore, the 1961 Constitution limited the President's veto power over budget laws. Under this provision, the President was only granted the authority to veto articles that disrupted the general balance of the budget.

The 1961 Constitution contains more detailed and comprehensive provisions related to the budget compared to previous constitutions. These regulations aimed to make the budget more transparent and accountable, ensure more efficient and effective use of public resources, and maintain public fiscal discipline.

In the 1961 Constitution, the process of approving and discussing the budget involved the review of a joint commission composed of members from the National Assembly, along with fifteen members from the Republic Senate. The procedure required that the budget, once approved by the joint commission, be first presented to the Republic Senate, and finally to the National Assembly for final approval by the joint commission. In the 1921 and 1924 Constitutions, a qualified majority was required for budget approval, but this was revised to a simple majority in the 1961 Constitution. The 1961 Constitution also introduced procedures for budget preparation and detailed the role of the Court of Accounts, elevating it to a constitutional provision. In this framework, Sayıştay was tasked with auditing all revenues, expenditures, and assets of general and annexed budgetary agencies on behalf of the TBMM, finalizing the accounts and transactions of those responsible, and performing other audit, examination, and adjudication duties assigned by law (Özer, 2022: 696-697).

5.4. 1982 Constitution

Many of the budget-related provisions of the 1961 Constitution were retained in the 1982 Constitution, but more detailed and comprehensive regulations were introduced regarding the budget. Until the 2017 amendments to this Constitution, the authority responsible for preparing the budget was the Budget Committee, composed of members of parliament. Following the committee meetings, a report was prepared, and the budget drafts were revised and reprinted to reflect the changes made to the budgets and tables. The revised drafts were then finalized for

discussions in the General Assembly. (Çeliker, 2006: 20). With the powers granted to the TBMM, the aim was to ensure that the budget becomes more transparent and accountable, while promoting the more efficient and effective use of public resources. The 1982 Constitution also stipulated that the results of budget audits be presented to the President. This provision strengthened the President's role in maintaining public fiscal discipline.

In 2017, significant changes were made to the Turkish Constitution through Law No. 6771. The most notable of these changes was the shift in the government system, which necessitated the adaptation of many constitutional provisions to the new system. With these constitutional amendments, Türkiye transitioned from a parliamentary system to a new system called the Presidential Government System. Although this new system has been described as a form of presidential system, it does not align with existing variations of presidential systems. The Presidential Government System, unlike the historically established parliamentary government system, does not have a longstanding background and has been designed as a model unique to Türkiye in terms of its structure and content (Çalışkan vd., 2020: 725). Indeed, the newly adopted system has been referred to as a *neverland* system, one that has never been seen or heard of anywhere in the world. (Gözler, 2017). The United States of America (USA) system is often cited as the only successful example of a presidential system. One of the key reasons for its success is the existence of a balanced distribution of power between the legislature and executive, known as the *checks and balances* system. In essence, presidential government systems are inherently prone to executive dominance. This is because the President, directly elected by the people and independent of the legislature, tends to act without the need for parliamentary approval and may push the boundaries of judicial limits. (Rose-Ackerman ve Desierto, 2011: 246).With the amendments to the 1982 Constitution, approved by the 2017 referendum and effective as of July 9, 2018, Türkiye transitioned to the Presidential Government System. In other words, the parliamentary government system, which had been in effect in Türkiye since April 23, 1920, was terminated following the constitutional amendment referendum held on April 16, 2017. It was initially planned that the transition to the Presidential Government System would take place after the combined general elections (for members of parliament and the president) scheduled for November 3, 2019. However, due to subsequent political developments, the election date was brought forward, and the transition to the new system was fully realized with the elections held on June 24, 2018. The Presidential Government System is based on a strict separation of powers between the legislature and the executive. In the new system, the executive is composed of a single individual, and both the executive and the legislature are directly elected by the people (Ardıçoğlu, 2017: 24). Thus, both branches derive their legitimacy from the electorate. The executive, which is not formed from within the legislature, does not require a vote of confidence from the legislature to remain in office. These independently elected branches also bear no political accountability to one another. In the new system, the office of the President became the primary executor of the budget and the executive authority (Dinç ve Yılmaz, 2022: 184-185). In the Presidential Government System, central authority has been strengthened, and the legislative powers of the Parliament have been eroded. The 2017 Constitutional Amendment to the 1982 Constitution, which granted the President the authority to appoint *senior executives* (Article 104), including the Chief Prosecutor of the Sayıştay, significantly undermined the principle of separation of powers and the parliament's right to budget. This shift reflects a historical pattern in which executive authority has gradually expanded at the expense of parliamentary oversight, a trend that can be traced back to the centralization efforts during the Tanzimat period and subsequent constitutional reforms in the Republic. Sayıştay, tasked with conducting budgetary audits on behalf of the TBMM and judging accounts, saw its institutional independence eroded by this change. This erosion of independence not only undermines democratic accountability but also raises broader concerns about the effectiveness of legislative oversight in ensuring the transparent use of public resources. Notably, the President's authority to appoint the Chief Prosecutor, the discretion to renew the appointment, and the alignment of the Chief Prosecutor's term of office with the President's tenure raise serious concerns regarding both judicial and prosecutorial independence (Akbey, 2020:3). Moreover, the perception of such a critical position within an institution auditing on behalf of the legislature being appointed by an authority external to the Assembly further exacerbates these concerns, reflecting a broader erosion of constitutional principles governing the budget and democratic accountability.

Before the 2017 amendments to the 1982 Constitution, if the budget law could not be enacted in time, a temporary budget law could be passed for a maximum period of three months. After the referendum, this temporary budget period was extended from three months to one year, and the enactment of a temporary budget was no longer required. This change exemplifies the broader trend of expanding executive discretion in budgetary matters, a

development that mirrors the increasing concentration of power within the Presidency following the 2017 amendments. According to Article 161/4 of the Constitution (1982);

"*In the event that the budget law cannot be enacted in time, a temporary budget law shall be passed. If a temporary budget law cannot be passed, the previous year's budget shall be applied, adjusted by the revaluation rate, until a new budget law is adopted*".

Some of the budget-related amendments made to the 1982 Constitution in 2017 concern the structure of the Plan and Budget Commission. Accordingly, with the amendment made to Article 162 of the Constitution, the provision stipulating that *at least twenty-five members shall be assigned to the ruling group or groups* in the Plan and Budget Commission, which consists of 40 members, was abolished and the principle of representation of political party groups and independents according to the proportion of national deputies was adopted. In this respect, it can be said that the Plan and Budget Committee has been organized more fairly in accordance with the principle of fairness in representation.

The provision outlined in the Constitution fundamentally reshaped the budget authority of the parliament, marking a significant shift in fiscal control. During the period when the parliamentary system was in place in Türkiye, the process of drafting budget laws was often regarded as the most challenging and criticized time for governments. While the failure to pass a budget in the TBMM was not constitutionally mandated to result in the government's resignation, it was possible for the government to be brought down by a motion of no confidence (Odyakmaz vd., 2011: 115). For this reason, governments whose budgets were not approved often preferred to resign rather than be ousted by a vote of no confidence. For example, when the budget bill proposed by the CHP government on February 12, 1965, was rejected by 225 votes to 197 in the parliament, the government chose to resign (Cumhuriyet, 1965: 1). Looking at the constitutional provision, it can be argued that one of the parliament's most significant powers, the budget right, has shifted to the executive. In the current system the President, as the head of the executive, has acquired the ability to act independently of and without reliance on the TBMM when it comes to the budget, which is the most important political tool. The fact that the President is the final approval authority contradicts the principle of separation of powers guaranteed by the Constitution. This concentration of power in the executive marks a departure from the parliamentary traditions that historically sought to balance legislature and executive in Türkiye's budgetary framework. Such a shift undermines the system of checks and balances, as the principle of separation of powers is intended to prevent the uncontrolled strengthening of a state organ. Despite this constitutional guarantee, granting the president many powers regarding legislative activity and budget will lead to the erosion of the principle of separation of powers. The rejection of the President's budget proposal by the TBMM does not result in the President's resignation, and in the case of such rejection, the previous year's budget, adjusted by the revaluation rate set by the executive, can still be used. This situation has called into question the TBMM's authority over the budget and has undermined the essence of the budget right. By diminishing the role of the legislature in budgetary processes, these changes challenge the fundamental principles of representative democracy, where the budget right is considered the cornerstone of parliamentary sovereignty. Indeed, the budget authority can be considered the most important power of the parliament, representing its very reason for existence. Parliaments originally emerged to tie the monarchs' ability to collect taxes to the approval of the people's representatives, and they developed with this purpose in mind. In this context, the primary authority of parliaments is not legislation but the budget authority. The executive collecting taxes and making expenditures without the permission of the parliament violates the principle of *no taxation without representation*, which has been accepted since the Magna Carta. (Gözler, 2017). In general terms, it can be said that with the provision introduced in the current constitution regarding the budget, the TBMM's right to debate and approve the budget has been effectively bypassed (Ateş, 2017: 118). This shift in the budgetary process has gradually diminished the role of the TBMM, challenging the balance of power between the legislature and executive.

6. Conclusion

In this study, the historical development of the budget right in Türkiye and its current status within the framework of constitutional regulations are examined. As a fundamental element of democratic governance, the budget right enables citizens to participate in the financial management of the state and aims to ensure the accountability of public expenditures. In Türkiye, the budget right has been constitutionally safeguarded since the Ottoman Empire and has undergone various stages of development through the Constitutions of 1921, 1924, 1961 and 1982. These constitutional regulations have strengthened the budget right, clarifying the legislature's authority to oversee and

make decisions regarding the budget. While previous constitutional frameworks had ensured the legislature's significant role in overseeing the budget, the 2017 amendment fundamentally altered this dynamic.

However, the 2017 constitutional amendment, which led to the adoption of the Presidential Government System in Türkiye, brought significant changes to the exercise of the budget right. In the new system, the government gained increased authority over budget processes, while the legislature's oversight power was weakened. Notably, the executive's ability to use the previous year's budget, adjusted by the revaluation rate, in the event of a budget rejection rendered one of the legislature's most crucial oversight tools ineffective. This development effectively undermined one of the legislature's most powerful oversight mechanisms, limiting its capacity to hold the executive accountable. The exercise by the President of the budget right granted to the representatives of the people under certain conditions is contrary to the principle of separation of powers guaranteed by the constitution, as well as to the values of democracy. This is because the legislative authority of the deputies elected by the will of the people has been eroded.

This situation has weakened the essence of the budget right and limited the parliament's role in financial processes. Therefore, new legal regulations are needed to ensure the effective participation of the legislature in the budget process. These regulations should contribute to the establishment of fiscal discipline and the strengthening of democratic participation in line with the principles of accountability and transparency.

In conclusion, while the budget right continues to hold an important place in Türkiye's constitutional framework, this right appears to have been weakened from a democratic perspective under the new government system. In this context, reforms aimed at restoring the balance between the legislature and executive is essential for strengthening the democratic process. Restoring this balance is crucial not only for fiscal discipline but also for ensuring the integrity of Türkiye's democratic system.

References

1921 Constitution. (1921). *Teşkilatı Esasiye Kanunu- Kanun Numarası : 85- Kabul Tarihi : 20/1/1337 (1921)*. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/

1961 Constitution. (1961). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası-Kanun No : 334-Kabul Tarihi : 9/7/1961*. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/

1982 Constitution. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası-Kanun No : 2709-Kabul Tarihi : 18/10/1982*. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Akbey, F. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminde bütçe hakkı ve kanunu. *International Journal of Public Finance*, *5*(1), 1-26. https://doi.org/10.30927/ijpf.676534

Akbey, F., ve Gök, M. (2020). Kesinhesap kanunu ve bütçe hakkı: TBMM görüşmeleri üzerinden bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(56), 279-306. https://doi.org/https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.703427

Anayasa Mahkemesi. (2024). *Önceki Anayasalar-Teşkilatı Esasiye Kanunu* https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi.

Ardıçoğlu, M. A. (2017). Cumhurbaşkanlığı kararnamesi. *Ankara Barosu Dergisi*, *75*(3), 19-51.

Ateş, L. (2017). *Yatırım vergi teşvik politikasının hukuki çerçevesi*. İstanbul:Oniki Levha Yayıncılık.

Bağlı, M. S. (2012). Teorik ve tarihsel açıdan bütçe hakkı. *Yasama Dergisi*, *20*(1), 39-77.

Bahçeci, B. (2022). 1921 Anayasasının Türkiye'nin Mali Hukuk Düzenine Yansımaları. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, *80*(2), 583-614. https://doi.org/10.26650/mecmua.2022.80.2.0007

Başoğlu, M. (2014). İngiltere Parlamentosu'nda bütçe süreci, *Yasama Dergisi*, 28, 30-65.

Canbay, T., ve Gerger, G., Ç, (2012). Batı'da bütçe gakkının gelişiminin toplumsal yapının değişimi üzerindeki etkileri, *Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler*, (ed. Prof. Dr. A. Kemal Çelebi), Ankara, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını.

Citro, F., Cuadrado-Ballesteros, B., ve Bisogno, M. (2021). Explaining budget transparency through political factors. *International Review of Administrative Sciences*, *87*(1), 115-134.

Constitution. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası-Kanun Numarası:2709-Sayı : 17863 (Mükerrer)*. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/

Cumhuriyet. (1965, 14 Şubat 1965). İnönü İstifa Etti. *Cumhuriyet Gazetesi*. https://beta-egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/1965/2/14/1

Çağan, N. (1980). Demokratik sosyal hukuk devletinde vergilendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *37*(1), 129-151. https://doi.org/https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000814

Çalışkan, A., Kaya, P. B., ve Malak, M. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin bütçe sürecine etkisi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *22*(3), 721-736.

Çeliker, E. (2006). Plan ve Bütçe Komisyonu. *Yasama Dergisi*(2), 5-31.
Çınar, M.F. (2019). Kuvvetler ayrılığı ilkesi ve Anayasa Mahkemesinin yorumu (Karşılaştırmalı Anayasa İncelemesi), *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 5 Sayfa: 89-100.
Çınar, M.F. (2017). Türkiye'nin anayasal demokrasi yolu ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin serencamı, Akademik Bakış Dergisi, 64, 586-607.
Çiçek, H.G., Dikmen, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde bütçenin ve bütçe hakkının tarihsel gelişimi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(*11), Sayı 2, 83-98.
Dicle, İ. A. (1973). *Program bütçesi: Kamu yönetiminde plânlama-programlama-bütçeleme sistemi (PPBS)*. Ankara:Balkan Basımevi ve Ciltevi.
Die Gaste. (2011). 26 Ağustos 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi. *Die Gaste,* (17). http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi1712.html
Dinç, Y. D., ve Yılmaz, V. (2022). Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yasama, Yürütme, Yargı Organları İle Taşra Ve Yerel Yönetimlere Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Ombudsman Akademik*, *8*(16), 167-213.
Douglas, J. W., ve Kravchuk, R. S. (2023). Creating the executive budget process: What was Congress thinking? *Presidential Studies Quarterly*, *53*(3), 407-425.
Edizdoğan, N. (2005). *Kamu Bütçesi* (5. ed.). Bursa:Ekin Kitabevi.
Falay, N. (1989). *Maliye Tarihi (Ders Notları)*. İstanbul:Filiz Kitabevi.
Feyzioğlu, B. N. (1983). Modern anayasalarda bütçe hakkı. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*(29), 3-28.
Feyzioğlu, B. N. (1984). *Nazari, Tatbiki,Mukayeseli Bütçe* (7. ed.). İstanbul:Filiz Kitabevi.
Giray, F. (2014). *Maliye tarihi.Bursa:* Ekin Yayınevi.
Gözler, K. (2011). *Anayasa hukukunun genel teorisi: Cilt I*. Bursa:Ekin Kitabevi.
Gözler, K. (2017). Cumhurbaşkanlığı Sistemi mi, Başkanlık Sistemi mi, Yoksa Neverland Sistemi mi? 16 Nisan'da Neyi Oylayacağız? Retrieved 10.09.2024, from https://www.anayasa.gen.tr/neverland.htm
Güneş, İ., ve Gedik, M. A. (2021). Bütçe hakkının Avrupa, ABD ve Osmanlı'da gelişimi M. Dalkılıç ve B. S. Yılmaz (Eds.), *INSAC social and education sciences içinde* (s. 483-508). Duvar Kitabevi.
Isaac, L., Lawal, M., ve Okoli, T. (2015). A systematic review of budgeting and budgetary control in government owned organizations. *Research Journal of Finance and Accounting*, *6*(6), 1-10.
İlal, E. (1968). Magna Carta. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 34(1-4), 210-242.
Kanun-i Esasi. (1876). *Kânûn-ı Esâsî- 7 zilhicce 1293 (1876) -Memaliki Devleti Osmaniye*. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/
Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma* (D. Özdemir, Çev.). İmge Kitabevi.
Kesik, A., Öner, E., ve Mutluer, M. K. (2005). *Bütçe hukuku* (1. ed.). İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
Kim, J. M. (2024). The origin of budgeting. *OECD Journal on Budgeting*, *24*(1), 1-36. https://doi.org/https://doi.org/10.1787/365aa499-en
Kızıltaş, E. (2005, 23-27 Mayıs). *Bütçe Hakkının Kullanımında Gelinen Aşama: Doğrudan Demokrasi* 20. Türkiye Maliye Sempozyumu Türkiye'de Yeniden Mali Yapılanma, Karahayıt-Pamukkale. 374-398
5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, § 25326 (2003). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf
Lienert, I., and Jung, M.-K. (2004). The legal framework for budget Systems / An international comparison. Paris: OECD Journal on Budgeting Vol:4 No:3.
Lyon, A. (2016). *Constitutional History of the United Kingdom* (2. ed.).Oxon: Routledge.
Murphy, J. (2020). Towards parliamentary full cycle engagement in the legislative process: innovations and challenges. *The journal of legislative studies*, *26*(3), 469-493.
Mutlu, A. (2009). *Tanzimattan günümüze Türkiyede vergileme zihniyetinin gelişimi*. Ankara:Ümit Ofset Matbaacılık.
Mutluer, M. K. (2015). Anayasa'nın Mali ve Ekonomik Hükümleri. *Sayıştay Dergisi*(96), 135-144.
Müftüoğlu, Z. (2020). *Kamu harcamalarında yetki, sorumluluk ve denetim* Ankara: Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kamu Hukuku Anabilim Dalı.
Narter, R. (2012). Anayasal açıdan bütçe hakkı. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *16*(1-2), 35-52.
Odyakmaz, Z., Kaymak, Ü., ve Ercan, İ. (2011). *Anayasa hukuku- İdare hukuku*. İstanbul: İkinci Sayfa Yayınevi
OECD. (2024). *Recommendation of the Council on Budgetary Governance,* (OECD/LEGAL/0410) https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0410.

Öner, E. (2009). *Osmanlı Devleti 1912 yılı hazine genel hesabı ve kesin hesap kanunu tasarısı*. Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Özer, İ. D. (2022). Bütçe Hakkından Kamu Bütçesine: Osmanlı'dan Günümüze. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *29*(4), 683-706. https://doi.org/10.18657/yonveek.1068445

Özvar, S. (2021). Yapısal reformların bütçe hakkının etkin kullanımına etkisi: Meksika örneği. *Sayıştay Dergisi*, *32*(121), 99-126. https://doi.org/https://doi.org/10.52836/sayistay.968706

Pehlivan, O. (2018). *Devlet Bütçesi* (5. ed.). Trabzon:Celepler Matbaacılık.

Rogers, R., and Walters, R. (2006). How parliament works. Essex: Pearson Education Limited.

Rose-Ackerman, S., ve Desierto, D. A. (2011). Hyper-presidentialism: Separation of powers without checks and balances in Argentina and Philippines. *Berkeley Journal of International Law*, *29*(1), 246-333.

Sahillioğlu, H. (1967). Sıvış yılı buhranları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, *27*(1-2), 75-111.

Sambo, V. (2022). The role of the budgeting approach in South Africa: Critical considerations to enhance service delivery. *Administratio Publica*, *30*(3), 1-20.

Savaş, V. F. (1991). Mali Anayasanın Temel Konuları. *Anayasa Yargısı Dergisi*, *8*, 333-370.

Sayar, N. (1954). *Amme maliyesi: devlet bütçesi prensipleri ve tatbikatı C.1*.İstanbul: Sermet Matbaası.

Sayar, N. S. (1970). *Kamu Maliyesi II.Cilt Bütçe prensipleri ve tatbikatı* (4. ed.). İstanbul:Sermet Matbaası.

Sayıştay Başkanlığı. (2022). *2021 Yılı Genel Uygunluk Bildirimi*. https://sayistay.gov.tr/reports/vMga1NwglE-2021-yili-genel-uygunluk-bildirimi

Shawe, R. (2023). Public budgetary process. *American journal of industrial and business management*, *13*(5), 371-379. https://doi.org/10.4236/ajibm.2023.135023

Sönmez, N. (1994). *Kamu bütçesi ve bütçe politikası*. İzmir:Anadolu Matbaacılık.

The Petition of Right. (1628). *A constitutional document of the English Parliament*. https://archive.csac.history.wisc.edu/2_The_Petition_of_Right.pdf

Torun, O. N. (1968). *Devlet Bütçesi Ders Notları (Teksir)*.

Turkish Language Association. (2024). *Bütçe* https://sozluk.gov.tr/

Türk, İ. (2013). *Maliye politikası: amaçlar-araçlar ve çağdaş bütçe teorileri* (25. ed.). Ankara:Turhan Kitabevi

Yalçın, A. Z. (2023). Türkiye'de cumhuriyet dönemi bütçe sistemlerinin gelişimi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *26*(49-1), 393-408. https://doi.org/10.31795/baunsobed.1353396

Yürükoğlu, B., ve Çevik, N. K. (2023). *Bütçe hakkı ve demokrasi: OECD ülkelerinden ampirik bulgular*. Gaziantep:Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Osmanlı Devleti'nde Veterinerlik Eğitimi: Halkalı Ziraat Ve Baytar Mektebi'nin Kuruluşu

Veterinary Education in the Ottoman State: The Establishment of The School of Halkalı Agriculture and Veterinary Science

Hacer YILMAZ[1] ve Nursel AKSIN[2]

[1]Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, hacertutal2@gmail.com orcid.org/0000-0002-0898-3764

[2]Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Elazığ, naksin@firat.edu..tr orcid.org/0000-0002-9661-2882

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
02.10.2024
Kabul/Accepted:
18.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1560025

Anahtar Kelimeler
Osmanlı Devleti, Eğitim, Hayvan sağlığı, Veteriner hekimlik, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi

ÖZ

Bu makale 1891 yılında kurulan Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'ni konu edinmektedir. hekimlik, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren varlığı bilinen önemli bir ı Osmanlı ekonomisinde tarımın temel geçim kaynağı olması, hayvanlardan zirai faaliyetle beslenme gibi çeşitli alanlarda istifade edilmesi nedeniyle hayvan sağlığı, ekonomik bir olmuştur. Bir diğer gereklilik ise, hayvanların ülke güvenliği ve savaş sahasındaki etkin kaynaklı askeridir. Osmanlı ordusunda atların yaygın kullanımı, hayvan sağlığında uzma ihtiyacı doğurmuştur. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar veterinerlik mesleğ kurumlarından ziyade, Baytarnâme eserlerinden ve usta çırak ilişkisiyle aktarılmaktadır. Bu Osmanlı topraklarında görev yapan yalnızca 8 veteriner hekim bulunmaktadır. Söz konusu birlikte başlangıçta askeri ihtiyacı karşılamak üzere, mesleki eğitim veren veteriner okulları başlamıştır. Okula rol model olarak, dünyada ilk veteriner okulunun açıldığı Fransa örnek a Veteriner hekimliğin kısa bir tarihi ile başlayacak olan çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nde ve eğitiminin tarihsel sürecine yer verilecektir. Nitekim bilim dünyasının temel taşlarından veteriner hekimlik mesleğinin Osmanlı eğitim sistemindeki yerini incelemek, Türk veteriner modernleşme teşebbüslerinin alt yapısını ortaya çıkarmaktadır. Türk veteriner hekimliği eğitimin önemine yer vermek üzere yola çıkılan bu çalışmada; Halkalı Ziraat ve Baytar Me kuruluşu, işleyişi ve müfredatını, Osmanlı arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilerin değerlendireceğiz.

Keywords
Ottoman State, Education, Animal health, Veterinarian, The School of Halkalı Agriculture and Veterinary Science

ABSTRACT

This article focuses on The School of Halkalı Agriculture and Veterinary Science, founde Veterinarian is a highly important occupation known since the establishment year of the Otto The health of animals became a requirement for economy because of the fact that animals wa agriculture, transportation and nourishment aims, agriculture, was a means of living for the ec the Ottoman State. In addition to this animals had a main role on the battlefield in terms of th security. So taking advantage of animals is the another requirement for military purpose. Rid widely created a need on the battlefield. This circumtance required the experts in the field health. Veterinary was learned by Baytarname work and the master-apprentice relationshi nineteenth century in the Ottoman State. There were only 8 veterinarians in the Ottoman l time. Veterinary schools training vocational education began to be opened in order to p military requirement at the same time. France where veterinarian school was opened firstly as an example as a role model. Our work getting started with the short history of veterinaria the historical process of veterinarian. Researching the meaning of the profession of veterinar a keystone for the science world for the system of Ottoman education reveals the backgro attempts to become modern. In this study done to highlight the importance of education in t of veterinarian we will analyse the process of establishment, working and syllabus of The Halkalı Agriculture and Veterinary Science thourgh the light of information of Ottoman arch

Atıf/Citation: Yılmaz, H. ve Aksın, N. (2025). Osmanlı Devleti'nde Veterinerlik Eğitimi: Halkalı Ziraat Ve Baytar Mektebi'nin Kuruluşu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-12

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hacer YILMAZ, hacertutal2@gmail.com

1. Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski bir meslek olan Veteriner hekimliğin kökenleri Neolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Nitekim Neolitik Çağ ile birlikte insanlar, tabiat şartlarına dayalı hayat tarzından ayrılıp yerleşik hayata geçmeye ve hayvanları evcilleştirilmeye başlamıştır. Neolitik çağ insanının geçim ekonomisinde önemli rol oynayan keçi, koyun, sığır, tavuk gibi hayvanların evcilleştirilmesi (yaklaşık olarak MÖ 8000) büyük sürülerin ortaya çıkmasına ve hayvanları salgın hastalıklara karşı koruyucu tedavi yöntemlerinin bulunmasına, dolayısıyla veterinerlik mesleğinin doğmasına yol açmıştır (Gürgör, 2017: 62; Yılmaz, 2022: 47; Yılmaz, 2021: 40-45). İlk uygarlıklarda rahip hekimler tarafından hayvan hastalıklarının tedavi edildiği bilinmektedir. Mısır uygarlığının keşfedilen en eski papirüsü olan MÖ 1900 tarihli *Kahun Papirüsü*'nde, veteriner hekimlik ve hayvan tedavisi hakkında bilgiler bulunmaktadır. MÖ 1550 yılına ait *Hearst Papirüsü*'nde ve *Brooklyn Papirüsü*'nde hayvan ısırıkları ve tedavilerine yer verilmiştir (Hayırlıdağ, 2021: 70,71,82). Günümüze ulaşan iki Sümer tıp tabletinden birinde veterinerlik mesleğine yer verilmiştir. Tablette bilinen en eski veteriner Urlugaledinna'nın adı geçmektedir. Urlugaleddina (MÖ 2200), Kral Gudea'nın hizmetinde çalışmış önemli bir hekimdir. Sümerlerde veteriner hekimler, *öküz doktoru*, *eşek doktoru* şeklinde adlandırılmışlardır (Kramer, 1963: 93-99). Veterinerlik mesleği, insanların yaşamını idame ettirmesi için ihtiyaç sonucunda doğmuştur. Nitekim insan yaşamında ve geçim ekonomisinde hayvanların önemli bir rolü bulunmaktadır. Hayvancılığın gelişmesiyle birlikte insanlar hayvanlardaki hastalıkları ve travmaları gözlemlemeyi, muhtemelen onları bir şekilde tedavi etmeyi öğrenmiştir. Daha büyük hayvan gruplarıyla uğraşmak için, hayvanların bakımı konusunda bilgi sahibi olmak, bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Bunun yanısıra, az sayıda sığırı, koyunu ya da eşeği olan ailelerin hayvanlarını bir hastalık nedeniyle kaybetmesi, sahipleri üzerinde travmatik etkiler yaratabilir. Bu anlamda hayvanların bakımı yalnızca hayvanlarla ilgili değil, aynı zamanda insanların refahıyla da ilgilidir. Buradan hareketle antik çağ toplumlarında hayvanların dolayısıyla da veterinerlik mesleğinin ne denli önemli olduğunu anlamaktayız. Toplumların hayvanlara karşı tutumunu anlayabilmemiz için, hayvanların hukuk metinlerinde ve yasalarda nasıl yer aldığını incelememiz gerekir (Isola, 2015: 41). Sümerler ile başlayan yazılı yasa geleneğinin ardından, hayvan hakları ve hayvanlara karşı işlenen suçlar en eski yasalarda yer almıştır. Hayvanlara nasıl muamele edilmesi gerektiğinin yasalaşması ve hayvan haklarının yalnızca yakın geçmişe, modern insanlara ait olduğu düşünülmektedir. Ancak antik dönem kaynakları ve yasaları bize, hayvan haklarına büyük önem verdiklerini göstermektedir. Bu önem kimi zaman ekonomik kaygıdan kimi zaman inançları gereği olmuştur. Ancak sebep her ne olursa olsun hayvanlar hayatın bir parçası olarak görülüp, hayvanlara zarar vermek suç kabul edilmiştir. Antik Babil medeniyetinde hayvanlar insanların sahip olduğu mülk olarak görülmüş, Romalılar da ise hayvanlar, insanların hizmeti için yaratılan varlıklar olarak görülüp, bir hayvan sahibinin takdirine bağlı olarak kullanılmıştır. Hayvanların mülkiyet statüsünde görüldüğü bütün antik medeniyetlerde hayvanlar, insan ve toplum hayatının ekonomik değerleri üzerinde etkili oldukları için yasalarda yer almıştır. Bu yasalar Mezopotamya'dan Roma'ya hatta İngiltere'ye kadar hemen her toplumda görülmüştür. Hayvanların mülkiyet statüsünde olmasının tezahürü olarak yasalar, hayvan sahiplerine bazı yükümlülükler vermiştir. Örneğin MÖ 1800 yıllarına ait Eşnunna kanunlarında, bir öküzün başka bir öküzü öldürmesi halinde, öküzlerin sahiplerine ölü ve canlı öküzlerin parası paylaştırılır. Eğer sahibi tarafından saldırgan olduğu bilinen bir öküz ya da köpek bir insanı öldürürse, hayvanın sahibi para cezasına çarptırılır. Hayvan sahibinin bu bilgiye sahip olması ise, yetkililer tarafından bildirilmelidir. Burada yetkililerin veteriner hekimler olduğu düşünülmektedir. MÖ 2250 yıllarına ait Hammurabi kanunlarında da hayvanlar ve veteriner hekimler ile ilgili yasalar bulunmaktadır. Örneğin, bir öküzü ameliyat eden veteriner hekim, belirli bir ücret alma hakkına sahiptir, ancak tedavi ettiği öküz ölürse, veteriner hekim öküzün sahibine hayvanın değerinin dörtte birini ödemek zorundadır. Burada hem veteriner hekimlerin hem de hayvan sahiplerinin yasalarla güvence altına alındıklarını görmekteyiz (Kelch, 2012: 27-32; Yılmaz, Yılmaz, 2018:35).

İnsan ve hayvan ilişkisinde, ekonomik etkenin yanısıra inançlar da etkili olmuştur. Antik dönemlerde hayvanların insan sağlığında şifa veren bir etkisi olduğu düşünülen ritüeller bulunmaktadır. Mezopotamya tabletlerinde insan sağlığına dair çeşitli medikal reçeteler bulunmaktadır. Bu reçetelerin bazılarında hayvanların insan sağlığında iyileştirici bir etkisinin olduğuna dair çeşitli ritüeller bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, hastalığı insandan hayvana transfer etme yöntemidir. Burada hasta, bir hayvan ile temas ettirilerek hastalık hayvana aktarılır ve hayvan serbest bırakılarak hastalığın uzaklaştırıldığına inanılırdı. Bir diğer ritüel ise, canlı bir balık yakalanması ve hastanın bu balığın kafasına idrar yaptıktan sonra balığın kanala bırakılmasıyla hastalığın iyileşeceğine inanılmasıdır. Bunların dışında insan tedavisinde hayvan organlarının kullanıldığı bilinmektedir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere hayvanlar Mezopotamya tıbbında önemli bir rol oynamıştır (Chalendar, 2016: 98-99).

Özetleyecek olursak veteriner hekimlik, insan-hayvan ilişkisinin tabii bir neticesi olan, insanlık tarihi kadar eski bir meslektir. Çalışmamızın bel kemiğini oluşturan, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin kuruluşu ve işleyişi hakkında bilgi vermeden evvel, veterinerlik mesleğinin eğitim sürecinin anlaşılabilmesi için, Osmanlı Devleti'nde ve Avrupa tarihinde veteriner hekimlik tarihine değinmemiz gerektiğini düşünmekteyiz.

2. Osmanlı Devleti'nde Veteriner Hekimlik

Osmanlı Devleti'nde veteriner hekimliğin tarihsel sürecine değinmeden evvel, modern dünyada veterinerliğin bir bilim dalı olarak gelişiminden bahsetmemiz yerinde olacaktır. Çalışmanın giriş kısmında bahsettiğimiz üzere, MÖ 2000'li yıllardan beri hayvanların biyomedikal araştırmalarda kullanıldığı ve hayvanlar üzerinde ameliyatlar yapıldığı bilinmektedir. Ancak 18. yüzyıl başlarından itibaren, veterinerlik bilimi hızlı bir gelişim göstererek insan tıbbında derin etkiler yaratmıştır. Örneğin 1700'lü yılların başlarında ilk kez atlarda kan basıncı ölçümü yapılmış bu da cıvalı manometrenin gelişimine yol açmıştır. Stetoskop, hayvan deneylerine dayanarak profesyonel hale getirilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Luis Pasteur'un öne sürdüğü mikrop teorisi ve koyunlarda şarbon, tavuklarda kolera hastalığı üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda etkili aşılar geliştirilmeye başlanmıştır. Bilim insanları kan nakli ve anestezi uygulamalarını, hayvan deneylerine dayanarak uygulamaya koymuşlardır. Veteriner hekimler, bulaşıcı hastalıkların araştırılmasında kayda değer katkılarından dolayı hem hayvan hem de insan hayatında önemli bir rol oynamaktadır (Quimby, 1998: 184-190).

Tarihte yaşanan her olay, sebep sonuç ilişkisine bağlıdır. Bu bağlamda veteriner okullarının kurulması, hayvanlar arasında görülen salgın hastalıkların bir sonucu diyebiliriz. Dünyada ilk veteriner okulu olan ve 1762 yılında Fransa Lyon'da açılan ilk veteriner okulu da hayvanlar arasında görülen salgın hastalık nedeniyle kurulmuştur. Nitekim Fransa'da 1710-1714 yılları arasında, büyükbaş hayvanlarda "sığır vebası" denilen salgın hastalık baş göstermiştir. Hastalık sebebiyle sığır sayısında dramatik bir düşüş yaşanmıştır. 1750 yılına gelindiğinde hastalık, büyükbaş hayvanlar arasında yeniden nüks etmiştir. 1761 yılında Claude Bourgelat, Fransa Kralı 16. Louis'i, bu salgın hastalıklarla mücadele için tıp mesleğinin çabalarının başarısız olduğu ve veteriner uzmanlarının yetiştirileceği bir veteriner okuluna ihtiyaç olduğu konusunda ikna etmiştir. Nihayetinde Bourgelat, 1762 yılında ilk veteriner okulunu Lyon'da, ikincisini de 1765 yılında Alfrot'ta açmıştır (Vallis, 2011: 5-9; Erk, 1957: 143).

Osmanlı Devleti'nde 8 veteriner hekim bulunmaktayken, toprakları Osmanlı Devleti'nin beşte biri kadar olan Fransa'da görev başında 4000 veteriner hekim bulunmaktadır (Karal, 2017: 399.) Osmanlı Devleti'nde ilk veteriner okulu Fransa'dan seksen yıl sonra kurulacak olsa da veteriner hekimliğe atfedilen vazife aynı seyirde ilerlemiştir. Nitekim çağdaşı diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de veteriner hekimlerin en büyük vazifesinin at sağlığını korumak olduğu düşünülmüştür. Bu bakış açısında, saray ve orduda atlardan büyük oranda yararlanılmasının etkisi büyüktür. Dolayısıyla atlarla ilgilenen yönetici ve uzman hekimlere önem verilmiştir (Afyoncu, 2005:141). Osmanlı Devleti'nde bilimsel manada veteriner hekimler yetiştirilmeden evvel, hayvan yetiştiriciliği ve hayvanların bakımı, bu alanda yetişmiş sanatkârlar tarafından yapılmıştır. Bu sanatkarlara halk arasında baytar, sarayda hizmet edenlere ise nalband denilmiştir. Veteriner hekimliğin el kitabı niteliğinde sayılabilecek birçok Baytarnâme eserleri yazılmıştır. Bu eserler, hayvan hastalıklarının teşhis ve tedavilerini ihtiva etmektedir. Örneğin 17. yüzyılda Türkçeye çevrilen Osmanlı risalesi sayılan *Tuhfet'ül-mülûk ve's-selâtîn* adlı Baytarnâme eserinde, atların İslâmi Kutsal Savaş için gerekli olduğu vurgulanmış ve okuyuculara atların ön ayak kusurlarını, nalların nasıl çakılacağı, yaygın nal çakma hataları ve topal atların belirtileri ve tedavisi hakkında bilgi verilmiştir (Jones, Koolmees, 2022: 39-85). Bu eserler veteriner hekimliğin yanısıra, insan tıbbı ve Osmanlı bilim tarihi açısından önemli bilgiler sunmaktadır (Özlü, 2012: 240; Yiğit, İzmirli, Yaşar, 2013: 2013: 13). Veteriner hekimlerin hayvan tıbbını, Baytarnâmeler ya da çıraklık yolu ile öğrenmesi 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Osmanlı topraklarında ilk baytar mektebi 1842 yılında askeri amaçlı açılmıştır. Ancak öğrencilerin niteliksiz askerlerden oluşması sebebiyle başarılı olunamamıştır. İkinci teşebbüs 1849 yılında Sultan Abdülmecit döneminde yapılmıştır. Sultan Abdülmecit, Harp okulunun 7. Komutanı olan Korgeneral Ahmet Paşa'yı Londra'ya göndererek, Ahmet Paşa'nın Avrupa'daki veteriner okullarını incelemesini sağlamıştır. Ardından ordunun ihtiyacını karşılamak üzere Harbiye Mektebi'nde baytar sınıfı oluşturulmuştur. urada veterinerlik eğitimi dört yıla çıkarılarak yabancı veteriner hocalar getirilmiştir. Baytar mekteplerinin sivil bir eğitim kurumuna dönüşmesi ise 1889 yılında Umûr-ı Baytâriyye Müfettiş-i Umûmîliği adıyla kurulan baytar mektebi ile başlamıştır. (Kırbıyık, 1992: 281-282; Özlü, 2012: 242; Dinçer, 1979:4 Aslan, 2016: 334).

3. Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin Kuruluşu

Ziraat eğitimi verilmesi amacıyla kurulan Halkalı Ziraat Mektebi'nin adı, askeri veteriner öğrencilerinin burada eğitim görmeye başlaması ile Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi olarak değiştirilmiştir. Okul müdürü Mehmet Ali Bey, dört yıllık bir eğitim sürecinden oluşan veteriner okulunu, aslında bağımsız bir eğitim kurumu olarak faaliyete geçirmek istenmiştir. Ancak ilgili bakanlık tarafından bu talep mali sıkıntılar nedeniyle reddedilmiştir. Bunun üzerine oluşturulan komisyonda Mehmet Ali Bey, salgın hayvan hastalıklarının tarım ve hayvancılığa doğrudan olan zararı nedeniyle, veteriner eğitiminin ziraat ve tıp eğitimiyle ilişkili olduğunu öne sürmüştür. Dahası dört yıldan oluşan veterinerlik eğitiminin ilk iki yılının Tıbbi Mülkiye mektebinde son iki yılının da Halkalı Ziraat Mektebi'nde tamamlanması fikrini öne sürmüştür. Mehmet Ali Bey'in önerisi kabul edilmiş ve veteriner öğrencileri söz konusu şekilde eğitime başlatılmıştır (Kadıoğlu, 2002: 101; Çeşme, 2011: 43). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin ettiğimiz Yıldız Mütenevvi Maruzat ve Maarif Nezareti Mektubi Kalemi evraklarında kayıtlı belgelerden, Halkalı Ziraat Mektebi'nin inşası, misyonu, müfredatı ve işleyişi hakkında bilgi edinmekteyiz.

Foto 1. Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi **(**Eraslan, 2017)

4 Mayıs 1882 senesinde Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden padişahın özel gelir ve giderlerinden sorumlu Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderilen tezkirede, Osmanlı Devleti'nin en büyük serveti ve geçim kaynağı olan ziraatı, yaygınlaştırmak ve geliştirmek amacıyla kurulacak olan ziraat bilimi ve baytarlık eğitimi için, bir mektep oluşturma talebi daha evvel Sultan Abdülhamit'e bildirilmiştir. Ancak mektebin kurulmasına teşebbüs edilmesine rağmen bazı sebep ve sıkıntılar araya girdiği için henüz mektep inşa edilememiştir. Osmanlı topraklarında hayati öneme sahip olan tarım ve hayvancılık ilimi için inşa edilecek olan mektebin arazisi henüz bulunamamıştır. İstanbul civarında bir çiftlik kurulması, gerekli binanın inşası ve gereken demirbaş alet ve eşyaların tedariki için tek uygun yerin hazine arazilerinde bulunabileceği bildirilmiş ve bunun için Sultan Abdülhamit'ten izin istenmiştir. Eğer Sultan Abdülhamit uygun görürse, ilgili bakanlık tarafından çiftliğin inceleneceği ve çiftliğin bedelinin bütçeye uygun olarak seneden seneye ödeneceği bildirilmiştir. 18 Mayıs 1882 tarihinde ilgili nezarete, Sultan II. Abdülhamit'in ziraat ve baytar mekteplerinden oluşacak çiftlik için kendi özel arazilerinden münasip bir yerin Ziraat Nezareti'ne satılmasına izin verdiği bildirilmiştir (BOA, Y.MTV., 9-30). Böylece Ticaret ve Ziraat Nezareti, 1883 senesinde 6500 dönüm bir araziden oluşan Halkalı Çiftliği için toplam 2000 lira ücret ödemiştir. Çiftliğin alınmasından yaklaşık 7 yıl sonra mektebin inşası tamamlanmış ve 1891 yılında baytar öğrencileri eğitime başlamıştır (Çeşme, 2011: 18-24).

25 Şubat 1891 tarihli belgeden, baytar mektebi öğrencilerinin eğitim süreci ve müfredata dair detaylı bilgiler edinmekteyiz. Ziraat ve Ticaret Nezareti'nden padişaha gönderilen tezkirede, öncelikle halkın baytarlık mesleğine

rağbet göstermediği belirtilmiştir. Bu durumun açılacak Mülkiye Baytar Mektebi'nin öğrenci sayısını olumsuz yönde etkileyeceği ifade edilmiştir. Mülkiye doktorlarına yönelik yürürlükte olan nizamnameye, ek olarak baytarların geçiminin devlet tarafından karşılanacağı belirtilerek gençlerin teşvik edilmesi ve söz konusu nizamnamede düzenleme yapılması gerektiği bildirilmiştir. Ardından, evcil hayvanları bulaşıcı ölümcül hastalıklardan koruyucu aşı icat eden Mösyö Pastör'ün ameliyat tekniklerini, baytar mektebi öğrencilerine öğretilmesi maksadıyla baytarlık bilimine özgü bir sınıf oluşturulmasının padişahın emriyle kararlaştırılmıştır. Bundan dolayı, baytarlık bilimine vâkıf bir komisyon oluşturulmuş, komisyon tarafından etraflıca görüşülerek hazırlanan rapor ve düzenlenen ders programının gönderilmesi hakkında Mülkiye-i Tıbbiye Mektebi müdüriyetine 24 Mart 1888 tarihinde tezkire gönderilmiştir. Baytarlık bilimini öğrenmeleri için Paris'e gönderilen bilim heyetinin öğrenmiş olduğu ameliyatı, Osmanlı topraklarındaki baytar ve belediye tabiplerine öğretmeleri gerekmektedir. Memleketin birçok bölgesinde ortaya çıkan hayvan hastalıklarının yayılmasını önlemek için, Osmanlı topraklarının genişliği ölçüsünde baytarların çalışması gerektiği halde şu anda 8 vilayette görev yapan birer baytar bulunmaktadır. Diğer şehirlerde baytar bulunmadığı için, Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı oranında baytar yetiştirilmesi gerekmektedir. Hayvanları aşılama ve ameliyat tekniklerini öğrenmesi için daha önce Paris'e gönderilen bilim heyeti üyelerinden ve komisyonun ileri gelenlerinden Doktor Hüseyin Remzi Bey'in yazılı ifadesi ve heyetin vermiş olduğu ders programı üzerine, ameliyatların öğretilmesi ve uygulanması için gerekli alet ve eşyaların satın alınması gerekmektedir.

Komisyon üyelerinden Baytar Müfettişi Mehmet Ali Bey, baytar öğrencilerinin uzman hekim olabilmeleri için, dört yıllık eğitim sürecinde teorik derslerin yanısıra hayvan ameliyatları yapabilecekleri uygulamalı dersler görmeleri gerekir. Avrupa'da baytar mekteplerinin Ticaret ve Ziraat Nezaretlerine bağlı olduğunu ve mekteplerin çeşitli hayvan türlerinin bulunduğu çiftliklerde inşa edildiğini örnek vererek, kurulacak baytar mektebinin böyle teşekküllü bir çiftlikte kurulmasının çok masraflı olacağından, padişahın has arazilerinden biri olan Halkalı Çiftliği'nde bir kısmı inşa edilen Ziraat mektebinin bir kısmı cüzi bir masrafla sınıf oluşturularak baytar mektebine tahsis edilirse, hem baytar öğrencilerine uygulamalı dersler verilir hem de hazineye büyük bir masraf yüklenmemiş olacağını bildirmiştir. Buna ek olarak eğitimin ilk iki senesinin Mülkiye Tıp Mektebi'nde, son iki yılını ise, uygulamalı derslerin yapılacağı Halkalı Çiftliği'ndeki Ziraat Mektebi'nde tamamlanması uygun görülmüştür.

Buna göre, öğrenciler öğrenimlerinin ilk iki senesini, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de gündüzcü olarak, son iki seneleri ise Halkalı Çiftliği'ndeki mektepte gececi yani yatılı olarak tamamlayacaktır. Diğer yatılı okullarda olduğu gibi çiftlik baytar mektebi öğrencilerinin de elbise, yeme içme ve gerekli ihtiyaçlarının verilmesi gerekmektedir. Mektebe alınacak öğrenci sayısına gelince, daha evvel yayınlanan Mülkiye Baytar Nizamnamesinde ülkenin bütün vilayet ve kaza merkezlerinde birer baytar bulunmasını gerektiğinin bildirilmesinden dolayı yedi yüzü aşkın baytarın istihdamı gerekmektedir. Bu bağlamda her sene, baytar sınıfına en azından 40 öğrenci alınması uygun görülmüştür. İlk iki senesi gündüz eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de, son iki senesi Halkalı Çiftliği'nde açılan okulda yatılı ve öğrencilerin tüm masrafları devlete ait olmak üzere toplam dört yıllık eğitim sürecini kapsayan baytar öğrencilerinin alacağı dersler tek tek yazılmıştır (BOA, MF.MKT.,102-93).

Tablo 1. Baytar Mektebi öğrencilerinin ders müfredatı (BOA, MF.MKT., 102-93)

Birinci Sınıf	Fizik-Fen (İlm-i hikmet-i tıbbî)	Kimya (İlm-i kimyâ(y)-i tıbbî)	Jeoloji ve Maden (İlmu'l-'arz ve'l-ma'âdin)	Anatomi Uygulamalı (İlm-i teşrîh tatbîkı)	
İkinci Sınıf	Uygulamalı Anatomi (İlm-i teşrîh tatbîkı)	Botanik (İlm-i nebâtât)	Organik Kimya (Kimyâ(y)-i 'uzvî ve ispenciyârî)	Zooloji (İlm-i hayevânât)	Fizyoloji (Fisyolocî'i tabîkı)
Üçüncü Sınıf	Sağlığı Koruma ve hayvan idare usulleri (Hıfzı's-sıhha ve usûl-ı idare-i mevâşî)	Hayvan türleri (Eşkâl-i mevâşî)	Tıp Müfredatı ve tedavisi (Mufredât-ı tıbb ve fenn-i tedâvî)	Hastalıklar ve Klinik (İlm-i emrâz ve serîriyyât)	

Dördüncü Sınıf	Hastalıklar ve Klinik (İlm-i emrâz ve serîriyyât)	Sağlık koruma, Tıp Kanunu, Kasaplık ve Aşılama (Zâbıta-i sıhhıyye ve tıbb-ı kânûnî ve kasablık ve usûl-i telkîh)	Doğum (Fenn-i vilâdet)

Bu derslerin dışında anatomi dersleri için, bir hoca ve iki yardımcı, küçükbaş hayvanların sağlığını ve korunmasından sorumlu bir hoca ve yardımcısı, büyükbaş hayvanlar için bir hoca, tıp eğitimi ve fenni tedavi için bir hoca, hastalık ilmi için dört hoca ve iki yardımcı, sağlık ve tıbbın doğuşu dersi için bir öğretmen ve yardımcı olmak üzere toplam 9 öğretmen ve 6 yardımcı ile idare edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Fransa Alfrot* Baytar Mektebi'nden bir klinik hocası getirilmesi gerekmektedir. Bir diğer husus, baytar mektebinde okuyan öğrencilerin en az 15 yıl devlet hizmetinde çalışmaya mecbur olmasına ve askeri hizmetten muaf tutulmasına, mektepte birinci, ikinci ve üçüncü olan başarılı öğrencilerin her sene Avrupa'ya eğitime gönderilmesine karar verilmiştir ((BOA, MF.MKT.,102-93).

Foto 2. Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi öğrencilerinin ameliyata hazırladığı hayvan (Eraslan, 2017)

Tablo 2. Mülkiye Baytar Mektebi'nin ilk defaya mahsus masraf bütçesi (BOA, MF.MKT., 102-93)

Masraf Kalemi	**Fiyat***
Teşrihhane	5000
Tıp dersi numuneleri	2000
Fizyoloji	5000
Aşı malzemeleri	20.000
Cerrahi malzemeleri	15.000
Nalbant alet edevat ve numuneler	1500
Hayvan Hastanesine mahsus eczane	10.000
80 öğrencinin yatak vs. masrafları	32.000
6 adet odanın mefruşatı	1000
Yemekhane	3000
Mezbaha	10.000
Çamaşırhane	500
Toplam	112.000

* Belgede veteriner okulunun ismi Alfor şeklinde yazılmıştır. Ancak doğrusu Alfrot olduğu için düzeltme yapılmıştır.

* Kuruş cinsinden.

Tablo 3. Mülkiye baytar mektebinin tekmil sınıflarının teşkilinden sonra vukua bulacak masrafat seniyye bütçesi (BOA, MF.MKT.,102-93)

Görevli	Aylık Ödeme (Kuruş)	Senelik Ödeme (Kuruş)
8 Öğretmen	Her bir öğretmen için 1200	14.400
1 yabancı klinik öğretmeni	4000	48.000
4 yardımcı öğretmen	Her bir yardımcı öğretmen için 600	28.000
1 Müdür	1000	12.000
1 Muhasebeci	1000	12.000
1 Eczacı	1000	12.000
1 Nalbant	600	7.200
1 Vekilharç	600	7.200
80 öğrencinin kıyafet vb. masrafları		136.000
6 Hademe	100	
1 Kapıcı	100	
1 Teşrihhane hizmetlisi	100	
6 Çamaşırcı	100	
6 öğretmen hizmetlisi	100	
1 Berber	100	15.600
2 İşçi	400	4.800
4 Seyis	150	7200
İşçi hariç hizmetlilerin çeşitli giderleri		4.800
Diğer Masraflar		60.000
Toplam		472.000

Baytar Mektebi'ne atanacak müdürün, mektep öğretmenlerinin arasından seçileceği belirtilmiştir. Son olarak, Mülkiye Tıp Mektebi'nin bütçesine eklenen fazladan giderin aylık 4000 kuruştan 48.000 kuruşa çıktığı not edilmiştir (BOA, MF.MKT.,102-93).

1884 yılında inşaatına başlanılan Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin veteriner öğrencileri için oluşturulan sınıflarının tamamlanmasıyla, ilk kez 1891 yılında veteriner eğitim öğretimi başlamıştır (Demirel, Doğanay, 2011:196). Okulun 19 öğrencisi Mülkiye baytar öğrencilerinden nakil yoluyla getirilmiştir. Veteriner mektebi 1893-1894 yıllarında ilk mezunlarını vermiştir. Okul ikinci dönem veteriner mezunlarını verdikten sonra, 1894 yılında öğrenciler İstanbul Cinci Meydanı'ndaki baytar okuluna nakledilmiş ve Halkalı'da bulunan okul yalnızca Ziraat mektebi olarak faaliyet göstermiştir (Eraslan, 2017: 173-180; Yıldırım, 2013: 288).

4. Sonuç

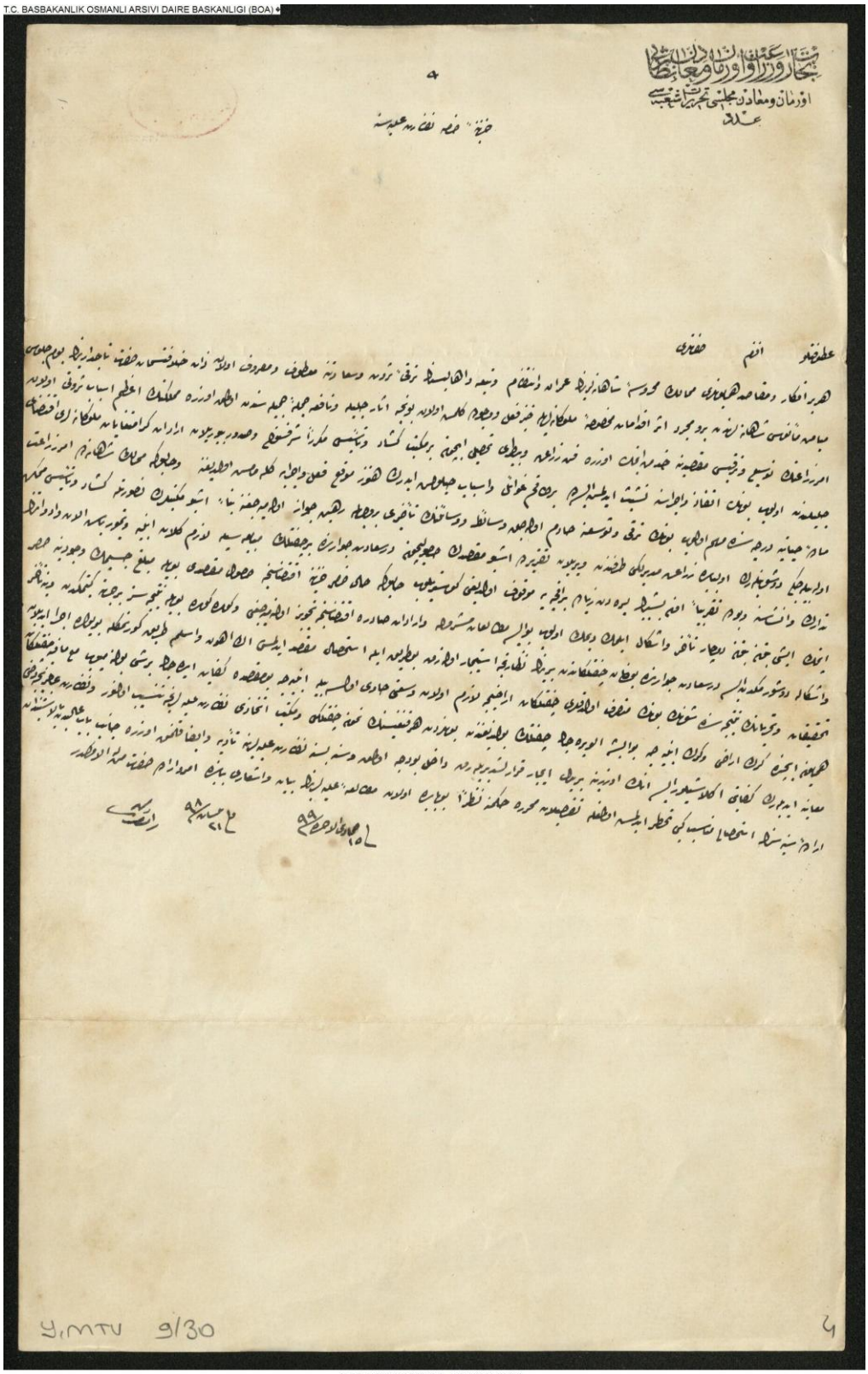
18. yüzyılın sonlarında Fransa başta olmak üzere, Avrupa ülkelerinde hızla veteriner okulları açılmıştır. Bu dönemde, ekonomisi tarıma dayanan ve orduda hayvanları ağırlıklı olarak kullanan Osmanlı Devleti'nde veteriner hekimlik mesleği, usta çırak ilişkisi ile aktarılmaktaydı. Bu durum, salgın hastalıklardan kaynaklı hayvan sayısında dramatik düşüş yaşanmasına ve ekonomik zarara yol açmaktaydı. Hemen her konuda Osmanlı Devleti'nde milat kabul edilen Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde, Avrupa'daki emsalleri örnek alınarak veteriner okulları kurulmaya başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi kurulmuştur. İncelediğimiz arşiv belgelerinden, okulun kuruluş tarihi olan 1891 yılında Osmanlı Devleti'nde görev yapan yalnızca 8 veteriner hekimin olduğunu öğrenmekteyiz. Devletin sınırlarının genişliği ve ülke nüfusu göz önüne alındığında, veteriner hekimlerin yok denecek kadar az olması, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin kurulmasının büyük bir boşluğu doldurma yolunda atılan önemli bir adım olduğunu göstermektedir. Mektebin işleyişi hakkında çıkarılan nizamnamede, öğrencileri veteriner mesleğine teşvik etmek amaçlı, öğrencilerinin her türlü ihtiyacının devlet tarafından karşılanacağı bildirilmiştir. Mektepten mezun olan öğrencilerden 15 yıllık zorunlu devlet hizmeti beklenmesi ve öğrencilerin askerden muaf tutulması, veteriner hekimlik mesleğine verilen önemi göstermektedir. Avrupa veteriner bilimindeki gelişmeler takip edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ders vermek üzere Avrupa'dan

veteriner hocalar getirtilmiş, mektepte ilk üçe giren öğrencilerin Avrupa'ya eğitim almak üzere gönderileceği bildirilmiştir. Öğrencilerin aşı çalışmaları yapmaları ve cerrahi uygulamaları için her türlü imkân sağlanmış ve mektebe padişahın özel arazisinden çiftlik tahsis edilmiştir. Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin kurulması için atılan bu adımlar ve çalışmalar,

Sultan Abdülhamit'in veteriner hekimlik mesleğine verdiği önemi göstermektedir.

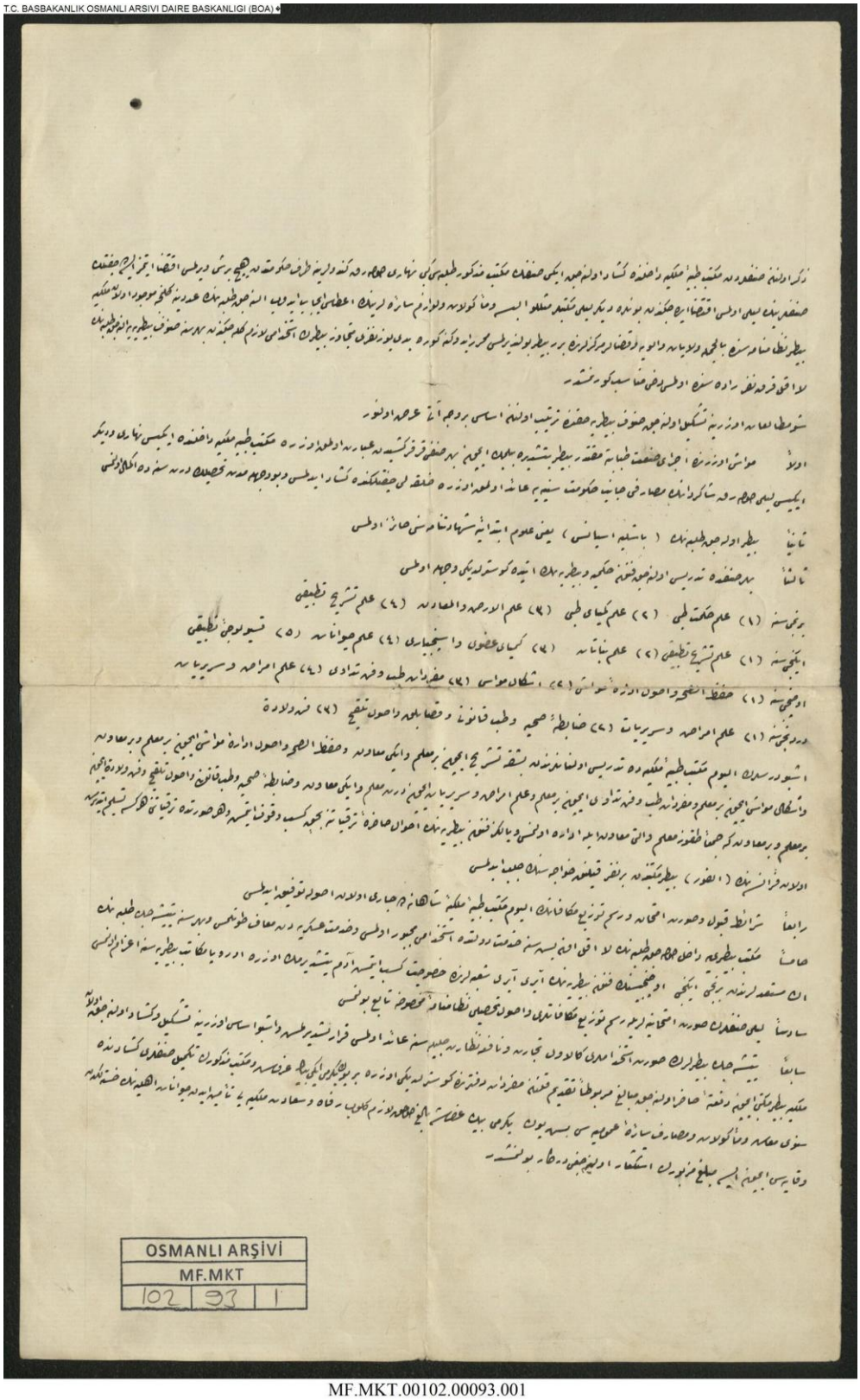
Sonuç olarak, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin tarihinin incelediğimiz çalışmamızla, veteriner biliminin ülke ekonomisi, güvenliği ve toplumsal refahla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Ekler:

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Y.MTV.00009.00030.004

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
MF.MKT
102 | 93 | 1

MF.MKT.00102.00093.001

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

MF. MKT., Dosya No: 102, Gömlek No: 93, R. 23 Nisan 1306/ 5 Mayıs 1890

Y..MTV., Dosya No: 9, Gömlek No: 30, H. 9 Recep 1299/ 27 Mayıs 1882

Tetkik Eserler

Afyoncu, Erhan, "Mirâhur", DİA, XXX, İstanbul 2005.

Aslan, R. (2016). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Veteriner Hekimlik Eğitimi: Bir Mektup Analizi. *Kocatepe Vet J*, 9(4): 332-338.

Chalendar, V. (2016). What reality for animals in the Mesopotamian medical texts? Plant vs Animal. *Anthropozoologica,* 51 (2): 97-103.

Çeşme, V. (2011). Halkalı Ziraat Mektebi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Demirel, M., Doğanay, F. K. (2011). Osmanlı'da Ziraat Eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi. U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(21), s. 183-199.

Dinçer, F. (1979). Türkiye'de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerinde Araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi,* 26 (3), s. 1-13.

Eraslan, C. (2017). *Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamit Döneminde Eğitim*. Birinci Baskı, İstanbul.

Erk, N. (1957). Veteriner Tababeti Tarihine Kısa Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi,* 4 (3), s. 139-144.

Gürgör, İ. (2017). *Paleolitik Çağ'dan Günümüze Anadolu Zooarkeolojik Buluntuları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Hayırlıdağ, M. (2021). Mısır Tıbbının Gizemi Papirüsler. *Akademik Tarih ve Araştırmaları Dergisi, 4, 68-85.*

Isola, H. (2015). Care of Animals in Ancient Mesopotamia, *Kritische Perspektiven Der Human-Animal Studies,* Tiere, Texte, Transformationen, 41-50.

Jones, S., Koolmees, P. A. (2022). Animal Healing in Trade and Conquest, 1700–1850s. *A Concise History of Veterinary Medicine,* pp. 39-85, Cambridge Press.

Kadıoğlu, S. (2002). Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi Mecmuası Üzerine Bir İnceleme. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 4 (1), s. 99-118.

Karal, Enver Z., *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907),* VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

Kelch, T. G. (2012). *A Short History of (Mostly) Western Animal Law: Part I*, 19 Animal Law 23, https://www.animallaw.info/sites/default/files/lralvol19_1_23.pdf, 28.02.2024.

Kırbıyık, Kasım, "Baytarlık", DİA, V, İstanbul 1992.

Kramer, S. N. (1963). *The Sumerians Their History, Culture and Character*. The Universtiy of Chicago Press.

Özlü, Z. (2012). 19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Veterinerlik Mesleği ile İlgili Bir Değerlendirme. Belleten, 76(275), 239-260.

Quimby, F. (1998). Contributions to Veterinary Medicine from Animal Research. *Applied Animal Behaviour Science, 59,* 183–192

Vallis, R. (2011). *A Veterinary Awakening: The History of Government Veterinarians in Australia*. Department of Agriculture Fisheries and Forestry Publisher, Canberra, Australia.

Yıldırım, M. A. (2013). Halkalı Ziraat Mektebi'nin Açılış Sürecine Dair Bazı Mülahazalar ve Amasyan Efendi'nin Layihası. DTFC Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XXXII, Ankara, s. 265-302.

Yılmaz, C., Yılmaz, H. (2018). Hammurabi Ur-Nammu ve Hitit Kanunlarında "Kadın" Üzerine Mukayeseli Bir Bakış. *Rıfat Özdemir'e Armağan,* Ed. Rahmi Doğanay vd., İstanbul, s. 34-48.

Yılmaz, C. (2021). Neolitik Devrim ve Sosyoekonomik Örgütlenme. Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları II, İstanbul, s. 35-47.

Yılmaz, C. (2022). Eski Mezopotamya'da Beslenme Alışkanlıkları ve Mutfak Kültürü Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Araştırmaları-III,* Ed. Yunus Emre Tansü, Semra Çerkezoğlu, Ankara, 46-67.

Yiğit, A., İzmirli, S., Yaşar, A. (2013). "Haza Kitâbu Baytarnâme" ve "Tercüme-i Baytarnâme"de Tıp ve Veteriner Hekimliği Alanında Ortak Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Lokman Hekim Journal,* 3(1), 7-14.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Stratejik Araştırma Merkezlerinin Bilgi-İktidar İlişkileri Çerçevesinde Tarafsızlık Sorunsalı

The Problem of Impartiality in the Framework of Knowledge-Power Relationships of Strategic Research Centers

Saadet ÇELİK[1]

[1]*Dr. Uluslararası ilişkiler Bölümü, saadetclk0285@gmail.com, orcid.org/0000 0002 8088 5069*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 18.10.2024
Kabul/Accepted: 30.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1569881

Anahtar Kelimeler
Stratejik Araştırma Merkezleri, Bilgi-İktidar İlişkisi, Tarafsızlık, Türkiye.

ÖZ

Bu çalışmada stratejik araştırma merkezlerinin iktidar ilişkileri bağlamındaki işlevlerini inceleyerek bilgi ve iktidar arasındaki etkileşimleri vurgular. Çalışma, stratejik araştırma merkezlerinin uzmanlıkları sayesinde kamu politikalarının belirlenmesinde etkili bir aktör haline gelirken aynı zamanda iktidar yapılarına hizmet eden bir bilgi kaynağı olarak da işlev gördüğüne dikkat çeker. Bu süreçte, bilgi sahibi olanların karar alma süreçlerinde daha etkili oldukları ve politikaların şekillenmesinde belirleyici oldukları ortaya konur. Stratejik araştırma merkezleri, bilgi ve iktidar dinamiklerini bir araya getirerek politika yapım süreçlerine ve iktidarın üretimine önemli katkılarda bulunmaktadır. Stratejik araştırma merkezleri faaliyetlerini sürdürürken siyasi, ekonomik ve toplumsal iktidar ve güç odaklarıyla olan ilişkileri, ürettikleri bilginin nesnelliği üzerine bazı soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Bu durum, bilginin nasıl üretildiği ve kullanıldığı konusundaki sorgulamaları ve tarafsızlık anlayışını tartışmaya açmaktadır. Nitekim bu merkezler, iktidarın üretiminde ve politikaların yönlendirilmesinde vazgeçilmez bir işlevi üstlenmiş olduğu gibi taraflı olma riskini de taşıyabilmektedir. Bu çalışma, stratejik araştırma merkezlerinin özellikle Türkiye merceğinden politika yapım süreçlerindeki ve iktidar üretimindeki etkilerini, bu etkilerin bilgi ve iktidar dinamikleri bağlamında nasıl şekillendiği, taraflı olma hali üzerinde durmaktadır.

Keywords
Strategic Research Centers, Knowledge-Power Relationship, Impartiality, Turkey.

ABSTRACT

This study examines the functions of strategic research centers within the context of power relations, highlighting the interactions between knowledge and power. It emphasizes how, through their expertise, strategic research centers become influential actors in the formulation of public policies while simultaneously serving as sources of knowledge that support power structures. In this process, it is revealed that those who possess knowledge are more effective in decision-making processes and play a decisive role in shaping policies. By combining knowledge and power dynamics, strategic research centers make significant contributions to the policy-making process and the production of power. As these centers continue their activities, their relationships with political, economic, and societal centers of power raise certain questions about the objectivity of the knowledge they produce. This situation sparks discussions on how knowledge is produced and utilized, as well as on the concept of impartiality. Indeed, while these centers play an indispensable role in the production of power and the guidance of policies, they can also carry the risk of bias. This study focuses on the effects of strategic research centers, particularly from the perspective of Turkey, on the policy-making process and the production of power, examining how these effects are shaped within the context of knowledge and power dynamics and the issue of potential bias.

Atıf/Citation: Çelik, S. (2025). Stratejik Araştırma Merkezlerinin Bilgi-İktidar İlişkileri Çerçevesinde Tarafsızlık Sorunsalı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-13
Sorumlu yazar/Corresponding author: Saadet ÇELİK, saadetclk0285@gmail.com

1. Giriş

Küresel ve yerel düzeydeki siyasi, ekonomik ve sosyal dinamiklerin hızla değiştiği bir dönemde, stratejik araştırma merkezleri (SAM) politika yapım süreçlerinde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu merkezler, uzmanlaşmış bilgi üretimi ve analizi aracılığıyla, kamu politikalarının şekillenmesine katkıda bulunarak iktidarın meşruiyet kazanmasında kritik bir rol üstlenir. Bilgi, modern toplumlarda güç dinamiklerinin belirleyici unsuru haline gelirken stratejik araştırma merkezleri, iktidar ilişkilerini yeniden biçimlendiren önemli aktörler olarak öne çıkmaktadır.

Ülkemizde AKP iktidarın süresince etkili olan SETA örneğinde olduğu gibi stratejik araştırma merkezleri, devletin karar alma mekanizmalarında, çeşitli toplumsal grupların çıkarlarını yansıtan analizler sunarak, politika yapım süreçlerinde etkili olur. Uzmanlık alanları doğrultusunda ürettikleri raporlar, politika önerileri ve kamuoyu yoklamaları, siyasi otoritelerin kararlarını şekillendirmekte ve toplumun farklı kesimleri arasında bilgi akışını sağlamaktadır. Bu bağlamda, araştırma merkezleri yalnızca bilgi üreten kuruluşlar değil aynı zamanda bilgi aracılığıyla iktidar ilişkilerini yeniden şekillendiren yapılar olarak da işlev görmektedir. Bu nokta da stratejik araştırma merkezleri, bazı iktidar ve iktidar ağlarının çıkarlarına hizmet ettiğinden bilginin üretiminde, dağıtımında ve kullanımında taraflı ve manipülatif olma riskini de taşımaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'deki stratejik araştırma merkezlerinin bilgi ve iktidar ilişkileri çerçevesindeki etkileri incelenmekte ve bu merkezlerin politika yapım süreçlerine katkıları ele alınmaktadır. Bilgi ve iktidar arasındaki etkileşimin dinamikleri, bu merkezlerin iktidarın meşruiyetini nasıl sağladığı, politika süreçlerine olan etkileri, bilginin nesnel olma hali üzerinde durulmaktadır.

Sonuç olarak, stratejik araştırma merkezleri, Türkiye'de politika yapım süreçlerinde sadece birer bilgi kaynağı değil aynı zamanda iktidarın üretiminde ve yönlendirilmesinde vazgeçilmez aktörlerdir. Stratejik araştırma merkezlerinin rolü, sadece akademik bir tartışma alanı yaratmakla sınırlanamaz. Pratik politikaların ve toplumsal dönüşümlerin şekillendirilmesinde kritik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Stratejik Araştırma Merkezleri

Stratejik araştırma merkezi, belirli bir alanda stratejik analizler ve araştırmalar yapan, politika önerileri geliştiren ve karar vericilere rehberlik eden bir kuruluştur. Bu merkezler, genellikle ulusal güvenlik, ekonomi, dış politika ve teknoloji gibi kritik konularda çalışmalar yürütür. Bu tür merkezlerin çalışmaları; akademik ve politika yapıcı çevreler için önemli bir bilgi kaynağı olmaktadır (Denham& Garnett, 1998: 8). Alanında uzmanların bünyesinde yer aldığı bu merkezlerde, bilgi üretilmekte, biçimlendirilmekte ve odağa alınan konu veya meseleye dair farklı bakış açıları sunulmaktadır. Araştırma sonuçlarını genellikle raporlar, çalışmalar, makaleler, politika önerileri ve hatta yasa tasarıları şeklindeki çeşitli formatlarda yayınlamaktadır. Böylece belli politika önerilerini savunmak veya toplumsal sorunlar hakkında farkındalık oluşturmak amaçlanır. Bu merkezlerin çalışmaları; mevcut durumu, olası riskleri, fırsatları ve stratejik seçenekleri için kapsamlı bir değerlendirme yapar. Bu merkezler; bilgi, veri ve analizleriyle karar alıcıları etkiledikleri gibi kamuoyunu da yönlendirme potansiyeli vardır. Bu haliyle iç politikada etkili olmanın haricinde dış politikanın seyri üzerinde de bir etki gücüne sahiptir (Eyigün, 2017: 11).

Stratejik araştırma merkezleri, mevcut süreçlerle ilgili olabileceği gibi olası geleceği de kapsayan birtakım çalışmalar yürütebilmektedir. Gelecekteki trendleri ve değişimleri öngörmek için de çeşitli analizler yapabilirler. Elde edilen verilerle karar alıcıların potansiyel krizlere veya fırsatlara nasıl tepki verebileceği konusunda fikir sahibi olmalarına yardımcı olabilmektedirler. Özellikle kendi inisiyatifleriyle belirledikleri konularda yapacakları özgün araştırmalar, gelecekteki politika kararlarının temelini atabilir. Politika yapma sürecinde etkin ve öngörülü bir biçimde rol almalarını sağlar. Böylece stratejik araştırma merkezleri, politika oluşturma sürecinde merkezi ve etkili bir konumda bulunarak gelecekteki gelişmeleri şekillendirme yetkisine sahip birer stratejik ortak olarak kabul edilir (Nurhan, 2024). Bütün bunlarla birlikte stratejik araştırma merkezleri politika yapıcıların yanı sıra işletmelere ve sivil toplum kuruluşlarına danışmanlık hizmetleri sunmaktadır. Bu hizmetler, karar alıcıların bilinçli kararlar alabilmeleri için gerekli bilgi ve analizi sağlar. Toparlayıcı bir ifade ile belirtmek gerekirse; stratejik araştırma merkezleri, karmaşık sorunları anlamak ve çözümlemek için kritik roller oynamakta ve etkili politika oluşturmanın temel taşlarından birini oluşturmaktadır (Rich, 2004): 108-109).

Stratejik araştırma merkezleri, faaliyetleri ve çalışmaları itibariyle bağımsız hareket eden ve çoğunlukla sivil toplum kuruluşları olarak kabul edilirler. Ancak bazıları; iktidar ve bloklarına, hükümete, belirli siyasi partilere, işletmelere veya askeri yapılanmalara bağlı olarak çalışabilir. Organik bir bağ içinde bulundukları yapıların çeşitliliği finansal anlamda da çeşitlilik ve farklılık göstermelerine yol açmaktadır. Bunlar, bireylerden gelen bağışlar, vakıf veya dernek üyelikleri, hükümet hibeleri, özel sektör sponsorlukları ve diğer kaynaklar şeklinde sıranabilir. Fakat burada üzerine eğilmesi gereken husus finansman kaynakları

ile aralarında kurulan dengenin nasıl olduğu ve yürüttükleri çalışmalarda bağımsız olup olmadıklarıdır. Bu merkezlerin finansman kaynakları açısından bağımsız ve tarafsız faaliyet yürütükleri ile ilgili bir şüpheye mahal verdiği gibi politik ve ideolojik eğilimleri de aynı kaygıyı doğurmaktadır. Bazı merkezler açıkça belirli bir siyasi veya ideolojik görüşü savunurken diğerleri daha tarafsız veya çeşitli bakış açılarını temsil etmeyi tercih edebilmektedir. Bu sebeple bu merkezlerin yayınlarının objektifliği ve güvenilirliği konusunda bazı eleştiriler ve değerlendirmeler mevcuttur (Fazla, 2022).

Stratejik araştırma merkezlerinin nesnel ve objetif olamama konusunda sıkça gündeme gelen eleştirilere maruz kalsa da genel itibariyle kamuoyunu bilgilendirme, politika yapıcılarına danışmanlık yapma, politika önerileri geliştirme; seminerler, konferanslar ve diğer etkinlikler düzenleyerek konuyla ilgili paydaşları bir araya getirip fikir alışverişi yapma, tartışma ortamları oluşturma, belirli toplumsal sorunlar hakkında farkındalık oluşturmak gibi konularda benzer reflekslere sahiptirler. Ancak bu ortaklıklıklara karşın işlevleri, amaçları, finansal kaynakları, faaliyetlerinin ulusal ya da uluslararası düzeyde olması, hedef ve hizmet ettikleri kitle gibi birçok hususta da farklılıkları olduğu gözetilmektedir (Erdem, 2012).

Stratejik araştırma merkezlerinin çalışmalarını, niteliklerini, verilerin kullanımını, işlevini ve karşılaşılacakları zorlukları farklı kılan önemli bir faktör de ülkelerin gelişmişlik düzeyidir. Gelişmemiş ülkelerde bu merkezlerin sınırlı iletişim kanallarına sahip olması, stratejik araştırma merkezlerinden gelen işlenmiş bilginin etkili bir şekilde karar alıcıların dikkatine sunulmasını ve kullanılmasını zorlaştırabilir. Bilgi ve analizin etkin bir şekilde değerlendirilmesi ve pratiğe dönüştürülmesi sırasında çeşitli engellerle karşılaşılabilir. Bu da bilginin yeterince analiz edilmemesi ve stratejik kararların eksik veya hatalı bilgiye dayanması risklerini getirebilmektedir. Bütün bunlar merkezlerin, faaliyetlerinin kısıtlanması ve etkinliklerinin azalması gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

Stratejik araştırma merkezleri, bulundukları ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı zorlukları bertaraf etmeye çalışmanın yanı sıra süreklilik kazanmayı ve kurumsal bir hafızaya sahip olmayı da önemsemektedir. Bunu sağlamak adına bünyelerinde uzmanlaşmış bir ekip vardır. Bu ekip, ilgili konularda derinlikli bir bilgiye sahip ve bölgesel dillere hakimdir. Sürekli olarak yeni eğitimlerden geçmekte ve konular hakkında güncel bilgiye sahip olmaktadırlar (Nurhan, 2024). Böylelikle mevcut ve gelecekteki meselelerle ilgili birçok bakış açısı sunan güncel bilgiler ışığında çözüm üretici olabilmektedirler.

3. Türkiye'de Stratejik Araştırma Merkezlerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

20. yüzyılın ortalarından itibaren Türkiye, uluslararası politikalar ve iç siyasi dinamiklerdeki hızlı değişimlerin etkisiyle yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde, dış politika ve güvenlik meselelerine yönelik bağımsız ve derinlemesine analiz yapma ihtiyacı belirgin şekilde artmıştır. Siyasi ve akademik atmosfer, Türkiye'de stratejik araştırma merkezlerinin oluşumunu ve gelişimini destekleyen bir ortam yaratmıştır. Bu bağlamda bu merkezler, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini ve özellikle Kıbrıs Sorunu gibi bölgesel meselelerdeki rolünü daha iyi anlamaya yönelik bir gereksinimin sonucunda ortaya çıkmıştır (Güvenç, 2006). Bununla birlikte 1961 Anayasası'nın sağladığı nispeten özgürlükçü atmosfer, çeşitli dernekler, vakıflar ve kuruluşların oluşumu için yasal bir zemin sunmuştur (Aydın, 2006: 45). Takip eden yıllarda, 1963 Ankara Antlaşması'nın imzalanması, Türkiye'nin Avrupa ile olan ekonomik ilişkilerini güçlendirirken uzmanlık ve bilgiye olan talebi de artırmıştır. Bu durum, iş dünyasının benzer kuruluşlara olan ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu çerçevede İktisadi Araştırmalar Vakfı, İktisadi Kalkınma Vakfı ve Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti gibi yapılar, iş çevrelerinin desteğiyle faaliyete geçmiştir. Sosyal ve ekonomik konularda uzmanlık sağlamak amacıyla kurulan bu yapılar, geleneksel anlamda araştırma merkezleri olarak anılmasa da stratejik araştırma merkezlerinin öncüleri olarak kabul edilir. Türkiye'nin entegrasyon süreci ve ekonomik dönüşümünde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, daha sonra TESEV adıyla yeniden yapılandırılmış ve günümüzde Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde etkili bir araştırma merkezi olarak tanınmaktadır.

1970'lerin başında, sol demokrat eğilimli Dış Politika Enstitüsü, Türkiye'nin dış politika alanındaki farklı bakış açılarını temsil etmek amacıyla kurulmuştur. 1980'ler, Türkiye'de araştırma merkezlerinin sayısında belirgin bir artışın yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES), Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV), Türk Demokrasi Vakfı, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (SİSAV), İslamî Araştırmalar Merkezi (İSAM) ve Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı gibi birçok yapı kurulmuştur. Bu merkezler, çeşitli alanlarda gerçekleştirdikleri araştırmalar ve analizlerle Türkiye'nin iç ve dış politikalarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ayrıca, 1980'lerin toplumsal, siyasi ve ekonomik dönüşümlerinin anlaşılmasında ve yönlendirilmesinde kritik bir rol üstlenmişlerdir. Ancak SİSAV gibi bazı yapılar zamanla faaliyetlerini sona erdirerek ortadan kalkmıştır. 1982 Anayasası'nın stratejik araştırma merkezlerine getirdiği kısıtlamalara rağmen bu dönemde siyasi liderlerin yurt dışındaki entelektüel ağlarla etkileşimleri ve uluslararası ilişkiler,

Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının gelişimini ve vizyonlarını yenilemelerini önemli ölçüde etkilemiştir (Aydın, 2006: 56-57).

1990'ların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesi, uluslararası ilişkilerde ve politikada köklü değişikliklere yol açmıştır. Türkiye, bu yeni koşullara uyum sağlamak için geleneksel güvenlik anlayışını ve dış politikasını gözden geçirme ihtiyacı hissetmiştir. Süreç itibariyle Türk dış politikası ele alınırken dikkate alınması gereken hususlar da artmaktadır. Türkiye'nin uluslararası arenadaki rolünün yeniden tanımlanması ve dış politika önceliklerinin belirlenmesi, derinlemesine analizlere olan ihtiyaç, araştırma merkezlerinin önemini gözler önüne sermektedir (Aras, Toktaş & Kurt, 2010). Türkiye, oluşan yeni dünya düzeninde çıkarlarını gözeten bir noktada konumlanmak adına stratejik araştırma merkezlerinin oluşumuna hassasiyet göstermektedir. Kürsel, bölgesel ve yerel düzeyde yaşanan gelişmelerin etkisiyle stratejik araştırma merkezleri, Türkiye de dahil olmak üzere tüm dünyada giderek yaygınlık kazanmıştır (Babur&Suğur, 2022: 163). Türkiye'de 1990'larda kurulan araştırma merkezleri arasında Liberal Düşünce Derneği, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı (KÖKSAV), Arı Hareketi, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV), Ulusal Politika Araştırmaları Vakfı (UPAV), Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) gibi kuruluşlar yer almaktadır.

Batı'daki gelişmeler haricinde Orta Asya'da Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanması, Yugoslavya'nın dağılmasıyla şekillenen Balkanlar ve Orta Doğu'daki Birinci Körfez Savaşı gibi olaylar da Türkiye'de stratejik araştırma merkezlerinin yükselişine ve faaliyet alanlarının genişlemesine etki etmiştir. Bu gelişmelerle birlikte Türk dış politikasının zorlu bir dönem geçirmesi ve ortaya çıkan karmaşıklıklar, resmi kurumları çözüm arayışlarına yönlendirmiştir. Bilgi ve uzman desteğini artırmak maksadıyal çeşitli devlet kurumları ve bakanlıklar düşünce kuruluşlarının kurulmasını teşvik etmiştir. Bu dönemde Dışişleri Bakanlığı'nın Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM), Yükseköğretim Kurulu'nun Stratejik Araştırma ve Etütler Milli Komitesi (SAEMK) gibi kurumlar kurulmaktadır. Aynı zamanda yurtdışındaki bazı araştırma merkezlerinin (örneğin Heinrich Böll ve Friedrich Naumann gibi kuruluşlarının) Türkiye'de ofis açma girişimlerinde artış gözlenmiştir (Aydın, 2006: 87–88).

Küresel, bölgesel ve iç politikaların etkisiyle bir ihtiyaç halini alan stratejik araştırma merkezleri; siyasi, toplumsal, ekonomik vb. süreçlerden etkilenen akademik dünyanın uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları gibi disiplinlerin varlık göstermesi ile kurumsal bir yapıya doğru ilerlemiştir (Kanbolat, 2009). Türkiye'de 2000'li yıllara gelindiğinde ise değişik konularda uzmanlaşmış ve farklı bakış açıları sunan kuruluşlar olarak yaygınlaşan stratejik araştırma merkezleri, niteliksel ve niceliksel olarak ciddi bir yol kat etmiştir (Babur, 2021: 2). Bu dönemden itibaren Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının profesyonelleşmesi ve uluslararası alanda daha fazla tanınma süreci hız kazanmıştır. Türkiye'nin jeopolitik konumu, enerji politikaları, bölgesel güvenlik konuları, stratejik araştırma merkezlerinin temel odak noktaları olmuştur. Bu merkezler, politika yapıcılar için kritik analizler ve öneriler sunmaktadır.

Hukuki değişiklikler ve Dernekler Yasası ile Vakıflar Yasası'nda serbestlik getiren reformlar, araştırma merkezlerinin 2000'li yıllarda arttışında etkili olmuştur. Bu yasal düzenlemeler, araştırma merkezlerinin kurulması ve faaliyet göstermesi için engel teşkil eden koşulları azaltarak daha da etkin olmalarına ön ayak olmuştur. 2001 yılında sivil toplum ve Dernekler Kanunu'nda yapılan değişiklikler araştırma merkezlerinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Bu değişikliklerle sendika, siyasi parti veya ticaret odası gibi yapıların bünyesinde faaliyet yürütme olanakları genişlemiştir. Dernek veya vakıf kurma süreci daha erişilebilir hale gelmiştir. Ayrıca yurtdışında kurulan vakıfların, derneklerin ve araştırma merkezlerinin Türkiye'de ofis açması ve faaliyetlerini yürütmesi için daha elverişli bir ortam oluşmuştur. Bu düzenlemeler, Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının çeşitlenmesini teşvik etmiş ve uluslararası alanda daha etkin bir şekilde faaliyetlerde bulunmasına olanak tanımıştır. Benzer zaman dilimlerinde, AB'nin Türkiye'ye yönelik fonlarında artışın gözlenmesi de stratejik araştırma merkezleri için olumlu bir gelişmedir. Bu vesileyle AB sivil toplum kuruluşlarına doğrudan mali destek sağlamış ve çokuluslu araştırma projelerine, ortak çalışmalara öncülük etmiştir. Bütün bunlar, uluslararası iş birliğini ve entegrasyonu güçlendirerek Türkiye'deki araştırma merkezlerinin uluslararası alandaki etkinliğini artırmıştır. Birçok araştırma merkezi tarafından yürütülen projelerde Avrupa Birliği fonlarından çokça istifade edilmektedir. Özellikle Asya ve Afrika gibi bölgelerde yapılan çalışmaların yanı sıra enerji, güvenlik ve dış politika gibi stratejik konularda faaliyet gösteren Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi ulusal bilim ve teknoloji kurumlarına destek verilmektedir. AB'nin TÜBİTAK'a sağladığı fonlar, araştırma merkezlerinin projelerine mali destek sunmaktadır. AB'nin katkısının açıkça görüldüğü düşünce kuruluşları arasında iş dünyası, üniversiteler ve sivil toplumun farklı kesimlerinden gelen girişimler de bulunmaktadır (Aras, Toktaş, Kurt, 2010). Stratejik araştırma merkezlerinin gereksinim duyduğu finansmanın tedariki çalışmalarına süreklilik ve yaygınlık kazandırmaktadır.

İç ve dış politikalardaki gelişmelerle birlikte bir gereksinim haline gelen ve gittikçe yaygınlaşan stratejik araştırma merkezleri, İstanbul ve Ankara olmak üzere iki büyük metropolde çoğunlukla varlık göstermektedir. İstanbul'daki merkezler, genellikle büyük sermaye gruplarına ve liberal düşünceyakın bir duruş sergilerken Ankara'dakiler daha çok devlet odaklı ve muhafazakâr bir yaklaşımı benimsemektedir. Ankara'daki merkezlerde Avrasyacılık teması da sıkça işlenmektedir (Güvenç, 2006). Burada devlet odaklı araştırma merkezleri arasında TUSAM ve ASAM gibi kuruluşlar öne çıkmaktadır (Kuloğlu, 2009:417). Fakat Ankara merkezli DPE ve TEPAV gibi merkezler, TUSAM ve ASAM gibi kuruluşlar ile aynı çizgide değildir. Bu merkezler, örgütlenme yapılarıyla güvenlik ve dış politika konularında bilgi sağlamaktadır. Öte yandan, TUSAM ve ASAM gibi kuruluşlar gibi kuruluşlar, jeopolitik yaklaşımlar doğrultusunda analiz ve araştırmalar yaparak çoğunlukla Avrasya üzerine yoğunlaşmaktadır (Güvenç, 2006: 173). Bu merkezlerin hepsi de büyük ölçüde siyaset ve ekonomi dünyasının önde gelenleri tarafından kurulmuştur veya onların denetiminde faaliyetlerini yürütmektedir (Bulut&Güngör, 2009: 272). Bünyesinde çoğunlukla akademisyenler veya emekli bürokratlar araştırmacılar; yöneticiler, koordinatörler olarak faaliyetlerini yürütmektedir (Babur, 2019: 236)Bu merkezler, kurumsal yapılanma açısından benzer ilkelere riayet etmekle beraber Türkiye'deki çeşitli kaynaklardan destek gördüğü ve farklı gruplar tarafından kurulduğu görülmektedir. Sermaye grupları, bürokratlar, eski askerler, siyasi partiler tarafından kurulmakta ve yönetilmektedir. Buradaki mali giderler ise çoğunlukla üyelik aidatlarından, yurtiçi veya yurtdışında ortaklarla yürütülen araştırma projelerinden, bağışlardan, hediyelik eşya ve ürün satışlarından (örneğin rapor, dergi, kitap vb.) elde edilmektedir (Aras, Toktaş, Kurt, 2010: 54). Ancak birçok araştırma merkezinin mali yapısı ve finansal kaynakları yeterince şeffaf değildir. Bazı araştırma merkezleri Türkiye'de hükümet veya devlet desteği almaktadır. Ancak hangi merkezlerin bu desteği aldığı ve hangilerinin bağımsız olduğu belirsizdir. Bu nedenle Türkiye'deki araştırma merkezlerini tamamen bağımsız olanlar ile kısmen devlet desteği alanlar arasında kesin bir ayrım yapmak zordur (Aydın, 2006: 115). Türkiye'deki çokça araştırma merkezi, birtakım baskı ya da çıkar grupları tarafından finanse edilmekte ve bu gruplarla ilişkilendirilmektedir. Örneğin, TEPAV, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından tamamen finanse edilirken TUSAM, Türk Metal Sendikası tarafından finanse edilmekte ve sendikanın bünyesinde faaliyet göstermektedir. İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) da iş dünyası tarafından sağlanan destekle çalışmalarını sürdürmektedir. Bu tür finansal bağlantılar, araştırma merkezlerinin politikalarını ve bağımsızlığını etkileme potansiyeline sahiptir (Aras, Toktaş, Kurt, 2010: 55). Türkiye'deki stratejik araştırma merkezlerine yönelik artan olumsuz düşüncelerin temelinde, bu merkezlerin belirli çıkar gruplarının temsilcisi gibi davranmaları, seslerini yükseltmeleri, lobi faaliyetlerinde bulunmaları ve bu grupların çıkarlarını destekleyici bir rol üstlenmeleri yatmaktadır (Babur, 2019: 213). Gelinen noktada Türkiye'deki araştırma merkezleri bağımsız veya yarı bağımsız bir şekilde faaliyet gösterirken hükümet, üniversiteler, siyasi partiler veya yabancı araştırma kuruluşlarıyla ilişkiler kurabilmektedir. Bu durum, merkezlerin tarafsızlık, nesnellik ve objektiflik gibi önemli ölçütlerini olumsuz yönde etkileyerek gölge düşürmektedir.

4. Stratejik Araştırma Merkezlerinin Bilgi Üretim Sürecindeki Rolü

Foucault'ya göre bilgi, belirli söylemsel pratiklerin sistematik bir biçimde inşa ettiği bir yapıdır. Bilimsel disiplinler, bu pratiklerin sonucunda oluşur ve dolayısıyla bilgi, bilimden bağımsız olarak var olabilir. Ancak bir bilginin varlığı, mutlaka bir söylemle bağlantılıdır; yani söylem olmadan bilgi kendiliğinden ortaya çıkamaz. Bilgi, sadece doğru bilgilerin değil yanlış bilgilerin, düşüncelerin, hikâyelerin, kurumsal politikaların ve siyasi kararların da içinde bulunabilir. Genellikle bilgi belirli bir doğru veya yanlış kabul edilme standardına göre değerlendirilir. Bu standartlar genellikle gücü elinde bulunduran yapılar veya statüler tarafından belirlenir. Bu durumu Foucault, "hakikat istenci" kavramı ile açıklamaktadır. Ona göre hakikat istenci, tarihsel ve keyfi bir yapıya sahiptir ve sürekli değişen bir kurumsal ağa dayanır. Bu ağ, bilgi ve gerçeklik anlayışını yeniden şekillendirirken aynı zamanda zorlamalar ve dışlamalar sistemini de oluşturur. Bilgileri doğru ya da yanlış kalıplarına koyan, hakikat istencine göre sürekli değiştiren ağ, yapı ya da statüleri bilgiye hükmeden konumuyla bir iktidar olarak değerlendirdiğimizde bilgi ve iktidar arasında da mevcut ilişkinin varlığına temas etmiş olunur. Bilgi ve iktidar arasında bir ilişkinin varlığından söz edilse de bu ilişkinin tam olarak ne zaman başladığıyla ilgili kesin bir tarih yoktur. Bilgi ve iktidar arasındaki ilişkide uzlaşılan bir tarih olmasa da aralarındaki ilişkinin zaman içinde değişime maruz kaldığı apaçıktır. Bilhassa Aydınlanma ile birlikte bilginin yapısındaki değişim, bilgi ve iktidar arasındaki ilişki dinamiklerine de yansımıştır.

Bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin net bir tarih vurgusu olmazken herhangi bir yönetimin varlığıyla bilginin bir güce dönüştüğü aşikardır. İktidar kendinden olan ya da kendisine bahşedilmiş bilgi ve güçle genel olarak kitleleri ve hegemonik kurduğu unsurları yönetir ya da tahakküm altına alır, itaatini sağlar. Buna vakıf

siyasi bir güç iktidar olduğu gibi iktidar blokları da olabilir (2011: 4-5). İktidarın yönetim erkini destekleyen bilgileri sunan geleneksel ve çağdaş bilgi kaynaklarının en önemlileri üniversiteler ve düşünce kuruluşlarıdır. İktidar, varlığını meşrulaştırmak, sürdürülebilir kılmak adına yönettiği toplumu tanımak ve onların isteklerini, taleplerini anlamak ister. Ayrıca itaat ve destek istediği kitlelerin tepkilerini öngörmek de son derece önemlidir. Sosyal bilimlerin çeşitli disiplinleri bu bilgileri inceleyip keşfetmektedir ancak bu çabalar genellikle belirli bir hedefe yönelik değildir. İktidar ve blokların ihtiyaç duyduğu bilgileri toplamak ve derlemek zorlu bir süreçtir ve çoğu zaman hızla gerçekleşmez. Stratejik araştırma merkezleri, bu bilgileri toplama, raporlama ve önerilere dönüştürme konusunda üniversitelere göre daha avantajlıdır. Üstelik, üniversitelerin uymak zorunda oldukları bilimsel etik kurallarına bağlı hareket etme zorunluluğu ve denetleyici bir mekanizmaları yoktur. Stratejik araştırma merkezleri, bilgiyi daha araçsal bir biçimde kullanabilme yeteneğine sahiptir. Medya ve medyatik kültürü kullanarak düşünce ve önerilerini kitlelere propaganda amacıyla aktarabilirler (Babur, 2019: 207). Bu nitelikleriyle stratejik araştırma merkezleri; bilgiyi üreten, pazarlayan ve propaganda aracı olarak kullanan aktörlerdir. Sahip oldukları kaynaklar sayesinde çoğunlukla seçkin bir konumda bulunurlar ve iktidar ya da iktidar bloklarıyla işbirliği içinde çalışırlar. Stratejik araştırma merkezlerinin bu iş birliği, iktidar ve bloklarının yaptıkları çalışmalardan istifade etme talebini de ortaya koymaktadır. Bu talepler genellikle yapılan birtakım sözleşmeler veya bağışlar yoluyla gerçekleştirilir.

Stratejik araştırma merkezlerinin çalışmalarından faydalananlar arasında iktidar yapılarını temsil eden siyasi gruplar da vardır. Bu siyasi gruplar, güç ve etki potansiyelini ellerinde tutmak için farklı bilgilere ihtiyaç duyarlar. Politika yapıcıların toplumu yönetirken bazı temel bilgilere sahip olmaları önemlidir. Bu, mevcut politikaların işleyişini anlamaya, muhtemel iyi alternatifleri değerlendirmeye ve bu alternatiflerin olası maliyetlerini ve sonuçlarını kavramaya yardımcı olur (Weaver ve McGann, 2000: 1). Stratejik araştırma merkezleri ve iktidar saikleri olan siyasi yapılarla kurulan ilişkide ve bunun neticesinde ulaşılmak istenen bilginin niteliğinde iktidarın benimsediği rejim oldukça belirleyicidir. İktidar rejiminin demokratik ve çoğulcu ya da totaliter yapıda olmasına göre ilişkiler ve bilgi beklentileri, yoğunlukları, içerikleri farklılık arz eder. Çok genel bir çerçeve ile belirtmek gerekirse demokrasiler, taleplerin serbestçe rekabet etmesine olanak sunduğundan düşünce kuruluşları için uygun bir ortam ve çeşitlilik sağlar. Buna mukayesen totaliter yapılar, sınırlayıcı olup çoğunlukla tek tipleşmiş araştırma merkezlerini öngörür (Babur, 2019: 207).

Stratejik araştırma merkezlerinin iktidar ve otorite alanlarıyla olan bağları sadece ideolojik eğilimlerden veya misyonlardan etkilenmez politik atmosferin yasal ve ekonomik kısıtlamaları gibi faktörlerden de etkilenmektedir (Stone, 2000: 155-156). Bu, stratejik araştırma merkezlerinin bilgi üretimini ve süreçlerini de etkilemektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak bilgiye dayalı politikalar geliştirme yetenekleri ve süreç farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, bilgiye dayalı politikalar için gerekli temel veriler eksik kalabilmektedir. Bu verilerin toplanması, analiz edilmesi politika yapıcılar ile bürokratlar tarafından kullanılabilir hale getirilmesi gerekmektedir. Buna karşın çoğu gelişmiş ülkede, politika yapıcılar ve bürokratlar sıklıkla kullanabileceklerinden fazla bilgiyle karşılaşmaktadır. Bu bilgi; bürokratların önerileri, uluslararası kuruluşların veya sivil toplum örgütlerinin raporları, seçmenlerin şikayetleri, ilgili grupların lobi faaliyetleri, mevcut hükümet politikalarının medya gibi çeşitli platformlarda tartışılması gibi birçok kaynaklardan gelmektedir.

Farklı toplumsal iktidar gruplarını temsil eden stratejik araştırma merkezleri aracılığıyla bilgi-iktidar ilişkisi, belirginleşir. Bu merkezler, bilgiyi önce üretir ve sonra araçsallaştırarak etkileşimde olduğu iktidarın/iktidarların birtakım amaçların için etkin bir şekilde kullanır. Devlet odaklı olanlar, bu ilişkiyi daha açık bir biçimde kurarak durumu anlaşılır kılar. Alternatif ve hatta çatışan doktrinleri geliştirerek devlet politikalarına katkı bulunabilirler (Nurhan, 2009: 443-444). Bugün stratejik araştırma merkezlerinin demokratik muhatabı kamuoyu olsa da asıl hedefİ devlettir. Bu merkezlerin ürettiği işlenmiş bilgi, İçişleri, Genelkurmay, Dışişleri gibi kurumlar aracılığıyla siyasette ve bürokraside uygulamaya konulmaktadır. Bu resmî kurumlar, sivil kuruluşları manevi ve maddi olarak teşvik eder ve destek olur. Bu yolla stratejik araştırma merkezlerinin devletin ve iktidarda olanların gereksinim duyduğu alanlarda ve konularda bilgi üretmeleri sağlanır.

Stratejik araştırma merkezleri, iç dinamikleri gözönünde bulundurarak daha çok yerele hitaben faaliyetlerde bulunduğu gibi küreselleşme ve uluslararası entegrasyon etkisiyle çok uluslu kurumsal yapılar halini de alabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde yaygınlaşan bu model, uluslararası alanda tanınmış uzmanlar ve liderler; danışma, yönetim, bilim ve yayın kurullarında yer almaktadır. Bu kişiler, dünyanın çeşitli yerlerinde düzenlenen toplantılara davet edilen ve belirli küresel gündemleri takip eden uluslararası uzman gruplarından oluşur. (Nurhan: 2009 441-446). Türkiye'deki merkezler bu konuda halen işin çok başında görünmektedir. Ülkededeki kültürel ve politik kamplaşma, ileriye dönük sağlıklı ve verimli stratejik

araştırmaların yapılmasını engellemektedir (Ergun, 2009:220-223). Uluslararası stratejik araştırma merkezleri arasında iş birliği ve rekabetten söz edilebilinirken Türkiye'de stratejik araştırma merkezleri arasında iş birliği oldukça sınırlı oluşu gibi etmenler gelişmiş ülke modelindeki stratejik araştırma merkezlerinin Türkiye'deki yakın bir geleceğine işaret etmek mümkün görülmemektedir.

Türkiye'de ortaklaşa yapılan, aynı noktala buluşulan ve hemfikir olunan çalışmalar güdük kalmaktadır. Çalışmaları öne çıkan, verileri önemsenen, bilginin doğru kabul edildiği stratejik araştırma merkezleri genellikle finansal sıkıntılar yaşamayan merkezlerdir. Gerekli finansal kaynaklara ulaşan stratejik araştırma merkezleri genellikle ön plana çıkmakta ve bu durum onları finanse eden kuruma bağımlı hale getirmektedir. Eğer bu merkezlerin finansörleri devlet ve kurumlarıysa ürettikleri bilgiler de bu yapıların beklentileri ve çıkarları doğrultusunda işlenmektedir (Efegil, 2009: 209-213). Stratejik araştırma merkezleri, hükümet ve devlet kurumlarının politikalarının etkinliğini analiz etmekte, politika odaklı araştırmalar yapmakta ve yeni fikirler geliştirmektedir. Bu stratejik araştırma merkezleri, devletin toplum mühendisliği girişimlerinin bir parçası olarak algılanmaktadır. Bu merkezlerin kurduğu ilişkiler kimi zaman bireysel düzeyde ve geçici; kimi zaman da kamu kurumlarıyla birlikte proje yürüten ve iktidardaki siyasi parti ile işbirliği içinde olan bir düzey ile nispeten daha kalıcı olabilmektedir. Devlet ve kurumlarıyla organik bir bağ içinde hareket ederek geçici ya da daha uzun zamana yayılan ilişkiler içinde olan stratejik araştırma merkezleri güvenilir statüde kabul edilir. Ancak bunların dışında kalanlar ulusal güvenliğe yönelik tehdit olarak görülmekle beraber sundukları veriler de bilgi kirliliği olarak değerlendirilmektedir (Babur, 2019: 216).

Stratejik araştırma merkezleri, bilgiyi üretebildiği gibi bilgiyi talep eden iktidar ve bloklarının beklenitlerine uygun kullanma yeteneğine de sahiptir. Hedef kitleleri bilginin etkisiyle manipüle edip yönlendirebilmektedir (Külebi, 2009: 420). Siyasal alanda olduğu gibi ekonomi, sivil toplum ve medya alanlarında da etkinliklerini sürdürmek isterler. Kamuoyu oluşturma güdüsüyle çeşitli medya araçları etkili bir şekilde kullanılır.Yapılan yayınlarla kamuoyu ve kamu kurumları bilgilendirilmekte ve gerekli görüldüğü takdirde yönlendirme misyonu da üstlenilmektedir. Stratejik araştırma merkezleri, medya aracını kullanırken akademik olarak güven tescil eden dökümanlardan da faydalanmayı önemsemektedir. Böylelikle akademiyle gazetecilik arasında bir denge kurarak akademik derinlikle medya hızını birleştirme isteğindedir. Medya hızlı bir şekilde bilgi üretir ancak bu hız doğruluk ve derinlik açısından bazı zorluklar yaratabilir. Öte yandan akademi daha derinlikli ve doğru bilgi temin etse de ancak bu süreç daha yavaş ve zaman alıcıdır. Bu nedenle stratejik araştırma merkezleri, hem hızlı hem de derinlikli analizler öne süren bilgiyi üretebilmek için bu iki alanı birleştirme yoluna gider. Ancak kamuoyunu etkileme misyonuyla hareket eden bu merkezlerdeki uzmanlar, medyanın diline uygun bir iletişim tarzı benimseyerek spekülatif tartışmalara yönelme eğiliminde olabilmektedir. Bu da stratejik araştırma merkezlerinin genellikle hızlı ancak akademik derinlikten yoksun bilgiler üretme olasığını arttırmaktadır (Babur, 2019:217- 220).

İktidar bloklarının taleplerine uygun nitelikte, yoğunlukta ve hızda bilgi sunma kapasitesine sahip stratejik araştırma merkezleri, hem örgütlenme hem de bilgi üretim ve dağıtım yöntemleri bakımından zaten bu türden beklentileri karşılamak için ideal bir yapı içindedir. Stratejik araştırma merkezleri; siyaset, akademi, medya ve ekonominin kesişim noktalarında yer aldığı için kurulan etkileşim ve ilişki olabildiğince çok katmanlıdır. Küreselleşme ve değişen bilgi üretim biçimleri de iktidar bloklarının bilgi üreten aktörlerle ilişkilerini daha da çok sıkılaştırmıştır (Bedir, 2017: 45).

Stratejik araştırma merkezleri ve iktidar arasındaki ilişki küreselleşmenin de etkisiyle gün geçtikçe sıkılaşması bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar; bu merkezlerin sunduğu bilgilerin teknik olmalarının anlaşılmasını zorlaştırması, zaman zaman belirli kişi ve grupların çıkarlarına hizmet etmesi nedeniyle güvenilirliğinin sorgulanması, bazı bilgilerin ise mali, politik veya idari açılardan uygulanabilir olmaması gibi sıralanmaktadır. Yer yer bilgiler, karar alıcıların dünya görüşleri ve ideolojileri ile örtüşmemesinden kaynaklı değersiz olarak kategorize edilme..(Weaver ve McGann, 2000: 1) gibi problemlerle de karşılaşmaktadır. Foucault'nun da üzerinde durduğu üzere iktidar ve bloklarının hakikat istenci, bilginin anlamlı ya da anlamsız, değerli ya da değersiz kılma yetisine sahiptir. Bilginin varlığına dair tüm standartlaşmalar tamamiyle iktidar ile kurulan ilişkinin doğasıyla ilgilidir. Bu açıdan stratejik araştırma merkezlerinin bilgi üretimi; iktidarın çıkarlarını gözeten, sorun alanlarına çözüm getiren ve varlığını pekiştiren bir yerden ise görünür, bilinir ve onaylanır. Aksi durumda bilgi gizlenen, bilinmeyen, anlaşılmayandır.

Türkiye'deki stratejik araştırma merkezlerinin ürettiği bilgiye atfedilen anlam bu merkezlerin ideolojik, siyasal olarak farklı konumlanışlarından ileri gelmektedir. Nitekim bu durum stratejik araştırma merkezlerinin birlikte çalışma dinamiklerini de olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple benzer siyasi eğilimlere sahip olan merkezler sıkça bir araya gelir ve ortak projeler yürütür. Aynı değerleri sahiplenen sivil toplum kuruluşlarıyla da geçici ağlar oluşturulmaktadır. Bu merkezlerin, ekonomi kuruluşlarıyla olan ilişkilerinde

de siyasi eğilimler belirleyicidir. Bu da ilişkilerin kurumsal olmayan daha çok yerel düzeyde kalmasına neden olmaktadır (Babur, 2019:221). Bu açıdan ideolojik ve siyasal yakınlık içinde olan stratejik araştırma merkezleri ortak çalışmalar ve faaliyetler içinde bulunmasına karşın ideolojik ve siyasal ayrışımda olanlar faaliyet, çalışma, bilginin üretimi, kullanımı, dağıtımı gibi pek çok alanda farklılıklar yaşamaktadır. Bu da Türkiye'deki stratejik araştırma merkezleri arasında derin bir ayrışmaya yol açmaktadır.

5. Stratejik Araştırma Merkezlerinin Bilgi Üretiminin Siyasi ve İdeolojik Temelleri

Genellikle egemen sınıfın ideolojisi, iktidarın temelini oluşturan ve inşa eden ideolojidir (Bauman, 2012). İdeolojiler, dünya görüşlerini ve bakış açılarını karşılayan düşünceler ve iktidarın ana unsurlarındandır. İktidarın meşruiyetini belirleyen önemli bir etmendir. İktidar, ideolojileri kendisini haklı çıkarma aracı ve bir yol haritası olarak kullanır. Eagleton göre "İdeoloji genellikle belirli anlamların, değerlerin ve göstergelerin, bir egemen toplumsal iktidarın yeniden üretilmesine katkı sağlama şeklini ifade eder" (1996:304). Bu ise ideolojiye uygun üretilen bilgi ile sağlanmaktadır. Bu açıdan ideolojiler, bilgi-iktidar ilişkisinin önemli belirleyicilerindendir.

İdeoloji, iktidar ve bilgi ilişki sarmalının ortasında yer alan stratejik araştırma merkezleri, yakınlık kurdukları ideoloji ve bu ideolojinin destekçisi iktidarın veya iktidarların beklenti ve çıkarlarını gözeterek araştırmalar, analizler yapmakta, veriler toplamakta, raporlar hazırlamakta, makale, dergi ve kitap çalışmaları gerçekleştirmektedir (Şehitoğlu, 2021). Bu süreçlerin ürünü bilgiler, yazılı basın ve medya aracılığıyla söylem haline getirilerek topluma aktarılmaktadır. Bu söylemlerin yaygınlaştırılması ve hedef kitleye ulaştırılmasıyla savunulan ideoloji ve bu ideolojiyi benimseyenlerin iktidarları pekiştirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında stratejik araştırma merkezleri belli bir ideolojiye ve dolayısıyla iktidar ağlarının varlığına hizmet etmektedir (Eagleton, 1996:304).bakımdan belirli bir ideolojiye yakın siyasi iktidar ve yapılarla ilişkiler kurarak uzman önerileri sunma ve ihtiyaç duyulan analizleri sağlama işlevini yerine getirebilirler. Bu merkezler, işlevleri açısından zaman zaman doğrudan siyasi yapıların içinde aktif rol alabilmektedir. Ayrıca, özel hükümet birimleri veya bakanlıklarla doğrudan etkileşimde bulunabilir veya belirli sorunlara yönelik danışmanlık sağlamak amacıyla hükümet tarafından geçici olarak oluşturulabilirler.

Stratejik araştırma merkezlerinin hangi politik ve ideolojik sahaya hizmet edeceğini belirleyen temel etmenlerden biri de sahip oldukşları finans kaynaklarıdır. Bu merkezler, bilimsel araştırmalar yürütmekten ziyade finansmanın taleplerini karşılayan politik makaleler kaleme almakta, medya aracılığıyla politik süreçlere ve yürütülen politikalara müdahil olmaktadır (Şehitoğlu, 2021). Böylece kamuoyu gündemini yönlendirerek finansman olan iktidar ve bloklarını memnun eden bir etki yaratmış olmaktadır.

Foucault'nun iktidar kavramını göz önünde bulundurarak bu merkezlerin toplum üzerindeki yönlendirici etkilerini daha geniş bir perspektiften değerlendirmek, onların rolünü ve önemini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Ona göre iktidar yalnızca bir grubun veya bireyin diğerlerine hükmetmesi anlamına gelmez; iktidar, toplumun her düzeyinde, mikro ilişkilerde bile var olan ve bireylerin düşünce ve davranışlarını şekillendiren bir ağdır (Foucault 2010:72). Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde stratejik araştırma merkezlerinin tutundukları ideolojiler ve bunun savuncusu iktidarlarla birlikte hareket etmeleri, bu merkezleri toplumsal söylemlerin ve normların üretiminde etkin bir konuma taşımaktadır.. Bu merkezler; ürettikleri bilgiler, analizlerle kamusal alanda çeşitli görüşlerin ve yaklaşımların ortaya çıkmasına, baskın olmasına olanak tanımakta ve fikirlerin rekabetine zemin hazırlamaktadır. Gelinen aşamada Foucault'nun da iktidar tanımından altını çizdiği üzere iktidarın kontrolunde stratejik araştırma merkezlerinde üretilen bilgi yine bu merkezlerin aracılığla hedef kitleye ulaştırılması iktidarı her yerde olmaya müktedir kılmaktadır.

Tüm bu anlatımların işaret ettiği üzere iktidar ve bloklarıyla organik bir bağ içinde olan stratejik araştırma merkezleri, hükümet, medya ve çeşitli çıkar grupları için ciddi bir bilgi kaynağıdır. Bu merkezler, sahip oldukları bilgi kaynaklarıyla politika üretim sürecine katkıda bulunur. Bu faaliyetlerini genel itibariyle belli bir ideolojik eğilim çerçevesinde yürüttüğü yadsınamaz bir gerçektir (Stone, 2000:156). Faaliyet çizelgesinde yer alan çalışmalarda bu ideolojik eğilimlere sadakatle bağlı olan iktidarın/iktidarların varlığı da dikkate alınmaktadır. Nitekim stratejik araştırma merkezleri yakınlık kurdukları ideolojiden ve bunu kendisine rehber seçen iktidarlardan bağımsız hareket etmediği açıktır. Dolayısıyla stratejik araştırma merkezlerin, ideolojilerin ve iktidarların etkileşimi karşılıklı olarak birbirilerini beslemelerine, güçlenip varlık göstermelerine etki etmektedir.

6. Stratejik Araştırma Merkezlerinin Bilgi Üretiminde Nesnellik Sorunu

Küreselleşme ve bilgi toplumuyla birlikte teknoloji ve medyanın etkisiyle strateji araştırma merkezleri ve siyaset arasındaki ilişki değişime uğramıştır. Hızlı iletişim ve bilgi akışı, halkın ve politika yapıcıların

güncel sorunları anlamasını zorlaştırmıştır. Bu bakımdan stratejik araştırma merkezleri politikaya uygun bilgi sağlamakta, akademik çalışmaların sonuçlarını politik beklentilere yanıt olacak biçimde düzenlemekte, etkili araç ve mesajlarla bilgiyi iletmekte önemli bir role sahiptir (McGann, 2007: 1). İçinde bulunulan sürecin hızlı ve değişken yapısının yarattığı karmaşa, zorluklar iktidar ve bloklarını stratejik araştırma merkezlerine daha çok bağımlı hale getirmektedir.

Türkiye'de iktidarlar ve siyasi partiler ile stratejik araştırma merkezleri arasında günümüze kadar süregelen güçlü ilişkiler ve yoğun temaslar vardır. Ancak bu ilişkiler; genellikle resmi olmayan danışmanlıklar, ortak kurucular veya üyeler, benzer siyasi eğilimler temelinde kurulmuştur. Bu nedenle bu ilişkiler, kurumsal ve sürekli bir niteliğe bürünememiştir. 1990'lı yıllardan sonra Türkiye'de iktidarın ve siyasi partilerin stratejik araştırma merkezleri ile ilişkilerinin en iyi örnekleri; SHP ile TÜSES, ANAP ile Türk Demokrasi Vakfı, DYP ile SİSAV arasındadır. 2000'li yıllardan sonra, AKP ile SETA arasında benzer bir ilişki söz konusudur. Bu ikili arasındaki yakın bir iş birliği saha çalışmalarıyla doğrulanmıştır (Babur&Suğur, 2022: 188). AKP; dış politikada yeni yaklaşımlar geliştirmek, dinamik ve etkili politikalar üretmek ve ideolojik kısıtlamalardan kaçınmak amacıyla stratejik araştırma merkezlerinin önemini kavramıştır. SETA, AKP'nin fikirsel alanda destek alabileceği ve politikalarını şekillendirebileceği bir platform sunmaktadır (Fındıklı, 2015: 43). Nitekim SETA'nın kuruluş amacında da siyasi karar alıcılara sivil toplum perspektifinden katkıda bulunmak ve kamuoyu farkındalığı oluşturmak vardır. Bu yaklaşımla SETA, çeşitli araştırmalar, raporlar ve analizlerle AKP hükümetinin politika yapım sürecine önemli katkılarda bulunmaktadır. SETA'nın çalışmaları, AKP'nin dış politika hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmakla birlikte daha geniş anlamda Türkiye'nin ulusal ve uluslararası politikalarını desteklemektedir.

SETA'nın faaliyetleri, salt siyasi karar alıcılara yönelik değildir. Akademik dünyaya, medyaya ve genel kamuoyuna da hitap etmektedir. Bu çok yönlü yaklaşım, SETA'nın hem bilgi üretiminde hem de bu bilgiyi yaymada önemli bir rol oynamasını sağlamaktadır. Ayrıca SETA'nın çalışmaları, kamuoyunun bilgilendirmesine ve politik süreçlere daha aktif katılım sağlamasına yardımcı olmaktadır (Günel, 2021: 159). Bu bağlamda SETA'nın AKP'nin dış politika stratejilerine ve genel politik vizyonuna sağladığı katkı, iktidarın dinamik ve etkili politika üretme kapasitesini olumlu yönde etkilemektedir. SETA, araştırma ve analizleriyle ülke iktidarının iç ve dış politika hedeflerine ulaşmasına yardımcı olan bir stratejik araştırma merkezi olarak öne çıkmaktadır (Demir, 2019: 53). Stratejik araştırma merkezlerinin bilgi üretiminin yakınlık gösterdikleri iktidarlara, siyasete ve ideolojiye bağlı olması, bu öznelerin zamanla öne çıkan talep ve isteklere göre değişkenlik gösterebilir.

SETA'nın, AKP ile olan organik bağı saklanan bir şey değildir. İktidarın politikalarını meşrulaştırma çabası olan SETA'nın bünyesinde faaliyet yürütenlerin süreç içinde iktidar içinde de aktif yer aldığına tanık olunmaktadır. Bunlardan öne çıkan iki isim İbrahim Kalın ve Fahrettin Altun'dur. İbrahim Kalın Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü, Cumhurbaşkanı Özel Danışmanı ve son olarak Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı oldu. Benzer şekilde Fahrettin Altun da Cumhurbaşkanlığı İletişim Direktörü göreviyle iktidarda içindeki yerini almaktadır. Kalın ve Altun örneklerinde olduğu gibi pek çok SETA üyesi iktidarın farklı kademelerinde görev almaktadır (Günel, 2021: 160). Stratejik araştırma merkezinin bir anlamda iktidarın entelektüel deposu olma işlevi karşılıklı bağlılığı da getirmektedir. Bundan ötürü iktidarın politikaları ve söylemleri stratejik araştırma merkezinin önemsediği değerlerle örtüşür durumdadır. Stratejik araştırma merkezinin verileri, analizleri, raporları ve çıktısı olan bilgiler iktidar ideolojisi ile paralel olacaktır.

Türkiye'de farklı tarihlerde stratejik araştırma merkezlerinin siyasi ve iktidar erkleri ile kurmuş oldukları ilişki itibariyle özgün, tarafsız ve bağımsız hareket etmelerini sınırlar niteliktedir. Stratejik araştırma merkezlerinin iktidar ve ağları arasındaki organik bağlar, finansman boyutunu da içine almaktadır. Araştırmaların yürütülmesinde ve devamlılığının sağlanmasında finansman olan kişi, kurum, yapı ve kuruşların oluşturduğu iktidar ya da iktidar yapılarının elde edilen verilere ve bu verilerin kullanım tasarufuna etkisi su götürmez bir gerçektir. Salas-Polas ve Murray stratejik araştırma merkezlerine dair açıklamasında da benzer bir öngürüyü paylaşmaktadır. Bu, merkezlerin politik düşünce dünyasına iktidarın bakış açısıyla yaklaşıyor olduğu anlamına gelmektedir.

Finansman kaynakları, ideolojik yakınlıklar, medya ve kamuoyu üzerindeki etkileri ve hükümetle kurulan yakın ilişkiler, araştırma merkezlerinin tarafsızlıklarını sınırlayan temel faktörlerdir. Bu durum araştırma merkezlerinin ürettikleri bilgi ve analizlerin belli ideolojilerin veya politika yapıcıların beklentilerine uygun olarak şekillenmesine yol açmaktadır. Bu perpektiften görünen o ki stratejik araştırma merkezleri; nesnel olamaz, çıkar gruplarından, iktidar ve iktidar güçlerinden ayrı hareket edemez (Stone, 2000:156). Dolayısıyla bu merkezler; siyasi, ideolojik ve finansman anlamında iktidar veyahut ağlarının güç ve etki alanından sıyrılmadıkça objektif bilgiler üretmeleri ve söylemler yaymaları mümkün değildir. Stratejik araştırma merkezleri, iktidar ve siyasi yapılarla arasına belli bir mesafe koyamadığı takdirde yaklaşımları partizanca olmakta ve oluşturdukları algı ise bu yapıların arka bahçesi konumunu teşkil edecektir. Tüm bu

vehçeleriyle bakıldığında özellikle ülkemizde stratejik araştırma merkezlerinin geleceği, siyasal ve toplumsal alanın içinde bulunduğu atmosferle doğrudan ilişkilidir. Demokrasi ve özgürlüklerin olduğu siyasi ve toplumsal iklimde stratejik araştırma merkezlerinin değeri, işlevi değişecek ve katkıları artacaktır. Bu koşullarda dahi iktidar ile arasında güçlü bağlar olan ve tarafsızlığını ilan edemeyen stratejik araştırma merkezleri varlığını korusa da rekabet ve muhalefet konumuyla etkin olanların da nispeten yaygın olması beklenir. Böylelikle iktidar dışında ekonomi, siyaset, iç politika gibi pek çok başlıkta kamuoyu yararını gözeten araştırmalar, raporlar ve analizler de kendine yer bulacaktır.

7. Stratejik Araştırma Merkezlerinin Fonksiyonları ve Etkileri

Foucault'nun bilgi-iktidar teorisi çerçesinden bakıldığında, stratejik araştırma merkezleri bilgi ve iktidar arasındaki ilişkilerin şekillendiği yapıların bir parçasıdır. Bu merkezler, bilginin üretimi ve yayılımı üzerinden iktidar mekanizmalarını güçlendirir ve sürdürür. Yayınladıkları içeriklerin, çalışanlarının medyada daha geniş bir şekilde yer bulması kamuoyundaki etkilerini artırmaktadır. Ürettikleri fikirler ve öneriler, farklı alanlarda toplumsal karar alıcıların politikalarını değişen oranlarda etkilemektedir. Ayrıca ülkelerin iç politikalarında karşılaştıkları toplumsal sorunları doğru veya kimi zaman iktidar lehine olacak şekilde ele alıp çözümler üretebilmektedirler (Aydın, 2013: 51).

Stratejik araştırma merkezleri, iktidar yapılarına çözüm önerilerinde bulunma sorumluluğu taşımakla beraber fikir alış verişinde bulunulmasına imkan tanıma, mevcut politik söylemlerle çelişen durumları belirleme, kamu politikalarındaki aksaklıklara işaret etme, politika üretiminde birçok seçenek sunma, siyasi görüş arenasını genişletme gibi sorumluluk alanlarına da sahiptir. Sorumluluk ve etki alanı geniş bir yelpazeye sahip olduğundan hemen çözüm gerektiren politik meseleler, iktidar ve bloklarının başını ağrıtan konularla ilgili kaygıları giderecek fikirler sunabilme mahareti gösterebilmektedirler. Masaya yatırılan konulara ilişkin kısa sürede çok yönlü bakış açıları sunabilmekte ve çözümler üretilmektedirler. Değerlendirmeye alınan ve takip edilen süreçler, yasa yapıcıların lehine olacak şekilde meyda araçlarının da kullanımıyla hedef kitleler etki altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşım zaman zaman muhalif konumundaki yapıların, kesimlerin en azından bir süreliğine de olsa iktidarla iş birliği yapmasına ve bazı kritik süreçlerin iktidar lehine yürütülmesine etki etmektedir (Eyigün, 2017: 53). Bunun dışında iktidar yapısının ya da yapılarının yürüttükleri politikaları değerlendiren çalışmalar da gündemlerinde yer almaktadır. Güncel bir konu olması itibariyle 2028'de yapılacak Cumhurbaşkanı seçimlerinin olası bir erken seçim tarihinin belirlenmesi, politik, ekonomik etkileri ve sonuçları gibi hususların stratejik araştırma merkezlerince araştırılması ve elde edilen verilerle hazırlanan raporların ilgili iktidar yapılarıyla paylaşımı bu duruma örnek teşkil etmektedir. Stratejik araştırma merkezleri; siyaset, toplum, kültür, ekonomi ve düşünce gibi çeşitli alanlarda yaptıkları araştırmaların sonuçlarını paylaşarak kamuoyunun kendi fikirleri doğrultusunda şekillenmesini veya en azından kamuoyunun nasıl oluşacağını tahmin etmeye çalışmaktadır (Babur, 2019:30).

Stratejik araştırma merkezleri, iktidar ve bloklarına güncel, toplumsal, siyasi konu ve sorunlarla ilgili bir yol haritası sunduğu gibi bu kesimlerin ihtiyaç duyduğu entelektüellerin yetiştirilmesi işlevini de yerine getirmektedir. Bu merkezler, bünyesinde yetiştirdiği uzmanların iktidarın ihtiyaç duyduğu birimlerde istihdam ederek doğrudan hizmet etmelerine olanak tanır (Babur, 2019: 77-78). Böylece iktidara bağlı kurum ve kuruluşlara etki etmekle birlikte bu yetişmiş uzmanların sabit bir kadroya sahip olmalarıyla öneri ve düşüncelerini direk sahada uygulamalarına imkan vermektedir. Bu durum aynı zamanda iktidar erkine sunulan bilgilerin doğru yorumlanması, analiz edilmesi, uygulanması, hatanın en aza indirgenmesi anlamına gelmektedir. Olası yanlışlıklara müdahalenin ve çözüm üretiminin de kısa sürede gerçekleşmesi olarak yorumlanabilir (Köktaş, 2015: 76).

Gelecek siyasi aktörlerin piştikleri yerler ve iktidarların entellektüel deposu olma özelliği gösteren bu merkezler, bazen de siyaset dışı kalmış aktörlerin zaman geçirecekleri veya yeniden siyaset sahasına etkili bir dönüşe imkan tanıyan alanlardır. Burada yeni aktörlerin yetişmesinde ve eski aktörlerin dönüşünde seminer, kongre, panel vb. faaliyetlerle bireylerin bir araya getirilmesinin de etkisi olmaktadır (Köktaş, 2015: 72).

Stratejik araştırma merkezlerinin etkileri gün geçtikçe daha çok önemsenmektedir. Bu merkezlerin yazılı basın ve medyada uzmanlarının daha da çok yer almaya başlaması görünürlüklerini artırdığı gibi etki alanını da genişletmektedir. Sunulan veriler ve raporlarla öne sürülen fikirler ve tavsiye niteliğindeki görüşler, toplumun siyasi, ekonomik vb. birçok alanına dair kararların alınmasında etkileyici bir potansiyele sahiptir. Stratejik araştırma merkezleri, bulundukları konum itibariyle politika ve akademi arasında güçlü bir ilişkinin kurulmasına da olanak vermektedir. Bu yönüyle iktidar ya da iktidar ilişkileri bünyesindeki karar alıcılara olumlu dönüşlerin olmasını sağlayan verileri baz almakta, toplumun tüm kesimlerinin güncel konulardan haberdar olmasına ve meselelerin çözümüne gayret etmektedirler (McGann, 2017: 2-5).

Strateji araştırma merkezlerinin etki alanları ve işlevleri gözönüne alındığında iktidarlar için bir nevi danışmanlık görevi üstlendiği söylenebilir. Çünkü ekonomik, toplumsal ve siyasi konu ve gelişmelerde nasıl yol alınması gerektiği noktasında önerileri, bazen de bu önerileri direk uygulayıcısı konumunda, yer yer propaganda üreticisi ve sorumluluğu içinde olmaktadır. Bu haliyle iktidarın üzerine eğildiği konu ve meselelerde iç ve dış kamuoyunda iktidar lehine bir algı oluşturarak yani rızanın imalatı (Herman ve Chomsky, 2012) sağlanmasında rol almaktadır. Bu araştırma merkezlerini, Foucault'un bilgi-iktidar anlayışı çerçevesinde değerlendirdiğimizde bilgi çıktılarının oluşturduğu hakikat ve söylemler finansmanı olan iktidarı destekler niteliktedir. İktidarın hakikat söyleminin yaygınlaşarak bir norm halini almasında ve toplumun geneline sirayet etmesinde etkilidir. Özet ifade ile bilgi üretimi iktidarın yeniden üretimini sağlamaktadır. Strateji araştırma merkezleri için bu sürecin hızla ve yaygın bir etki alanı yakalamasında medya önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Medyanın kullanımıyla gündemde olan süreçlerle ilgili yorumlar, değerlendirmeler, öneriler ve fikirler ivedikle halk ve ilgili iktidarlarla buluşmaktadır. Bu vesileyle gündemde olan her ne ise ona dair ihtimal durumların ortaya konulması, çözümlemelerin üretilmesi ve bireylerin, toplumun, hedef kitlenin istenilen davranışa sevk edilmesi, bilginin faydacı bir tavır gözeterek üretilmesi ve söylemsel olarak dolaşıma sokularak etki altına alınmak istenen kesimler için bilgi ve iktidar ilişkisinin yeniden organize edilmesidir. İktidarın arzusu olan kamuoyunu etkileme talebi de stratejik araştırma merkezlerinin eliyle medyanın kullanımıyla gerçekleştirilmiş olunmaktadır. Stratejik araştırma merkezlerinin medya ile kurduğu ilişkiler vesilesiyle gündemin yoğun ve hızlı olduğu zaman dilimlerinde, bilgi üretimi ve sunumu hızla gerçekleşmektedir. Sosyal ve siyasal olayların analizi, geleceğe yönelik tahminlerin oluşturulması ve toplumun görüşlerinin şekillendirilmesi gibi süreçlerde, bilginin yeni biçimlerde üretilip farklı kanallar aracılığıyla dağıtılması bilgi ve iktidar arasındaki ilişki dinamiğini yeniden üreterek şekillendirmektedir. Küresel çağın niteliklerinden biri olarak bilginin hızla üretilmesi kadar hedef kitleye, tüketicilere veya algı oluşturulacak kitleye en hızlı şekilde, en uygun araçlar ve maliyetle ulaştırılması da önemlidir (Babur, 2019:31-42).

Çok farklı alanlarda çalışmalar yürüten, politikanın oyun kurucularını gelişmelerden haberdar eden, araştırma bulgularını kamouyu ile paylaşmayı önemseyen ve ortak amaç etrafında toplanan kişilerden oluşan stratejik araştırma merkezleri (Weaver ve McGann, 2000), araştırma sonuçlarını kamuoyuna arz ederek toplumu etkilemeye çalıştığı gibi eğitim seminerleri, konferans ve çeşitli uygulamalarla da bu sonuçların etki alanlarını genişletmektedir (Babur, 2019: 72). Dergi ve gazetelere raporlar sunma, demeçler verme, web sayfası, kitapçıklar hazırlama gibi faaliyetlerin içinde bulunmak da araştırma verilerinin etki potansiyelini artırmaktadır. Ayrıca yapılan araştırmaların verilerinin uzmanlar eşliğinde değerlendirilmesi, belli konularla ilgili kamuoyunun takip edeceği şekilde güncel veriler ışığında tartışılması stratejik araştırma merkezlerinin elindeki bilgilerin baskın ve yaygın etkisini ortaya koymaktadır. Stratejik araştırma merkezleri, tüm bu faaliyetleriyle iktidarın/iktidarların politikalarını meşrulaştırıcı bir işlevi yerine getirmektedir. Böylece bilgi, iktidar ve kamuoyu arasında önemli bir köprü görevi görmektedirler (Köktaş, 2015: 71). İktidarın etkin olmasında, pekişmesinde ve sürdürülebilir olmasında bu merkezlerin ürettiği bilgiler göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir etki potansiyeline sahiptir.

8. Sonuç

Bu çalışmada, stratejik araştırma merkezlerinin (SAM) bilgi ve iktidar ilişkileri çerçevesinde politika yapım süreçlerine ve iktidarın üretimine olan etkilerini incelemiştir. Stratejik araştırma merkezleri, uzmanlaşmış bilgi sunma yetenekleri sayesinde, kamu politikalarının şekillenmesinde ve iktidarın meşruiyet kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bilgi, sadece bir güç aracı değil aynı zamanda karar alma süreçlerinin temelini oluşturan bir unsurdur. Bu bağlamda, SAM'lar, bilgi üretimi ve analizi aracılığıyla iktidar ve dinamiklerini de yeniden yapılandırmaktadır. Ancak, stratejik araştırma merkezlerinin iktidar ve odaklarıyla olan ilişkileri, ürettikleri bilginin tarafsızlığı konusundaki tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bilginin, iktidarın meşruiyet kazanmasında önemli bir araç olması nedeniyle bu merkezlerin sunduğu analizlerin belirli siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel eğilim ve perspektiflerden etkilenmesi, tarafsızlık kaygılarını doğurabilmektedir. Bu durum, bilginin yalnızca kamuoyunu aydınlatmakla kalmayıp çeşitli iktidar ve güç dinamiklerini de destekleyici bir misyon taşıyabileceğini göstermektedir. Bu açıdan stratejik araştırma merkezleri, Türkiye'de olduğu gibi politika yapım süreçlerinde birer bilgi kaynağı olmakla birlikte iktidarın üretiminde ve yönlendirilmesinde de vazgeçilmez aktörlerdir. Bu anlayışla hareket eden stratejik araştırma merkezleri, akademik bir tartışma alanı yaratmakla kalmayıp pratik politikaların ve toplumsal dönüşümlerin şekillendirilmesinde de kritik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımlarıyla stratejik araştırma merkezlerinin sunduğu raporlar, öneriler ve kamuoyu araştırmaları, siyasi otoritelerin karar alma süreçlerinde yönlendirici işlev görmekte ve iktidarın sürdürülebilirliğine katkıda bulunmaktadır. Ancak tarafsızlık ve nesnellik konusundaki belirsizlikler,

bilgiye dayalı yönetişimin etkinliğini gölgeleyebilmektedir. Bu nedenle bu merkezlerin bağımsız ve nesnel bilgi üretimine yönelmesi, demokratik süreçleri güçlendirilmesi açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır. Bilgi akışının daha şeffaf ve kapsayıcı bir şekilde işlemesi, belli iktidar ve iktidar bloklarından ziyade tüm paydaşlar, toplum için fayda sunacak bir sürece adım atılmış olunacaktır.

Kaynaklar

Aras, B., Toktaş, Ş., & Kurt, Ü. (2010). Araştırma merkezlerinin yükselişi: Türkiye'de dış politika ve ulusal güvenlik kültürü. Ankara: SETA Yayınları.

Aydın, A. (2006). *The Genesis of Think-thank Culture in Turkey: Past, Present And Future?*. Degree of Master. Ankara: Middle East Technical University.

Aydın, E. (2013). *Kentsel Düşünce Merkezinin Kuruluşu Bir Uygulama Örneği Olarak Esenler Belediyesi.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Blimler Enstitüsü.

Babur, M. M. (2019). *Bilgi, İktidar ve Politika Alanının İnşası: Türkiye'de Düşünce Kuruluşları*. Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Babur, M. M. (2021). Bir temsil alanı olarak. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 1-19.

Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. Ayrıntı Yayınları.

Bedir, U. (2017). *Türkiye'de Muhafazakar Düşünce Kuruluşlarının Kamuoyu Oluşturma Faaliyetleri.* Doktora Tezi. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bulut, A. T., & Güngör, F. A. (2009). Think tankler ve dış politika: Türkiye ve ABD örneği. In H. Kanbolat & H. A. Karasar (Eds.), *Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (pp.262-280). Ankara: Nobel Yayınları.

Demir, S. (2019). *The Influence of SETA'S Intellectuel Position in Legitimizing the JDP'S Heritage Restoration Project in the Middle East Throughout the 20210s.* Degree of Master. İstanbul: Marmara University Institute of Social Sciences.

Denham, A., Garnett, M. (1998). British Think-Tanks and the Climate of Opinion. London: UCL Press.

Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. Ayrıntı Yayınları.

Efegil, E. (2009). Türkiye'deki düşünce kuruluşları üzerine düşünceler. In H. Kanbolat & H. A. Karasar (Eds.), *Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: Başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları* (pp. 208-215). Ankara: Nobel Yayınları.

Erdem, G. (2012). Türkiye'de düşünce kuruluşları.
https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-de-dusunce- kuruluslari/ (Erişim: 26.03.2024).

Ergun, A. (2009). Üniversitede alan araştırmaları: Karadeniz ve Orta Asya Ülkeleri Araştırma Merkezi örneği. In H. Kanbolat & H. A. Karasar (Eds.), *Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: Başlangıcından bugüne Türk düşünce kuruluşları* (pp. 215-220). Ankara: Nobel Yayınları.

Eyigün, C. (2017). *Kamu Diplomasisi Aktörü Olarak Düşünce ve Strateji Kuruluşlarının Medya ile İlişkileri: SETA Örneği.* Yüksek Lİsans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fazla, H. (2022). Stratejik araştırma merkezi nedir, neler yapar?
https://strasam.org/strateji/ulusal-guvenlik/stratejik-arastirma-merkezi-nedir-neler-yapar-862 (Erişim: 27.03.2024).

Fındıklı, B. (2015). *The Emergence of Think Thanks and Mediator İntellectuals in Turkey.* The Degree of Master. İstanbul: İstanbul Şehir University.

Foucault, Michel. (2010). Cinselliğin Tarihi. Çev: Hülya Uğur Tanrı Över. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2011). *Bilme İstenci Üzerine Dersler: College de France Dersleri (1970- 1971)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Günel, Ö. (2021). *A Gramscian Perspective On the Role Of Think Thanks in Foreingn Policy Making.* PhD Thesis. Ankara:, Middle East University Institute of Social Sciences.

Güvenç, S. (2006). Türkiye'nin dış politikası ve düşünce kuruluşları. In S. C. Mazlum & E. Doğan (Eds.), *Sivil toplum ve dış politika: Yeni sorunlar ve yeni aktörler* (pp. 159-180). Bağlam Yayınları.

Herman, E. S., & Chomsky, N. (2012). *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politiği*. BGST Yayınları.

Kanbolat, H. (2009). Türkiye'de düşünce merkezi kültürünün oluşum süreci: Türkiye'de dış politika ve güvenlik alanındaki düşünce merkezleri. In H. Kanbolat & H. A. Karasar (Eds.), *Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (pp. 305-319). Ankara: Nobel Yayınları.

Köktaş, Ö. F. (2015). *Kamu Politikası Yapım Sürecinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü ve Etkinliği: SETA VAKFI Örneği.* Yüksel Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuloğlu, A. (2009). Türkiye'de stratejik araştırma merkezlerine olan ihtiyaç. In H. Kanbolat & H. A. Karasar (Eds.), *Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (pp. 413-418). Ankara: Nobel Yayınları.

Külebi, A. (2009). Küreselleşme çağında düşünce kuruluşları. In H. Kanbolat & H. A. Karasar (Eds.), *Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri* (pp. 419-423). Ankara: Nobel Yayınları.

McGann, J. G. (2007). *Think Tanks and Policy Advice in the United States, Academics, Advisors and Advocates*. Routledge.

McGann, J. G. (2017). 2016 The global go to think tanks report. http://repository.upenn.edu/think_tanks/12/ (erişim tarihi: 21.08.2024).

Münip, B. M., & Suğur, N. (2022). Türkiye'de düşünce kuruluşları: Politik bilginin çeşitliliği, imkânı ve sınırlılıkları. *Mülkiye Dergisi*, 163-201.

Nurhan, A. (2009). Gelişmekte olan ülkelerde stratejik araştırma kültürü. H. Kanbolat ve H. A. Karasar (Ed.) (2009). Türkiye'de stratejik düşünce kültürü ve stratejik araştırma merkezleri: başlangıcından bugüneTürk düşünce kuruluşları içinde Ankara: Nobel Yayınları.

Nurhan, A. (2024). Gelişmekte olan ülkelerde stratejik araştırma kültürü. https://aydinnurhan.com/tr_tr/2024/05/28/gelismekte-olan-ulkelerde-stratejik-arastirma-kulturu/ (Erişim: 17.10.2024).

Rich, Andrew (2004). Think Tanks, Public Policy and the Politics of Expertise. Cambridge University Press.

Stone, D. (2000). Think tank transnationalisation and non-profit analysis, advice and advocacy. Global Society. 14(2), 153-172.

Şehitoğlu, R. (2021). Kamu Diplomasisinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü: SETA, GM ve SWP Örnekleri (Doktora Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul)

Weaver, R. K., & McGann, J. G. (2000). Think tanks and civil societies in a time of change. In R. K. Weaver & J. G. McGann (Eds.), *Think tanks and civil societies catalysts for ideas and action* (pp. 1-36). Routledge Taylor & Francis Group.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

✔ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Dede Korkut Anlatılarında Soy Bozulması Motifi: Oğuz Tepegözü Örneği*

The Motif of Lineage Disruption in Dede Korkut Narratives: The Example of Oğuz Tepegözü

Yılmaz KAVAL[1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Tunceli, yilmazkaval@munzur.edu.tr*, orcid.org/ 0000-0002-5598-0670

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 22.10.2024
Kabul/Accepted: 18.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1571984

Anahtar Kelimeler
Dede Korkut Hikayeleri, mit, soy, ceza, Tepegöz.

ÖZ

Doğayı, evreni, Tanrı'yı ve kendini anlama ve anlamlandırma arayışında, insanlara uzun bir süre boyunca rehberlik eden mitik anlatılar, bilinmez bir dünyanın gizemini çözen şifreler niteliğindedir. Mitik anlatıların en çarpıcı içeriklerinden biri de insan ve göğe ait olağanüstü türler arasındaki ilişkilerin getirdiği soy (gen) saflığının bozulması ve bunun sonucunda oluşan varlıklar ile bunun dehşet verici sonuçlarıdır. Uyumlu olmayan genlerin birbirine karışması ile insanın yaşam alanına uygun olmayan tür ve varlıkların ortaya çıkmasına dair anlatılar kutsal kitaplarda ve çeşitli milletlerin mitlerinde yer almaktadır. Dünyanın farklı toplumlarının kültür ve inanç dünyasında dikkat çeken bu anlatının benzeri, Türk kültüründe de yer almaktadır. Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut hikâyeleri bu anlamda bize değerli bir örnek vermektedir. Söz konusu hikâyelerde yer alan "*Basat'ın Depegözi Öldürdüğü Boy*" başlıklı anlatıda, göksel varlıklardan peri kızı ile Oğuzların çobanının ilişkisi sonucunda doğan "Tepegöz" adında bir ara türden bahsedilir. Söz konusu anlatıda, genetik olarak uyumsuz bu iki türe ait genlerin birleşmesi sonucu doğan Tepegöz'ün insanlara çok büyük eziyetler çektirdiği, onların yaşam kaynaklarını tüketip ardından insanlarla beslenen bir yamyama dönüştüğüne dair çarpıcı bilgilere yer verilir.

Keywords
Dede Korkut narratives, myth,lineage, punishment, Tepegöz.

ABSTRACT

Mythic narratives, which have long served as guides in the quest to understand and interpret nature, the universe, the divine, and the self, function as ciphers that unravel the mysteries of an unknown world. One of the most compelling aspects of these narratives is the theme of relationships between human beings and celestial beings, which leads to the disruption of lineage (genetic) purity, resulting in hybrid beings and horrifying consequences. Accounts of incompatible genes merging to create species and beings unsuitable for the human habitat appear not only in sacred texts but also in the myths of various cultures. This motif, which resonates within the cultural and religious realms of societies worldwide, is also found within Turkish culture. The Dede Korkut stories, a cornerstone of literature, provide a valuable example in this context. The story titled *'Basat'ın Depegözi Öldürdüğü Boy*' describes an intermediate species known as 'Tepegöz', born from the union of a fairy and a shepherd of the Oghuz, who are celestial beings. In this narrative, it is explained that Tepegöz, created from the genetic fusion of these two-incompatible species, inflicts tremendous suffering on humans, consuming their resources and ultimately transforming into a cannibalistic creature that preys on humans.

Atıf/Citation: Kaval, Y. (2025). Dede Korkut Anlatılarında Soy Bozulması Motifi: Oğuz Tepegözü Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-11
Sorumlu yazar/ Corresponding author: Yılmaz KAVAL, yilmazkaval@munzur.edu.tr.

* Bu makale 7-8 Ekim 2024 tarihinde düzenlenen 2. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu'nda "Türk Mitik Anlatılarında Soy (Gen) Kirlenmesi Motifi: Oğuz Tepegözü Örneği" başlıklı bildiri olarak sunulup, sonradan genişletilmiştir.

1. Giriş

İnsanlığın sözlü anlatı yaratma meyli, tarihin en eski devirlerinden itibaren tezahür etmiştir. İnsanlığın bu meyli sonucu üretilen anlatıları dinlemek ise bir ihtiyaç olarak kabul edilmiştir. Bu ihtiyaç neticesinde üretilen ve sözel olarak yeni nesillere aktarılan anlatılar, insanoğlunun uygarlık serüvenindeki doğal yoldaşları hüviyetinde olmuştur (Degh, 2003: 91). Bu anlamda insanlığın yaşam serüveninde yüzyıllar boyunca mit, destan, masal, efsane, halk hikâyesi gibi anlatılar önemli roller oynamıştır. Bu anlatılar, halk bilimi ile yakından ilişkili olup halk bilimi incelemelerine oldukça katkı sağlamıştır.

Halk bilimi ürünleri, çoğunlukla bir gelenek içinde sözlü olarak nesilden nesile aktarılır. Halk bilimi ürünlerinin aktarıldığı gelenek, türlerin kendini devam ettirmesini ve gelecek nesillere ulaşmasını sağlar. Bu ürünler, sözlü gelenekte uzun bir müddet aktarıldığı için farklı biçimlerde çeşitlenip yayılır. Her bir folklor ürününün ilk yaratıcısı mutlaka vardır ancak sözlü anlatı geleneği bu bilgiyi koruyamadığı için türler anonimleşir (Çobanoğlu, 1999: 7-8). Bu yüzden halk bilimi türlerinin yaratıcısı bilinmediği için bu ürünler, anonim olarak kabul edilir.

Halk bilimi, inceleme alanının genişliğinden dolayı diğer disiplinler ile yakın ilişkide olan bir bilim dalıdır. Özellikle dilbilim, psikoloji, sosyoloji, tarih, antropoloji, teoloji gibi sosyal bilimler ile halk bilimi arasında sıkı bir bağ vardır (Boratav, 1995: 6). İşte bu durum halk biliminin sürekli olarak başka disiplinlere katkıda bulunmasına ve onlardan yararlanmasına etki etmektedir. Bu özellikleri itibariyle halk bilimi ürünleri, bütüncül bir şekilde değerlendirildiğinde kapsayıcı veriler sunabilen çok boyutlu ürünlerdir.

Bu çalışmada Dede Korkut Kitabı'nda yer alan *Basat Depegözü Öldürdüği Boy* anlatısında sembolize edilen Tepegöz karakteri; mitolojik, sosyolojik, psikolojik ve teolojik derinliği ile ele alınacaktır. Bunu yaparken Tepegöz'ün sadece mitolojik bir karakter olmadığı aynı zamanda dünyanın başka milletlerinin anlatılarında da yer alan evrensel bir fenomen olduğu ifade edilecektir. Böylece insan ile insan dışı bir türün birleşimi neticesinde doğan bu fenomen, çalışmanın odağına alınarak "soy bozulması motifi" ekseninde derinlemesine analiz edilecektir.

2. Mitik Düşünce ve Türk Mitolojisindeki Yansımaları

Mitlerin ilk defa kimler tarafından oluşturulup anlatıldığına dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak elimizdeki veriler, bize mitlerde halk fantezilerinin çok ileri derecede karşılık bulduğunu söyleme imkânı vermektedir (Abraham, 2017: 9). Lord Raglan, mitleri sadece hayal ürünü anlatılar olarak basitleştirmemek gerektiğini dile getirir. Ona göre insan; duymadığı, görmediği, okumadığı bir şeyi hayal edip anlatamaz. Dolayısıyla mitik anlatılar içinde ele alınan konuları sadece hayal ürünü olarak değerlendirmek bilimsel açıdan sağlıklı olmayacaktır (Çobanoğlu, 1999: 152). Bu bağlamda mitik anlatılar, içerdikleri konu itibari ile karmaşık bir yapıya sahip olsa da insanlığın kolektif bilincine dair derin anlamlar barındırmaktadır. Bu anlatılar, toplumun kültürel ve tarihsel mirasını simgelerin diliyle aktarırken aynı zamanda toplumun geçirdiği evrimsel aşamaları anlamamıza da kaynaklık eder.

Arkaik devirlerde yaşayan insanlar; Tanrı'yı ve evreni anlayabilecekleri düzeyde mit yaratmışlardır. Yaratılan bu mitler, gerçek ve kutsal bir bilgi olarak kabul edildikleri için onlara kesin bir şekilde inanılmıştır (Eliade, 2018: 11). Çünkü ilkel devir insanları arasında bu anlatıların kalıcı kalması ve yayılması için onlara mutlaka inanılması gerekmektedir. İnanılmayan dolayısıyla gerçek kabul edilmeyen anlatıların toplum hafızasında kalması mümkün olmaz. Nitekim mitolojik anlatılarda var olan gerçek dünya ile düşünce dünyasında yer alan dünya, birbirinden farksız düşünülmez (Yıldırım, 2012: 49). Dolayısıyla reel dünya ile düşünce boyutunda algılanan dünya ve evren anlayışı, ilkel insan için net çizgiler ile belirlenmemiş ve iç içe geçmiştir. Bu yüzden mitler, insanlık tarihinin seyrine benzer şekilde çeşitli aşamalardan geçer ve gelişimini tamamlar.

W. J. Gruffydd'de göre mitler, zaman içinde kademeli olarak dört aşamadan geçer. Bu dört aşama şu şekilde sıralanır:

"*1. Mitoloji durumundadırlar.*
2. Aşamada mitoloji tarihe dönüşür.
3. Mitolojik tarih folklora dönüşür.
4. Folklor, edebî masalların ortaya çıkışında kullanılır ve masallar oluşur" (Çobanoğlu, 1999: 153).

Mitlerin geçirdiği bu aşamalar göz önüne alındığında şu sonuca varmak mümkündür: "*Mit bir ihtiyaçtır; ihtiyaçtan yaratılmıştır. Bu ihtiyaç, 'anlamlılık'tır*" (Saydam, 2019: 53). Gerçekten de mit yaratma ihtiyacının

en eski devirlerden itibaren insanlar arasında hissedildiği anlaşılmaktadır. Neredeyse bütün milletlerin arkaik mitlerinin olması insanoğlunun mit yaratma ihtiyacının bir tezahürüdür. Bu anlamda kadim bir geçmişe sahip olan Türklerin de binlerce yıl boyunca edindiği deneyimler, yaşanmışlıklar ve yaşanılan coğrafya onlarda da bir mit yaratma zorunluluğu doğurmuştur.

Orta Asya'nın en eski ve kadim milletlerinden biri olan Türklerin kültürel mirasları "Hiung-nular" dönemine kadar gider. "Tengri" sözcüğünün bile bu dönemden kalıp günümüze kadar ulaştığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu sözcükten Türk inanç ve kültür dünyasının nasıl kadim bir geçmişe sahip olduğunu anlıyoruz (Roux, 2011: 7). Türkler ile ilgili en eski kültürel ve dinî bilgilere ise Çin kaynaklarında rastlanır. Çinlilerin kendilerine ve komşuları Türklere ait olan düşünce yapılarının MÖ 204 senesinden itibaren değiştiği anlaşılmaktadır. O zamana kadar Çin, kendisini dünyanın merkezine alan ve çevresindeki halkları vahşi olarak gören bir dünya görüşüne sahiptir. Ancak bu tarihten sonra Türkler ile ilgili kültür ve inanç ögelerinin dikkate alındığı ve kayıtlara geçirildiği anlaşılmaktadır (Ögel, 1995: 1).

İnsanlığın bir zorunluluktan yarattığı mitolojiyi, Türklerin' de çok eski devirlerden itibaren meydana getirdiği görülür. Uzun bir geçmişin bakiyesi olan Türk mitolojisi, belli bölümlere ayrılır. Bu bölümler şu şekildedir: "*Türk mitolojisi de Teogoni mitleri (Tanrılar ile ilgili olay ve mitler), Kozmogoni (Evren ve Dünya'nın oluşumunu izah eden mitler), Antropogoni (İnsan ve yaratılışı ya da ortaya çıkışı ile ilgili mitler) ve Eskatoloji (İnsan, Evren ve Dünya'nın geleceği, kıyamet, ölüm ve ölüm sonrasını anlatan mitler*" (Çoruhlu, 2017: 24). Türk mitolojisinde bu bölümlerin oluşması Türklerin, biliş düzeylerine göre yarattığı mitolojik düşüncenin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Beydili'ye göre; Türk mitik düşüncesinin oluşmasında göçebe hayatın tesiri büyük olmuştur. Doğa ve insan bu anlamda birbirinden ayrılmaz parçalar olup bu doğrultuda bir düşünce sistemi geliştirilmiştir. Bu düşünce sisteminde doğa ve insan arasındaki bütünlüğü sağlamak için de dağ, ağaç, gibi unsurlar inanç boyutunda roller oynardı (Beydili, 2003: 554). Dolayısıyla Türk mitik tasavvurlarının insanı, dünyayı ve evreni bütüncül bir şekilde ele aldığı ve bu doğrultuda tespitlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Mitler genelde yaradılış öyküleri oldukları için bir şeyin nasıl türediğine, doğduğuna odaklanırlar (Eliade, 2018: 17). Hem dünya hem de Türk mitolojisinde insan ve diğer türlerin yaratılışına dair anlatılar da önemli oranda mevcuttur. Bu anlatılardan biri de ölümlü insan ırkı ve doğaüstü varlıkların birleşmesi ve bu birleşmeden bir üremenin meydana gelmesidir. Bu üreme biçimi, saf olan genlerin birbirine karışıp soy bozulması sonucu oluşan bir üremedir. Mitolojik anlatılarda bu kirlilik daha çok soy bozulması bağlamında ele alınmaktadır. Anlatıların genelinde soy bozulması akabinde orantısız ve doğa ile uyumlu olmayan bir ırk ya da canlı doğar. Bu konu, sadece mitolojik anlatılarda değil Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında da geçer. Tevrat'ta "Nefilim" olarak anlatılan varlıklardan bahsedilir. Tevrat'tın "Yaratılış" bölümünde Tufan'dan bahsedilirken "*Nefilimler" hakkında şu kısa bilgi verilir: "Yeryüzünde insanlar çoğalmaya başladı, kızlar doğdu. İlahi varlıklar, insan kızlarının güzelliğini görünce beğendikleriyle evlendiler. RAB, 'Ruhum insanda sonsuza dek kalmayacak, çünkü o ölümlüdür' dedi, 'İnsanın ömrü yüz yirmi yıl olacak. İlahi varlıkların insan kızlarıyla evlenip çocuk sahibi oldukları günlerde ve daha sonra yeryüzünde Nefiller vardı. Bunlar eski çağ kahramanları, ünlü kişilerdi*" (Kutsal Kitap/Yaratılış, 6: 5,6) denilmektedir.

Günümüz bilim gerçeklerine göre bir tür için üreme, aynı türe ait erkek ve dişi bireylerin üreme hücrelerinin bir araya gelmesi ile meydana gelir. Herhangi bir türün çaprazlama yöntem sonucu başka bir tür ile çiftleşip üremesi ise imkânsız kabul edilmektedir. Ancak dünyanın farklı toplumlarının halk anlatılarında ve inanışlarında tesadüf edilen bu imkânsız üremenin bir benzeri *Basat Depegözü Öldürdügi Boy* başlıklı anlatıda karşımıza çıkar.

3. Türk Mitik Tasavvurunda Tepegöz/Depegöz

Türk dünyasında Tepegöz olarak bilinen olağanüstü varlıklar, aynı zamanda "Bir Közdi Deu", Jalgtz Göz", Ke Uegöz" ve Ege Göz" şeklinde de adlandırılır. Bu varlık, Oğuz Türkleri arasında "Melğun" olarak bilinir. Altay inanışlarında Erlik ile bağı olan ve Erlik'in soyundan olan "Kirgis" olarak bilinen bir Tepegöz yer almaktadır. Azerbaycan'da Tepegöz'e "Tepegöz Lezgi" de denilmektedir. Uygurlar ise bu varlıkların karnı şişen bir dağdan doğduğuna inanır. Gagauzlara göre Tepegöz denilen varlıklar, dünyanın yaradılışından beri vardır (Beydili, 2003: 554-556).

Türk boyları arasında "emegen" olarak da kabul edilen bu olağanüstü canlılara Türklerin aşina olduğu anlaşılmaktadır. "*Emegen, bir yaratık olduğu için doğal olarak normal-dışıdır. Emegen, temel özellikleriyle*

insana benzer. Dik durur, iki kolu iki bacağı vardır, insanlarla aynı dili konuşur, insanlar gibi düşünür. Alnında tek gözü bulunur" (Koçak, 2018: 115). Türk dünyasında "Töpekös", "Tübegöz", "Töbököz" olarak da bilinen bu yaratığın alageyik donuna girebilen bir peri ile bir çobanın çocuğu olduğuna inanılır. Kafdağı'nda yaşadığı kabul edilen bu yaratığın parmağında büyülü bir yüzük olduğu için tepesindeki göz dışında vücudunun herhangi bir yerine silah işlemediği iddia edilir (Karakurt, 2011: 206).

Türk inanışlarındaki Tepegöz' ün genelde çeşme olan alanlarda doğduğuna inanılmakla beraber taşıdığı bütün vasıflar şeytanidir (Beydili, 2003: 557). Bunların dışında Türk inanç ve kültür dünyasında tek göz yaratık formu dışında tek bacaklı, tek kollu kötü ruhlarda yer almaktadır (Güvenç, 2020: 181). Türk halkları arasında var olan Tepegöz inanışlarının tamamında bu varlık, kötü ve şeytani bir canavar şeklinde tasavvur edilir. Erlik'in kaotik dünyasına ait olduğu iddia edilen bu varlık, mitoloji ve folklor kurallarına göre ötekidir. Dolayısıyla insan ve insanların yaşadığı dünyaya aykırıdır (Bayat, 2007: 338). *Basat Depegözü Öldürdügi Boy* anlatısında da Tepegöz' ün topluma ait olmadığı ve hiçbir zaman toplumda bir birey olamayacağı vurgulanır.

Alman araştırmacı Heinrich Friedrich Von Diez, Dede Korkut Kitabı'nda geçen Tepegöz'ün Yunan mitolojisindeki Kykloplar'dan daha eski bir anlatı olduğunu iddia eder. Diez, Homeros'un bu anlatıyı Troya'da Yunanlılara karşı savaşa gelen Oğuzlardan duymuş olabileceği ihtimali üzerinde durur. Yunan versiyonunun Oğuz versiyonuna göre daha eksik olmasını da Homeros'un bu hikâyeyi tercüme yolu ile dinlemiş olabileceği dolayısıyla Yunan versiyonundaki eksikliklerin de bundan kaynaklanabileceği düşüncesi üzerinde durmaktadır (Diez, 2018: 200). Von Diez'in bu düşünceleri sonradan çok eleştirilmiş olup Yunan Kyklopları'na dair anlatmanın daha eski olduğunu dile getiren çok araştırmacı olmuştur. Ancak burada Von Diez'in kanıtları ve kurmuş olduğu bağlantılar önemlidir. Çünkü bu tarz varlıklara ait anlatıların pek çok Türk boyu arasında anlatılan eski bir mit olduğu hatta bu anlatıların günümüzde bile Altay Türkleri arasında anlatıldığı tespit edilmiştir (Ekici, 2023: 72). Bu anlatı her ne kadar Türklere ait mitik bir anlatı olsa da evrensel mitik düşünce içinde de değerlendirmek gerekir. Çünkü Türk mitolojisinin kendine has bir kimliğe olsa da evrensel mitolojiden bağımsız değildir.

Adem Can, hem Yunanların hem de Türklerin bu miti ortak bir anlatıdan almış olabileceğini iddia eder. Araştırmacı, bu anlatılar arasındaki benzerliğin bir tesadüf olmadığını bu anlatıların ortak bir etkileşimin ürünü olabileceğini savunmaktadır (Can, 2011: 279). Bazı araştırmacılar ise Tepegöz mitinin Sümer kültüründen Türklere geçmiş olabileceğini ileri sürer (Küyel, 1990: 397). Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, Dede Korkut hikâyelerinde geçen Tepegöz anlatısının eski Türk anlatılarında hep var olmasıdır. Türk boylarının anlatılarında Tepegöz motifinin çok fazla yer alması, bu motifin mitolojik bir derinliği olduğunu göstermektedir (Ögel, 1995: 69).

Gerek Türk dünyası anlatılarında gerekse de Yunan mitolojisinde geçen bu evrensel mite, Anadolu'da bugün de rastlamak mümkündür. Anadolu'da anlatılan anlatılarda bir kahramanın elinden öldürülen tek gözlü canavar motifi hala canlı olup genelde masal ve efsanelerde görülür (Boratav, 2012: 61). Dolayısıyla Tepegöz ile ilgili anlatılar, mitik devirlerden günümüze kadar insanoğlunun hayal dünyasında hep olmuştur.

4. Dede Korkut Anlatılarında Soy Bozulması

Dede Korkut Kitabı'nda geçen *Basat Depegözü Öldürdügi Boy* anlatısı, Türklerin sosyo-kültürel yapısını, inanış sistemlerini detaylı gösteren veriler sunmaktadır. Bu anlatı, sadece gerçeküstü bir anlatı olmayıp aynı zamanda Türklerin en eski devirlerden itibaren geliştirdiği mitolojik tasavvurları bize yansıtan bir kaynaktır. Söz konusu kaynakta insan ve peri soyunun kirlenmesi konu edilmektedir. Bu anlamda Dede Korkut anlatılarında geçen Tepegöz' ün mitolojik bir değeri olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak bu anlatıyı pek çok perspektifle detaylandırmak gerekir.

Çalışmanın esas yapısını oluşturan bu bölümde Türklerin en eski devirlerden itibaren geliştirdiği mitik tasavvurlardan biri olan türler arası ilişki ele alınacaktır. Bu ilişkinin meydana getirdiği soy bozulmasının Oğuz toplumunda nasıl kaotik ve yıkıcı sonuçlar getirdiği "Soy Kirlenmesi: Türler Arası İlişki", "Soy Bozulması ile Gelen Kanibalizm" ve "Kirlenmiş Soy Sonucu Doğan Türün Yok Edilmesi" başlıkları altında ele alınıp analiz edilecektir.

4.1. Soy Kirlenmesi: Türler Arası İlişki

İnsan türünün tarihsel ve kültürel yolculuğu çok uzun bir zaman önce başlamış olup hâlâ devam eden bir süreçtir. Bu uzun süre boyunca insanın yaşadığı her hadise, hissettiği her duygu bilinçaltında kökleşerek yer edinir. İlk çağın bilinmezliklerle dolu dünyasından uzayda kolonileşmeye varan bu yolculukta türümüzün yaşadığı ilk deneyimler hiçbir zaman unutulmamıştır. Bu yaşanmışlıklar çeşitli formlarda insanoğluna ait her unsurda yer almaktadır.

Dolayısıyla insan türünün tarihi; *"ilk sayfasından beri, yalnızca alet yapan insan ilerleyişinin bir açıklaması değildir; daha trajik bir biçimde, zihinlerinden parlak hayallerin dökülmesinin ve dünyalı toplulukların dünyasal olmayan sözleşmelere can verme çabalarının tarihidir*" (Campbell, 1995: 11-12) denilebilir. Bu anlamda insan türünün geçmişine tanıklık eden veriler arasında halk anlatıları da gösterilebilir. Çünkü "*insanlığın en kadim inanışlarının bakiyesi kabul edilen mitten, efsaneye, destandan masala kadar uzanan daha birçok edebî halk yaratısında tarih öncesinden bugüne uzanan birçok inanış unsuruna rastlanır. Söz konusu bu unsurlar bazen açıkça bazen de sembolik olarak halk bilimsel malzemenin içinde yer alır*" (Kara, 2023: 31). Bu unsurları izleme imkânı bulduğumuz en eski halk anlatıları ise mitolojik anlatılardır.

Kadim mitoloji ve inançlarda Tanrı'nın yasaklarını çiğneyen kavimlerin başına gelen felaketleri işleyen pek çok anlatı mevcuttur. Kutsalın çiğnenmesi neredeyse evrensel bir motif olarak pek çok milletin anlatılarında yer almaktadır. İlkel toplumların mitik anlatılarına bakıldığında tanrısal yasağın çiğnenmesi, beraberinde kitlesel bir ceza getirmektedir. Tufan gibi, kasırgalar gibi herkesi etkileyebilecek büyük çapta cezalar bu yasağın çiğnenmesi sonucudur (Akkoyun ve Koç, 2022: 319).

Mitik anlatılar ve kutsal inançlarda pek çok örneği olan bu yasağın konulması boşuna değildir. Çünkü var olan bir tanrısal düzenin devamı gerekir. Bu anlamda düzeni yıkacak bu tür eylemler hoş karşılanmaz ve kitlesel ceza gerektirir. Suçu işleyen bir kişi olsa bile toplumun tamamı bu suçtan etkilenir. Dünyanın diğer bölgelerinde de anlatılara konu olan tanrısal yasakların ihlaline benzer bir anlatı *Dede Korkut Kitabı*'nın sekizinci hikâyesi olan *Basat Depegözi Öldürdügi Boy* başlıklı anlatı da karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu anlatı da Oğuz toplumunun başına bela olan Tepegöz'ün doğuşu detaylı bir şekilde verilmiştir. Anlatı da Tepegöz'ün doğuşu ile ilgili bölüm kısaca şu şekilde özetlenebilir:

1. Oğuzların Konur Koca Saru Çoban adında bir çobanı vardır.
2. Oğuzların göçlerinden önce ilk hareket eden öncü bu çobandır.
3. Oğuz ülkesinde "Uzun Bınar" denilen bir su kaynağı vardır.
4. Çoban hayvanlarını bu pınara götürürken orada uçuşan periler görür.
5. Çoban, "kepene" denilen çoban elbisesini onların üzerine atar.
6. Bir peri kızı kepeneğin altında kalır.
7. Çoban yakaladığı peri kızına tecavüz ederek ilişkiye girer.
8. Peri kızı, çobana bir yıl sonra pınarın başına gelip emanetini almasını söyler.
9. Peri kızı uçarken çobana yaptığı bu eylemden dolayı Oğuz kavminin başına felaket geleceğini söyler.
10. Bir yıl tam olunca çoban bu pınarın başına gider.
11. Peri kızı gelip çobana emanetini göster ama Oğuz'un başına felaket getirdiğini yine söyler.
12. Çoban gördüğü çirkin ve şekilsiz yığınak karşısında ürkerek kaçar.
13. Bir gün Oğuz beyleri bu pınarın yanından geçerken bu yığınağı görürler.
14. Beyler bu yığınağa vurdukça yığınak açılır.
15. İçinden tepesinde tek bir göz olan bir oğlan çıkar.
16. Bu oğlanı Aruz Bey evlat edinir.
17. Oğlana süt vermesi için dadılar tutarlar ancak bu yaratık sütünü emdiği kadınları kısa sürede öldürür.
18. Tepegöz büyüdükçe çevresine zarar verir ve topluma ayak uyduramaz.
19. Evden kovulan Tepegöz, kendisine bir mesken seçerek haramilik etmeye başlar.
20. Vahşi, dev bir yaratık haline gelen Tepegöz, Oğuzların kaynaklarını tükettikten sonra onlardan insan yemeye başlar.
21. Bundan sonra Oğuz toplumunun Tepegöz çilesi başlar (Ergin, 2014: 206-215).

Görüldüğü üzere anlatının ilgili bölümünde yere ait ve göğe ait türlerin birlikteliği ve bu birliktelikten doğan başka bir canlıdan bahsedilmektedir. Bu birliktelikten doğan Tepegöz, saf olan soyların kirlenmesinin yarattığı bir tahribattır.

Anlatıda hem doğaya hem de ahlaka uygun olmayan bir ilişkinin ürünü olarak Tepegöz gösterilirken aynı zamanda genetik olarak birbiri ile uyumlu olmayan iki varlığın ilişkisi de dile getirilir (Sarpkaya, 2015: 105). Bu genetik uyumsuzluğa yol açan ilişki, sonuçları itibari ile farklı anlamlarda yorumlanmaktadır. Ramazan Korkmaz'a göre; ontolojik anlamıyla bakıldığında Tepegöz bir günahın mikrobudur. İşlenen bu günah ile hem insan türü hem de peri türü aşağılanmıştır (Korkmaz, 2009: 69). Çünkü o güne kadar hem Tanrı katında hem de toplum normlarında yasaklı olan böyle bir ilişkiye tesadüf edilmemiştir. Doğal olarak o güne kadar soy saflığı bozulmamıştır. "*Bu evrensel yaratılış dizgesine başkaldırı bir şekilde Tepegöz'ün ortaya çıkmasıyla İlahi-ontolojik müeyyideyle karşılaşır*" (Üçüncü, 2001: 55). Dolayısıyla "*bir günahın sonucu dünyaya gelen yarı insan görünümlü bu dev*" (Şahin ve Şahin, 2019: 262) hem Tanrı'nın hem de toplumun istemediği, yasakladığı, olmasına tahammül edemediği bir eylemin ürünüdür. Bu yüzden olacak ki öteki olan, istenilmeyen Tepegöz, toplum içinde birey olmayı beceremez. Çünkü toplum en başından itibaren bu ilişkiye karşıdır. Tepegöz, her ne kadar topluma ait olsa da toplum onu içine almayı kabul etmez.

Dolayısıyla "*her toplum doğaüstü tasarımın kendine düşen mühür ve damgasını almış, onun kahramanlarıyla iletişim kurmuş ve halkının günlük yaşamında ve deneyimlerinde bunu kanıtlamıştır*" (Campbell, 1995: 12). Bu anlamda Dede Korkut anlatılarında ve Türk boyları arasında her daim var olan Tepegöz miti, Türklerin arkaik dönem anlatı ve inançlarının bir bakiyesi niteliğindedir.

Dede Korkut Kitabı ve Türk dünyasında var olan Tepegöz anlatılarında ilahi ve toplumsal yasaklar sonucu meydana gelen soy kirlenmeleri kabul edilmez ve anında cezalandırılır. Ancak Türk anlatılarına bakıldığında soyca asil olan kişilerin olağanüstü kişi ya da varlıklarla evlenmelerinden olumsuzluklar doğmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan, gökten inen bir ışık içindeki olağanüstü bir kadın ile karşılaşır. Destanda bu karşılaşma şu şekilde aktarılır:

"*Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde Tanrıya yalvarmakta idi. Karanlık bastı Gökten bir ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan yürüdü ve gördü ki: O ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında ateşli ve parlak bir beni vardı, o kız öyle güzeldi ki gülse, gök tanrı gülüyor: Ağlasa, gök tanrı ağlıyor (sanılırdı). Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti: sevdi, aldı. Onunla yattı ve dileğini aldı. Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra gözleri parladı ve üç erkek çocuk doğurdu*" (Bang ve Rahmeti, 1936: 13-15). Bu ifadelere dikkat edilirse Oğuz Kağan'ın evlendiği bu kadının her yönü ile göksel bir varlık olduğu anlaşılmaktadır.

Gök menşeli olduğu açıkça anlaşılan bu kız, muhtemelen Türk inanç sistemine göre ikincil dereceli Tanrılar ile ilgilidir. Nitekim birincil Tanrı, Ülgen olup göğün en üst katında oturur (Nahmedov, 2023: 207). Oğuz Kağan, gök menşeli bu kızla evlenir ve Türk milletinin ataları olacak çocukları dünyaya gelir. Dikkat edilirse anlatıda bu durum bir soy bozulması olarak kabul edilmemekte aksine olumlu sonuçları ile yansıtılmaktadır. Bu durum dikkatli bir şekilde düşünüldüğünde bunun binlerce yıllık kut anlayışının bir sonucu olduğu anlaşılacaktır.

Nitekim eski Türk kültüründe; Gök Tanrı tarafından seçildiğine inanılan kağanların Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olduğu kabul edilirdi (Çobanoğlu, 2004: 206). Kut sahibi yöneticiler, Tanrı tarafından her daim gözetilmekte, talihi ve kaderi şekillendirilmektedir. Bu tanrısal düzen içinde yöneticiler her zaman talihli bir hayat yaşarlar (Baykara, 2020: 83). Orhun Abidelerinde geçen *"Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturttum"* (Ergin, 2008: 57) ifadesi de Türklerin kut anlayışını anlamamız için verilebilecek en uygun örneklerden biridir.

Dolayısıyla *Basat Depegözü Öldürdügi Boy* anlatısında geçen çobanın peri kızı ile ilişkisinin dehşet verici sonucunun en önemli nedeni tecavüz olarak gösterilmektedir. Anlatıda bu dehşetli varlığın ortaya çıkışının bir diğer sebebi ise bahsettiğimiz soy bozulmasıdır denilebilir. Ancak soyca asil olan kişilerin genlerinin olağanüstü varlıklarla karışmasında bir olumsuzluk olmazken sıradan bir insan olan çobanın eylemi, dehşetli sonuçlara sebebiyet vermektedir. Nitekim söz konusu hikâyede *"anlatı boyunca çobanın insani sıradanlığının hep öne çıkarıldığı görülür"* (Korkmaz, 2015: 37). Tepegöz de soyca asil olmayan çobanın genlerinin olağanüstü bir varlıkla karışması sonucu oluşan bir sonuçtur. Dolayısıyla bu günah dolu eylemi ne Tanrı ne de Oğuz toplumu kabul eder. Bu yönü ile insan dışı bir tür olan Tepegöz' ün ortaya çıkışı saf olan genlerin yani soy bozulmasına verilebilecek bir örnek olarak değerlendirilebilir.

4.2. Soy Bozulması ile Gelen Kanibalizm

İlkel toplumlarda başka insanların etini yiyerek o insana ait güçlerin alındığına dair inanışların olduğu bilinmektedir. Kanibalizm olarak bilinen ve altında çok eski inanış sistemlerine dair yansımalar olan bu gelenek, çok eski bir geçmişe sahiptir (Hançerlioğlu, 2000: 239). *Basat Depegözü Öldürdügi Boy* anlatısında da soy bozulması neticesinde karşımıza insan eti yiyen bir varlık çıkmaktadır. Bu varlık türünün eylemleri, Kanibalizm geleneği olarak da bilinen insan eti yeme geleneğine oldukça benzemekle beraber ayrılan tarafları da vardır. Örneğin Tepegöz'ün insan eti yemesi, Kanibalizm geleneğinde olduğu gibi kurbanlarının güçlerini bünyesine alması için değildir. Tepegöz'ün bu eylemi sadece yamyamlık olup başka bir amacı yoktur. Anlatıda Tepegöz olarak adlandırılan bu canavar, toplumun her şeyini elinden alan ve toplumu çaresiz bırakan bir rol ile ifade edilir.

Basat Depegözi Öldürdügi Boy'da *"hem kendilerini hem de insanlığı ve dünyayı yok etme çabasında olan bir varlık olan Tepegöz"* (Şahin, 2010: 44) yamyam kimliği ile karşımıza çıkmaktadır. Anlatıda "Depegöz" olarak belirtilen bu varlığın isminden de anlaşılacağı üzere olağan dışı bir varlıktır. "*Nitekim ad, insanın dünyada tutunduğu ilk varoluşsal kazanımdır*" (Şahin, 111). Anlatıda bahsi geçen Tepegöz karakterinin adından da anlaşılacağı üzere toplumda kabul göremeyeceği anlatının başında hissettirilir. Tepegöz olarak sunulan bu canlı, toplumun başına felaketler getiren, onların yaşam alanlarını elinden alan, kaynaklarını tüketen bir canlı olup en son aşamada insanları yiyen yamyam rolündedir.

"*Depegözün perri anası gelüp oğlınun parmağına bir yüzük kiçürdi, oğul saña oh batmasun, tenüñi kılıç kesmesün didi. Depegöz Oğuzdan çıkdı bir yüce tağa vardı. Yol kesdi, adam aldı, böyük harāmi oldı. Üzerine birkaç adam gönderdiler, oh atdılar batmadı, kılıç urdılar kesmedi, süñü-y-ile şançdılar ilmedi. Çoban çoluk kalmadı hep yidi. Oğuzdan dahı adam yimege başladı. Oğuz yığılup üzerine vardı. Depegöz görüp kakıdı, bir ağacı yirinden kopardı, atup elli altmış adam helak eyledi. Alplar başı Kazana żarb urdı, dünya başına tar oldu. Kazanuñ kardaşı Kara Göne Depegöz elinde zebun oldı. Düzen Alp Rüstem şehid oldi. Usina Koca oğlı kibi pehliva elinde şehid oldı. Aruk candan iki karındaşı Depegöz elinde helak oldı. Demür tonlu Mamak elinde helāk oldı. Bıyığı kanlu Bügdüz Emen elinde zebun oldı. Ağ şakallu Aruz Kocaya kan kuşdurdı, Oğlı Kıyan Selçükün ödi yarıldı. Oğuz Depegöze kâr kılmadı, ürkdi kaçdı. Depegöz çevürüp öñin aldı, Oğuzı girü yirine kondurdı. El-hāşıl Oğuz yidi kere ürkdi, Depegöz öñin alup yidi kere yirine getürdi. Oğuz Depegöz elinde tamam zebun oldı. Vardılar Dede Korkutı çağırdılar, anun-ile tanışdılar, gelüñ kesim keselüm didiler. Dedem Korkudı Depegöze gönderdiler. Geldi selam virdi, aydur: Oğul Depegöz, Oğuz elüñde zebun oldı, buñaldı, ayagun toprağına meni şaldılar, saña kesim virelüm dirler didi. Depegöz aydur: Günde altmış adam virün yimege didi. Dede Korkut aydur: Bu vech-ilesen adam komaz dükedürsin didi, amma günde iki adam ile biş-yüz koyun virelüm didi*" (Ergin, 2014: 208-209).

Basat Depegözü Öldürdügi Boy anlatısının bu ilgili yerlerine bakıldığında soy bozulması sonucu oluşan Tepegöz'ün ne insan ırkına ne de göksel olağanüstü varlıklara benzemediği, aksine dehşet verici bir yamyam olduğu aktarılmaktadır. Anlatıda meydana gelen bu ara tür, topluma verilmiş bir ceza niteliğindedir. Çünkü o, kontrol edilemeyen ilkel bir arzunun ürünüdür.

Topçu'ya göre de Tepegöz, Oğuz toplumuna göçlerde yol gösteren çobanın kontrol edemediği arzusunun bir ürünüdür. Çünkü kontrolden çıkan arzular sorunlu kişiliklere dönüştükten sonra bir yerden sonra toplumsal bir probleme evrilir. Toplumu felaketlere, yıkımlara götüren de bu kontrol edilemeyen arzuların sonuçlarıdır (Topçu, 2019: 358). Dede Korkut anlatılarında geçen Tepegöz' de bu anlamda toplumu felakete götürme potansiyeli olan ve toplumu dehşet içinde bırakan bir varlıktır. Onun varlığı, toplumda ne huzur bırakır ne de can güvenliği bırakır.

Anormal bir vücuda, baş edilmesi zor bir güce sahip olan Tepegöz, Oğuzlar arasında bir korku unsuru olarak görülür ve toplumda anormal bir korku duygusuna neden olur (Sarpkaya, 2015: 1199). Bu korku unsuru ile tetiklenen korku duygusu, beraberinde halkı çözüm arayışlarına sevk eder. Çünkü bu tehdide bir çözüm bulunamazsa toplum yok olacaktır. Soyun devamı için de toplum çaresiz bir şekilde en ağır yaptırımlara razı olur.

Oğuz toplumu, onlara dehşet veren bu canavardan korunmak için tanrılara verilen kurbanlara benzer bir uygulama ile her gün iki insan ve beş yüz koyun verir (Savaş, 2018: 359-360). Dikkat edilirse Tepegöz, çok eski devir mitlerinden kalma yamyam fenomenlere benzer bir rol ile karşımıza çıkar. Bu tarz yamyam fenomenler, sahip oldukları olağanüstü vücut yapıları ve güçleri ile insanları çaresiz bırakıp her istediklerini yaptırırlar. Bunların en yıkıcı istekleri ise insan eti talepleridir.

Dede Korkut anlatılarında yer alan bu doğaüstü motif, aslında mitik düşüncenin gereğidir. Çünkü mitik anlatılarda kahramanların doğanın normal yasalarını ihlal etmesi, buna bağlı olarak biçim ve cinsiyet değiştirmeleri olağan bir eğilimdir. Dolayısıyla mitik anlatılar, mantık sınırları tarafından engellenmeyen en eski ilkel düşünce biçimleridir. Bu mantık ötesi olağanüstülüğü ifade etme, bir anlamda mitik anlatıların temel gayesidir (Gaster, 2009, 155). Oğuzların Tepegöz karakteri de bu yüzden evrensel mitik düşünceden ayrı değerlendirilemez.

Tepegöz üzerine inceleme yapan bazı araştırmacılar ise Tepegöz' ün fiziksel bir bedene sahip olmadığı, onun bir sembol olarak günahları temsil ettiğini dile getirmişlerdir (Aslan, 2018: 58). Burada verilen anlamların hepsinin doğruluk payı olmakla birlikte Tepegöz' ün doğuşu, o dönemin anlayışına göre tanrısal ve toplumsal bir kabullenememe olan soy bozulması örneğidir de denilebilir.

4.3. Kirlenmiş Soy Sonucu Doğan Ara Türün Yok Edilmesi

Kutsal kitaplarda Tanrı'nın yasaklarını çiğneyen ve yasaklarda ısrar eden kavimlerin helak olduğuna dair anlatılar çok sık geçer. Örneğin Nuh kavmi, Lut kavmi, Ad kavmi, Semud Kavmi vb. topluluklar tanrısal yasağı çiğnemeleri sonucu yok edilen topluluklardır. Yok, edilen bu kavimlerde verilmek istenen mesaj, Tanrı'nın emir ve yasaklarına, yaratılan kullar olan insanların itiraz etmeden harfiyen uyması zorunluluğudur. Bu kurallara uymayan kavimlerin yaşadıkları hadiseler kutsal kitaplarda ibretlik bir ceza örneği olarak insanlara aktarılır.

Dede Korkut anlatılarında ise gayrimeşru ilişki, Tepegöz örneği ile verilmiş olup bu varlık toplumun dışına itilmiştir. Gayriahlaki bir ilişki sonucu doğan Tepegöz, Oğuz toplumuna hiçbir şekilde uyum sağlayamaz ve toplumun bir üyesi olmayı başaramaz. Çünkü onun yaradılışı baştan sorunludur. Bu yüzden bir günahın sonucu olan Tepegözü kabul etmeyen toplumun bu varlığın ardıllarına da izin vermediği görülmektedir. Öyle ki bu varlık tek seferlik bir ihlalin ürünü olup kısa bir sürede yok edilir. Bu anlamda bu günahın toplum tarafından hiçbir şekilde kabul edilmediği ve toplum içinde barındırılmadığı anlaşılmaktadır.

Basat Depegözü Öldürdügi Boy anlatısında Tepegöz' ün Oğuz toplumuna çektirdiği acılar sonucu yok edilmesi bir şikâyet ile başlar. Anlatıya göre, iki çocuğu olan bir kadının Basat'a gidip Tepegöz' ün zulmünü şikâyeti dikkate alınır. Bu şikâyet sonucunda Basat ve Oğuz toplumunun ortak iradesi ile Tepegöz'ü yok etme planı hayata geçer (Ergin, 2014: 209). Çünkü kutsalın kirli ve öteki soy aktarımı olan bu varlık yüzünden Oğuzlar toplumu derin travmalar ve büyük acılar çekmiştir. Bütün bu yaşanmışlıklar yok olmak üzere olan toplumun başkaldırısını zorunlu kılar.

Halk anlatılarında sembolize edilen Tepegöz, dev ya da ejderha gibi varlıkların insanlara verdikleri zararlar, bu varlıklar öldürülmeden bitmez (Sarpkaya, 2018: 239). Bu canavarlar, genelde toplum içinden çıkan bir kahramanın zekâsı ve fiziksel gücü ile yenilgiye uğratıldıktan sonra toplum huzura kavuşur. Bu tarz toplum dışı varlıkların yok edilmesine yönelik örneklere Türk destanlarında ve masallarında çok sık rastlanılır.

Anlatıda Tepegöz'ü yok eden kahraman, toplumun her yönü ile sahiplendiği "Basat" karakteridir. Çünkü Basat, ilahi ve ontolojik düzene aykırı doğmamıştır. Tepegöz ile Basat arasındaki bu mücadele bütün toplumun da iştirak ederek gerçekleştirdiği bir başkaldırı örneğidir. Dolayısıyla Türk epik destan kahramanı, şahsında bütün milleti sembolize eder ancak bu anlatıda Tepegöz'e yemek pişiren iki kişiden ona insan vermekten vazgeçen topluma ve Oğuz'un bilicisi Dede Korkut'a hatta doğaya kadar herkes ve her şey bu mücadelenin bir parçasıdır. Bu toplumsal birliktelik neticesinde Tepegöz, Basat önderliğinde yok edilir. Ancak Tepegöz' ün yok edilişi de olağandışıdır. "*Basat, Tepegöz'ü, eti olan ve acı duyacağı tek yerinden, bir başka ifadeyle en zayıf ve öldürebileceği tek bölgesinden yaralayarak yok etmiştir*" (Keskin, 2022: 1203).

Anlatıda görüldüğü üzere "*Tepegöz' ün yok edilmesiyle toplum da huzura kavuşur. Çünkü Tepegöz aynı zamanda toplumdaki ahlaki sapmayı da ifade eder. Bu sapma Sarı Çoban'ın "tamah idüp" peri kızına sahip olmasıyla başlamış, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde, Tepegöz ile felakete sebep olmuştur. Dinî-tasavvufi açıdan, bütün bu felaketlere sebep olan şey nefistir, ölçüsüzlüktür, taşkınlıktır*" (İnayet, 2015: 11). Dolayısıyla söz konusu anlatıda nefis ve ölçüsüzlüğün getirdiği bir istismar ve haksızlık söz konusudur.

Anlatıda bahsi geçen insan türü ve var olduğuna inanılan peri türü arasındaki bu hadisede insanların haksızlığı söz konusudur. Bu haksızlıkta türler arası bir vicdan yaralanması olmuş ve cezayı Oğuz toplumu çekmiştir. Ortada var olan bir tecavüz ve doğal olan genlerin bozulması neticesi ortaya çıkan bir varlık vardır. Bütün Oğuz toplumunun vicdanının bu hadiseden dolayı yara aldığı anlaşılmaktadır (Önal, 2023: 231). Dolayısıyla Tepegöz, Oğuz toplumunun yaşantısına, sosyolojisine uyacak bir birey değildir. O, göçebe oğuz toplumunun

doğaya olan saygının olduğu töreye de aykırı bir şekilde doğmuştur. Bu anlamda Tepegöz, tabiatın kendisine yapılan saygısızlığa karşılık Oğuzlara verdiği bir cevaptır (Temizkan, 2015: 427). İşte tam da bu yüzden doğal denge sağlanmadan kaosun bitmediği anlatıda görülür.

Basat Depegözü Öldürdüği Boy başlıklı anlatıda ana tema olarak hem Tanrı'nın hem de toplumun böyle bir türün varlığına izin vermediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Oğuz toplumu, diğer arkaik mitlerin gözünü kapatarak Tanrı'ya bıraktığı bu dindışı ve ahlak dışı eylemi, Tanrı'ya bırakmadan kendisi çözmüştür. Bu da Türk mitolojisinin diğer milletlerin mitolojilerinden en belirgin farkıdır. Nitekim Türk mitolojisinde insanlar ve tanrılar arasında bir çatışma ya da savaş örneğine rastlanılmaz. Dolayısıyla Tepegöz anlatısı, Türk insanının doğasını, ahlaki anlayışını ve kararlılığını anlamamız bakımından çok önemli bir kaynaktır. Bu bakımdan mitik bir anlatı olarak da kabul edilen Tepegöz anlatısı, tanrısal ve toplumsal normların çiğnenmesinin ne gibi felaketler getireceğinin örneğidir. Buradan şunu anlıyoruz ki aslında Tepegöz, Oğuz toplumu için bir uyarı hatta bir travma örneğidir. Oğuz toplumu da bu travmayı hep birlikte yaşayıp acısını çektikten sonra birlikte hareket ederek atlatır. Bu mücadele ile toplum travmatik düzeni aşıp sağlıklı bir düzene geçer.

5.Sonuç

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan *Basat Depegözi Öldürdigi Boy* başlıklı anlatıdan yararlanılarak yapılan bu çalışmada soy bozulması sonucu meydana gelen kaos ve kaosun ürünü olan Tepegöz karakteri analiz edilmiştir. Tepegöz gibi olağandışı varlıklara dair inanışlar ve anlatılar arkaik dönemlerin kalıntıları niteliğindedir. Nitekim bir toplumun sözlü anlatıları, inanışları, gelenekleri, âdetleri arkaik dönemlerin kalıntıları ile şekillenerek kültürel bir miras şeklinde gelecek nesillere aktarılır.

Evrensel bir mit niteliği taşıyan insan ve olağanüstü ya da göksel varlıklar ile ilişki ve bu ilişkilerde karışan genler sonucu meydana gelen tür ya da varlıklar, dünya mitlerinde çok sık geçer. Bu anlamda bu evrensel mite verilebilecek örneklerden biri de Türk halk anlatıları arasında yer almaktadır. Orta Asya'da yaşayan Türk toplulukları arasında Tepegöz anlatıları çok yaygındır. Bu anlatının geçtiği kaynaklardan biri de *Dede Korkut Kitabı*'dır. Türk kültürünün de dünyada var olan en eski kültürlerden biri olduğu gerçeğini göz önünde bulundurulduğunda arkaik bir mit olan bu melez ırka ait anlatıların Türkler arasında var olması tesadüfî bir durum değildir. Çalışmamızda dikkatimizi çeken önemli hususlardan biri kirli genlerin ürünü olan Tepegöz sadece bir örnek olarak doğar ve kısa bir süre sonra yok edilir. Diğer medeniyetlerin anlatılarında bu tür varlıklar Tanrı'nın gazabı sonucu yok edilirken Tepegöz, Oğuz toplumu tarafından yok edilmektedir. Dolayısıyla Oğuzların bu günaha tahammül etmeyerek anında yok ettiği tespit edilmiştir.

Tepegöz gibi olağandışı tür ya da varlıklar farklı toplumlarda farklı kahramanlar ile benzer bir tema üzerinde tezahür eder. Türk mitik düşüncesinin ürünü olan Tepegöz karakteri, farklı toplumlardaki anlatılara benzer olmakla beraber Türk inanışlarının, kültürünün, mitik düşüncesinin izlerini taşıyan özgün bir fenomendir. Bu yönü ile değerlendirildiğinde Tepegöz karakterinde ulaşılan "soy bozulması motifi" ve bu motifin Türk kültürü içinde bütüncül bir şekilde analiz edilmesi halk bilimine katkı sunmaktadır.

Bütün bu bilgiler dışında Türk boylarının anlatılarında ve Dede Korkut hikâyelerinde geçen soy bozulması motifi, egzogaminin hoş karşılanmadığı ilkel kabile toplumlarının kültür ve inanç dünyalarının bir tezahürü olabilir mi? Nitekim eski kabile insanlarında var olan bu yasak günümüzde bile dünyanın pek çok bölgesinde olduğu gibi Anadolu'da da bazı etnik ve inanç gruplarında da tesadüf edebileceğimiz bir yasaktır. Dolayısıyla Tepegöz örneğinde açıkladığımız soy bozulması motifi üzerinden bu doğrultuda bir tartışma açmakta mümkündür.

Dede Korkut Kitabı ve içinde yer alan hikâyeler üzerine hatırı sayılı kıymetli çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar göz önünde bulundurularak Dede Korkut anlatıları, dünyadaki diğer anlatılar ile karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklarının gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Bu şekilde yapılacak çalışmalar ile Türk ve dünya anlatılarının temel yapıları tespit edilerek Türk mitik anlatılarının dünya mitolojisi içinde hak ettiği değeri alması hedeflenmelidir.

Açıklama: Bu çalışmada Dede Korkut hikâyeleri arasında yer alan Tepegöz anlatısı ile ilgili ana kaynak olarak Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Kitabı-1* referans alınmıştır. Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek için bu kaynağa bakılabilir.

Kaynaklar

Abraham, K. (2017). *Rüyalar ve Mitler*. (Çev. Emine Nur Gökçe). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Akkoyun, K. T. (2022). Bayburt'un Kara Kışı: Tepegöz. *Folklor/Edebiyat*, *28*(110), 307- 331.

Aslan, B. (2018). Dede Korkut Hikâyelerinin Ucubesi: Tepegöz. *Tyb Akademi*, (24), 51-59.

Bang, W. Ve Rahmeti, G. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Bahaeddin Basımevi.

Batuk, C. (2012) Yahudi Mitolojisinde Düşmüş Melekler. *Dinler Tarihi Araştırmaları-Vlll Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum). 18-19 Şubat/ Ankara, 453-473.*

Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi) Cilt: 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Baykara, T. (2020). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Beydili, C. (2003). *Türk Mitoloji Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap.

Boratav, P. N. (1995). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Campbell, J. (1995). *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*. (Çev: Kudret Emiroğlu). Ankara: İmge Kitapevi.

Can, A. (2011). Homeros Destanları ile Dede Korkut Hikâyeleri Arasındaki Kurgu, Yapı, Tip ve Tema Benzerlikleri. *Turkish Studies*, *6*(2), 263-286.

Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2004). Kut. *Türk Dünyası Edebiyat Kavranları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü Cilt:4* içinde (s.205-297), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Ötüken.

Degh, L. (2003). Halk Anlatısı. (Çev. Zerrin Karagülle). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* içinde (s.91-127). Ankara: Milli Folklor Yayınları.

Diez, V. H. F. (2018). *Oğuz Tepegözü Dede Korkut Oğuznameleri ve Atalar Sözü Üzerine İlk Çalışmalar*. (Çev: Hasan Güneş). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ekici, M. (2023). Kuramlar ve Yöntemler. M. Ö. Oğuz (Ed.), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* içinde (s. 65-108). Ankara: Grafiker Yayınları.

Eliade, M. (2018). *Mitlerin Özellikleri*. (Çev. Sema Rıfat). İstanbul: Alfa Mitoloji.

Ergin, M. (2014). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (2008). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gaster, H. T. (2009). Mit ve Hikâye. (Çev. Aysun İmirgi), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3* içinde (s.142-165), Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Güvenç, Ö. A. (2020). Türk Tepegözü. *Milli Mecmua*, (16), 181-198.

Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

İnayet, A. (2015). Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'ın Yeni Bir Yorumu Üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. *15*(2), 7-13.

Kara, Ü. (2023). Kültür Bilimlerinin Bir Şubesi Olarak Halk Bilimi. M. Aça (Ed.), *Halk Bilimi El Kitabı* içinde (s. 13-38.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Karakurt, D. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*. İstanbul: Xasiork.

Keskin, A. (2022). Dede Korkut Oğuznamelerinde Savaş Stratejileri. *Karadeniz Araştırmaları*, (76), 1199-1215.

Koçak, A. (2018). Karaçay-Malkar Nart Destanlarında Kaotik Varlık Olarak Emegen/Ler. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, (7), 109-122.

Korkmaz, R. (2009). Sınırları İhlal Edilen Doğanın İntikamı: Tepegöz. *Turkish Studies*, *4*(8), 65-78.

Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal Okumalar*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil). (2014). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi- Yeni Yaşam Yayınları.

Küyel, T. M. (1990). Edebiyatımızda Sümerli İzleri Var mıdır?. *Erdem Dergisi*, *6*(17), 359-398.

Nahmedov, A. (2023). Oğuz Kağan Destanı'nın Mitolojik ve Kültürel Kodları. B. A. Gökdağ ve E. Çam (Ed.), *Kahramanın Mitik Yolculuğu Prof. Fuzuli Bayat Armağanı* içinde (s. 199-216) İstanbul: Ihlamur.

Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Önal, N. (2023). Dede Korkut Hikâyelerinde Kamu Vicdanı. B. A. Gökdağ ve E. Çam (Ed.), *Kahramanın Mitik Yolculuğu Prof. Fuzuli Bayat Armağanı* içinde (s. 217-238). İstanbul: Ihlamur.

Peygamber Enok'un Kitabı. (2021). (Çev. Günyüz Keskin). İstanbul: Hermes Yayınları.

Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Sarpkaya, S. (2015). Dede Korkut Kitabı'nda Olağanüstü Tipler. *Millî Folklor*, *27*(107), 97-107.

Sarpkaya, S. (2015). Dede Korkut Kitabı'nda Korku. *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi: Dede Korkut ve Türk Dünyası*, 19-23 Ekim/Çeşme- İzmir, 1193-1200.

Sarpkaya, S. (2018). *Türklerin Şeytani Masalları Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar*. Ankara: Karakum.

Savaş, H. (2018). Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boyda Ritüel Bir İnsan Kurbanı Var mıdır?, *Türük Uluslararası, Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, *16*(12), 352-363.

Saydam, B. (2019). *Deli Dumrul Bilinci*. İstanbul: Metis Yayınları.

Şahin, V. (2010). Dede Korkut Hikâyelerinde İyilik İmgesinin Görüntü Seviyeleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (29), 43-54.

Şahin, V. (2015). Kahramanın Sonsuz Yolculuğunda 'Osmancık'ın Simgesel Halleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *25*(2), 109-122.

Şahin, V. ve Şahin, A. (2019). Epik Dünyanın Kurmaca Mitosu Dede Korkut Anlatıları. Ankara: Akçağ Yayınları.

Şenel, Z. (2022). Bizans Dini Sanatında Enok İkonografisi. *Anadolu'da Bir Çınar Prof. Dr. Erol Altınsapan'a 60. Yaş Armağanı* içinde (s.439, 451), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Temizkan, A. (2015) Tepegöz-Devlet İlişkisine Semiyotik ve Tarihsel Bir Yaklaşım. *Türk Tefekkür Dünyası Bilgi Şöleni*. 06-07 Aralık/Denizli, 426-432.

Topçu, M. (2019). Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Hikâyeyi Psikanalitik Yaklaşımla Okumak. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *18*(69), 354-372.

Üçüncü, K. (2001). Tepegöz Masalının Trabzon Varyantı Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildiriler*. 03-03 Mayıs/Trabzon, 53-59.

Yıldırım, N. (2012). *İran Mitolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Türkiye'nin Kimyasal Madde İthalatının Gelecek Tahmini: Makine Öğrenmesi Ve Topluluk Öğrenme Yöntemleri Performans Analizi

Future Forecasting of Turkey's Chemical Imports: Performance Analysis of Machine Learning and Ensemble Learning Methods

Kâmil Abdullah EŞİDİR[1]

[1]*Dr., Fırat Kalkınma Ajansı, Elazığ, abdullahesidir@yahoo.com,* orcid.org/0000-0002-8106-1758

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 06.11.2024
Kabul/Accepted: 19.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1580620

Anahtar Kelimeler
Kimyasal Madde İthalatı, Makine Öğrenmesi, Topluluk Öğrenme, Ekonomik Tahmin, XGBoost.

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'nin kimyasal madde ithalatının gelecekteki değerlerini tahmin etmek amacıyla makine öğrenmesi ve topluluk öğrenme yöntemlerinin performansını değerlendirmektedir. Doğrusal Regresyon, Rastgele Orman, Rasyonel Kuadratik Regresyon, Destek Vektör Makinesi ve XGBoost modelleri kullanılmıştır. Veriler, TÜİK ve TCMB gibi güvenilir kaynaklardan elde edilmiştir. Makroekonomik değişkenler arasında Türkiye İthalatı, Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler Üretim Endeksi, Aylık Ortalama Dolar Kuru, İmalat Sanayi Üretim Endeksi, Petrol Varil Fiyatları ve Kimyasal Madde İhracatı yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre, XGBoost modeli en yüksek doğruluk ve genelleme yeteneğine sahiptir. Model, eğitim, test ve çapraz doğrulama setlerinde en düşük hata oranları ve en yüksek R^2 değerleri ile başarılı performans göstermiştir. SHAP analizi, Türkiye İthalatı ve Kimyasallar Üretim Endeksi değişkenlerinin en yüksek etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. XGBoost modeli ile yapılan projeksiyonlar, Türkiye'nin kimyasal madde ithalatının gelecekteki seyrine dair önemli bilgiler sunmakta, ekonomik planlama ve ticari stratejiler için kritik öneme sahiptir. Modelin yeteneği, politika yapıcılar ve iş dünyası için stratejik kararları kolaylaştırmaktadır.

Keywords
Chemicals Imports, Machine Learning, Ensemble Learning, Economic Forecasting, XGBoost.

ABSTRACT

This study evaluates the performance of machine learning and ensemble learning methods to predict the future values of Turkey's chemical imports. Linear Regression, Random Forest, Rational Quadratic Regression, Support Vector Machine and XGBoost models are used. Data are obtained from reliable sources such as TurkStat and CBRT. Macroeconomic variables include Turkey's Imports, Chemicals and Chemical Products Production Index, Monthly Average Dollar Exchange Rate, Manufacturing Industry Production Index, Oil Barrel Prices and Chemicals Exports. According to the analysis results, the XGBoost model has the highest accuracy and generalization ability. The model performed well in the training, test and cross-validation sets with the lowest error rates and the highest R^2 values. SHAP analysis reveals that Turkey Imports and Chemicals Production Index variables have the highest impact. The projections made with the XGBoost model provide important insights into the future course of Turkey's chemical imports and are critical for economic planning and trade strategies. The model's capability facilitates strategic decisions for policymakers and the business community.

Atıf/Citation: Eşidir, A. K. (2025). Türkiye'nin Kimyasal Madde İthalatının Gelecek Tahmini: Makine Öğrenmesi Ve Topluluk Öğrenme Yöntemleri Performans Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-18

Sorumlu yazar/Corresponding author: Kamil Abdullah, EŞİDİR, abdullahesidir@yahoo.com

1. Giriş

Türkiye, büyüyen sanayi sektörü ve artan üretim kapasitesiyle kimyasal madde ithalatında önemli bir konuma sahiptir. Kimyasal maddeler; ilaç, gıda, tarım, otomotiv ve tekstil gibi sektörlerde temel hammadde olarak ekonomik kalkınmada kritik rol oynamaktadır (Sevim vd., 2009). Özellikle plastikler, petrokimya ürünleri, ilaçlar ve tarım kimyasalları gibi geniş ürün yelpazesi öne çıkmaktadır. 2000 yılında 67 milyon dolar olan kimyasal madde ihracatı, 2023'te 1,3 milyar doları aşarken, ithalat değeri aynı dönemde 512 milyon dolardan 3,4 milyar dolara yükselmiştir. Tablo 1'de yıllara göre kimyasal madde ihracat ve ithalat rakamları USD cinsinden verilmektedir.

Tablo 1. Kimyasal Madde Dış Ticaret Verileri

Yıllar	Kimyasal Madde İhracatı	Kimyasal Madde İthalatı	Yıllar	Kimyasal Madde İhracatı	Kimyasal Madde İthalatı
2000	66,773	512,449	2012	496,882	2,053,156
2001	64,299	484,489	2013	554,767	2,123,678
2002	76,817	579,860	2014	593,496	2,276,076
2003	95,566	743,088	2015	546,391	2,049,569
2004	121,883	960,110	2016	562,646	2,024,132
2005	160,869	1,131,470	2017	576,320	2,212,861
2006	220,295	1,299,243	2018	685,978	2,281,783
2007	280,222	1,537,152	2019	750,284	2,093,677
2008	364,258	1,732,921	2020	1,064,203	2,263,405
2009	320,298	1,473,007	2021	1,096,283	2,771,089
2010	399,775	1,795,445	2022	1,294,182	3,304,099
2011	451,639	2,204,854	2023	1,305,839	3,403,012

Kaynak: TÜİK, 2024.

Türkiye, sınırlı yerli enerji kaynakları nedeniyle enerji talebini büyük ölçüde ithalatla karşılamaktadır ve bu durum enerji güvenliği açısından stratejik planlamayı zorunlu kılmaktadır (Erdem, 2010). Kimyasal madde ithalatı, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yer tutmakla birlikte, bu sektör ekonomik büyüme, istihdam ve endüstriyel kalkınma açısından kritik bir role sahiptir (Emirhan ve Turgutlu, 2023; Şener vd., 2014). Devlet destekleri ve Ar-Ge yatırımları, sektörün rekabet gücünü artırarak küresel piyasalarda dinamik yapısını korumasına katkıda bulunmaktadır. Türkiye, Gümrük Birliği Anlaşması (1995) ile Avrupa ekonomik çerçevesine entegre olmuş, bu durum pazar erişimi ve rekabet avantajı açısından önemli fırsatlar sunmuştur (Crescimanno vd., 2014). Dolayısıyla, kimyasal madde ithalatının sürdürülebilirliği, dış ticaret politikalarının oluşturulmasında ve ekonomik stratejilerin belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır.

Kimyasal madde ithalatının doğru tahmin edilmesi, dış ticaret dengesi, döviz rezervlerinin yönetimi ve dış ticaret açığının kontrolü açısından kritik önem taşımaktadır (Flyvbjerg, 2006). Ayrıca, hammadde tedarikinin sürekliliği için sanayi ve üretim süreçlerinin planlanmasına, tedarik zinciri yönetimine ve maliyet optimizasyonuna önemli katkılar sağlar (Ji vd., 2014; Zareipour vd., 2010). Bu tahminler, işletmeler ve politika yapıcılar için stratejik kararlar açısından yol gösterici niteliktedir. Makine öğrenmesi ve topluluk öğrenme yöntemleri, büyük veri setleri ve karmaşık ilişkiler içeren tahmin problemlerinde geleneksel yöntemlere kıyasla yüksek doğruluk sağlamaktadır (Medeiros, 2022; Palkovits ve Palkovits, 2019). Bu teknikler, verilerdeki örüntüleri otomatik olarak öğrenerek gelecekteki değerleri tahmin etme kapasitesine sahiptir (Huertas-Tato ve Brito, 2018). Örneğin, Rastgele Orman modeli emlak fiyatı tahmininde en başarılı sonuçları verirken, karar ağaçları daha düşük performans göstermiştir (Marzooqi, 2024). Bu nedenle, makine öğrenmesi yöntemleri, tahmin problemlerinde üstün performanslarıyla giderek daha fazla tercih edilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin kimyasal madde ithalatının tahmininde Doğrusal Regresyon, Rastgele Orman, Rasyonel Kuadratik Regresyon, Destek Vektör Makinesi (DVM) ve Extreme Gradient Boosting yöntemlerinin performansları karşılaştırılmıştır. Amaç, en doğru tahmin yöntemini belirleyerek gelecek tahminleri yapmaktır. Modellerin doğruluğu ve hata oranları detaylı şekilde incelenmiş, en uygun model seçilmiştir. Literatürde sınırlı olan bu alanda, veri odaklı makine öğrenmesi yöntemleri kullanılarak ekonomik etkilerin analizi gerçekleştirilmiştir.

Çalışma, daha yüksek doğruluk sağlayan tahminler sunarak politika yapıcılara karar destek mekanizmaları oluşturma potansiyeline sahiptir ve sektörel dinamiklerin kapsamlı anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.
Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, kullanılan veri seti, modelleme süreçleri ve elde edilen bulgular ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve bu alandaki literatüre katkıları değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, kimyasal madde ithalatının tahmin edilmesine yönelik makine öğrenmesi ve topluluk öğrenme yöntemlerinin uygulanabilirliği ve etkinliği üzerine kapsamlı bir analiz sunulmuştur. Ayrıca, bu modellerin Türkiye'nin ekonomik stratejilerine ve sanayi politikalarına nasıl entegre edilebileceği tartışılmış ve gelecekteki çalışmalar için tavsiyelerde bulunulmuştur.

2. Literatür İncelemesi

Bu çalışma, Türkiye'nin kimyasal madde ithalatını etkileyen makroekonomik değişkenleri bütüncül bir yaklaşım ile ele alarak, literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ayrıca, farklı makine öğrenmesi modellerinin performanslarının sistematik bir şekilde karşılaştırılması ve bu modellerin ekonomik politika ile ticari stratejilere uygulanabilir tahminler sunacak biçimde optimize edilmesi, mevcut literatüre özgün katkılar sağlamaktadır. Bu kapsamda, çalışma yalnızca literatürdeki metodolojik eksiklikleri gidermekle kalmamakta, aynı zamanda ekonomik karar alma süreçlerine yönelik tahminlerin stratejik önemine de dikkat çekmektedir.
Makroekonomik değişkenler, kimyasal madde ithalat ve ihracatını önemli ölçüde etkilemektedir. Moshiri ve Kheirandish (2023), petrol fiyatı şoklarının küresel ticaret ve makroekonomik değişkenler üzerindeki yayılma etkilerini ortaya koyarak, bu şokların farklı sektörlerdeki etkilerini vurgulamıştır. Döviz kurlarının ithalat üzerindeki etkisi ise uluslararası ekonomi literatüründe önemli bir konudur. Döviz kuru oynaklığı, ithalat fiyatlarında dalgalanmalara yol açarak ithalat talebini etkilerken, Sercu ve Uppal (2003) bu dalgalanmaların uluslararası ticaret ve ulusal refah üzerindeki etkilerini genel denge analiziyle incelemiştir. Bir ülkenin genel ithalatı ile belirli sektörlerin ithalatı arasındaki ilişki, teknoloji ve sermaye bağımlılığı gibi faktörlerden etkilenmektedir. Erduman vd. (2020), sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerin, örneğin petrol ürünleri ve temel metallerin, daha yüksek ithalat gereksinimleri olduğunu belirtmiştir. Wang vd. (2021) ise imalat ithalatının, yerli sanayinin toplam faktör verimliliğini artırabileceğini vurgulamıştır. Kimyasalların ithalatı üzerinde ise üretim endeksi önemli bir rol oynar; yıllık kimyasal üretim miktarı çevresel etkiler açısından kritik bir faktördür (Kishi ve Sekine, 2003). Ayrıca, üretimdeki hammaddelerin seçimi ve kimyasal sentez süreçlerinin karmaşıklığı, kimyasal ürünlerin çevresel performansını belirlemede hayati önem taşır (Fantke ve Ernstoff, 2017). Kimyasal ürünlerin yüksek saflığı, kaliteyi artırırken üretim maliyetlerini de düşürmektedir (Zolfigol, 2024). Ayrıca, büyük ölçekli kimyasal üretim ve ithalat, özellikle bir milyon poundu aşan hacimlerde önem kazanmaktadır (Walker vd., 2003). Bu çalışmada, kimyasal madde ithalatını etkileyen dolar kuru, Türkiye genel ithalatı, imalat sanayi üretim endeksi, Kimyasal Ürünlerin Üretimi Endeksi, petrol varil fiyatları ve kimyasal madde ihracatı gibi makroekonomik değişkenler analize dahil edilmiştir. Bu değişkenler, ekonomik ve endüstriyel dinamikleri daha doğru analiz ederek ithalat tahminlerinin doğruluğunu artırmaktadır.
Makine öğrenmesi ve topluluk öğrenme yöntemleri, tahmin problemlerinde artan doğruluk ve verimlilikleriyle öne çıkmaktadır. Şimşek vd. (2024), Batı Teksas Petrolü (WTI) fiyatlarının tahmini için LSTM tabanlı özellik çıkarımı ve XGBoost regresöründen oluşan bir hibrit model geliştirmiştir. Ocak 1986 - Mayıs 2023 dönemine ait verilerle yapılan çalışmada, altın fiyatı, ABD 10 yıllık tahvil getirisi, küresel ekonomik aktivite endeksi ve ABD Dolar Endeksi bağımsız değişkenler olarak kullanılmış; model, MAE, MSE, RMSE, MAPE ve R^2 ölçütlerine göre üstün performans göstermiştir. Gür (2024) ise Türk Hava Yolları (THYAO) hisse fiyatlarını tahmin etmek için SVM, XGBoost ve LSTM algoritmalarını kullanarak, Ocak 2010 - Eylül 2023 dönemi günlük verileriyle modelleri değerlendirmiştir. Bulgular, LSTM modelinin en düşük hata oranlarıyla en iyi performansı sunduğunu göstermektedir. Bu çalışmalar, makine ve derin öğrenme yöntemlerinin finansal ve ekonomik tahminlerde etkinliğini ortaya koymaktadır. Gür (2024), ABD Tüketici Fiyat Endeksi (CPI) tahmini için LSTM, MARS, XGBoost ve hibrit modeller (LSTM-MARS, LSTM-XGBoost) kullanmış, Ocak 1974 - Ekim 2023 dönemi verilerinde genetik algoritma ve Bayes optimizasyonu ile hiperparametre ayarı yapmıştır. LSTM-XGBoost modeli, ekonomik değişkenler arasındaki karmaşık ilişkileri ele alarak en yüksek tahmin doğruluğunu sağlamıştır. Şimşek (2024) ise Türkiye TÜFE tahmini için DDPG, XGBoost, SVR, KNN ve CNN-BiLSTM yöntemlerini uygulamış; Ocak 2003 - Ağustos 2023 verilerinde üretici fiyat endeksi, M1 para arzı, altın fiyatı, dolar kuru ve faiz oranı gibi değişkenler kullanmıştır. SVR modeli, en iyi performansı göstermiştir. Ayrıca, Gür (2024), Türkiye'de aylık inek peyniri üretimini tahmin etmek için LSTM, GRU,

MLP, SVR ve kNN modellerini incelemiş ve LSTM modeli en yüksek doğruluğu sağlamıştır. Ocak 2010 - Eylül 2023 dönemi verilerine dayalı olarak yapılan tahminlerde, süt üretimi, yem fiyatı ve peynir ihracatı bağımsız değişken olarak kullanılmış; Ekim 2023 - Eylül 2024 için artış trendi öngörülmüştür. Bu çalışmalar, makine öğrenmesi ve derin öğrenme yöntemlerinin ekonomik tahminlerdeki etkinliğini vurgulamaktadır. İthalat ve ihracat tahminlerinde makine öğrenmesi ve topluluk öğrenme yöntemleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Jošić ve Žmuk (2022), Gauss süreçleri, doğrusal regresyon ve çok katmanlı perceptron ile Hırvatistan'ın 2020 yılı ikili ticaretini tahmin etmiştir. Özemre ve Kabadurmuş (2020), ihracat tahmininde büyük veri ve makine öğrenimi algoritmalarını kullanırken, Brabenec ve Šuleř (2020) Çek Cumhuriyeti ile Çin arasındaki ticaret dengesini modellemiştir. Wang (2022), PSO ile optimize edilmiş RVM modeliyle blok zinciri güvenliğine dayalı ticaret tahmini geliştirmiştir. Meng vd. (2018), enerji tahmininde hibrit makine öğrenimi algoritmalarını ele almış, Bayrak (2020) ise tıbbi cihaz dış ticaretini tahmin etmek için döviz kuru ve enflasyonu içeren DVM tabanlı bir topluluk modeli önermiştir. Bu çalışmalar, makine öğrenmesi yöntemlerinin ticaret tahmininde doğruluğu artırarak ticaret dinamiklerine önemli katkılar sunduğunu göstermektedir. Kimyasal ürün sektörüne yönelik tahmin çalışmalarında, Broeren vd. (2014), temel kimyasal üretimi için maliyet odaklı bir küresel tahmin modeli geliştirmiş ve 2010-2030 döneminde bölgesel üretim, enerji verimliliği, emisyonlar ve politikaların etkilerini incelemiştir. Bulgular, yeni kimyasal üretim kapasitesinin %60'ının OECD dışı bölgelerde olacağını ve CO2 emisyonlarının %50 artacağını, ancak enerji politikalarıyla bu artışın %30-40'a indirilebileceğini göstermektedir. Li ve Li (2022) ise PSO-BP sinir ağı modeliyle Çin'in kimyasal ihracatını tahmin ederek, modelin geleneksel yöntemlere kıyasla daha yüksek doğruluk sağladığını ortaya koymuştur. Pisuttinusart vd. (2022), Tayland'ın gübre ithalat talebini SARIMA modelleriyle analiz etmiş ve 2022 tahminlerine göre azotlu gübre talebinde %5.12 artış, potasyumlu gübrede %8.74 azalış, bileşik gübrede ise %4.74 artış tespit etmiştir. Bu çalışmalar, kimyasal ürün sektöründe tahmin modellerinin doğruluğu ve uygulama alanlarının önemini vurgulamaktadır.

Gür ve Eşidir (2024), Türkiye'nin hurda demir-çelik ithalatını tahmin etmek için LSTM, MLP, Random Forest, SVM, XGBoost ve Doğrusal Regresyon modellerini karşılaştırmış ve LSTM modelinin en iyi performansı gösterdiğini belirlemiştir. RMSE, MSE, MAE, MAPE ve R^2 metrikleriyle değerlendirilen çalışmada, LIME analizi ile "YÜFE" ve "Aylık Demir Çelik İthalatı" değişkenlerinin tahmin sonuçlarına yüksek etkisi tespit edilmiştir. Bu çalışma, makine öğrenmesi yöntemlerinin ithalat tahminlerindeki etkinliğini vurgulayarak ekonomik planlama ve strateji geliştirme süreçlerine katkı sağlamaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için kimyasal madde sektörü için tahmin çalışmalarının daha önce hiç uygulanmamış olması, çalışmanın önemini ve yenilikçi yönünü artırmaktadır. Türkiye'nin ekonomik stratejilerine yönelik bu tahminler, politika yapıcılar ve iş dünyası için değerli bilgiler sunarak karar süreçlerine rehberlik edecektir. Bu çalışmada kullanılan modellerin geniş bir yelpazesi, farklı makroekonomik değişkenlerin dahil edilmesi ve elde edilen sonuçların kapsamlı analizi, kimyasal madde ithalatı tahminleri konusundaki literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca, bu çalışmanın bulguları, benzer ekonomik ve endüstriyel dinamiklere sahip diğer ülkeler için de uygulanabilirlik sunmaktadır ve bu alandaki gelecekteki çalışmalar için bir temel oluşturacaktır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

Bu bölümde, Türkiye'nin kimyasal madde ithalatının tahmininde kullanılan yöntemler ve teknikler açıklanmaktadır. Çalışmada, doğrusal regresyon, Rastgele Orman, Destek Vektör Makinesi, XGBoost ve Rasyonel Kuadratik Regresyon gibi modeller, makroekonomik veriler kullanılarak değerlendirilmiştir. Doğrusal regresyon, basitliği ve yorumlanabilirliği nedeniyle temel kıyaslama modeli olarak seçilmiştir. Rastgele Orman ve Destek Vektör Makinesi, doğrusal olmayan ilişkileri modelleme kapasitesiyle dahil edilmiş, XGBoost ise güçlü genelleme yeteneği ve SHAP analiziyle değişken önemini dengeli sunmasıyla öne çıkmıştır. Rasyonel Kuadratik Regresyon ise karmaşık ilişkileri modelleme yeteneğiyle tercih edilmiştir. Bu modeller, ekonomik tahminlerde çeşitlilik sağlamak ve en iyi performansı belirlemek amacıyla bir arada değerlendirilmiştir.

3.1. Veri Seti

Analizlerde kullanılan veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) kaynaklarından elde edilmiştir. Ocak 2005 ile Mart 2024 arasındaki 231 aylık dönemi kapsayan veri setinde, 6 bağımsız ve 1 bağımlı değişken için her birine ait 231 veri bulunmaktadır. Veri setlerinde herhangi bir kayıp veya eksik bilgi yoktur. Modelin bağımlı değişkeni aylık kimyasal madde ithalatı (USD) olup, bağımsız değişkenler ise; ortalama Amerikan Dolar Kuru (TL), aylık Türkiye ithalatı, İmalat Sanayi Üretim Endeksi, Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler Üretim Endeksi, aylık petrol varil fiyatı (USD) ve kimyasal ürünlerin aylık ihracatıdır (USD). Her bir değişkenin aylık verileri .xlsx formatında bir dosyada birleştirilerek tahmin modellerinde kullanılmak üzere toplanmıştır.

3.2. Veri Ön İşleme

Verilerin analizden önce temizlenmesi ve dönüştürülmesi gerekmektedir. Elde edilen resmi verilerde eksik değer bulunmamaktadır. Veriler, Python'un Pandas paketi kullanılarak bir Excel dosyasından içe aktarılmıştır. Daha sonra, veri çerçevesi bağımsız değişkenler (X) ve bağımlı değişken (Y) olarak ayrılmıştır. Ön işleme aşamasının bir parçası olarak, veriler min-max ölçeklendirme kullanılarak standartlaştırılmıştır. Bu, makine öğrenimi ve veri analizinde özelliklerin belirli bir aralıkta, genellikle 0 ile 1 arasında yeniden ölçeklendirilmesi için yaygın olarak kullanılan bir tekniktir. Bu ölçeklendirme yöntemi, tüm özelliklerin analize eşit şekilde katkıda bulunmasını sağlar ve belirli bir özelliğin ölçeği nedeniyle modele hakim olmasını engeller. İşlem, özelliğin minimum değerinin çıkarılması ve ardından maksimum ve minimum değerler arasındaki fark olan özelliğin aralığına bölünmesini içerir (Ampomah vd., 2021). Denklem 1'de bu ölçeklendirme yöntemi gösterilmektedir.

$$x_{scaled} = \frac{x - x_{min}}{x_{max} - x_{min}} \quad (1)$$

3.3. Yazılım ve Donanım

Çalışmada, Python 3.6 ile veri analizi, modelleme ve görselleştirme işlemleri gerçekleştirilmiştir. Veri işlemede Pandas ve NumPy, modelleme süreçlerinde Scikit-Learn ve XGBoost, görselleştirmede ise Matplotlib ve Seaborn kütüphaneleri kullanılmıştır. Hızlı veri işleme ve model eğitimi için yüksek işlem gücüne sahip bir bilgisayar tercih edilmiştir. Kullanılan bilgisayar sisteminde AMD Ryzen 9 5950X işlemci, 32 GB RAM, 1 TB SSD ve 10 GB VRAM'e sahip NVIDIA GeForce RTX 3080 GPU bulunmakta olup, bu altyapı yapılan analiz ve işlemlerin etkinliğini ve başarısını doğal olarak artırmıştır.

3.4. Modeller

Bu çalışmada, Türkiye'nin kimyasal madde ithalatının gelecekteki değerlerini tahmin etmek amacıyla çeşitli makine öğrenmesi ve topluluk öğrenme modelleri kullanılmıştır. Modellerin seçimi, farklı tahmin yöntemlerinin performanslarını karşılaştırarak en iyi sonucu elde etmek için yapılmıştır. Her bir model, veri setindeki karmaşık ilişkileri ve örüntüleri yakalamak için farklı matematiksel ve istatistiksel teknikler kullanmaktadır. Aşağıda, çalışmada kullanılan başlıca modeller ve bu modellerin tahmin sürecindeki matematiksel temelleri detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

3.4.1. Doğrusal Regresyon (Linear Regression)

Doğrusal regresyon, bağımlı değişken (y) ile bir veya daha fazla bağımsız değişken (x) arasındaki doğrusal ilişkiyi modellemek için kullanılır (Marill, 2004). Tek bir bağımsız değişken söz konusu olduğunda, doğrusal bir ilişki kurmak veya bir korelasyon katsayısı elde etmek için basit doğrusal regresyon kullanılabilir (MacCallum vd., 2002). Birden fazla bağımsız değişken söz konusu olduğunda, bu değişkenlere dayalı olarak bağımlı değişkeni tahmin etmek için çoklu doğrusal regresyon kullanılır (Eberly, 2007). Bu teknik, sürekli bir sonuçla ilişkili olarak birkaç değişkenin aynı anda değerlendirilmesine olanak tanımaktadır (Eberly, 2007). Doğrusal regresyon modeli Denklem 2'de gösterildiği gibidir:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \cdots + \beta_n x_n + \epsilon \quad (2)$$

Burada, y bağımlı değişkeni, x_i bağımsız değişkenleri, β_i regresyon katsayılarını, β_0 sabit terimi ve ϵ hata terimini temsil etmektedir. Regresyon katsayıları (β_i), en küçük kareler yöntemi ile belirlenir. En küçük kareler yöntemi, hata terimini minimize ederek bağımlı değişkenin en iyi şekilde tahmin edilmesini sağlar. Katsayıların hesaplanması Denklem 3'te gösterilmektedir:

$$\beta = (X^T X)^{-1} X^T y \quad (3)$$

Burada, X bağımsız değişkenlerin matris formu, y bağımlı değişken vektörü ve β katsayı vektörünü temsil etmektedir.

3.4.2. Rastgele Orman (Random Forest)

Random Forest, birden fazla karar ağacının birleşiminden oluşan bir topluluk öğrenme yöntemidir. Her bir karar ağacı, veri setinin rastgele bir alt kümesi üzerinde eğitilir ve nihai tahmin, tüm ağaçların tahminlerinin ortalaması alınarak yapılır (Svetnik vd., 2003; Biau ve Scornet, 2016). Rastgele Orman, sağlamlığı ve yüksek boyutlu verilerle iyi başa çıkma kabiliyetiyle bilinir, bu da onu bireysel karar ağaçlarına kıyasla aşırı uyum gibi sorunlara karşı daha toleranslı hale getirir. Algoritma, karar ağaçları topluluğu aracılığıyla doğal olarak bir belirsizlik ölçüsü sağlar ve bu da tahminlerde güvenilirliğine katkıda bulunur (Dutschmann ve Baumann, 2021; Li, 2023). Bu modelin matematiksel ifadesi Denklem 4'teki gibidir:

$$\hat{y} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^{N} T_i(x) \quad (4)$$

Burada, yˆ nihai tahmini, T_i (x) her bir karar ağacının tahminini ve N toplam ağaç sayısını göstermektedir. Her bir karar ağacı, belirli bir derinliğe kadar büyütülür ve bu süreçte veri setindeki en iyi bölünmeleri (splits) belirler. Her bir düğümde (node) veri, belirli bir özelliğe göre iki alt kümeye bölünür. Bölünme, genellikle Gini impüriti veya bilgi kazancı gibi bir kriter kullanılarak yapılır.

3.4.3. Rasyonel Kuadratik Regresyon (Rational Quadratic Regression)

Rasyonel Kuadratik Regresyon, doğrusal ve doğrusal olmayan bileşenleri birleştirerek bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki karmaşık ilişkileri modelleyen esnek bir tekniktir. Bu yöntem, çoklu regresyon modeline ikinci dereceden terimler ekleyerek doğrusal olmayan etkileri incelemeyi sağlar (Wen vd., 2021). İkinci dereceden terimlerin ve etkileşimlerin entegrasyonu, hesaplama verimliliğini artırarak daha doğru modelleme ve nedensel içgörüler sunar (Bhagwat vd., 2012). Özellikle büyük veri kümelerinde hata azaltma avantajı sunan bu model, karmaşık ilişkilerin güvenilir şekilde analiz edilmesini sağlar (Polat vd., 2023). Doğrusal regresyonun yetersiz kaldığı durumlarda, kuadratik regresyon gibi modeller daha iyi uyum sağlayabilir (Hui vd., 2012).

$$y = \frac{ax^2+bx+c}{dx^2+ex+f} + \epsilon \quad (5)$$

Burada, a,b,c,d,e, ve f katsayıları, ϵ hata terimini temsil etmektedir.

3.4.4. Destek Vektör Makinesi (Support Vector Machine)

Destek Vektör Regresyonu (DVR), Destek Vektör Makineleri (DVM) prensiplerini regresyon problemlerine uyarlayan bir makine öğrenme tekniğidir. DVR, tüm veri noktalarının hiper düzlemden toplam sapmasını en aza indiren optimal bir regresyon hiper düzlemi oluşturmayı amaçlar (Cao vd., 2022; Wen vd., 2019). Model, ikinci dereceden optimizasyon problemi çözerek hiper düzlem ile veri noktaları arasındaki marjı en üst düzeye çıkarır ve noktaları belirli bir hata toleransı dahilinde kapsar (Mishra vd., 2023; Wie vd., 2020). DVR, doğrusal olmayan ilişkileri ele almak için verileri düşük boyutlu uzaydan yüksek boyutlu bir özellik uzayına dönüştürerek, bu uzayda optimum hiper düzlemi arar (Zhang vd., 2021). Böylece model, veri dağılımını etkili bir şekilde yakalayarak regresyon hatalarını en aza indirir.

$$y = \sum_{i=1}^{n}(a_i - a_i^*)K(x_i, x) + b \quad (6)$$

Burada, y tahmin edilen değeri, a_i ve a_i^* Lagrange çarpanlarını, $K(x_i, x)$ çekirdek fonksiyonunu, b bias terimini ve x_i eğitim verisini temsil etmektedir. SVR, doğrusal olmayan ilişkileri modellemek için çekirdek fonksiyonları (lineer, polinomial, radyal bazlı fonksiyonlar gibi) kullanır. Çekirdek fonksiyonu $K(x_i, x)$, yüksek boyutlu uzayda veri noktaları arasındaki benzerlikleri ölçer.

3.4.5. Extreme Gradient Boosting (XGBoost)

XGBoost, gradyan artırma algoritmasına dayanan bir topluluk öğrenme yöntemidir ve hata fonksiyonunu en aza indirmek için zayıf öğrenicileri sıralı şekilde birleştirerek tahmin doğruluğunu artırır (Chen, 2016). Ölçeklenebilirliği ve esnekliği sayesinde popülerlik kazanan XGBoost, gradyan artırma kütüphaneleri arasında öne çıkmaktadır (Ge vd., 2021). Boosting kategorisinde yer alan bu algoritma, zayıf öğrenicileri güçlü öğrenicilere dönüştürmeyi amaçlar (Asaad, 2024) ve birden fazla karar ağacını entegre ederek sağlam bir sınıflandırıcı oluşturur (Wang vd., 2020; Liang vd., 2020). Modelin tahmin fonksiyonu Denklem 7'de gösterilmektedir:

$$\hat{y}_i = \sum_{k=1}^{K} f_k(x_i),\ f_k \in F \quad (7)$$

Burada, yˆ_i tahmin edilen değerleri, F karar ağaçlarının uzayını, K toplam ağaç sayısını ve f_k her bir ağacı temsil etmektedir. XGBoost, her iterasyonda hatayı minimize etmek için gradyan iniş algoritmasını kullanır ve bu sayede modelin doğruluğunu artırır. Modelin genel kayıp fonksiyonu Denklem 8'deki gibidir:

$$L(\phi) = \sum_{i=1}^{n} l(y_i, \hat{y}_i) + \sum_{k=1}^{K} \Omega(f_k) \quad (8)$$

Burada, $L(\phi)$ genel kayıp fonksiyonunu, $l(y_i, \hat{y}_i)$ tahmin hatasını, $\Omega(f_k)$ karmaşıklık cezasını, y_i gerçek değeri ve $\hat{y}_i$ tahmin edilen değeri göstermektedir.

Bu bölümde anlatılan modellerin her biri, veri setindeki karmaşık ilişkileri ve örüntüleri yakalamak için farklı matematiksel ve istatistiksel teknikler kullanmaktadır. Bu sayede, kimyasal madde ithalatının gelecekteki değerlerini daha doğru bir şekilde tahmin etmek için en iyi modelin seçimi amaçlanmıştır. Tüm modeller için hiperparametre ayarları Random Search (Rastgele Arama) algoritması ile yapılmıştır ve Tablo 2'de her bir model için belirlenen ayarlar gösterilmiştir.

Tablo 2. Random Search Algoritması ile Optimizasyon Sonucu Modellerin Belirlenen Hiperparametreleri

Random Forest	**Linear Regression**	**SVR**	**XGBoost**	**Rational Quadratic Regression**
n_estimators:400 max depth: 40 min samples split: 3 min samples leaf: 2 max featutes: log2 bootstrap: True criterion: gini Random state: 42	Preset: Linear Terms: Linear Robust option: Off Fit_intercept: True Random state: 42	Kernel: Linear Epsilon: 0.1 C: 10 Max_iter: 1000 Tol: 1e-3 Shrinking: True Cache_size: 300 Verbose: False Random state: 42	Sub_sample:0.7 n_estimators: 200 max_depth: 3 learning rate: 0.2 colsample_bytree: 1.0 min_child_weight: 1 gamma: 0 reg_alpha: 0 reg_lambda: 1 scale_pos_weight: 1 Random state: 42	Preset: Kernel Tol: 1e-3 Shrinking: True Cache_size: 200 Verbose: False Random state: 42

3.5. Model Performans Değerlendirme

Veri seti, modellerin eğitimi ve test edilmesi için %80 eğitim ve %20 test olarak ayrılmıştır. Random state kullanımı, veri bölünmesinin tutarlı olmasını sağlayarak modellerin performanslarının karşılaştırılabilirliğini artırmıştır (Ferrat vd., 2018). Modelin genelleme yeteneğini değerlendirmek için 15 katlı k-fold çapraz doğrulama uygulanmış; bu yöntemde veri seti k eşit parçaya bölünerek her parça sırayla test seti, kalan k-1 parça ise eğitim seti olarak kullanılmıştır (Moon vd., 2020). Süreç, toplamda 15 kez tekrarlanarak modelin farklı veri bölümlerindeki performansı ölçülmüştür (Naseem vd., 2019). Modellerin eğitim, test ve çapraz doğrulama performanslarını değerlendirmek için MSE, MAE, MAPE, RMSE ve R^2 gibi ölçütler kullanılmıştır. Bu sonuçlar, modellerin tahmin doğruluğu ve verimliliğini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek amacıyla analiz edilmiştir. Bu ölçütlerin matematiksel hesaplamaları sırasıyla Denklem 9-13'te sunulmuştur.

$$MSE = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N}(y_i - \hat{y}_i)^2 \quad (9)$$

$$MAE = \frac{\sum_{i=1}^{n}|t_i - g_i|}{n} = \frac{\sum_{i=1}^{n} e_j}{n} \quad (10)$$

$$MAPE = \frac{\sum_{t=1}^{n}\frac{u_t}{Y_t}}{n} \times 100 \quad (11)$$

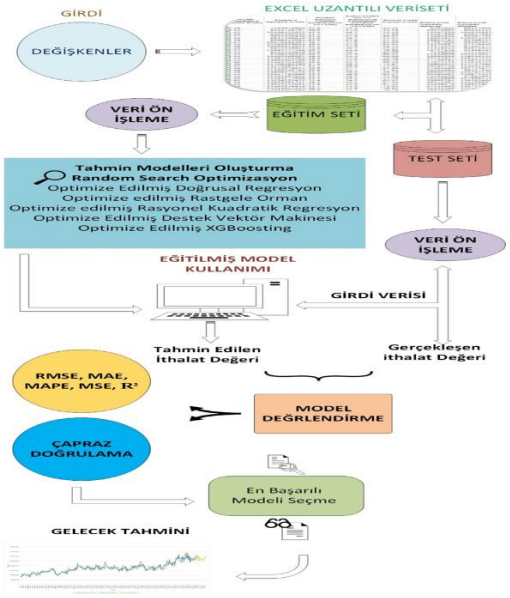
$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{N}(y_i - \hat{y}_i)}{N}} \quad (12)$$

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_i (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum_i (y_i - \mu)^2} \quad (13)$$

MSE, tahmin edilen ve gerçek değerler arasındaki karesel farkların ortalamasını hesaplayarak tahmin hatalarının büyüklüğünü ölçer (Tyass vd., 2023). MAE, hataların ortalamasını alır ve sezgisel bir anlayış sunar çünkü farkların karesi alınmaz (Bilgili vd., 2022). MAPE, tahmin hatalarını yüzde cinsinden ifade ederek göreceli bir doğruluk ölçüsü sağlar (Metlek vd., 2021). RMSE ise MSE'nin karekökü olarak büyük hatalara daha fazla ağırlık verip, hataların standart sapmasını ölçer (Truong vd., 2021). R^2, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki varyansı ne ölçüde açıkladığını gösteren belirleme katsayısıdır (Elias vd., 2011).

3.6. Önerilen Yaklaşım

Bu çalışmada, Türkiye'nin kimyasal madde ithalatını tahmin etmek için makroekonomik değişkenler kullanılarak makine öğrenmesi ve topluluk öğrenme modelleri uygulanmıştır. Modeller, veri seti üzerinde eğitilip test edildikten sonra çapraz doğrulama ile genel performansları değerlendirilmiştir. En başarılı model kullanılarak gelecekteki ithalat değerleri tahmin edilmiştir. Bulgular, politika yapıcılar ve iş dünyası için yol gösterici bilgiler sunarak ekonomik strateji belirlemede önemli katkı sağlamaktadır. Çalışmanın genel organizasyonu ve yöntemi, kapsamlı analizi özetleyen bir şema ile Şekil 1'de sunulmaktadır.

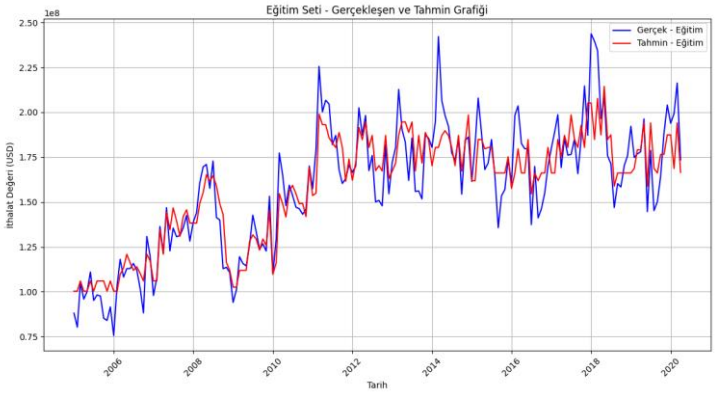

Şekil 1. Önerilen yaklaşım

Şekil 1'deki şemaya göre, Türkiye'nin kimyasal madde ithalatını tahmin etmek için çok aşamalı bir süreç izlenmiştir. İlk olarak, ortalama dolar kuru, Türkiye ithalat verileri, sanayi üretim endeksleri, petrol fiyatı ve kimyasal ürün ihracatını içeren veri seti oluşturulmuş ve %80 eğitim, %20 test olarak ayrılmıştır. Doğrusal Regresyon, Rastgele Orman, Destek Vektör Makinesi ve XGBoost modelleri kullanılarak, random search ile en iyi hiperparametre değerleri belirlenmiştir. Modeller, RMSE, MAE, MAPE, MSE ve R^2 metrikleriyle değerlendirilmiş; çapraz doğrulama ile genelleme yetenekleri incelenmiştir. En iyi performansı gösteren model seçilerek, gelecek 12 aylık kimyasal madde ithalat tahmini yapılmıştır.

4. Çalışmanın Bulguları

Bu bölümde, kimyasal madde ithalatı tahmininde makine öğrenimi ve topluluk öğrenme tekniklerinin performansları hakkında bir değerlendirme sunulmaktadır. Doğrusal Regresyon, Rastgele Orman, Rasyonel Kuadratik Regresyon, Destek Vektör Makinesi ve XGBoost modelleri, eğitim setindeki veriler kullanılarak eğitilmiştir. Eğitim performansları R^2, MAE, RMSE, MAPE ve MSE gibi metrikler kullanılarak değerlendirilmiştir. Eğitim sonuçlarının tahmin grafiği Şekil 2'de gösterilirken, Tablo 3'te XGBoost modelinin eğitim sonuçları gösterilmiştir.

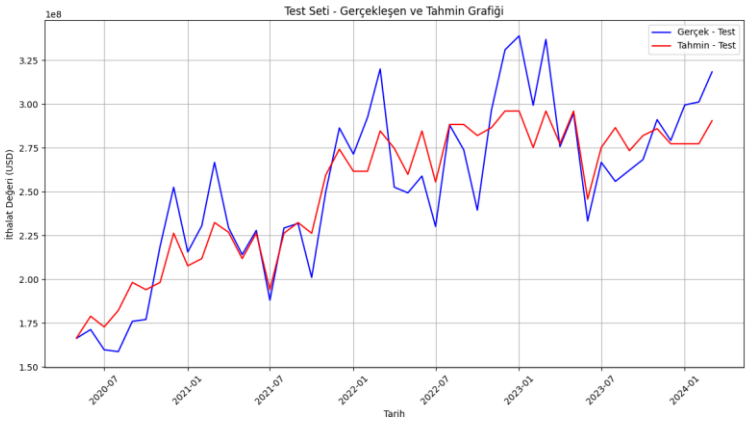
Şekil 2. XGBoost modelinin eğitim sonuçları tahmin grafiği

Şekil 2'de sunulan eğitim sonuçlarına ilişkin tahmin grafiklerine bakıldığında, XGBoost modelinin tahminleri, gerçek değerleri oldukça iyi takip etmektedir ve düşük hata oranlarına sahiptir. Model, büyük sapmaları minimize etmekte ve veri setinin trendini başarılı bir şekilde yakalamaktadır. XGBoost modelinin performansı, eğitim setinde yüksek bir uyum göstermektedir. Şekil 2'deki tahmin grafikleri, XGBoost modelinin eğitim verisi üzerinde yüksek performans gösterdiğini ve tahminlerin gerçek değerlere çok yakın olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Model, veri setindeki trendleri doğru bir şekilde takip etmekte ve büyük sapmaları başarılı bir şekilde minimize etmektedir. Bu durum, modelin eğitim setine oldukça iyi uyum sağladığını ve verinin genel yapısını doğru şekilde yakaladığını göstermektedir. Ancak, modelin performansının test verisinde nasıl bir seyir izleyeceği de önemlidir; bu nedenle, test setinde de benzer başarıyı sağlamak, modelin genelleme yeteneğini doğrulamak açısından kritik olacaktır.

Tablo 3. Modellerin Eğitim Sonuçlarının Metrik Ölçümleri

	Doğrusal Regresyon	Rastgele Orman	Rasyonel Kuadratik Regresyon	Destek Vektör Makinesi	XGBoost
RMSE	0.0632	0.0270	0.0001	0.0654	0.0046
MSE	0.0040	0.0007	0.0002	0.0042	0.0002
MAE	0.0503	0.0200	0.0001	0.0539	0.0035
MAPE	0.0753	0.0290	0.0001	0.0841	0.0057
R^2	0.9046	0.9825	0.9998	0.8978	0.9994

Tablo 3'teki sonuçlara göre, modellerin performansları karşılaştırılmıştır. Doğrusal Regresyon modeli, 0.0632 RMSE, 0.0040 MSE, 0.0503 MAE ve 0.0753 MAPE değerleriyle orta düzey performans sergilemiş ve 0.9046 R^2 ile varyansın %90'ını açıklamıştır. Ancak hata oranlarının yüksekliği, doğrusal regresyonun karmaşık veri setlerinde yetersiz kaldığını göstermektedir. Rastgele Orman modeli, 0.0270 RMSE, 0.0007 MSE, 0.0200 MAE ve 0.0290 MAPE ile iyi bir performans göstermiştir. 0.9825 R^2 değeriyle varyansın %98'den fazlasını açıklayarak, karmaşık yapıyı başarılı şekilde modellemiştir. Rasyonel Kuadratik Regresyon modeli, 0.0001 RMSE, 0.0002 MSE, 0.0001 MAE ve 0.0001 MAPE değerleriyle en iyi performansı sergilemiş, 0.9998 R^2 ile varyansın neredeyse tamamını açıklamıştır. Bu sonuçlar, modelin son derece düşük hata oranlarıyla üstün başarı gösterdiğini ortaya koymaktadır. Destek Vektör Makinesi, 0.0654 RMSE, 0.0042 MSE, 0.0539 MAE ve 0.0841 MAPE ile orta düzeyde kalmış ve 0.8978 R^2 değeriyle varyansın %90'a yakınını açıklamıştır. Ancak hata oranlarının yüksekliği modelin diğer modellere göre daha düşük performansını göstermektedir. XGBoost modeli, 0.0046 RMSE, 0.0002 MSE, 0.0035 MAE ve 0.0057 MAPE değerleriyle yüksek doğruluk sağlamış, 0.9994 R^2 ile varyansın %99'undan fazlasını açıklamıştır. Sonuç olarak, Rasyonel Kuadratik Regresyon ve XGBoost modelleri, en düşük hata oranları ve en yüksek R^2 değerleri ile en başarılı performansı göstermiştir. Rastgele Orman modeli ise güvenilir bir alternatif olarak öne çıkarken, Doğrusal Regresyon ve Destek Vektör Makinesi modelleri daha düşük performans sergilemiştir. Aşağıdaki Şekil 3, modellerin test seti üzerindeki tahmin grafiklerini göstermektedir. Tablo 4'te ise test sonuçlarının metrik ölçümleri sunulmaktadır.

Şekil 3. XGB modelinin test sonuçları tahmin grafiği

Şekil 3'te sunulan grafiğe göre, XGBoost modeli, hem eğitim hem de test setlerinde yüksek performans göstermiş olup, en iyi genel doğruluğa sahip model olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgular, model seçimi ve değerlendirmesinde eğitim ve test setleri arasındaki performans farklarının dikkatle incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Grafikteki bulgular, XGBoost modelinin eğitim verisi üzerinde çok iyi performans gösterdiği gibi test verisi üzerinde de benzer başarıyı sürdürebildiğini göstermektedir. Bu durum, modelin aşırı uyum yapmadığını ve daha geniş veri setlerinde de etkili olabileceğini düşündürmektedir. Modelin yüksek genel doğruluğu, doğru hiperparametre ayarları ve modelin yapısal doğruluğu sayesinde elde edilmiştir.

Tablo 4. Modellerin Test Sonuçlarının Metrik Ölçümleri

	Doğrusal Regresyon	Rastgele Orman	Rasyonel Kuadratik Regresyon	Destek Vektör Makinesi	XGBoost
RMSE	0.0686	0.0671	0.0756	0.0687	0.0653
MSE	0.0047	0.0045	0.0057	0.0047	0.0042
MAE	0.0529	0.0519	0.0587	0.0553	0.0511
MAPE	0.0775	0.0766	0.0850	0.0869	0.0774
R^2	0.8866	0.8915	0.8625	0.8864	0.8975

Tablo 4'teki test sonuçlarına göre, XGBoost modeli 0.0653 RMSE, 0.0042 MSE, 0.0511 MAE ve 0.0774 MAPE değerleriyle en iyi performansı göstermiş ve 0.8975 R^2 ile veri setindeki varyansın %89.75'ini açıklamıştır. Rastgele Orman modeli, 0.0671 RMSE, 0.0045 MSE, 0.0519 MAE ve 0.0766 MAPE ile XGBoost'a yakın bir performans sergileyerek 0.8915 R^2 değerine ulaşmıştır. Doğrusal Regresyon modeli, 0.0686 RMSE, 0.0047 MSE, 0.0529 MAE ve 0.0775 MAPE değerleriyle orta düzeyde performans göstermiştir (R^2 = 0.8866). Destek Vektör Makinesi ise benzer hata oranları (0.0687 RMSE, 0.0047 MSE) ve 0.8864 R^2 ile doğrusal regresyona yakın bir sonuç elde etmiştir. Rasyonel Kuadratik Regresyon modeli ise en yüksek hata oranlarına (0.0756 RMSE, 0.0057 MSE, 0.0587 MAE) ve en düşük 0.8625 R^2 değerine sahip olup test setinde en zayıf performansı göstermiştir. Bu bulgular, test sonuçlarının eğitim performanslarından farklılık gösterebileceğini ve genelleme yeteneklerinin değerlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır. XGBoost ve Rastgele Orman modelleri, düşük hata oranları ve yüksek R^2 değerleriyle öne çıkarken, Rasyonel Kuadratik Regresyon beklenen performansı sağlayamamıştır. Çalışmada, model performansını daha güvenilir biçimde değerlendirmek için 15 katlı çapraz doğrulama uygulanmıştır. Çapraz doğrulama, modelin yeni verilere karşı performansını test ederek aşırı uyumu belirlemeye ve veri setinin tamamından yararlanmaya olanak tanımaktadır. Bu yöntem sayesinde, modellerin ortalama performansı ve istikrarı ölçülerek objektif bir karşılaştırma sağlanmıştır. Modellerin çapraz doğrulama sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

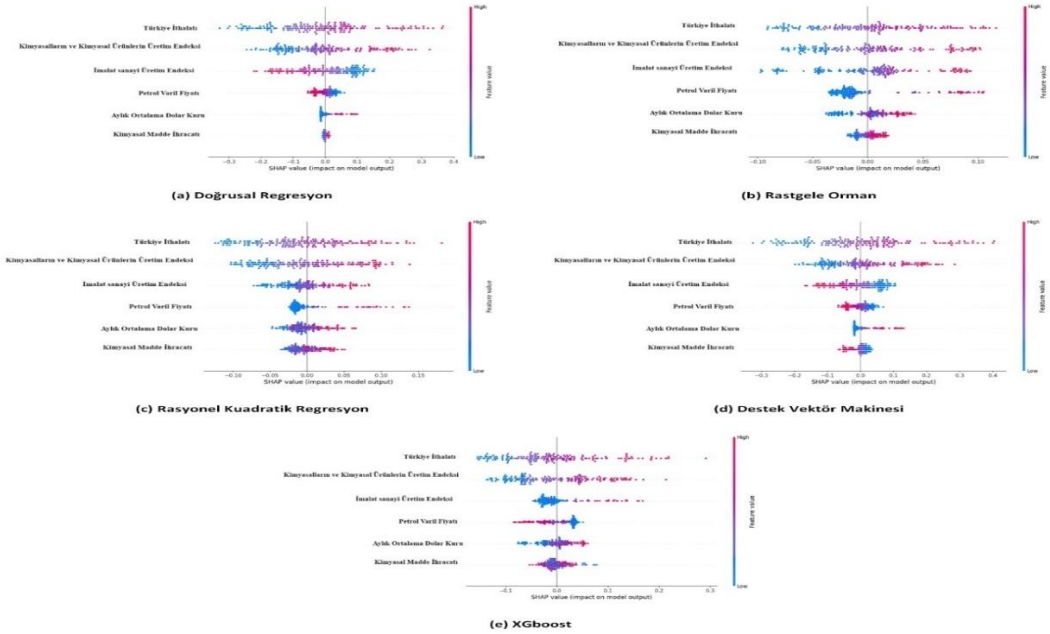
Tablo 5. Modellerin 15 Katlı Çapraz Doğrulama Sonuçlarının Metrik Ölçüm Sonuçları

	Doğrusal Regresyon	Rastgele Orman	Rasyonel Kuadratik Regresyon	Destek Vektör Makinesi	XGBoost
RMSE	0.0729	0.0718	0.0767	0.0656	0.0646
MSE	0.0054	0.0053	0.0061	0.0044	0.0043
MAE	0.0551	0.0549	0.0575	0.0548	0.0524
MAPE	0.0800	0.0853	0.0820	0.0797	0.0780
R^2	0.8552	0.8635	0.8399	0.8814	0.8820

Tablo 5'teki 15 katlı çapraz doğrulama sonuçlarına göre, XGBoost modeli en düşük hata oranlarına (0.0646 RMSE, 0.0043 MSE, 0.0524 MAE, 0.0780 MAPE) ve 0.8820 R^2 ile en iyi performansı sergilemiştir. Destek Vektör Makinesi, 0.0656 RMSE, 0.0044 MSE ve 0.8814 R^2 ile XGBoost'u yakından takip ederken, Rastgele Orman modeli 0.0718 RMSE, 0.0053 MSE ve 0.8635 R^2 ile güçlü bir performans göstermiştir. Doğrusal Regresyon, 0.0729 RMSE ve 0.8552 R^2 ile orta düzeyde performans sunarken, Rasyonel Kuadratik Regresyon en yüksek hata oranlarına (0.0767 RMSE, 0.0061 MSE) ve 0.8399 R^2 ile en düşük performansa sahiptir. Bu bulgular, XGBoost'un doğruluk ve genelleme yeteneği açısından en üstün model olduğunu göstermektedir.

Rastgele Orman ve Destek Vektör Makinesi modelleri güvenilir alternatifler sunarken, Rasyonel Kuadratik Regresyon modelinin düşük test ve çapraz doğrulama performansı aşırı uyum sorununu işaret etmektedir. Bu sonuçlar, model değerlendirmelerinde eğitim, test ve çapraz doğrulama yöntemlerinin önemini vurgulamaktadır. XGBoost, diğer modellere kıyasla gradyan artırma algoritmasının hataları iteratif olarak düzeltme yeteneği ve hiperparametre optimizasyonundaki esnekliği sayesinde üstün performans göstermiştir. Özellikle doğrusal olmayan ilişkileri etkili bir şekilde öğrenmesi ve kritik değişkenlerin etkisini dengeli bir şekilde değerlendirmesi, onu Rastgele Orman ve Destek Vektör Makinesi gibi güçlü alternatiflerden ayırmıştır. Ayrıca, eğitim ve test setlerindeki düşük hata oranları, modelin genelleme yeteneğini ve aşırı uyum riskine karşı dayanıklılığını ortaya koymuştur.

Bu çalışmada, modellerin tahminlerinde bağımsız değişkenlerin önemini belirlemek için SHAP (SHapley Additive exPlanations) analizi uygulanmıştır. SHAP, her bir değişkenin model tahminlerine katkısını açıklayarak karar mekanizmalarını şeffaf hale getiren bir tekniktir (Cao, 2024). Bu analiz, değişkenlerin göreceli etkilerini ortaya koyarak model değerlendirme sürecinde önemli avantajlar sağlar ve yalnızca performans metrikleriyle değil, modelin karar süreçleriyle de güvenilirliğini artırır (Broeck vd., 2022; Yap vd., 2021). Özellikle karmaşık veri setlerinde en etkili değişkenleri belirlemek, model performansını iyileştirme açısından kritik ipuçları sunar. Ayrıca, SHAP analizi, açıklanabilirlik ve şeffaflık sağlayarak modellerin gerçek dünya uygulamalarında daha güvenilir ve kabul edilebilir olmasına katkıda bulunur (Zhu vd., 2024). Şekil 4'te tüm modellerin test seti üzerindeki SHAP analizi sonuçları gösterilmektedir.

Şekil 4. Tüm modellerin test seti üzerindeki SHAP analizi sonuçları

Şekil 4'teki SHAP analizi sonuçlarına göre, Türkiye İthalatı ve Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler Üretim Endeksi değişkenleri tüm modellerde en yüksek etkiye sahip olup, tahminlere en büyük katkıyı sağlamaktadır. Doğrusal Regresyon ve Rastgele Orman modellerinde İmalat Sanayi Üretim Endeksi ve Petrol Varil Fiyatı da önemli etki gösterirken, XGBoost modeli tüm değişkenlerin etkisini dengeli dağıtarak özellikle Türkiye İthalatı ve Kimyasal Ürünler Üretim Endeksi için yüksek SHAP değerleri elde etmiştir. Destek Vektör Makinesi modelinde Aylık Ortalama Dolar Kuru değişkeninin etkisi belirginleşirken, Rasyonel Kuadratik Regresyon modeli yine Türkiye İthalatı ve Kimyasal Ürünler Üretim Endeksi değişkenlerini öne çıkarmıştır. Bu bulgular, söz konusu değişkenlerin hurda demir çelik ithalatı tahminlerinde kritik rol oynadığını ve SHAP analizinin modellerin karar mekanizmalarını şeffaflaştırarak güvenilirliklerini artırdığını göstermektedir. Çalışmanın bir sonraki aşamasında, kimyasal madde ithalatı tahmini için en iyi model olarak belirlenen XGBoost kullanılmıştır. Tahminlerin yapılabilmesi için bağımsız değişkenlerin gelecekteki değerleri de tahmin

edilmiştir. Bu değerler, XGBoost modeli ile tahmin edilip veri setine dahil edilerek, gelecek 12 ayın ithalat değerleri tahmin edilmiştir. Gelecek 12 aylık tahmin değerleri Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. XGBoost Modeli ile Bağımsız Değişkenlerin Gelecek 12 Aylık Tahmin Sonuçları

Dönem	Aylık Dolar Kuru	Türkiye İthalatı	İmalat Sanayi Üretim Endeksi	Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin Üretimi Endeksi	Petrol Varil Fiyatı	Kimyasal Madde ihracatı
2024-4	32,41	25,804,759,060	96,6	84,74	93,4	110,381,882
2024-5	33,27	31,719,102,429	111,9	75,47	100,4	116,719,793
2024-6	34,52	24,462,028,943	103,4	74,84	90,9	109,600,980
2024-7	35,63	29,683,466,070	106,6	80,11	89,9	99,806,107
2024-8	36,70	28,288,467,798	108,5	86,15	96,2	116,993,348
2024-9	37,85	25,720,133,585	113	93,72	97	108,452,445
2024-10	38,76	27,552,210,172	116,8	90,6	98,1	112,929,900
2024-11	39,11	27,474,951,128	113,8	82,94	97	110,752,726
2024-12	39,77	27,314,796,667	125,1	77,76	94,7	106,238,677
2025-1	40,68	24,771,192,383	101,2	80,12	98,4	94,022,509
2025-2	41,47	26,298,371,418	105,1	83,48	100,2	112,601,415
2025-3	41,83	28,004,749,771	113,5	85,41	108,2	118,507,309

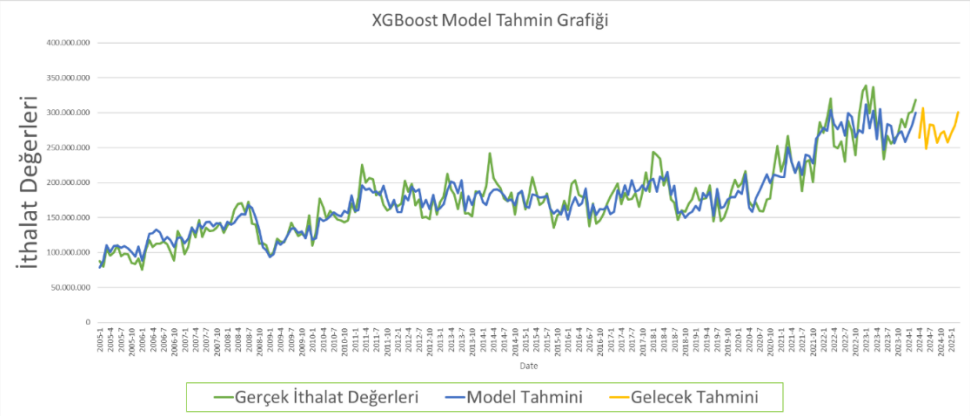
Tablo 6, XGBoost modeli ile yapılan gelecek 12 aylık tahmin sonuçlarını sunmaktadır. Aylık Dolar Kuru 2024 Nisan'da 32,41 olarak tahmin edilirken, 2025 Mart'ta 41,83'e yükselmesi öngörülmektedir. Türkiye İthalatı, Nisan 2024'te 25,8 milyar ABD doları seviyesinden Mayıs 2024'te 31,7 milyar ABD doları'na çıkması beklenmektedir. İmalat Sanayi Üretim Endeksi Nisan 2024'te 96,6 olarak tahmin edilirken, Aralık 2024'te 125,1 seviyesine ulaşacağı öngörülmektedir. Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin Üretimi Endeksi, Nisan 2024'te 84,74'ten Eylül 2024'te 93,72'ye yükselmesi beklenmektedir. Petrol Varil Fiyatı, Nisan 2024'te 93,4 ABD doları seviyesinden 2025 Mart'ta 108,2 ABD doları'na çıkacağı tahmin edilmiştir. Kimyasal Madde İhracatı ise Nisan 2024'te 110,4 milyon ABD doları'ndan Mart 2025'te 118,5 milyon ABD doları'na yükselmesi öngörülmektedir. Bu tahminler, döviz kuru, üretim endeksleri ve petrol fiyatlarındaki değişimlerin ekonomik ve sektörel dinamikleri anlamak için önemli bilgiler sunmaktadır. XGBoost model kullanımı ile kimyasal madde ithalatının gelecek 12 ayına yönelik tahminler yapılmıştır. Bu amaçla, bağımsız değişkenlerin tahmini değerleri veri setine eklenmiş ve modelin öğrenme kapasitesinden yararlanılarak daha tutarlı tahminler elde edilmiştir. Bu yaklaşım, gelecekteki ithalat değerleri hakkında daha güvenilir öngörüler sunmaktadır. Tablo 7'de bu tahmin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 7. Kimyasal Madde İthalatı Tahmin Değerleri

Dönem	Kimyasal Madde İthalatı (USD)	Dönem	Kimyasal Madde İthalatı (USD)
2024-4	263,923,947	2024-10	270,043,710
2024-5	306,606,515	2024-11	273,491,311
2024-6	248,317,483	2024-12	257,422,155
2024-7	283,379,514	2025-1	271,035,758
2024-8	281,767,028	2025-2	281,955,669
2024-9	256,774,041	2025-3	300,555,026

Tablo 7, XGBoost modeli ile Türkiye'nin kimyasal madde ithalatına yönelik 12 aylık tahminleri sunmaktadır. 2024 Nisan ayında 263,9 milyon ABD doları olarak tahmin edilen ithalat, Mayıs ayında 306,6 milyon ABD doları ile belirgin bir artış göstermekte, Haziran ayında ise 248,3 milyon ABD doları'na düşmektedir. Temmuz ve Ağustos aylarında ithalat sırasıyla 283,4 milyon ve 281,8 milyon ABD doları olarak tahmin edilirken, Eylül ayında 256,8 milyon ABD doları'na gerilemektedir. Ekim ve Kasım aylarında ithalat 270 milyon ve 273,5 milyon ABD doları seviyelerine yükselerek yılın en yüksek değerlerine ulaşmaktadır. 2025 Ocak ayında 271 milyon ABD doları olarak öngörülen ithalat, Şubat ayında 282 milyon ABD doları, Mart ayında ise 300,6 milyon ABD doları'na çıkarak tekrar artış göstermektedir. Bu tahminler, ithalatta dalgalı bir seyir izleneceğini ve özellikle Mayıs ile Mart aylarında belirgin artışlar yaşanacağını göstermektedir. Dalgalanmalar, döviz kuru

değişimleri, küresel talep artışı ve yerel ekonomik koşullara bağlı olabilir. Şekil 5'te, yeşil renk gerçek değerleri, mavi renk geçmiş tahminleri, sarı renk ise gelecekteki 12 aylık ithalat tahminlerini göstermektedir. Bu tahminler, politika yapıcılar ve işletmeler için stratejik planlama açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Şekil 5. XGBoost modeli ile kimyasal madde ithalat değerlerinin tahminleri ve gelecek 12 aylık öngörüler

5.Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma, Türkiye'nin kimyasal madde ithalatını tahmin etmek için makroekonomik değişkenler kullanarak Doğrusal Regresyon, Rastgele Orman, Rasyonel Kuadratik Regresyon, Destek Vektör Makinesi (DVM) ve XGBoost modellerini değerlendirmiştir. Analizlerde XGBoost modeli, en düşük hata oranları ve en yüksek R^2 değerleri ile en başarılı performansı sergilemiştir. Rastgele Orman modeli de yüksek doğruluk ve düşük hata oranlarıyla güvenilir sonuçlar sunarken, Rasyonel Kuadratik Regresyon modeli aşırı uyum nedeniyle test setinde beklenen performansı gösterememiştir. Destek Vektör Makinesi ve Doğrusal Regresyon ise orta düzeyde performans sergileyerek karmaşık veri setlerinde yetersiz kalmıştır. SHAP analizi sonuçları, Türkiye İthalatı ve Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler Üretim Endeksi değişkenlerinin tüm modellerde en yüksek etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular, makine öğrenmesi yöntemlerinin kimyasal madde ithalatı tahmininde geleneksel yöntemlere kıyasla üstün performans sağladığını ve elde edilen sonuçların ekonomik stratejiler için yol gösterici nitelikte olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın bulguları, literatürdeki benzer çalışmalarla uyumludur. Broeren vd. (2014), temel kimyasal üretiminde bölgesel maliyetler ve talep artışını dikkate alarak enerji verimliliği ve iklim politikalarının önemini vurgulamıştır. Benzer şekilde, bu çalışmada Türkiye İthalatı ve Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler Üretim Endeksi'nin kimyasal madde ithalatı üzerindeki kritik etkisi ortaya konmuştur. Li ve Li (2022), PSO-BP sinir ağı modeliyle Çin'in kimyasal ihracat tahmininde yüksek doğruluk elde etmiş; bu çalışmada da XGBoost modeli benzer şekilde karmaşık ithalat tahminlerinde üstün performans göstermiştir. Pisuttinusart vd. (2022) ise Tayland'ın kimyasal gübre ithalatını SARIMA modeliyle analiz etmiş ve talep değişkenliklerini incelemiştir. Bu çalışmada ise daha geniş bir makroekonomik değişken seti kullanılarak modeller karşılaştırılmış ve kimyasal madde ithalatı tahmin edilmiştir. Modellerin test ve çapraz doğrulama sonuçları karşılaştırıldığında, XGBoost modelinin eğitim, test ve çapraz doğrulama setlerinde tutarlı performansı, genelleme yeteneğini ve güvenilirliğini kanıtlamaktadır. Buna karşın, doğrusal regresyon ve Rasyonel Kuadratik Regresyon gibi modellerde görülen test ve çapraz doğrulama farklılıkları, bu modellerin aşırı uyum riskine ve karmaşık ilişkileri yeterince öğrenememesine işaret etmektedir. Bu durum, modellerin genelleme kapasitesini değerlendirirken test ve çapraz doğrulama sonuçlarının kritik önemini vurgulamaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'nin kimyasal madde ithalatını tahmin etmek için makine öğrenmesi ve topluluk öğrenme yöntemlerini kullanarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Türkiye özelinde geniş bir veri seti ve çeşitli makroekonomik değişkenlerin kullanılması, çalışmanın yenilikçi yönüdür. Daha önceki çalışmalar genellikle tek bir model veya belirli kimyasal ürünlere odaklanırken, bu çalışma farklı yöntemleri karşılaştırarak en iyi tahmin modelini belirlemiştir. COVID-19 pandemisi (2020-2021), enerji fiyatlarındaki artış (2021-2022) ve Rusya-Ukrayna savaşı (2022) gibi olağandışı olaylar, ithalat hacimlerinde ani değişimlere yol açmış ve XGBoost modeli bu karmaşık desenleri başarıyla yakalamıştır. Modelin gradyan artırma algoritması sayesinde ani değişimlere uyum sağlama yeteneği ve geniş makroekonomik değişken setini dikkate alması, tahmin

doğruluğunu artırmıştır. Ayrıca, hiperparametre optimizasyonu ile aşırı uyum sorunu önlenmiş, modelin genel performansı iyileştirilmiştir. Bu bulgular, XGBoost'un esnekliği ve karmaşık veri ilişkilerini öğrenme kapasitesini vurgularken, çalışma politika yapıcılar için stratejik planlamada önemli bir referans niteliği taşımaktadır. Bu çalışmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Rasyonel Kuadratik Regresyon gibi bazı modeller, aşırı uyum sorununa yatkın olup genelleme yeteneğini zayıflatabilir, özellikle küçük veri setlerinde bu durum daha belirgin hale gelir. Ayrıca, modellerin eğitimi yüksek hesaplama gücü gerektirdiğinden, donanım ve yazılım kaynaklarının yetersizliği büyük veri setleri üzerinde kısıt oluşturabilir. Çalışma, XGBoost ve Rastgele Orman modellerinin üstün performansını vurgularken, model seçiminde dikkatli olunması ve hiperparametre optimizasyonunun titizlikle yapılması gerektiğini önermektedir. Türkiye İthalatı ve Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler Üretimi Endeksi gibi kritik değişkenlerin dahil edilmesi önemlidir. Gelecekteki çalışmalar, daha geniş veri setleri kullanarak performansı artırmalı, bağımsız değişken çeşitliliğini artırmalı ve farklı sektör verilerini entegre etmelidir. Ani ekonomik ve politik değişimlere karşı senaryo analizleri ve stres testleri yapılmalı, esnek ve dayanıklı modeller geliştirilmelidir. Ayrıca, veri analitiği konusunda sürekli eğitim, uluslararası işbirliği ve veri paylaşımı teşvik edilmeli; büyük veri setlerinin işlenmesi için yüksek performanslı bilgisayar sistemlerine ve bulut tabanlı çözümlere yatırım yapılmalıdır. Bu öneriler, Türkiye'nin kimyasal madde ithalatı tahminlerinde model doğruluğunu ve güvenilirliğini artırmaya katkı sağlayacaktır. Kimyasal madde ithalat tahminleri; döviz rezerv yönetimi, dış ticaret dengesi ve stratejik ithalat politikalarının oluşturulmasında önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, bu tahminler sanayi planlaması, hammadde tedariki ve maliyet optimizasyonu süreçlerinde işletmelere rehberlik edebilir. Elde edilen tahmin sonuçları, ekonomik ve ticari planlamalarda kullanılmalıdır. Politika yapıcılar, bu tahminleri dikkate alarak, dış ticaret politikalarını ve stratejik planlamalarını geliştirebilirler. İş dünyası ise tedarik zinciri yönetimi, stok kontrolü ve maliyet optimizasyonu konularında bu tahminlerden faydalanabilir. Sonuç olarak, bu çalışma, makine öğrenmesi ve topluluk öğrenme yöntemlerinin kimyasal madde ithalatı tahminlerinde etkin bir şekilde kullanılabileceğini ve bu yöntemlerin doğru tahminler sağladığını göstermektedir. Bu bulgular, politika yapıcılar ve iş dünyası için değerli bilgiler sunmakta ve gelecekteki çalışmalar için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Al Marzooqi, F. I. and Redouane, A. (2024). Predicting real estate prices using machine learning in abu dhabi. *Iraqi Journal of Science*, 1689-1706. https://doi.org/10.24996/ijs.2024.65.3.40

Bayrak, T. (2020). A machine-learning-based model for forecasting medical device foreign trade. *Eskişehir Technical University Journal of Science and Technology a - Applied Sciences and Engineering*, 21(4), 477-485. https://doi.org/10.18038/estubtda.803546

Bhagwat, A., Baets, B. D., Steen, A., Vlaeminck, B., & Fievez, V. (2012). Prediction of ruminal volatile fatty acid proportions of lactating dairy cows based on milk odd- and branched-chain fatty acid profiles: new models, better predictions. *Journal of Dairy Science*, 95(7), 3926-3937. https://doi.org/10.3168/jds.2011-4850

Biau, G. and Scornet, E. (2016). A random forest guided tour. Test, 25(2), 197-227. https://doi.org/10.1007/s11749-016-0481-7

Bilgili, M., Keiyinci, S., & Ekinci, F. (2022). One-day ahead forecasting of energy production from run-of-river hydroelectric power plants with a deep learning approach. *Scientia Iranica*, 0(0), 0-0. https://doi.org/10.24200/sci.2022.58636.5825

Brabenec, T. and Šuleř, P. (2020). Machine learning forecasting of cr and prc balance of trade. *SHS Web of Conferences*, 73, 01004. https://doi.org/10.1051/shsconf/20207301004

Broeck, G. V. d., Lykov, A., Schleich, M., & Suciu, D. (2022). On the tractability of shap explanations. *Journal of Artificial Intelligence Research*, 74, 851-886. https://doi.org/10.1613/jair.1.13283

Broeren, M. L. M., Saygin, D., & Patel, M. K. (2014). Forecasting global developments in the basic chemical industry for environmental policy analysis. *Energy Policy*, 64, 273-287. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.09.025

Cao, S. and Hu, Y. (2024). Interpretable machine learning framework to predict gout associated with dietary fiber and triglyceride-glucose index. Nutrition &Amp; Metabolism, 21(1). https://doi.org/10.1186/s12986-024-00802-2

Cao, T., She, D., Zhang, X., & Yang, Z. (2022). Understanding the influencing factors and mechanisms (land use changes and check dams) controlling changes in the soil organic carbon of typical loess watersheds in

china. Land Degradation &Amp; Development, 33(16), 3150-3162. https://doi.org/10.1002/ldr.4378
Chen, T. and Guestrin, C. (2016). Xgboost: a scalable tree boosting system.. https://doi.org/10.48550/arxiv.1603.02754
Crescimanno, M., Galati, A., & Bal, T. (2014). The role of the economic crisis on the competitiveness of the agri-food sector in the main mediterranean countries. *Agricultural Economics (Zemědělská Ekonomika),* 60(2), 49-64. https://doi.org/10.17221/59/2013-agricecon
Dutschmann, T. and Baumann, K. (2021). Evaluating high-variance leaves as uncertainty measure for random forest regression. Molecules, 26(21), 6514. https://doi.org/10.3390/molecules26216514
Eberly, L. E. (2007). Multiple linear regression. *Topics in Biostatistics*, 165-187. https://doi.org/10.1007/978-1-59745-530-5_9
Elias, R., Fang, L., & Wahab, M. (2011). Electricity load forecasting based on weather variables and seasonalities: a neural network approach. Icsssm11. https://doi.org/10.1109/icsssm.2011.5959472
EMİRHAN, P. N. and TURGUTLU, E. (2023). İşgücü talebi uluslararasi ticarete tepki veriyor mu? Türk imalat sektöründen kanitlar. *Öneri Dergisi,* 18(59), 187-201. https://doi.org/10.14783/maruoneri.1075714
Erdem, Z. B. (2010). The assessment of coal's contribution to sustainable energy development in Turkey. *Energy Exploration &Amp; Exploitation*, 28(2), 117-129. https://doi.org/10.1260/0144-5987.28.2.117
Erduman, Y., Eren, O., & Gül, S. (2020). Import Content of Turkish Production And Exports: A Sectoral Analysis. *Central Bank Review*, 20(4), 155-168. https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2020.07.001
Fantke, P. and Ernstoff, A. (2017). Lca of chemicals and chemical products. *Life Cycle Assessment*, 783-815. https://doi.org/10.1007/978-3-319-56475-3_31
Ferrat, L. A., Goodfellow, M., & Terry, J. R. (2018). Classifying dynamic transitions in high dimensional neural mass models: a random forest approach. *PLOS Computational Biology*, 14(3), e1006009. https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1006009
Flyvbjerg, B. (2006). From nobel prize to project management: getting risks right. *Project Management Journal*, 37(3), 5-15. https://doi.org/10.1177/875697280603700302
Ge, X., Ding, J., Jin, X., Wang, J., Chen, X., Li, X., … & Xie, B. (2021). Estimating agricultural soil moisture content through uav-based hyperspectral images in the arid region. *Remote Sensing*, 13(8), 1562. https://doi.org/10.3390/rs13081562
Gür, Y. E., & Eşidir, K. A. (2024). Türkiye Hurda Demir Çelik İthalatının Gelecek Değerlerinin Derin Öğrenme, Makine Öğrenmesi ve Topluluk Öğrenme Yöntemleri ile Öngörülmesi. *Alanya Akademik Bakış,* 8(3), 885-908. https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1497646
Gür, Y. E. (2024). Stock Price Forecasting Using Machine Learning and Deep Learning Algorithms: A Case Study for the Aviation Industry. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 36(1), 25-34. https://doi.org/10.35234/fumbd.1357613
Gür, Y. E. (2024). Development and application of machine learning models in US consumer price index forecasting: Analysis of a hybrid approach. *Data Science in Finance and Economics*, 4(4), 469-513. https://doi.org/10.3934/DSFE.2024020
Gür, Y. E. (2024). Innovation in the dairy industry: forecasting cow cheese production with machine learning and deep learning models. *International Journal of Agriculture Environment and Food Sciences*, 8(2), 327-346. https://doi.org/10.31015/jaefs.2024.2.9
Huertas-Tato, J. and Brito, M. (2018). Using smart persistence and random forests to predict photovoltaic energy production. Energies, 12(1), 100. https://doi.org/10.3390/en12010100
Hui, D., Wang, J., Le, X., Shen, W., & Ren, H. (2012). Influences of biotic and abiotic factors on the relationship between tree productivity and biomass in china. *Forest Ecology and Management*, 264, 72-80. https://doi.org/10.1016/j.foreco.2011.10.012
Ji, H., Fu, X., & Cheng, K. (2014). Engineering drawing man-hour forecasting based on bp-ga in design of chemical equipment. *2014 20th International Conference on Automation and Computing.* https://doi.org/10.1109/iconac.2014.6935487
Jošić, H. and Žmuk, B. (2022). A machine learning approach to forecast international trade: the case of croatia. *Business Systems Research Journal*, 13(3), 144-160. https://doi.org/10.2478/bsrj-2022-0030
Kishi, H. and Sekine, Y. (2003). Simple prediction of atmospheric concentration of hydrophilic compounds based on the classification of industrial uses. QSAR &Amp; *Combinatorial Science*, 22(3), 396-398. https://doi.org/10.1002/qsar.200390029
Li, G., Yu, Z., Zheng, B., Qi, B., Su, Z., & Wang, D. (2023). Voltage sag source location based on the random forest. *Journal of Physics: Conference Series*, 2584(1), 012144. https://doi.org/10.1088/1742-6596/2584/1/012144
Li, N., & Li, M. (2022). Forecast of Chemical Export Trade Based on PSO-BP Neural Network Model. *Journal*

of Mathematics, 2022(1), 1487746. https://doi.org/10.1155/2022/1487746

Liang, W., Luo, S., Zhao, G., & Wu, H. (2020). Predicting hard rock pillar stability using gbdt, xgboost, and lightgbm algorithms. Mathematics, 8(5), 765. https://doi.org/10.3390/math8050765

MacCallum, R. C., Zhang, S., Preacher, K. J., & Rucker, D. D. (2002). On the practice of dichotomization of quantitative variables. *Psychological Methods*, 7(1), 19-40. https://doi.org/10.1037/1082-989x.7.1.19

Marill, K. A. (2004). Advanced statistics: linear regression, part ii: multiple linear regression. *Academic Emergency Medicine*, 11(1), 94-102. https://doi.org/10.1111/j.1553-2712.2004.tb01379.x

Medeiros, M. C. (2022). Forecasting With Machine Learning Methods. *Advanced Studies in Theoretical and Applied Econometrics*, 111-149. https://doi.org/10.1007/978-3-031-15149-1_4

Meng, F., Weng, K., Shallal, B., Chen, X., & Mourshed, M. (2018). Forecasting algorithms and optimization strategies for building energy management & demand response. Sp 2018. https://doi.org/10.3390/proceedings2151133

Metlek, S., Kandilli, C., & Kayaalp, K. (2021). Prediction of the effect of temperature on electric power in photovoltaic thermal systems based on natural zeolite plates. *International Journal of Energy Research*, 46(5), 6370-6382. https://doi.org/10.1002/er.7575

Mishra, S., Srivastava, R., Muhammad, A., Amit, A., Chiavazzo, E., Fasano, M., … & Asinari, P. (2023). The impact of physicochemical features of carbon electrodes on the capacitive performance of supercapacitors: a machine learning approach. *Scientific Reports*, 13(1). https://doi.org/10.1038/s41598-023-33524-1

Moon, J., Ke, F., & Sokolikj, Z. (2020). Automatic assessment of cognitive and emotional states in virtual reality-based flexibility training for four adolescents with autism. British Journal of Educational Technology, 51(5), 1766-1784. https://doi.org/10.1111/bjet.13005

Moshiri, S. and Kheirandish, E. (2023). Global impacts of oil price shocks: the trade effect. *Journal of Economic Studies*, 51(1), 126-144. https://doi.org/10.1108/jes-08-2022-0455

Nas, S., Akboz Caner, A., & Ergin Ünal, A. (2024). Türkiye'de Enflasyon Oranlarının Makine Öğrenme Yöntemi ile Tahmini. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 23(3), 1029-1045. https://doi.org/10.21547/jss.1371005

Naseem, M., Chaudhary, K., Sharma, B. N., & Lal, A. G. (2019). Using ensemble decision tree model to predict student dropout in computing science. *2019 IEEE Asia-Pacific Conference on Computer Science and Data Engineering (CSDE).* https://doi.org/10.1109/csde48274.2019.9162389

Özemre, M. and Kabadurmuş, Ö. (2020). A big data analytics based methodology for strategic decision making. *Journal of Enterprise Information Management*, 33(6), 1467-1490. https://doi.org/10.1108/jeim-08-2019-0222

Palkovits, R. and Palkovits, S. (2019). Using artificial intelligence to forecast water oxidation catalysts. *ACS Catalysis*, 9(9), 8383-8387. https://doi.org/10.1021/acscatal.9b01985

Pisuttinusart, C., Jatuporn, C., Suvanvihok, V., & Seerasarn, N. (2022). Forecasting the import demand for chemical fertilizer in Thailand. The EUrASEANs: journal on global socio-economic dynamics, (3 (34)), 61-70. https://doi.org/10.35678/2539-5645.3(34).2022.61-70

Polat, K., Şentürk, Ü. K., & Arıcan, M. (2023). A novel cuffless blood pressure prediction: uncovering new features and new hybrid ml models. *Diagnostics*, 13(7), 1278. https://doi.org/10.3390/diagnostics13071278

Renas Rajab Asaad and M. Abdulazeez, A. (2024). Comprehensive classification of iris flower species: a machine learning approach. *Indonesian Journal of Computer Science*, 13(1). https://doi.org/10.33022/ijcs.v13i1.3717

Sercu, P. and Uppal, R. (2003). Exchange rate volatility and international trade: a general-equilibrium analysis. *European Economic Review*, 47(3), 429-441. https://doi.org/10.1016/s0014-2921(01)00175-1

Sevim, A., Demir, İ., Höfte, M., Humber, R. A., & Demirbağ, Z. (2009). Isolation and characterization of entomopathogenic fungi from hazelnut-growing region of Turkey. *BioControl*, 55(2), 279-297. https://doi.org/10.1007/s10526-009-9235-8

Svetnik, V., Liaw, A., Tong, C., Culberson, J., Sheridan, R. P., & Feuston, B. P. (2003). Random forest: a classification and regression tool for compound classification and qsar modeling. *Journal of Chemical Information and Computer Sciences*, 43(6), 1947-1958. https://doi.org/10.1021/ci034160g

Şener, S., Savrul, M., & Aydın, O. (2014). Structure of small and medium-sized enterprises in turkey and global competitiveness strategies. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 150, 212-221. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.09.119

Şimşek, A. I., Bulut, E., Gur, Y. E., & Tarla, E. G. (2024). A novel approach to Predict WTI crude spot oil price: LSTM-based feature extraction with Xgboost Regressor. Energy, 309, 133102. https://doi.org/10.1016/j.energy.2024.133102

Şimşek, A. I. (2024). Forecasting consumer price index using macroeconomic variables: a comparative analysis of machine learning and deep learning approaches. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 15-29. https://doi.org/10.29029/busbed.1394983

Truong, N., Ngo, N., & Pham, A. (2021). Forecasting time-series energy data in buildings using an additive artificial intelligence model for improving energy efficiency. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2021, 1-12. https://doi.org/10.1155/2021/6028573

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (TCMB-EVDS), https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket, , Erişim Tarihi: 22.05.2024.

Türkiye İstatistik Kurumu (2024), www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 15.05.2024.

Tyass, I., Khalili, T., Rafik, M., Bellat, A., Raihani, A., & Mansouri, K. (2023). Wind speed prediction based on statistical and deep learning models. International Journal of Renewable Energy Development, 12(2), 288-299. https://doi.org/10.14710/ijred.2023.48672

Walker, J. D., Dimitrov, S., & Mekenyan, O. G. (2003). Using hpv chemical data to develop qsars for non-hpv chemicals: opportunities to promote more efficient use of chemical testing resources. *QSAR &Amp; Combinatorial Science*, 22(3), 386-395. https://doi.org/10.1002/qsar.200390028

Wang, L., Wang, X., Chen, A., Jin, X., & Che, H. (2020). Prediction of type 2 diabetes risk and its effect evaluation based on the xgboost model. *Healthcare*, 8(3), 247. https://doi.org/10.3390/healthcare8030247

Wang, N., Liu, W., Sun, S., & Wang, Q. (2021). The influence of complexity of imported products on total factor productivity. *Mobile Information Systems*, 2021, 1-7. https://doi.org/10.1155/2021/3384068

Wang, Y. (2022). Import and export trade forecasting algorithm based on blockchain security and pso optimized hybrid rvm model. *Security and Privacy*, 6(2). https://doi.org/10.1002/spy2.218

Wen, B., Li, R., Zhao, X., Ren, S., Chang, Y., Zhang, K., … & Zhu, X. (2021). A quadratic regression model to quantify plantation soil factors that affect tea quality. *Agriculture*, 11(12), 1225. https://doi.org/10.3390/agriculture11121225

Wen, J., Zhang, Y., Yang, G., He, Z., & Zhang, W. (2019). Path loss prediction based on machine learning methods for aircraft cabin environments. IEEE Access, 7, 159251-159261. https://doi.org/10.1109/access.2019.2950634

Wie, Y. M., Lee, K. G., Lee, K. H., Ko, T. S., & Lee, K. H. (2020). The experimental process design of artificial lightweight aggregates using an orthogonal array table and analysis by machine learning. *Materials*, 13(23), 5570. https://doi.org/10.3390/ma13235570

Yap, M., Johnston, R. L., Foley, H., MacDonald, S., Kondrashova, O., Tran, K., … & Waddell, N. (2021). Verifying explainability of a deep learning tissue classifier trained on rna-seq data. *Scientific Reports*, 11(1). https://doi.org/10.1038/s41598-021-81773-9

Zareipour, H., Cañizares, C. A., & Bhattacharya, K. (2010). Economic impact of electricity market price forecasting errors: a demand-side analysis. *IEEE Transactions on Power Systems*, 25(1), 254-262. https://doi.org/10.1109/tpwrs.2009.2030380

Zhang, Z., Xin, Q., & Li, W. (2021). Machine learning-based modeling of vegetation leaf area index and gross primary productivity across north america and comparison with a process-based model. *Journal of Advances in Modeling Earth Systems*, 13(10). https://doi.org/10.1029/2021ms002802

Zhu, C., Liu, X., & Chen, D. (2024). Prediction of digital transformation of manufacturing industry based on interpretable machine learning. *Plos One*, 19(3), e0299147. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0299147

Zolfigol, M. A., Azizian, S., Torabi, M., Yarie, M., & Notash, B. (2024). The importance of nonstoichiometric ratio of reactants in organic synthesis. *Journal of Chemical Education*, 101(3), 877-881. https://doi.org/10.1021/acs.jchemed.3c00530

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Elazığ Halkevinin Açılışı ve 1934-1937 Yılları Arasında Yürüttüğü Faaliyetler

The Opening of Elazığ People's House and It's Activities Between 1934-1937

Burcu ÖZBAY[1]

[1] *Dr. Araştırmacı, İstanbul, Türkiye, burcuozbay7@gmail.com*, orcid.org/0000-0001-9491-3561

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 07.11.2024
Kabul/Accepted: 27.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1581000

Anahtar Kelimeler
Halkevleri, Elazığ Halkevi ,ElazığHalkevi Şubeleri,Elazığ Halkevi'nin Faaliyetleri.

ÖZ

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine çıkartılabilmesi adına ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda pek çok adım atıldı. Bu adımların kalıcı olabilmesi ve nesilden nesle aktarılabilmesi için halk tarafından da benimsenmesi gerekiyordu. Dolayısıyla devlet bir yandan inkılapları hayata geçirmeye çalışırken bir yandan da topyekûn bir eğitim seferberliği başlatacaktı. Böylelikle diğer ülkelerdeki örnekler de incelenerek oluşturulan halkevleri 1932 yılından itibaren yurdun dört bir yanında faaliyete geçmeye başladı. Kuruldukları vilayetlerde önemli hizmetler ortaya koymaya başlayan kurumun bir şubesi de 1934 yılında Elazığ'da açıldı. Elazığ, 1936 yılında Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulması ile birlikte müfettişlik bölgesi içerisinde yer aldı ve Elazığ Halkevi, hem müfettişlik bölgesinde hem de yurt genelinde ortaya koymuş olduğu çalışmalar ile birlikte ön plana çıkmayı başardı. Bu çalışmada; Elazığ Halkevi'nin açılış süreci, 1934-1937 yılları arasında yürütmüş olduğu faaliyetler ve halkevinin vilayetin sosyal ve kültürel gelişimine olan katkıları incelenmiştir.

Keywords
People's Houses, The Branches of The Elazığ People's House, The Activities of Elazığ People's House.

ABSTRACT

After the establishment of the Republic, many steps were taken in the economic, social and cultural fields in order to raise the country to the level of contemporary civilization. In order for these steps to be permanent and transferred from generation to generation, they had to be adopted by the public. Thus, the establishment process of people's houses would be started by examining examples in other countries. As a result, starting in 1932, People's Houses started to be opened all over the country. A branch of the institution, which started to provide important services in the provinces in which it was founded, was opened in Elazığ in 1934. With the establishment of the Fourth General Inspectorate in 1936, Elazığ was incorporated into the inspectorate region and Elazığ People's House distinguished itself through its efforts both within the region and across the country. This study examines the process of the Elazığ People's House's establishment, the activities it conducted between 1934 and 1937, and its contributions to the social and cultural development of the province.

Atıf/Citation: Özbay, B. (2025). Elazığ Halkevinin Açılışı ve 1934-1937 Yılları Arasında Yürüttüğü Faaliyetler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-13

Sorumlu yazar/Corresponding author: Burcu ÖZBAY, burcuozbay7@gmail.com

1. Giriş

Kurtuluş Savaşı boyunca Türk Halkı, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde büyük bir mücadele ortaya koymuş ve bu mücadele zaferle sonuçlanmıştı. Lakin savaşın askeri safhası son bulsa da artık eğitim, sosyal ve kültürel alanlarda yeni bir savaş başladı. Bu yeni savaşta en büyük düşman ise cehaletti. Mücadelenin başarıya kavuşabilmesi için toplumun eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesi gerekmekteydi. Aksi takdirde modernleşme çabaları kalıcı olamayacak ve sonraki nesillere aktarılamayacaktı.

Süreç içerisinde eğitim seferberliğinin geniş bir toplum tabanına yayılabilmesi için büyük bir mücadele başlatılması gerekiyordu. Çünkü yalnızca okullar üzerinden yürütülecek bir eğitim planı yeterli olmayacaktı. Devlet ve halkın arasındaki kopukluğu ortadan kaldıracak aynı zamanda köprü olacak yeni bir oluşuma ihtiyaç vardı. O nedenle öncelikle Türk Ocakları kapatılarak Cumhuriyet Halk Fırkası'na katıldı, ardından dönemin çağdaş diğer devletlerinde halk eğitimi için takip edilen politikalar incelendi. Sonrasında ise kapsamlı bir çalışma yapıldı ve Türk Halkı'nı çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmak için öncü olacak Halkevleri, 19 Şubat 1932 tarihinde açıldı. Kuruldukları vilayetlerin gelişimine sağladıkları katkılar doğrultusunda her yıl ülkenin farklı vilayetlerinde yeni halkevleri hizmete girmeye başladı. Bu halkevlerinden biri de 1934 yılında açılan Elazığ Halkevi oldu. 1936 yılında Elazığ'ın Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesine dahil olmasının ardından Elazığ Halkevi faaliyetlerini arttırdı ve vilayet halkına sunduğu hizmetlerle o dönem mevcut halkevleri arasında ön plana çıkmayı başardı. Bu çalışmanın amacı; Elazığ Halkevi'nin 1934-1937 yılları arasında yürütmüş olduğu faaliyetleri incelemek ve bu faaliyetlerin vilayet halkının sosyal ve kültürel gelişimine olan katkısını ortaya koymaktır.

2. Elazığ Halkevi'nin Açılışı

Türk Halkını çağdaş medeniyet seviyesine taşımayı hedefleyen önemli kurumlardan biri olan Halkevlerinin, kuruluşunu hazırlayan ekonomik, sosyal ve siyasal sebepler vardı. Ekonomik sebeplerin başında 1929 Buhranı geliyordu. Çünkü buhranın ardından yaşanan ekonomik kriz tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemişti. Hemen ardından 1930 yılında yaşanan Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesi halkın mevcut ekonomi politikalarına karşı hoşnutsuzluğunu da ortaya koymuştu. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Atatürk, sıkıntıları yerinde tespit edebilmek için bir yurt gezisine çıktı. Gezinin ardından, yapılan tespitler ışığında önemli adımlar atıldı. Devlet, vatandaş ile arasındaki mesafeyi ortadan kaldıracak, vatandaşların sosyal ve kültürel yaşamına katkı sağlayacak yeni bir çözüm arayışı içerisine girdi. Böylelikle halkevleri fikri yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı (Arıkan, 1999: 262; Şimşek, 2002: 72)

Halkevlerinin kuruluşuna giden yolda 1912 yılında kurulan Türk Ocakları önemli bir örnek teşkil etmişti. Bu durum Halkevleri ve Türk Ocakları arasındaki ilkesel ve yapısal benzerliklerden de anlaşılmaktaydı. Örneğin her iki kurum için de temel prensip *"halkçılıktı*" (Korhan, 2022: 11-12). Bu prensibi Türk Ocakları; *"kulüpler açmak, kurslar, konferanslar düzenlemek, kitap ve broşürler yayınlamak ve okullar açmak"* suretiyle hayata geçirirken; Halkevleri ise bunu bünyesinde hizmet verecek dokuz farklı şube ile yapacaktı (Arıkan, 1999: 262). Halkevlerinin kuruluşuna giden süreçte etki eden bir diğer faktör ise dönemin gelişmiş devletlerinde halk eğitimi için açılan kurumlar oldu. Bu bağlamda halkevleri açılmadan önce *"Çekoslovakya, Macaristan, Almanya ve İtalya"* gibi devletlerde halk eğitimi için açılan kurumlar incelendi. (Doğaner, 2021; Özbay, 2023: 386). Sonrasında tüm bu örneklerden de yola çıkarak Halkevlerinin kurulması için çalışmalar başlatıldı. İlk adım olarak 1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılarak Cumhuriyet Halk Fırkası'na katılmasına karar verildi. (Çeçen, 1990: 70-80). Tüm çalışmaların tamamlanmasının ardından, 19 Şubat 1932 tarihinde Halkevleri, 14 farklı vilayette faaliyetlerine başladı. (Cumhuriyet, 19 Şubat 1932). 1932 yılının ardından her yıl farklı vilayetlerde yeni halkevleri açılmaya devam etti. Yapılan tüm değerlendirmeler birtakım eksiklikler olsa da halkevlerinin çalışmalarının ülke için olumlu sonuçlar ortaya koyduğunu göstermekteydi. Bu nedenle de teşkilatın kuruluşunun 2. Yıldönümünde ülkenin 80 farklı noktasında yeni halkevleri faaliyete geçmişti. Bu halkevlerinden biri de Elazığ[1] Halkevi idi.

Elazığ Halkevi, faaliyetlerine başlamadan önce halkevinin açılacağı yer konusunda farklı görüşler dile getirildi ve sonuçta Halkevinin, ortasında bir Atatürk heykelinin de yer alacağı Cumhuriyet Meydanı'nın etrafında açılması görüşü kabul gördü. Halkevi reisliğine ise aynı zamanda Elazığ Valisi olan Tevfik Gür getirildi.

[1] 10 Aralık 1937 tarihine kadar *"Elaziz"* olarak kullanılan vilayetin ismi 7806 sayılı kararname ile *"Elazığ"* olarak değiştirildi (Resmi Gazete, S.3785, 10 Aralık 1937).

(Ergen, 2014: 59-60)

Elazığ Halkevinin açılış töreni için hazırlıklar yaklaşık bir hafta öncesinden başladı. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 23 Şubat 1934 günü tüm Elazığlıların davetli olduğu tören gerçekleştirildi. Törende İstiklal Marşı'nın okunduktan sonra Cumhuriyet Marşı seslendirildi. Ayrıca kutlamalar kapsamında bir piyes sergilendi ve milli oyunlar oynandı. Gösterilerden sonra söz alan Elazığ Halkevi Reisi Tevfik Gür halkevlerinin faydaları ve neden önemli oldukları ile ilgili açıklamalarda bulundu. Onun açıklamalarının ardından da Elazığ Belediye Reisi Hürrem Bey *"çalışma ve gençlik"* ile ilgili bir konuşma yaptı ("Halkevimizin Açılışı ve Merasim", *Turan,* 27 Şubat 1934).

Halkevleri, her yaştan bireyin sosyal ve kültürel gelişimi için çok farklı alternatifler sunmaktaydı. Bu noktada özellikle okul öncesi ve okul çağındaki çocukların faydalanabileceği *"Çocuk Bahçeleri"* açılması için hemen harekete geçildi. Amaç, geleceğin büyükleri çocukların yaşıtlarıyla birlikte zaman geçirebileceği, doğa içerisinde özgürce eğlenebilecekleri oyun alanları oluşturabilmekti. ("Çocuk Bahçesi Çocuk ve Oyun", *Altan,* S. 6, 1935, s. 1). 1934 yılının sonlarına doğru gelindiğinde artık Halkevi bünyesindeki çocuk oyun alanı tamamlanmak üzereydi. 1935 yılı Elazığ Halkevi'ne ait 3 aylık raporda özellikle çocuk oyun alanlarına dair çalışmalar şu şekilde özetlenmişti ("Halkevimizin Mart, Nisan, Mayıs 1935 Üç Aylık Rapordur", *Altan,* S. 5, 1935, s.3-4):

"Bu alan 3360 metre karelik bir sahada nişan poligonu, Oyuncak Kayık yüzdürme havuzu, Kayık ve motörleri, tabiî cesamete yakın bir büyüklükte havaî tel üzerinde hareketli ve Çocukları Havacılığa alıştırıcı bir Uçak ile birlikte 85 Çocuğu Oyun zamanında meşgul edebilecek 22 Aletli çocuk oyun yeri bitirildi. Haziran 1935'te Temsil Konferans salonu ile birlikte açılacaktır." Nitekim 1935 yılının Temmuz ayında Çocuk Bahçesi hizmete açıldı ("Çocuk Bahçesi Açılıyor", *Turan,* 5 Temmuz 1935).

Elazığ Halkevinin yürütmüş olduğu faaliyetler basın tarafından da ilgiyle takip edilmekteydi. Tan Gazetesi Yazarı Lâtıf Erenel Elazığ ile ilgili yazmış olduğu yazısında tespitlerini şu şekilde aktarmaktaydı ("Doğu İllerinde- Elâzizde Uğraşılacak İşler Epey Çok: Ekmek, Lokanta…", Tan, 27 Temmuz 1937; "Harput Elâzizin Eşiğinde Yaşayanlar- Bir Halk yardım ederse bir Vali ne yapabilir?", *Altan,* S. 29, 1937, s.9):

"Elâzize ayak basar basmaz, size hoş geldiniz yerine:

- Vali Tevfik Gürün yaptırdığı yeni Halkevini gördünüz mü? diyorlar. Hakikaten görülecek kadar mükemmel, muhteşem bir bina… İçi hususi bir itina ve ince bir zevkle süslenmiş, döşenmiş, Halkevi çalışmalarında aradığınız en küçük bir tesisi bile buluyorsunuz burada…

Halkevi, Elâzizin en modern binasıdır. Zengin kütüphanesinde her gün yüzlerce vatandaş okuyor. Akşamları çocuk bahçesinde salıncağından tahterevallisine kadar bütün oyun aletlerinin faaliyette olduğunu görüyorsunuz. Mini mini yavrular, Halkevinin çocuk bahçesine gitmek, hava almak, eğlenmek için can atıyorlar. Atatürk, İnönü köşeleri de seyrine doyamayacağınız şekilde süslenmiş, güzelleştirilmiştir."

1936 yılına gelindiğinde Elazığ Halkevinin başarılarının vilayet genelinde daha da yaygınlaşması için Harput'ta da bir halkevi açıldı. Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan yaptığı konuşmada, halkevlerinin kazanımlarından ve yeni açılan bu halkevinin vilayete sağlayacağı katkılardan bahsetti. Açılış töreninin ardından Harput Halkevi faaliyetlerine başladı ("Harput Halkevi'nin Açılışı Elaziz Evimizin Yıl Dönümü Töreni", *Altan,* S. 14, 1936, s.1-2).

Elazığ Halkevini dönemin diğer halkevlerinden ayıran en önemli özelliği ise halkevinin ikinci katında yer alan *"Atatürk (Köşesi) Dairesi"* oldu. Bu kısım iki daireden oluşmakta ve içerisinde pek çok farklı alanı barındırmaktaydı. Daire, bizzat Tevfik Gür'ün eşi Mukaddes Gür tarafından hazırlanmış ve daire içerisinde yer alan abajurlar dahi Tevfik Gür tarafından boyanmıştı. Öyle ki; Atatürk de 1937 yılında Elazığ'a yaptığı gezi sırasında bu dairede istirahat etmiş ve hatta sonrasında Tevfik Gür'e bir telgraf ile teşekkürlerini iletmişti. (Haykır, 2017a: 311-347).

3. 1934-1937 Yılları Arasında Elazığ Halkevi Şubelerinin Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri

Elazığ Halkevi bünyesinde de diğer halkevlerinde olduğu gibi farklı şubeler bulunuyordu. Her bir şube kendi görev tanımı doğrultusunda vatandaşlara farklı hizmetler sunuyordu. Vatandaşlar da halkevlerinin sunmuş olduğu hizmetleri yakından takip ediyordu. Bu bağlamda Elazığ Halkevi binasının kuzey bölümünde halkevi şubeleri için sekiz oda hazırlandı (Haykır, 2017a: 327). Halkevi şubeleri komitelerinin bu odalarda faaliyet

göstermeleri kararlaştırıldı ve 1934 senesi Mart ayı içerisinde bütün şubelerin komite seçimi tamamlanarak çalışmalar başlatıldı ("Halkevi", *Turan,* 11 Mart 1934).

3.1. Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi

Elazığ Halkevinde yer alan şubelerden biri Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi idi. Vatandaşların sosyal ve kültürel gelişmelerine katkı sağlayarak, cumhuriyetin temel prensiplerini benimsemiş yurttaşlar yetiştirmek şubenin en önemli hedefleri arasındaydı. Şubenin görevleri; eski eserlerdeki Türkçe kelimelerin tespit edilmesi, halk arasında sözlü olarak kullanılan lakin yazı diline aktarılmamış Türkçe kelimelerin tespiti ve derlenmesi, yazı dilinde kullanılan yabancı dil kökenli kelimelerin tespiti ve yerine geçecek Türkçe kelimelerin bulunup neşredilmesi gibi faaliyetlerdi (Halkevleri 1932-1935: 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?, 1935: 17). Ayrıca şube, kurulduğu vilayetlerin tarihsel alt yapısını incelemiş ve çıkarttığı yayınlar ile yapılan çalışmaların halka ulaşmasını da sağlamıştı. (C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 10; Özbay, 2023: 388). Elazığ Halkevinde Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi'nde farklı meslek gruplarından pek çok kişi çalışmaktaydı. Buna göre; şube komitesinde, Dayı Zade Mustafa Bey, Baykara Bey, Ahmet Bey, Ali Bey ve Talha Beyler görev almıştı. (BCA, 490.1.0.0.971.758.4)

Şube, Elazığ Vilayetinin sosyal ve kültürel gelişimi adına önemli görevler üstlendi. Bu görevlerden biri de konferanslar vasıtasıyla halkın bilgilendirilmesi oldu. Ancak bunun için en önemli ihtiyaç kalabalık grupları ağırlayabilecek kapasitede bir konferans salonuydu. O nedenle salonun 1935 yılının Haziran ayında açılması için çalışmalar başlatıldı. ("Halkevimizin Mart, Nisan, Mayıs 1935 Üç Aylık Rapordur", *Altan,* S. 5, 1935, s.3-4). Bu süreçte şube, mevcut salonlarda eğitici konferanslar düzenlemeye devam etti. Zehirli gazlar ve korunma yöntemleri ile ilgili düzenlenen konferanslar, çalışmalar arasında ön plana çıkmaktaydı (Ergen, 2014: 74-75). 1935 yılında Dr. Ahmet Bey tarafından 6 haftalık sürede 6, Dr. Tahsin Bey tarafından ise üç konferans verildi ("Halkevimizin Mart, Nisan, Mayıs 1935 Üç Aylık Rapordur", *Altan,* S. 5, 1935, s.5). Ayrıca milli bayramlarda da halkevinde törenler ve kutlamalar düzenlenmekteydi. Bu bağlamda 1935 yılında halkevinde Dil Bayramı dolayısıyla bir tören yapıldı ve bayram büyük bir coşkuyla kutlandı ("Dil Bayramı", *Turan,* 28 Eylül 1935).

1936 yılına gelindiğinde şubeye kayıtlı 51 üye bulunmaktaydı (*Altan,* S.23, 1937, s.21). Aynı yılın Ağustos ayında halkevinde, Elazığ Halkının da katılımıyla birlikte büyük bir tören yapılmış ve törende Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan da bir konuşma yapmıştı ("Halkevinde Tören", *Turan,* 25 Ağustos 1936). Daha sonra gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı kutlamaları kapsamında ise Halkevinde büyük bir konferans düzenlendi. Konferansta ortaokul öğretmeni Ömer Kemal Ağar *"Cumhuriyet"* konulu konuşmasını yaptı ("Elaziz Cumhuriyet Bayramı'nı Nasıl Kutladı", *Altan,* S. 20, 1936, s.16.) Ocak ve Aralık ayları arasında *"Dil, tarih, coğrafya, mahalli mevzular"* üzerine 25 konferans verildi ve bu konferanslar 23.120 kişi tarafından izlendi. Şube faaliyetleri doğrultusunda yine *"Montrö Zaferi, 30 Ağustos, Üçüncü Dil Kurultayı, Cumhuriyet Bayramı"* ile ilgili konferanslar verilmişti. Ayrıca *"Tasarruf Haftası"* dolayısıyla da çeşitli etkinlikler gerçekleştirildi (*Altan,* S.23, 1937, s.22).

3.2. Güzel Sanatlar Şubesi

Güzel Sanatlar Şubesi, güzel sanatların müzikten heykele, resimden mimarlığa pek çok farklı alanında yetkin olan sanatçıları ve onların eserlerini bu alanlara merakı olan vatandaşlarla bir araya getirmeyi amaçlamaktaydı. (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 10-11; Özbay, 2023: 388-389). Elazığ Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi, halkevi içerisinde etkin olarak faaliyet gösteren şubelerden biri oldu. Şube komitesi; Ethem Bey, Sıtkı Bey, Süreyya Bey, Sadi Bey ve Kenan Beylerden oluşuyordu (BCA, 490.1.0.0.971.758.4).

1935 yılında Elazığ Halkevi için hazırlanan raporlara göre; orkestra akordeon-çello gibi müzik aletleri satın alınarak desteklenmiş ve yaklaşık 16 konser verilmişti. Konserler, her Cuma saat 16.00-20.00 saatleri arasında gerçekleştirildi. Bu arada her akşam halkevi hoparlöründen "Orkestra, Radyo ve Gramofon" yayını yapıldı. Ayrıca bir bandonun oluşturulması ve bandoda görev alacak öğrencilerin yetiştirilmesi için çalışmalar başlatıldı. Mimari alanda ise köyleri ve kasabaların ev resim ve planları hazırlanmaya başlandı. ("Halkevimizin Mart, Nisan, Mayıs 1935 Üç Aylık Rapordur", *Altan,* S. 5, 1935, s.4-5).

Halkevinde Güzel Sanatlar Şubesinin faaliyetleri doğrultusunda 1936 yılı Aralık ayına kadar bir bando ve orkestra kuruldu. Toplamda 15 konser verilirken, 6 balo, 9 müsamere ve 2 nişan töreni gerçekleştirildi (BCA, 490.1.0.0.1005.880.3). 1936 yılı Aralık ayından ve 1937 Ocak ayına kadar ise yaklaşık 37 konser verildi ve bu konserler yaklaşık 17.860 kişi tarafından izlendi (*Altan,* S.23, 1937, s.22).

3.3. Temsil Şubesi

Temsil Şubesi'nin amacı, halkevlerinin faaliyet gösterdiği vilayetlerde sahne sanatlarına ilgi duyan vatandaşlardan temsil grupları oluşturarak, idare heyeti tarafından uygun görülen piyeslerin sahnelenmesini sağlamaktı (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 10-11; Özbay, 2023: 388-389). Elazığ Halkevi Temsil Şubesi komitesi; Bozkurt Bey, Reşat Bey ve Ferit Beylerden oluşuyordu (BCA, 490.1.0.0.971.758.4).

Elazığ Halkevinin açılmasının ardından temsil şubesi faaliyetlerine başladı. Ancak 1935 yılında daha iyi tertibatlı bir sahne yapılana dek yeni temsillere ara verilmesine karar verildi ve Mart-Nisan ve Mayıs ayları boyunca herhangi bir temsil sahnelenmedi. Temsillere ara verildiği dönemde şiir dinletileri düzenlendi. Şiir dinletileri halk tarafından ilgiyle takip ediliyordu. Öyle ki; 23 Mart günü düzenlenen Şiir gecesine yaklaşık 550 kişi katıldı ve Ülkü dergisinde yayımlanmış olan tüm şiirler okundu. ("Halkevimizin Mart, Nisan, Mayıs 1935 Üç Aylık Rapordur", Altan, S. 5, 1935, s.5). Bu süreçte özellikle okullar halkevi sahnesini etkin olarak kullandı. 1935 yılında Halkevi bünyesinde *"Okullar Müsamere Serisi"* başlatıldı. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıfların temsilleri Elazığ halkı tarafından ilgiyle izlendi. Türk İnkılabından esinlenerek hazırlanan temsillerde, *"Milli Ekonominin"* önemine vurgu yapılmış, Halkevi Orkestrası da müsamerelerde görev almıştı ("Halkevinde Okullar Müsameresi", *Altan,* S. 11, s.9-12).

Şube özellikle resmi bayram kutlamalarının hazırlanmasında ve törenlerin gerçekleştirilmesinde etkin bir rol üstlendi. Öyle ki; 1935 yılında Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için hazırlıklar günler öncesinden başlatıldı ve halkın yoğun katılımıyla büyük bir tören düzenlendi. ("12inci Yıl", *Turan,* 22 Birinci Teşrin 1935). Ayrıca Mart ayında Çanakkale Zaferinin 20. Yıl dönümü kutlamaları yapıldı. ("Yirminci Yıl Dönümü", *Turan,* Mart 1935).

Şubenin 1936 yılında kayıtlı 23 üyesi bulunuyordu (*Altan,* S.23, 1937, s.21). 30 Ekim 1936'da gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı kutlaması için halkevinde *"Ata Piyesi"* sahnelendi (*Altan,* S.20, 1936, s.16). 1936 yılının Kasım ayına gelindiğinde ise artık Elazığ Halkevinde haftada iki gece Türk Akademi Heyeti tarafından oyunlar sergilenmeye başlandı ("Halkevi Temsilleri", *Turan,* 13 Kasım 1936). Önemli gün ve haftalar için hazırlanmış olan özel piyesler de yine halkevinde sergilenmeye devam etti. 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeni ile halkevi tarafından düzenlenen kutlamalar kapsamında Kültürpark'ta *"Yanık Efe"* piyesi sahnelendi ve piyes yaklaşık 1200 kişi tarafından izlendi. Hatta piyesin görmüş olduğu ilgiden ötürü ileri bir tarihte yeniden sahnelenmesi kararlaştırıldı ("Dil Bayramı Nasıl Kutlandı", *Altan,* S. 30, 1937, s.16). Cumhuriyet Bayramı için de halkevi bünyesinde özel bir program hazırlanmış ve kutlamalar kapsamında temsil şubesi tarafından *"Ana"* piyesi sergilenmişti ("Halkevinin Cumhuriyet Bayramındaki Programı", *Turan,* 22 Ekim 1936). Ardından Cumhuriyet Bayramı akşamında da Halkevinin salonunda 300 kişilik bir balo düzenlendi ("Cumhuriyet Bayramımız", *Turan,* 1 Kasım 1936).

1936 yılının Aralık ayında *"Tasarruf Haftası"* kapsamında bu kez ortaokul öğrencileri tarafından sergilenen üç farklı temsil izleyiciler tarafından büyük bir ilgi gördü ("Orta Mektep Müsameresi", *Turan,* 14 Aralık 1936). Sonrasında ilk mektep öğrencileri de hazırlamış olduğu temsilleri Halkevinde sahneleme fırsatı buldu ("Mekteplerin Müsameresi", Turan, 20 Aralık 1936). Ayrıca Faruk Nafiz'in *"Özyurt, Kahraman"* ve Behçet Kemal'in *"Çoban"* isimli eserleri yine Elazığ Halkevinde sahnelenmesine karar verilen piyesler arasında yer aldı (BCA, 490.1.0.0.1022.934.3). 1936 yılında Halkevinde toplam 44 piyes sahnelendi. Bu piyesler yaklaşık 11.143 kişi tarafından izlendi *(Altan,* S.23, 1937, s.22).

Halkevinde yer alan sinema da oldukça ilgi görmekteydi. 1936 yılında Halkevi sinemasında 28 sessiz, 14 sesli olmak üzere, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından iletilen filmler ile birlikte toplam 152 film gösterildi ve bu filmler 37.500 kişi tarafından izlendi (*Altan,* S.23, 1937, s.21). Bu filmlerden biri de o dönem sinemaseverlerin merakla beklediği *"King Konk"* filmiydi. Ayrıca ünlü Alman müzisyen Jorj Fredrik Hander'ın eserinin bir kısmı da yine halkevindeki sesli sinemada izleyicilerle buluştu ("Halkevi Sinemasında Bu Akşam Harika Bir Film King Konk", *Turan,* 25 Aralık 1936).

Tüm bunların yanı sıra Elazığ Halkevinin Temsil Şubesi diğer vilayetlere de giderek temsiller sergilemekteydi. Öyle ki; şube 1936 yılında, *"Mardin, Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya" gibi* vilayetleri de dolaşarak temsiller sahneledi ve şube üyeleri gittiği vilayetlerde halkın yoğun ilgisiyle karşılaştı ("Halkevi Temsil Kolu Geldi", *Turan,* 17 Temmuz 1936).

3.4. Spor Şubesi

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından, devletin en önemli amaçlarından biri de vatandaşlara fikri olduğu kadar beden eğitiminin de önemini aşılamaktı. Bu bağlamda Türk Halkını spora yönlendirmek için Halkevleri Spor Şubeleri oldukça önemli bir görev üstlendi. Halkevleri Spor Şubeleri vatandaşlara; *"Futbol, yüksek jimnastik hareketleri, eskrim, boks, güreş, otomobil, bisiklet, yüzme (...)"* gibi farklı spor dallarında çalışma fırsatı sunmayı planlamaktaydı (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 12).

Elazığ Halkevi Spor Şubesi, halkevi bünyesinde faaliyet gösteren şubelerden biri oldu. Spor şubesi komitesi; Nadir Bey, Şedeli Zade Eyup Bey, Çorbacı Zade Hürrem Bey, Vecihi Bey ve İçmeli Zade Ahmet Beylerden oluşuyordu (BCA, 490.1.0.0.971.758.4). Spor Şubesinin faaliyetleri doğrultusunda 1935 yılında Mart ve Mayıs ayları arasında on hafta süreyle cirit oynanırken, futbol ve voleybol antrenmanlarına da devam edildi ("Halkevimizin Mart, Nisan, Mayıs 1935 Üç Aylık Rapordur", *Altan,* S. 5, 1935, s.6). Bu arada Elazığ Halkevi sporcuları farklı illere giderek hem idman yapmış hem de yarışlara katılmışlardı. Sporcular, yüzme idmanı yapmak ve yarışlara katılmak için 1935 yılının Ağustos ayında Gölcük'e gitti ("Halkevi Sporcuları Gölcüğe Gidiyorlar", *Turan,* 19 Temmuz 1935). Yine aynı ay Voleybol ve futbol müsabakalarına katılmak için Malatya'ya da bir grup sporcu gönderildi ("Halkevi Sporcuları Malatya'ya Gidiyor", *Turan,* 5 Ağustos 1935). Şubede boks ve eskrim kursları da açıldı. Hatta bir boks gösterisi dahi yapıldı. Bununla birlikte 1 bisiklet yarışı ve 74 voleybol müsabakası düzenlendi. Lakin şube, *"atlı spor"* ve *"atletizm"* antrenmanları ve müsabakaları için stadyuma ihtiyaç duymaktaydı. Bunun için de bir stadyum yapılması için çalışmalar başlatıldı. (Altan, S.13, 1936, s.11)

Şube, 1936 yılında da etkin bir şekilde sportif faaliyetlerini sürdürdü. Bu dönemde özellikle atlı spora önem verildi ve 2 kez cirit müsabakası düzenlendi. Ayrıca voleybol, tenis ve basketbol sporlarına yönelik çalışmalar da devam etti (BCA, 490.1.0.0.1005.880.3).

3.5. İçtimai Yardım Şubesi

İçtimai Yardım Şubesinin hedefi halkevinin bulunduğu bölgede yardıma ihtiyacı bulunan *"kimsesiz kadınlar, çocuklar, maluller, dermandan düşmüş ihtiyarlar ve hastaları"* tespit ederek onlara yardım etmekti. Bu noktada işsiz vatandaşlara iş imkânı oluşturulması şubenin görevleri arasındaydı (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 14). Elazığ İçtimai Yardım Şubesi Komitesi de etkin olarak faaliyet göstermekteydi. Komite; Faik Fikret Bey, Ali Kemal Bey, Mustafa Rıza Bey, İsmail Hakkı Bey, Selman Zade Hayrullah Beylerden oluşuyordu (BCA, 490.1.0.0.971.758.4).

Halk sağlığının korunması ve salgın hastalıkların önlenmesi için çalışmalar yapılması Şubenin görevleri arasındaydı. Bu bağlamda 1935 yılında şubenin yürüttüğü çalışmalar doğrultusunda, 114 köy ziyaret edilerek, sağlık taraması yapıldı. İki doktor, muhacir köylerinde çalışmak üzere görevlendirildi. Ayrıca vilayette 30 yataklı bir hastane hizmete açılarak, eğitimin çeşitli kademelerinde okuyan 2350 öğrencinin sağlık durumu tetkik edildi (Altan, S.13, 1936, s.13-14).

Şube ayrıca ihtiyaç sahiplerine destek olarak halk arasında bir dayanışma bilinci yaratmayı amaçlamaktaydı. (*Altan,* S.23, 1937, s.21). Bu anlamda, ihtiyaç sahiplerine destek sağlayabilmek için bağış etkinlikleri düzenlenmekteydi. Halkevi bünyesinde düzenlenen balolar bu etkinliklerin başında gelmekteydi. Elazığ Halkevi İçtimai Yardım Şubesi de düzenlediği balolar vasıtasıyla ihtiyaç sahibi vatandaşlar için yardım toplamaktaydı. Öyle ki, 1936 yılında halkevinde yılbaşı akşamı Çocuk Esirgeme Kurumunun yararına bir balo düzenlendi ("Balo", *Turan,* 14 Aralık 1936).

Tüm bunların yanı sıra şube, 1936 yılı ilkbahar döneminde kızamık hastalığı ile ilgili konferanslar düzenledi. Ayrıca Elazığ ilk mekteplerinde eğitim gören 160 öğrenci muayene edildi ve rahatsızlığı olanların tedavi masrafları yine şube tarafından üstlenildi. (BCA, 490.1.0.0.1005.880.3)

3.6. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Halkevleri Talimatnamesinde Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi'nin görevi şu şekilde ifade edilmekteydi: *"(...) her türlü okutma, yazdırma ve yetiştirme hareketlerinin ilerleyip genişlemesini temin ve himaye maksadiyle her Halkevinde bir (Halk Dershanesi ve Kurslar) açılacaktır"* (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 15). Elazığ Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi komitesi; Necati Bey, Kemal Bey, Behçet Bey, Ferit Bey ve Mevlut Beylerden oluşuyordu (BCA, 490.1.0.0.971.758.4).

Elazığ Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi tarafından kadınlara yönelik açılan hobi kursları, kadınların sosyal yaşamlarına büyük katkı sağlamıştı. Özellikle düzenlenen biçki-dikiş sergileri vilayette kadınlar tarafından ilgiyle takip edilmekteydi ("Sergi", *Turan,* 19 Nisan 1934).

1935 yılının Mart ayı itibariyle Elazığ Halkevinde kış dönemi eğitim süreci sonlandı ve 45 kişi katılım belgelerini alarak kursları başarıyla tamamladı. Aynı yıl Nisan ve Mayıs ayları içerisinde öğretmenlere yönelik konferanslar düzenlendi. Bu bağlamda mesleki eğitim ile ilgili yaklaşık 10 toplantı yapıldı. Ayrıca halkevinde yer alan Fransızca kursu da 8 öğrenci ile faaliyetlerine devam etti ("Halkevimizin Mart, Nisan, Mayıs 1935 Üç Aylık Rapordur", *Altan,* S. 5, 1935, s.6).

1936 yılına gelindiğinde şubenin kayıtlı 56 üyesi vardı (*Altan,* S.23, 1937, s.21). Aynı yıl halkevinde ortaokul seviyesinde olan ve ikmale kalan öğrenciler için Riyaziye (Matematik) kursu ve Fransızca kursu açıldı. Bunlara ek olarak okuma-yazma kursları da faaliyete geçirildi (*Altan,* S.23, 1937, s.23).

3.7. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi

Halkevleri bünyesinde faaliyet gösteren en önemli şubelerden biri de Kütüphane ve Neşriyat Şubesi idi. Zaten bir vilayette halkevi açılabilmesinin en önemli şartı halkevi bünyesinde bir kütüphane bulunmasıydı. Okur yazar nüfusun arttırılması ve halkın kültürel yaşamına katkı sağlanması noktasında şubenin faaliyetleri büyük bir önem arz etmekteydi (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 17-18). Elazığ Halkevi için de durum böyleydi. Elazığ Halkevi Kütüphane ve Neşriyat şubesi komitesi Hurrem Bey, Baykara Bey, Abdulkadir Bey, Behçet Bey ve Celil Beylerden oluşmaktaydı (BCA, 490.1.0.0.971.758.4).

Şubenin en önemli gayelerinden bir diğeri halkevi kütüphanesinde var olan kitap sayısını ve buna bağlı olarak da kütüphaneden faydalanan okuyucu sayısını arttırmaktı. Yapılan çalışmalar doğrultusunda 1935 yılına gelindiğinde kütüphanedeki kitap sayısı 1762'ye ulaşmış ve Mart-Mayıs ayları arasında toplam 2005 okuyucu kütüphaneden faydalanmıştı ("Halkevimizin Mart, Nisan, Mayıs 1935 Üç Aylık Rapordur", *Altan,* S. 5, 1935, s.5). 1935-1936 yılları arasında ise toplam 4525 okuyucu farklı alanlarda 3772 kitap okumuştu (Namlı, 2015: 1055).

Tablo 1. Elazığ Halkevi 01.01.1936-31.12.1936 Tarihleri Arasında Okunan Kitap ve Okuyucu Sayısı

ELÂZİZ HALKEVİ

1/1/936 tarihinden 31/12/936 tarihine kadar

Okunan kitaplar	Birinci altı ay içinde okuyanlar sayısı	İkinci altı ay içinde okuyanlar sayısı	Okuyanların Meslekleri		Kitapların sınıflara göre sayısı
			Meslek	Sayı	
Edebiyat (Roman, Şiir, Hikâye...)	476	511	Talebe	2104	492
Tarih	149	162	İşyar	714	231
Coğrafya	191	205	Öğretmen	995	127
Felsefe	208	224	Subay	455	364
Müsbet ve tabii ilimler	411	396	Çiftçi	84	373
Dil	201	187	İşçi	59	31
Sosyal ilimler (Ekonomi, Eğitim, Türe...)	76	84	Serbest meslek	302	244
Ar	126	118			50
Sair kitaplar	87	96			369
Gazete ve Mecmua	416	388			2749
YEKÛN	2342	2371		4413	4948

Altan, S.23, 1937, s.24.

1936 yılında şubeye kayıtlı 56 üye olmakla birlikte, tablodan da anlaşılacağı üzere Ocak-Aralık ayları arasında 4413 okuyucu halkevi kütüphanesinden faydalanmış ve toplam 4948 kitap okunmuştur. Tabloya bakıldığında bir önceki yıla oranla okunan kitap sayısının önemli ölçüde arttığı anlaşılmaktadır (*Altan,* S.23, 1937, s.21; s.24).

3.7.1. Altan Dergisi

Halkevlerinin çalışmaları içerisinde Kütüphane ve Neşriyat Şubeleri tarafından çıkartılan dergiler oldukça önemliydi. Bu bağlamda Elazığ Halkevinin atmış olduğu en önemli adımlardan biri *"Altan Dergisi'nin"* çıkartılması oldu. Derginin halkevi idare heyeti tarafından aylık olarak çıkartılması planlandı ve 1935 yılında

yayın hayatına başladı ("Altan", *Turan,* 23 Şubat 1935). Dönemin Elazığ Valisi Tevfik Gür derginin çıkartılması için yoğun çaba harcadı. Derginin amacı; *"Elaziz'in istek ve ihtiyaçlarına uygun ve tamamile mahalli lüzumlarına göre muhitin malı olacaktır. Yüksek fikir yazıları yazılan ve yine halkevleri merkezi tarafından çıkarılan değerli mecmualarımız vardır. ALTAN da ancak Elaziz'in medeni, içtimai, iktisadi, edebi varlıkları yer tutacak ve halkımıza seslenen yazılar bulunacaktır"* şeklinde ifade edilmekteydi. Dergi'nin ilk birkaç sayısı Elazığ'da sonrasında çıkan sayılar ise İstanbul ve Adana'da bulunan matbaalarda basıldı. Toplam 48 sayısı yayımlanan dergide, Elazığ vilayetinin tarihi, kültürel kaynakları ve ülkeyi genel olarak ilgilendiren dönemin güncel konularına dair yazılar bulunmaktadır. Altan Dergisi, yayımlandığı süre boyunca Elazığ vilayetinin ve çevresinin tanıtılmasına ve vilayette dergicilik kültürünün yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte cumhuriyetin temel prensiplerinin halka benimsetilmesi noktasında önemli hizmetler ortaya koymuştur (Haykır, 2007b: s.211-218).

3.8. Köycüler Şubesi

Halkevlerinin açılış gayelerinden biri de köylü ve kentli arasında bir dayanışma ve iş birliği sağlayabilmekti. Bu anlamda köylerde ikamet eden vatandaşların yaşam koşullarının iyileştirmesi ve ihtiyaçlarının belirlenmesinde Köycüler Şubesinin yürüteceği faaliyetler etkili olacaktı (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 19-20). Elazığ Halkevi Köycüler Şubesi komitesi; Mehmet Ali Bey, Çakılcı Zade Hilmi, Zülfü Bey, Hoolu Ahmet Bey ve Hakkı Beylerden oluşuyordu (BCA, 490.1.0.0.971.758.4).

Köycüler Şubesi ilk kurulduğunda aktif olarak çalışması ön görülen bir şubeydi. Özellikle İçtimai Yardım Şubesi ile iş birliği içerisinde çalışıyordu. Bu iş birliği doğrultusunda 1934 senesinde 8 köye giden şubeler burada 295 köylünün muayene olmasını sağlamış, maddi imkânsızlık yaşayan vatandaşlara ilaçları ücretsiz olarak temin etmişti (BCA, 490.1.0.0.1005.880.3). 1934-1937 tarihleri arasında köyler ziyaret edilerek burada halkın talepleri dinlenmiş ve incelemelerde bulunulmuştu (Ergen, 2014: 76)

.

3.9. Müze ve Sergi Şubesi

Halkevi içerisinde faaliyet gösteren bir diğer önemli şube ise Müze ve Sergi Şubesiydi. Şube kendi içerisinde; *"Halkevi Müzesi*" ve *"Sergiler Grubu*" olarak ikiye ayrılmaktaydı. Tarihi eserlerin tespiti, korunması ve sergilenmesi için müzelerin oluşturulması şubenin başlıca görevleri arasında bulunuyordu. Ayrıca açılan sergiler vasıtasıyla sanatı ve sanatçıları destekleyerek sanatın farklı kollarına ilgi duyan vatandaşları teşvik etmek yine şubenin görevleri arasında bulunmaktaydı (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 20-21). Elazığ Halkevi Müze ve Sergi Şubesi komitesi; Mehmet Ali Bey, Şedele Zade Kemal Bey, Rahmi Bey, Çorbacı Zade Mustafa Bey ve Çiçek Zade İshak Beylerden oluşuyordu (BCA, 490.1.0.0.971.758.4).

Tarihi eserlerin korunması ve şehrin tarihinin anlatılması adına müzecilik şubesinin yürüteceği faaliyetler önem arz etmekteydi. Bu anlamda Elazığ Halkevi İdaresi, halkevinin yanında bir müze ve sergi binasının yaptırılmasına karar verdi ("Halkevi Reisimiz Müze Yaptırıyor", *Turan,* 7 Eylül 1935).

Halk sağlığının korunması konusu da yine halkevleri açısından oldukça önemliydi. Ancak hastalıkların neden olacağı tehlikeleri öncelikle halka anlatmak ve oluşabilecek riskler ile ilgili farkındalık yaratmak gerekiyordu. Bunun için de bir *"Sıhhî Müze"* yapılmasına karar verildi ("Halkevimizin Mart, Nisan, Mayıs 1935 Üç Aylık Rapordur", *Altan,* S. 5, 1935, s.5). Sonuç olarak 49 balmumu heykelden oluşan *"Esenlik Müzesinin" açılmasına* karar verildi (BCA, 490.1.0.0/1022.934.3).

Tüm bunların yanı sıra düzenlenen sergiler de vilayetin kültürel yaşamına önemli katkılar sağlamış ve Elazığ halkının sanata olan ilgisini arttırmıştı. Öyle ki; 22 Mayıs 1935 tarihinde ortaokul öğrencilerinin resimlerinin yer aldığı sergi, 6 günde yaklaşık 800 kişi tarafından ziyaret edildi ("Halkevimizin Mart, Nisan, Mayıs 1935 Üç Aylık Rapordur", *Altan,* S. 5, 1935, s.6).

Müze ve Sergi Şubesine ilgi zamanla artarak devam etti. 1936 yılına gelindiğinde şubeye kayıtlı 65 üye bulunmaktaydı (*Altan,* S.23, 1937, s.21). Aynı yıl halkevinde 7'si İlk ve ortaokullar tarafından, 1'i de vilayet sakinlerinden Semiha Hanım tarafından olmak üzere toplam 8 sergi açıldı ve bu sergiler 6015 kişi tarafından ziyaret edildi (*Altan,* S.23, 1937, s.22).

Genel olarak bakıldığında Elazığ Halkevinde 1934-1937 tarihleri arasında sosyal ve kültürel alanda gerçekleştirilen faaliyetlere Elazığ halkının giderek artan bir katılım sağlamaya başladığı gözlenmekteydi. Öyle

ki; 1935 Nüfus sayımına göre toplam nüfusu 253.693[2] olan Elazığ'da, 1936 yılına gelindiğinde vilayet nüfusunun neredeyse yarısı, yaklaşık 124.313 kişi halkevine giderek şubelerin düzenledikleri etkinliklere katılım sağlamıştı (*Altan*, S.23, 1937, s.22). Böylelikle Elazığ Halkevi, Doğu vilayetleri arasında ön plana çıkmayı başardı. Bu durum Doğu vilayetlerinde bulunan halkevlerini teftiş eden Alaattin Tekmen'in raporuna şu şekilde yansımaktaydı: *"Elaziz Halkevimiz gerek bina gerek çalışma bakımından ideal bir halkevi olarak mütalaa edilebilir. Binası döşeme tarzı, radyo neşriyatı, müzik akşamları, mıntazam konferansları ile gördüğüm halkevleri içinde ülkeye en uygun olarak çalışan Halkevlerimizdendir."* (BCA, 490.1.0.0.1005.880.3)

4. Elazığ Halkevinde Toplumsal Güvenliğin Sağlanması İçin Gerçekleştirilen Faaliyetler

1930'lu yılların ikinci yarısında halkevleri çalışmalarını yurdun dört bir yanında sürdürmekteydi. Lakin bu dönem uluslararası konjonktür açısından dünyanın yeni bir savaşa doğru sürüklendiği bir süreçti. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkan Almanya'nın hava taarruzlarına yönelik silah sanayiinde atmış olduğu adımlar Avrupalı Devletleri tedirgin etmekteydi. Dolayısıyla diğer devletler olası bir dünya savaşında gerçekleştirilecek hava saldırılarına ve zehirli gazların kullanılma ihtimaline karşı vatandaşlarını korumak için harekete geçtiler. Türkiye Cumhuriyeti de özellikle halkevlerinde verilen konferanslar ve gerçekleştirilen tatbikatlar vasıtasıyla halkı bu tehlikelere karşı bilinçlendirmeyi hedeflemekteydi.

Türkiye Cumhuriyeti, özellikle İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte hem açılan askeri ve sivil kurumlar hem de kurslar vasıtasıyla halkı hava saldırılarına karşı aydınlatmaya çalıştı. Bu bağlamda; *"İçişleri Bakanlığı Seferberlik Müdürlüğü, Hava Müdafaa Genel Komutanlığı, Gaz Genel Komutanlığı"* gibi birimler kuruldu. Bu birimlerin yanı sıra; öğretmenler, sağlık görevlileri, memurlar ve halk için de çeşitli kurslar açıldı (Bakar, 2019: 15-18;61-83). Kursların açılmasında halkevleri kilit bir rol üstlendi.

Halkevlerinde iç ve dış güvenliğin sağlanması ile ilgili konferanslar düzenlenmekte ve olası tehlikelere karşı başta öğretmenler olmak üzere kamu görevlilerine eğitimler verilmekteydi. 1934-1937 yılları arasında Elazığ Halkevinde de çeşitli faaliyetler yapıldı. Bunlardan en önemlisi ise 1936 yılında halkevinde gerçekleştirilen tatbikat olacaktı.

1936 yılının Haziran ayı sonlarına doğru yaklaşık 100 civarında öğretmen adayı Ortaokul Öğretmenliği Sınavı için Elazığ'a gelerek deneme sınavlarına katıldılar. Öğretmenler sonrasında Elazığ Halkevine geldiler ve kendilerine Milli Müdafaa ve Milli Seferberlik ile ilgili bilgilendirme yapıldı. Hatta vilayetin plan haritası kullanılarak bir harp oyunu tatbikatı gösterildi. Burada özellikle hava taarruzlarına karşı alınacak önlemler ile ilgili genel bir fikir verilmesi ve mülki idari amirler arasında koordinasyonun sağlanması planlanmaktaydı (BCA, 490.1.0.0/1009.894.2).

Düzenlenecek tatbikata büyük önem verilmekteydi. Bu nedenle harp oyunlarının daha etkili olması için Yedinci Kolordu'ya bir tayyare filosunun Elazığ'a gönderilmesi ve şehir üzerinde bir taarruz gösteri yapılması emri verildi. Hatta tatbikatları daha gerçekçi kılabilmek için tayyarelerden içlerine un doldurulmuş üzerinde *"Gaz, Tahrip, yangın ve İperit"* kelimeleri yazan temsili bombaların atılması kararlaştırıldı. Halkevinde düzenlenecek tatbikat görüşmelerine Elazığ ve Tunceli'de Dördüncü Umumi Müfettişlikte görevli ordu subaylarının, memurların belediye çalışanlarının ve öğretmenlerin katılması öngörülmüştü. Hatta çalışmaların etkilenmemesi için tatbikatın mesai saatlerinin dışında yapılması planlandı (BCA, 490.1.0.0/1009.894.2).

Neticede daha önce kararlaştırılmış program doğrultusunda görüşmeler 19 Haziran saat 17.00'de başladı. Tatbikat planı; Türkiye Cumhuriyeti'nin yabancı bir devletle savaşa girmesi olasılığından yola çıkılarak hazırlandı ve böyle bir durumda ortaya konacak eylem planı belirlenmeye çalışıldı. Oluşturulan bu tatbikat planına göre; Türkiye Cumhuriyeti yabancı bir devlete karşı 18 Haziran 1936 saat 22.00'den başlayarak umumi seferberlik ilan etmişti. Tatbikat planı doğrultusunda; *"garnizon komutanı, belediye reisi, emniyet müdürü, memleket hastanesi baş hekimi, vilayet sıhhiye ve ziraat müdürleri, jandarma komutanı"* gibi vilayette görevli olan askeri ve mülki idareciler olası bir tehlike durumu için bir iş bölümü dahilinde görevlendirildiler. Hatta

[2] 1935 Yılı Nüfus Sayımına ait ayrıntılı bilgi için https://www.mku.edu.tr/files/200-0bb55d9e-e0bb-413b-a4a9-d21120852f52.pdf, [Erişim Tarihi:08.10.2024].

ihtiyaç duyulacak eşyalar ve malzemeler de belirlenerek listeler oluşturuldu. Amaç; katılımcılara olası bir hava saldırısında nasıl korunmaları gerektiğinin gösterilmesi ve aynı zamanda tüm yetkililerin halkın güvenliğini temin edebilmek için bir iş birliği içerisinde hareket etmelerinin sağlanmasıydı (BCA, 490.1.0.0/1009.894.2).

Halkevindeki toplantılar 20 Haziran'da yine daha önceden kararlaştırıldığı üzere saat 9.30'ta başladı. Uçakların şehre doğru yola çıktığı Osmaniye ve Ergani Maden haber verme postalarından telefonla öğrenildi ve uçaklar şehre ulaşana kadar takip edildi. Tatbikat için üç uçak Elazığ'a geldi. Uçakların gelişi vilayette *"canavar düdüğü"* ile duyuruldu ve toplantıda bulunan tüm meslek gruplarına ilk toplantıda belirlenmiş olan seferberlik anındaki vazifelerinin ve yetkilerinin ne olduğu sorusu yöneltildi. Uçaklar da vilayetin kuzeyinden Bey Yurdu sırtlarının arkasından dolaşarak bir anda şehrin üzerinde göründüler ve tatbikat doğrultusunda şehre baskın harekâtı yaptılar. Bu sırada olası bir bombardımanda atılabilecek bombaların cinsleri taklit edilerek torbalar hazırlandı ve yine olası bir saldırıda vilayetin hangi bölgesine ne tipte bir bomba atılacağı hesaplanarak uçaklardan şehrin çeşitli bölgelerine atıldı. Böylelikle çarşıya ve askeri garnizona *"yangın"*, şehrin daha kalabalık kısımlarına *"gaz"*, civar bölgelerdeki sığınaklara temsili *"tahrip"* bombaları bırakıldı. Ayrıca özellikle korunma ve yangın söndürme teşkilatlarının da bombardımana tabi tutulan bölgelere yardım edebilmek için kullanacakları olası güzergâhlara da *"iperit bombaları"* bırakıldı (BCA, 490.1.0.0/1009.894.2). Bu arada Elazığ Garnizon Komutanı halkevinde Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Aldoğan'a vaka tespiti yaparak hücum ve bombardıman ile ilgili harita ve plan üzerinden bilgi verdi. Vilayetin belediye reisi ve diğer mülki amirler de toplantıya davet edildi ve tatbikat sırasında süreç canlı olarak takip edildi ("Elâzizde Hava Hücumu Tecrübesi-Tunceli Vali ve Kumandanı Harekâtı İdare Etti", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1936).

22/23 Haziran tarihlerinde ise tatbikat programı doğrultusunda Elazığ Halkevinde Anadolu'da Türk Tarihi, Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesinin coğrafi yapısı ve müfettişliğin izleyeceği imar politikası ile ilgili konular görüşüldü. Kapanış kısmında ise Kültür Müşavirliği tarafından ailede, mektepte ve orduda *"terbiye birliği"* ile ilgili bir konferans verilmesinin ardından çalışmalar planlandığı şekilde son buldu (BCA, 490.1.0.0/1009.894.2).

5. Sonuç

Kurtuluş Savaşının sona ermesi ile Türk Halkı için artık askeri mücadele sona ermiş, sıra dışarıda diplomatik, içeride ise sosyal, kültürel, eğitim ve ekonomi gibi alanlarda mücadeleye gelmişti. Halk uzun yıllardır savaştaydı. Okur-yazar nüfusun büyük bir kısmı savaşlarda hayatını kaybetmişti. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kuruluşu ile pek çok farklı alanda topyekûn bir seferberlik başlatıldı. Bu bağlamla diğer devletlerdeki örnekler de incelenerek halkevlerinin açılmasına karar verildi.

1932 yılına gelindiğinde gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından halkevleri faaliyetlerine başladı. Halkevlerinin açılışının ardından kuruldukları vilayetlerin sosyal ve kültürel yaşamına önemli katkılar sağladılar. O nedenle her yıl halkevlerinin yurdun farklı bölgelerinde yeni halkevleri açılmaya devam etti. 1934 yılına gelindiğinde faaliyete geçen halkevlerinden biri de Elazığ Halkevi oldu.

Elazığ Halkevi'nde, diğer halkevlerinde olduğu gibi farklı şubeler faaliyet gösteriyordu. Şubeler; vatandaşlara edebiyattan spora, yabancı dil kurslarından tiyatroya, sağlık taramasından ücretsiz ilaç teminine, sergiden sinemaya pek çok farklı alanda hizmet vermekteydi. Halkevleri, ayrıca vatandaşların günlük hayatta pratik ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ve kişisel gelişimleri adına hobi edinebilmeleri için de eğitim programları hazırlamıştı. Bu programlar, vilayet halkının her geçen gün artan katılımıyla kısa sürede geniş kitleleri halkevine çekmeyi başardı.

1930'lu yılların ikinci yarısı aynı zamanda dünyanın hızla yeniden bir savaşa sürüklendiği dönemdi. Ülkelerin güvenliklerini tehdit eden hususların başında ise hava taarruzları ve zehirli gazlar gelmekteydi. İşte bu tehlikelerden nasıl korunması gerektiğinin vatandaşlara anlatılabilmesi için halkevleri yine önemli bir rol üstelendi. Elazığ Halkevi de olası hava taarruzlarına karşı vilayet halkını bilgilendirmek için önemli çalışmalar yaptı.

Sonuç olarak bakıldığında Elazığ Halkevi, dönemin teftiş raporlarına da yansıdığı üzere, 1934-1937 yılları arasında gerçekleştirdiği faaliyetlerle yalnızca kendi bölgesinde değil aynı zamanda ülke genelinde de ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte Halkevi bünyesindeki tüm şubeler, 1937 senesine kadar muntazam bir şekilde çalışmalarını sürdürmüş ve vilayete önemli katkılar sağlamıştır. Ancak her şeyden önemlisi Elazığ Halkevi,

Cumhuriyetin temel prensiplerinin halka aktarılmasında ve Elazığ Vilayetinin sosyal ve kültürel yaşamındaki büyük değişimde adeta bir mihenk taşı olmuş ve diğer halkevlerine de önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Kaynaklar

Arıkan, Z. (1999). "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi". *Atatürk Yolu Dergisi,* 23, 261-281.

Bakar, B. (2019). *Hava Taarruzlarına Karşı Türkiye'de Pasif Korunma (1935-1945)*. Tarihçi Kitabevi, İstanbul.

Bora, T. *Elazığ Halkevi ve Neşriyatının Türk Halk Bilimi Bakımından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri.

(1933). *CHF Halkevleri Talimatnamesi*, Hakimiyet-i Milliye Matbaası. Ankara.

(1935). *Halkevleri 1932- 1935: 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*. Ankara.

Çeçen, A. (1990). *Halkevleri,* Gündoğan Yayınları. Ankara.

Ergen, S. (2014). *Türkiye'de Halkevleri ve Elazığ Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.

Haykır, Y. (2017a). "Tek Parti Dönemi Valilerinden Tevfik Sırrı Gür ve Elâzığ Valiliği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi The Journal of International Social Sciences,* 2, 311-348.

Haykır, Y. (2007b). "Elazığ (Elaziz) Halkevi Altan Dergisi Bibliyoğrafyası", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 166, 211-240.

Namlı, T. (2015). "1938'den 2010'lu Yıllara Sayılar ve İstatistiklerle Elazığ'da", *On Yedi Kasım Atatürk'ün Elazığ'a Gelişinin Yetmiş Yedinci Yıldönümü Anısına Tarihten Günümüze Elazığ Uluslararası Kongresi*, *Eğitim,* Haz: Akdoğanbulut İ. ve Türker D., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Özbay, B. (2023). "Atatürk'ün Halkçılık Anlayışı ve Halkevlerinin Kuruluşu", *Cumhuriyetimizin 100. Yılında Devlet Ebed Müddet,* Haz: Alim Baran T. ve Özbay B. Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Şimşek, S. (2002). *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951.* Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 490.1.0.0.971.758.4.

BCA, 490.1.0.0.1005.880.3

BCA, 490.1.0.0/1009.894.2.

BCA, 490.1.0.0/1022.934.3.

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, S.3785, 10 Aralık 1937.

Süreli Yayınlar

Altan (1935-1937)

Cumhuriyet (1934-1937)

Tan (1937)

Turan (1934-1937)

İnternet Kaynakları

1935 Genel Nüfus Sayımı Erişim adresi https://www.mku.edu.tr/files/200-0bb55d9e-e0bb-413b-a4a9-d21120852f52.pdf.

Doğaner, Y. (2021). *Halkevleri*. Erişim adresi https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/3983/Halkevleri [Erişim Tarihi: 03.12.2024].

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

Ekler

Ek 1. 27 Şubat 1934 Tarihli Turan Gazetesi

3 üncü sene No. 200 27 Şubat 934

Ali İhsan

TURAN

Halk Gazetesi

Halk evimizin açılışı ve Merasim

Gazi hz. nin

ELAZİZ HALKEVİ

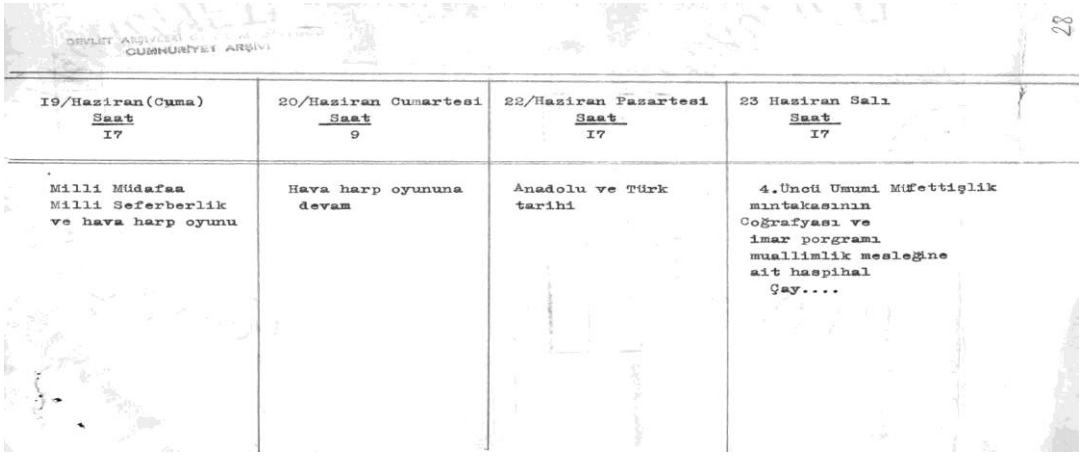
Ek 2. Elazığ Halkevi Gösterileri BCA, 490.1.0.0/1072.1106.1

Ek 3. Elazığ Halkevi Gösterileri BCA, 490.1.0.0/1072.1106.1

Ek 4. 19-23 Haziran tarihleri arasında Elazığ Halkevinde gerçekleştirilen Tatbikat Programı BCA, 490.1.0.0/1009.894.2.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

28

I9/Haziran(Cuma) Saat I7	20/Haziran Cumartesi Saat 9	22/Haziran Pazartesi Saat I7	23 Haziran Salı Saat I7
Milli Müdafaa Milli Seferberlik ve hava harp oyunu	Hava harp oyununa devam	Anadolu ve Türk tarihi	4.Ünoü Umumi Müfettişlik mıntakasının Coğrafyası ve imar porgramı muallimlik meseğine ait haspihal Çay....

Ek 5. Cumhuriyet Gazetesi 28 Haziran 1936

CUMHURİYET

ve Memleket H

ler

1200

li

Elâzizde hava hücumu tecrübesi

Tunceli Vali ve Kumandanı harekâtı idare etti

Tunceli Vali ve Kumandanı Korgeneral Abdullah Alpdoğan

Elâzız (Hususi muhabirimizden) — Tatil münasebetile yüz küsur muallim, kaymakam ve nahiye müdürlerinin ve devairi müessesatın iştirakile Halke - vinde Korgeneral Abdullah Alpdoğa - nın emirlerile iki gün devam eden bir toplantı yapıldı. Hava tehlikesi hakkında bizzat Umumi Müfettiş Alpdoğan tarafından iki konferans verilerek ha - vanın inkişaf ve terakkisi, devletlerin hava durumları anlatıldı. Müteakiben

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Voter Sophistication and Voting Behavior in Türkiye

Türkiye'de Seçmen Karmaşıklığı ve Oy Verme Davranışı

Gül ARIKAN AKDAĞ[1] ve Murat İNAN[2]

[1]*Doç. Dr., Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir, gul.arikan.akdag@ikcu.edu.tr,* orcid.org/0000-0003-0132-2055
[2]*Dr. Öğretim Üyesi, Abdullah Gül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kayseri, murat.inan@agu.edu.tr,* orcid.org/0000-0001-7554-6217.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
16.11.2024
Kabul/Accepted:
18.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1586628

Keywords
Spatial theories of party competition, voting behavior, voter sophistication, Turkish politics.

ABSTRACT

The objective of this study is to test MacDonald, Rabinowitz and Listhaug's (1995) argument suggesting a link between voter sophistication and two models of spatial theory of party competition, the proximity model and the directional model. MacDonald and his colleagues argued that as the proximity model is more cognitively demanding than the directional one, it provides a more eligible formula for understanding the voting behavior of the educated and politically knownledgeable voters. Although they did not find supporting evidence for their argument, we suggest that this may be due to their case selection and methodological preferences. We think that in a country, where there are striking implications of differences between education levels and there is high political knowledge, a different picture may emerge. It is also suggested here that an alternative measurement for political sophistication, which was constructed by the multiplication of education and actual political knowledge, would be a more objective and appropriate proxy for voter sophistication. In this research, 2015 round of Comparative Study of Election Systems (CSES) data for Türkiye were employed. The final dataset holds answers of 249 respondents, which are voters of the four most-voted political parties in Türkiye. The findings provide proofs largely confirming the MacDonald and his colleagues' argument.

Anahtar Kelimeler
Parti rekabetinin uzamsal teorileri, oy verme davranışı, seçmen karmaşıklığı, Türkiye siyaseti.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, MacDonald, Rabinowitz ve Listhaug'ın (1995) seçmen karmaşıklığı ile parti rekabetine dair uzamsal teoriye ilişkin iki rakip model olan yakınlık modeli ve yön modeli arasında bir bağlantı öneren argümanlarını test etmektir. MacDonald ve arkadaşları, yakınlık modelinin yön modelinden bilişsel açıdan daha talepkar olduğundan, eğitimli ve siyasetle ilgili seçmenlerin oy verme davranışlarını anlamak için daha uygun bir formül sunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu argümanı destekleyen bir kanıt bulamamış olsalar da, biz bunun vaka seçimi ve metodolojik tercihlerinden kaynaklanabileceğini önermekteyiz. Eğitim seviyeleri arasındaki farkların sonuçlarının belirgin ve siyaset hakkındaki bilginin daha yüksek olduğu bir ülkede farklı bir tablonun ortaya çıkabileceğini düşünmekteyiz. Ayrıca eğitim ve siyasi bilginin çarpımıyla oluşturulan alternatif bir ölçümün seçmen karmaşıklığın daha objektif ve uygun bir göstergesi olabileceğini önermekteyiz. Bu araştırmada, Karşılaştırmalı Seçim Sistemleri Çalışması'nın (CSES) Türkiye için 2015 dönemine ait verileri kullanılmıştır. Nihai veri seti, Türkiye'de en çok oy alan dört siyasi partinin seçmenlerinden oluşan 249 katılımcının yanıtlarını içermektedir. Bulgular, Macdonald ve arkadaşlarının argümanını büyük oranda olarak doğrulayan kanıtlar sunmaktadır.

Atıf/Citation: Arıkan Akdağ, G. ve İnan, M. (2025). Voter Sophistication and Voting Behavior in Türkiye. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 1, 1-10
Sorumlu yazar/Corresponding author: Gül ARIKAN AKDAĞ, gul.arikan.akdag@ikcu.edu.tr

1. Introduction

Building on Stokes' (1963) criticism of the Downsian spatial model arguing that masses are tend to understand issues in binary and simple forms, MacDonald, Rabinowitz and Listhaug, in their 1995 research titled *Political Sophistication and Models of Issue Voting*, suggested a link between voter sophistication and two models of spatial theory of party competition: the proximity model and the directional model. Basing on a simple cognitive rule, they argued that for respondents, replacing themselves or a political party on an exact ideological or issue point of a 0-10 axis is more cognitively demanding than choosing a side on the same axis. As the proximity formula requires choosing an exact point and the directional formula requires choosing a side, the proximity formula should be more appropriate to understand voting preferences of those respondents who are more educated and politically involved. Departing from this perspective, they compared the two competing models based on their ability to predict voting preferences in two countries, the US and Norway. They used survey data from 1988 presidential election in the US and 1989 parliamentary election in Norway. The US and Norway are much different not only in terms of their political systems but also their populations' ethnic, religious and socioeconomic backgrounds. While in the US a single-member-district (SMD) system is in effect since 1842. In most states the most voted candidate is elected using first-past-the-post system. Whereas, in Norway, there is a well-established proportional (PR) electoral system with multi-member 19 districts since 1919 and the votes are translated into seats using Sainte-Laguë method. While the US is more diverse and homogenous in terms of ethnic and religious backgrounds, Norway is more heterogenous. Based on this variation, they suggested a stronger position for the generalizability of their finding. Nevertheless, it should be noted that their selection of sample is far from being representative of all the countries. Both countries are economically advanced ones with long and uninterrupted democratic history. State and education systems are well established. Education and economic sources are well spread across different segments of the society. As a result, their findings did not support their argument, which we believe does derive from case and variable selections. Whereas, in a non-Western society where there are many implications derived from striking educational differences across socioeconomic and political groups, the results may differ. Moreover, in Türkiye, a party-list proportional representation system with D'Hondt method is in effect in 87 electoral districts. In 2015 November elections, a total number of 16 political parties competed. In a totally different political environment and electoral system, a different picture can be expected. Moreover, in their study, the authors calculated political sophistication with an multiplication index generated using education and political interest variables. We, on the other hand, followed a more objective analytical strategy and replaced subjective political interest variable with a battery of actual political knowledge and generated a multiplication index of political sophistication using education and political knowledge variables.

To test our view, the current paper is designed as in the following: The next section lays the foundations of the theory regarding the two alternative models of political preference, the third section introduces data and methods adopted for this study, the fourth section presents findings of the analyses and the final section discusses findings regarding to their theoretical connections.

2. Political Sophistication And Alternative Models Of Voting

Since Down's first interpretation, in 1957, of the spatial model in electoral behavior and party competition, the model has undertaken two different tracks proposed to link mass issue positions with the way people evaluate parties and candidates. Although both has based themselves on the important role of the voters' utility calculations in their voting decisions, each has diverged on how voters calculate these utilities. Known as the proximity model, the first one argues that the voters' utility is calculated as the distance between their and the parties' positions. As a result, the voters support political parties that are the closest to their own positions that represented with a point on a two-poled axis. In return, to be successfully congruent, parties should locate their issue positions as close as possible to those of the median voter (Downs, 1957; Enelow and Hinich, 1984; Hinich and Munger, 1994; Hinich and Pollard, 1981; Çarkoğlu and Hinich, 2006; MacDonald, Rabinowits and Listhaug, 1995; Adams and Merill, 1999; Arıkan-Akdağ, 2016). The directional model also relies on the fundamental idea that voters consider policy positions important, and their electoral choices are influenced by utility calculations based on these positions. Yet, according to the directional model, voters have only general preferences for the sides of issue debates. As such, the calculation of utility varies significantly. Voters tend to support parties that align with their side of the two-dimensional policy spectrum, preferring those that are more extreme than their own position but still within an acceptable range. Therefore, parties should emphasize issues where the majority of voters are on their side

(MacDonald, Listhaug and Rabinowitz, 1991; MacDonald, Rabinowitz and Listhaug, 1995; 1998; 2001; Iversen, 1994; Kedar, 2005; Kedar, 2005; Toms and Houweling, 2008).

Since then, a considerably large body of literature has developed to test the validity of either of the approaches (Grofman, 2004; Toms and Houweling, 2008). Some of these studies indicated that each model's explanatory power is conditional on country level characteristics such as the type of electoral system of a country or individual level characteristics such as voter sophistication. At the country level, although MacDonald, Listhaug, and Rabinowitz (1991, 1995, 1998, 2001) argue that the directional model is superior for both majoritarian (SMD) and proportional representation (PR) electoral systems, other studies present conflicting findings (Meyer and Müller 2014; Lewis and King 1999; Westholm 1997). Westholm (1997) contends that proximity voting better explains voting behavior in PR electoral systems, while the directional model is more suitable for SMD systems. Using the same data but with revised measurements for each theory, he retests the hypothesis with the 1989 Norwegian elections—where a proportional electoral system is in effect—and finds supporting evidence for his argument. Several other studies (Ames, 1995; Cox, 1990) have also tested the effect of the electoral system on voters' evaluations of candidate positions, favoring the appropriateness of proximity voting in proportional systems (İnan and Arıkan-Akdağ 2024). İnan and Arıkan-Akdağ (2024) found evidence of the superiority of the proximity model in understanding electoral preferences of voters in Türkiye, a country applying proportional representation for parliamentary elections. Interestingly, Blais et al. (2001) found support for the proximity model in their analysis of the data from 1997 Canadian elections, despite Canada is governed by a majoritarian system. Thus, existing research presents mixed findings favoring both models, making it challenging to determine the superiority of either model. Even more importantly, by focusing only on the type of the electoral system, they leave untouched the possible presence of variations in electoral utility calculations of each voter and individual level factors that may affect these variations.

At the individual level, several studies have indicated that voters' strategies are not uniform but diverging (Macdonald, Rabinowitz and Listhaug, 1995; Toms and Houweling, 2008). In their experiment applied among American Voters, Toms and Houweling have found evidence that although most of the voters uses the proximity approach while making their voting decisions, some uses the directional one (Toms and Houweling, 2008: p. 304). In another research, by investigating whether political sophistication influence the way in which voters use issues in evaluating parties and candidates; Macdonald, Rabinowitz and Listhaug (1995) suggest that the two approaches' ability to explain voting behavior may be conditional on voter's sophistication. They argue that the proximity approach is a more cognitively demanding than the directional one. As such, the proximity approach is more tend to explain the voting behavior of more educated and more politically interested voters, whereas the directional approach is more of an appropriate tool to understand the voting behavior of less educated and less politically interested ones. They justified this hypothesis by suggesting the idea that determining an exact policy position requires more cognitive assets than deciding for a policy side. They test this idea with survey data from 1988 Presidential Election in the US and 1989 Parliamentary Election in Norway. Nevertheless, their findings did not support their expectations indicating that the directional approach is a more of an effective tool to explain voting behavior of both American and the Norwegian voters from all the sophistication levels. First, we think that this finding might be biased against countries of the test. Second, we also argue education level and political interest may not properly measure political sophistication. As such, for political sophistication, we multiplied political education and actual political knowledge, which we believe is a better proxy for sophistication and conducted the same experiment for the voters of a non-Western country with different socipolitical environment.

3. Data And Methodology

Testing MacDonald, Rabinowitz and Listhaug's (1995) argument which suggests a link between voter sophistication and voting behavior requires comparing the power of two competing models of spatial theory of party competition. The proximity model suggests that voters support the political parties or candidates whose ideological positions are closest to their own, whereas the directional model suggests that voters support candidates or parties on their half of political spectrum who are more extreme than their own while still falling within the acceptability region. MacDonald, and his colleagues argue that the proximity approach is more cognitively demanding than the directional one. Therefore, according to the authors, while the proximity approach is a more eligible tool to understand the voting behavior of those voters with higher education and political interest, the directional approach is more appropriate for understanding the voting behavior of those with low education and political interest. Nevertheless, scholars have failed to find supporting evidence of their argument. In our research, to overcome the original research's inability to validate its main argument, we suggest two revisions. We test their hypothesis with data from a different country and with a different measurement of political sophistication.

Yet, our hypothesis is in line with their original one:

H1: As deciding for the exact data point on an ideological continuum is more cognitively demanding than deciding for the side of the continuum, the proximity formula relative to the directional formula is more strongly associated with voter embracement for highly educated and politically knowledgeable voters.

To test this hypothesis, we employed Comparative Study of Election Systems (CSES) data for Türkiye. The CSES provides the most appropriate dataset to investigate voter perspectives on political parties. An international committee of scholars of electoral politics, political science and methodology designed the CSES research agenda. Using a common set of survey questions on a wide range of fields, including demographics, voting choice, voter perceptions about parties and leaders and party families, the CSES project allows researchers to conduct comparative as well as single country studies. Currently, the project involves data for 55 countries. Türkiye has involved in the 2011, 2015 and 2018 rounds. Nevertheless, variables of our interest can only be found in the 2015 round. In the final dataset we have 249 respondents, whom are voters of the four prominent political parties in Türkiye: Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), and Halkların Demokratik Partisi (HDP).[1]

To reveal association between our variables, we used Simple Linear Regression Analysis technique. Results of the analysis assess associations between party embracement and issue distance formula representing proximity approach as well as issue scalar product representing directional approach for three sophistication levels. Since our major purpose is to replicate MacDonald, Rabinowitz and Listhaug's (1995) model for the Turkish electorate, we selected measures similar to the ones used in this study. Within this realm, to construct the dependent variable, we employed the questionnaire item measuring voter utility for each political party.[2] The questionnaire item required the participants to select to what extent they like/dislike each political party on a 10-point scale, where 0 represents strongly dislike and 10 represents strongly like.

The key independent variables are the voters' utilities calculated by the proximity and directional formulas. We have used the voters' self and their perceived party positions on the ideological spectrum when calculating voter utilities.

As the authors did not specify the radius of the region of acceptability for the issue scalar product, we specified it as 80%. This means that a qualified majority of the ideological area is accepted as the region of acceptability while 20% extreme is regarded as the penalty region.

We also modified the operationalization of their voter sophistication variable in line with the dataset in hand. Their analytical strategy for the sophistication variable changes across countries as the two countries has different education systems.

The high group in the US: Who have completed collage and say they are somewhat interested or very interested in the political campaign and those with some education beyond high school and those with some education beyond high school who say they are very interested in the campaign.

The low group in the US: All those with less than high school education, and those with high school education who say they are not much interested in the political campaign.

The high group in Norway: Those who have completed *gymnas* and say they are little or not at all interested in politics.

The low group in Norway: Those who have not completed *gymnas* and say they are little or not at all interested in politics. Distributions in the two countries are similar.

They found that in the US for each level of sophistication the directional model explains more variance than the proximity model. Similarly, in Norway, the directional model explains more variance than the proximity model for support for five out of seven parties even among highly sophisticated voters. The proximity model prevails the directional model only for the sophisticated group, which supports the Labour and Christian People's Party, yet the differences are marginal. Moreover, their analysis of the pooled data revealed the supremacy of the directional model over the proximity one clearly. After including all the controls, in both candidate and party analyses in the US, and party analysis in Norway, for all levels of sophistication, the directional model prevails the proximity model. The difference between the explanatory powers of the models is even greater as the sophistication increases. On the other hand, more variance is explained in Norway than in the US.

Nevertheless, in the light of the existing debates, we believe gauging political sophistication with self-perceived political interest is problematic. First, self-perception is a biased and not an objective measure. Second, political

[1] **Table A1** in the appendices presents questionnaire items' codes and wording together with the codes and names of the constructed variables.

[2] A significant critique of employing voters' evaluations of political parties as a stand-in for electoral support revolves around the question of validity. However, since our research focuses on replicating the authors' hypothesis in the context of Türkiye, our main priority was ensuring consistency rather than validity. For a comprehensive discussion on the potential benefits and drawbacks of using this proxy, refer to the work of MacDonald, Rabinowitz, and Listhaug (1995: pp. 461-463).

interest is not to be an indispensable element of political sophistication since people may have interest in politics but may not be politically sophisticated at all. For these two main reasons, we have decided to replace political interest with actual political knowledge item of the CSES, which is a more important element of political sophistication, and measure it for each political party constituency (Luskin, 1990).

Table 1. Descriptive Statistics of Variables

Party	Education Level (Mean 0-3)	Political Knowledge (Mean 0-4)	Sophistication Score (Mean 0-12)	Total Count
Ak Parti	1.76	2.67	4.76	92
CHP	1.94	2.82	5.51	86
MHP	1.97	2.82	5.69	46
HDP	1.40	2.92	4.08	25

Data: Comparative Study of Electoral Systems (Türkiye, 2015)

As such, for education, we recruited IMD2003 item in the CSES data. The variable has four answer categories in Turkish surveys. While recoding, '0' was assigned for no education, '1' for primary, '2' for higher secondary and '3' for university categories. On the other hand, for political knowledge, we used four dichotomized items from IMD3015_1 to IMD3015_4 inquiring political knowledge levels of respondents: IMD3015_1: the finance minister before the recent election, IMD3015_2: current employment rate, IMD3015_3: which party/alliance/coalitions came in second in seats in the lower house/parliament, IMD3015_4: who is the current secretary general of the UN. The final political sophistication variable was constructed as an index generated multiplying education and political knowledge variables. We generated it by multiplying education and political information scores for each observation. The final political sophistication variable holds values from 0 to 12, higher values representing higher political sophistication. We divided the sample into three groups: Low, middle and high level of sophistication. The variable recoded and 0-3 values were categorized as low, 4-8 as middle and 9-12 as high.

Table 1 presents descriptive statistics of the variables that were used in the analyses. In the first and second columns, the percentage distribution of respondents from each education and political knowledge levels for four political party electorates are presented. In the third column mean sophistication scores for political party electorate are given. The last column shows the number of respondents from each party electorate in the final dataset. As one can see in the table, there are some important differences between party electorates in terms of their education and political knowledge levels. The final sophistication scores show that while political sophistication levels are the highest in the electorates of the MHP, which was followed by those of the CHP and of the AK Parti, it is the lowest in the electorates of the HDP. Overall, political sophistication level of the Turkish electorate emerged to be 5.12 out of 12.00.

4. Findings

This research compares two formulas in terms of their power to predict party embracement for voters from different sophistication levels. The following four tables present the relationship between voter embracement of each political party and two alternative formulas that is suggested by the proximity and directional approaches across levels of sophistication. Each table presents the analyses of the data for one of the four political parties.

Table 2 presents the results of six simple linear regression models predicting voter embracement for the AK Parti using the proximity and the directional formulas across low, middle and high sophistication levels. As can be seen from the significance level and coefficient score, proximity formula is statistically significantly associated with voter embracement for the AK Parti for those voters with low sophistication ($b_i = 0.76, \mathrm{p} \leq 0.00$). The model produces 0.59 R^2 score, which means that 59% of the variance in the embracement of AK Parti can be explained with issue distance only. However, the relationship can not be assesed for the directional formula for which the independent variable was omitted because of collinearity. When we look at the results for the middle sophistication category while the proximity formula is statistically significantly associated with the voter embracement of the AK Parti, the directional formula does not ($b_i = 0.77, \mathrm{p} \leq 0.00$ and $\mathrm{b_i} = -0.03, \mathrm{p} = 0.142$, respectively). Similarly, the proximity model prevails directional model by 0.39 R^2 score over 0.00. The same result can also be observed for the highly sophisticated group. The proximity formula is significantly associated with the voter embracement of the AK Parti, but the directional formula does not ($b_i = 0.73, \mathrm{p} \leq 0.00$ and $b_i = 0.01, \mathrm{p} = 0.456$, respectively). Similar to the previous models, R^2 score is 0.33 for the proximity model while it is -0.00 for the directional one. Concerning our main hypothesis when the relationship between

different level of political sophistication and distance formula is analyzed, we see that the data do not support our argument as different sophistication levels produced comparable b values yet decreasing R^2 scores with increasing sophistication levels. On the other hand, the data indicates that directional voting has no statistically significant effect in neither of the sophistication levels.

Table 2. Comparison of Models for the Low/Middle/High Level Sophisticated Voters (Dependent variable: embracement of the AK Parti)

	Issue Distance		*Issue Scalar Product*		*Issue Distance*		*Issue Scalar Product*		*Issue Distance*		*Issue Scalar Product*	
Political Sophistication	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)
Low	**0.76*** **	**(0.16)**	**Omitted**									
Middle					**0.77*** **	**(0.08)**	**-0.03**	**(0.02)**				
High									**0.73*** **	**(0.09)**	**0.01**	**(0.02)**
Constant	7.77***	(0.90)	-	-	7.68***	(0.42)	5.05***	(0.38)	5.96***	(0.46)	3.23***	(0.39)
Adjusted R^2	**0.59**		**-**		**0.39**		**0.00**		**0.33**		**-0.00**	
N. of cases	15		15		122		122		112		112	

Significance levels: *$p \leq 0.05$; **$p \leq 0.01$; ***$p \leq 0.001$
Note: Entries are simple linear regression coefficients with standard errors in parentheses.
Data: Comparative Study of Electoral Systems (CSES), 2015.

Table 3 presents the results of regression models predicting embracement of the CHP with two formulas for three sophistication levels. Similar to the results in the previous table, proximity formula is always more significantly associated with embracement of the CHP. Although less significant and interestingly negative, directional formula also seems to have some significant association this time. While for the low sophistication level, proximity formula has a mild significant association ($b_i = 0.57, \mathrm{p} = 0.012$) the directional formula has no significant association with the embracement of the CHP ($b_i = -0.19, \mathrm{p} = 0.098$). A similar result can be observed for the middle association level. While the proximity formula is positively and strongly, the directional formula negatively and weakly associates with embracement of the CHP ($b_i = 0.74, \mathrm{p} < 0.000$ and $b_i = -0.07, \mathrm{p} = 0.017,$ respectively). In the highly sophisticated group, the association of the proximity formula with embracement of the CHP is positive and strong while it is negative and weak for the directional formula. Yet, both are statistically significant ($b_i = 0.81, \mathrm{p} < 0.000$ and $b_i = -0.14, \mathrm{p} = 0.003,$ respectively). As can be seen the different in coefficient scores is even more striking for middle and highly sophisticated groups. When R^2 scores are observed, the precedence of the proximity model to directional can be seen clearly. R^2 scores in the low sophistication group; 0.35 for the proximity, 0.13 for the directional, in the middle sophistication group; 0.43 for the proximity and 0.03 for the directional, in the high sophistication group 0.49 for the proximity and 0.13 for the directional models. For the proximity model, the results indicate a considerable increase of the b value from 0.35 to 0.49 for low to high sophistication level. Although directional model, has some statically significant effects on voter preferences for the CHP, the b values of each level of sophistication does not support the argument of its increasing effect of the directional model as the level of sophistication increases. Overall, negative association between the directional formula and voter utility is completely opposite to theoretical expectations. As higher sophistication is associated with higher association with the proximity formula in general, this finding largely supports our hypothesis.

Table 3. Comparison of Models for the Low/Middle/High Level Sophisticated Voters
(Dependent variable: embracement of the CHP)

	Issue Distance		*Issue Scalar Product*		*Issue Distance*		*Issue Scalar Product*		*Issue Distance*		*Issue Scalar Product*	
Political Sophistication	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)
Low	**0.57***	**(0.19)**	**-0.19**	**(0.10)**								
Middle					**0.74*****	**(0.07)**	**-0.07***	**(0.03)**				
High									**0.81*****	**(0.07)**	**-0.14*****	**(0.03)**
Constant	5.97***	(1.23)	4.63***	(1.21)	7.25***	(0.42)	4.59***	(0.42)	8.19***	(0.43)	5.61***	(0.42)
Adjusted R^2	**0.35**		**0.13**		**0.43**		**0.03**		**0.49**		**0.13**	
N. of cases	15		15		122		122		112		112	

Significance levels: *$p\leq0.05$; **$p\leq0.01$; ***$p\leq0.001$
Note: Entries are simple linear regression coefficients with standard errors in parentheses.
Data: Comparative Study of Electoral Systems (CSES), 2015.

Table 4 presents the results of the same analysis for the embracement of the MHP. For the middle and highly sophisticated group, while the proximity formula associates with embracement of the MHP positively and strongly the directional formula does not. In the lowly sophisticated group neither formula predicts the outcome variable significantly. For the low sophistication level, proximity formula and the directional formula has no statistically significant association with the embracement of the MHP ($b_i = -0.14, \mathrm{p} = 0.457$ and $b_i = -0.03, \mathrm{p} = 0.245,$ respectively). For those respondents with middle sophistication, while the proximity formula is statistically and significantly associated with the embracement of the MHP ($b_i = 0.54, \mathrm{p} < 0.000$), the directional formula seems to have no statistically significant association with it ($b_i = -0.00, \mathrm{p} = 0.880$). Lastly, for the highly sophisticated group while the proximity formula is significantly associated, the directional formula is not ($b_i = 0.74, \mathrm{p} < 0.000$ and $b_i = -0.01, \mathrm{p} = 0.374,$ respectively). Both the coefficient scores and R^2 scores tell a similar story. While the directional formula explains more variability in the dependent variable than the directional formula does for the middle and highly sophisticated groups, the coefficient scores of the proximity formula as well as the R^2 scores of the model increases as one moves from low to middle and high sophistication levels.

Table 4. Comparison of Models for the Low/Middle/High Level Sophisticated Voters
(Dependent variable: embracement of the MHP)

	Issue Distance		*Issue Scalar Product*		*Issue Distance*		*Issue Scalar Product*		*Issue Distance*		*Issue Scalar Product*	
Political Sophistication	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)
Low	**-0.14**	**(0.19)**	**-0.03**	**(0.02)**								
Middle					**0.54*****	**(0.08)**	**-0.00**	**(0.00)**				
High									**0.74*****	**(0.08)**	**-0.01**	**(0.02)**
Constant	1.65	(1.23)	2.88***	(0.83)	4.99***	(0.41)	2.88***	(0.33)	6.15***	(0.39)	3.42***	(0.35)
Adjusted R^2	**-0.03**		**0.03**		**0.25**		**-0.00**		**0.43**		**0.00**	
N. of cases	15		15		122		122		112		112	

Significance levels: *$p\leq0.05$; **$p\leq0.01$; ***$p\leq0.001$
Note: Entries are simple linear regression coefficients with standard errors in parentheses.
Data: Comparative Study of Electoral Systems (CSES), 2015.

Table 5 presents associations between embracement of the HDP and two alternative formulas. For the low sophistication group**,** the proximity formula is statistically significantly associated with the embracement of the HDP, ($b_i = 0.40, \mathrm{p} < 0.000$) while this is not the case for the directional formula ($b_i = -0.01, \mathrm{p} = 0.494$). For the middle sophistication group while the proximity formula is significantly associated the directional formula simply is not ($b_i = 0.46, \mathrm{p} < 0.000$ and $b_i = -0.03, \mathrm{p} = 0.353,$ respectively). Lastly, the picture is quite similar for the highly sophisticated group. While the proximity formula is significantly associated, the directional formula is not ($b_i = 0.35, p < 0.000$ and $b_i = 0.01, p = 0.491,$ respectively). Expectedly, R^2 scores for the low group are 0.01 and -0.01, for the middle group are 0.27 and -0.00 and finally for the highly sophisticated group are 0.15 and -0.00 for respective formulas. The table shows that the proximity model prevails the directional model clearly. Nevertheless, the comparison of the coefficient and R^2 scores produced by the successive proximity models indicate that middle sophistication group's voting behavior relative to low can be even better explained by the

proximity formula which supports our hypothesis party. Yet, a similar increase in the coefficient and R^2 scores can not be observed when the highly sophisticated group is compared to the middle level sophisticated group.

Table 5. Comparison of Models for the Low/Middle/High Level Sophisticated Voters (Dependent variable: embracement of the HDP)

	Issue Distance		*Issue Scalar Product*		*Issue Distance*		*Issue Scalar Product*		*Issue Distance*		*Issue Scalar Product*	
Political Sophistication	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)	*b*	(*se*)
Low	**0.40**	**(0.05)**	**-0.01**	**(0.01)**								
Middle					**0.46*** **	**(0.06)**	**-0.03**	**(0.04)**				
High									**0.35*** **	**(0.07)**	**0.01**	**(0.02)**
Constant	3.23*	(1.21)	2.93*	(1.12)	4.26***	(0.42)	2.01***	(0.32)	3.32***	(0.43)	1.66***	(0.31)
Adjusted R^2	**0.01**		**-0.01**		**0.27**		**-0.00**		**0.15**		**-0.00**	
N. of cases	15		15		122		122		112		112	

Significance levels: *$p \leq 0.05$; **$p \leq 0.01$; ***$p \leq 0.001$
Note: Entries are simple linear regression coefficients with standard errors in parentheses.
Data: Comparative Study of Electoral Systems (CSES), 2015.

Table 6. Comparison of Evaluation Models

	Proximity Models			Directional Models		
Party/Sophistication Level	*Low*	*Middle*	*High*	*Low*	*Middle*	*High*
AK Parti	0.59	0.39	0.33	-	0.00	-0.00
CHP	0.35	0.43	0.49	0.13	0.03	0.13
MHP	-0.03	0.25	0.43	0.03	-0.00	0.00
HDP	0.01	0.27	0.15	-0.01	-0.00	-0.00

Note: Entries are Adjusted R^2 coefficients.

5. Conclusion

This research was set out to test MacDonald, Rabinowitz and Listhaug's (1995) argument that proximity model of voting is more appropriate for sophisticated voters than the directional model of voting with Turkish data. Although they were not able to find supporting evidence in their analysis of the data from the US and Norway, in Türkiye the results emerged differently. Our analysis of the 2015 data for Türkiye largely supported their argument. Although their findings indicate the strength of the directional model to explain voters' embracement, our findings strongly favor the proximity model in general and explanatory power of the model increases in general as the sophistication level increases.

The authors argued that "the assumptions of the proximity model are more likely to be fulfilled when there are several political parties competing and giving clear cues about their issue positions". In Turkish case, while the first condition is fulfilled, we can confidently argue that the second is not. The number of the competing parties is high but parties are following populist strategies and targeting the median voter with catchall policies. The number of competing parties might be one reason of the proximity model prevailing over the directional one, yet, coming to any conclusions surely requires a series of empirical tests to be conducted.

An important point that should be made clear is about the variation of the results across the parties. The high variation between the results justifies our division of the pooled data into party grassroots. It seems that ideology, maybe more than education and sophistication, plays role in deciding which spatial model of voting is more appropriate for which group of voters. Different formula may be more useful to explain voting behavior of left and right wing voters. Left and right wing political parties' education strategies of for their grassroots regarding to

their policy stances can be an important factor here. This can well be a potential direction to proceed in the research agenda on the link between voter features and spatial models of voting.

Lastly, we used the CSES data for our analysis as it is the only available data for conducting such an analysis. Nevertheless, it should be noted that there are some limitations of the data. These are general limitations endogenous to research using spatial analysis. As MacDonald, Rabinowitz and Listhaug pointed out in their paper, voters tend to place parties they support closer to their own issue position than their actual position (see also Brody ad Page 1972). Thus, the voter placement of parties might have been biased. Another limitation of the study is that voting behavior is a very complex type of behavior and not to be explained with spatial models alone. Although voter evolutions are in parallel with votes in the 2015 elections, we should always approach these type of research with enough level of suspicion.

Appendices

A1. Variables of the Analyses

Questionnaire Code	**Questionnaire Wording**	**Variable Name**	**Original Value**	**Recoded Value**
IMD2003	Education of the respondent (Highest educational attainment)	Education	0=None / No education illiterate 1=Primary education/ Lower secondary education 2=Higher secondary education 3=University education	1= None / No education illiterate 2=Primary education/ Lower secondary education 3=Higher secondary education 4=University education
IMD3015_1	The name of the finance minister.	Political Interest_1	0=Incorrect 1=Correct	Political Interest= IMD3015_1+ IMD3015_2+IMD3015_3+ IMD3015_4
IMD3015_2	Unemployment rate.	Political Interest_2	0=Incorrect 1=Correct	
IMD3015_3	Party with the second biggest seat share in the parliament.	Political Interest_3	0=Incorrect 1=Correct	
IMD3015_4	Current general Secretary of the UN.	Political Interest_4	0=Incorrect 1=Correct	
Political Sophistication= Education X Political Interest			1=Lowest … 16=Highest	0-3=Low 4-8=Middle 9-16=High
IMD3005_3	Party identification: Who	Party Identification	7920001=AK Parti 7920001=CHP 7920001=MHP 7920001=HDP	7920001=AK Parti 7920001=CHP 7920001=MHP 7920001=HDP
IMD3006	Ideology Left-Right Self	Issue Distance/ Issue Scalar Product	00=Left … 10=Right	00=Left … 10=Right
IMD3007_ A/B/C/D	Ideology Left-Right Party A/B/C/D		0=Left … 10=Right	0=Left … 10=Right
MD3008_ A/B/C/D	Like-Dislike Party A/B/C/D	Voter embracement	0=Strongly Dislike … 10=Strongly Like	0=Strongly Dislike … 10=Strongly Like

References

Adams, J., & Merril III, S. (1999). Modeling party strategies and policy representation in multiparty elections: Why are strategies so extreme?. *American Journal of Political Science*, *43*(3), 765-791. https://www.jstore.org/stable/2991834

Ames, B. (1995). Electoral rules, constituency pressures, and pork barrel: bases of voting in the Brazilian Congress. *The Journal of politics*, *57*(2), 324-343.

Arıkan-Akdağ, G. (2016). Rational political parties and electoral games: the AKP's strategic move for the Kurdish vote in Turkey. *Turkish Studies*, *17*(1), 126-154. https://doi.org/10.1080/14683849.2015.1103188

Blais, A., Nadeau, R., Gidengil, E., & Nevitte, N. (2001). Measuring strategic voting in multiparty plurality elections. *Electoral Studies*, *20*(3), 343-352. https://doi.org/10.1016/S0261-3794(00)00017-2

Cox, G. W. (1990). Centripetal and centrifugal incentives in electoral systems. *American Journal of Political Science*, *34*(4), 903-935. https://www.jstore.org/stable/2111465

Çarkoğlu, A., & Hinich, M. J. (2006). A spatial analysis of Turkish party preferences. *Electoral Studies*, *25*(2), 369-392. https://doi.org/10.1016/j.electstud.2005.06.010

Downs, A. (1957). An economic theory of political action in a democracy. *Journal of Political Economy*, *65*(2), 135-150. https://www.jstore.org/stable/1827369

Enelow, J. M., & Hinich, M. J. (1984). *The spatial theory of voting: An introduction*. CUP Archive.

Grofman, B. (2004). Downs and two-party convergence. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, *7*(1), 25-46.

Hinich, M. J., & Munger, M. C. (1994). *Ideology and the theory of political choice*. University of Michigan Press.

Hinich, M. J., & Pollard, W. (1981). A new approach to the spatial theory of electoral competition. *American Journal of Political Science*, *25*(2), 323-341. https://www.jstore.org/stable/2110856

İnan, M., & Arıkan-Akdağ, G. (2024). Proximity or Directional Model of Voting for the Turkish Voter? *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, *17*(2), 353-365

Kedar, O. (2005). When moderate voters prefer extreme parties: Policy balancingin parliamentary elections. *American Political Science Review*, *99*(2), 185-199.

Luskin, R. C. (1990). Explaining political sophistication. *Political behavior*, *12*, 331-361.

Meyer, T. M., & Müller, W. C. (2014). Testing theories of party competition: The Austrian case. *Party Politics*, *20*(5), 802-813.

Macdonald, S. E., Rabinowitz, G., & Listhaug, O. (1995). Political sophistication and models of issue voting, *British Journal of Political*, *25*(4), 453-483. https://www.jstore.org/stable/194129

Macdonald, S. E., Rabinowitz, G., & Listhaug, O. (1998). On attempting to rehabilitate the proximity model: Sometimes the patient just can't be helped. *The Journal of Politics*, *60*(3), 653-690. https://www.jstore.org/stable/2647643

Macdonald, S. E., Rabinowitz, G., & Listhaug, O. (2001). Sophistry versus science: On further efforts to rehabilitate the proximity model. *Journal of Politics*, *63*(2), 482-500. https://www.jstore.org/stable/2691761

Stokes, D. E. (1963). Spatial models of party competition. *American Political Science Review*, *57*(2), 368-377.

Westholm, A. (1997). Proximity versus direction: The illusory defeat of the proximity theory of electoral choice. *American Political Science Review*, *91*(4), 865-883. https://www.jstore.org/stable/2952170

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

The Problem of Women's 'Absence' and Women's Representation in Local Government Assemblies: A Study On the Central Anatolia Region

Kadının 'Yokluk' Sorunsalı ve Yerel Yönetim Meclislerinde Kadın Temsiliyeti: İç Anadolu Bölgesi Üzerine Bir İnceleme

Vahit BÖLÜKBAŞ[1]

[1]*Dr. Öğr. Görevlisi, Aksaray Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Aksaray, vahitbolukbas@aksaray.edu.tr orcid.org/0000-0002-6248-4085*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 00.00.2000
Kabul/Accepted: 00.00.0000

DOI:
10.18069/firatsbed.1587510

Keywords
Central Anatolia, Woman, Representation, Türkiye, Local Government

ABSTRACT

Half of the world population consists of women. *W*omen are underrepresented in international, national, and local administrations since they are compressed into certain roles and moulds with general assumptions such as soci*al, cultural, traditional, etc.* In this study, the 'problematic of women's absence' in local governments is analysed through the Central Anatolia Region. The aim of the study, the data of which were accessed by using the descriptive analysis method and document analysis method based on the official data of the Supreme Electoral Council, is to describe the representation of women among the members of metropolitan, provincial and district municipal assemblies and provincial general assemblies in the Central Anatolia Region according to the results of the local elections held on 31 March 2024. In the study, the thesis that women's representation in local governments is low in metropolitan, provincial and district municipal assemblies and provincial general assemblies in the Central Anatolia Region has been tested and the data reveal that women are not adequately represented in these areas. Necessary suggestions are presented to solve the 'problematic of absence' of women.

Anahtar Kelimeler
İç Anadolu, Kadın, Temsiliyet, Türkiye, Yerel Yönetimler

ÖZ

Dünya nüfusunun yarısı kadınlardan oluşmaktadır. Kadınların toplumsal, kültürel, geleneksel vb. genel kabullerle belirli rol ve kalıplara sıkıştırılmış olmaları sebebiyle uluslararası, ulusal ve yerel yönetimlerde yeterince temsil edilemediği görülmektedir. Bu durumun birçok sebebi vardır ancak hiçbir sebep sadece cinsiyet ve o cinsiyete başkaları tarafından biçilen çerçeveler ve sınırlar nedeniyle kadınların "yok sayılmalarını" açıklayamaz. Bu çalışmada kadınların yerel yönetimler özelinde "yokluk sorunsalı" İç Anadolu Bölgesi üzerinden ele alınmaktadır. Verilerine betimsel analiz yöntemi ve doküman inceleme yöntemi kullanılarak Yüksek Seçim Kurulu resmi verileri esas alınması suretiyle erişilen çalışmanın amacı, 31 Mart 2024 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçim sonuçlarına göre, İç Anadolu Bölgesinde yer alan büyükşehir, il ve ilçe belediye meclisleri ile il genel meclislerindeki üyeler arasında kadınların temsil durumlarının belirlenmesidir. Çalışmada, İç Anadolu Bölgesinde yer alan büyükşehir, il ve ilçe belediye meclisleri ile il genel meclislerinde kadınların yerel yönetimlerde temsili düşük seviyededir tezi sınanmış olup veriler, bu alanlarda kadınların yeterince temsil edilmediğini ortaya koymaktadır. Kadınların "yokluk sorunsalının" çözülmesi amacıyla gerekli öneriler sunulmaktadır.

Atıf/Citation: Bölükbaş, V. (2025). The Problem of Women's 'Absence': Women's Representation in Local Government Assemblies: A Study on the Central Anatolia Region. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-14
Sorumlu yazar/Corresponding author: Vahit BÖLÜKBAŞ, vahitbolukbas@aksaray.edu.tr

1. Introduction

Throughout history, women with varying social roles and statuses have faced challenges in securing prominent positions within their societies. The gender regime, rooted in male dominance, has led to economic and social inequalities that restrict women's roles in life (Pınarcıoğlu, 2017). Women have consistently encountered limited opportunities to achieve the status and roles they deserve in a male-dominated world, leaving them disadvantaged politically and unable to take the lead. As a result, they struggle to overcome the dominance of male figures in terms of gender equality and representation, which hinders their ability to fully benefit from economic, social, and political opportunities, relegating them to secondary positions (Türeli & Çağlar, 2010, p. 38). While the recent visibility of women in traditionally male-dominated fields is viewed as progress, they still lag behind men in many respects.

When it comes to politics, this difference becomes even more apparent. The issue of women being underrepresented in politics is seen as a problem experienced all over the world (Ak, 2017). Despite the prioritization of women by official regulations, laws, and statutes in the political sense, it is seen that women, who make up almost half of the population, cannot find a place for themselves and are not represented in general politics or local politics at the same rates or even close to the population rates. There are many historical, social, economic, cultural etc. reasons for this situation. The fact that women are socially seen as "the woman of the house, the female bird that builds the nest, the mother of the children or the fertile object" can be given as an example. For these and similar reasons, women's social status and roles have been diminished and pushed to the background, and they have not been given the opportunity to participate in life as an active actor and to be sufficiently included in social, economic, political etc. life.

As a reflection of this relegation or being left behind, male dominance has come to the forefront in general and local politics as in many other areas and women have always been left at a disadvantage in terms of opportunity and gender equality. It is seen that women's representation is a necessity for democracy to be achieved both nationally and locally (Belli, 2015). Although many equality-based regulations have been made in legal terms, especially in issues such as voting and being elected, with the abandonment of traditional lifestyles of the 20th century and the development of modern-contemporary life awareness, today's women's participation in political life is still very weak when compared to the rates of men (Gökçimen, 2008).

To carry out political activities, every political organization has women's organizations/ branches that are specially organized for and directed towards women. This is seen as one of the most important organs of almost every political organization. Because women's potential and numerical rates in society are not behind men. This potential and proportion of women is too large and effective for politicians to ignore. For this reason, as mentioned above, the fact that women are overshadowed and put in the background for many reasons is a phenomenon that the people of the modern world no longer accept. It is seen that more women's work in all areas of life is increasing, and this situation is supported by states and governments in a positive/privileged sense. In this sense, within the framework of the "Gender Inequality National Action Plan" (2008-2013), there are studies and regulations related to women in social life, especially equality and participation for women (Örtlek & Tekelioğlu, 2013, pp. 284-285).

In the decisions taken by many political organizations in their competent bodies and announced to the public, in party programs or in documents, meetings or activities under titles related to women, it is stated that women are important and that efforts are made or planned to be made to make them more visible, have a voice and be represented in political and social areas with a privileged protection method. Accordingly, it is stated that certain percentage quotas are allocated to increase the number of women members and to ensure women's representation in candidate profiles and decision-making bodies. Moves to open the field of politics, where the dominance of men is clearly felt, to women and to increase their political participation and representation do not seem to have had the expected effect so far. Finally, within the framework of the concept of positive discrimination applied by political organizations towards women, it is observed that what is written in party statutes to increase women's political activities and numerical proportions is lacking in practice.

In this study, to reveal women's visibility and representation in political life, especially in the context of local politics, women's representation in local governments and decision-making bodies is examined through the municipalities of the Central Anatolia Region based on the results of the local elections held on March 31, 2024. Accordingly, the presence/absence and proportional analysis of women members in the metropolitan municipalities of Ankara, Konya, Kayseri and Eskişehir, provincial municipalities of Sivas, Yozgat, Aksaray,

Niğde, Nevşehir, Kırıkkale, Karaman, Kırşehir and Çankırı, and mayorships, metropolitan municipalities, provincial-district municipal assemblies and provincial general assembly memberships, including the districts in all these cities, are analyzed. The data were obtained by literature review method from written and printed sources and by examining the documents obtained by accessing the institutional online pages of official institutions and organizations.

2. A Brief Overview of the Relationship between Women, Society and Politics

Approximately half of the people living in the world are women. In the historical process, women have played as much of a role as men in all developments and events in social, cultural, economic, religious, political, etc. fields. In this sense, societies owe their development to women as much as men. Because it is not possible to ignore women, who constitute an important half of the total population, in life. However, it is also a fact that women are forced to remain in the background at many points due to reasons such as the reflection of social life and culture and the foregrounding of a male-dominated understanding (Tunç et al., 2015, p. 7). Women's struggle to exist in the political sphere is one of the most researched and questioned issues by scholars around the world (Paxton, et al., 2007; Al-Ali, 2012; Broockman, 2014; Krook and Sanin, 2019; Yadav, 2023).

Women have been left behind and imprisoned in an invisible bubble with the social perceptions and practices, as well as the assumptions that have been taken for granted by society and have become traditional/normalized. The extent to which women who want to become visible by hitting the "glass ceilings" formed by the roles assigned to them by society can or can be successful remains a major problem (Nagl-Docekal, 2009, pp. 216-220). Although there are many reasons for this problem, perhaps one of the main reasons can be seen as the consequences and reflections of the roles attributed to women by society rather than the women themselves (Başçı, 2015).

As the most important subject of the family, which is the cornerstone of society, women have roles such as wife, mother, sister, and daughter, but they also assume important roles in social, economic, and societal areas such as education within/outside the family, interpersonal communication, professional or manual labour and production. If a long evaluation line is drawn over time, the social status of women has (mostly) fluctuated (rarely or on an individual basis) over the course of history. It can be said that this is the case not only in the structural analysis of a nation, but also in the case of nations and civilizations that have emerged in the history of almost the entire world. From past to present, the female figure has sometimes assumed the roles of housewife, mother; sometimes activist who provides social mobility, sometimes labourer or employer who has a role in economic production, and sometimes politician or state administrator who governs nations.

While the figure of the woman in politics has often remained in the background, there have been "strong" female actors in history who have played an active role in politics and state administration (but only on an individual level, rarely). Examples can be drawn from Turkish, European, Russian, Egyptian (and more) history. Tomris Hatun, Queen Elizabeth, Czarina Catherine, Pharaoh Hapshetsut, etc. are female figures who have served as rulers in many great states and have come to the forefront in the historical process. However, in the timeline of the entire human history, the ratio of women who have been able to take part in the field of state and politics and who have been at the forefront is incomparably lower than that of men. This situation is directly related to how women are positioned in society. For example, there is no mention of women rulers in Ancient Greece. Perhaps one of the main reasons for this is that women are identified with "Helen/Helena, who is seen as the cause of negativity" and considered only as a "fertile object" (Karaaslan, 2014).

In this respect, it is seen that women are subjected to gender categorization/discrimination and thus gender inequality. Gender-based role identification causes inequalities in the social life and dimension in which people interact (Zanden & Wilfrid, 1996, pp. 227-228). The phenomenon of gender classification and inequality causes women to exhibit negative behaviours in their political participation (Gökulu, 2013). As a result of gender-based role determination, it is seen that women are left behind/left behind in terms of their participation and representation in politics and governance as well as in the field of social and civil society or public administration. This has caused/is causing men to be far ahead of women in many areas, especially in political participation and representation, and to play a more dominant role despite/compared to them (Dursun, 2010).

When the number of women candidates in both general and local elections and the candidate lists prepared according to the possibility of being elected are evaluated, it is seen that women are positioned more symbolically in politics (Bozatay & Kutlu, 2014, pp. 132-133). Women's lack of political representation and

being left behind are similar not only in national or local politics but also in international politics. For example, in 2002, the rate of women's representation in national/international parliaments, especially national parliaments, was only around 14% worldwide. Accordingly, women remain weak and underrepresented in both national and international politics and bureaucracy (Misra & King, 2013, p. 684)

3. The Relationship between Women and Local Politics in Türkiye

In democratic societies, it is important for women to take part in political systems at an adequate level (Nergiz & Üçer, 2012, p. 1). In this sense, one of the important issues emphasized by the young Republic, which prioritized and attached importance to democracy, was to ensure that women could take part and be represented in the world of politics. Steps were taken to raise the social status of women and make it possible for them to reach their deserved positions. For this purpose, the first official steps were taken through legal regulations to enable women to participate in political activities. Accordingly, on April 3, 1930, the "Municipal Law" No. 1580 was adopted by the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM) as the first legal regulation enabling women to both be voters-elected and candidates-elected in municipal elections. This law paved the way for women to be represented in the decision-making bodies of local governments through municipalities and to engage in politics. The statements of the then Minister of the Interior, who took the floor during the discussions on the law, regarding the purpose of the law are summarized as follows: "*... to fully establish the honorable right of Turkish women, which is already equal to that of Turkish men, in municipal affairs*" (Minute Book, 1930).

In the first municipal elections held in Türkiye immediately after this legal regulation (1930), women began to play an active role in local politics both as voters and candidates. Accordingly, because of the local elections held in the town of Kılıçkaya in the Yusufeli district of Artvin, a woman, Ms. Sadiye, became mayor for the first time in Türkiye. In the same district, Ms. Mediha, a relative of Ms. Sadiye, was elected as the first female municipal assembly member. In the 1950 local elections, a woman, Müfide İlhan, was elected as the mayor of Mersin for the first time (Bozkurt & Bozkurt, 2014, p. 53).

On October 26, 1933, amendments were made to Articles 20 and 25 of the Village Law, which had been adopted by the Turkish Grand National Assembly in 1924, in order to ensure greater participation of women in local politics and to make their representation in municipalities and decision-making bodies more visible (T.B.M.M. Minute Book). As a result of these legal amendments, the way was legally paved for women to take an active role in village administrations. Accordingly, women could also participate in the elections for mukhtars or members of the council of elders in villages and serve as mukhtars or assembly members (Sezer, 1998).

These developments show that women, through the opportunities provided to them by the laws, were able to take their place on the political stage as actors of political life together with men, albeit at the level of local politics. Through such legal arrangements, which are seen as steps towards political modernization, steps were taken to eliminate the disadvantaged position of women in political life within the framework of equality with men (Tekeli, 1979). In this way, the state of the Republic of Türkiye gained a more democratic appearance, and it was shown to the international community and the world public opinion that women were prioritized in the political sphere as in all areas of life (Koray, 1995).

4. Methodology

In this section, information about the aim of the study, the scope and limitations of the study and the methodology of the study are presented respectively. At the end of the chapter, a literature review of national and international studies related to the study is presented.

4.1. Aim of the Study

According to the results of the local elections held on March 31, 2024, the aim of the study is to determine the representation of women among the mayors of four metropolitan and ten provincial municipalities and 187 district municipalities in the Central Anatolia Region and the members of the metropolitan, provincial and district municipal assemblies, which are the decision-making bodies of these elements, and the members of the provincial general assemblies in provinces only. The study aims to test the thesis that the representation of

women in local governments is low in the provinces, cities, and districts with metropolitan city status within the borders of Central Anatolia Region.

4.2. Scope and Limitations of the Study

The study covers local governments including metropolitan, provincial and district municipalities and provincial general assemblies within the borders of Central Anatolia Region and information on the structural characteristics of decision-making bodies according to the gender factor according to the results of local administrations/local elections held on March 31, 2024. Town municipalities and village/neighbourhood mukhtars' offices in the cities and districts of the region are not included in the study, and thus the scope is limited to the metropolitan, provincial and district municipalities, and provincial general assemblies of the region.

4.3. Methodology of the Study

In this study, it is aimed to determine the number and representation rates of male and female members and their representation rates in the local administrations and their decision-making bodies in the Central Anatolia Region local administrations and their decision-making bodies and to make evaluations by using the results and statistics of the local administrations elections held on March 31, 2024, which were announced and finalized by the Supreme Electoral Board. In identifying women administrators and members, a determination was made based on the official data of the Supreme Electoral Council by using the descriptive analysis method and document review method.

4.4. Literature Review

In this section, studies in the national and international literature on women's representation in local governments and local assemblies are presented separately under the headings of national and international studies. In the studies, the reasons why women are not adequately represented in local governments and the reasons for the problematic of representation are presented from different perspectives.

4.4.1. National Literature

Türeli and Çağlar (2010), in their study on Isparta province, stated that the representation of women in local governments is limited. Özyılmaz (2013), in his study on Bursa districts, found that women have difficulties in overcoming the social, economic, and political obstacles they face regarding their representation in local assemblies and that they are not adequately represented in local governments. Bozatay and Kutlu (2014) present findings supporting the thesis of "absence of women" in local assemblies in Çanakkale. Şahin (2021), in his study on Trabzon, found that the rate of women's representation in local assemblies is low. Kaşıkırık (2022), in his study specific to Istanbul, again identified the situation of "women's absence syndrome" in local assemblies. In her study, Karkış (2023) states that women are not allowed to find a place in the decision-making mechanisms of local governments due to male dominance.

4.4.2. International Literature

Fowsar (2019) states that women's representation in local governments in Sri Lanka is insufficient due to social, sexist attitudes, social assumptions, religious reasons, economic situation, etc. It is reported that women's representation rates in local governments are increasing compared to the past, but not enough representation is achieved in Greece (The gender aspect of the results of Municipal, Regional and European Elections in Greece, 2019). According to the report on women's representation in local governments prepared by the European Parliament (2020), which covers many European countries, including the Netherlands, Denmark, Slovenia, Sweden, Finland, Lithuania, Spain, Belgium, France and Sweden, women's local representation has increased in Sweden despite the lack of a legal quota requirement, Reports show that in Belgium, Portugal, France and Spain, women's representation has increased (from 22.8% to 31.5%) due to the legal quota requirement, but that there is a problem of women's representation in local governments on the European continent, including the Baltic states. According to the report, the rate of women local administrators in 41 countries and regions

within Europe (Paris, Madrid, Amsterdam, Luxembourg, Rome, Sofia, Stockholm, etc.) is 15.4% (Margaras, 2020). Bucci, Ferrara and Resce (2022) argue that if the problem of women's representation in local governments in Italy is overcome, women managers and members will strengthen local governments. Kgobe and Ramoroka (2024) argue that the lack of women's local representation in South Africa is due to factors such as the male-dominated understanding and social definition of women, culture, as well as violence against female figures interested in politics.

5. Women Representation in Local Governments in Central Anatolia Region Based on 31 March 2024 Local Election Results

According to the results of the local elections held on March 31, 2024, the total number of registered voters was 57,716,975, including 29,285,438 female voters and 28,481,362 male voters, and the number of voters who voted in the elections was 45,079,928. A total of 70 women were elected as provincial and district mayors, including 5 women among 30 metropolitan mayors, 6 women in 51 provincial municipalities and 64 women among 922 district mayors. A total of 34,932 people, 5485 women and 29,447 men, were elected as municipal assembly members in metropolitan, provincial and district municipalities across the country. A total of 2563 assembly members, 123 women and 2440 men, were elected as members of provincial general assemblies in 51 provinces across the country (ysk.gov.tr). Data specific to the Central Anatolia Region are presented in the rest of the study.

Central Anatolia Region consists of the provinces located in the central region of Türkiye and is a region that includes the provinces of Konya, Kayseri, Eskişehir, Sivas, Çorum, Yozgat, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırıkkale, Karaman, Kırşehir and Çankırı respectively, especially the capital Ankara. In total, there are 187 districts in the region, which consists of four metropolitan cities, namely Ankara, Konya, Kayseri, Eskişehir and Konya, and nine provinces, namely Sivas, Çorum, Yozgat, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırıkkale, Karaman, Kırşehir and Çankırı. There are 25 districts in Ankara, 31 in Konya, 16 in Kayseri, 14 in Eskişehir, 17 in Sivas, 14 in Çorum, 14 in Yozgat, 8 in Aksaray, 6 in Niğde, 8 in Nevşehir, 9 in Kırıkkale, 6 in Karaman, 7 in Kırşehir and 12 in Çankırı (Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri, 2024). The total population of these settlements in the Central Anatolia Region is 14,218,237 people, of whom 10,484,824 live in metropolitan cities and 3,733,413 in provinces. The proportion of women in the total population is around 50.8%, while the proportion of men is around 49.2% (ADNS, 2023). In the March 31, 2024 local elections, the total number of voters was 9,766,572, 7,690,175 in metropolitan areas and 2,076,397 in provinces. The ratio of female voters was approximately 51.3% and the ratio of male voters was approximately 48.7% (ysk.gov.tr).

5.1. Information on Metropolitan Municipality Assemblies

Within the Central Anatolia Region, there are the metropolitan municipalities of Ankara, Konya, Kayseri and Eskişehir. Among these four metropolitan municipalities, only the mayor of Eskişehir metropolitan municipality is a woman. In the metropolitan assembly memberships in the region, the number of male and female assembly members is as follows.

Table 1. Information on Metropolitan Municipality Assembly Members

No.	City	Total Number of Members of the Metropolitan Municipality Assembly	Total Number of Male Assembly Members Elected to the Metropolitan Municipality Assembly	Total Number of Female Assembly Members Elected to the Metropolitan Municipality Assembly
1	Ankara	1246	1014	232
2	Konya	1110	1030	80
3	Kayseri	568	514	54
4	Eskişehir	388	329	59
	Total	3312	2887	425
	Proportional Distribution	%100	%87,17	%12,83

The table was prepared by the author utilising ysk.gov.tr

There are a total of 3,312 metropolitan municipality assembly members in the metropolitan municipality assemblies in provinces with metropolitan status. Only 12.83% of these assembly members are women and 87.17% are men.

The total number of assembly members, the number of male assembly members and the number of female assembly members in the district municipalities within the borders of metropolitan municipalities in Ankara, Konya, Kayseri and Eskişehir are as follows:

Table 2. Metropolitan Municipality District Municipal Assembly Members Information

No.	City	District	Total Number of Municipal Assembly Members	Number of Male Municipal Assembly Members	Number of Female Municipal Assembly Members
1	Ankara		1246	1014	232
1	Ankara	Akyurt	30	28	2
2	Ankara	Altındağ	74	53	21
3	Ankara	Ayaş	22	16	6
4	Ankara	Bala	30	28	2
5	Ankara	Beypazarı	30	27	3
6	Ankara	Çamlıdere	22	19	3
7	Ankara	Çankaya	90	69	21
8	Ankara	Çubuk	50	44	6
9	Ankara	Elmadağ	30	21	9
10	Ankara	Etimesgut	90	64	26
11	Ankara	Evren	18	15	3
12	Ankara	Gölbaşı	62	52	10
13	Ankara	Güdül	22	21	1
14	Ankara	Haymana	30	27	3
15	Ankara	K.Kazan	50	40	10
16	Ankara	Kalecik	22	18	4
17	Ankara	Keçiören	90	73	17
18	Ankara	Kızılcahamam	30	28	2
19	Ankara	Mamak	90	71	19
20	Ankara	Nallıhan	30	26	4
21	Ankara	Polatlı	62	47	15
22	Ankara	Pursaklar	62	54	8
23	Ankara	Sincan	90	70	20
24	Ankara	Ş. Koçhisar	30	30	0
25	Ankara	Yenimahalle	90	73	17
	Ankara	Total	1246	1014	232
1	Konya	Ahırlı	18	18	0
2	Konya	Akören	18	17	1
3	Konya	Akşehir	50	40	10
4	Konya	Altınekin	22	22	0
5	Konya	Beyşehir	50	47	3
6	Konya	Bozkır	30	27	3
7	Konya	Cihanbeyli	50	47	3
8	Konya	Çeltik	22	21	1
9	Konya	Çumra	50	48	2
10	Konya	Derbent	18	18	0
11	Konya	Derebucak	18	18	0
12	Konya	Doğanhisar	22	22	0
13	Konya	Emirgazi	18	18	0
14	Konya	Ereğli	62	52	10
15	Konya	Güneysınır	18	18	0
16	Konya	Hadim	22	20	2
17	Konya	Halkapınar	18	18	0
18	Konya	Hüyük	22	22	0
19	Konya	Ilgın	50	47	3
20	Konya	Kadınhanı	30	29	1
21	Konya	Karapınar	50	48	2
22	Konya	Karatay	74	68	6
23	Konya	Kulu	50	48	2

24	Konya	Meram	74	66	8
25	Konya	Sarayönü	30	28	2
26	Konya	Selçuklu	90	79	11
27	Konya	Seydişehir	50	44	6
28	Konya	Taşkent	18	18	0
29	Konya	Tuzlukçu	18	17	1
30	Konya	Yalıhüyük	18	16	2
31	Konya	Yunak	30	29	1
	Konya	Total	1110	1030	80
1	Kayseri	Akkışla	18	18	0
2	Kayseri	Bünyan	30	27	3
3	Kayseri	Develi	50	46	4
4	Kayseri	Felahiye	18	17	1
5	Kayseri	Hacılar	22	20	2
6	Kayseri	İncesu	30	29	1
7	Kayseri	Kocasinan	74	63	11
8	Kayseri	Melikgazi	90	79	11
9	Kayseri	Özvatan	18	16	2
10	Kayseri	Pınarbaşı	30	25	5
11	Kayseri	Sarıoğlan	22	20	2
12	Kayseri	Sarız	22	21	1
13	Kayseri	Talas	62	52	10
14	Kayseri	Tomarza	30	30	0
15	Kayseri	Yahyalı	30	29	1
16	Kayseri	Yeşilhisar	22	22	0
	Kayseri	Total	568	514	54
1	Eskişehir	Alpu	22	20	2
2	Eskişehir	Beylikova	18	16	2
3	Eskişehir	Çifteler	22	18	4
4	Eskişehir	Günyüzü	18	18	0
5	Eskişehir	Han	18	17	1
6	Eskişehir	İnönü	18	17	1
7	Eskişehir	Mahmudiye	18	15	3
8	Eskişehir	Mihalgazi	18	16	2
9	Eskişehir	Mihalıççık	18	16	2
10	Eskişehir	Odunpazarı	74	52	22
11	Eskişehir	Sarıcakaya	18	17	1
12	Eskişehir	Seyitgazi	22	22	0
13	Eskişehir	Sivrihisar	30	24	6
14	Eskişehir	Tepebaşı	74	61	13
	Eskişehir	Total	388	329	59
		Total General	3312	2887	425
		Proportional Distribution	%100	%87,17	%12,83

The table was prepared by the author utilising ysk.gov.tr

Based on the data in the table, the representation rates of women assembly members in metropolitan district municipal assemblies are as follows: 18.62% of total assembly members in Ankara metropolitan municipality, 7.20% in Konya metropolitan municipality, 9.51% in Kayseri metropolitan municipality and 15.21% in Eskişehir metropolitan municipality. In general, considering that the ratio of female assembly members to all assembly members in metropolitan municipalities in Central Anatolia is 12.83%, it is seen that the representation of female assembly members in district assemblies in Konya and Kayseri metropolitan municipalities is below average.

5.2. Information on Provincial Municipal Assemblies

There are no female mayors in the municipalities of ten provinces in the Central Anatolia Region. In Sivas, Çorum, Yozgat, Aksaray, Niğde, Niğde, Nevşehir, Kırıkkale, Karaman, Kırşehir and Çankırı provinces, all mayors are male. Table 2 shows the number of men and women in the municipal assembly memberships of these provinces.

Table 3. Provincial Municipality Assembly Members Information

No.	City	Total Number of Provincial Municipality Assembly Members Assembly	Total Number of Male Assembly Members Elected to the Provincial Municipality Assembly	Total Number of Female Assembly Members Elected to the Provincial Municipality Assembly
1	Sivas	74	64	10
2	Çorum	74	63	11
3	Yozgat	50	43	7
4	Aksaray	74	69	5
5	Niğde	62	54	8
6	Nevşehir	62	47	15
7	Kırıkkale	62	47	15
8	Karaman	62	53	9
9	Kırşehir	62	53	9
10	Çankırı	50	44	6
	General Total	632	537	95
	Proportional Distribution	%100	%84,97	%15,03

The table was prepared by the author utilising ysk.gov.tr

There are a total of 632 municipal assembly members in the next municipal assemblies, of which 537 are male and 95 are female. Only 15.03% of these assembly members are women. The ratio of male assembly members among all assembly members is 84.97%. This situation is like the situation in metropolitan municipality assemblies and shows that the rate of male assembly members is significantly higher in provincial municipal assemblies, while the rate of female assembly members is quite low.

5.3. Information on District Municipal Assemblies

A closer look at the information on women's representation in district municipal assemblies reveals the following picture regarding the number of women municipal assembly members among the municipal assembly members of all 101 districts in ten provincial municipalities.

Table 4. Information on District Municipal Assemblies

No.	City	District	Total Number of Municipal Assembly Members	Number of Male Municipal Assembly Members	Number of Female Municipal Assembly Members
1	Sivas	Akıncılar	18	18	0
2	Sivas	Altınyayla	18	18	0
3	Sivas	Divriği	22	17	5
4	Sivas	Doğanşar	18	18	0
5	Sivas	Gemerek	22	22	0
6	Sivas	Gölova	18	18	0
7	Sivas	Gürün	22	22	0
8	Sivas	Hafik	18	17	1
9	Sivas	İmranlı	18	18	0
10	Sivas	Kangal	18	18	0
11	Sivas	Koyulhisar	18	17	1
12	Sivas	Suşehri	22	20	2
13	Sivas	Şarkışla	30	28	2
14	Sivas	Ulaş	18	17	1
15	Sivas	Yıldızeli	18	18	0
16	Sivas	Zara	22	17	5
	Sivas	Total	320	303	17
1	Çorum	Alaca	22	19	3
2	Çorum	Bayat	18	17	1
3	Çorum	Boğazkale	18	18	0
4	Çorum	Dodurga	18	17	1
5	Çorum	İskilip	22	19	3
6	Çorum	Kargı	18	15	3

7	Çorum	Laçin	18	18	0
8	Çorum	Mecitözü	18	15	3
9	Çorum	Oğuzlar	18	16	2
10	Çorum	Ortaköy	18	18	0
11	Çorum	Osmancık	30	27	3
12	Çorum	Sungurlu	30	28	2
13	Çorum	Uğurludağ	18	18	0
	Çorum	Total	266	245	21
1	Yozgat	Akdağmadeni	30	29	1
2	Yozgat	Aydıncık	18	17	1
3	Yozgat	Boğazlıyan	22	21	1
4	Yozgat	Çandır	18	18	0
5	Yozgat	Çayıralan	18	16	2
6	Yozgat	Çekerek	18	17	1
7	Yozgat	Kadışehri	18	18	0
8	Yozgat	Saraykent	18	18	0
9	Yozgat	Sarıkaya	22	20	2
10	Yozgat	Sorgun	50	48	2
11	Yozgat	Şefaatli	18	18	0
12	Yozgat	Yenifakılı	18	18	0
13	Yozgat	Yerköy	30	29	1
	Yozgat	Total	298	287	11
1	Aksaray	Ağaçören	18	17	1
2	Aksaray	Eskil	22	21	1
3	Aksaray	Gülağaç	18	17	1
4	Aksaray	Güzelyurt	18	17	1
5	Aksaray	Ortaköy	30	28	2
6	Aksaray	Sarıyahşi	18	18	0
7	Aksaray	Sultanhanı	22	21	1
	Aksaray	Total	146	139	7
1	Niğde	Altunhisar	18	16	2
2	Niğde	Bor	30	25	5
3	Niğde	Çamardı	18	18	0
4	Niğde	Çiftlik	18	17	1
5	Niğde	Ulukışla	18	14	4
	Niğde	Total	102	90	12
1	Nevşehir	Acıgöl	18	18	0
2	Nevşehir	Avanos	32	30	2
3	Nevşehir	Derinkuyu	22	21	1
4	Nevşehir	Gülşehir	22	17	5
5	Nevşehir	Hacıbektaş	18	13	5
6	Nevşehir	Kozaklı	18	18	0
7	Nevşehir	Ürgüp	30	24	6
	Nevşehir	Total	160	141	19
1	Kırıkkale	Bahşılı	18	17	1
2	Kırıkkale	Balışeyh	18	18	0
3	Kırıkkale	Çelebi	18	18	0
4	Kırıkkale	Delice	18	17	1
5	Kırıkkale	Karakeçili	18	18	0
6	Kırıkkale	Keskin	18	18	0
7	Kırıkkale	Sulakyurt	18	16	2
8	Kırıkkale	Yahşihan	30	26	4
	Kırıkkale	Total	156	148	8
1	Karaman	Ayrancı	18	16	2
2	Karaman	Başyayla	18	17	1
3	Karaman	Ermenek	22	17	5
4	Karaman	Kazımkarabekir	18	16	2
5	Karaman	Sarıveliler	18	18	0
	Karaman	Total	94	84	10
1	Kırşehir	Akçakent	18	17	1
2	Kırşehir	Akpınar	18	18	0
3	Kırşehir	Boztepe	18	18	0
4	Kırşehir	Çiçekdağı	18	16	2

5	Kırşehir	Kaman	30	27	3
6	Kırşehir	Mucur	22	20	2
	Kırşehir	Total	124	116	8
1	Çankırı	Atkaracalar	18	16	2
2	Çankırı	Bayramören	18	16	2
4	Çankırı	Çerkeş	18	16	2
5	Çankırı	Eldivan	18	16	2
6	Çankırı	Ilgaz	18	17	1
7	Çankırı	Kızılırmak	18	17	1
8	Çankırı	Korgun	18	18	0
9	Çankırı	Kurşunlu	18	17	1
10	Çankırı	Orta	18	16	2
11	Çankırı	Şabanözü	18	18	0
12	Çankırı	Yapraklı	18	17	1
	Çankırı	Total	198	184	14
		General Total	2496	2274	222
		Proportional Distribution	%100	%91,11	%8,89

The table was prepared by the author utilising ysk.gov.tr

Regarding the representation of women in the municipal assemblies of district municipalities, it is observed that the representation rate of women municipal assembly members among the municipal assembly members of all districts consisting of 101 districts in ten provincial municipalities is 8.89%. There are 222 women municipal assembly members among 2496 assembly members.

5.4. Information on Provincial General Assemblies

Information on the members of provincial general assemblies in the provinces in the Central Anatolia Region is presented in detail in Table.5, which shows the total number of members of provincial general assemblies in all provinces, the number of male and female members, their overall totals, and proportional distributions.

Table 5. Provincial General Assembly Members Information

No.	City	Total Number of Provincial General Assembly Members	Total Number of Male Assembly Members Elected to the Provincial General Assembly	Total Number of Female Assembly Members Elected to the Provincial General Assembly
1	Sivas	86	86	0
2	Çorum	74	69	5
3	Yozgat	76	76	0
4	Aksaray	46	43	3
5	Niğde	38	38	0
6	Nevşehir	44	42	2
7	Kırıkkale	46	45	1
8	Karaman	34	34	0
9	Kırşehir	38	38	0
10	Çankırı	54	54	0
	General Total	536	525	11
	Proportional Distribution	%100	%97,94	%2,06

The table was prepared by the author utilising ysk.gov.tr

When the provincial general assembly members in the provinces in the Central Anatolia region are evaluated according to their gender characteristics, it is seen that only 11 members of the total 536 provincial general assembly members are women, and the remaining 525 members are men. In this case, 2.06% of the provincial general assembly members of the provinces in the region are women and the remaining 97.94% are men. Across the country, this ratio is 4.79% (123 female assembly members out of 2563 members) and 95.21% (2440 male assembly members). This shows that there are not enough female members among the provincial general assembly members in the provinces in the Central Anatolia region and that they are far behind male members in terms of representation.

6. Discussion and Conclusion

A total of 34,932 people, 5485 women and 29,447 men, were elected as municipal assembly members in metropolitan, provincial and district municipalities across the country. While this rate is 15.70% across the country, it is 11.16% in Central Anatolia. In the region, there are 5102 male assembly members and 641 female assembly members out of a total of 5743 municipal assembly members. Accordingly, 11.16% of all municipal assembly members in the region are women, while the rate of male assembly members is 88.84%. Both in metropolitan municipal assemblies and in provincial and district municipal assemblies, the number and ratio of female assembly members is much lower than that of male assembly members. In provincial general assemblies, the rate of female assembly members is 4.79% in the country, while it is 2.09% in Central Anatolia. This situation reveals that the representation of women among provincial general assembly members in the provinces in the Central Anatolia region is lower compared to the country.

According to the United Nations Women's Studies report (2021), 133 countries were evaluated in terms of women's representation in local governments. As a result of this evaluation, Türkiye ranked 118th among 133 countries in the ranking of women in local representation. Afghanistan ranked 98th and Pakistan 97th (Women's Representation in Local Government: A Global Analysis, 2021). In the same report, considering that the average rate of women's representation in local governments and local assemblies worldwide is 36%, the general representation rate in the geography in which Türkiye is located is 18% and Türkiye's overall score is 10.14%. Along with these data, studies also show that there is a problematic problem of women's representation in local governments and local assemblies in Türkiye. Türeli and Çağlar (2010) stated in the study on Isparta province that the representation of women in local governments is limited. Özyılmaz (2013), in the study on Bursa districts, found that women have difficulties in overcoming the social, economic, and political obstacles they face regarding their representation in local assemblies and that they are not adequately represented in local governments. Bozatay and Kutlu (2014) present findings supporting the thesis of "absence of women" in local assemblies in Çanakkale. Şahin (2021), in the study on Trabzon, found that the rate of women's representation in local assemblies is low. Kaşıkırık (2022), in the study specific to Istanbul, again identified the situation of "women's absence syndrome" in local assemblies. Karkış (2023) states in the study that women are not allowed to find a place in the decision-making mechanisms of local governments due to male dominance. In these and similar studies in the literature, the lack of women's representation in local governments is revealed and it is seen that there is a problematic of women's representation in local government assemblies in the Central Anatolia region, as expressed in this study, including the country.

To eliminate or at least alleviate this problem, it is necessary to overcome the traditional-societal acceptance of the female figure and to effectively operate structural mechanisms instead of superficial practices such as quota practices or superficial practices such as representation of female figures to remove women's glass ceilings. In addition, it is necessary to ensure a mental transformation that can create the conditions that "women" consciousness deserves in society. This mental transformation can be realized by recognizing that women are actors in the development of society together with men in the context of gender equality, instead of limiting their roles to certain places and tasks. With the mental transformation that will take place because of the establishment of this awareness, "women" will be able to reach the places they deserve in general or local politics and administrations as well as in all areas of life and society with their roles, participation, and representation.

References

ADNS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları). (2023). Retrieved 07 07, 2024, from https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684

Ak, H. Ş. (2017). Yerel Siyaset ve Kadın. *3rd International Congress on Politic, Economic and Social Studies (ICPESS).* Ankara.

Başçı, G. (2015). Yerel Yönetim Seçimlerinde Kadın Seçmen ve Temsilcilik: Çorum İli Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(1), s. 273-299.

Belli, A. (2015). Yerel Yönetimlerde Kadın Temsili ve Yerel Demokrasi. *Yasama Dergisi*(31), s. 65-88.

Bozatay, Ş. A. (2014). Siyasette Kadın Temsili Açısından 30 Mart 2014 Yerel Seçimi Sonuçlarının Çanakkale İli Örneğinde Değerlendirilmesi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 12*(16), s. 131-156.

Bozkurt, B., & Bozkurt, İ. (2014). Türkiye'nin İlk Kadın İl Belediye Başkanı 'Müfide İlhan' ve Mersin'deki Çalışmaları. *CTAD, 10*(19), s. 51-75.

Broockman., D. E. (2014). Do female politicians empower women to vote or run for office? A regression discontinuity approach. *Electoral Studies*, 34, 190-204

Dursun, D. (2010). *Siyaset Bilimi.* İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Fowsar, M. A. (2019). Political Representation of Women in Local Government in Sri Lanka: A Study based on the Local Government Elections of 2018. *Journal of Social Review, 6*(2), s. 1-16.

Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi. *Yasama Dergisi*(10), s. 5-59.

Gökulu, G. (2013). Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili ve Kota Tartışmaları. *The Journal of Academic Social Science Studies, 6*(5), s. 347-370.

Karaaslan, D. (2014). Antik Yunanda Kadın Olmak. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1*(2), s. 159-174.

Karkış, İ. Ö. (2023). Gender Asymmetry in Local Politics: Women's Representation in Local Elections in The Republic of Türkiye. *Journal Of Economics And Management Research, 12*(1).

Kaşıkırık, A. (2022). Yerel Yönetimlerde Kadın Temsili: İstanbul'un İlçe Belediye Meclisleri Üzerine Bir Araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi- Stratejik Araştırma Merkezi Protokol Dergisi, 3*(1).

Kgobe, F., & Ramoroka, T. (2024). Understanding women's representation and participation in local government planning: a 2000 - 2021 South African trend analysis. *International Journal of Research in Business and Social Science, 13*, s. 354-363. https://doi.org/10.20525/ijrbs.v13i3.3256

Koray, M. (1995). *"Kadın Siyaset Kota" Her Yönüyle Türkiye'de Kadın Olgusu* (2 b.). İstanbul.

Krook, M. L., and Sanin, JR. (2020). The cost of doing politics? Analyzing violence and harassment against female politicians. *Perspective on Politics,* 18(3), 740-755

Minute Book. (tarih yok). *25(4)*, 82-84. T.B.M.M.

Minute Book. (1930, 3 20). *17(37)*, 24. T.B.M.M.

Misra, J., & King, L. (2013). Kadın, Toplumsal Cinsiyet ve Devlet Politikaları. T. Janoski, R. Alford, A. Hicks, & A. Milders içinde, *Siyaset Sosyolojisi.* Ankara: Phonix Yayınevi.

Nagl-Docekal, H. (2009). Feminist Felsefenin Geleceği. *Feminizm Cogito*(58), s. 210-220.

Nergiz, N., & Üçer, N. (2012). Yerel Siyasette Seçil(e)meyen Kadın: 2004-2009 Mart Seçimleri Düzleminde Analitik Bir İnceleme. *Çağdaş Yerel Yönetimler, 21*(2), s. 1-12.

Örtlek, M., & Tekelioğlu, S. (2013). Türkiye'de Siyaset ve Kadın. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5*(2), s. 278-287.

Özyılmaz, M. (2013). Belediye Meclislerinde Kadın Temsili: Bursa Örneği. *Master's Thesis*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Paxton, P., Hughes, M. M., and Kunovich, S. (2007). Gender in politics. *Annual Review of Sociology*, 33, 263-284.

Pınarcıoğlu, N. (2017). Eril Siyasette Kadın Temsili (Mi?). *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 7*(1), s. 12-24.

Sezer, A. (1998). Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Çalışmaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 14*(42), s. 889-905.

Şahin, Z. (2021). Yerel Siyasette "Kadın Temsili Sorunsalının" 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Seçimi Sonuçları Özelinde Analizi: Trabzon İli Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 4*(1), s. 232-250.

Tekeli, Ş. (1979). Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri. N. A. Unat (Dü.) içinde, *Türk Toplumunda Kadın.* Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.

The gender aspect of the results of Municipal, Regional and European Elections in Greece. (2019). Retrieved 06 19, 2024, from https://isotita.gr/wp-content/uploads/2019/10/Observatory-21st-e-bulletin-The-gender-aspect-of-the-results-of-the-Municipal-Regional-and-European-Elections-in-Greece-in-2019.pdf

Tunç, A., Uslan, Y. U., & Gökçe, A. F. (2015). Türk Kamu Yönetiminde Personel ve Yönetici Olarak "Kadının Varlığı": Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Örneği. G. Arıdağ (Dü.) içinde, *Türkiye'de ve Dünyada Kadın Araştırmaları.* Adana: Çukurova Üniversitsi Basımevi.

Türeli, N., & Çağlar, N. (2010). Yerel Yönetimde Kadın Temsili: Isparta İli Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 2*(1), s. 16-40.

Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri. (2024). Retrieved 06 30, 2024, from https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx

Women's Representation in Local Government: A Global Analysis. (2021). Retrieved 08 20, 2024, from https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-01/Womens-representation-in-local-government-en.pdf

YSK Seçmen İstatistikleri. (2024). Retrieved 06 30, 2024, from https://acikveri.ysk.gov.tr/secmen-istatistik/il-ilce-secmen-sandik-sayilari

Yadav, P. (2023). Do political quotas work? Gender quotas and women's political participation in Nepal. *European Journal of Politics and Gender.* XX(XX), 1-19.

Zanden, V., & Wilfrid, J. (1996). *Sociology: The Core.* New York: McGraw-Hill.

ysk.gov.tr *31 Mart 2024 Belediye Meclisi Üyeliği Seçimleri Sonucu.* (2024). Retrieved 06 31, 2024, from https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2024MahalliIdareler/2024KesinSecimSonuclar%C4%B1/BELEDIYEMECLISUYELIGI.pdf

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Bizans'tan Osmanlı'ya Kentsel Dönüşüm ve İktidar-Mekân İlişkisi: İstefe Örneği

Urban Transformation and Power-Space Relationship from Byzantium to the Ottoman Empire: The Case of Istefe

Ayşe DEĞERLİ VELET[1] ve Gaye YAVUZCAN[2]

[1]Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir, ayse.degerli@idu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9035-6745
[2]Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir, gaye.yavuzcan@idu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1018-4256

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 05.12.2024
Kabul/Accepted: 27.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1596803

Anahtar Kelimeler
İstefe, Orta Yunanistan, Bizans, Osmanlı, güç ve mekân.

ÖZ

Bu makale, Bizans'ın Hellas ve Mora eyaletlerinin başkenti olan İstefe'nin, Bizans döneminden erken Osmanlı dönemine uzanan süreçteki kentsel dönüşümünü ele almaktadır. Henri Lefebvre'in mekân üretimi teorisini temel alan çalışma, siyasi, ekonomik ve sosyal güçlerin kentsel peyzajı nasıl şekillendirdiğini "güç-mekân" ilişkisi çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. İstefe, Lefebvre'in mekânsal üçlüsü -mekânsal pratik, mekânın temsilleri ve temsilî mekânlar- üzerinden incelenerek, hem kent sakinlerinin mekânı nasıl algıladığı ve deneyimlediği hem de yönetenler tarafından şehrin nasıl değerlendirildiği sorunsallaştırılmaktadır. Makale, İstefe'nin stratejik akropolü, tarımsal üretim ve ipek endüstrisi için pazar olarak oynadığı rol, Franklar, Katalanlar ve Osmanlılar gibi farklı yönetenlerin etkisiyle şekillenen toplumsal ve ekonomik yapıları da dahil olmak üzere şehrin temel özelliklerini tartışmaktadır. Değişen siyasi dinamiklere ve 15. yüzyılda ipek endüstrisinin gerilemesine rağmen, İstefe ekonomik ve kültürel bir merkez olarak önemini korumayı başarmıştır. Bu çalışma, iktidar ve mekân arasındaki karmaşık ilişkinin bir sonucu olarak İstefe'nin mekânsal üretiminin sürekliliğini anlamanın, kentin direnç kapasitesine ve kentsel gelişimine dair daha derin bir perspektif sunduğunu savunmaktadır.

Keywords
İstefe (Thebes), Central Greece, Byzantium, Ottoman, power and space.

ABSTRACT

This article examines the urban transformation of Istefe (Thebes), the capital of the Byzantine provinces of Hellas and Peloponnese, from the Byzantine period to the early Ottoman period. Based on Henri Lefebvre's theory of spatial production, the study aims to analyze how political, economic and social forces shape the urban landscape within the framework of the "power-space" relationship. Istefe is analyzed through Lefebvre's spatial triad - spatial practice, representations of space and representational spaces - to problematize both how the inhabitants perceive and experience space and how it is evaluated by the rulers. The article discusses the city's key features, including its strategic acropolis, its role as a market for agricultural production and the silk industry, and its social and economic structures shaped by the influence of different rulers, such as the Franks, Catalans and Ottomans. Despite changing political dynamics and the decline of the silk industry in the 15th century, Istefe managed to maintain its importance as an economic and cultural center. This study argues that understanding the continuity of Istefe's spatial production as a result of the complex relationship between power and space offers a deeper perspective on the city's capacity for resilience and urban development.

Atıf/Citation: Değerli Velet, A. ve Yavuzcan, G. (2025). Bizans'tan Osmanlı'ya Kentsel Dönüşüm ve İktidar-Mekân İlişkisi: İstefe Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-18
Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayşe DEĞERLİ VELET, ayse.degerli@idu.edu.tr

1. Giriş

Fransız sosyolog Henri Lefebvre, kentsel dönüşüm ve üretim süreçlerini anlamak için şehirlerin tarihsel bağlam içinde ele alınmasını gerekli görür. Ona göre şehirler, yalnızca doğal ya da fiziksel çevreler değil, aynı zamanda belirli bir zaman ve mekânda, onu inşa eden bireyler ve toplulukların yarattığı bir üründür (2015). Orta Çağ toplumları, kültürel ve sosyal yapılarının yönlendirmesiyle, önceki dönemlerden devraldıkları mekânsal mirası yeniden şekillendirmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan mekânlar, bir sonraki tarihsel dönemin temel altyapısını ve dayanağını oluşturmuştur (Lefebvre, 1991).

Mekânın tarih boyunca geçirdiği dönüşümleri incelemek, insan ve mekân arasındaki etkileşim dinamiklerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Ancak bu analiz yalnızca mekânın kullanıcıları olan bireyler ve topluluklar, yani "yönetilenler" ekseninde değil; aynı zamanda mekânı şekillendiren "yöneten" iktidar sahiplerinin siyaset, karar ve eylemleri çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu bağlamda İstefe, tarihsel dönüşüm süreçlerini incelemek için verimli bir örnek sunar. Bizans'ın Hellas ve Mora eyaletlerinin başkenti olarak stratejik bir konumda bulunan İstefe, yalnızca jeopolitik önemiyle değil, aynı zamanda Bizans, Franklar, Katalanlar ve Osmanlılar gibi farklı hâkimiyetlerin etkisiyle şekillenen bir şehir olmasıyla da dikkat çeker. Lefebvre'nin mekânsal üçlüsü yani "mekânsal pratikler", "mekânın temsilleri" ve "temsilî mekânlar" perspektifinden değerlendirildiğinde, İstefe'nin bu farklı iktidar dönemlerinde nasıl algılandığı, deneyimlendiği ve yeniden üretildiği daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Geç Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a uzanan süreçte, şehrin dönüşümü hem yerel halkın sosyoekonomik faaliyetleri ve yaşam pratikleriyle hem de yönetenlerin siyasi ve ekonomik politikalarıyla biçimlenmiştir. Bu iki temel dinamiğin etkileşimi, İstefe'nin tarihsel mekânının sürekli bir üretim ve dönüşüm sürecine tabi olduğunu göstermektedir.

İstefe'nin tarihsel süreçte belirli bir miras üzerinde yeniden ve yeniden şekillendirilmesi, aynı zamanda üst hâkimlerin yönetim anlayışları ve (varsa) geleneklerinin mekân üzerinden okunmasına olanak tanımaktadır. Aynı coğrafi konum ve koşulların, müteakip dönemlerde ve farklı muktedirler tarafından mevcut miras temelinde yeniden kurgulanış biçimlerini çözümlemek, bu anlayış ve geleneklerin daha net bir şekilde ortaya çıkmasını sağlar. İstefe'nin kentsel dokusu ve toplumsal yapısı, yalnızca fiziksel ve ekonomik bir dönüşüm sürecinin değil, aynı zamanda iktidarın mekân üzerindeki biçimlendirici gücünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu süreç, yönetsel geleneğin benzer veya farklı topluluklar üzerindeki etkisini ve bıraktığı mirası da açığa çıkarır.

Bu makalenin temel amacı, İstefe'nin Bizans'tan Osmanlı'ya uzanan tarihsel süreçte, farklı muktedirler idaresinde geçirdiği dönüşümü iktidar-mekân ilişkisi bağlamında değerlendirmektir. Bu çerçevede, İstefe'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamikleri analiz edilerek, Bizans'tan devralınan mekânsal mirasın Osmanlı yönetimi altında nasıl yeniden kurgulandığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, bu dönüşümlerin sosyoekonomik etkileri ele alınarak, mekânın sürekli yeniden üretilmesinin şehrin direnci ve gelişimi üzerindeki sonuçları tartışılacaktır. Böylece, İstefe örneği üzerinden iktidar ve mekân arasındaki karmaşık ilişkinin daha derinlikli bir analizi gerçekleştirilecektir.

2. Literatür Taraması ve Araştırmanın Amacı

İstefe, Orta Yunanistan'da Boeotia Ovası'nın kenarında, kentsel yerleşimin kökenleri Erken Tunç Çağı'na kadar uzanan tarihi bir bölge olarak öne çıkar. Şehrin kalbinde yer alan antik Kadmeia Kalesi, Boeotia'nın neredeyse tam ortasında, stratejik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Çevresindeki yüksek tepeler, şehre doğal bir savunma avantajı sağlarken, Ismenos ve Dirki nehirleri gibi zengin doğal kaynaklar Kadmeia'nın cazibesini artırmıştır. Ayrıca, Boeotia'yı güney Yunanistan'a ve yarımadanın diğer bölgelerine bağlayan kara yollarını kontrol etmesi, şehri tarih boyunca hem stratejik hem de ekonomik açıdan değerli bir yerleşim yeri haline getirmiştir (Kontogiannis, 2022: 215; Kiel, 2001: 312). İstefe'nin antik kalesi, askerî ve siyasi tehditlere karşı dayanıklı bir yapı olarak da öne çıkmıştır. Nitekim, 375 yılında yaşanan büyük bir depremde zarar görmesine rağmen, 395 yılında Alarich komutasındaki Gotların istilasına direnebilmiştir (Symeonoglou, 2014: 156).

İstefe'nin savunma odaklı coğrafi avantajlarının, tarih boyunca mekânsal pratikleri nasıl yönlendirdiği ve mekânın temsilî değerlerini nasıl şekillendirdiği dikkatle incelenmelidir. Örneğin, 4. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar Doğu Akdeniz'deki köklü değişimlere rağmen, İstefe ve çevresindeki önemli Boeotia şehirleri (Chaeronea,

Livadya, Coronea, Thespies, Thisbe, Tanagra ve Plataea) ayakta kalmış ve antik dönem adlarıyla anılmaya devam etmiştir (Aravantinos, 2010: 361).

Tarihsel süreçte İstefe'nin cazibesini artıran bir diğer unsur, şehrin ekonomik faaliyetlerindeki süreklilik olmuştur. Stratejik ve doğal avantajları, İstefe'nin yerel ve bölgesel ticaretteki önemini perçinlemiş, bu durum şehri Bizans'tan Osmanlı'ya uzanan farklı siyasi hâkimiyetler altında bir çekim merkezi haline getirmiştir. Bu bağlamda, İstefe'nin tarihini üç ana dönemde incelemek mümkündür: Bizans (800-1200), Frank (1200-1456) ve Türk (1460-1829) dönemleri. Frank dönemi ise kendi içinde daha ayrıntılı bir şekilde Franklar (1204-1311), Katalan Kumpanyası (1311-1379), Navarra Kumpanyası (1379-yaklaşık 1388) ve Floransalılar (yaklaşık 1388-1460) olarak sınıflandırılabilir.

Bizans, Frank ve Osmanlı dönemlerinde farklı siyasi ve sosyal dönüşümlere sahne olan İstefe'nin bu çok katmanlı tarihini ele alan çalışmalar sınırlı kalmış, özellikle Türkçe literatürde belirgin bir boşluk göze çarpmıştır. Bu makale, İstefe'nin tarihsel dönüşümüne odaklanarak mevcut literatürü yeniden değerlendirmeyi, Lefebvre'in mekânsal üçlüsü üzerinden yeni bir analiz çerçevesi sunmayı ve literatürdeki bu boşluğa katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Balkan şehirlerinin tarihsel mirasları, bölgenin medeniyet tarihindeki yerini ve önemini kavrayabilmek açısından temel bir araştırma alanıdır. Bu şehirlerin geçmişi, yalnızca yerel dinamiklerin değil, aynı zamanda Avrupa ve Osmanlı tarihindeki geniş ölçekli dönüşümlerin anlaşılması için de anahtar niteliğindedir. Batıda bu şehirlerin tarihine yönelik çalışmalar erken dönemlerden itibaren yapılmış olsa da Balkan ülkelerindeki araştırmacılar yerel kaynakları daha etkin kullanarak bölgenin tarihsel ve kültürel mirasına ilişkin daha ayrıntılı ve derinlemesine analizler sunmuştur. Balkan yerleşimleri üzerine yapılan öncü çalışmalar arasında Miller'ın (1908) temel nitelikteki araştırmaları, mimarlık tarihi uzmanı Charamblos Bouas'ın (2006) kapsamlı eserleri ve Anthanasios K. Vionis'in (2021) bölgedeki arkeolojik ve sosyal dönüşümlere dair incelemeleri dikkat çekmektedir. Speros Asdrachas'ın Bulgar materyalleri ve Bulgar yayınları temelinde gerçekleştirdiği araştırmalar (1977 ve 1978), özel bir önem taşır. Benzer biçimde John Alexander, 16. yüzyılda Yunan topraklarına ait Kanun Defterlerini yayımlayarak dönemin idari ve hukuksal yapılarına ışık tutarken (1985); Vassili Demetriadis çoğunlukla 18. ve 19. yüzyıla tarihlenen Osmanlı materyallerinin bulunduğu Makedonya tarih arşivlerindeki belge ve kayıtları incelemiştir (1986). Ayrıca Evangelia Balta'nın Osmanlı arşiv kaynaklarının Yunanistan'da kullanımı ve bu kullanımın tarih yazımına etkileri üzerine odaklanan eserleri (1997, 2004, 2010), Balkan tarihi araştırmalarında arşiv kaynaklarına dönük yöntemsel perspektifleri zenginleştirmiştir.

İstefe özelinde ise, bu tarihsel perspektifi genişleten pek çok akademik çalışma dikkat çekmektedir. Pamela Armstrong (1993), Charikleia Koilakou (2013), Sarantis Symeonoglou (2014), Anthanasios K. Vionis (2017), Nikos D. Kontogiannis (2022) ve Skartsis ile Kontogiannis'in (2023) ortak çalışmaları, İstefe'nin tarihsel ve arkeolojik dokusunu ayrıntılı şekilde ele alarak bu yerleşimin Osmanlı öncesi dönemlerdeki sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını aydınlatmıştır. Evangelia Balta'nın "Le Kanunname du Sancak d'Egriboz (milieu du XVIe siècle)" başlıklı çalışması (1998), Eğriboz sancağı kanunnamesini detaylı bir şekilde analiz ederek Osmanlı idari yapısının 16. yüzyıldaki işleyişine dair önemli veriler sunmaktadır. Bunun yanı sıra, "Rural and Urban Population in the Sancak of Euripos in the early 16th Century" başlıklı çalışması (1992), 1506 tarihli tahrir kaydına dayanmakta olup hem İstefe şehrinin hem de Boeotia'daki bazı köylerin bilgileri içermektedir. Bölgedeki kırsal ve kentsel nüfus yapısını derinlemesine incelemekte, Osmanlı dönemindeki demografik özelliklere dair kritik bilgiler sağlamaktadır. Machiel Kiel'in "The Rise and Decline of Turkish Boeotia, 15th-19th Century" başlıklı tebliği (1997) ise, erken Osmanlı döneminde (Türkokratia) Yunanistan hakkındaki geleneksel anlatıları yeniden gözden geçirmeye ve revize etmeye odaklanmakta; dönemin durgunluk ve gerileme olarak görülmesine karşı çıkmaktadır. Boeotia ve yerleşimlerini analiz eden bu çalışma, daha önceki tarih yazımındaki olumsuz tasvirlerle keskin bir tezat oluşturacak şekilde, Osmanlı yönetimi altında önemli bir iyileşme ve genişleme olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkçe literatürde İstefe'ye odaklanan müstakil bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, Machiel Kiel'in İstefe ve genel olarak Balkan şehir tarihçiliğine yönelik katkıları dikkat çekicidir. Kiel, Osmanlı öncesi ve sonrası dönemlerin tarihsel deneyimlerini birlikte ele alarak Balkan şehir tarihçiliğinde haklı bir yer edinmiştir. Ancak İstefe hakkında yaptığı Türkçe tespitler, yalnızca *TDV İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "İstefe" maddesi (2001, s. 312-314) ile sınırlıdır ve kapsamlı bir teorik çerçeve sunmamaktadır. Bu bağlamda, Türkçe literatürde İstefe'yi belirli bir teori doğrultusunda ele alan bir çalışmanın eksikliği göze çarpmaktadır.

Bu makale, söz konusu boşluğu doldurmayı ya da en azından bu eksikliğe dikkat çekmeyi ve İstefe'nin tarihsel dönüşümünü Henri Lefebvre'in mekân üretimi teorisi bağlamında ele alarak yeni bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Literatürdeki çalışmaları yeniden değerlendirirken, Lefebvre'in teorisi ışığında İstefe'nin mekânsal pratiklerinin tarihsel süreçteki dönüşümünü anlamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca İstefe'nin tarihine dair bütüncül bir değerlendirme sunmakla kalmayacak, aynı zamanda Balkan tarihçiliğinde yer alan diğer şehirlerin karşılaştırmalı analizine de olanak tanıyacaktır. Bu bağlamda, İstefe'nin tarihi yalnızca yerel bir hikâye değil, aynı zamanda Bizans, Frank ve Osmanlı gibi büyük medeniyetlerin mekânsal politikalarının bir yansıması olarak ele alınacaktır. Bu makale, İstefe örneği üzerinden mekân ve iktidar arasındaki ilişkilerin tarihsel süreçteki dinamiklerini çözümlemeye katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

3. Bizans Egemenliğinde İstefe

İstefe, Bizans döneminde Hunlar ve Slavların saldırılarına maruz kalmış; ancak özellikle İmparator Justinianus'un (527-565) tahkim politikaları ve ekonomik reformları sayesinde yeniden güç kazanmıştır. Justinianus, şehrin savunmasını güçlendirmenin ötesinde, İstefe'nin geleceğini derinden etkileyecek ipek endüstrisini de bölgeye kazandırmıştır (Armstrong, 1993: 295-296; Symeonoglou, 2014: 156). Bu gelişmeler İstefe'nin mekânsal pratiklerini ve ekonomik kimliğini yeniden şekillendiren önemli bir müdahale olarak görülebilir.

Justinianus'un hâkimiyet dönemi, ticaret ve zanaata dönük ekonomi politikasının uzun vadeli etkileriyle İstefe'nin gelişimde belirleyici olmuştur. O, Bizans'ın doğudan ithal ettiği ipek gibi lüks mallara olan bağımlılığını azaltmayı ve yerel üretimi teşvik etmeyi amaçlamıştır. Çin ile ticaretin, daimî düşman Sasanî İmparatorluğu'nun kontrolündeki yollardan geçişi gerektirmesi alternatif yollar arayışına sebep olmuştur. Bizans casuslarının ipek üretim tekniklerini öğrenerek ipekböceklerini Bizans topraklarına getirmesi, ekonomik dönüşümde kilit bir rol oynamıştır. İstanbul, Antakya, Sur ve Beyrut'u takiben İstefe de bu yeni üretim ağının önemli bir parçası haline gelmiştir (Ostrogorsky, 2011: 68-69). Savunulabilir bir akropolis üzerinde stratejik bir konuma sahip olan İstefe, bu dönemde verimli Boeotia ovalarında üretilen ve Halkis limanından ihraç edilen tahıl, şarap ve zeytin için pazar haline gelerek ticari bir merkez konumuna yükselmiştir (Armstrong, 1993: 295-296; Symeonoglou, 2014: 156). Bu süreçte Lefebvre'in "mekânsal pratik" olarak tanımladığı üretim faaliyetleri, İstefe'nin kent dokusunu ve ekonomik altyapısını şekillendirmiştir.

Justinianus'un hükümdarlığından itibaren, güçlü depremler kuzeybatı Boeotia'daki şehirleri yerle bir ederken, Avar ve Slav istilacıları imparatorluğun Balkanlar'daki topraklarına büyük zarar verdi (Aravantinos, 2010: 361). 6. yüzyılın sonu ve 7. yüzyıldaki istilalar İstefe'nin gelişimini sekteye uğratmış olsa da Bizans yönetimi şehir üzerindeki kontrolünü korumak için çeşitli idari reformlar gerçekleştirdi. IV. Konstantinos'un Bulgar istilalarına karşı Trakya themasını kurması ve II. Justinianos'un Hellas themasını tesis etmesi, İstefe'nin stratejik önemini pekiştirdi (Ostrogorsky, 2011: 124). Bu dönemde, Selanik'ten Mora'ya kadar uzanan Hellas themasının başkenti olarak İstefe, yalnızca bir idari merkez değil, aynı zamanda Boeotia'nın ekonomik ve dinî merkezi haline geldi. "Mekânın temsilleri" bağlamında, İstefe'nin bu dönemde Bizans'ın idari ve dinî ideallerini somutlaştıran bir mekâna dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Orta Bizans döneminde (8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar), Atina, Patras, Korint ve Selanik gibi önemli şehirlerle birlikte İstefe de Yunan yarımadasının başlıca siyasi ve ekonomik merkezlerinden biri haline geldi (Aravantinos, 2010). Hellas themasının limanı Halkis ile başkenti İstefe arasındaki ekonomik, politik ve sosyal bağlar (Kontogiannis, 2022: 215), bu iki şehrin bir "temsilî mekân" olarak Bizans ekonomisinin önemli bileşenleri haline gelmesine katkıda bulundu. İstefe, oldukça uzmanlaşmış ve kazançlı bir ipek endüstrisinin yanı sıra yerel tarımsal ve endüstriyel üretimin merkezi olarak da işlev görüyordu. Halkis ise bu ürünlerin ihracatını sağlayan bir liman ve daha geniş bir ticaret ağına açılan bir kapı rolünü üstleniyordu. Dolayısıyla Orta Bizans döneminde iki şehir açıkça birbirine bağlıydı ve birbirini tamamlamaktaydı (Skartsis ve Kontogiannis, 2023: 195-222).

İstefe'deki ipek endüstrisinin genişlemesi, şehrin doğal kaynaklarının sunduğu benzersiz avantajlarla desteklenmiştir. İpek üretiminin kritik aşamaları olan yıkama ve boyama işlemleri, bol miktarda bulunan kalsiyum ve magnezyum gibi mineraller içeren yerel su kaynaklarından büyük ölçüde yararlanmıştır. Dut ağaçları, yerel olarak "Morokamposi" olarak adlandırılan şehrin yakınındaki ovalarda yetiştirilmiş, bu da ham ipek üretimi için gerekli olan temel hammaddenin kolayca temin edilmesini sağlamıştır. Ayrıca, Halkis limanı çevresindeki deniz, ipek endüstrisinin mor boyası olan porfira üretiminde kullanılan deniz yumuşakçaları için

önemli bir balıkçılık alanı işlevi görmüştür (Vionis ve Loizou, 2017: 249). Bu doğal kaynakların varlığı, Lefebvre'nin "doğal mekân" ve "mekânsal pratik" kavramlarıyla örtüşmektedir. Kaynakların ekonomik faaliyetler üzerindeki belirleyici etkisi ve toplumsal üretim süreçlerine entegrasyonu, İstefe'nin kentsel mekânının gelişimini etkilemiştir.

İstefe'nin Orta Bizans dönemindeki ekonomik refahı, kentsel mekânda önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Şehrin idari ve askerî önemi, nüfus artışına ve yoğun bir inşa faaliyetine neden olmuştur. Bu dönemde inşa edilen kiliseler, sadece dinî mekânlar olarak değil, aynı zamanda şehrin sosyal ve politik yapısını yansıtan önemli göstergelerdir (Bouras, 2006: 128). Örneğin Aziz Gregory Kilisesi, 872-73 yılında Basileios Kandidatos tarafından I. Basileios'un (867-886) hükümdarlığı sırasında inşa edilmiştir. Bir yıl sonra, 873-74 yılında Hellas themasının basilikos protospatharios'u ve strategos'u Leo, Orchomenos'da Theotokos Skripou Manastırı'nı yaptırmıştır. Bölgenin önde gelen zengin toprak sahiplerinden biri olan Leo, bu girişimiyle hem gelirlerini dinî yapıların inşasına yönlendirmiş hem de dindarlığını ve sosyal statüsünü bu yolla ifade etmiştir (Vionis, 2017: 247). Yani bu dönemde inşa edilen dinî yapılar, siyasi elit ve zengin toprak sahiplerinin güçlerini ve statülerini sergilemek için kullandıkları mekânsal araçlardır. Bu yapıların toplumsal değerleri ve güç ilişkilerini nasıl yansıttığını anlamak için "ideolojik mekân" kavramı kullanılabilir. Ayrıca yine bu yapılar "temsilî mekânlar" kavramını yansıtarak, dinî yapıların hem sosyal hem de mekânsal anlamlarını gözler önüne sermektedir.

İstefe'nin ekonomik gelişimi, sadece mimari alanda değil, aynı zamanda toplumsal yapıda da önemli değişikliklere yol açmış; idari ve askerî bir başkent olarak bölgenin en büyük nüfus merkezi haline gelmiştir. Bu durum, zengin tarımsal hinterlandın sömürülmesi ve büyük miktarlarda üretilen malların ekonomik katkısıyla mümkün olmuştur. Şehirdeki refah ve nüfus artışı, yalnızca şehir merkezinde değil, aynı zamanda 11. yüzyılda surların ötesine yayılan banliyölerde de kendini göstermiştir. Bu kentsel genişleme, "mekânsal pratikler" çerçevesinde, ekonomik faaliyetlerin mekânsal düzenlemeleri nasıl şekillendirdiğine dair bir örnek sunmaktadır. Şehir nüfusu asker, din adamları, yerel toprak aristokrasisinin üyeleri, tüccarlar, zanaatkarlar, ipek tekstiliyle ve mimari heykel üretimiyle uğraşanlar da dahil olmak üzere farklı sosyal gruplardan oluşmuştur. Bu çeşitlilik, kentsel mekânın kullanımında ve deneyimlenmesinde farklılıklara neden olmuştur. Önemli bir Yahudi topluluğu da o dönemde şehirde yaşamaktadır (Skartsis ve Kontogiannis, 2023: 195). İpek üretimi, ticaret ve zanaatkarlık gibi faaliyetler, şehrin ekonomik canlılığını artırmış ve farklı sosyal gruplar arasında etkileşimi teşvik etmiştir. Bu durum, "yaşanan mekân" kavramıyla örtüşmektedir ve insanların günlük yaşam pratikleri aracılığıyla kentsel mekânı nasıl ürettiklerini ve dönüştürdüklerini göstermektedir.

İstefe'de 11. yüzyılda üretilen seramikler, şehrin idari ve askerî yönetiminde etkin rol oynayan yerel *archon* sınıfının isimlerini içermektedir. Bu sınıf, toprak temelli zenginliklerini yüksek bir sosyal ve politik etkiye sahip oldukları şehirlere yönlendirmiştir. Üretimin gerçekleştiği yerde ikamet etmeleri koşuluyla hem yerel ticarette hem de endüstriyel üretimde etkili olmuşlardır. Nitekim İstefe, kayda değer bir ekonomik büyüme yaşamış ve şehrin sosyal profili de bundan etkilenmiştir (Zavagno, 2021: 123). Yani mekân yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik ilişkilerle de şekillenmiştir.

Bizans İmparatorluğu ile Venedik arasındaki ticari ilişkilerin kökeni 9. yüzyıla kadar uzanmakla birlikte, 11. yüzyıldan itibaren Venediklilerin İstefe'ye olan ilgisi giderek artmıştır. İstefe, bu yüzyılda büyük ölçüde gelişmiş ipek endüstrisi sayesinde Bizans'taki genişleyen kentsel ekonominin önemli örneklerinden biri olarak öne çıkmıştır. Bizans imparatorları, Venediklilere ticari ayrıcalıklar tanıyarak onların şehirdeki faaliyetlerini teşvik etmişlerdir. Bu ayrıcalıklar ilk kez 1082 yılında I. Aleksios Komnenos tarafından verilen bir fermanla belgelenmiş ve 12. yüzyıl boyunca düzenli olarak yenilenmiştir (Wu, 2023: 202-203). Venediklilerin İstefe'deki varlığı, şehrin "mekânsal pratiğini" dönüştürmüştür. Venedikli tüccarlar, kendi ticari ağlarını ve topluluklarını oluşturarak İstefe'nin kentsel dokusuna yeni bir boyut kazandırmışlardır. Bu durum, şehrin ekonomik ve sosyal yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır.

Venedikliler, İstefe'den gelen tarımsal ve pastoral ürünlerin ticaretiyle ilgilenmiş olmakla birlikte, esas odak noktaları ipek kumaş ticareti olmuştur. Ceneviz hükümetinin 1171 yılında elçisine verdiği bir talimatta, Venediklilerin Cenevizlilere rakip olarak İstefe'nin ipek kumaş ticaretinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu belirtilmiştir. Bu durum, 1171 yılı itibarıyla Venediklilerin, İstefe ipek kumaşlarının ticaretini yapma izni verilen tek yabancı tüccar olduğunu göstermektedir. Ancak aynı yıl I. Manuel Komnenos, Bizans topraklarındaki tüm Venediklilerin tutuklanmasını ve mallarına el konulmasını emrederek Venedik karşıtı bir politika başlatmıştır. Bu politika, 1183'e kadar süren Bizans-Venedik çatışmalarına yol açmış ve İstefe'deki

Venedik topluluğu bu durumdan ciddi şekilde etkilenmiştir. Topluluk üyelerinden bazıları hapsedilmiş veya iflas etmiştir. Ancak bu süreçte ve sonrasında Venedik topluluğunun faaliyetleri belgelenmeye devam etmiş, topluluğun İstefe'de sürekli ve aktif bir varlık sürdürdüğü anlaşılmıştır (Wu, 2023: 203).

İstefe'nin mamulleri, sadece bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası pazar ve panayırlarda da öne çıkmıştır. Hiciv eseri Timarion, muhtemelen İstefe'den gelen kumaşların 1100 civarında Selanik'teki yıllık St. Demetrios fuarında büyük talep gördüğünü kaydeder (Wu, 2024: 39). Timarion'da bu panayır, yalnızca yerel halkın değil, Avrupa'nın çeşitli milletlerinden insanları çeken, meşhur bir ticaret merkezi olarak tanımlanır. Boeotia dokumalarına yapılan özel atıflar *["Hem dokunmuş hem eğrilmiş her türden kadın ve erkek kıyafetleri, Boeotia ve Pelopenessos'tan gelen şeyler ve ticaret gemilerinin İtalya ve Yunanistan'dan getirdiği pek çok şey…"]*, bölgenin üretim kapasitesini ve ticari önemini vurgulamaktadır (Anonim, 2020: 17-18). Ayrıca, 10. ve 13. yüzyıllar arasında Halkis'te üretilen malların önemli bir kısmının, İstefe'deki kalıcı bir pazar aracılığıyla iç bölgelerdeki küçük yerleşim alanlarına dağıtıldığı anlaşılmaktadır. (Vroom, 2022: 470). Bu pazarlar, şehrin ekonomik işlevlerinin mekânsal temsilleri olarak değerlendirilebilir.

İstefe'nin ipek endüstrisinin uluslararası boyutu, 12. yüzyılda Bizans sarayı ve diğer otoriteler için büyük önem taşımıştır. 1160'larda şehri ziyaret eden Tudelalı Benjamin, İstefe'de 200 kadar Yahudi yaşadığını ve onların imparatorluğun en iyi ipek ve mor giysi üreticileri olduğunu kaydeder (2009: 30). 1180'lerin ortalarında Michael Choniates, İstefe'yi Konstantinopolis'te kullanılan giysilerin önde gelen bir üretim merkezi olarak tanımlamıştır. 1195 yılında, Niketas Choniates'e göre, imparatorluk sarayı yıllık İstefe ipek ithalatını sürdürmüştür. Aynı yıl Ankara emiri olarak bilinen II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Melik Muhyiddin Mesud'un Bizans imparatorundan haraç olarak İstefe ipek kumaşlarını talep ettiği belgelenmiştir (Wu, 2023: 203). Bu durum, İstefe'nin ipek endüstrisinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir güç unsuru olarak da rol oynadığını göstermektedir. Diğer taraftan Bizans İmparatorluğu, genellikle ekonomik çıkarları doğrultusunda farklı toplulukların uzmanlık alanlarını yönetmeyi ve bu toplulukları denetlemeyi amaçlayan bir iktidar mekanizması geliştirmiştir. Yahudiler gibi ekonomik anlamda değerli olan grupların belirli şehirlerde toplanması, Bizans'ın ekonomik politikalarının bir yansımasıdır.

Venedik tüccarları, İstefe'den Batı'ya ipek ihraç etmiş olmakla birlikte, yağ, şarap, tahıl, keten ve pamuk gibi temel ürünlerin ticaretine de odaklanmışlardır. Belgeler, Venedik tüccarlarının İstefe'den yapılan yağ ihracatında tekelleştiğini göstermektedir (Nicol, 2000: 87, 100). Bu tekelleşme, İstefe'nin ekonomik yapısında önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. "Temsilî mekân" kavramı ışığında değerlendirildiğinde, Venedik kolonileri, İstefe'nin yerel ekonomisinin Bizans'ın daha geniş ticaret ağına entegre edilmesinde oynadığı rolün somut bir yansıması olarak görülebilir. Böylece İstefe, yalnızca bir üretim merkezi değil, aynı zamanda uluslararası ticari bağlantılarla yeniden şekillenen bir mekân haline gelmiştir. Venediklilerin İstefe'deki varlığı hem şehrin ekonomik faaliyetlerinin hem de mekânsal dinamiklerinin evriminde belirleyici bir etken olmuştur. Ticaret yoluyla şekillenen bu mekânsal dönüşüm, İstefe'nin Bizans dönemindeki stratejik ve ekonomik önemini pekiştirmiştir. Bu dönüşüm, İstefe'nin yerel kaynaklarının ve ticaret potansiyelinin uluslararası aktörlerle nasıl bütünleştiğini anlamak açısından dikkate değerdir.

İstefe gibi şehirler, devletin kentsel ekonomideki merkezi rolünü koruduğu bir bağlamda gelişim göstermiştir. Nitekim 11. ve 12. yüzyıllarda Konstantinopolis'e olan ekonomik bağımlılık azalırken, taşrada daha bağımsız ekonomik ağlar oluşmuştur. Bu durum, Lefebvre'in "temsilî mekânlar" kavramıyla açıklanabilecek, taşranın kendi ekonomik kimliğini güçlendiren bir gelişmedir. İstefe'deki atölyeler, bu kentsel canlanmanın bir göstergesi olarak, yerel toprak sahipleri ve tüccarların ekonomik faaliyetlerini desteklemiş; şehirde nakit dolaşımını artırarak ticari ve zanaatkârlık faaliyetlerini teşvik etmiştir (Zavagno, 2021: 37).

Haldon'un vurguladığı gibi, bu kentsel yenilenme, yalnızca zengin aristokratların değil, aynı zamanda yerel tüccarların, zanaatkârların ve iş arayan topraksız köylülerin katkısıyla gerçekleşmiştir (2007: 140). İstefe gibi şehirler, köylü çiftçileri ve üreticileri kendine çeken ekonomik merkezler haline gelmiştir. Bu bağlamda, İstefe'nin kentsel yenilenmesi ve ekonomik büyümesi, mekânın sürekli olarak yeniden üretilmesi ve toplumsal güçlerin mekânsal pratiğe yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu süreç, kentsel ve kırsal üretime yatırım yapabilecek ekonomik elitlerin gelişmesiyle desteklenmiş olsa da 11. yüzyıl Bizans ekonomisinin ilerlemesinin temel dinamiğinin özgür köylüler olduğunu söylemek mümkündür. Güney ve Orta Yunanistan'dan sağlanan arkeolojik bulgular, bu dönemin ekonomik ve toplumsal dinamiklerini anlamak açısından önemlidir. Örneğin Skripou ve Hosios Loukas gibi yeni kiliselerin inşası, aristokratların finansal katkılarının bir göstergesi olmakla birlikte, genel olarak 11. yüzyıl Yunanistan'ının daha geniş köylü toplumuyla uyumlu bir kültürü yansıttığını

göstermektedir (Whittow, 2019: 489). Korint, Atina ve İstefe'de ortaya çıkarılan maddi kültür, bu refahın yalnızca elitlere değil, aynı zamanda geniş köylü topluluklarına da yayıldığını kanıtlar niteliktedir.

Bu dönemde kırsal kesimin malikâneleşmesi köylüler için faydalı olmuş ve Yunanistan ile güney Balkanlar'daki kasabalar ekonomik bir canlanma yaşamıştır. İstefe gibi şehirler, artan İtalyan varlığından da faydalanmış ve Ege kıyılarında yerel ticaretin büyümesine katkı sağlamıştır (Angold, 2019: 621). "Mekânın temsilleri" olarak değerlendirildiğinde, bu ekonomik ve toplumsal dönüşüm, İstefe'nin yalnızca bir ticaret merkezi olarak değil, aynı zamanda üretim ve sosyal yaşamın yeniden düzenlendiği bir mekân olarak öne çıkmasını sağlamıştır.

Anadolu'da Selçukluların ilerlemeleri ve Bizans iç savaşları, 11. yüzyılın ikinci yarısında başkent Konstantinopolis'in ticaret ve dağıtım ağlarının görünürdeki çöküşüne yol açmıştır. Ancak bu çalkantılı dönemin ardından, İstefe-Halkida ekonomik matrisi bir asırdan uzun bir süre boyunca Ege pazarlarında önemli bir yer edinmeyi başarmıştır. Boeotia'nın doğu kıyısındaki yaklaşık 24 köydeki toprak sahiplerinden bazıları, İstefe veya Halkida'da ikamet etmiş ve ticari faaliyetlerini yerel pazarlara yönlendirmiştir. Bu toprak sahipleri, Boeotia kırsalındaki verimli toprakları kullanarak tarımsal üretimi artırmıştır. Özellikle buğday üretimi, Konstantinopolis gibi büyük kent merkezlerinin artan talebini karşılamak üzere odaklanmıştır (Vionis, 2017: 248). İstefe-Halkida matrisinin Doğu Akdeniz pazarlarındaki varlığı ve etkisi, sofra çanak çömleklerinden tarım ürünlerine kadar geniş bir yelpazede tespit edilmiştir. Çeşitli kazılar ve müze koleksiyonları, bu ürünlerin varlığı ve dağıtımına dair somut kanıtlar sunmaktadır. Tarım ürünlerinin nakliye gemileri aracılığıyla dağıtılması, yerel üretim ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi açıkça göstermektedir (Kontogiannis, 2022: 232). Bu ticari faaliyetler, mekânın ekonomik ve politik bir aktör olarak yeniden şekillendiğini ortaya koyar. Bu ekonomik başarı aynı zamanda politik bir eylem olarak da görülebilir; çünkü İstefe-Halkida matrisinin işleyişi, farklı yerel aktörlerin iş birliğini ve temsiliyetini gerektiren bir dizi girişime dayanmıştır. Yerel toprak sahipleri ve tüccarlar, ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinde kilit bir rol oynayarak şehrin ticari ağını güçlendirmiştir. Bu süreç, Lefebvre'in "mekânsal pratikler" kavramıyla açıklanabilir; çünkü ticaret ve üretim faaliyetleri, mekânın fiziksel ve sosyal işlevlerini yeniden düzenlemiştir.

Orta Bizans döneminin sonlarına doğru İstefe, kentsel canlanma, yerel endüstri ve ticaretin büyümesi ile yeniden düzenlenmiş bir şehir planını ortaya koymuştur. Şehir, Geç Roma döneminin şehir planlama anlayışını takip etmekle birlikte, daha özgür bir biçimde gelişmiş ve yerel yapı malzemelerini kullanmıştır. Atölyeler ve evler, genellikle antik şehirlerin kalan birkaç kamusal alanını kaplama eğilimindeydi (Vionis, 2021, 199). İstefe'deki Orta Bizans evlerinin kalıntıları, depremler ve yangınlara karşı savunmasız bir mimariye işaret etmektedir. Ancak bu evlerin tipik özellikleri, dönemin kentsel yaşamını anlamak için önemli bilgiler sunar. Genellikle iç avluya sahip olan bu evler, sokaktan izole bir yapıya sahipti ve avlularda su kuyuları vardı. Zemin katlarda küçük yardımcı odalar yer alırken, ana yaşam alanları üst katta bulunuyordu. Bodrum katlarında depolama alanlarının yaygın olması, şehir ile üretken hinterlandı arasındaki güçlü ilişkiyi yansıtmaktadır (Bouras, 2013: 62). Bu fiziksel düzenlemeler, "mekânsal temsiller" kavramıyla ilişkilendirilebilecek bir biçimde, şehrin mekânsal organizasyonunun toplumsal ve ekonomik faaliyetlerle nasıl şekillendiğini ortaya koyar.

İstefe, 12. yüzyılın sonlarına doğru kentsel altyapısını ve sosyal organizasyonunu geliştiren bir şehir olarak öne çıkmıştır. Şehrin su temini konusunda önemli bir adım olarak, güneydeki Ismenos kaynaklarından su getiren bir su kemeri inşa edilmiştir. Bu su kemeri, ana kanal ve yeraltına oyulmuş diğer kanallar aracılığıyla suyu taşırken, binalara daha küçük kil borularla yönlendirilmiş ve bu su, sıvalı rezervuarlarda veya kullanım amacına göre ev ve atölye silolarında depolanmıştır. Ayrıca, yağmur suyu da bu silolarda biriktirilmiştir (Koilakou, 2013: 186). Bu altyapı çalışmaları, "mekânsal pratikler" kavramı bağlamında değerlendirildiğinde, günlük yaşamı düzenleyen ve kentsel yaşamın ihtiyaçlarını karşılayan fiziksel düzenlemeler olarak anlaşılabilir.

Su kemerinin inşasına ek olarak, İstefe'de bu dönemde hayır kurumları ve kilise inşası önemli bir yer tutmuştur. Şehir merkezindeki Meryem Ana'ya adanmış kilisenin yanında, şehir dışında inşa edilen dört yeni kilise, yalnızca İstefe'nin kalabalık ve mali açıdan müreffeh bir merkez olarak büyümesini değil, aynı zamanda Bizans sanatının ve mimarisinin dönemin sosyal ve dinî yaşamına yansımalarını da gözler önüne sermektedir. 12. yüzyılda hayır kurumları, kentsel manastırlar ve kiliselerin belgelenmesi (her ne kadar arkeolojik kanıtları eksik olsa da) kentin dinî ve sosyal yapısının zenginliğini ortaya koyar. Ayrıca, bu dönemde Venedikli tüccarların şehirde yaşamaya devam ettiği bilinmektedir (Zavagno, 2021: 124).

Bizans İmparatorluğu için 12. yüzyıl, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda siyasi dalgalanmaların da yaşandığı bir dönem olmuştur. I. Manuel Komnenos (1143-1180) döneminde, III. Konrad'ın İkinci Haçlı Seferi'ni Bizans toprakları üzerinden gerçekleştirme arzusu, Bizans için ciddi sorunlara yol açmıştır. Almanlar Bulgaristan ve Trakya üzerinden ilerlerken, Normanlar Korfu Adası'nı ele geçirerek İstefe ve Korint'e kadar geniş bir bölgeyi kontrol altına almışlardır. Bu süreçte Normanlar yalnızca ganimetleri değil, aynı zamanda ipekli kumaş zanaatkârlarını esir alarak Sicilya'ya götürmüşlerdir. Korfu'yu üs olarak kullanan Normanların tehdidi karşısında, Manuel Komnenos, Ekim 1147'de Venediklilere ticari ayrıcalıklarını yenileyerek destek aramıştır. Ancak Korfu üzerindeki kontrolü yeniden kazanma mücadelesi yıllar sürmüştür (Stephenson, 2019: 682-683; Cheynet, 2008: 96). 12. yüzyılın sonlarına kadar İstefe, Hellas themasının başkenti olarak siyasi ve idari önemini korumuştur. Ancak Boeotia bölgesi, bu dönemde yerel güçlerin keyfi yönetiminden ve ağır vergilendirme politikalarından ciddi şekilde etkilenmiştir. 13. yüzyılın başlarında kuzeydoğu Mora'nın archonu olan Leo Sgouros, korsanlardan korunma bahanesiyle Orta Yunanistan halkını "deniz vergisi" ödemeye zorlamış ve Dördüncü Haçlı Seferi'nin neden olduğu kaos ortamından yararlanarak İstefe'yi ele geçirmiştir (Vionis, 2017: 250). Frankların yönetimi birçok bölge sakinine Bizans hükümetinin mali baskısından kurtuluş gibi görünmüş olmalıdır. Bu dönemde Yunanistan genel olarak, vergi tahsildarları, korsanlar ve yerel tiranların oluşturduğu üç büyük tehdit altında kalmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun merkezi hükümeti, bölgenin savunmasına yönelik bir politika geliştirmek yerine, kaynaklarını başkentte gösterişli harcamalar için kullanmıştır. Bu durum, eyaletlere gönderilen Bizans yetkililerinin, bu bölgeleri bir tür sürgün yeri olarak görmesine sebep olmuştur. Sgouros'un baskıcı yönetimi, İstefe halkını zor durumda bırakmış ve halk, Frank ilerleyişi karşısında şehir kapılarını açmıştır (Miller, 1908: 6, 34). Bu geçiş, bir yandan Bizans yönetiminin mali baskısından kurtulma umudunu taşırken, diğer yandan Frankların yönetimi altında yeni bir siyasi ve ekonomik düzenin kurulmasının önünü açmıştır. Bu tür siyasi ve sosyal değişimler, İstefe'nin mekânsal ve toplumsal işlevlerini dönüştürmüş ve şehri hem yerel hem de uluslararası aktörler için stratejik bir merkez haline getirmiştir.

4. Bizans Egemenliğinin Sona Ermesinden Osmanlı Egemenliğinin Tesisine Kadar İstefe

Henri Lefebvre'nin "mekân üretimi" teorisi, egemen güçlerin kentsel mekânları kendi ideolojik, ekonomik ve siyasi amaçları doğrultusunda nasıl şekillendirdiğini vurgular. Bu perspektiften bakıldığında, IV. Haçlı Seferi'nin Bizans İmparatorluğu üzerindeki etkisi, yalnızca bir askerî yenilgi değil, aynı zamanda mekânsal üretimin radikal bir dönüşümüdür. Seferin ardından Bizans topraklarının galipler arasında yeniden dağıtılması, Lefebvre'nin "mekânın temsilci üretimi" kavramıyla açıklanabilir; zira yeni düzen, mekânın egemen güçler tarafından farklı sosyal ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda nasıl yeniden örgütlendiğini gösterir. Konstantinopolis'te bir Latin imparatorunun tahta çıkması ve toprakların dörde bölünerek çeşitli feodal yönetimlere devredilmesi, mekânsal hiyerarşinin yeniden yapılandırılmasının somut bir örneğidir (Haldon, 2007: 191).

Bu bağlamda, İstefe, IV. Haçlı Seferi sonrası Latin feodal sistemine entegre edilen ve mekânsal üretimin dönüşümüne tanıklık eden önemli bir merkezdir. Latinlerin, özellikle Venediklilerin, daha önce Bizans yönetimi altındaki bu mekânda varlık göstermesi, "deneyimlenen mekân" kavramı üzerinden değerlendirilebilir. Venediklilerin 1150'lerden itibaren burada neredeyse kesintisiz varlık göstermesi, mekânın kullanım pratikleri üzerinden şekillenen sosyal bir yapı oluşturmuştur. İstefe'de iki kiliseleri vardır. Ancak IV. Haçlı Seferi sonrasında İstefe'nin mekânsal organizasyonu, sadece askerî garnizonlar ve müstahkem kalelerle değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal çeşitliliğin artmasıyla yeniden tanımlanmıştır (Jacoby, 2001: 210).

Latinler, İstefe'yi yalnızca bir askerî üs değil, aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin geliştiği bir ticaret ve üretim merkezi hâline getirmişlerdir. İstefe'deki Batılı şövalyeler, kırsal kesimdeki müstahkem yapılara yerleşerek iyi tanımlanmış bir sosyal sınıf oluşturmuş, diğer taraftan talihini arayan sıradan halk için de İstefe cazibe merkezi olmuştur. Zanaat ve hizmet sektöründe, özellikle ticaret ve ulaşımda yeni fırsatlardan yararlanmak isteyen kırsal kesimden gelen Grek göçmenleri de kendine çekmiştir (Jacoby, 2001: 121). Aynı zamanda İstefe kadar şanslı olmayan bölge sakinlerinin de buraya gelerek şehrin parlamasına katkı sağladığı söylenebilir. Örneğin, Andros adasından gelen ipek zanaatkarlarının göçü, İstefe'nin ekonomik dokusunun yeniden şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır (Vionis, 2021: 44-45). Dolayısıyla İstefe, toplumsal sınıfların ve mekânsal hiyerarşilerin yeniden yapılandırıldığı bir laboratuvar olarak düşünülebilir. Latin soylularının kırsal müstahkem yapılarda yerleşmesi ve köylülerden, zanaatkar ve tüccarlardan oluşan sosyal bir tabanın

gelişmesi, "mekânın çatışmacı üretimi" kavramıyla ilişkilendirilebilir. İstefe, hem yerel Grek nüfusu hem de Latin yerleşimciler için yeni ekonomik ve sosyal fırsatlar sunmuş; ancak bu süreç aynı zamanda yerinden edilen topluluklar ve değişen üretim ilişkileriyle beraber önemli dönüşümler yaratmıştır.

Fransız de la Roche ailesinin liderliğinde yaklaşık 1210 yılında İstefe'nin Frank Atina ve İstefe Dükalığı'nın başkenti haline gelmesi, kentin mekânsal ve sosyal dokusunun köklü bir dönüşümüne işaret eder. Yeni Frank yönetimi, mevcut kentsel yapıları kendi hakimiyetlerini pekiştirmek amacıyla yeniden düzenlemiş ve güçlendirmiştir. Özellikle şehrin müstahkem hâli, Lefebvre'nin mekânın iktidar ilişkileri tarafından nasıl üretildiğine dair görüşlerini destekler niteliktedir. 13. yüzyılın başlarında veya hemen sonrasında, şehir surlarının ve savunma yapılarının onarıldığı ve stratejik noktalara kuleler eklendiği görülmektedir. Bu mekânsal müdahaleler, Frank egemenliğinin askerî ve politik gücünü somutlaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda kentin sakinleri üzerinde denetim kurmayı amaçlamıştır. Frank yönetimi, kendisini sürekli çatışmaların içinde bulmuş; 1230'ların ortalarında Epir Despotu'nun sık sık İstefe'ye saldırıları, 1258'de Achaia Prensi II. William Villehardouin'in kuşatması ve ertesi yıl Nicaea ordusunun yağmalaması gibi olaylar, kentin mekânsal stratejilerinin yeniden düzenlenmesine neden olmuştur. Sürekli askerî tehditler, kent sakinlerinin surlar içinde toplanmasına ve mekânın daha yoğun bir şekilde kullanılmasına yol açmıştır. Bu dönemde, şehir surlarının dışında bulunan hamamlar, kiliseler, evler ve atölyeler terk edilmiş; "temsil mekânı" kavramıyla örtüşecek şekilde, mekânın kullanımı ve algılanışı egemen güçlerin ihtiyaçlarına göre yeniden tanımlanmıştır. İstefeliler, çalkantılı bu dönemde, sürekli olarak güçlendirilen surların içine sığınmış ve böylece mekânın savunma ve kontrol amaçlı kullanımı belirginleşmiştir (Koilakou, 2013: 187).

Frank yönetimi altında inşa edilen ve duvar resimleriyle zengin bir şekilde süslenen saraylar, özellikle Burgonya hanedanından Saint-Omer'li II. Nicholas'ın Kadmeia'da yaptırdığı saray, kentin mekânsal üretimine dair önemli örneklerdir (Armstong, 1993: 296). Bu yapılar, sadece fiziksel mekânın değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal mekânın da egemen sınıf tarafından nasıl şekillendirildiğini gösterir. Yeni hâkimler, kenti sadece ekonomik çıkarları için kullanmamış; aynı zamanda kendi inanç, kültür ve yaşam tarzlarına uygun kurumlar ve yapılar inşa ederek, mekânsal bir hegemonya kurmuşlardır.

Nüfusu artan Latinlerin, çoğunlukla kıyı şehirlerindeki geçici veya kalıcı varlığı; tüccarlara ve transit gemilere mal ve hizmet tedariki; tarım ve endüstriyel emtiaya yönelik genişleyen Batı talebi ve Batı'dan gelen likit sermayenin infüzyonu gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle sektörler arasındaki nakit akışı ilerlemiştir. İtalyan tüccar ve bankacıların sermaye yatırımları, yeni işletme ve pazarlama yöntemleri, kentin ekonomik mekânının dönüşümünde önemli rol oynamıştır. İstefe'de Cenevizli tüccarların 1240'tan önce ipek tekstil üretimini finanse etmeleri, mekânın üretim ilişkileri çerçevesinde yeniden yapılandırılmasını göstermektedir (Jacoby, 2019: 775).

Frank egemenliği döneminde, Katolik başpiskoposluğun yanı sıra Dominik ve Fransisken tarikatlarının İstefe'ye yerleşmesi, kentin dinî ve kültürel mekânının da yeniden şekillendirilmesine katkıda bulunmuştur. Frankların katedrali olan Panagia Loggia, Batı tarzı mimari ve sanatsal unsurlarıyla mekânın kültürel üretimine dair önemli bir örnektir. Kiliseyle bağlantılı olarak keşfedilen metal atölyesi ve Grek bölgesine özgü komünyon ekmeklerinin pişirilip damgalanmasına yönelik demir mühür buluntusu, dinî ve ekonomik mekânların iç içe geçtiğini göstermektedir (Koilakou, 2013: 189). Bu durum, Lefebvre'nin mekânın çok katmanlı ve çeşitli pratikler aracılığıyla üretildiği yönündeki tezini desteklemektedir.

İstefe'de darp edilen paralar, kentin ekonomik canlılığını ve mekânın ticari faaliyetler için nasıl optimize edildiğini göstermektedir. Düklüğün ekonomisinin tarımsal üretime dayanması ve kırsal alanlarda yerli halkın Batılı feodal beyler adına toprağı işlemesi, mekânın üretim ilişkileri doğrultusunda yeniden yapılandırıldığını ortaya koyar. İstefe'nin önemi, batı kaynaklarında "Estives" olarak anılması ve bir darphaneye ev sahipliği yapmasıyla da teyit edilmektedir (Dotsika vd., 2018: 482-491). Bu ekonomik dönüşüm, mekânın ekonomik güçler tarafından şekillendirildiği ve toplumsal ilişkilerin mekânın üretiminde belirleyici olduğu görüşleriyle uyumludur.

Kentin mekânsal genişlemesi, 13. yüzyılda Kadmeia'nın müstahkem çekirdeğinin ötesine geçerek, Lefebvre'nin mekânın sürekli bir üretim ve dönüşüm süreci olduğuna dair görüşünü yansıtır. Evler, kiliseler ve atölyeler, ana surların dışında güneydoğu ve kuzeydoğudaki alanlara yayılarak, kentin mekânsal sınırlarının egemen güçlerin ihtiyaçları ve ekonomik faaliyetler doğrultusunda genişletildiğini gösterir. 13. yüzyılda bu yerleşim alanlarını korumak için ayrı tahkimatların yapılmış olması, mekânın stratejik ve ekonomik değerinin farkında olan egemen sınıfın müdahalelerini yansıtır (Kondyli vd., 2020: 759).

İstefe'nin refah seviyesi, gümüşçülük, marangozluk, tabakçılık ve tarımsal üretim gibi çeşitli sektörlerdeki faaliyetlerle artmıştır. Yahudi ve Ermeni nüfusun yoğun varlığı ve bunların ipek işleme, dokuma, boyama ve ticaretindeki rolleri, kentin mekânsal üretiminin çok kültürlü ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Dotsika vd., 2018: 482-491).

İstefe'nin Katalanlar ve ardından Acciajuoli ailesi gibi farklı egemen güçler altında geçirdiği dönüşümler, Lefebvre'nin mekânın sürekli yeniden üretim sürecine dair görüşlerini destekler niteliktedir. 1308 yılında Atina'nın son Burgonya Dükü II. Guy de la Roche'nin ölümünden sonra Gautier de Brienne, Frank egemenliğinin temsilcisi olarak Atina Dükü unvanıyla şehre gelmiştir. Miller, Frankların egemenliği altında ticaretin geliştiğini, imalatın geliştiğini ve İstefe sarayının ihtişamının çok daha büyük devletlerin ihtişamına ve gösterişine alışkın yabancıları etkilediğini; yedi kapılı antik şehrin ne bundan önce ne bundan sonra hiç, St. Omer'in büyük kalesinin fresklerle kaplı duvarlarını şarkı ve şenlikle çınlatan kadar parlak bir kalabalığa tanık olmadığını kaydeder (Miller, 1908: 23). Ancak Lefebvre'nin ifade ettiği gibi, mekân üzerindeki kontrol mücadelelerle şekillenir; nitekim Brienne, daha ilk yıllarında bölgedeki ittifaklar ve çatışmalarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Paralı asker hizmeti için Katalan Kumpanyası'nı davet eden Brienne, kısa vadeli bir çözüm üretmiş gibi görünse de Katalanların yerleşimci bir topluluk hâline gelmesi ve toprak talepleri mekânsal dengeyi kökten değiştirmiştir. 1311'de Katalanlar, İstefe ve Atina'yı ele geçirerek, 1388'e kadar süren bir Katalan düklüğü kurmuşlardır (Laiou, 2019: 811). 14. yüzyıl Atina'sında bir Katalan devletinin kurulması devrin ve coğrafyanın dinamiklerinin dışında sayılabilir. Onlar ne İtalyanlar gibi ticaret ne de Haçlılar gibi din ile güdülenmişlerdi. Maceracı paralı asker Büyük Kumpanyası'ndaki Katalanlar, savaşmak için Doğu Akdeniz'e gitmiş, sonunda kendilerini Boeotia ve Attika'da bulmuşlardı. Setton'un ifadesiyle, "kazara, yaklaşık üç çeyrek yüzyıl kalmaya mahkûm oldukları İstefe ve Atina şehirlerine" yerleşmişlerdir (Setton, 1975: 7-13).

Bu dönemde mekânın üretimi, askerî stratejilerle şekillendirilmiştir. İstefe ve Atina, Katalanların gücünü pekiştirdiği merkezler hâline gelirken, surların güçlendirilmesi ve yerleşim alanlarının yeniden düzenlenmesi gibi mekânsal müdahaleler yapılmıştır. Katalanlar, "temsil mekânları" yani egemenliklerini sembolize eden dört ana merkez (İstefe, Atina, Livadeia, Siderokastro) oluşturmuşlardır. Bu merkezler, yalnızca askerî kontrolü değil, aynı zamanda toplumsal düzeni de sağlamaya yönelik mekânsal bir strateji olarak değerlendirilebilir. Katalanlar, mekânın ekonomik üretimi ve sermaye akışını etkilemesini örnekler şekilde, İstefe ve çevresini ticaret ve üretim açısından da yeniden şekillendirmiştir. Sicilya ve Aragon ile kurulan ticari ağlar, güney İtalya ve İspanya ile bağlantıların güçlenmesini sağlamış, bu süreçte İtalyan ve İspanyol kökenli aristokrat ve orta sınıf nüfus bölgeye taşınmıştır. Fransız-İtalyan yönetici sınıflarının yerini alan yeni Katalanların bir kısmı toprak kaynaklarını sömürerek geçimlerini sağlarken, diğerleri hükümet, ticaret veya farklı mesleklerde (hukuk, finans, tıp) çalışmıştır. 1319, 1321 ve 1331'de antlaşmalar imzalayarak Venedik'le ilişkilerde nispeten sakin bir dönemi başlatan Katalanlar, ticaret ve üretimle mekânsal ilişkileri dönüştürmüş; tarım ve ipek üretimi gibi sektörler, yeni yönetimin ekonomik çıkarlarına uygun şekilde düzenlenmiştir. Lefebvre'nin "soyut mekân" kavramı burada anlam bulur; Katalanlar için mekân, ekonomik üretimin bir aracı olarak yeniden tanımlanmıştır. Bununla birlikte, Lefebvre'nin mekânın çatışmalarla yeniden şekillendiği görüşü, bu dönemdeki askerî olaylarla desteklenir. 1331 yılında, Brienneli II. Walter'in askerî müdahalesine karşı Katalanların önleyici bir strateji olarak İstefe'nin surlarını yıkması, mekânın güvenlik kaygıları doğrultusunda dönüştürülmesine bir örnektir (Kondyli vd., 2020: 759-760). Aynı zamanda, bu yıkımın şehrin ekonomik ve sosyal yapısını nasıl etkilediği tartışmalıdır; zira arkeolojik buluntular, dönemin ekonomik kesintiye uğradığına dair önceki görüşleri tam anlamıyla desteklememektedir.

Katalanlar, Franklardan miras aldıkları toplumsal yapıyı büyük ölçüde korumuşlardır. Yerel nüfus, özgür Yunanlılar ve özgür olmayan köylüler (villani) olarak ikiye ayrılmış, ancak Frank feodal düzeninin kaldırılmasıyla bazı Grekler, toplumsal ve ekonomik ayrıcalıklarını kaybetmiştir (Vionis ve Loizou, 2017: 252). Katalan egemenliği, mekânın sosyal ilişkiler aracılığıyla yeniden üretildiği bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Katalan döneminde dinî mekânlar da yeniden şekillenmiştir. İstefe'deki kiliseler, Katalanların sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına uygun şekilde dönüştürülmüş; tıpkı Franklar gibi Katalanlar döneminde de Grek Kilisesi, eski itibarı ve gücünden mahrum bırakılmış; bu süreçte düşük bir statüye indirgenmiş konumunu korumuştur. Bu durum, yerel dinî kurumların yeni egemen güçlerin siyasi ve sosyal hiyerarşisi içinde marjinalleştirilmesi ve dışlanması olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan Katalanlardan Yunan esirleri satın alanlar arasında din

adamlarının bulunması, dönemin sosyal, ekonomik ve ideolojik bağlamını anlamak açısından oldukça çarpıcı bir durumdur (Grant, 2024: 51).

İstefe'deki Yahudi ve Ermeni topluluklarının varlığı da ayrıca zikredilmelidir. Bu durum, mekânın çok katmanlı bir yapı olarak farklı grupların etkileşiminden nasıl etkilendiğini göstermektedir. Yahudiler, ipek üretimi ve ticaretinde; Ermeniler ise balmumu üretimi ve diğer endüstrilerde önemli roller üstlenmişlerdir.

Floransalı Acciajuoli ailesinin 1388'de İstefe ve Atina'yı ele geçirmesi (Kiel, 2001), mekânsal üretimin yeni bir aşamasını başlatmıştır. Floransa yönetimi, mekânı kendi ideolojik ve ekonomik hedeflerine göre yeniden düzenlemiştir. Özellikle Antonio Acciajuoli'nin diplomatik becerileri sayesinde İstefe, 1435'teki ölümüne kadar nispeten barışçıl bir dönem geçirmiştir (Gerstel vd., 2003: 222). Ancak bu barış dönemi, mekânsal müdahalelerin durduğu anlamına gelmez; aksine, İstefe ve çevresindeki ekonomik ve askerî mekânlar yeniden düzenlenmiştir.

Batılı güçler, savaşların yol açtığı yıkıma rağmen bölgenin ekonomik potansiyelini koruma çabası içinde olmuştur. Özellikle kırsal alanlarda tarımsal üretimin teşvik edilmesi, rejimlerin ekonomik temellerini güçlendirme çabasının bir parçasıdır. Bu süreçte, tarımsal üretim hem vergilendirilebilir bir ekonomik taban sağlamak hem de askerî ihtiyaçlar için gerekli atları temin etmek amacıyla desteklenmiştir. Barselonalı Arnau Sabater'in vasiyetinde yer alan, İstefe'deki dört "casali" (küçük yerleşim birimi) ve bu yerleşimlerde çalışan Grek köylüler (villanos), tarımsal mekânın yeniden üretimi için Batılı mülk sahiplerinin yerel nüfusu nasıl seferber ettiğini gösterir (Gerstel vd., 2003: 222).

Batılı egemenliğin mekânsal olarak en dikkat çekici dışavurumu, kuleli savunma yapılarında görülmektedir. Bu kuleler, Lefebvre'nin "temsil mekânı" kavramıyla açıklanabilecek şekilde, yalnızca askerî kontrolü değil, aynı zamanda Batılı mülk sahiplerinin sosyal ve ekonomik gücünü de simgelemiştir. Boeotia bölgesinde, kulelerin toprak mülkiyetinin bir sembolü olarak inşa edilmesi ve Katalan vatandaşlığı veya "serbest bırakma" haklarına sahip bireylerin mülkleri arasında yer alması (Gerstel vd., 2003: 223), mekânın yeni rejimler tarafından nasıl bir statü göstergesi olarak kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Frank, Katalan, Navarra ve Floransa yönetimleri boyunca kırsal peyzaj, büyük ölçüde Orta Bizans döneminde kurulan yerleşim düzeni etrafında şekillenmiştir. Köylüler, yeni feodal lordlar altında aynı toprakları işlemeye devam etmiş; köyler ve mezralar, feodal kulelerle donatılarak yeni rejimlerin sembolleri hâline gelmiştir. Latinler tarafından açılan yeni ihracat yolları ve deniz bağlantıları, ticaret ve tarımsal üretimin devamını sağlamış (Vionis ve Loizou, 2017: 253) ve Lefebvre'nin mekânın ekonomik üretimine dair görüşlerini destekler nitelikte olmuştur.

5. Osmanlı İdaresinde Erken Dönem İstefe (1460-1600)

İstefe'nin Osmanlı hâkimiyetine geçiş sürecini incelemek, kentin mekânsal örgütlenmesinin ve toplumsal yapısının, iktidar ilişkileri ve ekonomik pratikler doğrultusunda nasıl yeniden yapılandırıldığını anlamaya imkân tanır. 1435 sonrasında Acciajuoli prenslerinin Osmanlı egemenliğine bağlanması yani Osmanlı vasalları haline gelmesi, 1456'da Atina'nın ve 1460'ta ise İstefe'nin Osmanlı topraklarına katılmasını kolaylaştırmış; böylelikle İstefe, Tırhala Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi konumuna yükselmiştir. Bu gelişme, Yunan anakarasındaki küçük Frank devletlerinin Osmanlı Türkleri tarafından fethedilerek tek bir çatı altında birleştirilmesini sağlamış ve bölge tarihinin renkli ancak şiddetle yoğrulmuş bir dönemini sona erdirmiştir. Osmanlı idaresinin yerleşmesiyle birlikte, şatolarında ve tahkim edilmiş kulelerinde hüküm süren feodal beylerin yerini Osmanlı sipahileri ve garnizon askerleri almış; böylelikle mekânsal ve siyasi yapı Osmanlı devlet düzeninin ilkelerine göre yeniden biçimlenmiştir. Öte yandan, Osmanlılar Boeotia'yı fazla savaş ve huzursuzluk yaşanmaksızın ilhak etmeyi başarmıştır. 1444 Varna Haçlı Seferi esnasında Bizans birliklerinin Livadya'yı yağmalaması ve kısa süre sonra Tesalya'daki Osmanlı valisinin aynı şekilde misillemede bulunması dışında, bölge olağan dönem savaşlarının tahribatına karşı görece korunaklı bir yapıya bürünmüştür. Nihayetinde, 1460 yılında Attika ve Boeotia'nın Frank beyi Acciaiuoli'nin görevden alınarak bu toprakların Tırhala Sancağı'na eklenmesi, Osmanlı hâkimiyetini pekiştirmiş ve bölgede yeni bir yönetsel düzenin temellerini atmıştır (Kiel, 1997: 315, 322).

İstefe, Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte görece istikrarlı bir döneme adım atmış (Skartsis ve Kontogiannis, 2023: 196); 1470 yılında stratejik öneme sahip Eğriboz'un fethiyle birlikte Eğriboz sancağına dâhil edilmiştir. Eyalet merkezi Halkis'e bağlanan İstefe, Livadya ve Atina ile birlikte sancağın önde gelen şehirleri arasında yer almıştır. Ancak Boeotia bölgesinde Livadya'nın yükselişi, İstefe'nin gölgede kalmasına

sebep olmuştur (Symeonoglou, 2014: 157). 1466 tarihli tahrir defteri kayıtlarına göre, şehirde az sayıda Bizans Yahudisi ve Hristiyan'dan oluşan 487 hane bulunmaktadır. Şehrin sur ve kale gibi savunma yapılarına sahip olmaması, Osmanlı idaresinin askerî bir garnizon kurmamasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu dönemde şehirde yerleşik sivil Müslüman nüfus da mevcut değildir (Kiel, 2021: 313).

İstefe'nin Osmanlılar için stratejik önemi, önceden var olan ticaret yolları ağıyla ilişkilidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yol sistemi, İstanbul'u merkez alarak Anadolu ve Rumeli arasında üç ana kol oluşturmakta ve bu sistem İstefe'yi de içine almaktadır. Rumeli'nin sol kolu, İstanbul'dan başlayıp Silivri, Tekirdağ, Gelibolu, Malkara, Keşan, Gümülcine, Yenice-i Karasu, Selânik, Larissa (Yenişehir), Çatalca, İzdin, Livadya, İstefe'ye gelmektedir (Miroğlu, 1997: 242). II. Bayezid'in 1499'da İnebahtı'ya gitmeden önce İstefe'yi ziyaret etmesi de şehrin yol ağları ile olan bağlantısını ve ticari değerini pekiştirmiştir. Bu dönemde Osmanlılar, şehirdeki nüfus yapısını da etkilemiş ve şehirde sivil Müslüman nüfusun iskânına yönelik adımlar atmışlardır.

5.1. Demografi ve Mekânsal Dönüşüm

İstefe'nin 16. yüzyılda mekânsal dönüşümü, şehirdeki nüfus artışı, ekonomik gelişmeler ve sosyal yapıdaki değişikliklerle paralellik göstermektedir. Osmanlı egemenliği altında İstefe, Orta Yunanistan'ın en büyük şehirlerinden biri haline gelmiş ve nüfusu sürekli olarak artış göstermiştir. 1466'da 2300 olan nüfus, 1505'te 5300'e, 1570'te ise 7500 kişiye ulaşmıştır. Bu artış, Büyük İskender'in şehri yıkmasından sonra, şehrin en kalabalık dönemi olduğunu göstermektedir (Kiel, 2021: 313). Lefebvre'in mekânın sosyal üretimi kavramı, şehrin nüfus yapısının, ekonomik ve toplumsal faaliyetlerle şekillendiğini anlamamıza olanak sağlar. Bu dönemdeki büyüme, sadece fiziksel bir yerleşim alanının genişlemesi değil, aynı zamanda kentsel mekânın yeniden üretimi ve sosyal ilişkilerin dönüşümü olarak da değerlendirilebilir.

Michael Kiel ve Evangelia Balta'nın 1506 tarihli tahrir defterine dayandırdığı incelemeler, söz konusu dönemde kent nüfusunun toplumsal ve etnik açıdan oldukça çeşitlendiğini ve kentin ekonomik faaliyetlerle birlikte mekânsal olarak da genişlediğini göstermektedir. Bu tarihte İstefe şehir, Eğriboz ise kasaba mahiyetindedir. Her iki merkezde de etnik ve dinî açıdan görece homojen mahallelerin varlığı dikkat çekmektedir. Grek mahalleleri genellikle yerel kilise veya mahalle papazının adıyla anılırken, Müslüman Türk mahalleleri cami ya da bir başka dinî kurumun ismine bağlı olarak tanımlanmıştır. Yahudi mahalleleri ise belirgin bir karakteristik adlandırma geleneğinden yoksun olup, Osmanlı belgelerinde genellikle göç ettikleri yerlere göre kaydedilmiştir (Balta, 1992). Şehir merkezinde Hristiyan nüfusun 1047 haneye ulaştığı görülmektedir. Bu topluluk içinde Arnavut isimleri (Leka, Gjin, Pala) ile Katolik gelenekten gelen kadın (Françeska) ve erkek (Françesko) adlarının bulunması, kentin farklı kültürel unsurları barındırdığını ortaya koymaktadır. Rum asıllı nüfusa özgü isimler ise civar köyler ile bölgelerden göç hareketlerine işaret etmekte, bu da kentin büyümesi ve ekonomisinin iyileşmesine dair bir kanıt olarak değerlendirilmektedir. Kentteki Yahudi nüfusu da farklı katmanlar hâlinde örgütlenmiştir. "Yahudiyân-ı Atîk" mahallesinde Bizans döneminden kalma 17 Yahudi hanesi bulunurken, "Yahudiyân-ı Cedîd" mahallesi "Efrenc"ten geldiği belirtilen 30 hane Yahudi'ye ev sahipliği yapmaktadır. Müslüman sivil nüfus ise nispeten küçük bir topluluk olarak 21 haneden oluşmaktadır; bunlar arasında demirci, terzi gibi zanaatkârlar ile yedi mühtedi bulunmaktadır. Bu Müslüman nüfusun II. Bayezid devrinin önemli şahsiyetlerinden Yâkub Bey'in inşa ettirdiği hamam, kervansaray ve cami gibi kamusal yapıların etrafında yoğunlaşması (Kiel, 2021: 313) ise, Osmanlı idari ve mimari düzeninin toplumsal hayatın şekillenmesindeki rolünü yansıtmaktadır. Bu durum, "yaşanan mekân" kavramıyla örtüşmektedir; çünkü yerleşim ve nüfus hareketliliği, şehri yaşayan bir mekân olarak dönüştürmüştür.

1466'da tamamen Hristiyan olan İstefe, 1529'a gelmeden Yahudi ve Müslüman toplulukların da içinde yer aldığı kozmopolit bir yapıya kavuşmuş; İslam, kentte yavaş yavaş yayılırken Yahudi nüfusta ise çok az bir azalma kaydedilmiştir. 1521'de 70 hane olan Müslüman nüfus 1540'ta 81, 1570'te ise 121 haneye yükselmiştir. Bu dönemde cami, hamam, kervansaray gibi yapılar, Henri Lefebvre'nin "temsilî mekânlar" kavramı doğrultusunda incelendiğinde, mekânın ideolojik olarak nasıl üretildiğini açığa çıkarır. Yâkub Bey'in camisi, hamamı ve kervansarayı, Kanûnî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Kasım Paşa'nın mescit ve muallimhanesi, Bekir Hoca Mescidi, Hürrem Voyvoda Mescidi, Rüstem Voyvoda Mektebi ve Ali Kethüdâ Hamam gibi yapılar (Kiel, 2021: 313) sadece fiziksel unsurlar değil, aynı zamanda Osmanlı kültürünün, iktidar ilişkilerinin ve dinsel yaşamın mekân aracılığıyla yeniden üretimini simgeleyen toplumsal temsil alanlarıdır.

Lefebvre'nin mekânsal üçlemesi (algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân), İstefe'deki toplumsal ve mekânsal dönüşümleri anlamak için verimli bir çerçeve sunar. Bu bakış açısından, Osmanlı yönetiminin belirlediği hukuki düzenlemeler, tahrir defterleri ve bölgesel kanunnâmeler "tasarlanan mekân"ı temsil ederken; kırsal ve kentsel yerleşimlerdeki farklı etnik ve dinî toplulukların gündelik pratikleri, göç hareketleri ve geçim stratejileri "algılanan mekân"ı oluşturur. Bu pratiklerin sembolik, kültürel ve tarihsel anlamları ise "yaşanan mekân"ın izlerini barındırmaktadır. 15. yüzyıl tahrirlerinden anlaşıldığına göre, İstefe'deki konar-göçer nüfus, kentin toplumsal yapısının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş ve bu durum yasal düzenlemelerde de kendini göstermiştir. Bölgesel kanun kitaplarında, haymanalar tarafından denetlenen, sabit ikametgâhı olmayan ve kış için bu bölgelere koyun getiren Ulahlar, Arnavutlar ve diğer gayrimüslim topluluklar için özel hükümler yer almıştır (Kalionski, 2020: 120). Arnavutların bölgedeki kolonizasyonu ise özellikle tahrir defterlerinden takip edilebilmektedir. Geç Frank döneminde Boeotia topraklarının Katalanlar, Navarrese Grand Company, Halkisli Venedikliler ve diğer Frank lordları arasındaki bitmek bilmeyen savaşlar nedeniyle büyük ölçüde tahrip olduğu bilinmektedir. Önceleri Arnavutların bölgeye kabul edilmemesine karşın, 14. yüzyılın sonunda Orta ve Güney Yunanistan'a yerleşmelerinin teşvik edilmesi, ülkenin içinde bulunduğu zor durumun en güçlü göstergelerinden biri sayılabilir. 1400'lü yıllardaki yıkımdan önce bölgede mevcut bulunan Yunanca toponimlerle Arnavut yerleşimleri (katunlar) iç içe geçmiştir. Bu kolonizasyon sürecinin tamamlanmasından kırk ila elli yıl sonra hazırlanan 1466 tarihli tahrir defteri, yeniden inşa sürecini anlamak için kıymetli bir referanstır. Bu defter, "Rum köyleri" ile sığır yetiştiricilerinden oluşan yarı göçebe bir nüfusun yarı kalıcı yerleşimleri olan "Arnavut Katunları"nı net bir biçimde ayırmaktadır. Yerleşim yerlerinin isimleri, o coğrafyada hangi topluluğun yaşadığını da ortaya koymaktadır. Örneğin; Yorgi Tsoukalades'in Katunu, Gjin Mouriki'nin Katunu, Nikola Sirtsi'nin Katunu, İlya Rapendosa'nın Katunu veya Martin Muzak'ın Katunu, ya yerleşimi kuran kabile reisinin ya da Osmanlı kayıtlarında adı geçen yaşlıların kimliklerine işaret etmektedir (Kiel, 1997: 322). 1506 tarihli tahrir kaydı ise, toplumsal yapının etnik ve kültürel ayrımlarını daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu kayıtta Arnavut ("Arnaudan") olarak adlandırılan yerleşimlerdeki şahıs isimleri, genellikle geldikleri bölgelere (örneğin Malakasa, Kelmendi, Muzaka gibi hepsi iyi bilinen Arnavut bölgelerine) atıfta bulunmaktadır (Balta, 1992). Her iki tahrirde de yani 1466 ve 1506 kayıtlarında "Rum" olarak adlandırılan köyler, Yunanca ya da Slavca isimler taşımakta; bu topluluklar Yanni, Dimitri, Kosta, Stamadi gibi isimlerle anılmaktadır. Bu bağlamda, kayıtlardaki "Arnavut" olarak anılan nüfusun, 1400'lerde bölgeye yerleşen kolonicilerin torunları olduğunu söylemek mümkündür. 1466'da İstefe Kazası'nın toplam hanelerinin yaklaşık %47'si Arnavut kökenliyken, kasaba merkezi dışındaki kırsal yerleşimlerde bu oran %70'e ulaşmıştır (Kiel, 1997: 323). 16. yüzyıl boyunca kır nüfusunun artışı büyük ölçüde Arnavutlardan kaynaklanmıştır. Şarapçılık, arıcılık ve hayvancılık gibi faaliyetlerle geçimlerini sağlayan bu topluluklar, Evangelia Balta'nın (1992) belirttiği üzere, iç göç dalgalarıyla bölgeye yerleşmiş, geldikleri bölgelerin adlarını soyadı olarak kullanmış ve ekonomik refahlarını zaman içinde artırmışlardır. Böylelikle, Lefebvre'nin mekânın üçlü doğası göz önüne alındığında, Osmanlı yönetimi tarafından geliştirilen idari düzenlemeleri yansıtan tahrirler, "tasarlanan mekân"dır. Kırsal alanlarda gerçekleşen Arnavut kolonizasyonu, nüfus hareketleri ve gündelik yaşam pratikleriyle "algılanan mekân"a dönüşmüş; yerleşim adlarının ve toplulukların kimliklerini yansıtan kültürel hafıza ise "yaşanan mekân"ı şekillendirmiştir. Bu süreç, İstefe'nin toplumsal, ekonomik ve mekânsal dönüşümünde belirleyici bir rol oynamıştır.

5. 2. Mekânın İdeolojik ve Fiziksel Yeniden Üretimi

Erken dönemde İstefe şehir merkezindeki dinî mekânlar ve sosyal yapılar, Osmanlı yönetimi ile uyumlu biçimde dönüşüme uğramıştır. Osmanlılar, Attica ve Boeotia'daki Katolik kilise adamlarını sürgün ederken, camiye dönüştürülen yapılar (örneğin Livadya ve Atina-Parthenon gibi) hariç, Ortodoks cemaatine ait yerel kiliseleri tanımış ve varlıklarını desteklemişlerdir (Kiel, 2001: 313). Bu dönüşüm, mekânın "ideolojik üretimi" kavramıyla açıklanabilir; çünkü mekân, dinî ve toplumsal yapıları yansıtan bir araç olarak kullanılmıştır.

Osmanlı döneminin başlarında, İstefe'nin kent dokusu üzerinde gözle görülür bir değişim yaşanmıştır. İnşaat kalitesinin düşük olması ve yeni yapılarla önceki yapılar arasındaki uyumsuzluk nedeniyle, Osmanlı dönemi öncesinden kalan yapılar genellikle restore edilmeden terk edilmiştir. Örneğin, İstefe Katedrali gibi eski Bizans yapıları hâlâ kullanılmaya devam etse de diğer kiliseler yıkılmış ve restore edilmemiştir. Lefebvre'in "mekânın temsilleri" kavramı, bu dönüşümü açıklamak için faydalıdır; çünkü eski yapılar, şehrin kültürel temsillerinin değişmesiyle birlikte işlevsiz hale gelmiştir.

Bu dönemde İstefe'de iki cami bulunduğu düşünülmektedir: Kadmeia'daki Agios Gregorios Kilisesi'nin küçük bir camiye dönüştürülmüş olabileceği ve Büyük İstefe'deki Tekes mevkiinde ikinci bir caminin varlığı ihtimaller arasındadır (Kiel, 2021: 314). Ayrıca, Paraporti kaynağındaki çeşme gibi bazı kamusal yapıların da bu dönemde inşa edildiği tahmin edilmektedir. Günümüzde kullanılmayan bu çeşme, dönemin estetik anlayışına dair ipuçları sunmaktadır. Agianni kaynağının yakınındaki iki kemerli yaya köprüsü de bu döneme tarihlenebilecek önemli yapılar arasındadır. Agios Loukas, İstefe'nin ana mezarlığı olarak kullanılmaya devam etmiş, buna karşın günümüzde terk edilmiş olan Agia Paraskevi mezarlığının Osmanlı döneminde kurulmuş olması muhtemeldir. İstefe Müzesi'nde bulunan ve henüz incelenmemiş Osmanlı dönemine ait mezar taşları (Symeonoglou, 2014: 170), dönemin kent dokusu ve sosyal yaşamına ışık tutma potansiyeli taşımaktadır.

Osmanlı egemenliği altındaki İstefe'de inşa faaliyetlerinin ve mekânsal müdahalelerin, iktidar ilişkileri ve kültürel pratikler doğrultusunda nasıl şekillendiği önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, Osmanlı öncesi yapılardan elde edilen değerli malzemelerin yeni inşaat faaliyetlerinde kullanılmasının engellenmesi, bu mekânsal dönüşümün güç ve iktidar ilişkileriyle nasıl doğrudan bir bağa sahip olduğunu gösterir. 1577 yılında Eğriboz Beyi, Atina ve Livadya kadıları ile birlikte İstefe kadısına gönderilen bir emirname, bu durumu somut bir örnekle açıklamaktadır. Emirnamede, İstefe'deki bazı yontulmuş mermer direkler ve somaki mermerlerin, gayrimüslim toplumlar tarafından alınarak kiliseler inşa etmek için kullanıldığına dair bir durumdan söz edilmektedir (Yavuz, 2019: 426). Bu, sadece fiziksel bir kaynak kontrolü değil, aynı zamanda mekânın ideolojik ve sembolik olarak yeniden üretimiyle ilgilidir. Osmanlı yönetimi, bu tür değerli malzemelerin gayrimüslimler tarafından kullanılmasını engelleyerek hem dinî hem de toplumsal mekânların Osmanlı ideolojisi doğrultusunda şekillendirilmesini amaçlamıştır. Bu emir, sadece inşaat malzemelerinin kontrol edilmesinden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Osmanlı yönetimi, mekânın üretimi sürecinde, güç ilişkilerinin ve dinî ideolojilerin etkisiyle gayrimüslim toplumların kendi kutsal alanlarını inşa etmesini sınırlamış ve mevcut mekânsal kaynakları kendi yönetimlerinin ve dinî normlarının doğrultusunda yeniden şekillendirmeyi amaçlamıştır. Bu tür müdahaleler, mekânın yalnızca fiziksel bir alan olmadığını, aynı zamanda ideolojik bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Gayrimüslimlerin kullandığı inşaat malzemelerinin engellenmesi, mekânın iktidar tarafından nasıl üretildiğini ve denetlendiğini, dolayısıyla hem fiziksel hem de toplumsal anlamda nasıl şekillendirildiğini gösteren önemli bir örnektir. Bu durum, şehrin mekânsal yapısının yalnızca bir ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel bir yeniden üretim süreci olduğunu göstermektedir.

Ekonomik gelişmeler, mekânsal dönüşümle paralel olarak devam etmiştir. 1506-1570 yılları arasında, şehre ait pamuk üretimi beş kat, şarap üretimi ise iki kat artmıştır. Aynı dönemde ipek üretimi, su değirmenlerinin sayısı ve pazar gelirleri de iki katına çıkmıştır (Kiel, 2001: 313). Bu artış, şehrin ekonomik altyapısının mekânsal pratiğe nasıl yansıdığını ve yerel üretimin kentsel mekânın yeniden üretiminde nasıl bir rol oynadığını gösterir. Mekânın "sosyal üretimi" anlayışı burada devreye girer; çünkü mekân sadece fiziksel bir çevre değil, ekonomik ilişkiler ve üretim süreçleri ile şekillenen bir yapıdır.

İstefe'nin Osmanlı yönetimi altındaki sosyal yapısı da etnik ve dinî çeşitlilik göstermektedir. Müslüman zanaatkârların, Osmanlı fethinin ardından şehirdeki Hristiyan zanaatkârlarla birlikte çalışmaya başlaması, Balkanlar'da görülen etnik-dinsel çeşitliliğin İstefe'de de yansımasını oluşturmuştur. Zanaatkârlarının nitelikli ürünleriyle İtalyan becerilerinin karışımı bu zenginliğe katkıda bulunmuş olmalıdır. Bu süreç, mekânın "sosyal üretimi" anlayışıyla uyumlu bir biçimde, yerel ve uluslararası etkileşimlerin kentsel mekânı nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Zanaatkarlar, ticaretin merkezine yerleşmiş ve İstefe'nin ekonomik yapısını yeniden şekillendirmiştir. Bu sosyal ve ekonomik etkileşimler, şehri sadece fiziksel değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomik bir mekân olarak üretmiştir (Vryonis, 1969: 248).

İstefe'nin seramik üretimindeki dönüşüm, şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel pratiklerinin mekânsal bağlamda nasıl şekillendiğini anlamamıza olanak tanır. Orta Çağ'ın kentsel ve taşra seramik üretim merkezlerinden biri olarak kaydedilen İstefe, sadece bir üretim alanı olarak değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, ekonomik faaliyetlerin ve kültürel etkileşimlerin biçimlendiği dinamik bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. İstefe, Orta Çağ sonrası dönemde de sırlı seramik atölyelerine sahip olmuş olmalıdır. Orta Çağ dönemi için sınırlı sayıda fırın alanının keşfi, bunun yanı sıra çok sayıda atölye atığının bulunması ve çanak çömleklerin benzer kalite, şekil ve dekoratif temalar taşıması, şehrin seramik üretimi üzerine önemli veriler sunmaktadır. Mekânın "sosyal üretimi" anlayışı, bu tür verilerin sadece mekânın fiziksel üretimiyle değil, aynı zamanda toplumsal yapının, kültürel değerlerin ve ekonomik ilişkilerin mekânın üretim süreçlerinde nasıl etkili

olduğunu gösterdiğini ortaya koyar. Bu süreç, üretim alanlarının ve günlük yaşamın biçimlenmesini sağlarken, şehrin mekânsal yapısının da yeniden üretildiği bir dinamiği yansıtmaktadır. 13., 14. ve 15. yüzyıllara ait arkeolojik veriler, yerel taşra atölyelerinin belirgin ayırt edici özelliklere sahip eşyaların seri üretimine başladığını ve böylece merkeziyetçilikten daha bağımsız bir üretim sürecine doğru bir geçişi işaret ettiğini ortaya koymaktadır. Bu değişim, "mekânın temsilî üretimi" kavramıyla açıklanabilir; çünkü yerel üretim süreçlerinin merkezileşmesinin ardından, mekânlar sadece fiziksel değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel temsiller olarak da şekillenmiştir. Selanik gibi büyük kentsel merkezlerin yanı sıra, orta Yunanistan'da Larissa ve İstefe gibi kırsal alanlar da seramik atölyelerinin varlığı ile dikkat çekmektedir. Bu atölyelerin mevcudiyeti, sadece üretimin değil, aynı zamanda yerel zanaatların ve günlük yaşamın canlılığını göstermektedir. Yunanistan'daki seramik çalışmaları, 17. ve 18. yüzyıllara doğru, kasaba ve köylerde üretilen çömleklerin genellikle daha düşük kalitede olduğunu ortaya koysa da Osmanlı vergi kayıtlarına ilişkin paralel tarihsel araştırmalar, 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılda İstefe'nin de içinde bulunduğu birçok bölgedeki yaşam koşullarının oldukça müreffeh olduğunu göstermektedir. Bu dönemde İstefe, Selanik ve Atina ile birlikte sırlı seramik üretmeye devam etmiştir. Bu gelişme, şehrin ekonomik büyümesinin, mekânsal üretimin ve günlük yaşamın zenginleşmesinin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir (Vionis, 2021: 268-269).

Sonuç olarak, İstefe'nin Osmanlı yönetimine geçişi hem mekânsal hem de toplumsal düzenlemeler açısından önemli bir yeniden yapılanma sürecini beraberinde getirmiştir. Bu süreç, yalnızca fiziksel bir dönüşümden ibaret değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin mekân üzerinde nasıl yeniden üretildiğini anlamak açısından da önemlidir. Geleneksel olarak durgunluk veya gerileme dönemi olarak algılanan erken Osmanlı dönemi, İstefe bağlamında önemli bir iyileşme ve genişleme dönemi olarak yeniden yorumlanmalıdır. Tahrir defterleri gibi Osmanlı kaynaklarının demografik ve ekonomik gelişmeleri belgeleyen unsurlar olarak kullanılması, bu döneme dair yeni bir tarihsel anlayış sunmaktadır. Şehrin nüfusundaki artış, ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi (örneğin, pamuk, şarap ve ipek üretimindeki artışlar), sosyal yapının etnik ve dinî açıdan zenginleşmesi Osmanlı idaresinin İstefe'yi istikrarlı bir merkez haline getirdiğini göstermektedir. Lefebvre'in mekânsal üçlemesi çerçevesinden bakıldığında, İstefe'nin hem Osmanlı yönetiminin bir ürünü hem de toplumsal pratiklerin şekillendirdiği bir yerleşim alanı olduğu anlaşılmaktadır.

6. Sonuç

İstefe'nin Bizans'tan Osmanlı'ya geçiş süreci, mekânsal üretimin iktidar ilişkileri ve ideolojik hedefler doğrultusunda nasıl şekillendiğini anlamak açısından çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Henri Lefebvre'nin mekân üretimi teorisi çerçevesinde, iki dönemin mekânsal yansımaları arasındaki belirgin farklar dikkat çekmektedir. Bizans dönemi, İstefe'nin ekonomik altyapısının şekillendiği, idari merkez olarak kurumsallaştığı ve ipek endüstrisi gibi spesifik üretim alanlarının şehir dokusunu belirlediği bir dönemdir. Mekânın "tasarlanan" boyutu, Bizans'ın yönetsel reformları ve ekonomik stratejileriyle şekillenirken, "algılanan" boyutu, yerel üretim pratikleri ve ticaret ağları üzerinden gelişmiştir. Örneğin, ipek endüstrisinin doğrudan saray ve ticaret politikalarıyla bağlantısı, bu dönemin mekânsal üretimini bir bütün olarak ele almayı mümkün kılmıştır.

Bizans döneminde İstefe, imparatorluk merkezinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir tedarik merkezi olarak yapılandırılmıştır. Bu dönemde mekânsal üretim büyük ölçüde ekonomik ve askerî gereksinimlere dayalı olarak şekillenmiş, kentin idari veya dinî bir ideali yansıtma amacı taşımadığı görülmüştür. İstefe, Bizans'ın ekonomik stratejilerinde önemli bir rol oynamış; ancak, Lefebvre'nin "tasarlanan mekân" kavramıyla açıklanabilecek merkezi bir planlama yerine, kentin gelişimi büyük ölçüde kendiliğinden gerçekleşmiş ve "algılanan mekân" daha belirgin olmuştur. Bu bağlamda, Bizans'ın öncelikli hedefi, Balkanlar'daki kaotik duruma askerî çözümler üretmek ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur.

Osmanlı dönemi ise, Bizans'tan devralınan mekânsal mirasın, yeni siyasi ve ideolojik hedeflerle yeniden şekillendirildiği bir süreci temsil etmektedir. Lefebvre'nin "temsilî mekânlar" kavramıyla açıklanabilecek şekilde, cami, hamam ve kervansaray gibi yapılar, Osmanlı iktidarının mekân üzerindeki ideolojik hegemonyasını somutlaştırmıştır. Osmanlı iskân politikası, özellikle Müslüman nüfusun bölgeye yerleştirilmesi ve kentin toplumsal yapısının çeşitlendirilmesi, bu dönüşümde kritik bir rol oynamıştır. Ayrıca, Osmanlı yönetiminin mekânsal pratiklere bilinçli müdahaleleri, kentin ekonomik altyapısını güçlendirmiş; ticaret yolları ve üretim süreçleri, hem yerel hem de uluslararası ölçeklerde yeni bir dinamizm kazanmıştır.

İstefe'nin Osmanlı yönetimi altındaki gelişimi, mekânın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve ideolojik bir yeniden üretim sürecine tabi olduğunu göstermektedir. Şehirdeki toplumsal ve etnik

çeşitliliği gözeterek, demografik yapıyı yeniden düzenlemiştir. Lefebvre'nin "yaşanan mekân" kavramı, bu dönemde kentin çok katmanlı sosyal yapısını ve günlük yaşam pratikleriyle şekillenen mekânsal deneyimini anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Osmanlılar, mekânı sadece bir üretim alanı olarak değil, aynı zamanda kültürel ve politik bir platform olarak kullanmış ve bu doğrultuda kentin mekânsal düzenlemelerini yönlendirmiştir.

Bizans'ın mekânsal düzenlemelerinde görülen ticari odaklı pragmatizm, Osmanlı döneminde daha çok ideolojik ve dinî bir yeniden üretimle yer değiştirmiştir. Bizans, ipek endüstrisi ve ticaret yolları üzerinden mekânın ekonomik fonksiyonlarını vurgularken, Osmanlılar, dinî yapılar ve toplumsal düzenlemelerle, mekânın kültürel ve siyasal boyutunu ön plana çıkarmıştır. Lefebvre'nin üçlü mekân yaklaşımı, her iki dönemde de İstefe'nin algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekânlar üzerinden nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, İstefe'nin Bizans'tan Osmanlı'ya geçişi, yalnızca bir idari ve ekonomik dönüşüm değil, aynı zamanda mekânın sürekli olarak yeniden üretildiği dinamik bir süreçtir. Bu bağlamda, mekân, farklı dönemlerde değişen güç ilişkilerinin bir tezahürü olarak şekillenmiş ve her dönemin kendine özgü sosyoekonomik, kültürel ve politik gereksinimlerine göre yeniden tanımlanmıştır. İstefe örneği, Lefebvre'nin mekân üretimi teorisinin tarihsel ve karşılaştırmalı bir analize nasıl katkı sağlayabileceğini gösterirken, aynı zamanda mekânın, iktidar ilişkilerinin maddi bir temsili olarak nasıl varlık kazandığını da ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Alexander, J. C. (1985). *Toward a history of post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek lands circa 1500– circa 1600*. Atina.

Angold, M. (2019). Belle époque or crisis? (1025-1118). (Ed. J. Shepard), *The Cambridge history of the Byzantine Empire, c. 500-1492* içinde (ss. 583-626). Cambridge: Cambridge University Press.

Anonim. (2020). *Timarion* (Çev. E. Öztürk). İstanbul: Urzen.

Aravantinos, V. (2010). *The Archaeological Museum of Thebes*. Atina: John S. Latsis Public Benefit Foundation.

Armstrong, P. (1993). Byzantine Thebes: Excavations on the Kadmeia, 1980. *The Annual of the British School at Athens, 88*, 295-335.

Asdrachas, S. (1977). Sociétés rurales balkaniques aux XVe–XVIe siècles: Mouvements de la population et des revenus. *Études Balkaniques*, 13(2), 49-66.

Asdrachas, S. (1978). *Mīchanismoi tīs agrotikis istorias stīn tourkokratia (15os-17os aiōnas) [Mechanisms of Rural History in the Ottoman Period (15th-17th centuries)]*. Atina.

Balta, E. (1992). *Rural and urban population in the Sancak of Euripos in the early 16th century*. Atina: Etereia Evoikon Spoudon.

Balta, E. (1997). Archives ottomanes en Grèce: Perspectives de la recherche. *Problèmes et approches de l'histoire ottomane: Un itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz* içinde (ss. 259-275). İstanbul.

Balta, E. (2004). Oi othomanikes spoudes sti neoelliniki istoriographia [Ottoman studies in modern Greek historiography]. (Ed. P. Kitromilides & T. Sklavenitis), *Istoriografia tīs neōterīs kai sygchronīs Elladas 1833–2002 [Historiography of modern and contemporary Greece 1833–2002]* (Cilt 1, ss. 259-271). Atina: National Hellenic Research Foundation.

Balta, E. (2010). Turkish archival material in Greek historiography. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *8*(15), 755-792.

Bouras, C. (2006). *Byzantine & post-Byzantine architecture in Greece*. Atina: Melissa Publishing House.

Bouras, C. (2013). Byzantine cities in Greece. (Ed. J. Albani & E. Chalkia), *Heaven & Earth, cities and countryside in Byzantine Greece* içinde (ss. 44-73). Atina: Hellenic Ministry of Culture and Sports and the Benaki Museum.

Cheynet, J. C. (2008). *Bizans Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi.

Dotsika, E., Dimitra-Erminoni, M., & vd. (2018). Isotopic reconstruction of diet in Medieval Thebes (Greece). *Journal of Archaeological Science: Reports, 22*, 482-491.

Gerstel, S. E. C., & Munn, M., vd. (2003). A late medieval settlement at Panakton. *Hesperia, 72*, 147-234.

Grant, A. C. (2024). *Greek captives and Mediterranean slavery, 1260-1460*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Haldon, J. (2007). *Bizans tarih atlası* (Çev. A. Özdamar). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Jacoby, D. (2001). Changing economic patterns in Latin Romania. (Ed. A. E. Laiou & R. P. Mottahadeh), *The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world* içinde (ss. 197-233). Washington:

Dumbarton Oaks.

Jacoby, D. (2019). After the Fourth Crusade: The Latin Empire of Constantinople and the Frankish States. (Ed. J. Shepard), *The Cambridge history of the Byzantine Empire, c. 500-1492* içinde (ss. 759-778). Cambridge: Cambridge University Press.

Kalinoski, A. (2020). *Yürüks in the Ottoman Balkans*. Sofya: American Research Center in Sofia Foundation.

Kiel, M. (1997). The rise and decline of Turkish Boeotia, 15th–19th century (Remarks on the settlement pattern, demography and agricultural production according to unpublished Ottoman–Turkish census-and taxation records). (Ed. J. Bintliff), *Recent developments in the history and archaeology of central Greece: Proceedings of the 6th International Boeotian Conference* içinde (ss. 315–358). Oxford: BAR Publishing.

Kiel, M. (2001). İstefe. *TDV İslâm Ansiklopedisi XXIII* içinde (ss. 312-314). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Koilakou, C. (2013). Byzantine Thebes. (Ed. J. Albani & E. Chalkia), *Heaven & Earth, cities and countryside in Byzantine Greece* içinde (ss. 181-191). Atina: Hellenic Ministry of Culture and Sports and the Benaki Museum.

Kondyli, F., Larson, S., Baker, J., Liard, F., Daly, K., Charami, A., & Aravantinos, V. L. (2020). Thebes at the time of the Catalans: A deposit between the Ismenion Hill and the Elektra Gate. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, 89*(4), 757-831.

Kontogiannis, N. D. (2022). A tale of two cities: Thebes and Chalchis in a world of change (Ninth to fifteenth centuries). (Ed. F. Kondyli & B. Anderson), *The Byzantine neighbourhood, urban space and political action* içinde (ss. 214-244). Londra ve New York: Routledge.

Laiou, A. (2019). The Palaiologoi and the world around them (1261-1400). (Ed. J. Shepard), *The Cambridge history of the Byzantine Empire, c. 500-1492* içinde (ss. 803-833). Cambridge: Cambridge University Press.

Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford ve Cambridge: Blackwell.

Lefebvre, H. (2015). *Şehir hakkı* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Miller, W. (1908). *The Latins in the Levant, a history of Frankish Greece (1204-1566)*. New York: E.P. Dutton and Company.

Miroğlu, İ. (1997). Osmanlı yol sistemine dair. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan: 15*, 241-252.

Nicol, D. M. (2000). *Bizans ve Venedik, diplomatik ve kültürel ilişkiler üzerine*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

Oğuz, M., & Balta, E. (1998). Le Kanunnâme de l'Euripe (milieu du XVIe siècle). *Osmanlı Araştırmaları*, 18, 9-45.

Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans devleti tarihi*. (Çev. F. Işıltan). Ankara: TTK.

Setton, K. M. (1975). *Catalan domination of Athens, 1311-1388*. Londra: Variorum.

Skartsis, S. S., & Kontogiannis, N. D. (2023). Central Greece in the middle and late Byzantine periods: Changing patterns of consumption in Thebes and Chalcis. (Ed. J. Vroom), *Feeding the Byzantine city: The archaeology of consumption in the Eastern Mediterranean (ca. 500-1500)* içinde (ss. 195-222). Turnhout: Brepols.

Stephenson, P. (2019). Balkan borderlands (1018-1204). (Ed. J. Shepard), *The Cambridge history of the Byzantine Empire, c. 500-1492* içinde (ss. 682-683). Cambridge: Cambridge University Press.

Symeonoglou, S. (2014). *The topography of Thebes from the Bronze Age to modern times*. Princeton: Princeton University Press.

Tudela'lı Benjamin & Ratisbon'lu Petachia. (2009). *Ortaçağda iki Yahudi seyyahın İslâm dünyası gözlemleri* (Çev. N. Arslantaş). İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayını.

Vionis, A. K., & Loizou, C. (2017). The history of Thespiai and Boeotia from late antiquity to the Frankish period. *Approaching the ancient city: Urban survey at ancient Thespiai, Boeotia, Greece* içinde (ss. 241-253). Cambridge: McDonald Institute Monographs.

Vionis, A. K. (2021). *A crusader, Ottoman, and early modern Aegean archaeology: Built environment and domestic material culture in the medieval and post-medieval Cyclades, Greece (13th-20th centuries AD)*. Leiden: Leiden University Press.

Vryonis, S. (1969). The Byzantine legacy and Ottoman forms. *Dumbarton Oaks Papers, 23/24*, 251-301.

Vroom, J. (2022). Shifting Byzantine networks: New light on Chalcis (Euripos/Negroponte) as a centre of production and trade in Greece. (Ed. E. Fiori & M. Trizio), *The 24th International Congress of Byzantine Studies, vol. 1, Proceedings of the plenary sessions* içinde (ss. 453-488). Venedik: Edizioni Ca' Foscari.

Whittow, M. (2019). The middle Byzantine economy (600-1204). (Ed. J. Shepard), *The Cambridge history of the Byzantine Empire, c. 500-1492* içinde (ss. 465-492). Cambridge: Cambridge University Press.

Wu, G. (2023). The Venetian community in Byzantine Thebes (1072-1204): A prosopographical study. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 4: Istorija. Regionovedenie. Mezhdunarodnye*

otnoshenija, 20(4), 201-211.
Wu, G. (2024). Religiosity and artisanal mobility: The confluence of confraternity and the silk industry in Byzantine Thebes circa 1100. *Medieval Worlds, Comparative & Interdisciplinary Studies, 20*, 37-53.
Yavuz, M. F. (2019). 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İstanbul'unda devşirme malzeme kullanımı. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 17*(26), 421-446.
Zavagno, L. (2021). *The Byzantine city from Heraclius to the Fourth Crusade, 610-1204: Urban life after antiquity*. Cham: Palgrave Macmillan.
Živković, T. (1999). The date of the creation of the theme of Peloponnese. *Byzantina Symmeikta, 13*, 141-155.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Koruyucu Nitelikteki Ulusal Psikolojik Müdahale Programı Çalışmaları: Kapsam Belirleme Derlemesi

National Preventive Psychological Intervention Program Studies: A Scoping Review

Umut ÇIVGIN*

[*]Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, umut.civgin@btu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4578-0509

Derleme Makalesi/Review Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 10.07.2024
Kabul/Accepted: 25.12.2024

DOI:
10.18069/firatsbed.1513676

Anahtar Kelimeler
Önleyici müdahale, psikolojik müdahale, koruyucu müdahale, psikolojik sağlık

ÖZ

Mevcut çalışma Türkiye'de yapılmış ruh sağlığını konu edinen koruyucu-önleyici çalışmaların kapsam belirleme derlemesi olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın amacı koruyucu-önleyici psikoloji çalışmalarını tanıtmak ve bu yöndeki farkındalığı artırarak bu alandaki çalışmaların artırılmasını ve çeşitlendirilmesini sağlamaktır. 1990-2024 tarihi aralığında yayınlanmış makale, kitap, tez ve araştırma raporları incelenmiştir. Seçilen çalışmalar için YÖK Tez Merkezi, ULAKBİM TR Dizin, Bursa Teknik Üniversitesi Kitap Koleksiyonu, Web of Science ve PsycArticles veri tabanlarında "önleyici müdahale", "koruyucu müdahale", "psikoloji", "psikolojik müdahale" anahtar kelimeleri ile taramalar yapılmıştır. Kapsam belirleme derlemesi yapabilmek için belirlenmiş dahil edilme kriterlerine göre 13 araştırma makalesi, 6 tez, 5 derleme makalesi, 3 araştırma raporu ve 1 kitap bölümü seçilmiştir. Çalışmalar bağımlılık, okul temelli, toplum temelli, travma ve afet psikolojisi ve sağlık psikoloji konulu koruyucu-önleyici müdahaleler olmak üzere 5 alt başlık altında toplanarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir. İncelenen çalışmalar ışığında Türkiye'de koruyucu-önleyici çalışmaların diğer psikoloji çalışmalarına nazaran alanyazında daha az yer aldığı görülmektedir. Uluslararası çalışmalarda bu tip koruyucu-önleyici çalışmalar büyük fonlamalar ve geniş katılımcılar ile yapılırken, ulusal anlamda bu özellikli çalışmalar daha az sayıdadır. Ek olarak, incelenen bazı müdahalelerin yalnızca pilot çalışma niteliğinde olduğu, yapılan az sayıdaki etkililik çalışmalarının ise katılımcısının az olduğu ve uyarlanan/geliştirilen müdahalelerin çok daha fazla yaygınlaştırılmasına ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Keywords
Preventive intervention, psychological intervention, protective intervention, psychological health

ABSTRACT

The present study was prepared as a scoping review of preventive-protective mental health studies in Turkey. The aim is to introduce preventive-protective psychology studies and to increase and diversify the studies in this field by raising awareness. Articles, books, dissertations and research reports published between 1990 and 2024 were analyzed. Turkish Republic Council of Higher Education Thesis Center, National Academic Network and Information Center Index, Bursa Technical University Book Collection, Web of Science, and PsycArticles databases were searched in Turkish and English for the selected studies using the keywords "preventive intervention," "protective intervention," "psychology," and "psychological intervention." According to the inclusion criteria established for the scoping review, 13 research articles, 6 dissertations, 5 review articles, 3 research reports and 1 book chapter were selected. The studies were analyzed and evaluated under 5 subheadings: addiction-related, school-based, community-based, trauma and disaster psychology-related, and health psychology-related protective-preventive interventions. In the light of the analyzed studies, it is seen that preventive-protective studies are less common in the literature in Turkey compared to other psychological studies. While international preventive-protective studies have high financing and participant numbers, whereas national research are rare. Some of the interventions examined were pilot studies, and the few effectiveness studies were conducted with small numbers of participants.

Atıf/Citation: Çıvgın, U. (2025). Koruyucu Nitelikteki Ulusal Psikolojik Müdahale Proğramı Çalışmaları: Kapsam Belirleme Derlemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1, 1-17

Sorumlu yazar/Corresponding author: Umut ÇIVGIN, *umut.civgin@btu.edu.tr*

1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü [WHO] (1948) sağlığı fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tamamlanmış bir iyilik hali olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere psikolojik değişimlerin ve değişkenlerin bireylerin sağlıklarında önemli bir payı bulunmaktadır. Kartezyen bakış açısının ötesinde ve postmodernist çerçevede, sağlık tanımı yeniden ele alınmıştır. Bu tanımla birlikte, bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden iyilik hallerinin birbirini etkilediği veya biçimlendirdiği ortaya net biçimde konmaktadır. Bu açıdan psikoloji bilimine oldukça fazla rol düşmektedir. Zira psikoloji biliminin yıllar içindeki gelişimi de göz önüne alındığında, bir yandan bir tanıya ilişkin değişimin gerçekleşmesi amaçlanırken diğer bir taraftan da var olan iyilik halinin korunması da psikoloji biliminin araştırma konusu haline gelmiştir (Jason ve Glenwick, 2002). Clark (1967) ile başlayan koruyucu sağlık çalışmaları zaman içinde multidisipliner bir yaklaşıma dönüşmüş; risk faktörlerinin ve koruyucu faktörlerin sağlık ile ilişkisi koruyucu-önleyici alanyazını genişletmiştir. Bu açıdan Multidisipliner bakışın içinde psikoloji bilimi de yer almaktadır.

Pozitif psikoloji ekolunun de etkisiyle, Psikoloji biliminin bir alt alanı olan Koruyucu Psikoloji (Preventive Psychology) önleyici ve koruyucu çalışmalar ile önemli bulguları ortaya koymaktadır. Koruyucu-önleyici çalışmalar psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklardan korunma, bu rahatsızların başlaması, sürmesi ve tedavisindeki risk ve koruyucu olan faktörlere ilişkin saptamaları, müdahale geliştirmeyi ve uygulamaları içermektedir (Jason, Corradi ve Torres-Harding, 2005). Dolayısıyla koruyucu-önleyici çalışmalar yürüten bir psikolog kişiyi hastalığa karşı eğitmek, kişinin baş etme becerilerini güçlendirmek, birinci basamak korumadaki riskleri tespit etmek ve kişilerin koruyucu müdahalelere katılımı konusunda motive etmek gibi görevler üstlenebilmektedir (Jason ve ark., 2005). Koruyucu Psikoloji alanında çalışan psikologlar aynı zamanda koruyucu – önleyici müdahaleler de geliştirmektedir. Bu kapsamda geliştirilecek müdahale programının konusu ile ilgili ihtiyaç analizleri, konunun belirlenmesi, programın içeriğinin belirlenmesi ve programın etkililiğinin test edilmesi konularında görev almaktadırlar (American Psychological Association [APA], 2014). Bu noktada, alanda uzmanlaşan psikologlar akademik bilginin ve saha uygulamalarının kesişim kümesinde yani kanıta dayalı uygulamalarda görev alarak oluşturulan müdahale programlarının etkililiğini de değerlendirebilmektelerdir (APA, 2014). Bu da geliştirilen ya da uyarlanan müdahale programının faydalı olup olmadığını keşfedebilmek için oldukça önemlidir ve bu araştırmalar alanyazına önemli bulgular sunmaktadır.

Uluslararası sahada gelişen koruyucu-önleyici psikoloji müdahaleleri çalışmalarının Türkiye'de çok da eskiye dayanmayan bir geçmişe sahip olduğunu görebilmekteyiz. "Sağlıkta Dönüşüm Programı" kapsamında 2003 yılında sağlık hizmetlerinin insanı önceleyen şekilde, adil ve verimli olarak sunulması için başlayan çalışmalar, toplum sağlığının güçlendirilmesine yönelik önemli bir adımı temsil etmektedir (Akman, 2014). Bu kapsamda birinci basamak sağlık hizmetlerinde olan koruyucu-önleyici çalışmalar, hastalıkların bulaşıcı olmaması için tedbirlerin değerlendirilmesi, hastaların rehabilitasyonu konusunda hastaların ve yakınlarının farkındalıklarının artırılması ve sağlık ile ilgili önemli konulardaki bilgilerin Biyo-Psiko-Sosyal yaklaşım içinde topluma sunulması gibi içerikleri kapsamaktadır (Basan ve Bilir, 2016). 2003 yılından günümüze elbette birinci basamak sağlık hizmetleri içerisinde yer alan psikolojik koruyucu – önleyici çalışmalar da ülkemizde gelişmekte ve her geçen gün artmaktadır.

Mevcut çalışmanın amacına geçmeden önce Türkiye'deki psikolojik koruyucu önleyici çalışmaların tarihsel seyrini özetlemek hem daha geniş bir perspektif sunmak hem de günümüzdeki gelişimi değerlendirmek için faydalı olacaktır.

Türkiye'de yürütülmüş koruyucu-önleyici psikolojik çalışmalar 90'lı yıllarda kendini daha çok belli etmeye başlamıştır. Çoğunlukla çocuk ve gençlere yönelik koruyucu-önleyici çalışmaların yürütüldüğü dikkat çekse de yıllar ilerledikçe yetişkinlere yönelik çalışmaların da gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Toplumun refahını ve sağlıklı bir geleceği hedefleyen bu çalışmaların öncelikle devlet ve sivil toplum kuruluşları (STK) iş birliğinde oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Sağlık Bakanlığı tarafından pek çok koruyucu-önleyici çalışmalar gerçekleştirilirken; AÇEV, UNİCEF, Türk Psikologlar Derneği gibi örgütlerle de ihtiyaç duyulan alanlara ilişkin psikolojik destek programları ve koruyucu önleyici programlar geliştirilmiş ve uygulanmıştır.

Türkiye'de STK kapsamında geliştirilmiş ve geniş kitleler üzerine yaygınlaşan, alanında öncü denilebilecek Anne Çocuk Eğitim Programı (AÇEP) ilk örnek çalışmalardan biri olabilir. Aile temelli bir program olan AÇEP, aynı zamanda boylamsal bir araştırma olan Türkiye Erken Destek Projesi ile bağlantılıdır (Kağıtçıbaşı ve ark., 1991). Program kapsamında verilen eğitim ile annenin çocuğun duygusal, sosyal ve kişilik gelişimi ile bilgilenmesi ve farkındalık kazanması amaçlanmıştır. Yıllar için elde edilen olumlu bulgular aynı zamanda müdahalenin daha çok kişiye ulaşmasını da sağlamıştır (Kağıtçıbaşı ve ark., 2009).

Önleyici Psikoloji alanının önemli bir araştırma alanı risk etmenlerinin belirlenmesidir (Anderson vr ark., 2019). Bu anlamda Türkiye'deki ilk sayılabilecek araştırma Sağlık Bakanlığı öncülüğünde gerçekleşen Türkiye Ruh Sağlığı Profili Araştırması'dır (Kılıç, 1998). Bu çalışma ile davranış ve duygusal sorunların yaygınlığı, dağılımı ve sosyo-demografik özelliklere göre değişimini tespit etme ve geliştirilecek diğer çalışmalara bir kaynak ve yön oluşturmak hedeflenmiştir. Yine Hacettepe Üniversitesi ve Sağlık Bakanlığı iş birliği ile 2018 yılında "Türkiye Ruh Sağlığı Profili – 2" araştırması planlamış (Ak, 2018) ama henüz sonuçlarına ulaşılmamıştır.

Türkiye'de pek çok doğal afet meydana gelmektedir (Ergünay, 2007). Bu anlamda daha büyük ölçekli çalışmaların yapıldığı da anlaşılmaktadır. Özellikle 1999 yılında meydana gelen Marmara Depremi sonrasında depremzede çocuk ve yetişkinlerin ruh sağlığında meydana gelen sorunlar bu durumla ilgili psiko-sosyal önlemlerin alınmasını gerektirmiştir ve deprem sahasında çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Aker, 2006). Benzer olarak Türk Psikologlar Derneği ve UNICEF iş birliği ile Van Depremi'nde Mağdur Olan Aile ve Çocuklara Yönelik Psikososyal Destek Programı yine alanında önce koruyucu-önleyici programlardan biridir (UNICEF, 2015).

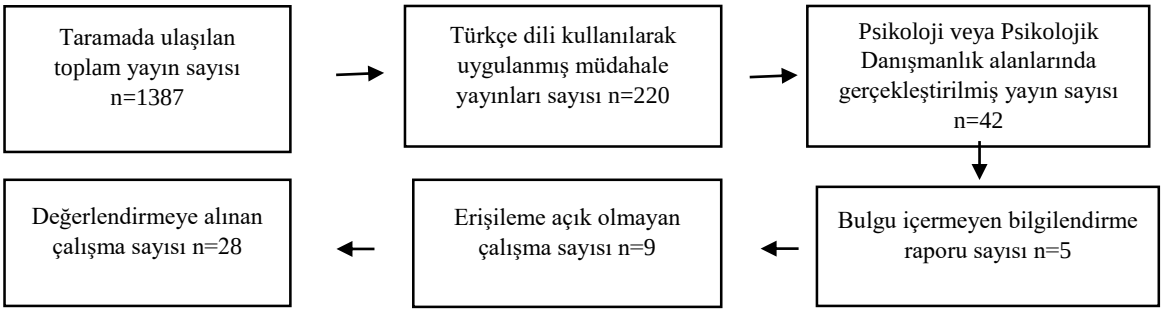
Türkiye'deki çalışmaların tarihsel seyri incelenirken diğer dikkat çeken bir kısım da günümüze yakın dönemlerde yetişkinler için programların geliştirildiği ve uygulandığı anlaşılmaktadır. Örneğin yetişkinler için önleyici nitelikteki en dikkat çeken program Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından hazırlanan ve yürütülen Aile Eğitimi Programı'dır (AÇSHB, 2010). Aile üyeleri için hazırlanan bu program temel aile yaşam becerilerine yönelik bilgi ve farkındalık kazandırmaya yönelik bir önleyici programdır. Millî Eğitim Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı ile yapılan protokoller kapsamında pek çok eğitici yetiştirilmiş ve programın uygulama alanı genişletilmiştir. Yirmi sekiz modülden oluşan bu programda iletişim, aile bilgisi, hukuk, iktisat gibi multi-disipliner bir yaklaşımla kişilerin tutum ve beceri kazandırma hedefi bulunmaktadır (AÇSHB, 2010). Son dönemde devlet ve STK iş birliği ile gerçekleşmiş ve yine büyük kitlelere erişen diğer bir program ise MEB ve Yeşilay iş birliği ile oluşan Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Projesi (TBME)'dir. TBME farklı yaş ve konumdaki bireyleri her türlü bağımlılığa karşı koruma amacı olan bir programdır (Yeşilay, 2014). TBME'nin çok sayıda öğrenciye ve yetişkine uygulanmış bir müdahale programı olduğu anlaşılmaktadır (Yeşilay, 2021).

Ulusal bağlamda öncü sayılabilecek nitelikteki bu çalışmalarla beraber ilerleyen yıllarda ruh sağlığı alanında pek çok koruyucu – önleyici çalışmalar yapılagelmiştir. Mevcut araştırma ile Türkiye'de yürütülmüş ruh sağlığını konu edinen koruyucu-önleyici çalışmaların kapsam olarak derlenmesi sunulması ile birlikte, bu çalışmaların tanıtılması ve etkililiklerine dair bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede ulusal anlamda koruyucu-önleyici psikoloji müdahalelerinin sadece akademik çalışmalar olarak kalmayıp, sahada uygulanırlığını artırmak, etkililiklerinin daha geniş gruplarla test edilmesi ve yaygınlaştırılması anlamındaki farkındalığın artırılması diğer bir hedef olarak belirlenmiştir.

2. Yöntem

Mevcut çalışma için Kapsam Belirleme Derlemesi yönteminin en uygun yöntem olabileceği öngörülmüştür. Kapsam belirleme derlemeleri daha geniş amaçları içeren ve araştırmaların bağlamlarındaki heterojen yapı sebepleri ile daha sık kullanılan bir yöntemdir (Peters ve ark., 2015). Mevcut araştırmanın temel olarak odağına aldığı psikolojik koruyucu – önleyici müdahalelerin Türkiye'de birbirlerinden farklı bağlamlarda çalışılması ve mevcut araştırmanın hedeflerine daha uygun olması sebebiyle bu yöntem seçilmiştir.

Sistematik derlemelerde kanıta dayalı bir araştırma gerçekleştirmek için PRISMA Akış Diyagramı kullanılır. Bu diyagram çalışmaların hangi kriterlere göre seçildiğine dair açıklayıcı bilgiler sunmaktadır (Page ve ark., 2021). Mevcut çalışma sistematik derleme olmasa da yayınların seçimi belli bir sistemle yapılmış ve bu süreç Şekil 1'deki gibi gerçekleştirilmiştir. Bu diyagram kapsam belirleme çalışmasının daha kanıta dayalı bir yaklaşımla tasarlandığını göstermektedir.

Şekil 1. Yayınların seçilme süreci

Derleme için dahil edilme ve dışlama kriterleri Tablo 1'de belirtilmiştir. Çalışma için 1990 ve 2024 tarihleri arasında yayımlanmış makale, tez ve kitaplar taranmıştır. Araştırmanın spesifik hedeflerinden biri Ulusal alanyazındaki durumu incelemek olduğundan örneklem olarak Türkiye'deki katılımcıları içeren çalışmalar incelenmiştir. YÖK Tez Merkezi, ULAKBİM TR Dizin, Bursa Teknik Üniversitesi Kitap Koleksiyonu, Web of Science ve PsycArticles veri tabanları bu çalışma için taranmıştır. Tarama için kullanılan anahtar kelimeler "önleyici müdahale", "koruyucu müdahale", "psikoloji", "psikolojik müdahale" olarak belirlenmiştir ve bu terimlerin hem Türkçe hem de İngilizce karşılıkları ile taramalar yapılmıştır. Ayrıca anahtar kelimeler veri tabanlarına yazılırken "ve/veya" bağlacı kullanılmıştır ve YÖK Tez Merkezi için tezlerin alanına ilişkin daraltma filtresinde "Psikoloji" ifadesi taramayı sınırlandırmak için kullanılmıştır. Alanyazın taraması yazar tarafından gerçekleştirilmiş ve tarama işlemi Ocak-Mart 2024 tarihleri arasında tamamlanmıştır.

Tablo 1. Kapsam belirleme için seçilen / seçilmeyen çalışmaların özellikleri

	özellikleri	
	Dahil Edilme Kriteri	Dışlanma Kriteri
Yayınlanma türü	• Yüksek lisans / doktora tezi • Bilimsel kitap ve hakemli dergilerdeki yayınlanmış makaleler (araştırma ve derleme makaleleri, pilot çalışmalar) • Sivil Toplum Kuruluşu raporları	• Editöre mektuplar, • Bültenler, • Poster ya da sözlü sunum özet ve tem metinleri
Yayın dili	Türkçe ve İngilizce	Türkçe ve İngilizce dışındaki diller
Çalışma amacı	• Ruh sağlığını konu edinmiş koruyucu-önleyici psikolojik müdahalelerin geliştirilmesi ve etkililiklerin incelenmesi • Ruh sağlığını konu edinmiş koruyucu-önleyici psikolojik müdahale çalışmalarının derlenmesi • Bir psikopatolojinin gelişmesinin önlemesine yönelik yapılan çalışmalar	Spesifik olarak bir psikopatolojiye özgü hazırlanmış müdahalelerin etkililiklerin incelenmesi
Çalışma deseni	• Randomize kontrollü desenler ve deneysel desenler • Kapsam derlemesi ya da sistematik derlemeler	
Örneklem	• Türkiye'de yaşayan ve Türkçe dilini konuşan kişilerin örneklem olarak kabul edilmesi • Her yaşı içerebilmesi • Türkiye'de yürütülmesi	• Spesifik bir psikolojik tanılı grubu içermesi, • Türkçe bilmeyen kişilerin örneklem olarak kabul edilmesi

3. Bulgular

Mevcut derleme çalışması için belirlenen dâhil etme kriterleri kapsamında 18 makale, 3 rapor, 6 tez ve 1 kitap bölümü seçilmiş ve bu yayınlar kapsam bakımından incelenmiştir. Ayrıca, mevcut çalışmanın daha anlaşılır

hale gelmesi için seçilen çalışmalar konularına gruplandırılmıştır. Buna göre 5 alt başlık ile Türkiye'de koruyucu-önleyici psikoloji çalışmaları özetlenmiştir. Bulgular kısmında Bağımlılık Konulu Koruyucu-Önleyici Çalışmalar, Okul Temelli Koruyucu-Önleyici Çalışmalar, Toplum Temelli Koruyucu-Önleyici Çalışmalar, Travma ve Adli Psikoloji Koruyucu-Önleyici Çalışmalar ve Sağlık Psikolojisi Konulu Koruyucu-Önleyici Çalışmalar alt başlıkları içerisinde psikolojik müdahalelerden bahsedilecektir.

3.1. Bağımlılık Konulu Koruyucu-Önleyici Çalışmalar

Dünya genelindeki yaygınlığa (WHO, 2022) benzer olarak Türkiye'de de bağımlılık gün geçtikçe artmakta ve madde kullanım yaşının düştüğü (Kardaş ve Kardaş, 2023) anlaşılmaktadır. Bu sebeple 2000'li yılların başında itibaren bir devlet politikası olarak gençlerin zararlı madde kullanımını önleme Türkiye için önemli bir konu haline gelmiştir. Buna paralel olarak Yeşilay, MEB ve Emniyet Genel Müdürlüğü gibi kuruluşların iş birlikleri ve/veya yapılan akademik çalışmalar ile zararlı maddelerin kullanımına ve sonuçlarına ilişkin koruyucu önleyici psikolojik müdahale programlarının geliştirildiği ve uygulandığı görülmektedir. İlk olarak Türkiye'de geniş kitlelerle uygulanan Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Programı (TBMP) dikkat çekmektedir. Bu program YEŞİLAY Cemiyeti tarafından geliştirilen ve Türkiye'de çocuk ve gençlerin sigara, alkol, madde ve teknoloji gibi pek çok alanda bağımlılık geliştirmesi engellemek ve bu konularla ilgili bilinç düzeyini artırmak için oluşturulmuştur. Programın katılımcıları olarak bağımlılık tanısı almamış kişileri kapsadığından koruyucu-önleyici çalışmalar kapsamında değerlendirilmiştir (Yılmaz, 2015). Anaokulu, ilkokul, ortaokul, lise ve yetişkinler için hazırlanan ayrı ayrı modüller bulunmaktadır. Tütün, Alkol, Madde, Teknoloji Bağımlılıkları ve Sağlıklı Yaşama olarak 5 ayrı içeriği barındırmaktadır. Öğretmenlerin projenin eğiticileri olarak belirlenmesi ile eğiticiler için de ayrı kitapçıklar hazırlanmıştır. Yüz yüze ve uzaktan eğitim olarak tasarlanan bu programda MEB ile iş birliği gerçekleştirilmiştir (Yılmaz, 2015). 2018 yılında yayınlanmış Bağımlılıkla Mücadele Programı Etki Analizi Raporu'nda 5 yürütücü projeye ait 15 uygulanmış programın verileri analiz edilmiştir. Ön test, son test ve izlem olarak toplanan verilerde eksik toplanan verilerden çokça bahsedilmiştir. Programın etkililiği ile ilgili yapılan analizlerde tüm programın %40'ı için ön test – son test ve ön test ve izlem testleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmaların olduğu ve ön test ile sonrasında alınan sonraki ölçümler arasında beklenen olumlu sonuçlara ulaşıldığı rapor edilmiştir. Ek olarak, yapılan diğer analizlerde ergenlerden elde edilen etkililiğin yetişkinlere oranla anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Ögel ve Oğuzdoğan, 2018).

Alanyazın taramasında karşılaşılan bir diğer önleyici çalışma ise Bektaş ve Özgür'ün (2012) geliştirdikleri Sigara Kullanımını Önleme Programı'nın etkililiğinin test edildiği araştırmadır. Yazarlar tarafından geliştirilen bu program ilköğretim öğrencilerine yönelik sigara kullanımını önlemeyi amaçlamıştır. Sosyal Bilişsel Öğrenme kuramı temelinde oluşturulan bu program, 6 hafta süren 12 oturumdan oluşmuştur. İletişim beceri, duyguları tanıma ve dinleme, sigara hakkında temel bilgiler, reddetme/ hayır deme becerileri, problem çözme/karar verme, stres yönetimi/stresle baş etme temel içerikler olarak belirlenmiştir. İlköğretim 6., 7. ve 8. sınıflardan öğrenciler katılımcı olarak kabul edilip, bu katılımcılardan çoklu ölçümler alınmıştır. Etkililik bulguları olarak, oluşturulan programın sigaraya yönelik yarar algısını azaltmada, sigaraya yönelik zarar algısının artmasına ve sigara deneme azaltmasında etkili bir program olduğu rapor edilmiştir (Bektaş ve Özgür, 2012).

Lise öğrencileri ile uygulanan bir diğer koruyucu-önleyici müdahale de Günebakan Madde Bağımlılığını Önleme Eğitim Programı'dır (Aydoğdu-Sevgi ve ark., 2007). Müdahale programı 13 oturumdan oluşmakta ve oturumlar 60 ila 90 dakika arasında değişmektedir (Siyez ve Palabıyık, 2009). Kendini tanıma, öz güven, kaygı, kızgınlık, hayır demek, alkol, uyuşturucu, baş etme, bağımlılık gibi konuları içeren oturumlarla öğrencilerin duyguları tanıma, baş etme ve koruyucu davranış geliştirme gibi kazanımları elde etmesi amaçlanmıştır. Deney ve kontrol gruplu bir deneysel desen ile test edilen müdahale programında 10. sınıfa devam eden 42 öğrenci katılımcı olarak belirlenmiştir. Yapılan analizlere göre öğrencilerin uyuşturucu maddeler hakkındaki bilgi düzeyleri ve maddeyi reddebilme becerilerinde artış ile maddelere yönelik yanlış inanışlarında azalma sağlandığı ifade edilmiştir (Siyez ve Palabıyık, 2009).

Ulusal alanyazın taramasında ulaşılan madde kullanımına bağlı koruyucu-önleyici müdahaleler konulu diğer çalışma bir derleme makalesi olmuştur (Yoldaş ve Demircioğlu, 2020). Bu makalede madde kullanımı ve bağımlılığını önlemeye yönelik psiko-eğitim programları derlenmiştir. Ulusal ve uluslararası programları içeren çalışmada Türkiye'de uygulanan 4 programdan bahsedilmiştir. Fakat bahsi geçen programların 3'ünün herhangi bir etkililik çalışması bulgusuna rastlanılmamıştır. TBMP dışında bilimsel bilgi ve etkililik çalışmasına rastlanamayan 3 psikoeğitim programının mevcut çalışmada incelenmesi uygun bulunmamıştır.

Özetle, bağımlılığı konu edinen koruyucu-önleyici çalışmalardan derleme için 4 araştırma makalesi, 1 derleme makalesi ve 1 de analiz raporuna ulaşılmıştır. Önemli katkıları sağlayan bu çalışmalarla ilgili daha çok etkililik çalışmalarına ihtiyaç olduğu ve müdahalelerin daha yaygınlaştırılmasına ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

3.2. Okul Temelli Koruyucu-Önleyici Çalışmalar

Ulusal tabanlı koruyucu-önleyici çalışmalar tarandığında sıklıkla okul temelli müdahale ve psikoeğitim programlarının diğer alanlara göre daha çok geliştirildiği anlaşılmaktadır. Bu alanda geliştirilen çalışmaların pek çoğunun da Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümü ile ilişkili araştırmacıların olduğu görülmüştür. Ancak, disiplinler arası yaklaşımların da kullanıldığı çalışmalar dikkat çekmiştir. Okul temelli çalışmalar kapsamında 2 araştırma makalesi, 1 derleme makalesi, 2 tez ve 1 de kitap bölümü incelenmiştir.

Çocuk ve Ergenlerde Şiddet ve Saldırganlığı Önleme Programı (ÇEŞSÖP) Türkiye'de geliştirilmiş ve etkililiği sınanmış bir programdır (Donat Balcı, 2011). Okulda saldırgan davranan ve şiddete meyilli olan çocuk ve ergenler için hazırlanmış grup müdahale programı olan ÇEŞSÖP, duyguları tanıma, öfke duygusunun farkında olma, öfke kontrol tekniklerini öğrenme-kullanabilme, öfkeli davranış döngüsünü anlayabilme, davranış değiştirme ve çatışma çözme becerilerini öğrenip kullanabilme amaçlarını taşımaktadır. Müdahale temelde öfke kontrolü eğitimi ve çatışma yönetimi olarak iki başlıkta özetlenebilir. On iki oturumdan oluşan programda Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) teknikleri kullanılmıştır. Haftada bir oturum olarak planlanan uygulamalarda oturumlar 60 – 75 dakika arasında sürmektedir (Donat Balcı, 2011). Programın etkililiği Edirne'de bulunan iki ilköğretim okulunun 8. Sınıf öğrencileri ile sınanmıştır. Etkililik çalışmasında ikişer deney ve kontrol grupları bulunan ön test son test deneysel desen kullanılmıştır. Saldırganlık puanı yüksek olan 40 öğrenci 10'ar kişi olarak deney ve kontrol gruplarına seçkisiz olarak atanmış ve ölçümler uygulamalara paralel olarak her iki gruptan da eş zamanlı alınmıştır. Elde edilen verilerin analizi ile geliştirilen programın etkili olduğu gözlenmiştir. Deney ve kontrol grupları arasında ön test ve son test puanlarının anlamlı şekilde farklılaştığı ve saldırganlık puanlarının deney grubunda son testte azaldığı ortaya çıkmıştır. Aynı farklılığın öfke ölçümleri için elde edilmediği dikkat çekicidir (Donat Balcı, 2011).

Türkiye'de etkililiği sınanmış diğer bir koruyucu-önleyici müdahale ise Öğrencilerde Saldırganlığı Yönetme Eğitimi (SCARE - Student Created Aggression Replacement Education)'dir. Pek çok dilde çevrilmiş ve etkililiği sınanmış bu program geç çocukluk ve ergenlik döneminde ortaya çıkabilen öfke, agresyon ve düşmanca hisleri yönetebilmeyi öğretmeyi amaçlayan bir müdahaledir (Herrmann ve McWhirter, 2001). Türkiye'de SCARE'i çeviren Çelik (2021), tez çalışmasında bu programın Suriyeli öğrencilerle etkililiğini sınamıştır. BDT temelli bu müdahalenin Türkiye uyarlaması orijinali ile birebirdir fakat oturum sayısı 6'ya düşürülmüştür. Müdahale programı 15 oturumdan oluşmakta ve her oturum 45-50 dakika arasında sürmektedir. Teorik bilgi ve uygulamaları içeren oturumlara başlanmadan önce mutlaka bir önceki oturumun konuları tekrar edilir. Oturumlarda öfke ve şiddetin toplumdaki yaygınlığı, öfke ve şiddetin sadece bir kişi değil tüm toplumu etkilediği, öfke anında fark edilmeyenler ve öfkeyi yönetmek, iletişim yolları ve öfke yönetimi, tüm kazanımların pekiştirilmesi için hayali senaryolarla yansıtma yapma içerikleri yer almaktadır. Suriyelilerin daha sık yer aldığı İstanbul'daki iki okuldan katılımcılara erişilmiştir. Kırk dört Suriyeli lise öğrencisi ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Program hem Türkçe hem de Arapça dilinde uygulanmıştır (Çelik, 2021). Programın etkililiği ön-test son-test deneysel deseniyle incelenmiştir. Analiz sonuçları müdahale ve kontrol grubu arasında anlamlı farklılıkların olduğunu, müdahale grubundaki katılımcıların sürekli öfke ve sosyal davranışlarında anlamlı azalmanın olduğunu göstermiştir. Tez çalışmasında farklı gruplarla ve daha çok katılımcı sayısı ile müdahalenin etkililiğinin sınanması önerilmiştir (Çelik, 2021).

Türkiye'ye uyarlanan diğer bir okul temelli önleyici program Sosyal Becerilerin Geliştirilmesi Programı (ViSC – Vienna Social Competence Training)'dır (Gollwitzer ve ark., 2006; Strohmier ve ark., 2012). Ortaokul öğrencilerine uygulanan program bir eğitim dönemi boyunca devam edebilmektedir. Bu müdahale sosyal ve iletişim becerilerini güçlendirerek akran zorbalığını önlemeyi amaçlamaktadır. Okul, sınıf ve bireysel düzeyde farklı içerik ve uygulamaları içeren çok boyutlu bir yapıdadır (Strohmier ve ark., 2012). ViSC'in Türkiye uyarlaması Doğan ve arkadaşları (2017) tarafından yapılmıştır. Uyarlama sürecinde Türkçe'ye çevirilmiş ve bazı uygulamalarda ufak değişiklikler yapılmıştır. Eğiticilerin eğitimi, okul düzeyinde idareciler, öğretmenler ve diğer okul personelleri; sınıf düzeyinde sınıf öğretmenleri ve öğrenciler, bireysel düzeyde ise öğrenciler bu programa dahil olmuşlardır (Doğan ve ark., 2017).

Eğitimlerin içerikleri akran zorbalığı, zorbalığın boyutları, zorbalığı önlemek için farkındalığın oluşturulması, bu yöndeki sorumluluğun artırılması, saldırgan davranış yerine alternatiflerin oluşturulması, zorbalığa dair problemlere yönelik çözümler geliştirmek konularından oluşmaktadır. Bu önleyici müdahalenin Türkiye'deki etkililiği 3 farklı uygulama modeli ile değerlendirilmiştir. Her uygulama modelinde programın sürdürülebilirliği ve ortaya çıkan bazı problemler için farklı çözümler üretilmiştir (Doğan ve Tunay-Aytekin, 2024). Dördüncü ve beşinci sınıflar için okulu bir bütün olarak içine alan program Türkiye'de uygulanabilir ve etkili sonuçların alındığı bir program olarak rapor edilmiştir (Doğan ve ark., 2020).

Alanyazın taramasında dikkat çeken diğer bir çalışma ise Hamarta ve meslektaşlarının (2021) makalesidir. Yazarlar bu çalışmada Türkiye'de yürütülmüş problemli internet kullanımını önlemeye yönelik müdahale çalışmalarını derlemişlerdir. Bu çalışmada dikkat çeken ve mevcut çalışma kapsamında incelemesinin sebeplerinden biri de derleme kapsamında incelenen çalışmaların okul temelli oluşudur. Ortaokul ve lise düzeyindeki öğrencilerle etkililiği sınanmış 13 müdahale programı incelenmiştir. Geliştirilen müdahale programlarının çoğu problemli internet kullanımı ve siber zorbalık konularını içermektedir. Müdahale programları genellikle BDT temelli olup, farklı yaklaşımlar (farkındalık temelli, sosyal bilişsel yaklaşım vb.) temelinde de kurgulanan müdahaleler bulunmaktadır. Bu alanda geliştirilen müdahalelerin çoğunun rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanında çalışan kişiler tarafından geliştirildiği rapor edilmiştir. Geliştirilen müdahale programlarında problemli internet kullanımının yanı sıra yaşam becerileri, duygu düzenleme, stresle başa çıkma, zaman yönetimi gibi kavramları da içeren oturumlar bulunmaktadır. Ulusal bağlamda geliştirilen bu programların etkililikleri incelendiğinde sınanan örneklem üzerinden faydalı sonuçlara ulaşıldığı rapor edilmiştir. Ayrıca hazırlanan programlarda koruyucu ve risk faktörlerine ilişkin alanların da yer almasının programları daha da kapsamlı hale getirdiği ifade edilmiştir (Hamarta ve ark. 2021).

Erken ergenlik döneminin bireylerin ahlak ve sosyal gelişimi için önemli bir yeri bulunduğunu ifade eden pek çok araştırma bulunmaktadır (Kohlberg, 1971; Schmid ve ark., 2011). Ulusal bağlamda da bu anlamda önemli bilim insanlarından biri Çiğdem Kağıtçıbaşı'dır (Kağıtçıbaşı ve ark., 1991). Pozitif Ergen Gelişimi Programı, Türkiye'nin kültürel yapıları da gözetilerek hazırlanmıştır (Kağıtçıbaşı, 2007). Okul müfredatına paralel olarak ele alınabilecek bu program 14 haftadan oluşmakta, programın ortasında ve sonunda ele alınan oturumları hatırlatma amacıyla hazırlanmış pekiştirme oturumlarını barındırmaktadır. Müdahale programının içeriğinde olumlu gelişime inanma, empati, iletişim becerileri, kalıp yargı ve yükleme biçimleri, bireysel farklara saygı, olumlu ilişkiler geliştirme, akranlar arası çatışma ve zorbalık, benlik kavramı ve etik akıl yürütme konuları bulunmaktadır. Eğiticiler için el kitabı ve öğrenciler için de çalışma kitabını barındıran bu program grup içi etkinliklerle etkileşimi de sağlayan bir formatta hazırlanmıştır. Her oturum yaklaşık 40 dakika sürmektedir. Etkililiği sınanan bu müdahale programı için 2012-2013 eğitim öğretim dönemi içinde İstanbul'da benzer sosyoekonomik düzeydeki öğrencileri barındıran 9 ilköğretim okulu seçilmiştir. Bu okullardan 4'ü müdahale grubu 5'i de kontrol grubu olarak değerlendirilmiştir. Toplam katılımcı sayısının 925 olduğu bu etkililik çalışmasında ön-test, son test ve takip ölçümleri alınmıştır. Elde edilen bulguların analizi ile programdan tüm öğrencilerin olumlu kazanımlar elde ettiği ve özellikle erkek öğrencilerin ahlaki gelişim açısından daha olumlu sonuçlara ulaştığı ifade edilmiştir (Akçınar ve ark., 2018).

Son yıllarda sıklıkla araştırılan bir konu olan pozitif psikolojinin (Demir ve Türk, 2020) müdahale çalışmalarına da etkisi görülmektedir. Buradan kaynakla Demir ve arkadaşları (2022) Güçlü Yönler/Karakter Güçleri Temelli Okul Müdahale Programı güncel programlardan biri olarak görülmektedir. Araştırmacıların amaçları bu müdahale programı ile öğrencilerin güçlü yönlerini keşfetmesi ve bunları işlevsel olarak kullanmasıdır. Bu amaçla hazırlanan müdahale programı ergen bireylere yönelik olup, 40'ar dakika süren 6 oturumdan oluşmaktadır. Ortaokul ve lise düzeyinde uygulanabilen programda hem teorik hem de uygulamalı modüller bulunmaktadır. Bireylerin güçlü yönlerinin ne olduğunu anlama, karakter güçlerini sınıflandırma, güçlü yönlerini keşfetme, başkaları tarafından güçlü yönlerini tanıma, okul başarısını artırmada güçlü yönlerinin farkına varma başlıkları ile oturumlar hazırlanmıştır. Demir ve arkadaşları (2022) yayınladıkları çalışmada sadece varsayımsal olarak bu müdahaleyi oluşturduklarını henüz bir etkililik bulgusu paylaşmadıklarını ifade etmiştir. Müdahale programının bilimsel olarak test edilip etkililik bulgularının elde edilmesi önerilmiştir.

Özet olarak, okul temelli koruyucu önleyici psikolojik müdahaleler kapsamında 2 araştırma makalesi, 1 derleme makalesi, 2 tez ve 1 de kitap bölümü incelenmiştir. Gerçekleştirilen çalışmaların olumlu bulguları dikkat çekmektedir. Ayrıca müdahale çalışmalarının etkililiklerinin sadece birkaç bölgede toplanan verilerle değil Türkiye'ye genellenebilecek bir örneklem ile yapılmasının daha güvenilir sonuçlar vereceği ve müdahaleden elde dilen faydanın daha da yaygınlaştırılmasını sağlayabilecek olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Toplum Temelli Koruyucu-Önleyici Çalışmalar

Yıllar içinde toplumlar pek çok değişmeler geçirmektedir. Sağlık, afetler, savaşlar gibi pek çok konuda bireylerin yaşamı fiziksel, sosyal ve sağlık alanlarında etkilenebilmektedir. Koruyucu-önleyici müdahalelerin toplum temelli olmaları en beklendik özelliklerinden biri olmakla birlikte özellikle ruh sağlığı alanında olan çalışmaların psikolojik sağlığı koruyucu yönü dikkat çekmektedir. Uluslararası alanyazında toplumsal sorunları konu olarak içeren pek çok psikolojik koruyucu önleyici çalışma bulunurken; ulusal alanyazında karşılaşılan araştırmaların çoğunlukla mültecileri kapsadığı anlaşılmıştır.

Self Help Plus (SH+), Dünya Sağlık Örgütü'nün oluşturduğu kendi kendine yardım uygulamasının bir örneği olduğu söylenebilir (Epping-Jordan ve ark., 2016). Bu program, önceden kaydedilmiş sesli oturumlardan ve bir kendine yardım kitabından oluşmaktadır. Bu şekilde verilen bir psiko-eğitim olmasının diğer bir önemli amacı ulaşımı zor olan kişilere de fayda sağlamak olduğu belirtilmiştir. SH+ programı savaş gibi olumsuzluklar sebebiyle göç etmek zorunda olan kişilere ve en geniş kitlelere ulaşmayı amaçlamıştır. Programın dikkat çekici özellikleri arasında tanılar üstü olması, başka dillere kolayca çevrilebilmesi ve farklı kültürlere uyarlanabilir olmasıdır ve bunlar psiko-eğitim programını kolayca uygulanabilir hale getirmektedir (Purgato ve ark., 2019). Kabul ve kararlık terapisi (ACT) yaklaşımıyla hazırlanmıştır. Bu yaklaşım ile hazırlanması kişileri zorlayan düşüncelere ve hislere uyum sağlamalarına yardım ederken aynı zamanda kişilerin kendi değerlerine uygun yaşamalarına yönelik adımlar atmasını da destekleme yönüyle önemlidir. Kendi değerlerine uyumlu bir şekilde kendilerine ve diğerlerine ılımlı bir şekilde yaklaşmaları ve stresle baş etmeyi öğrenmeleri bu programın ACT ile kesişimi denebilir. SH+'nın önceden hazırlanmış ses kayıtları ve yardım kitabı kişilere 2 saatlik süren bir grup oturumunda verilir ve daha sonra kişiler programı kendi başlarına uygularlar. Purgato ve arkadaşlarının (2019) çalışmasında SH+ programının Avrupa'da ve Türkiye'de 2 randomize kontrollü çalışma ile etkililiği test edilmiştir. Araştırmada 600 kişilik 2 mülteci örneklem grubu kullanılmıştır. Bu katılımcıların herhangi bir psikolojik tanıya sahip olmaması dahil edilme değişkeni olarak belirlenmiş ve kontrol edilmiştir. Ön test, son test, 6 ve 12 aylık izlem ölçümleri alınarak etkililiği sınanmıştır. Elde edilen bulgular, 6 aylık izlem çalışmasında psikolojik bozuklukların görülme sıklığının azaldığını göstermiştir. Araştırmacılar kısa vadede SH+ müdahalesinin etkili bir program olduğunu bildirmişlerdir (Purgato ve ark., 2019). Acartürk ve arkadaşları (2022a) tarafından yapılan araştırmada SH+ müdahalesinin etkililiği Türkiye'deki Suriyeli mültecilerle araştırılmıştır. Bu çalışmada da iki uygulama grubu oluşturulmuş ve bir gruba SH+ uygulanmış diğer gruba Enhanced Care as Usual (ECAU, kontrol grubu için uygulanan sosyal destek/bakım uygulamaları) uygulanmıştır. Müdahale ve kontrol grubunda toplam 642 katılımcı bulunmaktadır. Ön test, son test ve izlem ölçümlerinin ardından yapılan analizlerde SH+ alan grubun kontrol grubuna göre 6 aylık izlem ölçümünde herhangi bir psikolojik bozukluk rapor etmediği saptanmıştır. Ayrıca SH+ alan grupta son test ile alınan ölçümlerde depresyon, yaşam kalitesi açısından ilk ölçümle arasında anlamlı farklılıklar ortaya çıkmasa da 6 aylık izlem ölçümünde anlamlı farklara ulaşılmıştır (Acartürk ve ark., 2022a). Psikolojik rahatsızlığa sahip olmayan mültecilerle uygulanmış ve etkililiği sınanmış bir program olması açısından önemli bulguları ortaya çıkarttığı ve önleyici müdahale olması açısından kullanılmasının faydalı olacağı yönünde öneriler sunulmuştur.

Mülteciler için Dünya Sağlık Örgütü tarafından oluşturulmuş diğer bir koruyucu önleyici program Problem Managemet Plus (PM+) programıdır (Dawson ve ark., 2015). Bu program 5 oturumdan oluşan bir psikososyal müdahaledir ve süpervizyonunu tamamlamış psikoloji uzmanı olmayan kişiler tarafından da uygulanabilmektedir (Acartürk ve ark., 2022b). Programın içeriği 4 ana konudan oluşmaktadır: stres yönetimi, problem çözme, davranış aktivasyonu ve sosyal desteğe erişim. Yapılan etkililik çalışmasında müdahale grubuna PM+ ve ECAU, kontrol grubuna ise sadece ECAU verilmiştir. Bu çalışma için ECAU, göçmen sağlık merkezleri tarafından sağlanan hizmetlere ek olarak birinci basamak sağlık merkezleri ve hastanelerdeki sağlık hizmetlerine ücretsiz erişim ve Suriyeli mültecilere mevcut toplum ruh sağlığı hizmetleri hakkında Arapça olarak sunulan bir broşür sağlama olarak tanımlanmıştır. Etkililiğin sınanması için pilot randomize kontrollü çalışma deseni kullanılmış ve 24 katılımcı müdahale grubuna, 22 katılımcı da kontrol grubuna atanmıştır. Katılımcıların psikolojik durum özellikleri eşitlemek üzere belirli ölçümlerden aldığı puanlar kontrol edilmiştir. Niteliksel değerlendirme ile analiz edilen çalışmada mültecilerin program, müdahale formatı ve yapılan uygulamalar ile ilgili olumlu ifadelerinin olduğu rapor edilmiştir. Çalışmanın yazarları bu araştırmanın etkililik sınama amacının olmadığını belirtmişlerdir (Acartürk ve ark., 2022b).

Alanyazın taramasında karşılaşılan güncel bir çalışma da Çocuk İhmali ve İstismarını Önleme Programı'nın (ÇİİÖP) hamile kadınlar için etkililiğinin test eden araştırmadır (Özçevik-Subaşı ve Ocakçı, 2024). Bu program ile amaçlanan hamile kadınların çocuk ihmali ve istismarı konusunda farkındalıklarını artırma ve bu anlamdaki risk faktörlerine dikkat çekmektir. Araştırmacılar ÇİİÖP'ü tasarladıktan sonra, katılımcılara çevrimiçi bir şekilde bireysel olarak uygulamışlar ve katılımcılara çalışma kitabını vermişlerdir. Program ve kitapçık içeriği birbirine benzer olup çocuk ihmali, fiziksel, duygusal ve cinsel istismar konularını içermektedir. Oturumlar

googleMeet üzerinden gerçekleştirilmiş ve 30 ila 45 dakika arasında sürmüştür. Katılımcılarla yapılan psiko-eğitim oturumlarından önce, sonra ve 3 ay sonra alınan ölçümler analiz edilmiştir. Araştırmada deneysel desen kullanılmış; müdahale ve kontrol gruplarında 15'er hamile kadın katılımcı olarak yer almıştır. Elde edilen sonuçlar ön test ile karşılaştırıldığında son test ve izlem ölçümlerinde anlamlı farklılaşmalar olduğu katılımcıların farkındalık düzeylerinin arttığı ve çocuk ihmali potansiyellerinin azaldığı rapor edilmiştir (Özçevik-Subaşı ve Ocakçı, 2024).

Türkiye'de koruyucu ailelik toplumsal anlamda dikkat çeken bir konudur. Buradan kaynakla bu farkındalığı artırmak, koruyucu ailelerin karşılaştıkları zorluklar karşısında desteklemek ve ailenin çocuk ile bağını artırma amacıyla "Kalpten Bir Ev: Koruyucu Aile Müdahale Programı" geliştirilmiştir (Kitiş ve Söylemez, 2021). On dört oturumdan oluşan bu koruyucu müdahale programında amaç koruyucu ebeveynlerin çocukla arasındaki iletişim ve bağlanmaya odaklanarak ebeveynlerin zorluklarla daha iyi baş etmelerini sağlamak, çocukların psikolojik iyi oluş düzeylerini yükseltmek ve ailelere daha sağlıklı bir uyum süreci sağlamaktır. Etkililiği test etmek için hem nicel hem de nitel yöntemler kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları 3-6 yaş arasında bir çocuğa koruyucu ailelik yapan 6 aileden oluşmaktadır. Hem aileden hem de çocuklardan veriler toplanarak analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, ailelerin ebeveynlik becerilerinde ve çocukların oyun oynama düzeylerinde olumlu değişmelerin olduğunu göstermiştir. Ayrıca, ebeveynlerin çocukla uyumu ve zihinselleştirme düzeylerinde ve çocukların sembolik oyun oynama becerilerinde artış rapor edilmiştir (Kitiş ve Söylemez, 2021).

Özetle, alanyazın taraması ile toplum temelli koruyucu-önleyici müdahaleler konusunda 4 makale, 1 araştırma raporu incelenmiştir. Bazı müdahale programları katılımcıların özelliklerine göre uyarlanmış bazıları da Türkiye kültürüne göre oluşturulmuştur. Geliştirilen programların genellikle kısa süreli programlar olduğu dikkat çekmekte ve kurulan hipotezleri doğrulayan sonuçlara ulaştıkları anlaşılmaktadır.

3.4. Travma Psikolojisi ve Adli Psikolojik İçeriğe Sahip Koruyucu Önleyici Çalışmalar

Türkiye coğrafi yapısı sebebiyle pek çok doğal afetle yüzleşen bir alandadır. Bu sebeple pek çok deprem, sel, toprak kaymasına bağlı insan ölümleri ve büyük çaplı maddi zararlar deneyimlenmiştir (AFAD, 2023; Altun, 2016). Özellikle depremler Türkiye'de pek çok bireyi direkt ve dolaylı olarak etkileyebilmektedir. 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremde, bireylere hem insani hem de psikolojik yardım alanları hem devlet hem de çeşitli STK'lar aracılığıyla sağlanmıştır (AFAD, 2023).

Doğal afetlere bağlı oluşan travma ve diğer psikolojik durumlar için Sağlık Bakanlığı, Türk Psikoloji Derneği ve Türkiye Psikiyatri Derneği hem ortaklaşa hem de bağımsız çalışmalar yürütmektedir. Deprem sahasında çocuklar ve yetişkinler için farklı uygulamalar yürütülmüştür (Türk Psikologlar Derneği, 2023). Türkiye Psikiyatri Derneği'nin deprem bölgesi için organize ettiği bir ekip ile ihtiyaçlar belirlenmiş ve daha sonra da Psikososyal Dayanışma Ağı oluşturulmuştur. Dernek üyelerinden oluşan gönüllü havuzu ile birlikte saha çalışmalarına başlamışlardır (Türkiye Psikiyatri Derneği, 2023). Bu organizasyonlara rağmen Türkiye için oluşturulan veya uyarlanan afet dönemlerinde kullanılan bir koruyucu önleyici müdahale programına rastlanılmamaktadır. Mevcut araştırma için yapılan alanyazın taramasında psikolojik ilk yardım faaliyetleri dışında herhangi bir yapılandırılmış müdahaleye rastlanılmamıştır.

Son yıllar içerisinde diğer bir travma ile ilişkili durum salgın hastalıklar olmuştur. COVID-19 ile birlikte pek çok psikolojik müdahale uluslararası alanyazında geliştirilmiştir. Ulusal bağlamda incelendiğinde COVID-19 döneminde çevrimiçi psiko-eğitim (Ülken ve Odacı, 2024; Yıldırım ve Kumcağız, 2021; Yılmaz ve Talu, 2022) çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bunların yanı sıra alanyazın taramasında bir başka araştırma dikkat çekmiştir. "Salgın ve afet dönemlerinde psikolojik destek hizmeti: Aile odaklı psikolojik müdahale programı"nın ilişkili alanyazından esinlenerek oluşturulduğu ifade edilmiştir (Genç ve ark., 2021). Bu program kapsamında salgın sürecinde ve sonrasında etkilenen ailelerin ruh sağlığını korumak ve ailelerle çalışan ruh sağlığı uzmanlarına yardımcı olmak için aile sistemleri ve travma bilgisine dayalı çevrimiçi uygulanabilecek bir aile-odaklı eğitim modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan program için öncelikle ulusal ve uluslararası veri tabanlarında Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler ile aramalar yapılmıştır. Dört temel müdahale programı çerçevesinde hazırlanan bu müdahale programı travma bilgisine dayanan çevrimiçi koruyucu-önleyici nitelikte tasarlanmıştır. Altı modülden oluşan psikoeğitim programı stres yönetme becerileri, duygu kontrolü, iletişim becerileri, çatışma çözme stratejileri ve ilişki geliştirme modüllerinden oluşmaktadır. Önerilen müdahale programının henüz etkililiği test edilmemiştir. Fakat uluslararası alanyazında benzer içerikli çalışmaların etkili olduklarına dair kanıtlar sunulmuştur (Genç ve ark., 2021).

Travma ile ilişkili diğer dikkat çeken bir program Maya Vakfı öncülüğünde gerçekleştirilen Travmaya Dayalı Okul Programı'dır (Maya Vakfı, 2019). Bu program ülkede artan mülteci sayısı ile okullarda ortaya çıkabilecek bazı problemlere ilişkin koruyucu-önleyici niteliğindeki bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Program travmatize olmuş çocukları belirlemeyi, ihtiyacı olan çocuklara ek destek sağlamak ile birlikte, öğretmen ve

okul psikolojik danışmanlarına yönelik eğitimler uygulamayı amaçlamaktadır. Var olan eğitim sistemine adapte edilebilen ve mülteci öğrencilerin eğitim sürecine yönelik uygulanan diğer programlara göre daha düşük maliyetli ve daha etkili bir program olduğu vurgulanmıştır (Maya Vakfı, 2019). 2018-19 eğitim öğretim yılında uygulanan programın etkililiği nicel ve nitel yöntemlerle test edilmiştir. Program 3 aşamadan oluşmaktadır: güvenli ortam yaratmak, risk belirleme ve erken müdahale ve yoğun destek vermek. Bu içerikler hem öğretmenlere hem de ihtiyacı olan çocuklara uygun şekillerde verilmektedir. Değerlendirmeler için 63 öğretmenden veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinden sonra öğrenme güçlüğü ve öfke yönetimde zorlanan öğrencilerin olduğu, travmatik stres deneyimleyen çocukların ek desteğe ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir. Ayrıca programlara katılan öğretmenler eğitimin travma konusunda duyarlılığı ve farkındalığı arttığını rapor etmişlerdir (Maya Vakfı, 2019).

Alanyazın taramasında karşılaşılan bu alanla ilişkili diğer bir çalışma da intihar önlemeye dayalı web sayfalarının incelendiği bir tez çalışmasıdır. Bu çalışma koruyucu psikiyatri bağlamında ele alınmıştır (Şen-Tepe, 2019). Koruyucu önleyici müdahalelerin içerisinde olan intihar çalışmalarına büyük dikkat çekmektedir. Hazırlanan tez çalışmasında intihar durumlarında krize müdahale sağlayabilecek 147 çevrimiçi sayfa incelenmiştir. Koruyucu önleyici bağlamda incelenen bu sayfalarda intihar hakkında bilgi sağlamaya ve kendine yardım uygulamalarına dair içeriklerin ağırlıklı olarak yer aldığı rapor edilmiştir. İntihar telefon hatlarının ve Facebook'un en fazla yardım istenen araçlar olduğu ifade edilmiştir. Hazırlanan tez çalışmasında Türkiye'de intiharı önlemeye yönelik çalışmalardan da bahsedilmiştir. İlk olarak 1989 yılında Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezinin kurulmasıyla bu çalışmalar başlamış ve gelecek çalışmalara alan açmıştır. Bu merkez 2015 yılına kadar krize müdahale, intiharı önleme ve yas gibi konularda bireylere hizmet sağlamıştır. 2006 yılı ile birlikte Sağlık Bakanlığı'nın da bu anlamda çalışmaları başlamıştır. Özellikle acil servislerde "İntihar Girişimlerinde Psikososyal Destek ve Krize Müdahale Birimleri" kurulmuştur. Bu birimdeki personeller intihara yaklaşım ve müdahale konusunda eğitilmişlerdir. 2011 – 2023 yılları arasından Ulusal İntiharı Önleme Eylem Planı kapsamında intiharı azaltmak anlamında pek çok fikir tasarlanmış ve diğer bakanlıklarla iş birliği halinde yeni stratejiler geliştirilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2011). Ulusal düzeyde intihara müdahale ve yardım konulu Türkçe çevrimiçi web sayfalarına rastlanılmamış olduğu bildirilmiştir. Bu kapsamda koruyucu ve önleyici çalışmaların başlatılması, Türkiye'nin artık daha fazla etnik kökeni barındıran bir ülke olması sebebiyle bu sayfaların çoklu dil desteği ile servis edilmesi, acil poliklinik birimlerinde çalışan personele belirli zaman dilimlerinde intihar konulu gelişim eğitimlerinin verilmesi önerilmiştir. Gelişen teknoloji ile intiharı önleme ve risk düzeyi yüksek bireylere destek araçlarının (telefon hatları ve/veya çevrimiçi yardım sayfaları) Türkiye'de olmaması dikkat çekmekte ve bu alanda çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır (Şen-Tepe, 2019).

Balcıoğlu'nun (2022) son dönemde yayınlanmış bir makalesinde koruyucu ve toplum temelli psikiyatri çerçevesiyle suçun ve şiddet davranışının önlenmesine dikkat çekilmiştir. Yazar bu çalışmasında Adli Psikiyatri perspektifinden bir değerlendirme yapmıştır. Cezaevindeki psikiyatrik hasta popülasyonunun artmasına dikkat çekilmiş ve toplum temelli uygulamalara verilecek önem ile tedaviye uyumun artırılması, hastaneye yatışın azalması ve psikiyatrik tedavinin azalması yönünde iyileşmelerin olacağından bahsedilmiştir. Yazarın dikkat çekmeye çalıştığı asıl nokta psikolojik çalışmalarda toplum temelli, koruyucu-önleyici bir yaklaşımın benimsenin getireceği avantajlardır. Bu toplum temelli yaklaşımın aynı zamanda işlenen suç sayısındaki azalma ile adli sistemde de rahatlama yaratacağını ifade etmektedir. Ulusal düzeyde toplum temelli ruh sağlığı uygulamalarına adli psikiyatrik uygulamaların dahil edilmiş olmamasına dikkat çeken araştırmacı, bu uygulamaların toplumdaki suç ve şiddet davranışlarını da azaltacağı yönünde beklentileri ifade etmektedir. Türkiye'de bu yönlü çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu belirtilmiştir.

Mevcut çalışma ile Travma Psikolojisi ve Adli Psikolojik İçeriğe Sahip Koruyucu Önleyici Çalışmalar kapsamında ulusal alanyazında sınırlı sayıda yayının olduğu, var olan yayınların da genellikle derleme makaleleri olduğu dikkat çekmiştir. Tarama sonucunda 2 rapor, 1 tez ve 2 derleme makalesine ulaşılmış ve yayınların kapsam özeti yukarıda yapılmıştır. Türkiye'nin doğal afetler için kuvvetli bir zemini olduğu düşünüldüğünde özellikle doğal afetlere bağlı travmalarla ilişkili pek çok koruyucu önleyici müdahalelere ve bunların etkililiklerin sınanmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılabilir.

3.5. Sağlık Psikolojisi Temelli Koruyucu Önleyici Çalışmalar

Ulusal alanyazın taramasında sağlık psikoloji alanında son yıllarda daha çok müdahale geliştirildiği ve uyarlandığı dikkat çekmektedir. Bir hastalıkla ilişkili olması sebebiyle o hastalığa yakalanmadan uygulanabilen müdahaleler; hastalık sürecinde psiko-sosyal destek sağlamak ve psikolojik belirtilerin gelişimi açısından koruyucu olması yönünde müdahaleler ve hasta yakınlarının psikolojik durumlarına olumlu etki sağlamak için uygulanabilen müdahaleler ve etkililik çalışmaları bu başlık altında anlatılmıştır.

Dastan ve Buzlu (2012) 1. ve 2. evre meme kanseri hastalarının kansere uyumunu artırıcı bir psiko-eğitim programı geliştirmişler ve randomize kontrollü bir desen ile etkililiğini test etmişlerdir. Bu çalışma aslında psikolojik bir müdahale çalışması olarak değerlendirilse de herhangi bir psikolojik tanıyı içermeyen kişilere uygulanabilirliği, çeşitli risk faktörlerini içeren bağlamların bulunması dolayısıyla koruyucu önleyici bir müdahale olarak da değerlendirilebilir. Geliştirilen psiko-eğitim programı 7 haftadan oluşmakta ve her oturum yaklaşık 90 dakika sürmektedir. Psiko-eğitim programının içeriğinde meme kanseri ile ilgili genel bilgiler, beslenme, psikolojik faktörler, kanser ile baş etme, bireyler arası ilişkiler, problem çözme davranışı, tecrübe paylaşımı ve destek oturumlarından oluşmaktadır. Bu psiko-eğitim ile amaç katılımcıların hastalıklarını öğrenmeleri ve hastalıklarına etki eden faktörlere dair farkındalıklarını artırmaları ve böylelikle hastalıklarına uyumunu da artırmaları beklenmiştir. Programın etkililiğinin test edilmesi için müdahale ve kontrol grupları oluşturulmuş ve her bir gruba 38 meme kanseri hastası atanmıştır. Uygulama öncesi, uygulamadan 6 hafta sonra ve 6 ay sonra olacak şekilde 3 ölçüm alınmıştır. Uygulamayı alan gruptaki hastaların problemleri ile daha kolay yüzleştikleri, kendilerine ait değişmelerle ilgili daha konforlu hissettikleri, uygulama grubuna dair bir bağlılık geliştirdikleri, hastalığa karşı daha savaşçı olarak hissettikleri ve diğer hastalardan da yeni şeyleri öğrenmenin onlar için faydalı olduğu rapor edilmiştir (Dastan ve Buzlu, 2012). Bu bulgulara bakıldığında sadece psiko-eğitimin bile bu hastaların psikolojik işlevine olumlu etki yarattığı görülebilmektedir.

Meme kanseri hastaları için geliştirilen diğer bir müdahale bir doktora tezi kapsamında hazırlanmıştır (Ülbe, 2023). Meme kanseri tanısı alan kişiler için geliştirilen bu müdahale anlam yaratma çabalarını desteklemek, bu deneyimde olumlu anlam bulmalarına yardımcı olmasını sağlamayı amaç olarak belirlemiştir. Bu bağlamda kanser hastalarında yeniden anlam bulma/yaratmanın bireylerin psikolojik sağlıklarını artırmaya yardımcı ve bireyi koruyan bir özelliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısı ile bu çalışma koruyucu-önleyici bir müdahale olarak değerlendirilebilmektedir. Geliştirilen müdahalede Park'ın Anlam Yaratma Modeli ve Wong'un Anlam Terapisi temellerinden faydalanıldığı ifade edilmiştir. Sekiz hafta süren oturumlar kanser öyküsünün alınması, psiko-eğitim, meme kanseri ile ilgili kayıplar ve duyguları konuşmak, duyguları kabul etmek, olumsuz bilişlerin ele alınması, güçlü yanların ele alınması, yaşam değeri ve değer odaklı eylemler, anlam bulma, geleceğe hazırlık ve umudu koruma içeriklerine sahiptir. Seçkisiz kontrollü desen ile etkililiği test edilen çalışmada 41 katılımcı müdahale ve kontrol gruplarına atanmıştır. Ön test, son test ve 2 ay sonra takip ölçümü alınmıştır. Müdahale grubunda olan katılımcılar daha fazla anlam varlığı, travma sonrası gelişim düzeyi göstermişler ve meme kanseri tanısını meydan okuma fırsatı olarak gördüklerini rapor etmişlerdir (Ülbe, 2023).

Meme kanseri ile ilgili diğer bir çalışma Çıvgın ve Dirik (2023) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Yazılı Duygusal Dışavurum Paradigması müdahale aracı olarak kullanılmış ve tedavi sürecini tamamlamış, kontrol muayenesine devam eden meme kanseri kadınlarla araştırma yürütülmüştür. Bu müdahalede kişilerin yaşadıkları travmatik bir deneyim ile ilgili belli format ve düzende yazı yazması beklenir ve katılımcılar o süreçle ilişkili kendi kendilerine zihinsel bir maruz bırakma deneyimi gerçekleştirmişlerdir. Diğer bir değişle katılımcılar eski ve olumsuz deneyimlerini hatırlayıp, o anılarla tekrar yüzleşirler ve o yaşantılarını yeniden değerlendirme imkanına erişmiş olurlar. Bu müdahalenin etkililiği çok çeşitli bağlamlarda denenmiş ve birbirinden farklı sonuçlarla karşılaşılmıştır (Acar ve Dirik, 2019). Pek çok çalışmada uygulanan müdahaleden sonra olumsuz psikolojik belirtilerin azalması, yaşam kalitesinin artması, travma sonrası gelişimin artması gibi olumlu sonuçların varlığı dikkat çekmiştir (Acar ve Dirik, 2019). Çıvgın ve Dirik'in (2023) araştırmasında katılımcılar kanser süreci ile ilgili olumlu, olumsuz hem olumlu hem olumsuz deneyimlerini 4 ardışık gün ve günde 15 dakika boyunca yazmıştır. Etkililiğin test edilmesi için ön test, son test ve 1 ay sonra takip ölçümü alınmış ve bu veriler kontrol grubu ölçümleri ile karşılaştırılmıştır. Bulgular, olumlu yazma grubundaki katılımcıların depresyon, algılanan sosyal destek ve psikolojik katılık üzerinde olumlu değişmeleri göstermiştir. Bu yönüyle bulgular, hastalıktan sonraki süreçte de yazılı duygusal dışavurum müdahalesinin koruyucu-önleyici bir müdahale olabileceğine işaret etmektedir.

Yazılı Duygusal Dışavurum Paradigması'nın menopoza geçiş döneminde olan kadınlardaki etkililiği de başka bir tez çalışmasında sınanmıştır (Aydoğdu, 2023). Bu çalışmada da menopoza geçiş dönemindeki kadınların bu deneyimleri ile ilgili olumlu, olumsuz ve öz-şefkatli yazma müdahaleleri katılımcılara uygulanmıştır. Üç ölçüm alınan çalışmada etkililik deneysel desen ile test edilmiştir. Bulgular olumlu ve öz-şefkat odaklı yazma grupları için anlamlı farklılıklar göstermiştir ve bu grupta yazanların yaşam kalitesi ve öz-şefkat düzeylerinin arttığını göstermiştir. Bu müdahalenin kadınların yaşamlarında önemli bir dönem olarak görülen menopoza geçişte psikolojik sağlığı koruyucu bir uygulama olarak kullanılabileceği ön görülmüştür (Aydoğdu, 2023).

Mevcut derleme kapsamında incelenen diğer bir çalışma demans hastalarına bakım verenler için geliştirilmiş bir müdahalenin etkililiğini test etmeyi içeren araştırmadır (Yorulmaz ve Dirik, 2023). Yüz yüze gerçekleştirilen oturumlar 8 hafta sürmektedir. Modüller Bilişsel Davranışçı Terapi ve Stres Süreci Modeli temelinde hazırlanmıştır. Bakım verme ile ilgili psiko-eğitim, duygu düşünce davranış etkileşimi, bilişsel

çarpıtmalar ve bilişsel yeniden yapılandırma, davranış aktivasyonu, aktivite planlama içeriklerini barındırmaktadır. Müdahale ve kontrol grubu ile etkililiği sınanan çalışmada 35 katılımcı bulunmaktadır. Ön test ve son test ile etkililik değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları psikolojik belirti düzeyinde azalma meydana getirmiştir ve uygulamanın yararlı bir müdahale olduğuna işaret etmiştir. Mevcut çalışma hem psikolojik bir müdahale hem de koruyucu-önleyici bir müdahale olarak düşünülebilir. Bakım verenlerin tanıya sahip olmasa bile psikolojik belirtiye sahip olması bir risk faktörü olarak değerlendirildiğinde (Vitaliano ve ark., 2004), bu çalışmada elde edilen sonuçla risk faktörüne karşılık fayda sağlayan bir müdahale olması, çalışmanın koruyucu önleyici müdahale olarak değerlendirilebileceğini düşündürmüştür.

Ulusal düzeyde geliştirilmiş diğer bir koruyucu uygulama HIV/AIDS'e Yönelik Geliştirilmiş Psiko-eğitim Programı'dır (Zeren, 2006). Bu çalışmanın amacı psikolojik danışmanların öğrencilere, ailelere, okul personeline ve topluma yardım edebilmesi ve aynı zamanda farkındalık geliştirebilmedir. Program HIV/AIDS ile ilgili bilgi verme, cinsellikle ilgili değerler ve tutumlar, güvenli cinsel davranış, kondom kullanımı, cinsellikle ilgili konularda seçim yapma, karar verme, hayır deme ve risk alma davranışı içeriklerinden oluşmaktadır. Oturumlar 90 dakikadan oluşmaktadır ve 8 oturum bulunmaktadır. Ayrıca program içerisinde panel ve kartlar isminde iki uygulama da bulunmaktadır. Aynı zamanda rol oynama uygulamaları yapılmaktadır. Program üniversiteye yeni başlayan öğrenciler üzerinde test edilmiştir ve programın HIV/AIDS'e yönelik tutumların beklendik yönde değiştirmede etkili olduğu ifade edilmiştir (Zeren, 2006).

Mevcut çalışma kapsamında incelenen son çalışma kadın üniversite öğrencilerinin beden algılarına ilişkin farkındalık kazandırma amacı güden Sanal Beden Projesi'dir (The Virtual Body Project). Birçok dilde kullanılan Beden Projesi, bir lider eşliğinde yarı yapılandırılmış grup müdahalesidir. Bu programın etkili olduğunu gösteren pek çok araştırma bulunmaktadır (Becker ve Stice, 2017). Türkçe'ye uyarlaması da Ergut ve Keser (2022) tarafından hazırlanmıştır. Sanal Beden Projesi çevrimiçi ortamda yürütülen 50-60 dakikalık 4 grup oturumundan oluşan bir müdahaledir. Bu programda amaç, beden ve bedene ait konuların grup tartışması, rol oynama ve ev ödevleri uygulamaları ile işlenerek kişilere farkındalık kazandırmak ve ideal ince beden hakkındaki yanlış düşünceleri değiştirmeyi hedeflemektedir. Müdahalenin etkililiği deneysel desende test edilmiştir. Kadın üniversite öğrencilerini katılımcı olarak kabul eden araştırmada 147 katılımcı bulunmaktadır. Araştırma bulguları müdahale grubundaki katılımcılarda yeme bozukluğu psikolojik belirti düzeyinde azalmanın ve benlik saygısı düzeyinde artmanın oluştuğunu göstermiştir. Koruyucu-önleyici bir müdahale olabileceği tartışılmıştır (Ergut ve Keser, 2022).

Ulusal alanyazında sağlık psikolojisi temelli koruyucu önleyici müdahale çalışmalarının git gide arttığı söylenebilir. Mevcut çalışma kapsamında 3 tez çalışması ve 4 araştırma makalesi aranan niteliklere uygun bulunarak, derleme için seçilmiştir. Özellikle tanısı olmayan gruplarla yapılan müdahale çalışmalarının koruyucu özelliklerinin daha fazla vurgulandığı anlaşılmaktadır. Tanılı gruplarla yürütülen çalışmaların ise psikolojik belirti, yaşam kalitesi, travma sonrası gelişim değişkenlerinde beklenen sonuçları gösterdiği anlaşılmaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Mevcut araştırma Türkiye'de hazırlanmış ve psikoloji alanında olan koruyucu-önleyici müdahaleleri incelemiştir. Bu kapsamda Türkiye'de Türkçe konuşabilen katılımcılarla gerçekleştirilmiş hem Türkçe hem de İngilizce dillerinde hazırlanmış makale, araştırma raporu, kitap ve tez yayınları incelenmiştir. Mevcut derlemeye dahil olan 1 kitap bölümü, 3 araştırma raporu, 5 derleme makalesi, 6 tez çalışması ve 13 araştırma makalesi incelenmiştir. Araştırma yöntemi olarak kapsam derlemesi kullanılmıştır. Bunun sebebi psikolojik süreçleri konu alan ulusal koruyucu önleyici müdahalelerin sayısının fazla olmaması, alanyazında var olan araştırmaların birbirinden farklı konularda olması, konunun tanınırlığını ve daha sonra yapılacak benzer konulu sistematik derleme çalışmalarına bir kaynak olabilecek bir metin oluşturulmak istenmesidir. Kapsam derlemesi araştırmalarının ortak amaçları incelendiğinde de kavram ya da teknikle ilişkili temel özellikleri veya faktörleri tanıtma, alanyazın bilgisine dair bir harita oluşturma ve alanyazındaki kavramları netleştirme gibi özelliklerin olduğu görülmektedir (Munn ve ark., 2018). Dolayısıyla mevcut araştırmanın seçilen yöntemi hedef-odaklı ve geçerli bir yöntemdir.

Ulusal ve uluslararası alanyazındaki pek çok koruyucu-önleyici müdahale çalışmalarının sonuçları psikolojik olarak olumlu gelişmeleri göstermektedir. Bu yönüyle koruyucu-önleyici çalışmaların desteklenmesinin ve çoğaltılmasının hem teorik hem de saha uygulamaları için önemli olacağı düşünülmektedir. Kağıtçıbaşı'nın (2007) araştırmaları ile ulusal psikoloji alanyazınında koruyucu-önleyici müdahaleler konusuna dikkat çekilmiştir ve Kağıtçıbaşı'nın pek çok çalışmaya yol göstermiş olduğu da söylenebilir. Gerek maliyet gerekse uygulanabilirlik açısından daha fazla kaynak isteyen koruyucu-önleyici çalışmalar ülkemizde hızlı bir gelişim ve çeşitlenme göstermemektedir. Toplum için risk barındıran konuları içeren çalışmalar yapılsa da bu

çalışmaların çoğunun konu önerisi, pilot çalışma bulguları ve az sayıdaki örneklemde etkililik çalışmaları bulguları yayınlanıp bununla sınırlı kalabildiği (Donat Balcı, 2011; Genç ve ark., 2021; Yoldaş ve Demircioğlu, 2020) anlaşılmaktadır. Koruyucu-önleyici niteliğinde olan çalışmaların sahada uygulanıp yaygınlaştırılması, topluma yönelik faydayı artıran ve olası riskleri engelleyen bir yönü olması beklenirken ulusal bağlamdaki çalışmaların çoğunun dar kapsamda kalması bu yönüyle bir çelişkiyi gösterebilmektedir. Derleme kapsamında incelenen tüm çalışmaların yukarıdaki gibi dar bir kapsamda olmadığını da eklemek gerekmektedir. Özellikle Kağıtçıbaşı'nın (2007) ve Doğan ve meslektaşlarının (2017) yürüttüğü çalışmaların daha geniş ölçekli ve yaygın bir uygulama sahasına sahip özelliklerinin olduğu anlaşılmaktadır.

İncelenen çalışmalarda dikkat çeken diğer bir özelliğin de uyarlama veya yeni geliştirilmiş müdahaleleri içeriyor olmasıdır. Kültüre uygunluk, anlaşılabilirlik, anlatım dili uygunluğu gibi pek çok özellik hem uyarlama hem de müdahale geliştirme çalışmalarında önemli bir konu olmaktadır. Ancak, yine incelenen çalışmaların çoğunda kültüre uygunluk ile ilgili bilgilerin, kontrollerin ve buna dair yapılan inceleme bölümlerinin olmaması fark edilmiştir. Uyarlama çalışmalarında bu özelliklere dair yapılan kontroller ifade edilse de yeni geliştirilen müdahaleler de buna dair dar kapsamda bilgi sunulmaktadır. Özellikle etki değeri düşük ya da anlamsız bulguların nedenlerinden birinin kültüre veya hedef gruba uygunluğu olabileceği ve bunun da tartışılması gerekliliği akla gelmektedir.

Türkiye'nin yakın geçmişi düşünüldüğünde insan eli oluşmuş veya doğal afetler kaynaklı pek çok travmatik yaşantı ile insanlar karşı karşıya gelmiştir. Bu yaşantılara yönelik devlete ait kurumların ve sivil toplum kuruluşlarının farklı uygulamaları ve psiko-sosyal destek çalışmaları ile karşılaşılmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde çalışmaların çoğunda benzer içerikler olmasına rağmen farklı protokoller bulunmaktadır. Bu müdahale çalışmaların uygulama sürelerinin de farklılaştığı görülebilmektedir. Uygulanan programların etkililiklerine ilişkin bulgularında oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca ülkenin hem jeopolitik hem de coğrafi yapısı düşünüldüğünde göç, sığınmacı, savaş, deprem, sel, bulaşıcı hastalıklar gibi pek çok travmatik yaşantıya sebep olabilecek riskleri barındıracağı ön görülebilir. Bu kapsamda özellikle mültecilerle ilişkili sivil toplum örgütlerinin çalışmaları dikkat çekicidir. Fakat doğal afete hazırlık veya afet sonrasında uygulanabilecek koruyucu-önleyici müdahalelere dair çalışmaların ve var olan saha uygulamalarında da bir birliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda afete hazırlık gibi koruyucu-önleyici ruh sağlığı çalışmalarının hem psikolojik anlamda riskleri azaltacağı ve önleyici olabileceği tahmin edilmektedir. Bu anlamda hem bireysel hem de devlet politikası anlamında daha geniş ölçekte çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, ulusal alanyazında ve saha çalışmalarında koruyucu önleyici psikolojik müdahalelere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Sağlık alanında var olan koruyucu önleyici çalışmalar gibi (Örneğin KETEM, Yeşilay vb.) ruh sağlığı anlamında da bir devlet politikası olarak bu koruyucu-önleyici nitelikte psikolojik müdahalelerin geliştirilmesinin gerektiği söylenilebilir. Uluslararası uygulamalar incelendiğinde koruyucu önleyici ruh sağlığı müdahalelerinin toplumun refahını artırdığı ve devlete olan maddi yükü azalttığı yönünde bulgularla karşılaşılmaktadır (Arango ve ark., 2018; Duan ve Zhu, 2020). Ayrıca bu zamana kadar var olan ve ihtiyaca denk gelen müdahale çalışmalarının uygulanmasının yaygınlaştırılmasına ve bu anlamda devlet desteğine ihtiyaç duyulabileceği öngörülmektedir. Örneğin, son dönemde sıkça ulusal gündemde olan cinsel yolla bulaşan hastalıklara dair haberler ve cinsel yolla bulaşan hastalıkların istatistikleri (HIV/AIDS İstatistikleri, 2023) bu alanda var olan eksikliği gösterebilmektedir. Bu kapsamda yapılacak koruyucu önleyici çalışmalarla, güvenli cinsel davranışlara ve cinsel yolla bulaşan hastalıklara ilişkin gençlerin fayda sağlayabileceği söylenilebilir. Örneğin Zeren'in 2006 yılındaki çalışmasının belki üniversitelerin ilgili birimleri tarafından uygulanması bu anlamda daha farklı sonuçları ortaya çıkarabilir.

Yukarıda bahsedilenlere ek olarak, koruyucu-önleyici müdahalelere ilişkin farkındalığı artırmanın da önemli olacağı düşünülmektedir. Kamu bilgilendirmeleri, sivil toplum örgütlerinin desteklenmeleri, öğrencilerin ve çalışanların gerekli olduğunda veya düzenli olarak bu müdahalelere katılmalarını sağlamak bu anlamda toplumsal bilinci artırarak farkındalığı da yükseltebilecektir.

Son olarak Türkiye'de özellikle son dönemde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri kapsamında koruyucu ve önleyici nitelikteki müdahaleleri içeren çalışmaların yapıldığı dikkat çekmiştir. Bu çalışmalara ait etkililik bulguları da müdahalelerin kullanılmaları durumunda faydalı sonuçlar elde edilebileceğini göstermiştir. Diğer bir taraftan mevcut derleme çalışmasında da incelenen bazı çalışmaların ise etkililik çalışmaları bulunmamakta veya çok az katılımcılı verilerle analiz edildiği görülmüştür. Gelecekte yapılacak çalışmaların katılımcı sayılarını ve katılımcı özelliklerini daha çok çeşitlendirmesi önemli sonuçlar gösterebilir. Bu çalışmalara izlem ölçümlerinin eklenmesi ile boylamsal perspektif kazandırılması, müdahalelerin bilimsel gücünü ve etkisini artıramaya yönelik fayda sağlayabilir.

Kaynaklar

Acar, D. ve Dirik, G. (2019). Güncel bir paradigma: Yazılı duygusal dışavurum. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *11*(1), 65-79. https://doi.org/10.18863/pgy.364852

Acarturk, C., Uygun, E., Ilkkursun, Z., Carswell, K., Tedeschi, F., Batu, M., ... Barbui, C. (2022a). Effectiveness of a WHO Self-Help psychological intervention for preventing mental disorders among Syrian refugees in Turkey: a randomized controlled trial. *World Psychiatry*, *21*(1), 88-95. https://doi.org/10.1002/wps.20939

Acarturk, C., Uygun, E., Ilkkursun, Z., Yurtbakan, T., Kurt, G., Adam-Troian, J., ... Fuhr, D. C. (2022b). Group problem management plus (PM+) to decrease psychological distress among Syrian refugees in Turkey: a pilot randomised controlled trial. *BMC Psychiatry*, *22*, 1-11. https://doi.org/10.1186/s12888-021-03645-w

AFAD. (2023). Türkiye deprem kronolojisi. Erişim tarihi: 18 Mart 2023. Erişim adresi hptts://www.afet.gen.tr/turkiye-deprem-kronolojisi.php

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [AÇSHB] (2010). Aile Eğitim Programı. Erişim adresi hptts://aep.gov.tr/tr/

Ak, S., (2018). *Türkiye Ruh Sağlığı Profili-2 Çalışmasının Hazırlık Aşamaları*. 54. Ulusal Psikiyatri Kongresi, İzmir, Türkiye.

Akçinar, B., Kağıtçıbaşı, Ç., & Baydar, N. (2018). Erken ergenlikte ahlak gelişimi: Bir müdahale araştırması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, *14*(2), 153-169. https://doi.org/10.17244/eku.322365

Akman, M. (2014). Türkiye'de birinci basamağın gücü. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi, 18* (2), 70-78. https://doi.org/10.2399/tahd.14.00070

Aker, T. (2006). 1999 Marmara depremleri: epidemiyolojik bulgular ve toplum ruh sağlığı uygulamaları üzerine bir gözden geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *17*(3), 204-212.

Altun, F. (2016). Afetlerde psikososyal hizmetler: Marmara ve Van depremleri karşılaştırmalı analizi. *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(8-9). https://doi.org/183-197. 10.2399/tahd.14.00070

American Psychological Association (2014). Guidelines for prevention in psychology. *American Psychologist, 69*(3), 285-296. https://doi.org/10.1037/a0034569

Anderson, V., Boddapati, S. and Pate, S. (2019). *Prevention and Promotion*. Jason, L. A., Glantsman, O., O'Brien, J. F., & Ramian, K. N. (Ed.) *Introduction to community psychology: Becoming an agent of change* içinde. Rebus Community, Canada.

Arango, C., Díaz-Caneja, C. M., McGorry, P. D., Rapoport, J., Sommer, I. E., Vorstman, J. A., ... Carpenter, W. (2018). Preventive strategies for mental health. *The Lancet Psychiatry*, *5*(7), 591-604. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(18)30057-9

Aydoğdu, B.E. (2023). *Yazılı Duygusal Dışavurum Paradigmasının Etkililiğinin Menopoza Geçiş Döneminde Olan Kadınlarda İncelenmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Aydoğdu-Sevgi, M., Ögel, K., Tarı-Cömert, I., Yılmazçetin-Eke, C. (2007). Günebakan madde bağımlılığını önleme eğitim programı. *İstanbul, Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği.* 11-13.

Balcıoğlu, Y. H. (2022). Koruyucu ve Toplum Temelli Psikiyatri Perspektifinden Adli Psikiyatri: Suçun ve Şiddet Davranışının Önlenmesi. *Turkiye Klinikleri Psychiatry-Special Topics*, *15*(1), 53-59.

Basan, N. M. ve Bilir, N. (2016). Koruyucu sağlık hizmetlerinde önleme çelişkisi ve nedenleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin, 15* (1), 44-50. https://doi.org/10.5455/pmb.1-1427871712.

Becker, C. B. and Stice, E. (2017). From efficacy to effectiveness to broad implementation: Evolution of the Body Project. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *85*(8), 767-782.

Bektaş, M. ve Öztürk, C. (2012). Sigara kullanımı önleme programının geliştirilmesi ve programın etkinliğinin değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 1-21.

Clark, K. B. (1967). Implications of Adlerian theory for an understanding of civil rights problems and action. *Journal of Individual Psychology*, *23*(2), 181.

Çelik, M. (2021). *Scare öfke müdahale programının Suriyeli lise öğrencilerinin öfke kontrollerine ve psikolojik dayanıklılıklarına etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Çıvgın, U. ve Dirik, G. (2023). Yazılı Duygusal Dışavurum Paradigmasının Meme Kanseri Olan Kişilerin Depresyon, Anksiyete ve Psikolojik Katılık Düzeyleri Üzerindeki Etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, *38*(92), 36-53. https://doi.org/10.31828/turkpsikoloji.1349388

Dastan, N. B. and Buzlu, S. (2012). Psychoeducation intervention to improve adjustment to cancer among Turkish stage I-II breast cancer patients: a randomized controlled trial. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention*, *13*(10), 5313-5318.

Dawson K.S., Bryant R.A., Harper M., Kuowei Tay A., Rahman A., Schafer A, et al. (2015). Problem management plus (PM+): a WHO transdiagnostic psychological intervention for common mental health problems. *World Psychiatry, 14*, 354–357.

Demir, R., Aydoğan, M. ve Murat, M. (2022). Güçlü Yönler/Karakter Güçleri Temelli Okul Müdahale Programı. *Humanistic Perspective, 4*(3), 568-588. https://doi.org/10.47793/hp.1164833

Demir, R. ve Türk, F. (2020). Pozitif psikoloji: Tarihçe, temel kavramlar, terapötik süreç, eleştiriler ve katkılar. *Humanistic Perspective, 2*(2), 108-125.

Doğan, A., Keser, E., Şen, Z., Yanagida, T., Gradinger, P., & Strohmeier, D. (2017). Evidence based bullying prevention in Turkey: Implementation of the ViSC social competence program. *International Journal of Developmental Science, 11*(3-4), 93-108.

Doğan, A. ve Tunay-Aytekin, S. (2024). *Okulda akran zorbalığını önleyici ViSC programı*. İçinde Önleyici Müdahale Programları (Ed. Feyza Çorapçı ve Aysun Doğan). Nobel Yayıncılık.

Doğan, A., Strohmeier, D., Kızıltepe, R., Gümüşten, D. and Yanagida, T. (2020). Effectiveness of the ViSC social competence program in Turkish elementary schools. *International Journal of Developmental Science, 14*(3-4), 49-61. https://doi.org/10.3233/DEV-200289

Donat Bacı, S. (2011). *Çocuk ve ergenlerde şiddet ve saldırganlığın önlemesi*. [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Duan, L. and Zhu, G. (2020). Psychological interventions for people affected by the COVID-19 epidemic. *The Lancet psychiatry, 7*(4), 300-302. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30073-0

Epping-Jordan J.E., Harris R., Brown F.L., et al. (2016). Self-Help Plus (SH+): a new WHO stress management package. *World Psychiatry, 15*, 295–296. https://doi.org/10.1002/wps.20355

Ergut, N. and Keser, E. (2022). Testing the efficacy of the Virtual Body Project in a sample of Turkish female university students using a Randomized Controlled Trial. *Klinik Psikoloji Dergisi, 6*(3), 380-391.

Ergünay, O. (2007). Türkiye'nin afet profili. *TMMOB Afet Sempozyumu, 5*(7), 1-14.

Genc, E., Turhan, Z. ve Tanhan, A. (2021). Koronavirus salgin sürecinde ve afet dönemlerinde psikolojik destek hizmeti: aile-odakli psikolojik müdahale programi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 8*(4), 203-222.

Hamarta, E., Akbulut, Ö. F., & Baltacı, Ö. (2021). Ulusal düzeydeki problemli internet kullanımını önleme programlarının incelenmesi. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi, 4*(1), 1-34.

HIV/AIDS İstatistikleri. (2023). Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. Erişim adresi https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/bulasici-hastaliklar-ve-erken-uyari-db/Dokumanlar/Istatistikler/hiv-aids-2023.pdf

Jason, L. A. and Glenwick, D. S. (Eds.) (2002). *Innovative strategies for promoting health and mental health across the lifespan.* New York, NY: Springer Publishing

Jason, L. A., Corradi, K. and Torres-Harding, S. (2005). Preventive psychology in primary care settings. *Journal of Primary Prevention, 26*, 37-50. https://doi.org/10.1007/s10935-004-0990-0

Kağıtçıbaşı, Ç., Bekman, S. ve Sunar, D. (1991). *Anne Eğitim Programı Kılavuzu*, UNICEF.

Kağıtçıbaşı, Ç., Sunar, D., Bekman, S., Baydar, N. and Cemalcilar, Z. (2009). Continuing effects of early enrichment in adult life: The Turkish Early Enrichment Project 22 years later. *Journal of Applied Developmental Psychology, 30*(6), 764-779. https://doi.org/10.1016/j.appdev.2009.05.003

Kağitçibaşi, C. (2007). *Family, self, and human development across cultures: Theories and applications*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Kardaş, Ö. ve Kardaş, B. (2023). Çocuk ve ergen madde bağımlılığı tedavi merkezine başvuran olguların sosyodemografik ve madde kullanım özelliklerinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi, 24*(2), 174-185. https://doi.org/10.51982/bagimli.1112645

Kılıç, C. (1998). *Türkiye Ruh Sağlığı Profili, Erişkin Nüfus Sonuçları*. Sağlık Bakanlığı, Ankara.

Kitiş, S. ve Söylemez, Y. (2021). Kalpten Bir Ev: Koruyucu Aile Müdahale Programının Çocuk ve Ebeveynler Üzerindeki Etkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 32*(3), 729-753.

Kohlberg, L. (1971). Stages of moral development as a basis for moral education. In C. M. Beck, B. S. Crittenden, & E. V. Sullivan (Eds.), Moral education: Interdisciplinary approaches (pp. 23-92) Toronto: Toronto University Press.

Mağden, Ç., Ademhan, Ç., Şavur, E., Yeniokatan, İ., Kılıç, M., Gözden, M., Çavuşculu, M., Akman, P., Tomas, S. A. ve Yüksel, S., (2008). Türk Kızılayı afetlerde psikososyal destek uygulama rehberi. Ankara: Yorum Basın Yayın Sanayi Ltd. Şti.

Maya Vakfı. (2019). *Travmaya Duyarlı Okul Programı*. Erişim adresi https://www.mayavakfi.org/wp-content/uploads/2020/09/FINAL_Maya-Vakfi_Travmaya-Duyarli-Okul-Programi_RAPOR.pdf

Munn, Z., Peters, M. D., Stern, C., Tufanaru, C., McArthur, A. and Aromataris, E. (2018). Systematic review or scoping review? Guidance for authors when choosing between a systematic or scoping review approach. *BMC Medical Research Methodology, 18*, 1-7. https://doi.org/10.1186/s12874-018-0611

Ögel, K. ve Oğuzdğan, B. (2018). Bağımlılıkla Mücadele Programı Etki Analizi Raporu. İstanbul Kalkınma Ajansı. Erişim adresi https://www.istka.org.tr/media/131056/2015-y%C4%B1l%C4%B1-ba%C4%9F%C4%B1ml%C4%B1l%C4%B1kla-m%C3%BCcadele-mali-destek-program%C4%B1-etki-analizi-raporu.pdf

Ozcevik Subasi, D., Akca Sumengen, A., Cakir, G. N., & Ocakci, A. F. (2024). The effect of the training programme for nursing students on child abuse and neglect knowledge and awareness levels: A randomized controlled study. *Child Abuse Review*, *33*(3), e2884. https://doi.org/10.1002/car.2884

Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *British Medical Journal, 372*. https://doi.org/10.1136/bmj.n71

Peters, M. D. J., Godfrey, C., McInerney, P., Munn, Z., Tricco, A. C. and Khalil, H. (2020. Available from https://synthesismanual.jbi.global). Chapter 11: Scoping reviews (2020 version). In E. Aromataris & Z. Munn (Eds.), JBI manual for evidence synthesis. JBI. https://doi.org/10.46658/JBIMES-20-12

Purgato, M., Carswell, K., Acarturk, C., Au, T., Akbai, S., Anttila, M., ... Van Ommeren, M. (2019). Effectiveness and cost-effectiveness of Self-Help Plus (SH+) for preventing mental disorders in refugees and asylum seekers in Europe and Turkey: study protocols for two randomised controlled trials. *BMJ Open*, *9*(5), e030259. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-030259

Schmid, K. L., Phelps, E. and Lerner, R. M. (2011). Constructing positive futures: Modeling the relationship between adolescents' hopeful future expectations and intentional self-regulation in predicting positive youth development. *Journal of Adolescence, 34*(6), 1127-1135. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2011.07.009

Şen Tepe, Ç. (2019). *Koruyucu Psikiyatrik Yaklaşımlar Açısından İntiharı Önlemeye Yönelik Web Sayfalarının Kapsam Analizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Düzce Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Düzce.

Siyez, D. ve Palabıyık, A. (2009). Günebakan Madde Bağımlılığını Önleme Eğitim Programının Lise Öğrencilerinin Madde Kullanım Sıklığı, Uyuşturucu Maddeler Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Yanlış İnanışları ile Madde Reddetme Becerileri Üzerindeki Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(28), 56-67.

T.C. Sağlik Bakanliği Ulusal Ruh Sağliği Eylem Plani (2011-2023), Ankara, 2011.

Türk Psikologlar Derneği, (2023). Türk Psikologlar Derneği Saha Gönüllü Faaliyetleri Aylık Raporu 1 Temmuz – 30 Temmuz 2023. Erişim adresi https://www.tpd.com.tr/tr/files/folder/turk- psikologlar-dernegi-saha-gonullu-faaliyetleri-aylik-raporu-1-30-temmuz-2023-x116.pdf

Türkiye Psikiyatri Derneği (2023). 6 Şubat 2023 Depremleri TPD Faaliyetleri. Erişim adresi https://psikiyatri.org.tr/3703/6-subat-2023-depremleri-tpd-faaliyetleri

UNICEF (2015). Van-Erciş depremleri sonrası yürütülen psikososyal destek programlarının değerlendirilmesi. Erişim adresi https://www.unicef.org/turkiye/raporlar/van-erci%C5%9F-depremleri- sonras%C4%B1-y%C3%BCr%C3%BCt%C3%BClen-psikososyal-destek-programlar%C4%B1n%C4%B1n-de%C4%9Ferlendirilmesi

Ülbe, S. (2023). *Meme Kanseri Tanısından Sonra Kişilerin Yaşantılarını Anlamlandırmak için Çevrimiçi Bireysel Bir Müdahale Programının Geliştirilmesi ve Etkinliğinin İncelenmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ülken, E. ve Odacı, H. (2024). Tek Ebeveyn Annelere Yönelik Psikolojik Sağlamlığı Geliştirme Psiko-Eğitim Programı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *35*(2), 227-251. https://doi.org/10.33417/tsh.1287235

Vitaliano, P. P., Young, H. M. and Zhang, J. (2004). Is caregiving a risk factor for illness?. *Current Directions in Psychological Science*, *13*(1), 13-16.

WHO. (1948). *Summary Reports on Proceedings Minutes and Final Acts of the International Health Conference held in New York from 19 June to 22 July 1946*. World Health Organization available from: https://apps.who.int/iris/handle/10665/85573

WHO. (2022). Prevalence of Tobacco and E-Cigarette Use in Young People in the Who European Region. Erişim adresi: https://cdn.who.int/media/docs/librariesprovider2/eurohealth-topics/tobacco/03-prevalence-youth-2022.pdf?sfvrsn=14deaeab_8

Yeşilay (2014). Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitimi Projesi. Erişim adresi https://www.tbm.org.tr/

Yeşilay (2021). Okulda Bağımlılığa Müdahale Programı. Erişim adresi https://obm.org.tr/

Yıldırım, O. ve Kumcağız, H. (2021). Salgın hastalıkla mücadele psiko-eğitim programının ergenlerin Covid-19 korkusu ve psikolojik sağlamlık düzeylerine etkisi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, *10*(4), 1471-1489. https://doi.org/10.30703/cije.858679

Yılmaz, S. (2015). Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı. *Addicta, 1*(2), 127-134. https://doi.org/10.15805/addicta.2014.1.2.R010

Yılmaz, H. ve Talu, E. (2022). Ergenlerin covıd-19 pandemi stresi üzerine akış kuramına dayalı bir psiko-eğitim programı: deneysel bir çalışma. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, *6*(2), 156-174. https://doi.org/10.32960/uead.1134581

Yoldaş, C. ve Demircioğlu, H. (2020). Madde kullanımı ve bağımlılığını önlemeye yönelik psikoeğitim programlarının incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi, 21*(1), 72-91.

Yorulmaz, E. ve Dirik, G. (2023). Demans Tanısı Olan Bireylere Bakım Verenlere Yönelik Bilişsel Davranışçı Terapi Temelli Bir Müdahalenin Geliştirilmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, *38*(92), 54-75. https://doi.org/10.31828/turkpsikoloji.1349743

Zeren, Ş.G. (2006). *HIV/AIDS'e yönelik psiko-eğitim programının üniversiteye yeni başlayan ergenlerin HIV/AIDS'e yönelik tutumlarına etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑. Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.